

PIERRE BOURDIEU

Devlet Üzerine

Collège de France Dersleri
(1989-1992)

ÇEVİREN

ASLI SÜMER

iletişim

PIERRE BOURDIEU Devlet Üzerine

PIERRE BOURDIEU • Devlet Üzerine

PIERRE BOURDIEU (1930-2002), 20. yüzyılın en etkin düşünürleri arasında yer alan, neoliberalizm karşıtı küresel hareketin öncü fikir insanlarından biridir. École des Hautes en Sciences Sociales ve Collège de France'da ders verdi. *Avrupa Sosyoloji Merkezi*'ni, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* dergisini ve *Raisons d'agir* yayınevini yönetti. Sosyoloji ve antropoloji alanında pek çok klasik eserin yazarıdır.

Türkçeye çevrilmiş diğer eserleri: (Jean-Claude Passeron'la) *Les Héritiers: les étudiants et la culture*, 1964 [Varisler: Öğrenciler ve Kültür, Heretik Yay.]; (Alain Dardel ile) *L'Amour de l'art: Les musées et leur public*, 1966 [Sanat Sevdası, Metis]; (Jean-Claude Passeron'la) *La reproduction: Éléments d'une théorie du système d'enseignement*, 1970 [Yeniden Üretim, Heretik Yay.]; *Choses dites*, 1987 [Seçilmiş Metinler, Heretik Yay.]; *Les règles de l'art: genèse et structure du champ littéraire*, 1992 [Sanatın Kuralları, YKY]; (Loïc Wacquant'la) *Réponses: pour une anthropologie réflexive*, 1992 [Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar, İletişim Yay.]; *Les raisons pratiques: sur la théorie de l'action*, 1994 [Pratik Nedenler, Hil Yay.]; *Les usages sociaux de la science. Pour une sociologie clinique du champ scientifique*, 1997 [Bilimin Toplumsal Kullanımı, Heretik Yay.]; *Contre-feux*, 1998 [Karşı Ateşler, YKY]; *La domination masculine*, 1998 [Eril Tahakküm, Bağlam Yay.]; *Le Bal des célibataires. Crise de la société paysanne en Béarn*, 2002 [Behârlar Balosu, Dost Yay.]; *Esquisse pour une auto-analyse*, 2004 [Bir Otoanaliz İçin Taslak, Bağlam Yay.]; (Roger Chartier ile), *Le sociologue et l'historien*, 2010 [Sosyolog ve Tarihçi, Açılım Kitap].

Sur L'État. Cours au Collège de France (1989-1992)

© 2012 Éditions Raison d'Agir / Éditions du Seuil

İletişim Yayınları 2177 • Politika Dizisi 133

ISBN-13: 978-975-05-1783-9

© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2015, İstanbul

YAYINA HAZIRLAYAN Melike Işık Durmaz

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Birhan Koçak

BASKI ve CILT Sena Ofset SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

PIERRE BOURDIEU

Devlet Üzerine

Collège de France Dersleri
(1989-1992)

Sur l'Etat

Cours au Collège de France (1989-1992)

ÇEVİREN Aslı Sümer

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRLERİN NOTU	11

1989-1990

18 Ocak 1990	17
Düşünülemez Bir Nesne	17
Tarafsız Mekân Olarak Devlet	18
Marksist Gelenek	19
Takvim ve Zamansallığın Yapısı	22
Devlet Kategorileri	25
Devlet Edimleri	26
Müstakil Ev Piyasası ve Devlet	30
Konut Meselesi İçin Oluşturulan Barre Komisyonu	33
25 Ocak 1990	41
Teori ve Ampiri	41
Devlet Komisyonları ve Mizansenler	42
Kamusal Meselelerin Toplumsal İnşası	45
Bakış Açılarının Bakış Açısı Olarak Devlet	46
Resmî Evlilik	47
Teori ve Teori Etkileri	49
“Devlet” Kelimesinin İki Anlamı	50
Tikeli Evrensele Dönüştürmek	52
Obsequium	54
“Örgütlü İtimat” Olarak Kurumlar	56

Devletin Oluşumu: Teşebbüsün Güçlükleri.....	58
Sosyoloji Araştırmaları Eğitimine Dair Parantez.....	59
Devlet ve Sosyolog.....	60
1 Şubat 1990	65
Resmî Olan'ın Retoriği.....	65
Kamusal ve Resmî.....	70
Evrensel Öteki ve Sansür.....	75
"Sanatkâr Yasa Koyucu".....	77
Kamusal Söylemin Oluşumu.....	78
Kamusal Söylem ve Biçimlendirme.....	82
Kamuoyu.....	85
8 Şubat 1990	89
Sembolik Kaynakların Yoğunlaşması.....	89
Franz Kafka'nın Sosyolojik Okuması.....	92
İmkânsız Bir Araştırma Programı.....	94
Tarih ve Sosyoloji.....	96
Shmuel Noah Eisenstadt: <i>İmparatorlukların Siyasal Sistemleri</i>	98
Perry Anderson'ın İki Kitabı.....	104
Barrington Moore'a Göre "Üç Güzergâh" Meselesi.....	108
15 Şubat 1990	111
Resmî ve Özel.....	111
Sosyoloji ve Tarih: Genetik Yapısalcılık.....	114
Devletin Genetik Tarihi.....	119
Oyun ve Alan.....	122
Anakronizm ve Nominallik Yanılsaması.....	126
Devletin İki Çehresi.....	127

1990-1991

10 Ocak 1991	133
Tarihsel Yaklaşım ve Genetik Yaklaşım.....	133
Araştırma Stratejisi.....	136
Konut Politikası.....	139
Yapısal İlişkiler ve Etkileşimler.....	140
Kurumsallaşmanın Bir Etkisi: Aşıkârlık.....	143
"İmdi" Etkisi ve Mümkünlerin Kapanması.....	146
Mümkünler Uzamu.....	147
İmla Örneği.....	149

17 Ocak 1991	153
Dersin Seyrine Dair Hatırlatma	153
Devlet Kelimesinin İki Anlamı: İdare-Devlet, Ülke-Devlet	154
Epistemolojik Engel Olarak Tarihsel Çalışmaların Disiplinlere Bölünmüşlüğü	156
Devletin Oluşumuna Dair Modeller, 1: Norbert Elias	159
Devletin Oluşumuna Dair Modeller, 2: Charles Tilly	164
24 Ocak 1991	169
Bir Soruya Cevap: Yapısal Baskı Altında İcat Kavramı	169
Devletin Oluşumuna Dair Modeller, 3: Philip Corrigan ve Derek Sayer	174
İngiltere'nin Örnek Niteliğindeki Tikelliği: İktisadi Modernleşme ve Kültürel Arkaiklikler	180
31 Ocak 1991	185
Sorulara Cevaplar	185
Kültürel Arkaizmler ve Ekonomik Dönüşümler	186
Kültür ve Ulusal Birlik: Japonya Örneği	189
Bürokrasi ve Kültürel Bütünleşme	192
Ulusal Birlik ve Kültürel Tahakküm	194
7 Şubat 1991	199
Devlet İktidarı Çözümlemesinin Teorik Temelleri	199
Sembolik İktidar: Güç ve Anlam İlişkileri	200
Sınıflandırma Esaslarının Üreticisi Olarak Devlet	202
İnanç Etkisi ve Bilişsel Yapılar	204
Devletin Sembolik Sistemlerinin Tutarlılık Etkisi	207
Devletin Bir İnşası: Ders Saatleri Uygulaması	210
<i>Doxa</i> Üreticileri	211
14 Şubat 1991	215
Sosyoloji: Egzoterik Görünüşlü Ezoterik Bir Bilim	215
Profesyoneller ve Hariçtekiler	218
Devletin Toplumsal Düzeni Yapılandırması	222
<i>Doxa</i> , Ortodoksi, Heterodoksi	224
Özelin Kamusal Dönüşümü: Avrupa'da Modern Devletin Ortaya Çıkışı	226
21 Şubat 1991	231
Devletin Oluşum ve Ortaya Çıkış Mantiği: Sembolik Sermaye	231
Sermayenin Yoğunlaşma Sürecinin Aşamaları	234
Hanedan Devleti	237
Devlet: İktidarların Üstündeki İktidar	239
Sermaye Türlerinin Yoğunlaşması ve Yitirilmesi: Fiziksel Güç Sermayesi Örneği	240
Merkezî Bir Ekonomik Sermayenin Oluşturulması ve Özerk Ekonomik Uzamın İnşası	243

7 Mart 1991	249
Sorulara Cevaplar: Konformizm ve Mutabakat	249
Sermaye Türlerinin Yoğunlaşma Süreci: Direnişler	250
Hukuk Piyasasının Birleşmesi	253
Evrensellikte Çıkarın Tesisi	255
Devletin Bakış Açısı ve Totalleştirme: Bilgi Sermayesi	257
Kültürel Sermayenin Yoğunlaşması ve Ulusal İnşa	260
“Doğal Soylular” ve Devlet Soyluları	261

14 Mart 1991	267
Ara Söz: Entelektüel Alanda Bir Darbe	267
Devletin İki Çehresi: Tahakküm ve Bütünleşme	269
<i>Jus loci</i> ve <i>Jus sanguinis</i>	271
Sembolik Mallar Piyasasının Birleşmesi	273
Kültürel Alan-Dinsel Alan Analojisi	277

1991-1992

3 Ekim 1991	285
Hanedan Devletinin Geçirdiği Değişimlere Dair Bir Model	285
Yeniden Üretim Stratejileri Kavramı	287
Yeniden Üretim Stratejileri Sistemi	291
Yeniden Üretim Stratejileri Işığında Hanedan Devleti	293
“Kralın Evi”	296
Hanedan Devletinin Hukuki ve Pratik Mantiği	298
Bir Sonraki Dersin Hedefleri	300

10 Ekim 1991	301
Tarihsel Finalizme Karşı Hane Modeli	301
Devlet Üzerine Yapılan Tarihsel Araştırmanın Hedefleri	307
Hanedan Devletinin Çelişkileri	311
Üçlü Bir Yapı	314

24 Ekim 1991	317
Dersin Mantiğine Genel Bir Bakış	317
Aile Tipi Yeniden Üretim ve Devlet Tipi Yeniden Üretim	318
Siyasi Düşünce Tarihine Dair Ara Söz	322
Devletin İnşa Sürecinde Hukukçuların Tarihsel Faaliyeti	324
İktidarın Farklılaşması ve Yapısal Yozlaşma: Ekonomik Bir Model	327

7 Kasım 1991	333
Girizgâh: Sosyal Bilimlerde İletişimin Zorlukları	333
Çin'de Kurumsallaşmış Yozlaşma Örneği, 1: Alt Bürokratların Muğlâk Gücü	336
Çin'de Kurumsallaşmış Yozlaşma Örneği, 2: "Namuslular"	339
Çin'de Kurumsallaşmış Yozlaşma Örneği, 3: İkili Oyun ve İkili Ben	342
Bürokratik Uzamın Oluşumu ve Kamunun İcadı	345
14 Kasım 1991	349
Cumhuriyetin ve Ulusun İnşası	349
Bir İngiliz Anayasa Hukuku İncelemesi Işığında Kamunun Oluşturulması	351
Kraliyet Mühürlerinin Kullanımı: Teminat Zincirleri	356
21 Kasım 1991	363
Kamusal/Özel Karşıtlığına Dair Bir Soruya Cevap	363
Özelin Kamusala Dönüşmesi: Çizgisel Olmayan Bir Süreç	364
İktidar Üst-Alamının Oluşumu: Hanedanlık ve	
Bürokrasi Otoritelerinin Farklılaşması ve Kopuşu	367
Fransız Devrimi Üzerine Bir Araştırma Programı	370
Hukuk Esasına Karşı Hanedan Esası, Adalet Divanları Örneği	372
Metodolojik Ara Söz: Siyasal Teorilerin Mutfağı	375
Sembolik İktidar Mücadelesi Olarak Hukuk Mücadeleleri	377
Hukukçuların Üç Çelişkisi	380
28 Kasım 1991	383
Mücadele Konusu Olarak Tarih	383
Hukuk Alanı: Tarihsel Bir Yaklaşım	385
Görevler ve Memurlar	390
<i>Fictio Juris</i> Olarak Devlet	391
Dil Sermayesi ve Pratiğe Hâkimiyet Olarak Hukuk Sermayesi	393
Kilise Karşısında Hukukçular: Mesleki Zümrenin Özerkleşmesi	395
Reform, Jansenizm ve Yasacılık	398
Kamu: Emsalsiz ve Sürekli Oluş Halinde Bir Gerçeklik	400
5 Aralık 1991	403
Siyasal Düşüncelerin ve Devletin Toplumsal Tarihi İçin Öneri	403
Çikarsızlıkta Çıkarı Olmak	406
Hukukçular ve Evrensel	407
Fransız Devrimi Meselesi (Yanlış-meselesi)	410
Devlet ve Ulus	411
"Sivil Din" Olarak Devlet	414
Milliyet ve Yurttaşlık: Fransız ve Alman Modeli Karşıtlığı	415
Siyaset Tartışmasında Bilinçdışı ve Çıkar Mücadeleleri	418

12 Aralık 1991	421
Siyasal Uzamın İnşası: Parlamenter Oyun	421
Ara Söz: Yeni Siyasi Oyunda Televizyon	422
Kâğıt Üstünde Devletten Reel Devlete	423
Ezilenlerin Ehlileştirilmesi: Disiplin ve Filantropi Diyalektiği	426
Devlet İnşasının Teorik Boyutu	430
Bir Sonuç İçin Sorular	434

Ekler

Collège de France Yıllığında Çıkmış Ders Özetleri	443
1989-1990	443
1990-1991	444
1991-1992	446
Devlet Üzerine Dersin Pierre Bourdieu Külliyatı İçindeki Yeri	449
KAYNAKÇA	455
KİŞİ ADLARI DİZİNİ	475
KAVRAMLAR DİZİNİ	481

Pierre Bourdieu'nün *Collège de France*'da verdiği dersleri yayına hazırlamak bazı editoryal tercihleri gerekli kılıyor. Bu dersler yazılı metinlerin, sözlü yorumların, [Bourdieu'nün] seçtiği yöntem ve bu yöntemi aktarma koşulları hakkında az çok doğaçlama bazı fikir yürütmelerin iç içe geçmesinden oluşuyor. Derslerin malzemelerini de el yazısı notlar, konferanslardan seçme parçalar ile kitapların ve fotokopilerin kenarlarına alınmış küçük notlar oluşturuyor. Pierre Bourdieu'nün *Collège de France*'ın büyük amfisinde hem kalabalık hem de oldukça farklı bir dinleyici kitlesi karşısında verdiği derslerin nasıl karşılandığına dair gözlemleri,¹ bu derslerin sadece ardında kalan yazılı versiyonlarına indirgenemeyeceğini gösteriyor. Zira derslerin dinleyici tepkilerine göre beklenmedik bir gidişata sürüklenmediğini gördük.

Tarafsızlık ve yazara biçimsel sadakat açısından dersin tamamının kelimesi kelimesine, kaba bir transkripsiyonunu yapmak tercih edilebilirdi. Ancak sözlü ifadeleri oldukları haliyle yazıya geçirmek, söz konusu ifadelerin hususiyetlerini, yani her bir ders sırasında devreye giren tüm bir pedagojik faaliyet muhafaza etmeye yeterli değildir. Ayrıca, transkripsiyonları üzerinde hayli çalışılmış olan ve bazen bilimsel dergilerde yayınlanmak üzere makaleye dönüştürmek için elden geçirilen bazı derslerde de görebildiğimiz üzere, derste anlatılan metin ile “yayımlanmış” metin arasında farklar vardır. Aslında [Bourdieu'nün] derslerde açıkça tercih ettiği biçim, bir araştırmanın sonuçlarının tasnif edilip düzenlenmiş yazılı sunumundan ziyade bilimsel keşif mantığına daha yakındır.

1 Bkz. aşağıda, s. 143, 155, 217 ve 335.

Editörlerin elbette yazarın ölümünden sonra onun yerine geçip, verdiği derslerden yola çıkarak hayata geçireceği kitabı onun yerine yazmaları imkânsız olsa da, sunumun sözelliğine has özelliklerin en iyi şekilde muhafaza edilmesine gayret edebilirler – ki bunun anlamı, söz konusu özelliklerin fark edilebilmesi ve hissedilmesi, transkripsiyona özgü etkilerin ise bilakis, olabildiğince azaltılmasıdır. Editörler, aynı zamanda, yazarın kendi tasarlayacağı yerini almaksızın bu yayının hedeflediği güç ve faydaya ulaşmasını temin etmelidirler. Bunun yanı sıra, transkripsiyon iki tuzaktan; literalizmden ve edebilikten sakınmalıdır. P. Bourdieu ne dediğinin anlaşılabilmesi için daima yazdıklarına başvurulmasını salık vermişse de,² hem yanlış anlaşılma- ları gidermek hem de tartışmayı ve tanıtlamayı devam ettirmek için, büyük ölçüde kendisini anladığını bildiği bir kitlenin önündeki sözlü katkılardan ve bunların tanıdığı ifade özgürlüğünden de istifade ederdi.

P. Bourdieu *La Misère du Monde*'daki [*Dünyanın Sefaleti*] “Yazının riskle- ri” başlığını taşıyan bir bölümde sözlü hitaptan yazılı metne geçişi “gerçek bir tercüme, hatta bir yorumlama”³ şeklinde tasvir eder. “Basit bir noktala- ma işareti, bir virgölün yeri bile tüm bir cümlemin anlamını değiştirebilir” diye hatırlatır. Yani derslerin yayımlanması çabası, birbirine zıt ancak çeliş- kili olmayan iki gerekliliği bağdaştırmaya çalışmaktadır: [aslına] sadakat ve okunabilirlik. Bu noktada, her transkripsiyona (ve daha genel olarak her tür malzeme değişimine) içkin olan kaçınılmaz “sadakatsizlikler”, hiç şüphesiz P. Bourdieu'nün incelediği mülakatlarda olduğu gibi, onun kendi deyişiyle “gerçek bir sadakatin koşulu”dur.

Collège de France derslerinin transkripsiyonunda, P. Bourdieu'nün yayınlamış olduğu konferans veya seminerlerinin kayıtlarını gözden geçirirken bizzat uyguladığı düzene riayet edildi: üsluba dair ufak düzeltmeler ve söz- lü hitabın tortularının (nidalar, tekrarlar vb.) törpülenmesi gibi. Bazı belir- sizlikler ya da hatalı ifadeler ise düzeltildi. Konu dışı ifadeler, bahsedilmekte olan temaya dairlerse tire içinde verildi; muhakemeden bir kopuş teşkil et- tikleri durumda paranteze alındı ve çok uzun olduklarında, yepyeni bir bō- lümün konusu olabildiler. Bölüm ve paragraf ayrımları, ara başlıklar, refe- ransları belirten notlar ve göndermelerin yanı sıra tematik ve kavramsal di- zin de editörlere aittir. Sayfa altında dipnotla verilmiş kaynakça atıfları P. Bourdieu'ye ait olup, yeterli bilgi ihtiva etmedikleri hallerde tamamlandı- lar. Söylemin anlaşılabilirliğini desteklemek amacıyla bunlara ek açıklamalar, göndermeler, mülahazayı ilerletici nitelikteki metinlere açık veya üstü örtü- lü atıflar eklendi. Okuyucu, P. Bourdieu'nün ders esnasında faydalandığı ve

2 Pierre Bourdieu, “Prologue”, *Questions de sociologie*, Minuit, Paris, 1984, s. 7.

3 Pierre Bourdieu, “Comprendre”, P. Bourdieu (der.), *La Misère du monde* içinde, Seuil, Paris, “Points”, 1998 [1993], s. 1416-1419.

çalışma notlarının yanı sıra çok sayıdaki okuma notundan yola çıkılarak bir araya getirilen makale, kitap ve belge listesine eklerde ulaşabilir.

Bu derslerin içeriğinin bir kısmı sonradan, bizzat Pierre Bourdieu tarafından elden geçirilerek makale veya kitap bölümü olarak basılmıştı. Bu durumlar her seferinde belirtildi. Dersin bütünü, *Collège de France* yaylığında yayımlanmış ders özetleri takip etmektedir.

Collège de France bünyesinde verilen derslerinin basımına, devlet üzerine üç yıl süren derslerle başlanmasının sebebi, elinizdeki cildin sonundaki “Dersin P. Bourdieu Külliyyatı İçindeki Yeri” başlığında da görüleceği gibi,⁴ P. Bourdieu sosyolojisinin inşasında son derece merkezî olan ama nadiren öyle algılanan bir konunun söz konusu olmasındandır. Önümüzdeki yıllarda hazırlanacak ciltler, tüm derslerin bağımsız sorunsallara sahip kitaplar şeklinde yayımlanması sürecini tamamlayacaktır.*

Editörler, dersin bazı bölümlerinin aydınlatılmasını sağlayan kıymetli bilgilendirmeleri için Gabrielle Balazs, Jérôme Bourdieu, Pascale Casanova, Christophe Charle, Olivier Christin, Yvette Delsaut, Paul Lagneau-Ymonet, Gilles L'Hôte, Pierre Rimbart ve Gisèle Sapiro'ya ve özellikle de dikkatli okuması için Loïc Wacquant'a teşekkürlerini sunar.

PATRICK CHAMPAGNE, REMI LENOIR,
FRANCK POUPEAU, MARIE-CHRISTINE RIVIÈRE

4 Bkz aşağıda s. 449-454.

(*) *Collège de France* derslerinin ikinci cildi, Manet: Sembolik bir devrim başlığıyla 2003 yılında yayımlandı. Manet, *Une révolution symbolique: Cours au collège de France (1998-2000) suivis d'un manuscrit inachevé de Pierre et Marie-Claire Bourdieu*, 2013, Raisons d'Agir-Seuil – ç.n.

1989-1990

Düşünülemez Bir Nesne

Devleti incelemek söz konusu olduğunda, Durkheim'ın kullandığı anlamıyla ön kabullere, ortak kanılara, spontan sosyolojiye karşı hiç olmadığımız kadar tetikte olmalıyız. Geçtiğimiz yıllardaki derslerde yaptığım çözümlemeleri ve özellikle de sosyoloji ile devlet arasındaki ilişkilerin tarihsel çözümlemesini özetlemem gerekirse; devlete, bir devlet düşüncesi atfediyor olma riski taşıdığımızı belirtmiş ve düşüncelerimizin, toplumsal dünyayı onun aracılığıyla inşa ettiğimiz bilinç yapılarının ve devlet denilen bu özgün nesnenin bile aslında devletin ürünü olma ihtimalinin yüksek olduğunu vurgulamıştım. Yöntemsel bir refleksle, meslek icabı, yeni bir nesneyi her ele alışım da, yapmakta olduğum şey bana doğru gelmiştir ve devlet üzerine çalışmam da ilerledikçe, bu nesne üzerine düşünme konusunda bu denli zorlanmamızın –kelimelerimi tartarak konuşuyorum– onun neredeyse düşünülemez olmasından kaynaklandığı kanısına vardığımı söyleyebilirim. Şayet bu nesneye dair genel geçer laflar etmek çok kolaysa, bunun sebebi üzerinde çalışmamız gereken şeyin bize bir şekilde nüfuz etmiş olmasıdır. Kamusal alanı, kamu hizmeti dünyasını, çıkarsızlık [*désintéressement*] değerlerinin resmen tanındığı ve öznelerin çıkarsızlıktan bir ölçüde çıkarlarının olduğu bir mekân olarak incelemeye çalışmıştım.¹

1 Çıkarsızlık teması bir önceki yılın derslerinde (1988-89) ele alınmış ve "Un acte désintéressé est-il possible?" [Çıkarsız eylem mümkün müdür?] makalesinde tekrar ele alınmıştı. Bkz. *Raisons Pratiques. Sur la Théorie de l'Action* içinde, Seuil, Paris, 1994, s. 147-173 [Pratik Nedenler. Eylem Kuramı Üzerine, 2006 (İkinci Baskı), Hil Yayınları, çev. Hülya Uğur Tanrıöver]; ayrıca bkz. Pierre Bourdieu, "L'intérêt du sociologie", *Choses Dites* içinde, Minuit, Paris, 1987, s. 124-131 [Seçilmiş Metinler, 2013, Heretik Yayıncılık, çev. Levent Ünsaldı].

Bu iki kavram [kamusal alan ve çıkarsızlık] can alıcı öneme sahiptir; çünkü bunların –şayet mümkünse– doğru bir fikre varmadan evvel, toplumsal dünyaya dair bir üretim ve meşru temsil esası olan devlete dair –tabii bir mevcudiyeti varsa– bir dizi temsil ve tasvirin ötesine geçilmesi gerekliliğini gösterdiği kanısındayım. “Devlet” dediğimiz şeyin kısa bir tanımını yapmam gerekseydi; iktidar alanının “idari alan” ya da “kamu hizmetleri alanı” olarak tanımlayabileceğimiz bölümünün, yani devlet denildiğinde muğlak bir biçimde zihnimizde canlanan o bölümün, meşru fiziksel ve sembolik şiddet tekeli elinde bulundurmasıyla nitelendiğini söyledim.² Yıllar evvel, devleti “meşru şiddet tekeli”³ olarak tanımlayan Max Weber’in meşhur tanımını, bir ekleme yaparak “fiziksel ve sembolik şiddet tekeli” olarak düzeltmiştim. Hatta sembolik şiddet tekeli bizzat fiziksel şiddetin icrasının koşulu olduğuna göre, buna “meşru sembolik şiddet tekeli” de diyebiliriz. Başka bir deyişle, bana öyle geliyor ki bu tanım Weberci tanımın temelinde yer almaktadır. Ancak bu yine de soyut kalacaktır; hele ki söz konusu tanımı geliştirdiğim bağlamı bilmiyorsanız. Bunlar, üzerinde konuştuğum konuya dair bir mutabakat oluşturmak için verdiğim kısa tanımlardır; çünkü en azından ne üzerine konuştuğunuzu açıklığa kavuşturmadan herhangi bir şeyi konu etmek çok zordur. Düzeltmek ve düzenlenmek üzere ortaya konan, kesin olmayan tanımlardır bunlar.

Tarafsız Mekân Olarak Devlet

Devlet, bir ortodoksi esası olarak, yani ancak örneğin kargaşanın, anarşinin, iç savaşın tersi anlamındaki fiziksel düzen hâli olarak da anlaşılan kamusal düzenin tezahürlerinde yakalanabilecek gizli bir esas olarak tanımlanabilir. Kamusal düzenin hem fiziksel hem de sembolik anlamlardaki tezahürlerinde kavranabilecek gizli bir esas... Durkheim, *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*’de [Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri] mantıksal bütünleşmeyle ahlâki bütünleşmeyi birbirlerinden ayırır.⁴ Genellikle anladığımız biçimiyle devlet, toplumsal dünyanın mantıksal bütünleşmesinin ve ahlâki bütünleşmesinin temelidir. Durkheim’ın mantıksal bütünleşmeden kastı, toplumsal dünyanın öznelerinin, aynı mantıksal algılara sahip olmalarıdır –aynı düşünce, algı ve gerçeklik inşası kategorilerine sahip insanlar arasında derhal varılan mutabakat–. Ahlâki bütünleşme, belirli değerler hakkında varılan mutabakattır.

2 Pierre Bourdieu, “Sur le pouvoir symbolique”, *Annales*, 3, Mayıs-Haziran 1977, s. 405-411; ayrıca *Langage et Pouvoir Symbolique* içinde, Seuil, Paris, 2001, s. 201-211.

3 Max Weber, *Economie et Société*, Plon, Paris, 1971, s. 57-59; yeniden basım, “Pocket”, 1995, s. 96-100; ve *Le Savant et le Politique*, UGE, Paris, “10/18”, 1963 [1959;1919], s. 29.

4 Emile Durkheim, *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, PUF, Paris, 1960 [1912]. [Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri, çev. Özer Özankaya, Cem Yayınevi, 2010.]

Durkheim'ı okurken, ahlâki bütûnleşmeye hep çok fazla vurgu yapılmakla birlikte, kanaatimce, onun temelindeki mantıksal bütûnleşme es geçilmiştir.

Bu geçici tanım, toplumsal dünyanın mantıksal ve ahlâki bütûnleşmesinin temelinde devletin olduğu; dolayısıyla da toplumsal dünyanın anlamına dair, toplumsal dünya hakkındaki ihtilafların bizzat koşulu olan mutabakatı onun kurduğu anlamına gelecektir. Başka bir deyişle, toplumsal dünyaya dair ihtilafların mümkün olması için bile, uzlaşmazlık alanları ve uzlaşmazlığın ifade şekilleri üzerinde bir tür uzlaşma bulunması gerekir. Örneğin siyasal alanda, toplumsal dünyanın üst düzey memurlar alanı diyebileceğimiz bu alt evreninin ortaya çıkışı, toplumsal dünyanın içerisinde bir tür ortodoksinin, yani büyük ölçüde dayatılmış, ihtilafların içinde ve ihtilaflar sayesinde var olabilen bir iletişimin kurulmasının temelinde bulunan bir dizi oyun kuralının kademeli olarak gelişmesi olarak görülebilir. Bu tanıma biraz ilerlettiklerimiz takdirde, devletin, toplumsal düzene ve toplumsal düzenin temel ilkelerine iştirak anlamında rızanın örgütlenme ilkesi olduğu, sadece uzlaşmanın değil ancak uzlaşmazlığa [*dissensus*] yol açan alışverişlerin varlığına da temel oluşturduğu söylenebilir.

Bu tutum biraz tehlikelidir çünkü devletlerin bizzat kendilerine atfettiği ve Hobbes ya da Locke'un gibi bazı klasik teorilerce de ele alınan ilk devlet tanımına geri döndüğümüz izlenimi yaratabilir. Bu eski inanışa göre devlet, ortak faydayı gözetmekle yükümlü bir kurum, hükümet ise kamu malıdır.* Bir ölçüde devlet tarafsız bir mekân olacaktır ya da daha doğrusu –Leibniz'in, Tanrı'yı tüm zıt perspektiflerin geometrik mekânı olarak tanımlayan analojisini kullanırsak– tüm bakış açılarının kendisine göre şekil alması dolayısıyla kendisi artık bir bakış açısı olmayan, en tepede duran, tüm bakış açılarının üzerindeki bakış açısı olacaktır. Yani devlet, tüm bakış açılarına dair bir bakış açısı olacaktır. Devleti bir yarı-Tanrı olarak tahayyül eden bu görüş klasik teori geleneğinde zımni olarak yer alır ve bazen idare bilimi diye adlandırdığımız dalla, yani devlet görevlilerinin devlete dair ürettikleri söylemle, gerçek kamu hizmeti ve kamu yararı ideolojisiyle kendini ifade eden spontan devlet sosyolojisinin temelinde yatar.

Marksist Gelenek

Bir dizi gelenek ve bilhassa Marksist gelenek, benim tanımımın da katılır göründüğü –aslında bambaşka olduğunu göreceksiniz– bu genel geçer temsile, ilk tanımın bir nevi tersine çevrilmesinden oluşan zıt bir temsille karşı çıkar:

(*) Bu noktada, Fransızcadaki "bien" kelimesinin hem mal/mülk, hem de "iyi, iyilik" anlamlarına geldiğini akıldan tutmak gerekiyor. Yani *bien public* hem kamu malını hem de kamu yararını, ortak faydayı ifade eder – ç.n.

Devlet, yüzünü kamu yararına dönmüş bir aygıt değil, bir zor aygıtı, kamu-
sal düzenin ancak egemenler lehine korunmasının aygıtıdır. Başka bir deyiş-
le, Marksist gelenek devletin varlığı sorusunu sormaz ve daha en baştan, onu
yerine getirdiği işlevlerin tanımı aracılığıyla çözümler. Marx'tan Gramsci ve
Althusser'e ve onların da ötesine kadar, devletin temellerini oluşturan me-
kanizmaların yapısıyla ilgilenmeksizin devleti ne yaptığıyla ve o yaptıkları-
nı her kim için yapıyorsa o kişilerle nitelemek âdetten olagelmıştır. Devletin
daha ziyade iktisadi yahut ideolojik işlevleri üzerinde daha çok durulabilir
elbet; "hegemonyadan" (Gramsci)⁵ ya da "devletin ideolojik aygıtlarından"
(Althusser)⁶ bahsedilir ama vurgu hep işlevler üzerindedir ve devlet olarak
adlandırdığımız o şeyin mevcudiyeti ve fiiliyatı meselesinden kaçınılır.

Zor sorular bu noktada belirmeye başlar. Devlete dair bu eleştirel görüş
çoğunlukla hiç tartışılmadan kabul edilir. Devlet hakkında kolay laflar edile-
bilmesinin sebebi, devlete dair söylemin üretici ve alımlayıcılarınm, hem du-
ruş hem de gelenek olarak (örneğin Alain'in meşhur kitabı *Le Citoyen contre
les pouvoirs* [İktidarlara Karşı Yurttaş]⁷ var aklımda) biraz anarşist bir yatkın-
lığa, iktidarlara karşı toplumsal olarak tesis edilmiş bir isyan eğilimine sahip
olmalarıdır. Örneğin disiplini veya baskıyı kınayan ve büyük başarıya ula-
şan, hatta baskılara ve disipline karşı gençlik isyanıyla yolları kesiştiği için ve
kurumlara karşı, kurum karşıtı ruh halı⁸ olarak adlandırdığım, bazı tarihsel
anlarda ve bazı toplumsal gruplarda özellikle güçlü olan temel bir yatkinliğe
karşılık gelmeleri nedeniyle ebedi bir başarıya mahkûm bazı teoriler geliyor
aklıma. Bu nedenle [söz konusu teoriler] koşulsuz kabul görürler; oysa ba-
na göre bunlar, alışıldık tanımın baş aşağı edilmesinden başka bir şey değıl-
dir. Bu tanımla ortak noktaları devlet meselesini işlev meselesine indirgeme-
leridir; tanrısal devletin yerine şeytanî bir devleti, bir *diabolus in machina*'yı
yani iyicil işlevselciliğin –uzlaşa aygıtı olan, ihtilafların üstesinden geldiği
tarafsız mekân olarak devlet– yerine, az çok doğrudan ve karmaşık biçimde
her daim egemenlerin hizmetinde olan, "kötücül işlevselcilik"⁹ dediğim şe-
ye göre işleyen bir devleti koyarlar.

5 Antonio Gramsci, *Cahiers de Prison*. 3, *Cahiers* 10,11,12 ve 13, Gallimard, Paris, 1978 [1975].
[Hapishane Defterleri, çev. Banış Baysal, Kalkedon Yayınevi, 2012.]

6 Louis Althusser, "Idéologie et appareils idéologiques d'Etat. (Notes pour une recherche)", *La
Pensée*, 151, Haziran 1970, [İdeoloji ve Devletin Ideolojik Aygıtları, İletişim Yayınları, 2002 (5.
Basım), çev. Mahmut Özişik, Yusuf Alp.]

7 Alain, *Le Citoyen contre les pouvoirs*, Sagittaire, Paris, 1926.

8 Bu noktada, bkz. Pierre Bourdieu, *Homo academicus*, Minuit, Paris, 1984, s. 229.

9 P. Bourdieu, seminerlerinde karamsar bir teleolojik toplumsal dünya vizyonu olan "kötücül iş-
levselciliğten" sıklıkla bahsederdi. Bu kavrama dair, 1987 tarihli Chicago seminerine bakınız:
Pierre Bourdieu (Loïc Wacquant ile), *Réponses. Pour une anthropologie réflexive*, Seuil, Paris, s.
87 [Düşünsel bir antropoloji için cevaplar, çev. Nazlı Ökten, İletişim Yayınları, 2003 [2010]]:
"Bana göre kötücül işlevselciliğin Truva atı olan aygıt kavramına çok soğuk bakıyorum: Bir ay-

Hegemonya mantığında, devlet görevlilerinin iddia ettikleri gibi evrensel olanın ve kamu yararının değil, ekonomik olarak egemen olanlarla sembolik olarak egemen olanların ve aynı zamanda da kendi kendilerinin hizmetinde oldukları, yani devlet görevlilerinin ekonomik ve sembolik olarak egemen olanlara hizmet ettikleri ve bu hizmeti sunarak kendilerine de yarar sağladıkları düşünülür. Bu da devletin edimlerini ve ne olduğunu, işlevleriyle açıklamak anlamına gelir. Yapısal işlevselciliği temsil eden ve aslında iyicil yapısal işlevselcilere –Parsons ve ardılları– çok yakın duran Althusserciler’de bile rastlanan bu işlevselci diyebileceğimiz hata, söz konusu işlevlerin yerine getirilmesine müsaade eden yapının ne olduğunu sormaksızın, din gibi bir olguyu işlevleriyle tanımlayan Marksist din teorisinde de mevcuttu. Başka bir deyişle, salt işlevleri sorgulayacak olursak mekanizmaya dair hiçbir şey öğrenemeyiz.

(Devlet olarak adlandırdığımız olguyu anlama noktasında karşılaştığım zorluklardan biri, meta-dili bozan bir şeyi eski dille ifade etmek zorunda kalıp, o eski dilin ifade ettiklerini yıkmak için geçici süreyle onu kullanmak zorunda olmamdır. Ama eski dilin yerine her seferinde oluşturmaya çalıştığım terminolojiyi –iktidar alanı, vb.– koymaya kalkarsam anlaşılır olmaktan çıkarım. Bilhassa bu dersleri vermeye başlamanın arifesinde, söylemek istediğim şeyi söylememin mümkün olup olmayacağını, buna inanmanın makul olup olmadığını kendime sorup durdum. Bunun, toplumsal dünyaya dair bilimsel söylemlerin ayırt edici bir özelliği; onlara has bir zorluk olduğu inancındayım.)

Kısa bir sentez babında, devletin bir ortodoksi, dünyanın anlamına dair bir mutabakat veya dünyanın anlamıyla ilgili son derece bilinçli bir rıza ilişkisi olduğu ölçüde, Marksist geleneğin ona atfettiği bazı işlevleri yerine getirdiğini söyleyebilirim. Başka bir deyişle devlet, bazı çağdaş Marksistler tarafından dile getirildiği şekliyle toplumsal muhafaza işlevini, sermayenin biriktirilme koşullarının muhafazası işlevini bir ortodoksi olarak, müşterek kurgu olarak, –Durkheim’ın dine tatbik ettiği tanımı alıyorum,¹⁰ zira dinle devlet arasındaki benzerlikler gözden kaçacak gibi değil– iyi temellendirilmiş bir yanılsama olarak yerine getirebilmektedir.

gıt, bazı amaçlara ulaşmaya programlanmış bir cehennem makinasıdır. (Bu komplo fantazisi, toplumsal dünyada olup biten her şeyden şeytani bir iradenin sorumlu olduğu düşüncesi, “eleştirel” düşüncüyü çok sık felç etmektedir.) Eğitim sistemi, devlet, kilise, siyasal partiler ya da sendikalar aygıt değil, alandır. Bir alanda eyleyiciler ve kurumlar [...] bu oyun alanını oluşturan kurallara ve düzenliliklere uyarak mücadele ederler. Belli bir alana hâkim olanlar, onu kendileri için elverişli olacak şekilde işletecek konumdadır, ama ezilenlerin direnişini, muhalefetini, hak iddialarını, “siyasal olan ya da olmayan iddialarını her zaman hesaba katmak zorundadırlar”

10 É. Durkheim, *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, a.g.e., s. 31-66.

Takvim ve Zamansallığın Yapısı

Başka bir deyişle, size anlatacaklarımı önceden özetlemem gerekirse, devletin aslında toplumsal düzenin ve aynı zamanda hem fiziksel, hem de sembolik tahakküm ile fiziksel ve sembolik şiddetin gizli, görünmez esaslarına –bir çeşit *deus absconditus*–* verdiğimiz isim olduğunu söyleyebilirim.

Ahlâki bütünleşmenin bu mantıksal işlevini açıklayabilmek için, şimdiye kadar söylediklerimi gösterecek nitelikte olduğuna inandığım basit bir örneği ele alacağım. Takvimden daha sıradan bir şey yoktur. Milli bayramlarıyla, tatil günleriyle Cumhuriyet takvimi dikkatimizi fazlaca vermediğimiz, sudan bir şeydir. Son derece doğalmış gibi kabulleniriz onu. Zamansallık algımız, bu kamusal zamanın yapılarına göre şekillenmiştir. Maurice Halbwachs *Les cadres sociaux de la mémoire*'da [*Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*],¹¹ hatırıma gelen her şeyin, hafızanın toplumsal çerçeveleri diye adlandırdığı kavramda, yani özel hayatımızı şekillendirirken esas aldığımız, bütünüyle toplumsal olan referanslarda aranması gerektiğini hatırlatır. Kamusal olanın özelin tam merkezinde yer almasına gayet güzel bir örnektir bu: Bizzat hafızamızın merkezinde devleti, dinî veya milli bayramları buluruz; aynı zamanda çeşitli özel takvimleri, eğitim ve öğretim takvimini veya dinî takvimi de buluruz. Bu demek oluyor ki bizler [hafızamızda] zamansallık yapılarından oluşan, toplumsal referansların ve müşterek faaliyetlerin izini taşıyan bir bütünü buluruz. O bütünü kendi şahsî bilincimizin tam merkezinde bile saptayabiliriz.

Burada Pierre Janet'nin, anlatının işleyiş tarzına dair eski ama hâlâ geçerli çözümlemelerini yeniden ele alabiliriz:¹² Zamansallık boyutu taşıyan bir anlatı ortaya koyduğumuzda, tarihle uğraştığımızda, bizzat kendileri de tarihin ürünü olan ve tarihten bahsetmeye dair esaslar hâline gelmiş bölünmelerden yararlandığımız açıktır. Halbwachs iki kişi arasında geçebilecek “Şu yılda altıncı sınıftaydım, şu yerde, falanca kişiyle aynı sınıftaydım” şeklinde bir konuşmadan [bahseder]. İki toplumsal özne, yaşadıkları zamanı, yani Bergsoncu mantıkta ölçülemez ve başkasına iletilemez olduğunu söyleyebileceğimiz bir zamanı birbirlerine aktarabiliyorlarsa eğer, bunu zamansal referanslara dair, hem bayram tatilleri, “törenselleştirmeler” ve yıldönümü merasimleri formunda nesnellige, hem de bilince nakşolmuş, aynı zamanda da bireysel eyleycilerin hafızalarına nakşolmuş bu anlaşma temelinde yaparlar. Tüm bunlar devletle yakından ilişkilidir. Devrimler, resmî takvimleri elden geçi-

(*) Pierre Bourdieu'nün en çok etkisinde kaldığı filozoflardan olan Blaise Pascal'm düşüncesinde önemli yer tutan “gizli tanrı” – ç.n.

11 Maurice Halbwachs, *Les Cadres sociaux de la mémoire*, Mouton, Paris, 1976 [1925].

12 Pierre Janet 1902 ile 1934 arasında *Collège de France*'ın uygulamalı ve karşılaştırmalı psikoloji kürsüsünde yer almıştır. P. Bourdieu'nün burada anıttığı kitabı, kuşkusuz, *L'évolution de la mémoire et de la notion du temps*, Chahine, Paris, 1928 olmalıdır.

rirlere – “resmî” burada özeline karşıtı olarak, belli bir toplumun sınırları dahilinde evrensel olan anlamında kullanılmaktadır. Özel takvimlerimiz olabilir, ancak onlar bile evrensel takvimlere göre şekillenirler: bunlar belirli bir toplumun sınırları içinde, evrensel takvimce belirlenen aralıklardaki küçük kurtuluşlardır. Alın size eğlenceli bir alıştırma... Tüm Avrupa ülkelerinin tatil günlerine bir bakın: birilerinin yenilgisi ötekilerin zaferidir. Takvimler asla tam olarak birbirine denk değildir; Katolik dinî bayramlarının Protestan ülkelerdeki ağırlığı daha azdır.

Karmaşık bir zamansallık yapısı vardır ve Brüksel teknokratları şayet bir gün ciddi işler yapmak isterlerse, takvimler üzerinde çalışmalarının kaçınılmaz olacağı kanısındayım. İnsanların enikonu bağlı oldukları son derece derin zihinsel alışkanlıkların bu bayramlarla bağlantılı olduğunu o zaman anlayacağız. Gayet doğalmış gibi görünen bu takvimlere, toplumsal kazanımların damgalarını vurduğunu fark edeceğiz: 1 Mayıs pek çok insanın kolay kolay vazgeçmeyeceği bir tarihtir, başkaları içinse Hz. Meryem’in göğe yükselişi çok önemli bir tarih olacaktır. 8 Mayıs kutlamasının kaldırılması talebinin tetiklediği tartışmayı hatırlayın.* Her yıl bir takvim satın alırız; sorgulanmadan kabul edileni satın alırız; toplumsal mevcudiyetin temellerinden biri olan ve örneğin, randevu alabilmeyi sağlayan çok temel bir yapılandırma esasını satın alırız. Aynı günün saatleri için de geçerlidir. Bu bir mutabakattır ve yaz saatine geçildiğinde saatini değiştirmeyen, yani son tahlilde devlet iktidarına gönderme yapan birçok şeyi sorgulamaksızın kabul etmeyen tek bir anarşist bile tanımıyorum; tıpkı farklı birçok devlet, önemsizmiş gibi görünen bir meseleye el atığında gördüğümüz gibi.

Devlet, kamu düzeninin esaslarından biridir derken ve kamu düzeni de, Weberci tanımdaki gibi polis ve ordudan, yani fiziksel şiddet tekelinden ibaret değildir derken aklımdaki şeylerden biri buydu. Kamu düzeni rızaya dayanır: Saatinde yataktan kalkmamız, saati kabul ettiğimiz anlamına gelmektedir. Sartre’ın “Özgürüm, işe gitmeyebilirim, yataktan kalkmama özgürlüğüne sahibim” şeklindeki son derece entelektüelce söylenmiş güzel tahlili bütün cazibesine rağmen yanlıştır. Bu tahlil, herkesin kabul etmekte özgür olduğunu kastetmesinin ötesinde, daha da derin bir şekilde saat fikrini kabul etmenin dahi olağandışı bir şey olduğunu söyler. Tüm ülkelerde ve tüm dönemlerde, her toplum kamusal bir zamana sahip olmuş değildir. Tarihsel olarak, birden fazla kent bir birlik oluşturduğunda ya da birden fazla kabile birleştğinde sivil bürokrasilerin veya din adamlarının ilk

(*) 8 Mayıs 1945, İkinci Dünya Savaşı’nın sona erdiği, Nazi Almanyası’nın resmen teslim olduğu tarihtir ve çoğu Avrupa ülkesinde Zafer Günü olarak kutlanır. Fransa’da 1975 yılında resmi bayram niteliğinin kaldırılması büyük tepkilere yol açmış, 1981 yılında yeniden milli bayram ilan edilmiştir – yay.haz.n.

icraatlarından biri, kamusal bir zamanın oluşturulması olmuştur. Antropolojik karşılaştırma yöntemiyle soy kütüklerinde mümkün olduğunca geriye gittiğimizde gördüğümüz, devlet kurucularının bu sorunla karşı karşıya kaldıklarıdır. (Devletsiz, adına devlet dediğimiz o şeye sahip olmayan toplumlar, mesela kabilelerden ya da kabilelerin oluşturduğu birliklerden ibaret, fiziksel şiddet tekeli elinde bulunduran merkezî bir organ barındırmayan, hapishanenin bulunmadığı parçalı toplumlar üzerine çalıştığımızda, başka meselelerin yanı sıra şiddet meselesiyle de karşı karşıya kalırız: kan davasına taraf olan ailelerin üstünde herhangi bir merci yoksa şiddet sorunu nasıl çözümlenir?)

Takvimleri toplamak bir antropoloji geleneğidir: Köylülerin zirai takvimi, ama aynı zamanda kadınların, gençlerin, çocukların takvimi vb. Bu takvimler her daim bizim takvimlerimiz gibi düzenlenmezler. Takribi olarak düzenlenirler: çocuk oyunlarının takvimi, oğlanların, kız çocuklarının, ergenlerin, küçük çobanların, yetişkin erkeklerin, yetişkin kadınların –mutfak veya kadınlara özgü işlerin– takvimleri, tüm bu takvimler ana hatlarıyla düzenlenirler. Ama hiç kimse eline bir kâğıt alıp da –devlet yazıyla çok yakından ilişkilidir– tüm bu takvimleri yan yana getirip “Bak, şurası tam tutmuyor, yaz gündönümüyle bunun arasında...” dememiştir. Tüm faaliyetler henüz eşzamanlı hâle gelmemiştir. Oysa bu eşzamanlılık, toplumsal hayatın düzgün şekilde işleminin zımnî bir şartıdır: Hayatını zamansal düzenin muhafazasından kazanan, zamansal düzenin muhafaza edilmesine göbekten bağlı, görevi zamansallığı düzenlemek olan tüm insanların bir dökümünü yapmak iyi olurdu.

Lucien Febvre’in Rabelais üzerine kaleme aldığı kitabı¹³ gibi ünlü metinleri düşünürseniz, devlet olarak adlandıracağımız şeyin teşekkül etmekte olduğu bu dönemin, hemen hemen aynı saatte öten duvar saatleriyle ve her biri yanında saat taşıyan insanlarıyla zamansallığın toplumsal kullanımı hakkında, zamanın sorgulamadan kabul ettiğimiz müşterek düzenlenişine dair çok ilginç şeyleri ele verdiğini göreceksiniz. Tüm bunlar o kadar da eski değildir. Bu, kamusal zamanın sadece takvimler, kol saatleri gibi nesnel yapılarla değil, aynı zamanda zihnî yapılarla inşa edildiği, yerleştirildiği ve güvence altına alındığı, insanların bir kol saatine sahip olmak istedikleri ama aynı zamanda ona bakma alışkanlığına sahip oldukları, randevular aldıkları ve o randevuya zamanında gittikleri bir dünyadır. Aynı zamanda hem kamusal zamanı, hem de zamanla kurulan kamusal bir ilişkiyi zımnî olarak içeren böylesi bir zaman muhasebesi, devlet yapılarının teşekkülüyle ilişkili ve yeni sayılabilecek bir icattır.

13 Lucien Febvre, *Le Problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais*, Albin Michel, Paris, 1968 [1947].

Devlete ve hegemonyaya dair Gramsci tarzı “topos”ların çok uzağında-yız ama bu, saat sarkaçlarını ayarlayanların ve kendilerini bu sarkaçlara göre ayarlayanların, o kadar da iyi ayarlamayanlardan daha avantajlı oldukları gerçeğini yadsımaz. Devletin sahiden nasıl işlediğini anlamak için, işe bu antropolojik açıdan son derece temel konuları tahlil etmekle başlamak gerekiyor. Marksist geleneğin eleştirel şiddetinden bir kopuş gibi görünebilecek bu yola girmenin kaçınılmaz olduğu kanısındayım.

Devlet Kategorileri

Habermas’ın yüklediği ve herkesin tekrar ettiği hayli tâli anlamı¹⁴ dışında bir anlam yüklemek suretiyle, aynısını kamusal alan için de yapabiliriz. Kamusal ile özelin birbirlerinin karşısında durdukları; kamusal yerin hem evin hem de aynı zamanda sarayın karşısında durduğu bir uzamın yapısının ne olduğunu tahlil edecek son derece önemli çalışma yapılmayı bekliyor. Kent-sel uzamın bu farklılaşmasına dair çalışmalar mevcut. Başka bir deyişle, devlet adını verdiğimiz, devleti aklımıza getirdiğimizde belli belirsiz işaret ettiğimiz şey, sadece apaçık meydanda olan fiziksel formlar anlamında değil, aynı zamanda muhtemelen gayet apaçık olarak ortaya çıkan sembolik bilinçdışı formlar anlamında da bir tür kamu düzeni esasıdır. Devletin en genel işlevlerinden biri, toplumsal sınıflandırmaların üretilmesi ve kanonlaştırılmasıdır.

Devletle istatistik arasındaki ilişki tesadüf eseri ortaya çıkmış değildir. Tarihçiler, devletin nüfus sayımlarıyla, vergi amaçlı mal mülk tahkikatlarıyla –çünkü vergi almak için insanların nelere sahip olduğunu bilmek gerekiyordu– başladığını söylerler. Nüfus sayımı –*census*– ile tartışma konusu bile edilmeyecek derecede açık, meşru bölümlleme esaslarını belirleyen *sensor** arasındaki ilişkiden yola çıkarlar. Toplumsal sınıflara bölünme konusunda tartışabiliriz ama bölünmelerin olduğu fikrinin kendisi tartışma konusu yapılmaz. Mesela Insee’nin toplumsal ve meslekî kategorileri** tipik bir devlet ürünüdür. Bu, sadece ölçmeye yarayan, yönetenlere yönetilenleri tanıma imkânı vermekten ibaret bir araç değildir. Bunlar aynı zamanda meşru kategoriler; bir toplumun sınırları dâhilinde herkesçe kabul edilmiş, hakkın-

14 Jürgen Habermas, *L'Espace public. Archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise*, Payot, Paris, 1978 [1962].

(*) *Sensor*, eski Roma’da nüfus ve mülk işlerine bakan ve aynı zamanda yurttaşların ahlâka uygunluğunu denetleme yetkisine sahip yüksek memurlara verilen addir ve günümüz Fransızcası’na, *censeur* şeklinde, başkalarının fikir ve edimlerini kontrol eden ve eleştiren kimseler için kullanılan bir sıfat olarak yerleşmiştir – ç.n.

(**) Fransa’nın İktisadi Araştırmalar ve İstatistik Enstitüsü olan Insee’nin, 1954 yılından bu yana hem nüfus sayımlarında hem de toplumsal araştırmalarında kullandığı, sosyologlar tarafından çokça tartışılan kategorileri – ç.n.

da tartişılması söz konusu olmayan bir bölümleme esas, bir *nomos*tur. Nüfus cüzdanınızın üzerinde, maaş bordronuzda yer alırlar: “3. kademe, şu kadar gösterge...” Yani devlet bizi ölçer, kodlar; devlet nezdinde bir kimliğimiz, bir devlet kimliğimiz vardır. Meşru toplumsal kimliğin üretilmesi de elbette devletin işlevleri arasında yer alır; yani bu kimliklerle bağdaşmasak dahi onlara riayet etmek zorundayızdır. Toplumsal tutumların bazıları, mesela isyan dahi, bizzat isyancının karşısında ayaklandığı kategorilerce belirlenmiş olabilir. Bu, sosyolojik izahın en önemli ilkelerinden biridir: Eğitim sistemiyle sıkıntıları olanların bizzat kendi sıkıntıları tarafından belirlenmiş olmalarına sık rastlanır; bazı entelektüel kariyerleri belirleyen ise bütününü eğitim sistemiyle kurulan acıklı ilişki, yani farkında olmaksızın, devletin dayattığı meşru bir kimliği çürütme, inkâr etme gayretidir.

Devlet tam da bu son derece iyi temellendirilmiş yanılısma, büyük ölçüde var olduğuna inanıldığı için var olan bu mekândır. Bir yanılısma olmakla birlikte müşterek bir uzlaşı ile geçerli kılınan bu gerçeklik, bir dizi olgudan yola çıkıp –eğitim unvanları, meslekî unvanlar veya takvim– geriye gittiğimizde varacağımız mekândır. Geriye doğru gittikçe sonunda tüm bunların kurulduğu yere varırız. Bu esrarengiz gerçekliğin varlığının temelinde, yarattığı etkiler ve o etkilerin esasını oluşturan, varlığına müştereken duyulan inanç bulunmaktadır. Bu, somut olarak gösterebileceğimiz ya da Marksist gelenekten gelen bir kişinin yapacağı gibi “devlet şunu yapıyor”, “devlet bunu yapıyor” biçiminde ele alabileceğimiz bir şey değildir. İçinde, eyleyen ya da fikir beyan edebilen bir özne olarak “devlet” sözcüğü geçen kilometrelerce uzunlukta metin sayabilirim. Bu, devleti düşünmemizin önüne geçen, son derece tehlikeli bir kurgudur. Yani girişte söylemek istediğim şuydu: Dikkat edin; öznesi devlet olan bütün cümleler teolojik cümlelerdir. Ama bu yanlış oldukları anlamına gelmez; zira devlet inanç vasıtasıyla var olan teolojik bir varlıktır.

Devlet Edimleri

Teolojiden kaçınmak ve devletin varlığına duyulan, zihnî yapılarımıza nakşolmuş bu iştirakin radikal bir eleştirisini yapabilmek için, devletin yerine –“devlet”i turnak içine alarak– “devlet” edimleri olarak adlandırabileceğimiz fiilleri, yani toplumsal dünyada etki yaratma iddiası taşıyan siyasi edimleri koyabiliriz. Hiç kimse başka türlü yapılabileceği ihtimalini aklına getirmediği için, yani sorgulanmadığı için meşru kabul edilen bir siyaset vardır. Bu meşru siyasi edimler, güçlerini hem meşruiyetlerinden hem de [söz konusu edimlerin] temelini oluşturan esasın varlığına duyulan inançtan alırlar.

Basit bir örneğe başvuracağım: bir okulu teftiş eden bir ilköğretim müfettişini ele alalım. Müfettişin çok özel bir edim türünü yerine getirmesi gerekmektedir: teftiş. O, merkezî iktidarı temsil etmektedir. Teftiş kurullarının sanayi öncesi büyük imparatorluklarda ortaya çıkmaya başladığını görürüz. Hemen ardından, müfettişleri kimin teftiş edeceği meselesi ortaya çıkar. Gözcüleri kim gözleyecek? Bu, tüm devletlerin temel meselelerinden biridir. İktidar adına gidip gözlem yapmakla mükellef kişiler söz konusudur; onlar vekâlet sahibidirler. Peki, ama bu vekâleti onlara veren kimdir? Devlettir. Bir okulu ziyaret eden müfettişin, kendi şahsında bir otoritesi vardır. [Sosyologlar Philip Corrigan ve Derek Sayer şöyle yazmıştır]: “*States state*”¹⁵ *statements* [devletler beyanatları saptar], yasa uyarınca karara varır, müfettiş ise bir *statement* [beyan] sunar.

Yetki sahibi bir insanın hakaret mahiyetindeki bir yargısı ile özel bir hakaret arasındaki farkı çözümlemiştim.¹⁶ Görevlerinin sınırlarını unutan öğretmenler, okul karnelerinde hakaret niteliğinde yargılara yer verebilirler. Yetki sahibi ellerce yazılmış olmalarından ve taşıdıkları meşruiyetten dolayı, bunların suç unsuru taşıdıkları söylenebilir.¹⁷ Biri oğlunuza, erkek kardeşinize ya da sevgilinize “Sen tam bir ahmaksın!” derse (burada kullanılan “idiot” sözcüğü özel anlamına gelen *idios*’tan gelir), bu tekil bir şahsın tekil bir şahıs hakkındaki tekil yargısıdır; dolayısıyla düzeltilebilir. Oysa bir öğretmen, edebikelama başvurarak “Oğlunuz bir ahmak” dediğinde bu, dikkate alınması gereken bir yargı haline gelir. Resmî yargı toplumsal düzenin bütün gücünü, yani devletin gücünü taşır. Eğitim sisteminin modern işlevlerinden biri, toplumsal kimlik sertifikaları, nitelikleri belgeleyen sertifikalar bahşetmektir ve günümüzde toplumsal kimliğin –yani kavramın toplumsal anlamıyla zekânın– tanımlanmasında hiçbir şey bu denli etkili değildir.¹⁸

Devletin edimlerine birkaç örnek verdim: Bunlar, bir yetkilendirmeler zinciriyle gitgide tıpkı Aristo’nun tanrısı gibi nihai bir mekâna, yani devlete gönderme yapan bir yetkiyle donanmış resmî edimlerdir. Öğretmeni güvence altına alan kimdir? Öğretmenin yargısını güvence altına alan nedir? Bu regresyona çok farklı alanlarda da rastlıyoruz. Mahkeme kararlarını ele alınca bunu daha da net görürüz; aynı şekilde, jandarma tutanaklarını, bir komisyonun

15 Philip Corrigan ve Derek Sayer, *The Great Arch. English States Formation as Cultural Revolution*, Blackwell, Oxford-New York, 1985, s. 3.

16 Pierre Bourdieu, *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistiques*, Fayard, Paris, 1982, s. 71-126, *Language and symbolic power*’da da yer aldı, a.g.e., s. 107-131 ve 159-186.

17 Pierre Bourdieu ve Monique de Saint Martin, “Les catégories de l’entendement professoral”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1 (3), Mayıs 1975, s. 68-93.

18 Bu noktaya dair bkz. Pierre Bourdieu, “Le racisme de l’intelligence”, *Questions de sociologie*, s. 264-268; ve *La Noblesse d’État. Grandes écoles et esprit de corps*, Minuit, Paris, 1989, özellikle s. 198-199.

hazırladığı ya da bir bakanlığın yayımladığı bir yönetmeliği ele alınca da öyle. Her durumda sınıflandırma/kategorileştirme edimleriyle karşı karşıyayızdır. *Catégorie*'nden gelen “kategori” kelimesinin etimolojisinde, kamuya açık olarak suçlamak hatta hakaret etmek vardır. Devletin *catégorie*'ni kamusal bir otoriteyle, kamuya açık biçimde itham eder: hem yargıda bulunmaya hem de o yargıya temel teşkil eden kategorilere cevaz veren bir yetkiyle “Seni, halkın önünde, suçlu olmakla itham ediyorum”; “Üniversite öğretim üyesi olduğunu herkesin önünde onaylıyorum”; “Seni sınıflandırıyorum”; “Seni cezalandırıyorum” (itham olumlu da olabilir, olumsuz da). Çünkü burada gizli olan, zeki olanla olmayan arasındaki karşıtlıktır; bu karşıtlığın yerinde olup olmadığı sorusunu sormayız. İşte toplumsal dünyanın hiç durmadan ürettiği ve sosyoloğun hayatını çok zorlaştıran türden dalavereler...

Demek ki, teolojiden çıkmak çok zordur. Ama üzerinde mutabık kalacağımız şeylere gelelim. Verdiğim örneklerin birer devlet edimi olduğunu teslim edersiniz. Ortak noktaları, sembolik bir otoriteyle donanmış görevlilerce yerine getirilen ve etki yaratan eylemler olmalarıdır. Bu sembolik otorite, gitgide bir tür aldatici topluluğa, üst bir mutabakata gönderme yapar. Şayet bu edimlere razı geliniyorsa ve insanlar bunlara boyun eğiyorsa –isyan ettiklerinde bile isyanları bir rızayı içermektedir– bunun sebebi aslında bilinçli ya da bilinçsiz biçimde –Marx'ın devlet için kullandığı ifadeyle– bir tür “aldatici topluluğun”,¹⁹ yani aynı evrensel ilkeleri kabul eden insanlar bütünü anlamında ulus ya da devlet diye adlandıracağımız bir aidiyet topluluğunun mensubu olmalarıdır.

Devletin bu edimlerine has farklı boyutları da dikkate almak lazım: resmîlik, kamusalılık ve evrensellik fikirleri. Az evvel belli bir bölge, hukuki olarak tanımlanmış bir yetki alanı, bir ulus, belli devlet sınırları dâhilinde resmî ve evrensel olan yargı ile hakareti karşılaştırmıştım. Söz konusu yargı, resmîyet taşımamakla kalmayıp, sırf aynen iade edilebilir olduğu için dahi bir miktar utanç verici olan hakaret niteliğindeki yargının tersine, açık bir şekilde dile getirilebilir. Yani yetkilendirilmiş yargının çerçevesi şeklen de, esas itibarıyla da net biçimde çizilmiştir. Resmî bir yargıya varmaya yetkili olanların maruz kaldıkları baskı unsurlarından biri, resmî yargının gerçekten de resmî olmasını sağlayan biçimsel şartlara uymaları gereğidir. Weber'in, çetin bir sınavdan geçerken sihirli bir söz söylemek suretiyle (“Açıl susam açıl!”) riayet edilen büyülü şekilciliğin karşısına koyduğu bu bürokratik şekilcilığe dair söylenecek çok şey var. Weber'e göre bürokratik şekilcilik, büyülü şekilcilikten tamamen farklıdır: o, keyfî bir sertliğe, mekanik ve keyfî bir biçimde saygı gösterilmesi değil; ister açık, ister zımnî şekilde olsun, müştereken ka-

19 Karl Marx, *L'Idéologie allemande*, Éditions sociales, Paris, 1971 [1845-1846]. (Türkçesi: *Alman İdeolojisi*, çev. Sevim Belli, son baskı 2004.)

bul edilmiş normlara uygun olduğu için, cevaz veren bir forma saygı duyulması anlamına gelir.²⁰ Bu anlamda devlet de büyüünün tarafındadır (az evvel, Durkheim'ın, dini sağlam temellendirilmiş bir yanılsama olarak gördüğünü söylemiştim) ancak büyü denildiğinde çoğunlukla aklımıza gelenden farklı türde bir büyüdür bu. Araştırmayı iki yöne doğru genişletmeye çalışacağım.

(Toplumsal dünyaya dair bir nesne üzerine çalıştığınızda, devlet ve devlet faaliyetleri, özellikle aramasanız da karşınıza çıkar. Karşılaştırmalı tarihin kurucularından Marc Bloch, karşılaştırmalı tarihe dair soruları ortaya koymak için bugünden yola çıkılması gerektiğini söyler. Fransız derebeyliği ile İngiliz tımar sistemini karşılaştırdığı meşhur kitabında,²¹ İngiltere ve Fransa'da tarlaların şekillerinden ve Fransa ile İngiltere'de köylülerin oranına dair istatistiklerden yola çıkarak bazı sorular sorar.)

O halde, evvela çalışmam sırasında devletle nasıl karşılaştığımı anlatmaya, ardından da bu gizemli olgunun tarihsel olarak oluşumunu tarif etmeye çalışacağım. Oluşum süreci daha iyi tarif edilince gizem daha anlaşılır hâle geliyor ve İngiliz, Fransız ve Japon örnekleri ele alınınca Orta Çağ'dan itibaren bazı şeylerin nasıl şekillendiği görülüyor. Size takdim edeceğim tarihsel çalışma tarzına neden başvurduğumu gerekçelendirmem gerekecek. Bu çalışma, çok naif biçimde ele almayı tercih etmediğim muazzam sorunlar taşıyor bünyesinde: Metodolojik önkoşullar içerikten çok daha fazla zaman alacak. Sizler de: "Bize pek çok soru sordu, çok azını cevapladı" diyeceksiniz.

Kullandığım örnekler, 'performatif' kavramı üzerine toplumsal-dilbilimsel ya da dilbilimsel bir düşünce geleneğine dâhil olmakla birlikte, yine de devlet edimlerinin arkasında ne bulunduğu dair önceden oluşturulmuş temsillere takılma riskini taşırlar.²² Devlet edimlerini üreten ve devlet fikrini iliştiirdiğimiz bu mekanizmalara dair bir fikir vermesi için, sembolik boyuta sahip iktisadi bir mal olan evin üretimi ve dolaşımı bağlamında, müstakil ev piyasası üzerine birkaç yıldır sürdürdüğüm bir araştırmayı özetlemeye çalışacağım.²³ Devletin, bu çok somut örnekte hangi formda tezahür ettiğini ortaya koymak istiyorum. Size bu örneği anlatmakta çok tereddüt ettim, çünkü tüm seneyi sırf bu araştırmayı anlatmaya ayırabilirdim. Bu çalışmaya dair üst-söylemim biraz tuhaf gelebilir; çünkü çalışmanın tüm ayrıntıları ve do-

20 M. Weber, *Économie et société*, a.g.e., 3. Kısım, 2. Bölüm ("Pocket" baskısında s. 291-301, 1995); [Ekonomi ve Toplum, çev. Latif Boyacı, Yarı Yayinevi, 2012].

21 Marc Bloch, *Seigneurie française et manoir anglais*, Armand Colin, Paris, 1960 [1934].

22 Performatif kavramına dair bkz. Pierre Bourdieu, "Le langage autorisé: les conditions d'efficacité du discours rituel", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 5-6, 1975, s. 183-190; Ayrıca yer aldığı eser: *Langage et pouvoir symbolique*, a.g.e., s. 159-173.

23 *Actes de la recherche en sciences sociales*'in 81-82 sayısına bakınız, Mart 1990, "L'économie de la maison", Ayrıca yer aldığı eser: Pierre Bourdieu, *Les Structures sociales de l'économie*, Seuil, Paris, 2000.

lambdaçlarıyla bilindiğini varsayıyor. Ders vermenin çelişkileri bunlar... Kendine özgü bir ritme ve gerekliliklere sahip bu araştırma ile araştırmanın yönüne doğru kaydırmak için kendimi zorladığım dersi birbirlerine nasıl eklemleyeceğimi bilmiyorum.

Müstakil Ev Piyasası ve Devlet

Müstakil ev piyasasına dair bu araştırmaya başlarken, kafamda araştırmacıların düzenli olarak sorduğu hayli sıradan, hayli basit sorular vardı: Neden insanlar kiracı olmaktan çok ev sahibidirler? Neden belli bir anda kiralamak yerine satın alırlar? Daha önceden satın almayan toplumsal kategoriler neden satın almaya başlarlar ve bunlar hangi kategorilerdir? Ev sahiplerinin sayısının genel olarak arttığı söylenmekle birlikte, değişen artış oranlarının toplumsal uzamda sınıflara göre nasıl dağıldığına pek bakılmaz. Öncelikle gözlemek ve ölçmek gerekir ki, istatistiğin işi de budur. Bir dizi soru sorulur: Kim satın alıyor, kim kir alıyor? Kim ne alıyor? Kim, nasıl ve ne şekilde borçlanarak satın alıyor? Ardından şu sorular gelir akla: Peki üreten kim? Nasıl üretiliyor? Müstakil ev inşaatı ile uğraşan sektör nasıl tanımlanabilir? Yılda tek bir ev yapan küçük zanaatkarlar ile yılda üç bin ev yapan, arkalarında devasa bankalar bulunan büyük şirketler yan yana mı duruyor? Burada aynı evren mi söz konusu? Aralarında hakiki bir rekabet var mı? Bu güç ilişkileri nedir? Yani klasik sorular... Araştırmada uygulanan işlemler son derece çeşitli yöntemleri bir araya getirdi: Alıcılarla görüşmeler –niye kiralamak yerine satın alıyorlar?–, gözlemler, satış işlemlerine ve pazarlıklara dair kayıtlar, satıcıyla alıcı arasındaki sözleşmeler, satıcıların ve stratejilerinin tahlili, hatta alıcıların, karşılarındaki satıcı için ürettiği söylemleri dinlemeye kadar varan yöntemler.

İlginç olan, bizzat anket mantığının dayattığı bir tür regresyonun, araştırmanın odak noktasını yavaş yavaş değiştirmiş olmasıdır: İlk başta işlemler ve o işlemlere etki eden baskılar; tercihi belirleyen iktisadi ve kültürel şartların çözümlenmesi ve kiracı olmakla ev sahibi olmak arasındaki ve ayrıca, şundan ziyade bunun sahibi ya da kiracısı olmak arasındaki tercihi açıklayan faktörlerin oluşturduğu bir sistem arayışı minvalindeyken; bu sorgulama yavaş yavaş önemini yitirdi ve hatta nihai metinde sadece yüzde beş oranında yani on sayfa kadar yer aldı. Araştırmanın ilgi alanı, evlere olan talebin ve ev arzının üretilmesinin kurumsal şartlarına doğru yöneldi. Münferit bir satıcıyla münferit bir alıcı arasında geçen bir işlemde –tamamen rastgele oluşmuş görünen şartlar altında– neler olup bittiğini anlamak için adım adım geriye doğru gitmek gerektiği ve bu geriye gidişin en sonunda da devletin bulunduğu çabucak ortaya çıktı.

Paris Müstakil Ev Fuarı'nda, bir alıcı yanında karısı ve çocuklarıyla birlikte, biraz çekingen bir şekilde gelir ve ev sorar. Ona çok kibar yaklaşılr çünkü eşi ve iki çocuğu vardır; ciddi bir müşteridir. Tek başına gelmiş bir kadının "Kocamla görüşeceğim" diyeceği bilinir; bu yüzden satıcı çok uğraşmaz. Çifte "Buyurun, oturun" denir. Devletin aslında orada olduğunun görülmesi için somut detayları ifade etmek gerekiyor. Gerçekte devlet üzerine çalışma fikriyle yola çıkmamıştım, konu kendisini dayattı. Bu müstesna karşılaşmada neler yaşandığını anlamak için şimdi çok hızlı bir şekilde üzerinden geçeceklerimi yapmak gerekiyordu; oysa aslında Orta Çağ'a kadar Fransız devletini incelemek bile gerekebilirdi.

İki kişi konuşmaktadır: Öncelikle, karşısındaki müşterinin ciddi olup olmadığını tartması gereken, acelesi olan bir satıcı... Son derece isabetli spon-tan bir sosyoloji sayesinde, satın almaya en meyilli kesimin iki çocuklu aileler olduğunu bilmektedir. Olabildiğince az zaman kaybetmeli, dolayısıyla tahmin yürütmelidir. Eğer buna değecekse de, değeceğini bir kez saptadıktan sonra süreci hızlandırmalıdır. İletişimin de, alışverişin de yapısı ziyadesiyle standart ve basmakalıptır ve her durumda şu şekli alır: Alıcı, arkadaşları ya da kayınvalidesinin borç verirken kendisine söylediklerini mümkün merteye aklında tutarak birkaç dakika boyunca satıcıyı diğer muhtemel satıcılarla rekabete sokmaya çalışır ve satıcıya kendisinden sakladığı olumsuz birşeyler olup olmadığını anlamaya yönelik sorular yöneltir. Bu durum genellikle çarçabuk tamamen tersine çevrilir. Kimi zaman alıcı üçüncü soruda yere serilir. Satıcı sözü alır ve sorgulanan, sorgulayan hâline gelir; potansiyel alıcıyı, ödeyebilme kapasitesine dair, kitabına uygun bir sınava tâbi tutar.

Potansiyel alıcı, tabiatıyla bir tür toplumsal değerlendirmeye tabi tutulur; artık oyunda banka müşterisi kimliğiyle yer almaktadır. Satıcının genellikle önceden hazırlanmış bir satış konuşması, argümanları vardır. Bürokratik durumun hep gözden kaçan bir özelliğidir bu; hele ki ampirik bir araştırma yapmıyorsanız: Şayet Nicos Poulantzas'ın yaptığı gibi devletten yola çıkarsanız bu noktaya asla ulaşamazsınız. Satıcı, karşısındaki alıcıyla tamamen asimetrik bir ilişki içerisinde. Satıcı açısından alıcı, bir seride yer alan herhangi bir sayıdan ibarettir; onda başkalarını görmüştür, daha da görecektir. Sosyolojik temele sahip genel tahminleri ve dolayısıyla deneyimle doğrulanmış oldukları için geçerli olan, her vakaya uygun stratejileri vardır. Karşıdaki alıcı ise, bir daha tekrarlanmayacak olan, bir kereliğine mahsus bir durum yaşamakta olan kişidir. Bir tarafta tekrar, öte taraftaysa tek sefere mahsus olma durumu vardır. Tekrarın tarafında duran, hem kendi tecrübe birikiminden, hem de başkalarının biriktirdiği tecrübelerden faydalanmaktadır. Satıcının argümanlar, hazır tutanaklar ve formlar şekline bürünmüş destekleyici nitelikteki bürokratik bir tecrübeye, başka bir deyişle rasyonel ve bilgisel

bir bürokratik sermayeye sahip olduğuna da rastlanır; ki bu az şey değildir. Fakat bu noktada bırakacak olursak, işin özünü kaçırmış oluruz; yani [satıcının] arkasında önemli bir güç olduğunu: bir banka adına hareket eden bir örgütlenmenin vekili sıfatını taşımasından gelen güç. Zira o bir kredi kuruluşunun temsilcisidir. Görünürde ev satmaktadır; ancak aslında sattığı şey, evi almaya imkân veren kredidir.

Bir söylemi, onu üreten toplumsal koşulları incelemeden ele alan söylem analizi, hiçbir şeyi açıklamaz. (Söylem üretiminin zımnî koşullarına özellikle dikkat kesildim). Durumun görünürdeki tarifi şudur: Müşteri, ev satmakta olan ve diğer satıcılarla rekabet halinde olan bir satıcıya ev almaya gelir. Hakiki tarif ise hızla kendini ortaya koyacaktır: Alıcı, ev alabilmek üzere kredi almaya gelmiştir. Güvenilirliğine, yani bankanın ölçütlerine göre belirlenen toplumsal değerine denk düşen eve sahip olacaktır. Müşterinin toplumsal değerini olabildiğince ekonomik bir biçimde, mümkün olan en kısa sürede ölçecek donanıma sahip satıcının sorduğu soru “Ne kadar ediyorsunuz?” sorusudur. Arkasında, onu vekili tayin etmiş olan bankanın otoritesi vardır; bu anlamda o bir bürokrattır. Bürokratin ikinci özelliği: tekilin karşısında geneli ifade eder ve vekâletle yetkilendirildiği için bir vekildir. “Gayet güzel”, “yok, olmaz”, “biraz zorlarsanız, biraz gayret gösterirseniz başaracaksınız” diyebilir. Bu ona bir koruyucuya dönüşme, tavsiyelerde bulunan ve yapabilirlikleri değerlendiren bir uzmana dönüşme imkânını verir. Bu alışveriş ilişkisi yapısının arkasında ekonomik ve sembolik bir güç dengesi vardır.

Öte yandan, satıcıyı dinlediğimiz takdirde gücünün üçüncü bir boyut daha taşıdığını görürüz: Sadece özel bir bankaya mensup özel bir aracı değil, “Buna hakkınız var... Hayır, o olmaz...” demesi itibariyle aynı zamanda devletin de aracısıdır. Hukuki ve mali donanımlarını kullanan bir aracıdır; bir hesap makinesi vardır ve durmadan hesap yapar. Bu, otoritesini hatırlatmanın bir yoludur. Tüm bu durumlar, ölçülen şeyin toplumsal değeri olduğunu fark eden müşteri için çok müşküldür: O, zihninde hayallerle gelir ama oradan bir hakikatle ayrılır. Satıcının dördüncü işlevi, müşterinin beklentilerini düşürmesini sağlamaktır. Müşteri gelir, şu kadar metrekare lazımdır, ışık sol taraftan gelmelidir, vb. Satıcı ona şöyle der: “Piyasa değeriniz yani ne kadar ettiğiniz işte budur. Ne kadar ettiğinizden yola çıkarak sahip olabileceğiniz ev de budur. 200 metrekare istiyorsanız şehrin 200 kilometre uzağında olacak; 100 metrekare istiyorsanız, 100 kilometre uzağında...” Pazarlığın iki temel parametresi, uzaklık ve yüzölçümü olacaktır. Satıcı durmadan “şuna hakkınız var... Şuna hakkınız yok... Elinizdekine göre, ev sahibi olmaya yönelik bir çeşit prim olan APL [bireysel konut yardımı] var” şeklinde konuşacaktır.

Meselenin hayli karmaşık olduğunu ve “banka devletin hizmetinde” ya da

“devlet bankanın hizmetinde” diye kestirip atamayacağımızı görüyoruz. Satıcının (Phénix Evleri’nin satış temsilcileri genellikle eski işçidir), devletten aldığı bir vekâletnamesi olmadığı gibi başka hiçbir resmî vekâletnamesi de yoktur. Meşru devletin meşru evlerinin meşru satıcısı olarak atanmamış olmakla birlikte devlet görevlisiymiş gibi davranır: “Harç tarifelerini biliyorum ve neye hakkınız olduğunu söylüyorum; iki çocuğunuz var, yani şu kadar yardım alabilirsiniz.” Böylelikle, konut yardımlarının üretim esasına yönlendirilmiş oluyoruz. Bunlar nasıl üretiliyorlar? Kim tarafından? Hangi şartlar altında? Hangi evrende? Aynı zamanda, kredi yönetimine dair kuralların üretim esasına da gönderme yapıyoruz. Örneğin 1960’lı yıllarda bireysel kredilerin icadında da alıcının, satıcı tarafından değerlendirilmesi meselesiyle karşılaşırız. Bireysel kredi, gözle görünen mal mülk sahipliğine göre değil, ekonomistlerin daimi gelir dedikleri şeye göre tahsis edilir: Asıl değerlendirilen, hayatınız ölçeğinde ne kadar ettiğinizdir. Hele de memursanız, bunu hesaplamak hayli basittir. Bir kariyeriniz varsa, ne kadar ettiğiniz, yani hayatınız boyunca kazanacağınız paranın tamamı hesaplanabilir. Bu değerlendirmenin arkasında koca bir hukuki yapı, kredileri düzenleyen kurallar ve kredi yardımlarını yönetmek üzere kurumsallaştırılmış kurallar bulunmaktadır.

Bu pazarlık, “baskı altında sözleşme” diye adlandırdığım türden bir sözleşmeyle sonuçlanabilir de, sonuçlanmayabilir de; zira oynanacak tek bir kâğıt vardır ve insanlar oyunun sonu baştan belli olmasına rağmen, sahip olacakları evin büyüklüğü öngörülebilecek olsa bile, pazarlık yaptıklarını zannetmektedirler. O halde, pazarlık esnasında özgürce oynanıyormuş gibi görünen bu oyunu anlayabilmek için, talebin üretimi olarak adlandırabileceğimiz şeyin dayandığı hukuki yapı bütününe gitmek gerekiyor. Malı mülkü ve peşin ödeme yapacak kadar parası olmayan insanlar (vasıflı işçiler, uzmanlaşmış işçiler, bugün aşırı borçlanmadan bahsetmemizi gerekli kılan herkes için geçerli olan bir durum) mülkiyet hayaline erişebiliyorlarsa, bunun sebebi devlet kategorisinin içine sokabileceğimiz kişilerin, belirli şartlar altında, bir dizi imkân üretmiş olmasıdır.

Konut Meselesi İçin Oluşturulan Barre Komisyonu

Arz açısından bakınca yine aynı sorunla karşılaşırız. 1970’li yıllarda bir tür patlama yaşanır: Şirketler hem yatırımlarına teminat veren hem de üretim araçlarını sağlayan bankalara fazlasıyla yaslanmak suretiyle, endüstriyel yöntemlerle, seri biçimde çok sayıda ev üretirler. Tarihsel sebeplerden ötürü hâkim beklentinin bir yapı ustasının kendi elleriyle ve tek tek yaptığı evler olmasına rağmen bunların piyasaya nasıl girebildikleri ve nasıl galip gelebildikleri sorusu sorulabilir. Soru, merkezî mercilere uzanır. 1970-1973 yılları

arasında bir reform hareketiyle, içlerinde en önemlisi Barre komisyonu olan bir dizi komite ve komisyon kuruldu.²⁴ Esas olarak inşaatçılara destek niteliğindeki taş yardımını düzenleyen yönetmelikler, alıcılara destek olan şahıs yardımına dönüştürüldü.

Kendimi, tüm bu kararlarda söz sahibi olan insanların evrenini incelemek durumunda buldum. “Devlet nedir”, “Büyük bankalar, kredi genişlemesi talep etmek suretiyle, krediyle satmaya uygun tipte bir mülkiyetin gelişmesini sağlayacak bir siyaseti dayatmak için devletten mi faydalanmışlardır?”, “Kim kime hizmet etmektedir?” gibi kimi geleneksel soruları sormadım. Aksine, sıradan bir satıcı üzerinden bile işlemeye devam eden bu düzenlemelerin ortaya çıkışını anlamak üzere, hangi faillerin işin içinde olduğu sorusunu yönelttim. Karakteristik özelliklerine dair nesnel verilerden yola çıkarak, iş gören faillerin evrenini oluşturdum. (Maliye Bakanlığı’nın İnşaat Müdürü etkili midir? İnsanlara devlet aracılığıyla kredi aldırabilecek olan Sosyal İşler Müdürü etkili midir?) Aynı zamanda, statülerine dair verilerden de yola çıktım. (Devletin falanca aracısının müdahale etme işlevi var mı? Nasıl ki, müfettiş teftiş etmek için vekil tayin edilmişse, o da kredi verilip verilmeyeceğine karar vermek üzere mi tayin edilmiştir?) Örneğin, Ulaştırma ve İmar Bölge Müdürlükleri’nin ve Ulaştırma ve İmar Bakanlığı’nın* unutulması imkânsız tabii ki. Resmî tanımları gereği *a priori* etkili addedilecek insanları ele aldım ama bunu saygınlık yöntemi ile sınayarak bilgi sağlayıcıların ifadeleriyle de karşılaştırdım (Sizce falanca kişi önemli miydi?). Üst düzey memurlar, bankacılar (ki pek çoğu birkaç yıl öncesine kadar üst düzey memurdu) buldum. Sorun da aslında bundan kaynaklanıyordu: Sınır neredeydi? Devletle banka ya da büyük sanayi arasındaki o meşhur eklemlenme çoğunlukla bu insanlar kanalıyla gerçekleşse de, bu durum teorinin işlev kavramıyla tarif ettiğinden çok farklı biçimlerde hayata geçmekte. Böylelikle Maliye’de, köprü mühendisleri arasında, Ulaştırma ve İmar Bakanlığı’nda görevli yüksek memurlar, büyükşehir belediye başkanları, dernek ve toplu konut temsilcileri gibi bu meselelerle içli dışlı, bunları temel bir mesele olarak görüp uğruna mücadele vermeye değdiğini düşünen, taş yardımı için ölmeye hazır pek çok toplumsal aracı bulunduğunu da keşfettim.

Şimdi sıra, bu evrenin hangi esaslara göre işlediğini anlamaya geldi: Bir tarafta devleti, bir taraftaysa yerel yönetimleri mi bulacağım? İnsanlar öyle olduğunu düşünüyor. Tüm yüksek memurların bilincine işlemiş olan spon-

24 1970’lerin ortalarında hükümet yeni bir konut siyasetini yerleştirmek üzere, Raymond Barre’m başkanlık ettiği komisyonun raporundan ilham alan ve “taş yardımının” azaltılarak kişiye yardıma ağırlık verileceğini bildiren 3 Ocak 1977 kanunu ile pek çok rapor hazırlatmıştır.

(*) *Ministère de l’Équipement*, ulaştırma, imar ve iskân hizmetlerinin yürütüldüğü, 2007 yılında lağvedilerek yerini Ekoloji ve Sürdürülebilir Kalkınma Bakanlığı’na bırakan kurumdur – yay. haz.n.

tan sosyolojiye göre, merkezî ve yerel [ayrımı] söz konusudur. O noktada, tüm bir sosyolojinin temel kategorilerinden birini buluruz: Merkez/çevre, merkezî/yerel... Bu durum, sınıflandırmalar biçiminde, adeta kendiliğinden ve zahmetsizce gerçekleşir. Merkezî olan devlettir. Bu, yüksek memurların kendilerine dair görüşleridir: Onlar lobilerin, mesela toplu konut lobilerinin sözcüsü olmalarından her daim şüphe duyulan, yereli, özeli temsil eden şahısların aksine genel çıkarları ifade ederler. Hepsi de kendi hikâyeleri, güzergâhları olan bireylerdir; oluşturmakta olduğum bu uzamda dolaşmış, art arda farklı görevler üstlenmişlerdir. Habituslarında ve dolayısıyla stratejilerinde önceden geçtikleri tüm yolları taşırlar. Bu uzamın bir yapı barındırdığını, rastgele oluşturulmadığını öne sürüyorum. İstatistik çözümlemeyle, konu açısından uygun faillerin ve uygun özelliklerin tümünü göz önüne alarak, görüldüğü şekliyle yapıyı ortaya koymaya çalışıyorum.

“Kriterler neler?” diye soracaksınız. İlki, uygun failleri ele almaktır; çünkü bu meseleyle ilgilidirler ve bu meseleye dair bir şey yapabilmeye muktedirlerdir; etkili olmaya, etki yaratmaya yarayan özgül bir gücü ellerinde bulundurlar. İkincisi, uygun yani söz konusu alanda etkili olmak için gerekli özellikleri göz önünde bulundurmaktır. Almanların bilgece ifade ettiği gibi “hermeneutik daire” içindeyiz: Peki ama bunlar nasıl belirlenir? El yordamıyla, deneye yanıla; çünkü araştırmanın konusu bizzat budur. Etkili olmayı sağlayan özellikler belirlenir. Mesela maliye müfettişliği çok önemlidir, maden veya köprü mühendisliği de öyle. Bu etkili olma niteliklerinden yola çıkarak nesnel uzamı; bu uzamın, güç dengesi ya da cephelere bölünmüşlük olarak adlandırabileceğimiz yapısını oluşturuyorum. Dolayısıyla burada bölünmeler içeren karmaşık bir uzam söz konusu.

Ardından, bu reformların kaydını çıkardım; söz konusu girişimde önemli rol oynamış, komisyonlara katılmış, komisyon üyelerinin nasıl seçildiği gibi son derece belirleyici bir noktayı anlatabilecek kişiler arasından seçilmiş bilgi sağlayıcılarla görüşmeler yaptım –sonuçta iyi bir bilgi sağlayıcı, bilgi sahibi olandır; bilgi sahibi olmak için de içeride olmak gerekir–... Bir komisyonun teşekkülünden yola çıkarak, komisyondan ne çıkacağı önceden saptanabilir. Kayıtları, aynen bir tarihçinin yapacağı gibi, satıcılarda sonuçlarını gözlemlediğim düzenlemenin hazırlanması sürecinde neler olup bittiğinden yola çıkarak hazırladım. Tüm önemli olayları ve sadece onları, yani kavrayabilmek için bilinmesi gerekenleri ele aldım. Başka bir deyişle, bu biçimsel bir özet değil, kavratma yetisine sahip olayların bir özeti.

(Bu, [olguları] kavramamızı sağlayan olayların iyi bir özetini yapan bir tarihçinin, kendisine o olayları seçtiren esasları ille de kavramış olduğu anlamına gelmez. Marc Bloch tarihçilik mesleğinden, “kendileri açık bir yöntem olarak teşekkül ettirilmemiş yöntemsel seçimlerin hayata geçirilebildiği bir

habitus” şeklinde bahsetmişti.²⁵ Tarihe başvurmak oldukça faydalı: Kişinin kendisini tarihçi olarak tanıtmayı, alanda sosyolog olarak ulaşamayacağı bilgilere erişimini sağlıyor.)

Yapıların görece değişmez olmasından ötürü, yirmi yıl evvelki yapıları incelerken aslında mevcut yapıları da inceliyor olduğum varsayımında bulunmuştum. Yani önce anlatıyı ortaya koydum; ardından, anlatının anlatıklarının içinde geçtiği uzamın yapısını, özel isimlerle ve bu özel isimlere sahip insanların nitelikleriyle takdim ettim. Bu tarihi üretmiş olan failer uzamının yapısı işte budur.²⁶ Peki, bu yapı onu anlaşılır kılıyor mu? Güçler alanının yapısının ve cephelerin dağılımının, bahsettiğim karşıtlıkları ne derece yansıttığını görmek beni şaşırttı. Gördüğümüz şey kabaca, bu düzenlemenin –“düzenleme” devlete ait bir kelimedir– türediği mekânın, içinde idari alanın temsilcilerinin, yüksek memurların ve iktisadî alanla yerel siyaset alanının temsilcilerinin, belediye başkanlarının vb. bulunduğu, yapılandırılmış bir uzam olduğudur. Yani ilk karşıtlık budur.

İkinci karşıtlık: İdari alanın içinde, Maliye Bakanlığı tarafındakiler ile Ulaştırma ve İmar Bakanlığı, yani teknik taraftakiler arasında bir karşıtlık mevcuttu. Son derece ilginç olan bu karşıtlık, konut desteğine yönelik daha ziyade devletçi, yani kolektif ve kolektivist bir model olan taş yardımını savunanlarla (toplu konutlara, kolektif inşaatlara destek) daha liberal, kişisel, kişiselleştirilmiş, bireyselci, Giscard düşüncesine uygun bir yardımı savunanlar arasındaydı. İdari kesimde, devletçi tarafta olanlarla liberal tarafta olanlar arasında bir ayrıma rastlarız. Devlet özgürlüğün karşısında, piyasanın karşısında konumlandırılır ama piyasayı devletin bizzat içinde bulduğunuz takdirde, işler karışır... Köprü inşaatıyla uğraşan mühendislerin neden devletin tarafında, kolektifin ve kolektivizmin tarafında olduğu sorusu akla gelebilir. Politeknikliler’den* pek beklenmez bu... Halbuki onlar siyasetin ilerideki kaderini öngörmek suretiyle daha liberal bir düşünce geliştirmek isteyen liberallerin karşısında toplumsal olanın, kolektifin, geçmişin, muhafazanın tarafında durmaktadırlar.

Neo-Marksist devlet teorilerinden biri olan Alman Hirsch’in teorisi, devletin öyle basitçe hâkim sınıfın hegemonyasının aracı olmadığı, sınıf savaşlarının mekânı olduğu olgusu üzerinde durur.²⁷ Devlet içerisinde daha libe-

25 Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire, ou Métier d'historien*, Armand Colin, Paris, 1997 [1949].

26 Bu kısım, Pierre Bourdieu ile Rosine Christine’in makalesindeki etken analizine gönderme yapıyor, “La construction du marché”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 81-82, 1990, s. 65-85.

(*) Fen bilimleri ve mühendislik alanlarında eğitim veren ve aynı zamanda araştırma kurumu olan Politeknik (*Ecole Polytechnique*) Fransa’nın yüksek öğretim kurumları arasında en prestijli olanlarındandır – ç.n.

27 Joachim Hirsch, *Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals*, Francfort-sur-le-Main, Suhrkamp, 1974.

ral ya da daha devletçi [tarafta] olanlar vardır ve bu çok büyük bir mücadele-
nin konusudur. Bunu siyasal bölünmelere tercüme edersek, daha ziyade
bir yanda sosyalistler, bir yanda da liberaller şeklinde olacaktır. Halbuki ka-
nımca, bu karşıtlığı anlamak için, söz konusu zümrelerin (teknik mühendis-
ler ve maliye müfettişleri) tarihçelerine ve bir siyasette ya da bir başkasında-
ki çıkarlarının mahiyetine bakmak gerekir. Teknik zümrelerin “ilerici” ola-
rak adlandırabileceğimiz bir tutuma ilgilerini kavrayabilmek için, bu ileri-
ci tutumun, ait oldukları meslek zümresiyle ilintili bir çıkarı gözettiğini dü-
şünmek gerekir. İlerici bir duruşu benimsemeleri, ilerici olmalarından değil,
ilerici bir düzenleme biçimine göbekten bağlı bir zümreye mensup olma-
larından kaynaklanır. “Toplumsal bir kazanım” bir devlet kurumunun hane-
sine bir kez yazıldı mı; varlığı bu şeyin kalıcılığına göbekten bağlı bir zümre
bir kez oluştu mu (Toplumsal İşler Bakanlığı), bundan fayda sağlayanlar or-
tadan kaybolmuş ve itiraz edemeyecek olsalar bile, devletin bünyesinde bu
toplumsal kazanımı savunanların bulunacağı kesindir. Bu noktada paradok-
su biraz zorluyorum ancak önemli olduğu kanısındayım.

Başka bir deyişle, devlet bir blok değil, bir alandır. İktidar alanının özel
bir dalı olarak idari alan, bir “alan”dır; yani özgün sermaye ve farklı çıkar
biçimlerine bağlı karşıtıllara göre yapılandırılmış bir uzamdır. Söz konusu
uzamda cereyan eden bu antagonizmalar, ilgili zümrelerle bağlantılı örgüt-
sel işlevlerin dağılımıyla alakalıdır. Finans konusunda çalışan bakanlıklar ile
harcamalarla ya da toplumsal işlerle ilgilenen bakanlıklar arasındaki karşıt-
lık, kamu idaresinin yüksek kesimlerine dair spontan sosyolojinin parçası-
dır; toplumsal işlerle uğraşan bakanlıklar olduğu müddetçe, toplumsal olan
bir biçimde savunulacaktır. Bir Milli Eğitim Bakanlığı olduğu müddetçe eği-
tim savunulacak ve söz konusu savunma, bu konumları işgal edenlerin nite-
liklerinden ziyadesiyle özerk olacaktır.

Üçüncü karşıtlık: Nesnel göstergeler ve bilgi sağlayıcıları vasıtasıyla kayıt-
larını hazırlarken, bu bürokratik devrimin mimarları olduğu söylenen şah-
siyetlerin veya kahramanların ortaya çıktığını gördüm. “Ben neyi inceliyo-
rum?” diye sordum kendi kendime. Özgül bir devrimi, bürokratik bir devri-
mi, yani bir bürokratik rejimden ötekine geçişi inceliyorum. Özgül devrim-
cilerle karşı karşıyayım. Bu insanların kim olduklarını incelerken, “Bürok-
ratik devrimi yapmak için ne olmak lazım?” sorusuna belki cevap bulabilir-
dim. Oysa mucize eseri, bu üçüncü etken söz konusu insanları ve hem nes-
nel göstergelerin hem de saygınlığa dair göstergelerin devrimci olarak tarif
ettiği herkesi ve özellikle de onları tecrit etmekteydi. Bu insanlar hangi nite-
liklere sahiplerdir? Uzamın dört bir köşesinde bulunabilirler; çok dağınık-
tırlar. Çok şaşırtıcı ortak niteliklere sahiplerdir; mesela büyük bir bürokratik
miras – çoğunlukla yüksek memurların oğullarıdır, büyük devlet adam-

ları sınıfına mensupturlar, yani birçok bürokratik soyluluk unvanına sahiptirler. Bürokratik bir devrim yapabilmek için bürokratik aygıtı iyi bilmek gerektiğini söyleyebilirim.

Son derece önemli bir rol oynayan bu komisyonun başına neden Raymond Barre getirilmişti? Bir tür (toplumsal olarak inşa edilmiş) bireyler sosyolojisi ve olağanüstü durumlarda nasıl davrandıklarının sosyolojisini yapmak mümkündür.²⁸ Bu devrimci kahramanlar, söz konusu bürokratik avangardı oluşturan bu yenilikçiler, çok şaşırtıcı niteliklere sahiptirler; evrende eşine pek rastlanmayan nitelikleri kendilerinde toplarlar. Teknik, polit teknik kesimde yer almakla birlikte ekonometri okumuş, Siyasal Bilimler Enstitüsü'ne devam etmişlerdir. Teknik ve teorik bir sermayeyle, sıradan bürokratik sermayelerini ikiye katlarlar. Farklı siyasal güçlerin maliyet ve kârlarını hesaplamak suretiyle siyasetçileri etkileyebilirler. Veyahut da tabuyu çiğneyip toplu konut komisyonlarına başkanlık eden maliye müfettişleri söz konusu olabilir. Şimdi Mevduat Sandığı'nın başkanı olan Robert Lion, söz konusu çevrelerde barbarlık olarak nitelenen, kendine yakışmayan bir hareket yapmıştı: devlet ve bürokrasi uzamının en tepesinden en aşağıya düşmüştü; Lion, karmaşık, tutarsız bir kişiliktir.²⁹

Bu açıklayıcı tarihçe, bu sosyo-oluşum, bir alıcıyla satıcı arasındaki görüşmede neler geçtiğini, mülkiyete dair istatistiklerinin evrimini, mülk sahiplerinin zihinlerinde daima *Distinction*'da [Ayrım] ele alınan toplumsal uzamlar bulunduğunu anlamak için –toplumsal uzamın sağ tarafı, kültürel sermayeden ziyade ekonomik sermaye sahiplerinden oluşur– zaruriydi.³⁰ Halbuki mülkiyet sahibi olma yönündeki baskı, toplumsal uzamın sol tarafında, kültürel sermayesi ekonomik sermayesinden daha fazla olan kimseler nezdinde gerçekleşti. Büyüme oranlarının en kuvvetli olduğu yer orasıydı. Siyasi düzlemde, bu siyasetin sorumlularına ilham vermiş olabilecek, aynı anda hem kurnaz hem de naif siyasi formülü bulabilirim: “Halkı kurulu düzene mülkiyet ile eklemleyeceğiz.” Bu, Valéry Giscard d'Estaing'in ve bu tip reformların etrafındaki herkesin yazılarında açıkça yer alır. Kayıtlarımda kâhince bir dönüştürme çalışmasının izleri ve makaleler yazan, matematik modelleri kuran, her tür ikna aracından faydalanan insanlar yer alıyor. Modern toplumlarda, matematik çok büyük bir siyasal ikna aracı haline gelmiş durumda. Bu insanların, bir felsefeyi temel alan siyasal bir amaçları vardır: Toplumsal dü-

28 Sosyolojik olarak inşa olmuş bireye dair bkz. *Homo Academicus*, a.g.e., s. 36-39.

29 Robert Lion (1934-), sosyalist yüksek memur ve dernek sorumlusu, Mevduat Sandığı'nı 1982'den 1992'ye kadar yönetti. 2010'lu yılların dönemecinde, Avrupa Ekoloji listesinden seçildiği Ile de France II Genel Meclisi Üyeliği [*Conseiller Régional*] görevini yürütmektedir.

30 *La Distinction. Critique Social du Jugement*'da (Minuit, Paris, 1979) oluşturulan toplumsal uzamın sentez niteliğindeki bir sunumu için bkz. Pierre Bourdieu, “Le nouveau capital”, *Raisons pratiques*, a.g.e. içinde, s. 37-51.

zene sadakatini yolu mülkiyete iştirakten geçer ve toplumsal uzamın sol tarafını kurulu düzene dâhil etmek, kayda değer bir değişim gerçekleştirmek anlamına gelir. Fransız siyasal evrenindeki bazı değişimleri anlamak için, Jean Daniel'in (*Nouvel Observateur*'den) ya da Komünist Parti'nin bizzat söz konusu değişimlerce belirlenmiş olabilecek söylemleri kadar, konut politikalarının da üzerinde durmak önemlidir.

Belli bireylerin sözcülüğünü yaptığı bir siyasal program aracılığıyla, arzı, talebi, piyasayı belirleyen ve piyasayı en ince ayrıntısına kadar inşa eden etkili bir düzenlemenin nasıl ortaya çıktığı anlaşılabilir. Piyasaları kurmak, devletin işlevlerinden biridir. Peki bu düzenleme daha sonra nasıl uygulanmıştır? Sahada çalışan toplumsal failer, birim düzeyinde, kent düzeyinde somut olarak bunu nasıl hayata geçireceklerdir? Az evvel bahsettiğim icraatlar, *statement*lar devreye girecektir: inşaat ruhsatları, iltimaslar, tanınan muafiyetler, verilen izinler. Bazı düzenlemeler, çatıların azami 20 santimetre aşabileceğini belirlemiştir. Tamamıyla keyfi biçimde... Tüm mimarlar "Şaka gibi, neden 25 ya da 23 santimetre değil?" diyorlar. Bu keyfiyet, özgün bir bürokratik menfaat türünü doğurur: ya düzenlemenin çok sıkı şekilde uygulanıp daha sonra terk edilmesi, ya da muafiyetler tanınması. Hak ve iltimas diyalektiği³¹ adını verdiğim diyalektik, rüşvetle, yolsuzluklarla sonuçlanır. Devletin gündelik idaresinin bu gücü elinde tutanlarda olduğunu görürüz.

En dolaysız tarihsel sebebi bulmak üzere tarihte tamamen minimal bir geriye dönüş yaptım. Bir başka tarihsel kesiti açıklayan bu tarihsel kesiti anlamak için geriye dönüşler yapmak gerekiyor. Bu tarihi yapmak ne anlama geliyor? İdari alanın tarihi –devletin yapması gereken her şeyin tarihi– tıpkı devletin yayımladığı düzenlemelerin her biri için yaptığım gibi, bir dizi kesitten ibaret olmayacak mı? (Sonra "Devlet" demekten korkar hâle geliriz. Ben artık "devlet" sözcüğüyle başlayan cümleler kuramıyorum). Konut yardımı örneğini ele aldım. Sosyal Güvenlik için de aynısını yapmak gerekir. Her bir moment, anlaşılabilir olmak için kendisini önceleyen kesitlerin bilinmesini gerektirir. Teknik bir zümrenin karmaşıklığını anlayabilmek için, teknik zümrelerin Fransa'da şu yılda yaratıldıklarını, yerel düzeyde ve ardından da ulusal düzeyde kurulduklarını bilmek gerekiyor. Sosyal bilimlerde, maalesef, imkânsız araştırma programları yapmaktan kaynaklanan bu sorunla karşı karşıyayız. Yapacağım işin en önemli meziyeti belki de tam olarak, imkânsız bir araştırma programını hayata geçirmek olacak.

31 Pierre Bourdieu, "Droit et passe-droit. Le champ des pouvoirs territoriaux et la mise en œuvre des règlements", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 81-82, 1990, s. 86-96.

Teori ve Ampiri

Dersin iki kısmı arasında bir ihtimal gözlemlediğiniz tezat üzerinde durmak üzere hızlıca bir önceki dersin üzerinden geçeceğim. İlk kısımda devlete dair birkaç genel önermeyi sunmaya; ikinci kısımdaysa devlet fiillerinin belirli bir yönüne dair yeni yaptığım bir araştırmayı şematik ve hızlandırılmış bir şekilde tasvir etmeye çalıştım. Seçici dikkatinize ve algınıza dair elimdeki göstergelerden biri var ki, gayet önemli: not alma oranınız. İkinci bölümde not alma oranının kayda değer biçimde düştüğünü gözlemledim. Bunu performansın kalitesine bağlayabilirim ama bana öyle geliyor ki bunun sebebi not almaya daha az değer şeylerden bahsettiğimi düşünmeniz. Bu bir sorun; çünkü bana göre en önemli kısım, en çok not alınması gereken kısım, ikinci kısımdı. Zaten [araştırmayı] çok daha hızlandırılmış bir şekilde anlatmam, sizin algınızı öngören bir tutumdu; çünkü aslında, bu seneki derslerin tamamını bu çalışmaya ve çözümlemenin ayrıntılarına, kullandığım yöntemlere ayırabilirdim.

Tekrar oraya dönmemin sebebi, bizzat benim için de geçerli olan son derece önemli bir soruna parmak basması. Devlete dair genel önermeleri kullanarak, bugün gözlemleyebileceğimiz şekliyle devletin bir görünümünün tarifini ve çözümlemesini zihinsel olarak birbirine eklemek, bir araya getirmek olağanüstü zor bir iş. Şayet devlet teorisi, içinde bulunduğu harap vaziyette (en azından benim gözümde) sonsuza dek kalabilecekse, bunun sebebi gerçeklikten kopuk bir evrende dolaşıyor olmasıdır. İster Marksist, ister yeni işlevselci gelenekten olsunlar, teorisyenler sonsuza dek tartışabilirler. Zira gerçek dünyadaki, günlük hayattaki şeylerle söz konusu bağlantı kurulma-

makta; fenomenologların *epoche* dedikleri türde, “teorik” olduğu öne sürülen tartışmaları mümkün kılan, olup bitene dair her türlü referansın askıya alınması hâli sürmektedir. Maalesef toplumsal beklentiler, teorinin bu konumunu güçlendiriyor. Teori tüm disiplinlerde ampirinin, tecrübenin üzerinde konumlandırılıyor. Ünlere ne kadar artarsa, âlimler o kadar “teorik” oluyorlar. İhtiyarlıklarında bütün âlimler filozof oluyor; hele ki bir de Nobel’leri varsa... Çok genel mahiyetteki bu görüşler, sosyal bilimlerin ilerlemesinin, bilhassa sosyal bilimlerin alanında yapılan bilimsel çalışmaların aktarımının önündeki engellerden biri olmaları sebebiyle önemli.

Söz konusu ikiliğe geri dönüyorum. Aktarmak istediğim şeyi aktarmanın zorluğunun öylesine bilincindeyim ki, mütemediyen iletişim stratejileri ile (Diyeceğimi nasıl ifade etmeliyim?) iletilmek olanın tutarlılığına ilişkin zaruretler arasında kalıyorum. Bu ikisi arasındaki çelişki, kimi zaman söyleyeceklerime sizin kadar bana da sıkıntı verecek tuhaf görünümeler katabilir. Bu vaka özelinde, bu iki düzey arasındaki eklemlenme sorusunu kendi kendime soruyorum ve cevabını verebileceğimden de emin değilim. Ama sizleri bu zorluk karşısında dikkatli olmaya davet etmek suretiyle, devletle ilgilenecek yahut devletle herhangi bir şekilde ilişkili olan bir konu üzerine çalışıyorsanız sizin de karşı karşıya bulunacağınız bir meseleye dikkatlerinizi çekmiş oluyorum.

Devlet Komisyonları ve Mizansenler

İki düzeyi birbirine bir ölçüde eklemlenmek için, laf arasında çok hızlı bir şekilde değiştiğim bir noktaya geri döneceğim: komisyon fikrine. Komisyonun çok tuhaf bir şey, pek çok sorunu bünyesinde barındıran bir toplumsal örgütlenme biçimi olduğunu söylemiştim. Komisyon, her şeyden evvel tarihsel bir icattır; soybilimi yapılabilecek bir İngiliz icadı. Kralın vekil tayin ettiği, toplumsal olarak kabul görmüş, genellikle de önemli addedilen bir soruna dair önemli bir görevi yerine getirmek üzere bir araya getirilmiş insanlardan oluşan gruba “Kraliyet komisyonu” denirdi. Bir komisyonun teşekkülü –bu kelime önemli ve taşıdığı tüm anlam yükü hatırlanmalı– aşamasının geri planında iki edim bulunurdu: Birincisi, belirli bir işlevi yerine getirecek yetkinliğe sahip oldukları, toplumsal olarak tayin edildiği kabul edilen bir insan grubunun belirlenmesi, atanması –eğer bir devlet edimi söz konusuysa elbette atama söz konusu olacaktır–; ardından, kamusal meselelere eğilmeye layık kimselerce ele alınmaya layık bir kamusal meselenin belirlenmesi. Kamusal mesele, kamusal olarak yahut resmî olarak ele alınmaya layık bir meseledir. Bu “kamusal” kavramı üzerine, yani herkesin önüne getirilmeye layık olan üzerine kafa yormak gerek. Toplumsal eleştiri, hep o kamusalın ar-

kasında ne olduğunu arama eğilimindedir. Toplumsal failer, teatral diyebileceğimiz, sıklıkla sosyolojik bir tutum şeklinde kurulan spontane bir görüşe sahiplerdir. İnsanlar arasındaki etkileşimlere dair sahip olduğumuz bu spontane görüşü ele almış olan Goffman'da bunu bulabiliriz:¹ İnsanlar bir tiyatro sahnelemektedirler; biri oyununu oynar, diğeri ise izleyicidir; doğru izleyici ya da yanlış izleyici. Etkileşimlere dair bu teatral anlayışı, en somut biçimde tiyatro dünyası örneğine yani devlet oyununa, resmiyet dünyasına, resmî merasimlere uygulayabiliriz – mesela bir hukuk merasimine. Büyük bir İngiliz tarihçi, İngiliz hukukuna özgü merasimler ve bunların sadece kendinde bir amaç teşkil etmeyip, kendisini merasim olarak meşru kabul ettirmek suretiyle oynadığı son derece etkili rol üzerine çokça çalışma yapmıştır.²

O halde bu kamusal komisyonlar, sahneye koyulmuş birer mizansendir: bir tür kamusal tiyatro oyunu, yani kamusal meseleler üzerine kafa yorma oyunu oynayacak bir grup insanı sahneye sürmekten müteşekkil operasyonlar... Hiç durmadan önümüze getirilen akıl insan komisyonları inceleme değerlidir. Bu teatral, indirgemeci bakışı benimsersek, “yani bir sahne var, kulisler var ve pek akıllı sosyoloğunuz olan bendeniz size kulisleri göstereceğim” deme noktasına geliriz. Hep söylüyorum, içinizden sosyolog olanlar için bu son derece önemlidir; sizi sosyolog olmaya iten bilinçdışı güdülerden biri de tezgâhların arkasını, sahne gerisini keşfetme hazzıdır. Bakkal tezgâhının arkasında durup, bakkalla müşterinin stratejilerini gözlemleyen kişinin bakışı Goffman'da apaçık ortadadır. Bir restoranda olup bitenin şu fevkalade tasvirine bakın: Garsonlar kapıdan geçerler, tavırları tamamen değişir ve öte yana geçer geçmez şamataya başlarlar. Toplumsal dünyanın böyle tiyatro gibi betimlenmesi, tanımlı itibarıyla ironiktir ve kelimenin dar anlamıyla şunu demeye getirir: “Dünya sizin olduğunu sandığınız şey değil, aptal olmayın...” Hele ki gençlikte akıllılık etmek ve özellikle de kendini akıllı hissetmek insanın çok hoşuna giderken, dış görünüşün büyüsunü bozmak pek çekici gelir.

Bu anlayış, Pascal gibi konuşacak olursak, yarı âlim sosyoloğun spontan sosyolojisi olabilir. Bu yarı âlim, “Dünya bir tiyatrodur ve bu, devlet için de gayet geçerlidir” der. (Benim tahlilimi böyle anlamanızdan da korkuyorum açıkçası.) Şunu söylüyorum: Devlet bir hukuk kurgusudur, dolayısıyla mevcut değildir. Toplumsal dünyaya dair dramaturjik anlayış önemli bir şeyi görür: komisyon aslında bir bireşimdir ve komisyonlara dair *Canard enchainé** anlayışı belli bir düzeyde gerçektir. Bir komisyonun nasıl bir bireşimden oluş-

1 Erving Goffman, *La Mise en scène de la vie quotidienne*, Minuit, Paris, 1973 [1959]. [*Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, çev. Barış Cezar, Metis Yayınları, 2009.]

2 Edward Palmer Thompson, “Patrician society, plebeian culture”, *Journal of Social History*, 7 (4), s. 382-405.

(*) *Canard enchainé*, siyasi ve ekonomik yozlaşmayı ifşa etmesiyle ünlü haftalık mizah gazetesidir – ç.n.

tuğunu bilmek sosyoloğun görevidir: Kim kimi ve neden seçmiştir? Neden falanca kişiden başkan olması istenmiştir? Başkan hangi niteliklere sahiptir? Mevcut üyeler, yeni üyeleri nasıl seçmiştir? Üyelerin belirlenmesiyle birlikte aslında kartlar baştan oynanmış değil midir? Tüm bunlar çok faydalıdır ve çalışmanın parçasıdır. Öte yandan bunu kamusallaştırılabilir, yani katılımcılarla herkesin önünde yalanlanabilecek bir şekilde yapmak hayli zordur.[...]

Bununla birlikte, gayet meşru görünümüne rağmen bu teşebbüs önemli bir noktayı gözden kaçırma riskini taşır. Komisyon, örgütsel bir icattır ve icat edildiği anı belirleyebiliriz. Bu icat, teknik icatlara benzetmekle birlikte nevi şahsına münhasırdır. Devleti bu icatların tarafında buluruz; insanların, bu şekilde bir araya gelmiş olmasalar yapmayacakları şeyleri yapmalarını sağlayacak şekilde örgütleyen bir icat. Üzerinde özellikle durmayınca, bu türden bir tekniğin varlığını unutuveriyoruz. Şimdilerde bilişim hizmetlerinin bürolarda kullanımının sonuçlarına dair pek çok çalışma var ama sirkülerlerin icadının bürokrasi dünyasını nasıl değiştirdiğinden ya da çok daha eski bir evrede, sözlü geleneklerden yazılı hukuka geçişin tüm bir bürokratik evreni nasıl değiştirdiğinden bahsetmeyi es geçiyoruz. Örgütsel tekniklere, icatlara iliştilmiş olan hep tek bir kelimedir; bunun özel bir isim olmasına nadiren rastlanır: Bilimsel mucitlerin isimleri bilinir, bürokratik mucitlerinkiyse bilinmez. Mesela bireysel kredilerin çok karmaşık bir örgütsel icat olduğu söylenebilir.

Komisyon, işlemeye devam eden tarihsel bir icattır ve hâlâ ona başvurulmasının nedeni bazı işlevleri yerine getirmek zorunda olmasıdır – asgari işlevselcilik dediğim şey. İşlevselcilik, hakaret mahiyetinde yani bilimsel olarak pek kullanılamayacak bir kelimedir. Söylediğim basitçe –bu sosyoloğun kendinde hak görebileceği bir şeydir–, zaman içerisinde aralıksız olarak kullanılmış olan bir kurumun bir işlevi olduğu, bir iş görmekte olduğu hipotezinin ileri sürülmeye değer olduğudur. Komisyon denilen bu örgütsel icat, kurumlara dair dramaturjik anlayışı unutturmaya yarayan önemli bir etki yaratır: Resmîyet, resmî temsile resmen riayet etme mizansenini tarafından üretilen sembolik etkileri doğurur. Ne demek istediğimi açıklayacağım. Geçen derste bahsettiğim Barre komisyonu neyle uğraşır? Kamusal bir mesele olarak teşekkül ettirilmiş bir sorunun, yani bizim örneğimizde kendisi de tarihsel bir analizi gerektiren konut hakkının yeni bir tarifini ele alır. Benim tasavvur ettiğim sosyolojinin temel kaidelerinden biri, hiçbir meseleyi olduğu gibi ele almayıp, meselelerin birer mesele olduğunu, yani meselelerin tarihsel bir oluşum sürecinden geçtiğini görmektir. Konut hakkına dair sormamız gerekenler onun ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı, hangi filantroplar tarafından kurumsallaştırıldığı, bunu hangi çıkarla yaptıkları, hangi uzamda yaşadıkları vb. olmalıdır.

Yani meselenin varlığı kabul edilir ve şöyle denir: Bu komisyon bu kamusal meseleyi kamusal olarak ele almakta ve bu meseleye yayımlanabilir bir çözüm getirme görevini kendine biçmektedir. Resmî olarak iletilecek resmî bir rapor hazırlanacaktır; ancak yarı resmî bir otorite tarafından. Bir rapor, sıradan bir söylem değildir; onu talep eden [merci] adına hazırlanan ve talep eden kişinin bu isteğiyle daha başından bir otorite atfedilmiş olan performatif bir söylemdir. Raporu yazan kişi, yetkilendirilmiş olması itibarıyla otoriteye sahip bir söylemi kaleme alır; kendisine söz konusu raporu yazma görev ve yetkisini veren ve en başından onu vekil tayin eden kişi nezdinde yazılan otoriteye sahip bir söylem. Söz konusu rapor, vekâleti verenle vekil arasındaki güç ilişkileri ve iki tarafın rapor üzerindeki tasarruf kapasiteleri göz önünde bulundurularak her bir vaka için tek tek incelenmesi gereken, tarihsel olarak belirlenmiş bir rapordur: Komisyon üyeleri, komisyonun vardığı sonuçların dikkate alınmasını sağlamak açısından, komisyondan ve kendilerine verilen görevde zımnî olan her ne varsa ondan faydalanmalarına imkân verecek stratejik güce sahip midir? Böyle bir niyete ve bunu yapabilecek kapasiteye sahip midirler? Her seferinde yeni bir ampirik çalışma gerekir ama bu, modelin doğru olmadığı anlamına gelmez. Model, parametrelerdeki farklılıkları incelemeye davet etmek üzere oradadır.

Kamusal Meselelerin Toplumsal İnşası

O halde bu insanlar kamusal bir meselenin yeni bir meşru tanımını geliştirmekte, yurttaşlara, kendilerine hak olarak verilen bir şey olan konut ihtiyacının karşılanmasının yeni bir yolunu önermektedirler. Mesele uyuşturucu ya da uyruk gibi bir konu olsaydı da aynı şekilde ortaya koyulurdu: Belediye seçimlerinde oy kullanma hakkına kimler sahiptir? Kimler resmen cezalandırılabilir? Joseph Gusfield, alkoliklikle trafik kazaları arasındaki ilişki üzerine yürütülen tartışmaları konu eden bir araştırma yapmıştı.³ Gusfield ABD’de “inşacı” olarak adlandırılan bir sorunsallaştırma içindedir: Schütz⁴ veya Mead⁵ gibi Amerikalı bazı psiko-sosyologların geleneğini takip ederek, toplumsal faillerin toplumu veri olarak almayıp onu inşa ettiklerini vurgulayanlar arasında yer alır. Bu teze dair çok basit bir fikir vermesi açısından, toplumsal failerin öğrenci-öğretmen ilişkisi ya da müşteri-çalışan ilişkisi gibi etkileşimlerini ya da yarı-biçimlendirilmiş ilişkilerini kurmak için gerçekleştirdikleri inşa sü-

3 Joseph Gusfield, *The Culture of Public Problems. Drinking-Driving and the Symbolic Order*, University of Chicago Press, Chicago-Londra, 1981.

4 Alfred Schütz, *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in der verstehende Soziologie*, Springer-Verlag, Viyana, 1932.

5 George Herbert Mead, *L'Esprit, le soi et la société*, PUF, Paris, 1963 [1934].

reçlerini yeniden kurgulamanın söz konusu olduğunu söyleyebilirim. Gusfield bu kitapta toplumsal bir meselenin ortaya çıkışını ele alır ve daha birçok sonucun yanı sıra bilimsel görünüme sahip bir çalışma olan istatistiğin (ister devlet yapmış olsun, isterse de özel [bir kurum]) bizzat istatistikçilerin toplumsal bir meselenin inşasına katkıda bulunmalarına vesile olan toplumsal bir retorik olduğunu ortaya koyar. Örneğin, içki içmekle kaza yapmak arasındaki, sorgulanmadan kabul edilen bağlantıyı kuran onlardır; toplumsal dünyada son derece eşitsiz bir şekilde dağılmış olan, ahlâki temele sahip bir temsile bilimsel yani evrensel olarak algılanan bir söylemin sağlayabileceği takdisi kazandırır. Gusfield, resmî görevlilerin, yani yeni normlar geliştiren yasa koyucuların, ama aynı zamanda bunları uygulayan hukuk insanlarının, hukukçuların [lawyers] “görüş” [opinion] olarak adlandırabileceğimiz olgu içerisinde eşitsiz şekilde dağılmış olan –bilimsel argümanlarla geçerli kılınmış da olabilen– ahlâki yatkinlıklara sembolik bir takviye sağladıklarını gösterir.

Mesela bir anket yapılırsa, direksiyon başında alkolün engellenmesine herkesin taraftar olmadığı; hatta ölüm cezasının kaldırılmasına da herkesin taraftar olmadığı, bilakis muhtemelen çoğunluğun karşı olduğunu farkına varırdık. Mağrip kökenli yabancıların nasıl karşılandığına dair yapılacak bir anketin, ilkokul ya da lise öğretmenlerinin uygulamalarında esas teşkil eden normu, yani ırkçılık karşıtı resmî söylemin tanımını doğrulama yacağı kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda resmî kanattaki toplumsal failer, mesela ırkçılık karşıtı söyleme sahip öğretmenler veya sarhoş halde araç kullanan kişileri mahkûm eden yargıçlar ne yaparlar? Söylemleri olumsuzlansa da, resmî hakikatin bu teatral performansı –kelimenin Anglo-Sakson anlamıyla– olağanüstü bir çelişkiyi içinde barındırırsa da, söz konusu resmî gerçeklik etkisiz değildir. Gusfield’ın kitabı, sembolik olanın sahici bir etkiye sahip olduğunu söyler ve tüm bu sembolik tezahürlerin, olmayacak bir dua ya da riyakârca dileklerden ibaret olsalar dahi iş gördüklerini ifade eder. Resmî olan asla resmîden ibaret olmasa da, tüm toplumlarda çiğnemek için yapılmış bir şey olsa da, resmî olanın etkisi tartışılmaz biçimde teatral hâle getirilmesi edimlerini ciddiye almamak safdillik olur (ve “uyanık büyübozucu”nun, kelimenin gerçek anlamıyla safdilligine rastlarız).

Bakış Açılarının Bakış Açısı Olarak Devlet

Gusfield’ın bu kitabına hiçbir şerh koymak istemiyorum ama onun söylediklerine dayanarak daha ileri gidilebileceği kanısındayım. Yazar son derece önemli bir şeyi, toplumsal bir kurgunun aslında kurgusal olmadığını hatırlatır. Hegel, yanılmanın aldatıcı olmadığını söylemez miydi? Resmî olan, hiçbir zaman sırf resmiyetten ibaret değil diye; komisyon, olduğunu inan-

dırmak istediği şey değil diye, bir etki yaratmıyor değildirler, zira her şeye rağmen, olduğunu inandırmak istediği şey olduğuna inandırmayı başarır. Her ne kadar inandırdığı şey olmasa dahi, resmî olanın yine de etkili olması önemlidir. Nasıl ve neden etkili olur? Mesela düzenin muhafazasından yana olmaları dolayısıyla, esrar içenlerin sert şekilde cezalandırılmalarını isteyenleri nasıl destekleyip güçlendirir ve bu destek nasıl işler? Bu analiz vasıtasıyla, devlete özgü etkili olma biçimlerinden birini kavrayabiliyoruz.

Daha karmaşık bir şekilde söylemeden evvel çok basitçe ifade etmek gerekirse, Gusfield'in izinden gittiğimizde, onun üzerinde çalıştığı vakada olduğu kadar aynı zamanda daha genel olarak da (ırkçılık, milliyetler vb. konularda çalışan akıllar komisyonu) devletin, bakış açıları arasındaki mücadelenin geçtiği yer olan toplumsal dünyaya dair bakış açıları içerisinde bir tane-sini güçlendirdiğini söyleyebiliriz. Devlet, şu bakış açısının doğru bakış açısı olduğunu, onun bakış açılarının [üzerindeki] bakış açısı olduğunu, "tüm perspektiflere geometral olarak bakan" [kuş bakışı] konumda olduğunu söyler. Bu, bir tanrısallaştırma eylemidir. Bu sebeple kendisinin aslında bir bakış açısı olmadığına herkesi inandırmak zorundadır. Bunun için bakış açısı barındırmayan bir bakışın var olduğuna herkesi inandırması elzemdir. O halde komisyonun, bir akıllar komisyonu olarak görünmesi gerekir; yani tüm koşulların, çıkarların, çatışmaların üzerinde, sonuç olarak toplumsal uzamın dışında... Zira toplumsal uzamın içinde olduğunuz anda, bir nokta, yani göreceleştirilebilir bir bakış noktası haline gelirsiniz.

"Devlet" adını verdiğimiz bu kurumlar bütünü, bu tümleyici etkiyi elde edebilmek için resmî ve evrensel olanı tiyatrolaştırmalı, kamusal gerçekliklere kamusal riayet oyununu, toplumun tamamının benimsemesi gereken resmî gerçekliklere kamusal riayet gösterisini sahneye koymalıdır. Son tahlilde, herkesin üzerinde mutabık olduğu, zamanın belirli bir anında toplumsal düzene nakşolmuş olmasından ötürü üzerinde anlaşmazlık olamayacak bir evrensellik oyununu sahnelemelidir.

Resmî Evlilik

Bu etkinin arkasında ne olduğunu derinlemesine incelemek son derece külfetli bir iştir. Uzun yıllar evvel Berberi toplumlarda evlilik üzerine yaptığım bir araştırmada⁶ da bu sorunla karşı karşıya kalmıştım. Devlete dair durumlarla bunun arasındaki analojinin –görünürde, birbirlerinden tamamen ay-

6 P. Bourdieu burada, Kabiliye'de yaptığı araştırmalara dayanmaktadır. Bkz. *Esquisse d'une théorie de la pratique, précédé de Trois études d'ethnologie kabyle*, Droz, Cenevre, 1972, s. 9-151 (Gözden geçirilip genişletilmiş baskı, Seuil, Paris, "Points", 2000) ve özellikle "La parenté comme représentation et comme volonté" bölümü.

rı iki gerçeklik– çok kuvvetli olduğunu göreceksiniz. Antropologlar sıklıkla, tercihli evliliklerden bahsederler ki bu, resmî evlilik demek için kullanılan bir edebikelamdır (sosyologların ve antropologların yerel kavramları alıp, bilimsellik etkisi yaratmak üzere tarafsız hale getirmelerine sık rastlanır ve bu durum, soracağım soruyu gözden kaçırmalarına sebep olur). Tercihli evliliğin, amca ya da teyze çocuğuyla yapılan evlilik olduğunu söylerler: Yani burada, oğlunu amcasının kızıyla evlendiren bir adam söz konusudur. Gerçekliğe, normalde istatistikle uğraşmayan bir etnolog gözüyle bakılmaktadır. Biraz farklı yollardan giden bir etnolog olarak ben, istatistiğe başvurarak tercihli denilen bu resmî ve meşru evliliğin, resmî tanımına en çok uyan Marabut ailelerinde, resminin resmî tanımına en uygun ailelerde –ki bunlar, resmiyeti ancak işler yolunda gitmediğinde hatırlarlar– yüzde 3 ilâ 6 oranında gerçekleştiğini gözlemledim. O zaman birtakım sorular sormamız gerekir. Bu [verilerin] hepsinin yanlış ve ilgisiz olduğu, bilgi sağlayıcıların aldatıcı ya da aldanmış oldukları söylenebilir. Yanıldıkları ya da yanıltıldıkları yahut bilinçdışının kurallarına riayet ettikleri ve söylemlerinin sırf akılçılaştırmadan ibaret olduğu söylenerek de sorun bertaraf edilebilir. Aslına bakarsanız, daha yakından tahlil ettiğimde, resmî tanıma uygun bazı evlilikler bulunduğunu ve bunların hararetle desteklenip kutlandığını, mitseltörenselsel gönenç mantığında, doğurganlığın teminatı ve hem uygun davrananların hem de bütün grubun takdis edilmesinin vesilesi kabul edildiklerini gördüm. Daha da yakından baktığımda, resmî kurala uygunmuş gibi görünen bu evliliklerin, resmî kurala tamamen zıt birtakım amaçlarla belirlenmiş olabileceğini gözlemledim. Başka bir deyişle, en katıksız haldeki ve kurala uygun o % 3’ün bile, kurala tamamen zıt çıkarların ürünü olması mümkündür. Bir örnek vermek istiyorum: Evlendirmesi zor, pek güzel olmayan bir kızları olan aileyi ele alalım. Kuzenlerden birinin, aileyi “utançtan” kurtarmak için kendini feda etmesi söz konusu olabilir. Böyle durumlarda, evlilik büyük bir coşkuyla karşılanır –tıpkı başarılı olan bir komisyonun kutlandığı gibi–, çünkü bu evlilikle çok önemli bir iş yerine getirilmiştir: aşırı uçta yer alan, yani resmî norm için son derece tehlikeli bir vakada resmî olanın gerçekleşmesi sağlanmıştır. Başka bir deyişle itibar kurtarılmıştır; sadece tek bir bireyin değil, tüm grubun itibarı... Bu evlilik her şeye rağmen resmî gerçekliğe inanma ihtimalini teminat altına almıştır.

Resmiyetin kahramanları vardır. Bürokratik kahramanın başlıca işlevi, toplumsal düzenin ağır şekilde sorgulandığı hassas hallerde, grubun resmî olana inanmaya devam etmesini, yani tüm grubun üzerinde mutabık olduğu, aşılamaz belirli değerler bulunduğu fikrinin devamını sağlamaktır. Dolayısıyla kriz durumlarında, artık kimse ne söyleyeceğini bilemezken peygamber rolünü üstlenirler. Olağan resmiyet, din adamlarının günlük rutinin içe-

risinde, ortada sorun yokken dile getirdikleridir – din adamları, kriz yokken kamusal dinî sorunları çözen kimselerdir. Ama dinin güvence altına aldığı sembolik düzenin temellerini sorgulayan büyük bir etik ya da siyasi kriz baş gösterdiğinde resmî olanı yeniden tesis etmeyi başaran, peygamberdir. Kapitalist öncesi diye adlandırdığımız, devletin de yazının da olmadığı, resmî olanın resmî garantörlerinin, zor zamanlarda resmî olanı ifade etmek üzere resmî olarak tayin edilmiş araçların bulunmadığı, devlet olmadığı için memurların da olmadığı toplumlarda şair karakterler vardır. Mouloud Mammeri'nin, *Actes de la recherche en sciences sociales*'de, kimsenin ne düşüneceğini bilemediği zamanlarda onlara ne yapmaları gerektiğini söyleyen *amusnaw* karakteri üzerine çok güzel çözümlemeleri bulunur.⁷ Bunlar, grubu kendi düzenine göre yeniden nizama sokan, çatışkının bulunduğu trajik durumlarda ne yapılması gerektiğini gruba söyleyen kişilerdir. Bu bilgeleri naif bir biçimde, işleri yoluna koyan arabulucular olarak tanımlayabiliriz. Ama aslında öyle değildirler. Gerçekte yaptıkları, çatışan iki tarafın da haklı olduğu trajik durumlarda, yoluna giremeyen meseleleri halletmektir. Çatışma halindeki taraflar, var olma hakkı, özerk olma hakkı gibi, grubun bir grup olarak yok olmadan kabul etmezlik edemeyeceği değerler adına haklıdırlar. Peygamber niteliğindeki sözcü veya şair, bu değerler çatışma hâlindeyken grubu inançlarıyla yani resmî hakikatiyle barıştırabilecek kişilerdir.

Teori ve Teori Etkileri

Bu alışıldık bürokratik düzenin en önemsiz unsurlarının, belli bir ele alış düzeyinde, düşünce nesnesi olarak en zor kabullendiklerim olduğunu göstermek üzere komisyon kavramından yola çıktım. Zira sosyolojik anlamda bir entelektüel olarak inşa olduğunuzda, tali görünen bir şey varsa o da bir genelgenin, bir komisyonun ne olduğu üzerine düşünmeyi başarmaktır. Çok zor bir iş olan Varlık ya da *Dasein* üzerine düşünmeye donanımlı olduğunuzda bu çok büyük gayret gerektirir: Devlet meselesi, Varlık meselesi kadar karmaşıktır... Aktarmak istediğim bir şeyi, teori etkisi şeklinde var olmalarından ötürü sadece teorik olarak düşünölmeyi gerektiren bu sorunlar üzerine gerçekten mülhaza geliştirilmek isteniyorsa, teorik önermelerle ampirik önermeler arasındaki ikiliği reddetmek için gayret göstermek gerektiğini⁸ anlamanız için konuyu biraz açtım. Devlet, büyük ölçüde, teorisyenlerin ürünüdür. Naudé'nin darbeye dair ya da Loyseau'nun devlete dair

7 Mouloud Mammeri ve Pierre Bourdieu, "Dialogue sur la poésie orale en Kabylie", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 23, 1978, s. 51-66.

8 Bu meseleye dair bkz. Pierre Bourdieu, "Le point de vue scolastique", *Raisons pratiques*, a.g.e. içinde, s. 219-236.

yazarlarını,⁹ veya ortaya bir devlet teorisi koymuş tüm o 16. ve 17. yüzyıl hukukçularının makalelerini ele alan bazı filozoflar, onlara teorileri üzerine tartıştıkları meslektaşları muamelesi yapar ancak üzerine kafa yormakta oldukları nesneyi bizzat onların üretmiş olduğunu unuturlar. Loyseau veya Naudé gibi tüm bu hukukçular hem Fransız devletini, hem de kendileri üzerine düşünen kişilerin düşüncelerini üretmişlerdir. Kendimi konumlandığımdan noktadan bakıldığında, ihtiyatla kullanılması gereken ve statüsü çok mühim bir düşünce tarihi türü bulunuyor. Devletin bir hukuk kurgusu olduğunu söyleyen hukukçular için de bunun aynısı geçerli. Söyledikleri doğrudur ancak öte yandan, bu kurgunun tümüyle hayali olmayıp işler halde olmasını sağlayan toplumsal koşullar üzerine kafa yormazlar; bu da sosyoloğun işidir. Komisyonlara dair bu arasözün altında yatan pedagojik amaç buydu.

Hızlı bir özet geçeyim. Görünürde çok önemsiz görünen bir şey, yani Cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Estaing tarafından, Raymond Barre'in başkanlık edeceği ve konut yardımıyla ilgilenecek, nihayetinde hükümete taş yardımı politikasının yerine bireysel yardım politikasının konulması tavsiyesini barındıran bir rapor sunacak –tavsiye kavramı çok önemlidir– bir komisyonun görevlendirilmesi, aslında çok karmaşık bir sembolik resmileştirme operasyonudur. Bu operasyon, tüm bir toplum için geçerli olacak mecburi eyleme kurallarını oluşturan siyasal bir eylemi tiyatrolaştırmaktan; söz konusu toplumun resmîlik [tanımına], dolayısıyla faillerin tamamının üzerinde mutabık olmak zorunda olduğu evrensel sirtını dayamış görünecek şekilde toplumsal düzeni onaylama ve üretme gücüne sahip bu tip bir düzenin kurulmasını tiyatrolaştırmaktan ve bunu da başarıyla yerine getirmekten müteşekkildir. Bu, başarıya ulaşması da suya düşmesi de olası bir operasyondur. Başarılı olmasının şartları sosyolojik olarak tahlil edilebilir: Resmî olanın tiyatrolaştırılması, 19. yüzyıl ilkökul eğitiminin, cumhuriyetçi öğretmenin eylemlerinin ve daha pek çok şeyin sayesinde faillerin gerçekten de içselleştirmiş oldukları resmî temsilleri gerçekten güçlendirecek şekilde hayata geçtiği takdirde, operasyonun başarı şansı da artar... Aksi, olmayacak duaya âmin demek olur. Böylelikle, devletle sivil toplum arasındaki ayrım meselesi buharlaşıp kaybolur.

“Devlet” Kelimesinin İki Anlamı

Sözlüklerde, devletin iki anlamı yan yana durur: Müşterek çıkarları yöneten bürokratik aygıt anlamındaki 1. devlet ve bu aygıtın otoritesini tatbik ettiği yetki alanı anlamında 2. devlet. “Fransız Devleti” dendiğinde akla bir yan-

9 Gabriel Naudé, *Considérations politiques sur les coups d'État*, Paris, 1667 (yeniden basım, Le Promeneur, 2004); Charles Loyseau, *Traité des ordres et simples dignités*, Châteaudun, 1610.

dan hükümet, hizmetler, devlet bürokrasisi, öte yandan da Fransa gelir. Bir komisyonda hayata geçirilen türde sembolik bir resmileştirme operasyonu, 1. devletin (hükümet, vb. anlamındaki) sanki 2. devletin ifadesiymiş gibi; 2. devletin 1. devlete atfettiği ve tanıdığı niteliklerin tezahürüymüş gibi algılatılmaya çalışıldığı bir girişimdir. Başka bir deyişle, komisyonun işlevi, *Carnard enchainé*'de komisyonun işleyişine dair gizlenen bazı şeyler olduğu şeklinde yazılar çıksa da, kimileri kıs kıs gülse de kendisini meşru kabul ettiren resmî bir görüş üretmektir. Phenix Evleri'nin aslında bir devlet memuru olmayan satış temsilcisi ile müşteri arasındaki ilişkiye dair yaptığım tahlilde anlatmak istediğim buydu. Satıcı, kendisini statü gereği resmî olanın tecessümüymüş gibi ortaya koyarak “üç çocukla şuna hakkınız var” der ve bu tutum muhatabınca derhal anlaşılacak durumun meşru bir tanımının taşıyıcısı olarak kabul edilebilir. Bu, sorgulanmadan kabul edilecek bir şey değil. Konut gibi bir meselede zıt perspektiflerin ve pek çok farklı failin birbirlerine zıt çıkarlarının olduğu aşikârdır – kira kanununu düşünün.¹⁰ Mevzunun masaya taşıdığı gerilimler fevkaladedir ve meşru toplumsal dünya anlayışının inşası ve evrensel olarak dayatılması için verilen sembolik mücadelede son derece eşitsiz güçlere sahip çok sayıda farklı özel bakış vardır.

Devletle sivil toplum arasında var olan ve sözlüklerdeki ayırım kavramlarının başkalaşmasından başka bir şey olmayan bir ikiliğe gönderme yapan karışıklığın tahliline devam babında, Spinozacı bir perspektifle bir yanda yaratıcı tabiat olarak devlet, bir yanda da edilgin tabiat olarak devlet bulunduğunu söyleyebiliriz. *Robert* sözlüğü özne, yani yaratıcı tabiat olarak devleti şöyle tanımlar: “Belli bir toprak parçasının ve bir halkın tamamının üzerinde egemen olan otorite: Örneğin bir ulusun tüm kamu hizmetleri. Eşanlamlıları: kamu mercileri, yönetim, merkezi iktidar” İkinci tanım: “Belli bir toprak parçası üzerinde yerleşik, tek bir otoriteye tâbi ve tüzel kişilik sayılabilecek insan grubu. Eşanlamlı kelimeler: Ulus, ülke, erk.” *Lalande*'in klasik hâline gelmiş olan felsefe sözlüğü iki tanımı şu sırayla alır: 1. tanım; “Özerk bir yönetime sahip, ilişki içerisinde olduğu, kendisine denk diğer toplumlar karşısında tüzel bir kişilik rolü üstlenen örgütlü toplum.” Başka bir deyişle, 1. tanım, 2. tanım haline gelmiştir. 2. tanım: “Bir ulusun temel kamu hizmetlerinin bütünü, hükümet, kamu idaresi” Bu iki tanımın önem sıralaması yapılırken, zihnimizdeki devlet felsefesi işler ve bana kalırsa, devletle kamu hizmeti arasındaki ayırımın altında yatan zımnî felsefe de budur. Devlete vekâlet veren örgütlü insanlar bütünü şeklindeki devlet anlayışı, işler kötü gittiğinde devletin köprüleri attığı sivil topluma dair üstü örtülü demokratik bir

10 P. Bourdieu burada, Mermaz Kanunu diye anılan, 6 Temmuz 1989 tarih ve 89-462 sayılı, kiracılar evden ayrıldığında kira artışlarına üst sınır getirilmesini hedefleyen, kira getirileri kanunu etrafındaki polemige gönderme yapıyor.

anlayıştır (sivil toplumdan bahsetmekteki kastımız, devletin sivil toplumun varlığını aklında tutması gerektiğini ifade etmek içindir). Bu önem sıralamasının altında yatan olguya göre ilk önce var olan, özerk bir yönetime sahip örgütlü bir toplumdur vb. ve bu toplum, örgütlenme gücünü devrettiği yönetimde ifadesini bulur, onda tezahür eder ve gerçekleşir.

Bu demokratik anlayış bütünüyle yanlıştır ve kanıtlamaya çalıştığım şey –geçen ders bunu ima etmiştim–, “bir hudut dahilindeki yurttaşlar bütünü” anlamındaki devleti meydana getirenin “bir ulusun kamu hizmetlerinin tamamı” anlamındaki devlet olduğudur. Sanki ulus-devlet, yani örgütlenmiş nüfus olarak devlet daha önemli, ilk sıradaymış gibi görmeye eğilimli, sebeplerle sonuçların bilinçsiz bir şekilde tersine çevrilmesinden müteşekkil bir devlet fetişleştirmesi söz konusudur ki bu, fetişizm mantığının tipik özelliklerindendir. Halbuki benim ileri sürmek istediğim ve iki yahut üç gelenekte devletin ortaya çıkışının tarihiyle sınamak istediğim tez tam tersidir: yani bilhassa aralarında hukukçuların da bulunduğu, Roma Hukuku gibi bir örgütlenme becerisi sermayesine sahip ve çok önemli roller oynamış bazı toplumsal faillerin var olduğu şeklindedir. Bu failler, adına devlet dediğimiz şeyi, yani sahiplerinin, toplumsal dünyanın bütünü için neyin iyi olduğunu söylemelerine, resmî olanı dile getirmelerine ve arkalarında resmiliğin gücü olmasından dolayı aslında buyruk mahiyetinde olan kelimeleri telaffuz etmelerine cevaz veren bir özgül kaynaklar bütününe aşama aşama inşa etmişlerdir. Bu merciin teşekkülüne, belli hudutların içerisindeki nüfus anlamındaki devletin inşası eşlik etmiştir. Başka bir deyişle, bu son derece olağanüstü türden şeyi, eşine daha önce rastlanmamış bu örgütlenme türünü yani devleti inşa ederek, devlet kavramıyla ilişkilendirdiğimiz, hem madde hem de sembolik bu örgütsel kaynaklar bütününe inşa etmek suretiyledir ki bu inşa ve icat sürecinden sorumlu toplumsal failler, genellikle birincil sebep rolünü biçtiğimiz, aynı dili konuşan birleşmiş bir halk anlamındaki devleti inşa etmişlerdir.

Tikeli Evrensele Dönüştürmek

Komisyonun mantığına işlemiş bir tür fetişleştirme süreci vardır ki, hakiki bir hokkabazlıktır (tezgâhın arkasını tarif eden indirgemeci dile geri dönüyorum burada). Bu hususi çerçevede gördüğüm komisyon üyeleri, gerçekten de hususi çıkarların taşıyıcısı olan, bambaşka evrenselleşme düzeylerine sahip hususi eyleyicilerdi: Belli tipteki ürünlerin satışını elverişli hâle getirecek türde bir düzenlemenin geçmesi için uğraşan girişimciler, bankacılar, bir zümreyle ya da bürokratik bir gelenekle ilişkili çıkarları savunmak isteyen yüksek memurlar vb. Bu hususi çıkarlar, tikeli evrensele dönüştürecek

türde bir simyaya ulaşmayı başarma mantığıyla çalışırlar. Esasında, toplanan her komisyonla, devletin ürünü olduğu simya tam da o devletin kaynaklarını kullanmak suretiyle yeniden üretilir: Mühim bir komisyon başkanı olabilmek için, devlet kaynaklarına sahip olmak, bir komisyonun ne olduğundan, ona uygun davranış biçiminden, üyelerin nasıl seçildiğine dair hiçbir yerde telaffuz edilmeyen kanunlardan, komisyon çalışmasının sonucunda ortaya çıkacak olan, yetkiyle donatılmış söylemin ele alınışında belirleyici role sahip olacak raportörlerin nasıl seçildiğine dair yazılı olmayan kanunlardan vb. haberdar olmak gerekir. Çalıştırmasını bilen için adeta bir simyacı imbiği gibi işlemeye hazır kaynaklar sermayesi kullanılarak, evrensel yeniden üretilir. Komisyon mantığının kendi kendini ele verdiği, ayan beyan ortada olduğu durumlar da vardır (“Şu bize dayatılan Bay Temiz’e* kimsenin inandığı yok.”). Komisyonun mesajı anında hasıraltı edilebilir. Fiyaskolara rastlanır ama fiyasko da başarı da aynı resmileştirme mantığını devreye sokar.

Komisyon kavramına dair söylemek istediğim şeyi özetlemem gerekirse, komisyonun (veya bir açılış veya atama töreninin), tipik devlet edimlerinden biri olduğunu söyleyebilirim. Bu edim, ancak ‘resmî olan’ ile bu evrensel sembolik kaynağı kullanabilecek ölçüde kabul görmüş bir ilişki kuran kişilerce yerine getirilebilecek, grubun tamamının üzerinde mutabık olduğu varsayılan şeyi mobilize edecek kolektif bir edimdir. Burada söz konusu olan, mutabakatı değil, *doxa*’yı mobilize etmek ve toplumsal bir düzenin tüm üyelerinin o düzene atfettiği, zımnî olarak doğalmış gibi görünen şeyi dönüştürmektir: yani söz konusu grubun ileri sürdüğü önermelerin birer düstur işlevi görmesini sağlayacak şekilde mobilize etmek ve bir tespiti norma dönüştüren, pozitiften normatife geçiren o fevkalade operasyonu hayata geçirmek.

Geçmişte Kantorowicz’in devleti bir gizem olarak ele aldığı incelemesini uzun uzadıya geliştirmiştım.¹¹ Çalışmasında 12. yüzyıl İngiliz kilise hukukçularının *ministerium* ile *mysterium* arasındaki benzerlik üzerine yaptıkları söz oyunlarını ele alıyordu. Kantorowicz, “vekâletin gizemi”nden [*mystère du ministère*] bahseder. Vekâlette yetki devri vardır. Komisyon örneğinde de vekâletin gizeminin ampirik halini tarif etmeye çalıştım.¹² Sıradan bir adam

(*) Bay Temiz, [M. Propre], 80’li yıllarda hayli popüler olan temizlik maddeleri markasının televizyon reklamlarında kullandığı çizgi kahramandır – ç.n.

11 Ernst Hartwig Kantorowicz, “Mystères de l’État. Un concept absolutiste et ses origines médiévales (bas Moyen Âge)”, *Mourir pour la patrie et autres textes* içinde, PUF, Paris, 1984 [1961], s. 75-103.

12 P. Bourdieu bu konuyu geliştirmişti. Bkz. “La délégation et le fétichisme politique”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 52-53, 1984, s. 49-55. Ayrıca bkz: *Choses dites*, a.g.e., s. 185-202; “Le mystère du ministère. Des volontés particulières à la volonté générale”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 140, 2001, s. 7-11.

olan Raymond Barre, bir komisyonun başına geçip, devletin yani toplumsal dünyanın tamamının kendisine devrettiği yetkilere sahip oluverdiğinde ne olur? Evrensel olarak kabul gören şeyler önerir. Bu meşakkatli bir çalışmadır çünkü Raymond Barre [örneği] ile teorik olanı bir arada tutmak gerekir...
[Ders kesilir]

Obsequium

Düzeltmek, tamamlamak, nüanslar koymak, pişmanlıklarımı ve vicdan azabımı hafifletmek için, söylediklerimi yeniden ele almak isterdim ama her şeye rağmen ilerlemeye çalışacağım. Sadece, resmî olana referans vermek suretiyle otoritesini temellendiren bir söylem üreten resmî komisyonun yaptığı iş ile kuralına uygun bir evlilik gerçekleştirerek bir anlamda kanuna uygun hareket eden ve böylelikle resmî olana mahsus getirilerden faydalanan (ve bana öyle geliyor ki o getiriler, tüm toplumlarda, toplumun evrensel olarak iyi kabul etme eğiliminde olduğu eylemlere gider) Kabiliye köylüsünün tutumu arasında, ileride geliştirmek üzere hızlıca yaptığım analojiyi akılda tutmanızı rica ediyorum. Spinoza'nın bu düşünceyle ilgili, filozofların çok az üzerinde durdukları, kişisel şeylere dokunduğu için bana çok çarpıcı gelen bir kavramı var. Spinoza, bunu *obsequium* olarak adlandırır: bu, kişilere, biçimlere, insanlara saygı değil; çok daha asli bir olgudur. *Obsequium*,* tüm bunlar vasıtasıyla devlete ya da toplumsal düzene hürmet anlamına gelir.¹³ Bunlar, sembolik düzene katıksız bir saygı barındıran; bir toplumdaki toplumsal faillerin en eleştirel, en anarşist, en yıkıcı olanlarının dahi kurulu düzene atfettikleri; bunu bilmeden yapmaları dolayısıyla daha da sıkı tahdit eden itaatkâr [*obsequieux*] fiillerdir. *Obsequium* örneği olarak her zaman, görünüşte önemsiz, ufak tefek şeylere dayanan ve tam da katıksız ve Kantçı bir yön taşımaları nedeniyle uyulmaları gayet katı bir şekilde talep edilen nezaket usullerini ya da görgü kurallarını öneririm. Onlara uymak suretiyle, görünürde hürmet ettiğimiz kişiye değil, bu kişiyi saygın hâle getiren toplumsal düzene hürmet etmiş oluruz. Toplumsal düzenin en temel zımnî talebi budur. Sosyologların, işlerini iyi yaptıklarında kendilerini sıkça zor durum-

(*) *Obsequieux* kelimesi, günümüz Fransızcasında "aşırı saygı göstermek, dalkavukluk, kölece itaat" anlamlarında kullanılır – ç.n.

13 Bu kavrama dair bkz. Spinoza, *Traité politique* (II, 4: "Les affaires qui dépendent du gouvernement des pouvoirs souverains") [*Politik İnceleme*, çev. Murat Erşen, Dost Kitabevi, 2008] ve aynı zamanda Pierre Bourdieu, *Le Sens pratique*, Minuit, Paris, 1980, s. 113, 2. not, Alexandre Matheron'un çalışmasına referans vermektedir (*Individu et communauté chez Spinoza*, Minuit, Paris, 1969, s. 349): "Spinoza'nın, 'devletin, bizi kendi yararına şekillendirdiği şartlanmanın ürünü olan ve bekasını sağlayan' bu 'daimi irade'yi tanımlamak üzere kullandığı *obsequium* kavramı, her grubun, üyelerinden, kendisini tanıdıklarına dair beklediği kamusal tanıma ifadelerini tanımlamak için kullanılabilir."

larda bulmaları bundandır. Çünkü yaptıkları işin onları, bu düzene ait, kut-sala değen (ufacık tefecik şeylere sızan bir kutsal) şeyleri su yüzüne çıkarmaya, böylelikle de onları kınar gibi görünmeye itmesi kaçınılmazdır.

Bir komisyonun üyeleri belirlenirken, kişi tercihleri son derece önemlidir. Saygıdeğer, formlara saygılı, formları ortaya koymayı, işleri formlara uygun şekilde görmeyi, kurallara uymayı, oyunun kuralını ve oyunu oynamayı bilen; aynı zamanda hukuku yanlarına almayı (“hukuka uymak” anlamına gelmeyen şahane bir formüldür bu) bilen kişiler tercih edilmelidir. On asır boyunca devam eden ve hâlâ daha süregiden bürokratik simya, cumhuriyet muhafızlarında ve kırmızı halıda, kelimelerde (mesela “zirve toplantısı” sözü, bir zirvenin, bir de tabanın mevcut olduğunu varsayar), şablon tabirlerde, ufak tefek, önemsiz hareketlerde tecessüm eder... Bu sularda sosyolojinin işi fevkalade zordur, çünkü bir konuya dair –ki konuların en soylusudur ve dolayısıyla ona dair, örneğin Raymond Aron’un kitabı, *Paix et guerre entre les nations* [Uluslar Arasındaki Savaş ve Barış]¹⁴ gibi, alabildiğine genel şeyler, büyük evrensel düşünceler dile getirilmesi gerekir– önemsiz olarak algılanan şeyleri ayrıntısıyla tahlil etmek zorundadır. Teoriyle ampirik çalışma arasındaki boşluğun [gap] azami olduğu bir vakadır bu. Duyduğum huzursuzluk bundan.

Resmî derken neyi kastettiğimizi de açmak lazım. Resmî gazete nedir? Neyi yayımlar? Evlenme ilanlarının* yayımlanması ne anlama gelir? Resmî gerçeklik nedir? Evrensel gerçekliğe tam olarak denk düşmez. Belediye binalarının ön cephelerinde “Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik” kelimeleri yer alır: bu bir programdır; gerçeklik hukukî kurgunun hayli uzağına düşer. Öte yandan bu kurgu işe yarar ve sırf, resmî olanla gerçeklik arasında bir mesafe bulunduğunu söylemek için bile olsa, her zaman ona referans verilebilir. Eleştirinin silahlarından biri de rejimi kendi resmî gerçekliğiyle yüzleştirmek ve söylediği şeyle uyuşmadığını göstermektir.

Bu resmî gerçeklik, evrensel, tüm zamanlarda ve herkesçe onaylanan bir gerçeklik değildir. Daha da önemlisi, bahse konu toplumun tüm faillerinin tüm eylemlerini daima üreten bir ilke değildir. Ama bu, etkili olmadığı ve herkes tarafından resmî kabul edildiği, tanındığı gerçeğiyle var olmadığı anlamına gelmez. Hem belirli türdeki yapılarda, –mesela toplumsal işlerle ilgilenen bakanlıkların, eşitliği sağlama iddiasını taşıyan nesnel eşitlikçilik ilkeleri vardır– hem de zihinlerde yaşar; var olmadığı söylense bile, eğer var olsaydı çok da iyi olacağı düşünülen bir şeyin temsili olarak... Resmîlik veya-

14 Raymond Aron, *Paix et guerre entre les nations*, Calmann-Lévy, Paris, 1962.

(*) Fransa’da, evliliğin gerçekleşeceği yer ve saat, yaklaşık 1 ay evvelinde, hem nikâhın kınılacağı belediyenin, hem de gelin ve damadın kütüklerinin bulunduğu belediyelerin binalarının önünde duyurulur – ç.n.

hut da simya etkisini üretmek üzere bu çok ufak ve temel *obsequium* desteğine başvurmak mümkündür: Anglo-Saksonların tabiriyle “resmî olana saygılar sunarak”; şerrin erdeme methiyesi niteliğindeki riya mantığıyla, sanıldığından çok daha büyük bir resmiyet etkisi yaratılır. Devlet görevlilerinin hakemlik ettiği patron-sendika müzakerelerini çözümlemeyi çok isterdim: Gördüğüm küçük kesitler, *obsequium* veya resmiyetin, “Sayın Başkan”ın yarattığı etkinin, zihinlere yerleşmiş olan resmî’ye tesir etmek suretiyle, çok önemli rol oynadıklarına dair şüpheye yer bırakmıyor. Örneğin eğitim sistemi, resmî olanın içselleştirilmesi, daha sonra mobilize edilebilecek “yurttaşlık bilinci” dediğimiz itici güçlerin yerleştirilmesi için müthiş bir kurumdur.

Hükümet, kamu hizmeti, kamu güçleri anlamındaki birinci tanım ile bu devletin yetki alanındaki insanların tümü anlamındaki ikinci tanım arasındaki ayrım sorgulanmalı, onun yerine kademelere dayalı bir ayrım getirilmelidir. Maurice Halbwachs, insanların az çok uzaklaşmış oldukları bir “kültürel değerler odağı”ndan bahseder:¹⁵ “Devlet değerleri odağı”ndan bahsetmek ve devlet değerleri odağına mesafeyi ölçecek basit bir lineer önem sıralaması göstergesi yaratmak (örneğin müdahalelerde bulunabilme kapasitesi, cezaları atlatma becerisi vb. ele alarak) gayet mümkündür. Farklı toplumsal faillerin bu devlet kaynakları merkezine farklı ölçülerdeki yakınlığı için, az çok katî munzam bir gösterge yaratılabileceği gibi, zihnî yapılarıdaki yakınlık için de bir gösterge yaratılabilir. Devlet ile sivil toplum arasındaki bu basit karşıtlığın yerine, ister maddi, ister sembolik, devlet kelimesiyle ilişkilendirdiğimiz kamusal, müşterek kaynaklara erişimin bölüştürülmesinden müteşekkil bir bütün [*continuum*] fikrini koymak istiyorum. Tüm toplumsal evrenlerdeki tüm bölüşümler gibi, daimi mücadelelerin kaynağı ve konusu olan bu bölüşümü ters yüz etmek için verilen mücadelenin en tipik şekli siyasal mücadelelerdir (çoğunluk/muhalefet mücadelesi).

“Örgütlü İtimat”* Olarak Kurumlar

İşte böyle. Bunların hepsi de çok basit ve deneme kabilinden geçici. Biraz pedagojik biçimde özetlemeye çalışmak üzere, sizlere Valéry’nin eğitim konusuna ayrılmış *Defterler*’inden, söylediklerimin esasını, belletici ve özetleyici bir şekilde ana hatlarıyla ifade eden harika bir cümle alıntılacağım. Şair-

15 Maurice Halbwachs, *La Classe ouvrière et les niveaux de vie. Recherche sur la hiérarchie des besoins dans les sociétés industrielles contemporaines*, Gordon & Breach, Paris, 1970 [1912], s. I-XVII ve 387-455.

(*) Yazar burada “fiduciaire” kelimesini tercih etmiştir. Paul Valéry’nin kullandığı *fiduciaire* kelimesinin kökeninde güven anlamına gelen Latince *fiducia* vardır. Günümüz Fransızcası’nda kelimenin bu anlamıyla en yaygın kullanımı, *monnaie fiduciaire*, yani değerini kendi bîzâtihi değerinden değil, üzerinde devletin teminatı bulunmasından alan itibarı para şeklindedir – ç.n.

lerin şansı, görüşlerini tutarlı bir şekilde savunmak zorunda olmayıp, söyleyeceklerini tek bir formülle ifade edebilme avantajına sahip olmalarıdır. Size aktaracağım, Weber'in şiddet tekeline dair cümlesinden daha zengin ve daha ustaca geliyor bana. Valéry, Napoleon'dan şöyle bahseder: "Örgütlü, otomatizmle, şahıslardan azadeliikle donanmış bir yediemin ve kurumlar düşüncesini idrak etme gücü olduğu için hakikaten de büyük olan ve kaidesiz kişiliğin rolünü azaltmaya çalışırken son derece şahsi davranan bu büyük adam her şeyi pek çabuk gerçekleştirdi."¹⁶ "Kurumlar" ne demektir? Örgütlü itimat, örgütlü güven, örgütlü inanç, inanıldığı için gerçek kabul edilen ve böylelikle gerçeklik kazanan müşterek kurgudur. Bir gerçekliğin müşterek bir kurgu olduğunu söylemek, hiç kuşkusuz var olduğuna inanıldığı şekilde değilse dahi, onun var olduğunu söylemenin bir yoludur. Sosyoloğun, var olduklarını ama bambaşka bir şekilde var olduklarını göstermek için, var olduklarına inanıldığı şekilde var olmadıklarını söylemek durumunda kaldığı bir dolu gerçeklik vardır. Analizimin her daim yarısını alıp, söylemek istediğim şeyin tam tersini bana söyletmeleri bu şekilde gerçekleşiyor.

Kurumlar, otomatizm yetisiyle donanmış örgütlü itimattır. Söz konusu itimat, bir kez örgütlü hale geldi mi, adeta bir mekanizma gibi çalışır. Sosyolog yazdığında bu, sıklıkla "kültürel sermayenin kültürel sermayeye gitmesini sağlayan mekanizma" olacaktır. Babanın mesleğiyle oğulun mesleği arasında, babanın eğitim düzeyiyle oğulunki arasında bir bağıntı olduğunu saptarız. Mekanizmadan kasıt, bunların düzenli, tekrar eden, değişmez, otomatik, bir otomatizm gibi tepki veren süreçler olduğudur. Bu kamusal itimadın varlığı, söz konusu kurumları işgal eden insanlardan bağımsızdır. Weber, işlevlerinden ayrılmış insanlar söz konusu olduğunda bürokrasinin ortaya çıktığı üzerinde ısrarla durmuştur. Üzerinden biraz hızlıca geçeceğim bu tarihsel oluşumda, görevlerin alınıp satılabilirliğinin hayli muğlak bir durum ortaya çıkardığı çok ilginç bir dönem görülecektir. Bir İngiliz tarihçi, memur ile [fonctionnaire] görevi [fonction] arasındaki ayrımın, İngiltere'de 19. yüzyıla kadar tam olarak gerçekleşmediğini, bu konumu işgal eden memurun hâlen, o görev sayesinde zenginleşmek fikrini taşıdığını (üzerinde mutabakat olan bir fikir) göstermiştir.¹⁷ Bu mekanizmalar şahıslardan bağımsızdır. O kadar şahsi, bürokratik olmanın o kadar uzağında (karizmatik kişiliğin tipik özelliğidir bu), o kadar olağandışı olan Napoleon'un, kişilik [ögesinin] rolünü azaltmaya çalışmış olması, [kişiliğin] yapılan görevde, otomatizm için-

16 Paul Valéry, *Cahiers*, C. II, Gallimard, Paris, "Bibliothèque de la Pléiade", 1980 [1894-1914], s. 1558-1559.

17 Rodney H. Hilton, "Resistance to taxation and to other State imposition in medieval England", Jean-Philippe Genet ve Michel Le Mené (der.), *Genèse de l'État moderne. Prélèvement et redistribution* içinde, CNRS, Paris, 1987, s. 167-177

de, bürokratik işleyişin özerk mantığında silinip yok olması için bunca gayret göstermesi hayli çelişkilidir. Bu ya Weberci bir duruştur, ya da Kantçı: Kişinin duygusal yatkınlıkları üzerine bir düzen kurulamaz; hiç istikrarlı olmayan yatkınlıklar üzerine makul bir ahlâk veya siyaset inşa edilemez. Düzenlilik ve tekrarı sağlamak için otomatizmler, bürokratik işlevler gereklidir.

Devletin Oluşumu: Teşebbüsün Güçlükleri

Devletin iki anlamına dair düşüncemi, yani birleşmiş, aynı egemen güce tâbi toplumsal failler bütünü anlamındaki devletin, egemenliği icra etmek üzere vekil tayin edilmiş failler bütünü'nün ürünü olduğunu (tersi değil) dile getirdikten sonra, tedricen hayata geçen söz konusu teşekküle şekil veren süreçten yola çıkarak, ulus-devlet adını verdiğimiz olgunun ortaya çıkış koşulunun aileden, dinden, ekonomiden bağımsız bürokratik mercilerin inşa edilmesi olduğu şeklindeki bu önermenin doğruluğunu teyit etmeye çalışacağım. Esasen kelimelerden, örgütlenme biçimlerinden, vb. ibaret olan bu hukukî kurgu nasıl inşa olmuştur?

Devleti meydana getiren, devleti meydana getirirken kendilerini de devlet görevlisi hâline getiren belli failler, ellerinde bir devlet iktidarı bulundurabilmek için devleti meydana getirmek durumunda kalmışlardır. Başlangıçtan itibaren, devlete göbekten bağlı insanlar vardır. Söz konusu oluşumu tarif etmeye nereden başlamalı? Bu noktada, biraz kendi kültürümün kurbanı olduğumu söylemeliyim. Tarih boyunca defalarca denenmiş ve pek çok kez başarısız olmuş çılgınca bir teşebbüs olduğunu bilmek, projemi son derece korkutucu kılıyor ve sizin önünüze getirmek konusunda da çok tereddütlüydüm. Müsamahakâr olmanızı temenni ederek, benden önce bu işe girenlerin, kanaatimce neden başarısız olduklarını göstererek ne kadar riskli bir işe girdiğimizi ortaya koyacağım. Sizlere, bana karşı kullanabileceğiniz silahlar vereceğim. Ama aynı zamanda, ne kadar zor olduğunu göstermek suretiyle, bunları bilmemeniz durumunda olacağınızdan çok daha hoşgörülü olacaksınız bana karşı.

Devlet dediğimiz olgunun tarihsel soybilimi nasıl yapılabilir? Hangi yöntemi kullanmalı? Yüzümüzü karşılaştırmalı tarih ya da karşılaştırmalı sosyolojiye döndüğümüz anda feci sorunlar karşımıza çıkar: Peru'daki askeri devlet yapılanması, Aztek devleti, Mısır İmparatorluğu, Çin Han Hanedanlığı, Meiji Reformu sonrası Japon devletinde ortak olan nedir? Devasa, uçsuz bucaksız, cesaret kırıcı bir projeye karşı karşıyayız. Yine de bu güçlüğe meydan okuyan insanlar çıktı. Kısmen vicdanımı rahatlatmak için de olsa, önemli çalışmalardan bahsedeceğim.

Buradaki rolümün resmî tanımı, kendi entelektüel üretimlerimi sunmama, [...] özgün olmama, bir nevi kâhin olmama hem cevaz veriyor, hem de beni bunlara zorluyor. Oysa öğretme işinin sıradan tanımı bundan çok farklıdır: Eğitimciden, kurumun vekili olup yerleşik, kanonlaştırılmış bilgiyi, önceden yapılmış çalışmaları aktarmasını talep eder; şahsî ve hâlen devam eden, yani gidişatı belirsiz çalışmaları değil. Bu muğlaklık, hele de sosyoloji gibi bir bilim söz konusu olduğunda çok daha kuvvetlidir. Tarif etmekte olduğum durum, söz konusu bilimin resmîyet ve kabul görmüş evrensellik sıralamasındaki yerine göre (matematik tepede, sosyoloji en alttadır) bambaşka boyutlar kazanır. Bunu tahlil etmenize yarayacak unsurları verirken, aynı zamanda yaptığım şeyi nesneleştirecek, ayrıca hissettiğim zorlukların daha iyi anlaşılmasını, böylelikle de paylaşılmasını sağlayacak unsurları da sizlere veriyorum. Bu söylediğim, bizzat toplumsal dünyaya dair bilimsel söylemin konumunu sorgulamakta. Belli bir toplumsal evrenin sınırları dahilinde, sosyolojinin resmî olarak, evrensel olarak kabul görmesi bu kadar zor ise, bu aynı zamanda devletinkine son derece benzer bir şeytanî iddiaya sahip olmasındandır: toplumsal hayata dair, resmî olanın da ötesindeki doğru vizyonu inşa etmek. Devlet her ne diyorsa onun aynısını söylese bile, sosyoloji devletin resmî kurgusuyla rekabet halindedir. Devletin resmî gerçekliği ifade ettiğini söyler ve böylelikle meta-devlet durumuna gelir ki, devlet bunu öngörmemiştir. Sosyoloji, toplumsal dünyanın meşru temsilini oluşturma tekeli ele geçiren, yani toplumsal dünyaya dair hakikati söylediğini iddia ederek üstü kapalı bir şekilde, toplumsal faillerin her birini devlete dair kişisel bir temsil oluşturma iddiasından men eden devletin yaptığına benzer bir hamle yapmış olur. Devlet, konut meselesine dair “hakikat işte bu” der ve kısmî bakış açılarını, kişisel, çelişkili, yerel çıkarlar konumuna atar.

Durkheim’ın, sosyologu devletle özdeşleştiren nefis bir metni vardır.¹⁸ Esasında, Spinoza’nın ikinci türden bilgisi ne yapıyorsa sosyologun da onu yaptığını söyler: tikellik kaynaklı yoksunluktan kurtulmuş bir gerçeklik üretmek. Her failin tikel bir gerçekliği vardır (Spinoza’ya göre hata yoksunluktur), toplumsal faillerin özel gerçeklikleri, yani bu durumda hataları vardır. Durkheim’a göre sosyolog, kendisini tikel gerçekliklerin tikel olduklarının görüldüğü noktada konumlandırabilen kişidir ve bu sebeple, tikel gerçekliklerin gerçekliğini, kısacası gerçeğin ta kendisini dile getirebilir. Sosyolog, bunu yaparken devlete yakındır ve Durkheim’ın anlayışında sosyologun kendiliğinden devletin bir faili olması tesadüf değildir: Sosyolog, tikellikler-

18 Émile Durkheim, *Leçons de sociologie*, PUF, Paris, 1990 [1922], s. 79-141. [Sosyoloji Dersleri, çev. Ali Berkay, İletişim Yayınları, 2006.]

den arındırılmış bu bilgiyi, resmî yani tikelliklerinden arındırılmış gerçeklikler üretme işlevi taşıyan devletin hizmetine sunan kişidir.

Devlet ve Sosyolog

O halde sosyolog, göreceleştirmeden kaçınmasını temin edecek somut araçlara nasıl sahip olacaktır? Oluşuma dair, göreceleştiremeyecek bir görüşü, göreceleştirelememe iddiasındaki bir bakış açısıyla nasıl üretecektir? Sosyolog, kendisi de evrensel bir anlayış iddiası taşıyan ve evrenseli dile getirme iddiasıyla düzenli şekilde meşruiyet dereceleri dağıtan bir merciin inşa sürecine dair evrensel olarak kabul görme iddiası taşıyan bilimsel bir teoriyi nasıl geliştirebilir? Devlet aynı zamanda *Collège de France* kürsülerini de oluşturur, makamlar dağıtır... Çeşitli bilimlerin (hem sosyal bilimler hem de doğa bilimleri) bilimsellik derecesi meselesi, genellikle çok naif bir biçimde ortaya konur. Bunu, şimdi ifade ettiğim tarzda formüle etmeye çalışmalıyız.

Devlet meselesini ele almanın uygun yöntemi, işlevler üzerinden bir tanım yapmaktır – bu Marksist bir tanım olabilir. Bir diğer uygun yaklaşım, “Orta Çağ tarihçisi olarak, 12. yüzyılda savaşların, Roma Hukukunu tesis etmek vb. suretiyle devletin inşasında çok önemli bir rol oynadığını söylüyorum” şeklinde konuşmaktır. Bunlar, meşruiyetleri toplumsal olarak kabul görmüş iddialardır. Toplumsal ve tarihsel sebeplerden ötürü, sosyolog çok güç bir durumla karşı karşıyadır: Rolünü ciddiye alıyorsa, ikisiyle de yetinemez; yani “devletin işlevi, ekonomik sermayenin ya da kârın yeniden üretim koşullarını yeniden üretmektir” türünden, içi neredeyse boş, büyük evrensel tanımlar öneremeyeceği gibi, kendi özgüllüğünden feragat etmeksizin devlete dair kısmî, sınırları belli önermeleri de kayıt altına alamaz. Yani her ikisi de biraz çılgınca olan iki eğilime mahkûmdur: Neşterinin ucunda devleti bulmaya çalışmak üzere çağdaş, ampirik nesneler inşa etmeye; yani, söz konusu vakada devlet kavramıyla ilintili evrensel mekanizmalar bulabilme ümidiyle, gözlemlenebilir tarihsel nesneler inşa etmeye çalışabileceği gibi –bu, önemsiz gibi görünen ama aslında çok temel meselelerin döndüğü bir şey üzerine çalışan Gusfield’in örneği veya size anlattığım, Barre komisyonunun tahlilinde yapmaya çalıştığım şey olabilir–, bazılarının [düşünürlerin] denediği biraz çılgınca bir teşebbüste bulunup, tarihteki çok sayıda devlet macerasının karşılaştırılmasına dayanan genel bir devlet teorisi de oluşturabilir.

Modern devletin oluşum tarihini yazmaya girişen, Althusserci bir İngiliz olan Perry Anderson’a dair dile getirdiğimiz gibi, asıl tehlike tarihçilerin önceden söylemiş olduğu şeyleri, ikinci el tarihsel savlardan yola çıkarak son

derece iddialı bir şekilde yeniden tarif etmektir.¹⁹ Çok önemli bir sosyolog olan Reinhard Bendix'in,²⁰ devlete dair tüm evrensel savlara, özellikle de uygarlık sürecine dair "Elias Kanunu",²¹ rasyonalizasyon sürecine dair "Weber Kanunu"²² gibi, belirli bir eğilimi, yönelimi vurgulayan tüm kanunlara kuşkuyla yaklaşmanın en radikal ifadesi olan duruşu da eleştirilebilir. Bendix, 1970'li yıllarda ABD'de hayli yaygınlık kazanan bir tür tarihsel sosyolojiden yola çıkarak genellemelere varma imkânını sistematik şekilde sorgular. Kendilerini *establishment* karşısında tanımlamış ve nicel yöntemlerin kullanılmasında ısrar eden pek çok genç sosyolog bulunuyor: istatistik yöntemlerle, katıksız bir eşsüremlilik içerisinde ve esasen şimdiki zaman üzerine çalışmaktalar. Buna tepki olarak da, sosyoloji yapmanın yeni yollarına dikkat çeken önemli bir kitap olan *States and Social Revolutions*'ün²³ [*Devletler ve Toplumsal Devrimler*] yazarı Theda Skocpol'ün başını çektiği genç sosyologlar da bulunuyor.

Sosyoloğun konumu meselesine değinmek istedim, çünkü hem peygamber/kâhin rolünü terk etmek, hem de sosyoloğun din adamı rolüne eğilmek (saygıdeğer *auctor** açısından daha rahatlatıcıdır bu) ve böylece bana tanınan sembolik şiddet tekeliyle dayatmadığımı hissetmenizi istedim. Nasıl ki devlet yurttaşına ait olan, toplumsal gerçekliğin inşa iktidarını gasp ediyorsa, eğitmen de aynı şekilde, birkaç hafta boyunca iki saatliğine de olsa gerçekliğin toplumsal inşası tekeliyle donanır. Bu, psikolojik açıdan güç bir durumdur. Gusfield'in kitabını tanıtırken, asıl kendimi tatmin ediyorum ama her ne kadar prensipte, burada bunun için bulunsam da sadece Bourdieu dinlemiş olduğunuz izlenimine kapılmanızı istemiyorum. Skocpol'ün kitabı çok önemliydi çünkü farklı türden olgulara, nicelleştirilmemiş ama başka biçimde inşa edilmiş olgulara

- 19 P. Anderson'ın çalışmalarına, dersin ilerleyen kısımlarında yeniden dönecek olan P. Bourdieu'nün burada, birkaç sene evvel, Anderson'ın Edward Palmer Thompson ile karşı karşıya getiren polemigi kastettiğine şüphe yok. Bkz. Edward P. Thompson, *The Poverty of Theory and Other Essays*, Monthly Review Press, New York, 1978 ve Perry Anderson'ın cevabı için bkz. "Socialism and pseudo-empiricism", *New Left Review*, 35, Ocak-Şubat 1966, s. 2-42, ve *Arguments within English Marxism*, Schoecken Books, New York, 1980.
- 20 Reinhard Bendix, *Max Weber. An intellectual portrait*, University of California Press, Berkeley, 1977 [1960].
- 21 Norbert Elias, *La Civilisation des mœurs*, Calmann-Lévy, Paris, 1973 [1939], yeniden basım "Agora", 1989; *La Dynamique de l'Occident*, Calmann-Lévy, Paris, 1976 [1939], yeniden basım "Agora", 1990.
- 22 Özellikle bkz. Max Weber, *L'Éthique protestante et l'Esprit du capitalisme*, Paris, Flammarion, 2000 [1920]; *Le Savant et le Politique*, a.g.e.; *Histoire économique: esquisse d'une histoire universelle de l'économie et de la société*, Gallimard, Paris, 1991 [1923].
- 23 Theda Skocpol, *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia, and China*, Cambridge University Press, New York, 1979 [*Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı bir Çözümlemesi*, çev. S. Erdem Türközü, İmge Kitabevi Yayınları, 2004].

(*) Latince kökenli *auctor* sözcüğü, bilge, alim, yetke sahibi, koruyucu ve yaratıcı anlamlarına gelir – yay.haz.n.

dayanarak sosyoloji yapılabileceği ihtimalini ortaya koymuştu. İkinci hedefi, –“bildik şekilde ifade edersek– ampirik makrososyoloji yapılabileceğini göstermekti. ABD’de bu konu hakkında hararetli bir tartışma vardır. Ekonomiden devşirilmiş olan makrososyoloji/mikrososyoloji karşıtlığı, kurgusal olmakla birlikte önemli bir toplumsal güce sahip, hem zihinlerde hem de gerçeklikte yerini bulmuş; kanımca, bilimsel çalışmaların önündeki engellerden birini oluşturan bir karşıtlıktır. Genelde, “Tamam, makrososyoloji iyi ama spekülasyon ve teoriden ibaret, hiçbir ampirik dayanağı yok...” şeklinde konuşulur. Bu araştırmacılar, karşılaştırmalı yöntemle tâbi tutulduğunda tarihsel geleneğin verdiği yeni bir veri türüne dayanarak makrososyoloji yapılabileceğini göstermişlerdir. Bu akımın sınırları bir ölçüde Amerikan bilim alanındaki toplumsal bölünmelerin doğurduğu yanlış sorunlardan ortaya çıkmış ve ardından zihni bölünmelere, yanlış sorunlara tahvil edilmiş olmasından kaynaklanır. Ancak bu, yaptıkları işlerin kayda değer olmadığı anlamına gelmez.

Bendix açısından, çoğunlukla araştırmacının bilinçdışının yansımaları olan, belirli bir eğilimi ve yönelimi vurgulayan genel kanunlar ortaya koymak söz konusu değildir. Ona göre devlet meselesi en önemli “yansıtma” mekânlarından; bazı bireylerin yansıtma testi işlevlerinin en net görüldüğü mekânlardan biridir. Bu durum, Marksist gelenekte gayet güzel gözlemlenebilir. Ampirik doğrulamanın çok güç olduğu bu saha, aynı zamanda yazarların toplumsal bilinçdışındaki en kuvvetli naifliklerin ifade buldukları yerdir. Bendix, farklı tarihsel koşullarda ama birbirlerine benzeyen meseleleri, tarihsel tikelliği koruyarak izah etme misyonunu yüklenmiştir. Amerika bağlamında kalır ve bu durum, [Shmuel Noah] Eisenstadt gibi yapısalcı işlevselcilerde çok barizdir: Toplumlarm karşı karşıya oldukları meselelerin, tek tek sayılabilecek evrensel meseleler olduğu hissiyatına sahiplerdir. Tüm toplumlarda rastlanan belli sayıda mesele bulunduğunu ve karşılaştırmalı tarihin rolünün, tarihsel tikellik anlayışıyla, yani kaba genellemelere başvurmadan farklı toplumlarm, farklı zamanlarda bu evrensel meseleye buldukları cevapların dökümünü yapmak olduğunu düşünen Parsons’da bunun en tipik örneğine rastlarız.²⁴ Tarihsel sosyoloji teşebbüslerine getirilen daha genel bir eleştiri, ilgisiz iki önerme türünü: bir yanda bazı ideolojik tartışmaların kaynaklarından olan, “her yerde ezenler/egemenler ve ezilenler vardır” türünden, içi tamamen boş genel kanunları (içi boş olduğu için de evrensel olan makrososyolojik kanunlar); öte yandaysa tarihsel tekilliklere dair önermeleri, birbirleri arasında hiçbir bağlantı kurmaksızın yan yana koymalarıdır. Size bahsedeceğim çalışmalardan pek çoğu bu genel eğilim kanunlarını tikel tarihsel referanslarla süslemiş olmakla eleştirilir.

24 Özellikle bkz. Talcott Parsons, *Sociétés. Essai sur leur évolution comparée*, Dunod, Paris, 1973 [1966].

Onlara getirilen eleştiri büyük bilim tarihçisi Holton'ın adlandırmasıyla *ad hoc-izm*'dir: neyin açıklanması gerekiyorsa ona göre açıklayıcı önermeler icat etmek, *ad hoc* açıklamalar bulmak.²⁵ Tarihsel karşılaştırmalarda, tarihin nasıl devam ettiğinin bilinmesi, bunu çok daha ayartıcı ve kolay kılar. Sonradan cereyan eden bir durumun sebebi olarak görünen şey, önceki durumda tecrit edilir. Bazı yazarlar, bilhassa Barrington Moore,²⁶ bilinen sonuçlardan yola çıkılarak sebeplerin önceden varsayılması riskine karşı, tekil bir örnekten genel kanunlar çıkarılmasının önünde tedrici bir panzehir olarak karşılaştırmalı yöntemi kullanmaya çalışmışlardır. Örneğin Moore, Amerikan tarihini bildiğimizde iki parçaya ayrılmış bir ülke tasviri yapma eğiliminde olduğumuzu söyler: buna göre bir taraf, köleliği devam ettiren geniş bir toprak soyluları sınıfı; öteki ise, gücü özgür emeğe dayanan modern bir sanayi burjuvazisidir ve bu iki taraf ülkeyi iç savaşa götürmüştür. Yapının aynı olmadığını anlamak için, güçleri neredeyse köle niteliğindeki bir işgücüne dayanan ve bir burjuvaziyle karşı karşıya olan *Junker*'leriyle 19. yüzyıl sonu Almanya'sını akla getirmek yeterlidir. Karşılaştırmalı tarih, *ad hocizm*'in bu ayartıcılığının ve *ex post* berraklığın karşısında duran karşı önermeler tedarik ederek, tekil bir vakayı gerçekten de tekil bir vaka olarak düşünmeyi mecbur kılar (kuvvetli yanlarından biri budur); ki bu bilimsel yöntemin olmazsa olmazlarındandır.

Bu araştırmacıların geliştirdiği bir başka önemli iddia, her bir tarihsel serinin benzersiz, tek olduğudur. İngiliz devletini, Japon devletini ve Fransız devletini karşılaştırmak istediğimiz takdirde (sınırlı bilgim dâhilinde yapmaya çalışacağım şey), bu üç devletin kurucularının okumuş kesimlerden, yani âlimlerden gelmesinden ötürü, sermayesinde kültürel bileşenlerin bulunduğu bir devlet bürokrasisiyle karşı karşıya olduğumuzu söyleme ihtiyacı duyarız. Söz konusu itirazın üstesinden gelmek zordur. Tarihin çizgisel olduğunu ve bu nedenle başlangıç noktasının, bir şekilde takip eden her şeyi belirlediğini, zorunlu kıldığını söyler. Bu, tarihçilerin içgüdüsel olarak bildikleri ve çok emek gerektiren, ciddi ve engin bilgiler içeren tarih çalışmalarından faydalanarak içi boş, genel önermeler yapmakla itham ettikleri sosyologların yaptığı türden genellemeleri yapmayı reddetmelerine vesile olan şeydir. Tarihçiler bu argümandan faydalanabilirler aslında, ancak kanımca bu, kendi çalışmalarında hayatlarını hayli zorlaştırabilir. Hiçbir zaman açıkça formüle etmemiş olmaları bundandır.

Daha iyi anlaşılabilmesi için bir analogiye başvuracağım. Devletin tarihiyle (devlet kelimesinin her iki anlamı için de) bir bireyin tarihi arasında bir analogi vardır. Bir habitusun ortaya çıkışına [dair şunu] söyleyebiliriz: Yapılan-

25 Gerald Holton, *L'Invention scientifique*, PUF, Paris, 1982.

26 Bkz. s. 108 vd.

dirıcı bir etkiye sahip olmaları, diğer tüm deneyimlerin onlardan yola çıkılarak düşünülmüş, tasarlanmış ve meşrulaştırılmış olması sebebiyle, ilk deneyimler, kendilerini takip eden deneyimlerle aynı şekilde ele alınamaz. Evveliyat mantığından hukukta olduğu gibi siyasette de istifade edilir. Resmî olanın sizin tarafınızda yer alması, hukuku yanınıza almış olmak, çoğunlukla, “de Gaulle 1940’ta ne yaptıysa onu yapıyorum” diye konuşmaktır. Tarihteki bazı yol ayrımları görece geri dönüşsüz addedilebilir. Aynı şekilde, tarih boyunca bir tür üst üste birikme olduğunu ve bu sebeple, bugün Fransız bir öğretmen zihnî yapılarını İngiliz ya da Alman bir öğretmeninkilerle karşılaştırdığımız takdirde, eğitim sisteminin ve onun aracılığıyla 12. yüzyıldan beri Fransız devletinin tüm bir tarihini bulabileceğimizi düşünebiliriz. Durkheim’ın, meşhur kitabı *L’évolution pédagogique en France*’da [*Fransa’da Pedagogik Dönüşüm*] yaptığı işi düşünün:²⁷ Gününün eğitim sistemini anlayabilmek için, 12. yüzyıla kadar, yetiler hiyerarşisine kadar geri gitmesi gerekmişti. *Homo academicus*’ta, farklı fakültelere mensup öğretmenlerin zihnî yetilerinin [*faculté*], fakültelerin kurumlar halinde bölünmesine (oluşması yüzyıllar süren bir bölünmedir bu) uygun şekilde yapılandığını; başka bir deyişle, farklı disiplinlerle bağlantılı dünyayı sınıflandırma ve kavrama esaslarının, bizzat kendisi de devletleşme süreçlerinin tarihiyle ilintili olan, eğitim kurumunun (büyük ölçüde olumsal olan) tarihiyle ilintili olduğunu göstermiştim.

Sizlere üç yazarın, –*Les Origines sociales de la dictature et de la démocratie* [Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri] ile Barrington Moore; *Les Systèmes politiques des empires* [İmparatorlukların Siyasi Sistemleri] ile Eisenstadt ve iki kitabıyla Perry Anderson’ın *Passage de l’Antiquité au féodalisme* [İlkçağ’dan Feodalite’ye Geçiş] ve *L’État Absolutiste* [Mutlakiyetçi Devlet]’in kökenlerine dair²⁸ çalışmaları– teşebbüslerinden bahsetmeden önce bir uyarı mahiyetinde dillendirdiğim iddia, kabaca böyle. İki sebeple, her biri koca ciltler tutan bu kitapların ana hatlarını özetlemeye çalışacağım: devletin tarihsel doğuşunu ele alırken ne gibi bir katkıları olabileceğini irdetmek ve yöntemsel açıdan, hatalarından ve başarısız oldukları noktalardan ne ders çıkarılabileceğini görmeye çalışmak için.

27 Émile Durkheim, *L’Évolution pédagogique en France*, PUF, Paris, 1969 [1938].

28 Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Beacon Press. [Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü, çev. Aleaddin Şenel, Şirin Tekeli, İmge Kitabevi Yayınları, 2003, 2012]; Shmuel Noah Eisenstadt, *The Political System of Empires*, Free Press of Glencoe, New York, 1963; Perry Anderson, *Les Passages de l’Antiquité au féodalisme*, Maspero, Paris, 1977 [1974]; *L’État absolutiste. Ses origines et ses voies*, c. I: *L’Europe de l’Ouest*; c. II: *L’Europe de l’Est*, Maspero, Paris, 1978 [1975].

Resmî Olan'ın Retoriği

Geçen sefer kabataslak çerçevesini çizdiğim konunun üzerinden, daha sistematik ve daha derinlemesine geçmek istiyorum. Yapacağım sunuma “resmî olan'ın retoriği” başlığı verilebilir. Birkaç yıldan bu yana, hukuktan yola çıkıp, hukukun kör riyakârlığından ve ardından da çıkarsızlığa dair tahlimden vb. geçerek sizlerin önünde dile getirdiğim ve geçen sefer size muhtemelen biraz dağınık gelmiş olan (hem nesnel hem de öznel açılardan gerçekten de dağınık olan) düşüncelerimi olabildiğince sistematik veya en azından tutarlı bir şekilde toparlamaya çalışmak istiyorum. Son olarak komisyon kavramı etrafında, vekil fikri etrafında (bir komisyonun salt varlığı dahi, onu tayin edenler meselesini içinde taşır) betimlediğim resmîlik analizini tekrar ele almak istiyorum. *Komisyon* kelimesi İngilizcedeki özgün kullanımında vekâlet anlamına gelir: “Komisyon sahibi olmak”, bir işi gerçekleştirmek üzere vekil tayin edilmiş olmak demektir. O halde mesele, bir komisyonun üyelerini kimin görevlendirdiğini bilmektir. Onlar kimin vekilidirler? Faaliyetlerinin bir kısmı, vekâletin kökenini tiyatrolaştırmaya, karşısındaki kendinden menkul olmayan bir vekâletin varlığına inandırmaya yönelik değil midir? Hangi komisyon söz konusu olursa olsun, komisyon üyelerinin esas meselelerinden biri, sadece kendileri adına konuşmayıp, tanımlanması ve mevcudiyet kazandırılması gereken yüksek bir merci adına konuştuklarına kendilerini de başkalarını da inandırmaktır. Bugün bu vekilin kimin sözcüsü olduğu sorusunu sormak istiyorum. Konut yardımında bir reform yapmakla görevlendirilmiş bir komisyon söz konusuysa: bu komisyona vekâlet veren devlettir ve vekillere ulaşmak üzere yapılan regresyonu burada bi-

rakabiliriz. Esasında sizin önünüzde yaptığım iş, devletin ötesine gitmekten ibaret. *Ex officio* [makamı gereği] konuşanların, namına görevlerini törensel bir biçimde yerine getirdikleri bu gerçeklik nedir? Bir *officium* [hizmet, görev bilinci] sahibi olanların, devlet adına konuşuyor olmaları hangi gerçeklik adınadır? *Ex officio*, yani resmî olarak konuşanların, konuşmak suretiyle mevcudiyet kazandırdıkları ya da sözlerinin resmî olabilmesi için mevcudiyet kazandırmak zorunda oldukları bu gerçeklik nedir?

Kelimelerle oynadığım düşünülebilir ama bu şekilde ilerlememin gerekçesi, dilin, kavranması mevzubahis olan tüm bir toplum felsefesini bünyesinde taşıyor olmasının, son derece önem taşıyan bir dil tahlilinin yapılmasını şart kılmasıdır. Bu şekilde ilerlemeyi gerekçelendirmek için her zaman örnek mahiyetinde olan, Benveniste'nin o müthiş eserinden; Hint-Avrupa fiillerinin özgün formlarının tahlilinden, söz konusu dile yerleşmiş olan siyaset felsefesini çıkardığı *Hint-Avrupa Kurumlarının Söz Dağarcığı*'ndan¹ bahsedirim. Benveniste'nin, bir yandan dilbilimci olarak açık performatif bir teori kaleme alırken, bir yandan da Hint-Avrupa hukuk dilinin ihtiva ettiği zımnî yetke söylemi felsefesi üzerine koca bir düşünce tablosu sunduğu düşüncesindeyim. Hint-Avrupa söz dağarcığında zımnî olana dair ortaya koyduğu teorinin, müstesna dilbilimci olarak ortaya koyduğundan çok daha kuvvetli olduğu kanaatindeyim (Öte yandan, Austin'in² dilbilim geleneğine dayanan çok yetkin bir dilbilimcidir). Bunun, Alain ya da Heidegger tarzında kelimeleri oynatmaktan ibaret geleneksel felsefî kelime oyunları ile hiç ilgisi olmayan bir çalışma olduğunu düşünüyorum; bence benim yapacağım iş de bu türden değil.

O halde, Max Weber'in bir yerde "etik peygamberleri" ya da "hukuk peygamberleri"³ diye adlandırdığı, toplumsal olan her şey adına konuşan, başka bir deyişle ittifak halindeki grubun ittifakının bir ifadesi olduğunun müstereken kabul edilmesi istenilen bir söylemin kurucusu olan toplumsal failler üzerine düşünmeye çalışacağım. Bu hukuk peygamberlerinden olan Kabiliye bilgisi *amusnaw*, güç durumlarda söz alandır. *Amusnaw* çoğunlukla şairdir ve kendisini şairane diyebileceğimiz bir dille ifade eder. Zor durumlarda, grup ne düşüneceğini bilemezken grubun ne düşündüğünü gruba söylemek üzere zımnî ya da açık bir şekilde vekil tayin edilmiştir; grup ne düşüneceğini bilemez hâle gelmişken düşünendir o. Olağanüstü durumların, ihtilaf durumlarının, herkesin hem haklı hem de haksız olduğu trajik

1 Émile Benveniste, *Le Vocabulaire des institutions indo-européennes*, C. I: Économie, parenté, société; C. II: Pouvoir, droit, religion, Minuit, Paris, 1969.

2 John L. Austin, *Quand dire, c'est faire*, Seuil, Paris, 1970 [1955].

3 P. Bourdieu burada, M. Weber'in, 1920-1921 yıllarında yazdığı metinlere gönderme yapmaktadır. "Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie"

durumların insanı olan şairin işi, özellikle de grubun kendi resmi imgesini ihlal etmek zorunda olduğu hallerde grubu o imgeyle barıştırmaktır. Etik bir çatışkı, nihaî değerlere dair etik ihtilaflar söz konusu olduğunda bilge yani şair, otoritelere atıf yapar. Başvuracağı retorik usullerden biri (aynen siyasetçilerin yaptıkları gibi), bir şey adına, mevcut olmayan bir gerçeklik adına konuşmaktan müteşekkil bir retorik usulü olan “intak”tır [*prosopopeia*]: Bu bir kişi, ecdat, zürriyetler, halk veya kamuoyu olabilir. Dolayısıyla adına konuşmak suretiyle mevcudiyet kazandırılan bir grup adına konuşulmaktadır. Sözcünün, kişiler-üstü bu sözü nakletmek üzere vekil tayin edildiği durumda intak kurumsallaşabilir. De Gaulle’ün, “bence” yerine “Fransa” demesi buna örnektir. Birisi kendini de Gaulle yerine koyup “bana göre” demek yerine “Fransa’ya göre...” diye söze başlarsa, deli muamelesi görecektir ama Fransa adına *ex officio* konuşan bir kişi söz konusu olduğunda, biraz ileri gittiği düşünülse bile, bu durum normal karşılanır. Etik peygamberler, alışıldık meşru bir sözcüde doğalmış gibi görünen şeyi su yüzüne çıkarmalarından dolayı çok ilginçtir. Cumhurbaşkanı sürekli, kendisi üzerinde uzlaşmış bir topluluğun vücut bulduğu bir tüzel kişi gibi konuşur. Zaman zaman “tüm Fransızların başkanayım” dediği de olur ama normalde, bunu söylemesine gerek yoktur. Anayasal organlara temennilerini takdim eden,* Fransa’nın kurucu unsurları olan anayasal organların temennilerini kabul eden o değil, Fransa’dır; muhalefet dahi, gerçekte tüzel bir kişi olan bu biyolojik şahsiyetin aşkınlığını tanımak üzere orada bulunur.

Kabiliye *amusnaw*’ının, hukukun yaratıcılarının ya da devletin ilk nüvelerinin ortaya çıktığı o ilk duruma, yani modern devleti icat eden 12. yüzyıl kilise hukukçularının [*canonistes*] içinde bulundukları duruma, zihinlerimizde bariz ve sıradan hâle gelmiş tüm bu şeylere dönmek niye? Çünkü tam da bu özel hallerde, “Kim konuşuyor?”, “Neden bahsediyor?”, “Kim adına konuşuyor?” soruları ortaya konabilir ve anayasal organların temenni mektuplarında da mevcut olan tüm o retorik çok daha çarpıcı biçimde ortaya çıktığı görülür: Yerine getirdiği işlevler herkese ilan edilmekte ve gözle görülür hale gelmektedir. İlk nüvelerin meziyetlerinden biri (Lévi-Strauss, *Hüzünlü Dönenceler*’de, “ilk nüvelerin tarifsiz azametinden” bahseder),⁴ doğal addedilir hale gelecek olan, yani doğallığın görünmezliğinde yok olacak olan şeyin henüz bilinçli, görünür halde olmasından, hatta sıklıkla teatral bir görünürlüğe sahip olmasından ötürü, teorik açıdan ilgi çekici olmalarıdır. *Amus-*

(*) Cumhurbaşkanı’nın yeni yılın ilk günü televizyondan tüm Fransa halkına hitabı ve izleyen günlerde çeşitli grupları kabulünde onlara sunduğu ve onların Cumhurbaşkanı’na sunduğu “Dilekleri”, Fransa Cumhuriyeti’nin en önemli ritüellerindendir kuşkusuz – ç.n.

4 Claude Lévi-Strauss, *Tristes tropiques*, Plon, Paris, 1955 [*Hüzünlü Dönenceler*, çev. Ömer Bozkurt, YKY, 2000].

naw ya da etik peygamber, Mallarmé'nin, (yazılı çalışmalarda sıkça alıntılanır hâle gelmiş, dolayısıyla tamamen olağanlaşmış olan) dizesindeki ifadeyle “kabilenin kelimelerine daha katıksız bir anlam kazandıran” yani kabilenin, en yüce değerlerini günlük hayatta dile getirdiği kelimeleri alıp şairane bir işleminden geçirdikten sonra bu kelimelerle kabileye hitap eden kişidir. Bu kelimelerin ilk anlamlarını bulabilmeleri için (*amusnaw*'ın rolü çoğunlukla rutinleşmiş, yozlaşmış olanın tersine kaynağa, katıksız hâle dönmektir) veya günlük kullanımda olağanüstü bir durumu tahayyül etmeye izin veren gizli bir anlamdan kurtarılımları için bu biçimsel müdahale gereklidir. Mesela, Sokrates öncesi büyük düşünürler; Empedokles gibiler (Jean Bollack'ın çalışmaları var aklımda)⁵ veya sözlü toplumların şairleri hakkındaki tahlillere baktığımızda, söz konusu şairlerin belli sınırlar içerisinde icatlar yapan kim-seler olduklarını gözlemliyoruz: Herkesin bildiği bir atasözünü alıp anlamını tamamen değiştiren minik bir oynama yaparlar ve bu suretle, hem resmiyete uygun olmanın hem de sınırları ihlal etmenin avantajlarından bir arada faydalanırlar. Homeros'un, alelade anlamı “ışık” olmakla birlikte, çok nadir kullanılan ikinci bir anlamı “insan” olan *phos* kelimesini içeren dizesine dair Bollack'ın aktardığı meşhur bir örnek vardır. Herkesin alelade biçimini dinlediği alelade dize, ufak bir değişime uğratarak aktarılır (bu bir tonlama ya da telaffuz farklılığı olabilir) ve alelade hâle gelmiş, rutinleşmiş ifade tarzı, aleladelighinden sıyrılarak yeniden canlanır, ama olağan anlam da baki kalır. Elimizdeki, işlev düzeyinde istenenin biçim düzeyindeki tam muadilidir: Münasip bir sınır ihlali, biçime dair bir sınır ihlali. Bunun için dil ustası olunmalıdır. Hukukçular dil ustalarıdır.

Çok hızlı ilerlemek istemiyorum çünkü sonra bazı şeylerin karambole geldiğini görüp hayıflanıyorum –sanırım bazı şeyler zihnimde, dilimde olduğundan çok daha net– ama Kantorowicz'in, Fransızca olarak daha yeni yayımlanan şahane derleme metni *Pro patria mori*'de dikkat çektiği önemli bir noktaya gelmek istiyorum. Kantorowicz burada, yasa koyucu ile şairi birbirine yaklaştırır⁶ ama daha ileri gitmez. Benveniste'nin dil hakkında yaptığı çalışmaya denk bir çalışmayı tarihe uygular: Hukukî edimde derin bir felsefi gerçekliği bulup çıkarır ama bunu tam olarak izah etmez. Kantorowicz'in bize söylemeye çalıştığı şeyi tam olarak anlamak için, ‘resmî’ kavramının zım-nî olarak taşıdığı şeyi daha fazla deşmeye yönelik, ağır ilerleyecek bu çalışmanın mutlaka yapılması gerektiğini düşünüyorum. Bir konudan ötekine atlamamak için tekrar bu konuya dönüyorum.

Peygamber, grubu kendi kazdığı kuyuya düşürür. O, müşterek ideali dile

5 Jean Bollack, *Empédocle*, Minuit, Paris, 1965-1969 (3 cilt).

6 Ernst Kantorowicz, “La souveraineté de l'artiste. Notes sur quelques maximes juridiques et les théories de l'art à la Renaissance”, *Mourir pour la patrie et autres textes*, a.g.e., s. 31-57.

getiren, grubun kendisine dair en güzel düşüncelerini gruba söyleyendir: Dile getirdiği şey, esasında müşterek ahlaktır. Bu bizi, devletin üst yargı mercilerinin, Daniştay'ın "hukukun kör riyakârlığı" kavramına götürür. Kör riyakârlık mantığında, insanları sözlerle, büyük sözlerle aldatma söz konusudur: Etik vekiller, grubun varoluş normunu ifade etme işini devrettiği kişiler olma sıfatıyla eylerler; grup, kendisini bahse konu olan resmî hakikat içerisinde tanıdığı için, bunu kabul etmek zorundadır. Kabiliye *amusnaw*'ı, resmî değerler olan onur ile ilişkili değerlere en üst düzeyde vücut veren kişidir. Marx, burjuva idealizmiyle dalga geçmek için Hegel'in *Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi-ne Katkı*'sında [1843], "manevi onur noktası"ndan bahseder. Resmî olanı tanımamızı sağlayan, bu onur noktasıdır: Ötekilerle yüz yüze, ötekilerin önündeyken, kabul edilmesi gerekeni kabul etmeye yatkınlıktır. Onurlu insan, ötekilerle yüzleşen kişidir. Sonuç olarak "yüzü yere gelmek", bu mantıkta dehşet öneme sahip bir kavramdır (pek çok uygarlıkta rastlanan "yüz yüze olunduğunda gösterilen" ile "saklanan", "önünde" ve "arkasında" kavramlarına bakmak lazım). Onurun tecessüm etmiş hâli olarak *amusnaw*, onurla bağlantılı değerlerin vazgeçilmez olduğunu ve bazı trajik durumlarda bizzat onur adına bunların aşılabileceğini hatırlatacak olandır. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*'de yayımlanmış olan Mammeri'yle diyaloguma bakmanızı tavsiye ediyorum.⁷ *Amusnaw*, resmî idealleri inkâr etmeksizin, ortadan kaldırmaksızın, en önemli kısımları olan *obsequium*'a, yani nihai değerlerin tanınmasına hâle getirmeksizin, grubun bizzat kendi resmî ideallerini çiğneyebilmesini sağlar. Gruptan, kendini kurala uydurmasını; kural ihlal edildiği anda dahi kurala uymasını talep eder. Burada, meşruiyet kavramının dayanaklarından birini buluruz. Meşruiyetin yasallıkla karıştırılmasına çok sık rastlanır. Weber, hırsızın, çalarken saklanmak suretiyle, meşruiyeti tanıdığını vurgular. Kamusal ile özel arasındaki karşıtlığı da burada buluruz; gizli ihlaller, kamusal değerlerin tanınmasını da gösterir. Esasında, ana fikir budur.

O halde resmî olan, kamusal olandır: Grubun, kendisi hakkındaki fikri, yani kendisine dair ifade etmeye çalıştığı fikirdir; kendisini bir grup olarak ortaya koyduğunda kendisine dair kastettiği temsildir (hem zihinsel image hem de tiyatro temsili anlamında). "Başka grupların önünde" denilebilirdi ama sadece bu değil: grup olarak, kendi kendisinin önünde. Bu noktada, tüm ayna etkileri göz önünde bulundurulmalıdır. Başka bir deyişle bu, kamusal temsilde kendisine dair vermek istediği fikirdir: Resmî olanın görünür olan, kamusal ve teatral olan olması dolayısıyla, resmî olan ile tiyatro arasındaki bağlantıyı görebiliyoruz; *theatrum* görünendir, gösterisi yapılandır. Yani grubun, başkasıymış gibi kendi kendisinin önündeyken kendine dair sahip olmak istediği ve vermek istediği fikirdir. Metafizik bir spekülasyonmuş

7 P. Bourdieu ve M. Mammeri, "Dialogue sur la poésie orale en Kabylie", a.g.m.

gibi dursa da, aynaya dair ve resmî olanın gerçekleşmesi olarak ayna önündeki gösteriye dair bir çözümlemenin yapılması gerektiğini göreceksiniz.

Kamusal ve Resmî

Bu noktada, kamusal ile özel arasındaki karşıtlığı biraz deşmek lazım. Kamusal, pek çok anlamı olan bir kelimedir. Bu konularla karşılaşmam, Fransız hukuk ve devlet düzeninin en önemli kurucularından olan Aguesseau'nun, kamusal kelimesinin üç ya da dört farklı anlamıyla tamamen bilinçsizce oynadığı bir metnini⁸ yorumlarken oldu. Tanıtlamam için gerekli olan iki anlamı burada ele alacağım. Kamusal, öncelikle özelin, tekilin, *idiot* anlamında, “ortak duyudan yoksun”, “özel”, “hususî”, “kişisel” anlamında tek olanın, Yunanların *idios*'unun zıddıdır: Özel bir fikir, tekil bir fikirdir. Özel, aynı zamanda kolektiften bağımsız olandır ve bu birinci anlamıyla kamusal eylemler, [kamu] adına konuşan faillere atfedilirler: Grubu, yani kolektifliği temsil kabiliyetini haiz temsilcilerin; “resmî şahsiyetler” diye anılan, resmî olarak eyleyen kimselerin edimleri ya da düşünceleridirler. Örneğin, resmiyet sahibi olan, resmî olmadığı noktayı işaret etmek için “bunu, özel bir sıfatı haiz olarak yaptım” der (İngilizcedeki *in a private capacity*). Bu durumda, resmî bir şahsiyetin tüm edimlerinin anahtarı olan bu özellik askıya alınmış olur; zira o, normalde kendisinden daima daha fazlasını ortaya koymaktadır. Salt kendisini ortaya koymak istediğinde, bu niteliğini askıya almalıdır. Siyasi skandallar üzerine düşünmek gerekir ama konudan sapmak istemiyorum. Aslında siyasi skandalın dramatik yanı, resmî olarak eylemesi gereken resmî varlığın bu özelliğiyle oynamasıdır. Nitekim kamu içerisinde görünmeye başladığında veya kamusal şahsiyetin, özele mal edildiği ifşa olduğunda bu durum patrimonyalizme, iltimasçılığa, kolektif sembolik sermayenin özel şahsın çıkarı adına suiistimaline girer. Kamusal/özel, resmî/gayriresmî, kamusal/gizli arasındaki kopuşun siyasetçiler için hayati önemde olduğu açıktır. Laf gevelemek, işlevin ayırt edici özelliklerindendir; kamusal şahısların, ‘özel’ konusunda cevap verebilmelerini sağlayan şeydir: Kamu önünde sırlar ortaya serilebilir mi?

O halde kamusal tikelin, münferit olanın zıddıdır. İkinci olarak da gizlinin, görünmez olanın zıddıdır. Kamu içinde konuşmanın, kamu içinde herhangi bir şey yapmanın anlamı, görünür, göze çarpacak veyahut da gösterişli bir şekilde, hiçbir şey saklamadan, kuliste bir şeyler tezgâhlamadan konuşmak veya yapmaktır. Tiyatro benzetmesi kendisini bir kez daha dayatır: Kamusal olan, sahnenin üzerinde olandır. Buradan kamusal, resmî ve ti-

8 Henri-François d'Aguesseau, *Œuvres*, C. I, Paris, 1759, s. 1-12, aktaran P. Bourdieu, *La Noblesse d'État*, a.g.e., s. 545-547.

yatrosallık arasındaki çok önemli bağlantıya geliriz: Özel fiiller görünmezler; kulisteki, tezgâhın arkasındaki fiillerdirler; kamusal ise tam tersine herkesin, içerisinden seçim yapamayacağınız veya kulağına “sana söylediklerim aramızda” diyemeyeceğiniz evrensel bir seyirci kitlesinin gözü önünde vuku bulur, herkes o anda duyar. Milyonlarca kişinin önünde sırlarını itiraf etmek, bir radyo/televizyon etkisidir. Dinleyici kitlesinin içerisinden seçim yapılamaz ve bu kitlenin anlamı, resmî sözlerin *omnibus* [çok genel] sözler olduğu, hem tek tek herkese hitap ettikleri hem de hiç kimseye hitap etmedikleridir. Bana öyle geliyor ki teatral durumların yol açtığı iç sıkıntısının (sahne korkusu) kaynağı, gizli veya itiraf edilemeyecek türde hiçbir şeyin söylenemeyeceği evrensel bir kamuyla olan bu yüzleşmedir. Kamu içerisinde ne söylenmemesi gerektiğinden hiçbir zaman emin olunamayacağı ortada olduğuna göre, durmadan dilin sürçmesi, gaf yapma, görgü kurallarına yeterince riayet etmeme ve Dostoyevski tarzında bir hata yapma tehlikesi daimidir. Kamuya açık dersler veren kişilerde vardır sahne korkusu. Şahitleri ortadan kaldırmanın imkânı yoktur ve resmî hal, görünmez adam hâlinin bas-bayağı tam tersidir.

Almanların dediği gibi, zihinsel tecrübe, sorgulanmadan kabul edileni/doğal addedileni ve katıyetleri kırmak açısından önemli bir anlama ve bilme aracıdır. Ele almakta olduğum meseleye dair müthiş bir zihinsel tecrübe var: Platon’un *Cumhuriyet*’inde geçen “Gyges’in Yüzüğü” efsanesi, tesadüfen bulunduğu yüzüğü parmağına taktıktan sonra yüzüğün taşını aşağı doğru çevirip görünmez olan, ardından kraliçeyi baştan çıkararak kral olan bir çobanın hikâyesini anlatır. Bu efsanenin felsefesi, bir özel ahlâk meselesini gündeme getirir. Kamusal olmayan; kamusallaştırılmaya, kamuya ilan edilmeye (derhal ya da potansiyel olarak) tâbi olmayan, başka bir deyişle kamunun önünde ifşa edilmekten, kınanmaktan, su yüzüne çıkarılmaktan azade bir ahlâktan bahsedilebilir mi? Bilgi teorisi için kötü cin neyse, Gyges’in yüzüğü de ahlâk için odur. Resmî bildiri ahlâk için neyse, kötü cin bilgi için odur...⁹ Görünmeyen; yani kamuya ilan edilmekten, kamusal hâle gelmekten, herkesin önünde, bu tür bir düşünce mahkemesinin önünde ifşa edilmekten masun bir adam, herhangi bir ahlâkı mümkün kılabilir mi? Başka bir deyişle, görünür olmakla ahlâklılık arasında çok önemli bir bağlantı yok mudur? Bir kez daha, mesleği, grubun resmiyetinin ve ahlâkının tecessümü olarak görünmek olanlar için geçerli olan, hayli talepkâr bir ahlâk meselesiyle karşı karşıya kalıyoruz.¹⁰ Çıkarsızlığa ait değerleri ihlal eden siyasetçilerin bir tür

9 Descartes’in, matematik gibi en rasyonel gerçeklikler konusunda üstün bir gücün kendisini hataya sürükleyebileceğini tahayyül ettiği nihâi “hiperbolik şüphe” momentine referans.

10 Pierre Bourdieu, “Un fondement paradoxal de la morale”, *Raisons pratiques a.g.e.* içinde, s. 235-240.

zımnî sözleşmeyi, resmiyet sözleşmesini çiğnedikleri hissiyatı hâkimdir: Ben resmîyim, dolayısıyla resmî olan'a uygun davranmalıyım. Siyasî vekâlette, rolün kurucu unsurlarından olan evrensel ve çıkar gütmeyeceğinin beyanının altında gizlenmiş özel çıkarların ilanının (aygıtın, partinin, çeşitli akımların çıkarları) yol açtığı skandalın esasını oluşturan bir tür zımnî sözleşme vardır. Siyasetçiler bu çıkarsızlık beyanlarını inançlarından ötürü değil, rollerinin, yani resmî olan'ın kurucu unsuru oldukları için yaparlar: başka türlü yapamazlar, vekil kılınmış olmanın kurucu unsuru budur.

Özel ile kamusal arasındaki ayrım bu türdense; özel olan aynı anda hem tekil olan, hem de gizli veya gizlenebilecek olansa, resmî olanın etkisi, ister istemez bir evrenselleştirme, bir ahlâkçılık etkisini de barındırır. O noktada Goffman'ın, toplumsal faillerin kendilerini tanıtmalarına ve davranışlarına dair analizlerini ele alabiliriz.¹¹ Geçen sefer garsonların, restoranın döner kapısından geçer geçmez tavırlarını değiştirdiklerine, ceketlerini düzelttiklerine, kendilerine çekidüzen verdiklerine, peçetelerini düzgünce kollarına yerleştirdiklerine dair, Goffman'ın o müthiş örneğini vermiştim. "Artık aynı adam değildir" denir ya; değişirler ve bu, kamusalla özelin sınıra tekabül eden değişimdir, yani sahneye giriş. Bunlar ufak tefek şeyler olsalar da, esası kendini kamuya takdim etmek için gerekli olan düzeltmeleri yapma gereğidir.

Hem sır vermeyi veya itirafı hem de resmî veya kamusal söylemi çözümlemek başlı başına bir iş. Bu noktada, çoğunlukla kadınlara yönelik olan gazeteler vardır: Sır verme özel şahsa yönelik, mahremiyete yönelik, daha çok dişi sayılabilecek (cinsiyetler arasındaki işbölümü kamusal/özel karşıtlığına sıkı sıkıya bağlıdır) tipik bir özel dildir. Kadınlar mahremi, özeli, itirafın tarafında dururlar; sır verme hakkına onlar sahiptir. O halde sır vermek özeli tarafındadır ve resmî söylemin, yani grup adına ve grubun gözlerinin önünde gerçekleştirilen fiillerin karşı tarafında durur. Aslına bakarsanız, kamu önünde sır verenleri tanımlayan bir kelime vardır: "teşhirci" Saklanması gerekeni kamusal olarak gösteren kişidir o. Rousseau'nun *İtiraf*'ının skandal yaratmasının sebebi, rolün henüz yerleşmemiş olmasının bir ihlal duygusunu tetiklemesiydi. (Günümüzde, narsist olma hakkı tüm sanatçıların meslekî özellikleri arasında yer alır. *France Culture*'de* son derece meşru narsist inanç beyanları işitiyoruz; anne ya da babanızdan bahsetmiyorsanız yazarlık görevini yerine getirmemişsiniz demektir...)

Sır ile resmî söylem arasındaki bu karşıtlık, toplumların çoğunun, bilhas-

11 E. Goffman, *La Mise en scène de la vie quotidienne*, c. I: *La Présentation de soi*, a.g.e. [Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu, çev. Barış Cezar, Metis, İstanbul, 2014 (2. basım)].

(*) *France Culture*, sanat, bilim, edebiyat ve düşün faaliyetinin her türlü alanında yayın yapan, entelektüel olanın bir nevi sembolü Fransız devlet radyosu kanalıdır – ç.n.

sa da Kabiliye toplumunun zihinsel yapılarının merkezinde bulunan bir dizi karşıtlıkla ilintilidir: içerisi/dışarı; özel/kamusal; ev (dişi)/kamusal mekân (eril), meclis, *agora*; dişi/eril; evin alanına giren biyolojik, doğal (çocukların, yemeğin yapıldığı yer vb.)/kültür; yüz yüze gelmek, karşı durmak, belli bir vakarla önünde durmak (Goffman'ın duruşa dair, "durmayı bilmeye" dair çok güzel bir makalesi vardır),¹² ön/arka (bu önemli karşıtlık, cinsiyet ayrımı ve homoseksüelliğe dair en derinlerde bulabileceğimiz temsillerimizin esasıdır) karşıtlıkları; ekonomi ile onur arasındaki karşıtlık (resmî olanın çikarsızlıkla özdeşleşmesi bu karşıtlık vasıtasıyla olduğu için çok önemlidir).¹³ Kabiliye ilginç bir örnek çünkü orada her şey daha açık bir şekilde söylenir: Gerçek anlamıyla, yani bizim anladığımız anlamıyla ekonominin; sözleşmelerin, mühletlerin, vb. sadece kadınlar arasında yeri vardır. Onurlu bir erkek "Bir sığırı sana sonbahara kadar ödünç veriyorum" değil, "sığırı sana ödünç veriyorum" der. Oysa kadınlar [ekonomik olmalarıyla] bilinirler; resmî Kabiliye felsefesine sahip erkeklerin gözünde tabii ki diğer taraf sefil ve utanç vericiyken, iyi taraf her daim kamusal yani eril taraftır. Erkeklerin kadın ekonomisine, yani bizim ekonomimize dair vizyonları nefret doludur; bu [ekonomi] ancak gördüklerini olduğu gibi söyleyen kadınlara yaraşır. Kadın şöyle der: "Sana ödünç veriyorum, yani geri vereceksin" Onurlu bir erkek ise "Sana bir şeyi ödünç veriyorum, onurlu bir adam olduğunu biliyorum, dolayısıyla bana geri verirsin ve ben ancak onurlu bir adama ödünç vereceğim için, geri vereceğine şüphem yok." Yani söylenmesine bile gerek yoktur. Bunların çok ilkel şeyler olduğunu düşünebilirsiniz ama üzerinde biraz kafa yorarsanız bizim toplumumuzda (kendi evinizin ekonomisindeki cinsiyetlerarası iş bölümü üzerine düşünün) erkek, rahatsız edici durumlarda kendi söyleyemediği şeyleri karısına söyler; arkadaşlarına mühleti alttan alta hatırlatır: "Karım sabırsızlanıyor"

[Ders kesilir]

Kadınlar sözleşme ekonomisinin, yadsınamaz ekonominin tarafmdadırlar. Erkekler de ekonomik fiiller gerçekleştirirler elbet –armağan almak gibi– ama Freudcu anlamda yadsınmış biçimde: Alışveriş yaparım ama bunları sanki alışveriş değilmiş gibi yaparım. Armağan değiştokuşu kazan-kazan esasına dayanır ama bunun üstü örtüktür: Cömert değiştokuşlar kisvesine büründürülür. Reel ekonomi resmî ideal ekonomi için neyse, kazan-kazan esaslı armağan değiştokuşu için odur. Bana öyle geliyor ki, tüm toplumlara ait evrensel özelliklerden biri, ekonomik ekonominin hiçbir zaman ger-

12 Erving Goffman, "The interaction order", *American Sociological Review*, 48, 1983, s. 1-17; ayrıca bkz. *Les Rites d'interaction*, Minuit, Paris, 1974 [1967].

13 Bu noktaya dair bkz. P. Bourdieu, *Le Sens pratique*, a.g.e., s. 186.

çek anlamıyla tanınmamasıdır; günümüzde bile, en kapitalist kapitalistlerin mutlaka bir resim koleksiyonu vardır (biraz basite indirgemek bu, ama geliştirebilirim) veyahut da, bir vakıf kurar, sanatçılara sponsorluk yaparlar... Tarihsel olarak, toplumlar (böyle deyince tuhaf oluyor ama hızlı ilerlemek istiyorum) bir ekonomileri olduğunu itiraf etmekte zorlanmışlardır çünkü bu, utanç verici şeylerdendir. Ekonomiyi ekonomi olarak keşfetmek hiç de kolay olmamıştır. “İşte duygulara yer olmaz”, “İş iştir”: bu totolojiler olağanüstü güç keşiflerdi, çünkü toplumların ve o toplumlardaki egemenlerin, yani erkeklerin sahip olmak istediği çıkarsızlığa, cömertliğe, karşılıksızlığa dayanan resmî imaja zıt düşüyorlardı. Bu karşıtlıklar evreninde, resmî olan ile çıkarsız olan arasındaki bağlantının ortaya çıkmakta olduğunu görebiliriz. Geçtiğimiz yıl çıkarsızlığa dair söylediklerim, şimdi yapmakta olduğum tahlilde son derece yerinde bir biçimde devreye girebilir.¹⁴

Bu karşıtlıklar dizisi dürtülerin, doğanın, kayıtsızlığın evreni, yani özel evren ile tutumun, duruşun, ahlâkın, çilecilğin kamusal evreni arasındaki temel bir karşıtlığı karakterize eder. Ne naif bir evrenselcilikten muzdarip olduğundan ne de naif bir biçimde görececiliğin pençesinde olduğundan şüphelenilecek bir isim olmayan Durkheim, *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*'ndeki şaşırtıcı bir pasajında, evrensel olan bir şey varsa, o da kültürün daima çilecilik fikriyle ilintili olduğu gerçeğidir der.¹⁵ Durkheim'ın, ufacık sakalıyla, laik ahlâka saygısını sunmak isteyen bir 3. Cumhuriyet hocası olduğu göz önünde bulundurulursa, bunun eskimiş bir etik düşünce olduğu akla gelebilir. Ben haklı olduğunu düşünüyorum. Doğayla kültür, kayıtsızlıkla vakar arasındaki bu karşıtlık, esasında Freud'daki alt benlik ile üst benlik karşıtlığıdır ve bu kamu, çerçeveye alıp içerisinden dinleyebilecekleri ve dinlememesi gerekenleri seçemeyeceğimiz bu anonim şahsiyet, evrensel bir kamudur; başka bir deyişle, önünde pek çok şeyin sansüre uğradığı bir kitle. 19. yüzyılda, “kadınların ve çocukların önünde söylenmez bu” denirdi. Resmî olan, belden aşağı asker şakalarını, yani belli bir erkek zümresine, mesela gayet naif bir şekilde etik olan sansür uygulamalarından azade olan askerlere yönelik esprileri dışlar. Alt benlik/üst benlik karşıtlığı olabildiğince vurgulu bir şekilde verilebilir; yani Freudcu üst benlik ve sansür teorisi temellendirilebilir. Resmî olanın sansür olduğuna şüphe yok; gelmek istediğim nokta buydu.¹⁶

14 Bkz. P. Bourdieu, “Un acte désintéressé est-il possible?”, a.g.e., s. 147-173.

15 “Her toplumsal hayata içkin olması itibarıyla, tüm mitolojilerde ve tüm dogmalarda baki kalma eğilimindeki bir çilecilik vardır ve tüm insan kültürlerinin bütünleştirici parçasıdır. Tüm zamanların dinlerinin öğrettiğinin varlık sebebi ve meşruiyet kaynağı da esasında odur.” É. Durkheim, *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, a.g.e., s. 452.

16 Pierre Bourdieu, “Censure et mise en forme”, *Ce que parler veut dire*, a.g.e., s. 167-205; yeniden yer aldığı eser *Langage et pouvoir symbolique*, a.g.e., s. 343-377.

Sansür hem dışarıdan (yaptırımlar yoluyla) dayatılan hem de üst benlik şeklinde içselleştirilen bir şeydir. Önemli bir düşünür olan Amerikalı psiko-sosyolog George Herbert Mead'ın "genelleşmiş öteki"¹⁷ şeklinde meşhur bir ifadesi vardır. Belli durumlarda, bir tür genelleşmiş başkası veya evrenselleşmiş başkası ile karşı karşıya kalırız. Bunu ele almaya çalışacağım.

Kral Gigges'in görünmezliği sayesinde kaçınabildiği etik sansür, asker korkusundan çok daha fazlası, grubun kendini tanımlamasını sağlayan en evrensel değerleri göz önünde bulundurarak bir eyleme dair hüküm veren, tüm toplumsal failer evreninin oluşturduğu bir tür evrensel gözdür. Kamusal tezahürlerin, örneğin televizyonda yol açtığı böylesi bir terör, evrensel bir öteki ile değil, bir tür evrensel "öteki-benlik" [*alter ego*] ile yani genelleşmiş bir üst benlikle karşılaşmayla ilintilidir: Bu evrensel *alter ego*, aynı evrensel değerleri tanıyan yani evrensel olanı kabul eden bu söz konusu topluluğun, "adam gibi adamlar" topluluğunun üyesi olduğunu ilan ederek evrensel olan ile özdeşleşen, dolayısıyla kendini yadsımaksızın karşı çıkamayacağı değerleri tanıyan insanlardan oluşur. Bu noktaya ileride döneceğim.

Evrenseli dile getirmenin altında yatan zımnî bir şey hep vardır: Kabiliyeliler "evrensel" dediklerinde akıllarında onurlu adamlar vardır; Kanaklara göre, adam olmayanların tersine (ki adam olmamak, ya komşu kabilede başlar, ya da kadınlarda), gerçekten adam olan adamlar vardır.¹⁸ Bu evrensel, her zaman tikeldir. 19. yüzyılda yaşamış İngiliz yazar McKinnon'ın kamuoyuna dair, kamu içerisinde resmî olan adına söz alan konuşmacı üzerinde sansür işlevi gören bu evrensel dinleyici kitlesinin kapsamını çok naif şekilde veren (bugün hiç kimse böyle konuşmaya cesaret edemez ama evrensel kamuyla karşı karşıya kaldığında herkes de böyle hisseder) müthiş bir cümlesini aktaracağım.¹⁹

(Bunlar hep hatırlatma. Riyakârlığı, erdeme sunulan saygı olarak uzun uzun analiz etmiştim. Hem fazla hızlı hem de fazla yavaş gitmekten korkuyorum... Tempoyla ilgili bir sorunum var, söylediğim şeyin çok önemli olduğunu ve tefekkür eden filozofların yaptığı gibi, ağır ağır söylenmeyi hak ettiğini düşündüğümünden değil. Hep fazla hızlı geçtiğimiz kanaatindeyim. Yani, söylediklerime atfettiğim önemden dolayı değil; söyleme arayışında olduğum şeyin önemi açısından henüz çok hızlı gittiğim düşüncesi namına yavaşlamam gerekiyor. Ayrıca, fazla hızlı gidince önemli şeylerin üzerinden de

17 G. H. Mead, *L'Esprit, le soi et la société*, a.g.e.

18 Bu noktada bkz. Alban Bensa ve Pierre Bourdieu, "Quand les Canaques prennent la parole", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 56, 1985, s. 69-85.

19 Bkz aşağıda s. 87.

çok hızlı geçip, bir çatallaşma noktasını, onun zımnî olarak içerdiklerini kaçırma riski ortaya çıkıyor. Aynı şeyi tekrar edip duruyorum ama aktarmak istediğim tek bir şey varsa o da, toplumsal düşünmek için gerekli olan tam da bu saygıdır. Şayet toplumsal üzerine olan düşüncelerimiz bu kadar zayıfsa, bunun sebebi, felsefî düşünceyle ilişkilendirilen, iyice ölçülüp tartılmış, ağır, en derinin en derinine inen düşünme tarzlarının toplumsala tatbik edilmemesindendir. Ağır ağır ilerlememe rağmen yine de çok hızlı gidişimi meşrulaştırmak için söyledim bunları.)

Bu, evrensel öteki tahlilini yeniden ele almak lazım: Bu evrensel *öteki-benlik*; insan olma özelliğimi (söylediğim sınırlarla) inkâr etmeden yürürlükten kaldıramayacağım bu merci; resmî bir sıfatla insanlara hitap etmek suretiyle hükmünü zımnî kabullendiğim bu yargı makamı nedir? Bu üst benlik, panik, utangaçlık, ürkeklik, bedensel korku gibi, çoğunlukla ilk sosyalleşmede öğrenilen şeylerle ilişkilendirdiğimiz heyecan şeklinde duygusal düzlemde yaşanan, “olması gereken”e zorunlu çağrının pratikte tecessüm etmiş hâli olarak tanımlanabilir. Babayla ve bu evrensel dinleyici kitlesi ile ilişki, sosyolojiyle psikanaliz arasındaki bağlantının tesis edilmesini sağlayabilir... Bu evrensel öteki, bize tezahür ettiği yumuşatılmış formu “ne derler” olan, kavranması/yakalanması imkânsız bir tür aşkınlıktır. Kabiliye’de buna erkek sözü denir: Onurlu insan, insanların sözlerini, insanların ne diyebileceğini saplantılı derecede önemser. Kanaatlere, ‘ne derler’e, dedikoduya, çifte aşkınlığı olan tüm bu sözlerle yaklaşıyoruz: Bunlar Sartre’in dizeşel adını vereceği türden, pratik sonsuzluk olarak ucu belirsiz regresyon anlamında bir aşkınlığa sahiptirler; ayrıca, sadece yan yana gelmiş olmaktan ibaret bu insan bütünü’nün, benim yaptıklarımı yargılamalarına vesile olan resmî değerleri her daim resmî olarak kabul edecek olmak gibi bir ortak özelliklerinin olduğu gerçeği söz konusudur.

Bu evrensel öteki, bir kitle tarafından, bir seyirci kitlesi tarafından ete kemiğe büründürülebilecek bir çeşit fantasmadır –hukuka ve devlete yaklaşıyoruz– ama bu, her bir bireyin başkalarına, başkaları için ve başkalarının önünde yansıtmak istediği benlik fikrinin vücut bulduğu bir fantasma olmakla birlikte, Sartre’in bir miktar doğruluk payı içermekle birlikte daha fazla ileri gitmeyen tahlilinde geçen sıradan bir ‘başkası-için-varlık’tan ibaret değildir. Bu, ortak noktaları aynı üst benliğe sahip olmak olan tüm öteki benliklerin oluşturduğu bir üst benliktir. Hem aşkın hem de içkin olan; milyonlarca insana içkin olmasından ötürü aşkın olan böylesi bir kolektif üst benlik, kelimenin tam anlamıyla sansürdür (Freud’un sansür tahlili çok ayrıntılı değildir). Burada sosyolojiyle psikanaliz arasında hiçbir çatışki bulunmadığını görüyoruz.

“Sanatkâr Yasa Koyucu”

Hukuk peygamberlerine ve bir toplumun kabul ettiği ‘olması-gereken’e yönelik ilk edimlerin altında imzası bulunan şahıslara geri dönüyorum. İçinde bulundukları kör riya, bahsettiğim her şeyin tanınmasıdır. Bunlar, genelleşmiş üst benlik yani resmîyet adına konuşan ve bu sıfatla ‘birer efendi’ olmalarından ötürü resmî kuralı resmî şekilde ihlal etmeye kadar gidebilecek kişilerdir. Kendi kazdığı kuyuya düşen grubu, bu ‘grup için grup’ yazgısından azat etmeyi başarırlar. Onurlu bir adamın gerçek, ‘erkek adam’ olduğunu tekrar edip dururlar. Grupları, grup olarak varlıklarının kurucu unsuru olan ve kendi elleriyle hazırladıkları tuzaklardan azat etmek nasıl mümkün olabilir? Hukukçular, resmî olanı resmen ihlal etmeyi gerektiren en uç vakalarda bile, aynı zamanda resmî olanı beyan eden kimselerdir. Uç vakalar konusu son derece heyecan vericidir.

Sosyolog bu oyunda hayli güç bir konuma sahiptir: Ne yapar? Kendisi de resmî bir konumda değil midir? Resmî olandan bahsederken, kendisi de resmî değil midir? Resmî olanın dayattıklarını zımnî bir şekilde kabul etmek durumunda değil midir? Kendini oyunun biraz dışında tutar; ne Kabiliye *amusnaw*’dır, ne de akiller komisyonunda yer alır; yani bürokratik bir toplumun açık bir şekilde vekâlet verdiği biri değildir. Özgül yetkinliği uyarınca kendisini vekil tayin etmiş, üzerinde düşünülmesi güç şeyleri söylemekle nam salmış ve öyle tanınmış olan sosyolog, hem hayal kırıklığına uğratan hem de endişe verici bir şey yapmaktadır. Çalışmasını ‘resmî olan’ ile yapmak yerine, resmî iş görmenin ne olduğunu söyler: O, ötelik hakkında konuşan öteliktir [*méta-méta*]. Eğer devlet ötelik ise, sosyolog hep bir adım daha ötededir. Bu çok sinir bozucudur ve ona hep “Peki ya siz...?” demek istersiniz. Achille Talon’dan²⁰ bir alıntıyla, “ötenin ötesidir”; bilgelik taslamaz, bilgelik taslayanların ne yapmakta olduklarını söyler. Bu da belki bir bilgelik türüdür.

Vatan için Ölmek’ten [1984], “Sanatçının Egemenliği: Rönesans’taki bazı hukuk vecizelerine ve sanat teorilerine dair notlar” başlıklı makalesinde, sıfırdan yola çıkarak birşeyler yapmaya muktedir yasa koyucu sanatkârdan bahseden Kantorowicz’e geri dönüyorum. Rönesans metinlerine dayanan Kantorowicz, kendilerine has yaratıcılıkları ve kabiliyetleriyle doğayı taklit etmeye çalışan şair ile hukukçunun benzer bir işleve sahip olduklarını söyler. Aralarındaki fark, yasa koyucunun güç kaynağının ilahî olması, yargı ve hukuk tekniklerini sıfırdan yaratmasıdır ama bunu yapmak için sadece *ex ingenio* [üstün özelliklerden ötürü] değil, *ex officio* [görev gereği] eylemde bulunmaktadır. Hukukçu, *ex officio* resmî kurgular yaratmak üzere görevlen-

20 Çizgi roman kahramanı.

dirilmiş bir profesyoneldir. İşte, kelime oyunları yapmadan dille cebelleşmeye bir örnek. Weber'in rutinleşme, sıradanlaşma diye adlandırdığı süreçler nedeniyle kaybolan ölü anlamları yeniden canlandırmak, bir sosyal bilimler araştırmasının konusudur. Resmî olanı [*officiel*] yaratmak için bir *officium* yaratmak gerekir; yani oradan yola çıkarak resmîyi yaratma hakkını verecek olan işlevi. Başka türlü söylemek gerekirse devlet, resmî olanın ifade edildiği yerdir. Söz *ex officio*'dur; dolayısıyla resmîdir, kamusalıdır, kendini kabul ettirme hakkına sahiptir, bir mahkeme tarafından yadsınamaz. Resmî olanı doğuran ilke *ex officio* ise eğer, *officium* nasıl yaratılmıştır? Resmî olanı tanımlamak resmînin, dolayısıyla resmî olanı kuran devletin doğuşuna sevk eder bizleri. Kantorowicz, resmî olanın kökeninde bulunan hukukçular üzerine çalışır. Basitleştiriyorum, çünkü devleti hukukçuların ve kilise hukukçularının kurduğu söylenemese de, bunların payı çok büyüktür. Bu hukuk kurgusunu, *fictio juris*'i ortaya çıkarma yetisine sahip olan, Roma hukukundan beslenmiş hukukçuların belirleyici rolünü devreye sokmadan Batı devletinin soybilimini yapmanın mümkün olmadığını düşünüyorum. Devlet, devleti üretirken hukukçu olarak üretilen hukukçuların ürettiği bir hukuk kurgusudur.²¹

[Ders kesilir]

Kamusal Söylemin Oluşumu

Konuma geri dönüyorum. “Devletin gizini kamusalın tarafına koydunuz. Bunu nasıl açıklıyorsunuz?” şeklinde bir soru aldım. Cevap vermiyorum, çünkü sözlerimin devamı bu soruyu zaten cevaplayacak. Kamusal ile özel arasındaki karşıtlığı tahlil etmeye çalıştım ve şimdi, kamusal bir söylemin oluşumuna, kamusal bir söylemin üretilebildiği toplumsal koşullara dönüyorum. Ama devletin oluşumu ve tarihi gibi bir meseleyi sistematik ve bilinçli bir şekilde göğüsleme işine başlamadan evvel bunlar üzerine kafa yormanın gerekli olduğu kanaatindeyim. Aksi takdirde tarihi malzemenin çok önemli bir kısmı gözümüzden kaçacaktır. Soyut ve spekülâtif konuştuğumu düşünüyor olabilirsiniz. Esasında bu, her somut belge okuma faaliyetinin şartıdır. Okumadan okuyabilecek olduğum, bugün okuyabileceğimi ve yine birşeyler göreceğimi düşündüğüm metinler var. Tüm belgeler gibi, bir mülakat, istatistik bir tablo vb. gibi, tarihsel belgeler de –bu, en sıradan epistemolojik gerçeklerden biridir ama hatırlatmakta yine de fayda var–, ancak ve ancak onlara soracak sorunuz varsa bir şeyler söylerler. Beynimize nakşoldu-

21 Bu noktada bkz. Pierre Bourdieu, “La force du droit. Éléments pour une sociologie du champ juridique”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 64, 1986, s. 3-19; *La Noblesse d'État, a.g.e.*, 5. Bölüm.

ğu için özellikle zor olduğunu ifade ettiğim bu nevi şahsına münhasır nesnenin bize telkin ettiği kategorileri açığa çıkarmak gerekiyor. Zihinsel yapıların, bazı malzemeler uyarınca inşa edilen yapılara uyarlanmış olmasından dolayı, o malzemeleri göremememiz sebebiyle fark edilemeyen şeyleri görmeyi başarabilmek için, onlara şaşmak için gereklidir bu. Biz [bu malzemeleri] dikkatsizce okuruz... Sosyolojinin güçlüğü, bir göze, bakışa sahip olmayı gerektirmesidir. Bunu öğretmek çok zor bir iştir. “Sizin yerinizde olsam şöyle söylerdim” dışında denebilecek hiçbir şey yoktur. Öğrenmesi çok uzun zaman alan bir meslektir. Benim aktarmaya çalıştığım, gerçekliği normalde görmediğimiz olguları görmemize izin verecek şekilde inşa etme yollarından biri sadece. Bunun sezgiyle ilgisi yok. Çok yavaş bir süreçtir. Hem benim için hem de sizler için aralıksız tekrar ve zaman zaman yerinde sayma olarak görünen hâli böyle gerekçelendiriyorum.

Bu çözümlemeden yola çıkarak üç farklı durum sayabiliriz: İlki, vekâletini hep yeniden hak etmesi gereken hukuk peygamberinin, bilgenin veya *amusnav*’m durumudur. Her seferinde başarmak zorundadır. Weber’in dediği gibi, peygamber *ex officio* değildir; onun tek teminatı kendisidir. Eğer formunda değilse peygamber statüsü çöker, halbuki felsefe hocası pek formda olmasa da statüsü onu desteklemek üzere yambaşındadır veya günlük *ex officio* mucizeler gerçekleştiren rahibin başarısız olması olacak iş değildir. Peygamberin gerçekleştireceği işin bir kısmının, özellikle de biçim üzerinde yapacağı şairane çalışmanın hedefi, “görevini” ilan ve kabul ettirmektir; eğer formunda değilse, vekâletini kaybeder. O halde peygamber, olağandışıdır. Her gün mucize gerçekleştiremez. Hukuk peygamberi bir nevi, durmadan kendi vekâletini yaratan kişidir.²² Kartezyen zamanda yaşar ve mucize her an devam eder: Peygamber yaratıcı olarak yaratmayı bıraktığında düşer ve sıradan biri yahut bir deli haline gelir. Söyledikleri sınırlarda olduğu için bir delinin maruz kaldığı itibar kaybı ile kabul görmüş bir peygamberi çevreleyen hürmet ve aura arasında sadece tek bir adım vardır.

İkinci durum: hukukçuların, yani hukuk peygamberliği konumundaki yaratıcı şair-yasa koyucuların durumu. Kantorowicz’in sözünü ettiği, devlet teorisini ilk defa ortaya koyan 12. yüzyıl İngiliz kilise hukukçuları bu gruba girer. Kantorowicz’i tarihsel açıdan önemli kılan şeylerden biri, devletin kurucularında son derece açık durumda görülebilen devlet felsefesini ortaya koymasıydı: Başlangıç anları, sonrasında sorgulanmadan kabul edildiği için dile getirilmesine gerek olmayan, karanlık noktaların görünür durumda olduğu noktalardır. Antropolojinin ya da karşılaştırmalı yöntemlerin, Durkheimci *topos*’ların önemi buradan kaynaklanır: Kanımca, devletin doğuşuna dair bu araştırmanın en önemli faydası, başlangıç anlarının berraklığıdır. Baş-

22 M. Weber, *Sociologie de la religion*, a.g.e., s. 152-173.

langıç anlarında, ileride mesele ortadan kalkacağı için –çünkü devlet meselesinin çözümlenmesi bir devlet etkisidir– söylenmesine gerek olmayacak şeyler hâlâ söylenmektedir. Devlet, devlet diye bir mesele olmadığı inancını yerleştirir. Aslında bu, baştan beri söylediğim şey. Bu formülden çok memnunum. Devletin son derece özgün bir mesele olduğunu söylediğimde kastettiğim buydu çünkü devlete dair düşüncelerimiz var ve biz bunları devlete tatbik ediyoruz.

Üçüncü durum: halen *amusnaw*'a yakın bir konumda bulunan hukukçuların durumu. Ne yaptıklarını hâlâ görebilmekteyizdir ve kendileri de, yaptıkları işi yapabilmek için bunu bir ölçüde bilmek zorundadırlar. *Fictio juris* kavramını icat etmek, kendi yaptıkları işi teorikleştirmek ve “Biz kim adına konuşuyoruz? Tanrı mı, kamuoyu mu?” sorusunu sormak zorundadırlar. Oysa normal devlet durumunda yetkili kılınmış, kurumsallaşmış hukukçular, artık yaratıcı değil, var olanı yeniden üreten konumundadırlar. En uç durum, bazen görevlerinin yargıçları yargılamak olduğu, Alain Bancaud'nun bahsettiği²³ gibi adaletin adaletini sorgulayan, sonsuza doğru gerilemenin mekânı olan (bir karar, ardından temyiz, sonra temyizcinin temyizi, ama bir noktada durmak gerekir...) en zorlu dosyaların üzerine gittikleri durumdur. Ya “Tanrı'nın işi” denir ya da “İnsan adaletinin, yargıçların meşruiyetini yargılayan bir mahkemesi var” Kör rüyaya onlarda rastlıyoruz. Normal konumdaki bu hukukçular, adaletle ilgili birtakım soruları kendi kendilerine sorsalar da, adalet savaşçısı olarak bizzat kendi mevcudiyetlerini sorgulamazlar. “Adalet savaşçısı ve yargıç” meselesi, üzerine çalışacak araştırmacıyı bekleyen bir konu: Adalet savaşçısı, başka türlü bir ilahi hukuku dayatan, kendi kendisini yetkilendirmiş bir hukuk peygamberidir. Kovboy filmlerindeki adalet savaşçılarına ve resmi adaletin temsiline dair çok hoş bir çalışma yapılabilir. Adalet savaşçısı, kişisel ve özel adaleti ortak hukuk duyusunun karşısına koyan ve tabii ki, adaletle sıkıntılar yaşayan, belli tipteki bir hukuk yaratıcısıdır.

Birinci ve ikinci durumlarda, yani hukuk peygamberi ve hukuk peygamberliği konumundaki yargıçlar örneğinde, her bir hukuk ediminde ya da devletin kuruluşunda ne olup bittiğini, artık pek bir şey göremediğimiz üçüncü durumdakinden çok daha net görebilmekteyizdir. Bununla birlikte aralarında ortak özellikler de vardır ve başlangıçtaki peygambervari durumları incelemenin önemi, rutinleşmiş vakalarda alttan alta işlemeye devam edecek olan olguları açığa çıkarmalarıdır. Eğer ortada esasa ilişkin bir farklılık olsaydı, başlangıçları incelemeye gerek kalmazdı; zira başlangıçlar, işlemeye devam eden ama fark edilmeyen şeyleri görmeyi sağlarlar. Hukuk pey-

23 Alain Bancaud, “Une ‘constance mobile’: la haute magistrature”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 76-77, 1989, s. 30-48.

gamberlerinin işaret ettiği olgu, hukuki kehanetin işleyebilmesi için onun kendi kendini meşrulaştırması gerektiğidir ve devletin, tüm hukukî yaratım işlemlerinin temelindeki *fictio juris* olduğunu gösterirler. Devlet, olağan *fictio juris*'in bu sıfatının unutulmasını sağlayandır; yani, Max Weber'in tabiriyle "karizmanın rutinleşmesi",²⁴ hukuk karizmasının rutinleşmesi, sıradanlaşması, günlük hayatın içine sokulması operasyonunu gerçekleştirendir.

Şimdi artık, bu hukuki yaratımı gerçekleştirmek için, ilk hukukçunun veya rutinleşmiş hukukçunun, yaptığı eylemlerin sıradan bir eylem olmasını sağlamak için ne şekilde hareket etmesi gerektiği sorusunu sorabiliriz. Hukuki yaratıyla biçimlendirme arasında bir ilişki olduğunu görüyoruz. Başka bir bağlamda daha önceden yaptığım bir tahlil var ama burada tekrar ele almayacağım. (Düşüncemde, sıklıkla aynı noktalardan geçerim ama daha yukarıdan, belli bir bakış açısından yola çıkarak zaten görebilecek olduğumdan daha farklı şekilde, başka şeyler görerek). Bir alan dâhilindeki sansür kavramını incelediğim Heidegger üzerine çalışmamda,²⁵ bilimsel ya da felsefî bir alanın uyguladığı biçimlendirme faaliyeti üzerinde durmuş; söz konusu alanın uyguladığı bu sansür ile alanın tam üyesi olarak kabul edilmeyi isteyenlerin gerçekleştirdiği biçimlendirme arasındaki ilişki üzerine kafa yormuştum: Filozof olarak kabul görmek istiyorsan eğer, olguları basitleştirmek için felsefî biçimler tesis etmen gerekir; hele ki söylediklerin, filozofluk mesleğinin zımnî ön kabulleriyle çelişiyorsa... Özellikle Heidegger'i hedeflememin sebebi, söylediklerinin aslında filozofların zımnî felsefesiyle esaslı şekilde ters düşmesiydi. Bu şekilde, bilimsel ya da felsefî alanlarda uygulanan sansür ile iki işlem arasında yani biçimlendirmek ve biçimler tesis etmek arasında bağlantı kurmuştum. Biçimlendirmenin her zaman biçimler tesis etmek anlamına geldiğini vurgulamıştım: Toplumsal evren, biçimler tesis etme rolünü kabullenerek resmî olana boyun eğilmesini talep eder. Bunun yolu, söz konusu evrene bu temel tanıma edimini, yani söylenecek olanları sert bir şekilde söylememeyi, onları şairane bir biçime sokmayı, barbarlığın kakofonisinin ya da sapkınlığın aksine edebikelam ile ifade etmeyi bahsetmektir. Hangi türden olursa olsun, felsefî edebikelam, biçimlendirmekten ve böylelikle o biçimlere hürmet edildiğini göstermekten mürekkep bir girişimin sonucudur. Huizinga *Homo Ludens*'te,²⁶ hilebazın tıpkı Max Weber'in hırsız gibi, saklanmak suretiyle kuralları ihlal ettiğini vurgular. Ama bir de, biçimleri tesis etmeyi reddeden, *obsequium* oyununu reddeden oyun-

24 M. Weber, *Économie et société*, a.g.e., B. 3, kısım 5.

25 Pierre Bourdieu, *L'Ontologie politique de Martin Heidegger*, Minuit, Paris, 1988. Kısa bir sunumu için bkz. "La Censure", *Questions de sociologie*, a.g.e., s. 138-142.

26 Johan Huizinga, *Homo Ludens. Essai sur la fonction sociale du jeu*, Gallimard, Paris, 1951 [1938]. [*Homo Ludens*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, 2010.]

bozan vardır: O, toplumsal dünyanın tamamen oyunun dışına attığı kişidir. Oyunun kuralının biçimler tesis etmek olduğunu söylerken, *meta-meta* sosyoloğa dair söylediklerimi hatırlarsanız, sıkça oyunbozan olarak algılanması anlaşılmış olacaktır.

Kamusal Söylem ve Biçimlendirme

Biçimleri yerleştiren, kendine saygı duyan ve kendisinde, az evvel dile getirdiğim genelleşmiş egoya saygı duyan [kişidir]. Bunun biçimsel karşılığı, söz konusu Kabiliye şairlerinin Mallarmé gibi yazıyor olmalarıdır: Mallarmé kadar karmaşık kelime oyunları yaparlar; onun kadar karmaşık nazım yapma biçimlerine sahiplerdir. Yazı olmadan bu kadar karmaşık, bu kadar rafine sözlü biçimlerin nasıl yaratılabileceği sorusu geliyor akla; müthiş bir çalışma gerektirir bu. Homeros'ta olduğu gibi, sıklıkla demirci-şair ekolleri vardır; yaratma, biçim verme yetisiyle [*demiurgos*] donanmışlardır. Düzmece sözlü doğaçlama uzmanlık alanlarıdır ve peşin hükümlerin aksine, “sözlü” veya “halk”, “basit” demek değildir. Bu ozanlar karmaşık sözlü biçimleri, kullanımdan kalkmış ifade biçimlerini, sıradan insanların artık anlamadıkları şeyleri kullanırlar ve bu şekilde, Sokrates öncesi düşünürlerin yaptığı gibi, insanlara üst perdeden seslenir, çok azına hitap ederler. Empedokles, akademisyenler tarafından çevrilip Voltaire'in diline uygun biçimde 'Fransızlaştırıldığında' geriye kendisine ait pek bir şey kalmaz... Anlam ekleyen Heidegger okuması ile anlam eksiltten, pozitivist denilebilecek bir okumadan bahsedebiliriz. Bu ozanlar, ikisinin arasında, kuralları son derece net biçimde tanımlanmış bir biçimin erbabıdır (kuralların sıkı olması, bahsettikleri meselelerin son derece temel meselelere değiniyor olmasındandır). Klasik tragedyalar, mesela Aiskhylos ya da Sofokles'inkiler, nihai şeylerin, herkesin işitebileceği ama sadece seçilmişlerin anlayabileceği şekilde söylendiği uç durumları tiyatrolaştıran son derece karmaşık söylemlerdir. Bu kamusal kişiliklerin bulduğu çözümlerden biri, ikili, iki vitesli söylemdir: Aynı anda hem “cemiyet üyeleri” için içrek (ezoterik, batını), hem diğerleri için dışrak (egzoterik, harici)... Kabiliye *amusnaw*'ı ya da Empedokles veya Sokrates öncesi büyük düşünürler iki düzeyde konuşma yetisine sahiplerdi. Kitlenin önünde konuşma olgusuna has çelişkiyle bağlantılı, içkin bir çokanlamlılık söz konusudur (postmodern çokanlamlılık değil bahsettiğim): Herkesin önünde, herkesin karşısında konuşup sadece birkaç aydın cemiyet üyesi tarafından anlaşılmak nasıl mümkün olabilir?

Biçimlendirme, bu söylemin çok önemli bir özelliğidir; çünkü dile getirilemez olan, bazen adı bile konulamaz olan, ancak bu şekilde teşhis edilip adlandırılabilir hale gelir. Biçimlendirme, adlandırılmaz olana resmiyet ka-

zandırılması için ödenmesi gereken bedeldir. Başka bir deyişle şiir (kelimenin tüm anlam yüküyle), yani hukuksal-şiiirsel yaratı tarif edilemez, dile getirilemez veya zımnî durumda olanı evrensel olarak kabul edilmiş bir biçim altında var eder: bu grubun bilmek istemeyip müstereken bastırıldığı bir şey yahut dile getirecek araçlara sahip olmadığı için söylemediği bir şey de olabilir. Peygamberin burada grubun kendisini özdeşletirdiği bir şeyi ortaya çıkardığını görüyoruz: “[Daha önce] beni bulmamış olsaydın, zaten aramaya-caktın.”* Bu, tek başarılı olma şansı insanların bildiği bir şeyi söylemek olan, ama bunu kendileri dile getiremedikleri için yine de başarıya ulaşan peygamberlik kehânetinin paradoksudur. Yaratıcı şiire dair tüm bu beylik laflar yanlış değil ama bambaşka bir bağlamda... (Disertasyon şeklindeki ifade türünün âdet hâline gelmesinin berbat bir etkisi vardır, çünkü sıklıkla doğru şeyler yazılmakla birlikte, artık kimsenin inanmadığı bir biçimde yazılırlar. “Eğitim veya okul inanışı nedir?” üzerine de çok güzel bir tahlil yapılabilir-di. Etkili midir? Okulda öğretilen bir şeye nasıl inanılır?)

Mallarmé, adlandırdığı şeyi kelimelerle var eden şair temasını geliştirmiş-ti. Yaratıcı adlandırmaların müellifi, var olmaması gereken, yani adlandı-rılamaz olan şeyleri var edebilir: Mesela, eşcinselliğin hor görüldüğü bir topl-umda, eşcinselliğin kabul edilmesini sağlayabilir, “ibne” hakâretinin yerine “eşcinsel”i geçirmek suretiyle onu, adlandırılabilir bir hâle, hukuki bir çalış-mayla yasal hâle getirebilir. Adlandırılmaz olanı adlandırılabilir hale getirir ki bunun anlamı, artık ondan kamusal olarak, televizyonda bile bahsedilebil-mesini sağlamak ve o ana kadar adlandırılmayacak olan birine kamu içeri-sinde söz verilebilmesinin önünü açmaktır. Şayet televizyona çıkıp da konu-şabiliyorsa, ondan bahsedecek kelimelere sahip olmasındandır; o kelimeler-e sahip ise bu, birileri söz konusu kelimeleri ona verdiği içindir: Kendisin-den bahsetmek için sadece “ibne” kelimesine sahip olmak hayli sıkıntılı olur-du onun için. Yani rahatsızlık şeklinde yaşanan ve semptomlara dönüştürüle-cek olan, ya adlandırılmaz ya da zımnî olandır, başka bir deyişle ‘şeyler’dir – bu, sıklıkla kullandığım bir analogidir. Politik faaliyet bu türdendir: Grup bir yerinden rahatsızdır: mesela sosyal güvenlik sisteminden, orta kademe yön-e-ticilerinden ya da küçük devlet soylularından. Hiç kimse bunun adını koya-mıyordu; birisi gelir ve adı koyar: Kurucu bir edim gerçekleştirir, rahatsızlık olarak var olanı semptom olarak var olacak hâle getirir. Neyimizin olduğunu biliyoruzdur ve bu çok büyük bir değişiklik, hatta yarı yarıya iyileşmektir; ne yapmak gerektiğini biliyoruzdur... Şairin yaptığı budur: Grubu, eğer kendisi konuşabilseydi her nasıl konuşacaktıysa ondan daha iyi bir şekilde konuştu-rur, öte yandan yaptığı, şayet konuşmayı biliyor olsaydı grubun söyleyecek-

(*) Bu ünlü cümle Blaise Pascal’ın *Düşünceler* isimli eserinin “Ahlâk ve Doktrin” başlıklı 7. bölü-münde yer alır – yay.haz.n.

lerini söylemekten ibarettir. Çok incelikli bir oyundur onunki, “yaşasın ibneler” diyemez; eğer grup onu takip etmeye hazır değilse lince maruz kalıp deliller safına gönderilebilir. Söylemi avangard niteliğindedir; yani biraz yalnızdır ama vahiy etkisi yaratacağına göre de takip edilmeye hazırdır: Gruba, o ana kadar bilmediği ya da bilmek istemediği şeyleri (“biliyorum, ama bilmek istemiyorum” anlamında) ifşa edecektir. Bilmek istemediğimiz şey, sansüre uğramış olan, inkâr edilmiş olandır. Şair, kimsenin bilmek istemediği bir şeyi, herkesin önünde, hiçbir skandala sebep olmaksızın ifade eder. Kendisine saygısı olan kişi, kendisine saygı duyan ve kendisinde saygı duyulması gereken şeye saygı duyan birinin yanında, özsaygısını yitirmesine sebep olacak şeylere bakamaz. Mesela baba, oğluyla porno fim seyreder... Bu, resmî olan üzerine düşünmemizi sağlar. Edebikelam çabası, esaslı bir tabuyu ihlal etmekten müteşekkildir: O ana kadar her iki anlamda da adı konulamaz olan bir şeyi, kamu içerisinde ve skandala sebebiyet vermeksizin söylemek...

Peygamber, grubun söyleyemediğini ya da söylemek istemediği şeyleri, onun adına söyleyen, grubun o ana kadar söylemediği ya da söyleyemediklerini söyleyip skandala sebebiyet vermemek suretiyle kendi kendini vekil tayin edendir. Aynı şekilde, peygamberin sözü, grubun beklentilerine biçimsel olarak uygun, grubun biçimsel taleplerini resmen yerine getiren doğru sözün en somut örneğidir. Ortak duyuya seslenen, üzerinde mutabakat bulunan bir atasözünde, sapkınca olmayan ufak bir değişiklik yapılır; kuralına uygun ihlalin tam zıddı olan tersinden ayın niteliğindeki kara ayın değildir bu. *Amusnaw*, saygı duyulanı saygın bir biçimde ihlal eden kişidir. Biçimlendirmenin işlevi de, hayatın katılığı, varoluşun gerekleri, kadınlık hâlinin sıkıntıları, insanoğlunun zayıflığı vb.’nin kendisine dayattığı kaçınılmaz kural ihlali durumunda kurala hâlâ riayet edecek derecede özsaygısının bulunduğunu göstermektir. O halde grubun istediğini gruba veren grup sözcüsüdür; karşılığında, grup da ona istediklerini verir: ifade etme güvencesi ve vekâleti. Bu vekâlet de pazarlığa tâbidir. Bu eski ozanların her daim kitlelerinin karşısında olduğunu unutuyoruz; onlar bir kâğıdın sağladığı güvence içinde yazmıyorlardı. 1960’lı yıllarda sınırları ihlal etmek modaydı, herkes ihlal ediyordu ama kapalı bir büroda, tek başına. Komikti: Bu *homo academicus*’un, söylediklerini herkesin içerisinde söylemesi durumunda ne olacağını hayal edebiliyorduk. Oysa Homeros’un ozanı veya *amusnaw* görevlerini *in presentia* yerine getirmek zorunda olan kimselerdir.

Bu etkiyi, grup değerlerinin katalizatörü etkisini ortaya çıkarmak için, edebikelam gibi bazı retorik usullere başvururlar. En gizemli etki intak [prosope], yani var olmayan, ölmüş, yitmiş bir kişiyi hatta belki bir şeyi ileri sürerek şahsî bir üslupla konuşmaktır: “Cumhuriyet size çağrıda bulunuyor... Cumhuriyet sizden şunu istiyor...” İntak, resmî söyleme için bir reto-

rik tarzıdır çünkü *idios logos*'u dönüştürür; tıpkı *idios logos*'un karşısına *koinon kaiteion*'u koyan Heraklitos'un dediği gibi o, tekil, idiotik, kişisel söylemi evrensel insana; müstereği de tanrısala dönüştürür. Tekil söylemi müsterek ve kutsal bir söyleme, ortak duyuya, tüm bireylerin onayını alabilecek, dolaşısıyla mutabakatı sağlayabilecek bir söyleme dönüştürmek, retorığın, vahyin simyasıdır. Elçi birey olarak değil, iyilik adına konuşandır: "Bir soru sordun, sana cevap veren, herhangi bir Delfi Kâhini veya *idios* değil, sözcüsü olduğu başka bir şeyin dile geldiği Delfi Kâhini'dir." Resmî insan, devlet adına konuşan bir vantriloktur: Resmî bir tavır takınır (resmiyet mizansenini tarif etmek lazım), hitap ettiği grup adına ve lehine konuşur, herkes için ve herkesin yerine konuşur, evrenselin temsilcisi olarak konuşur.

Kamuoyu

Buradan, modern kamuoyu kavramına geliyoruz. Modern toplumların hukukunun, hukukun var olduğu toplumların yaratıcılarının bahsettiği bu kamuoyu nedir? Zımnî biçimde herkesin, çoğunluğun veya önem taşıyan, görüş sahibi olmaya değer olanların kanaatidir.²⁷ Demokratik olduğunu, yani resmî görüşün aslında herkesin görüşü olduğunu iddia eden bir toplumun görünürdeki tanımının, üstü örtülü bir başka tanımın üstünü örttüğünü; yani kamuoyunun, görüş sahibi olmaya layık olanların görüşü olduğunu gizlediğini düşünüyorum. Kamuoyunun kültürlü görüş, bu ada layık görüş şeklinde sınırlayıcı bir tanımı vardır. Komisyonların mantığı, ifade edilmeye layık bir görüşü uygun biçimlerle ifade etme kapasitesine sahip olduğunun toplumsal olarak kabul görece ve ayırt edilebilir tüm işaretlerini dışarıya sunacak şekilde teşekkül etmiş bir grup oluşturmaktır. Komisyon üyelerinin, bilhassa başkanın seçimindeki en önemli zımnî ölçütlerden biri, komisyonun teşekkülünden sorumlu kişilerin, söz konusu [başkanın] bürokratik evrendeki zımnî kurallardan haberdar olduğuna ve onları tanıdığına dair sezgileridir: Başka bir deyişle, komisyonun oyununu meşru bir şekilde oynamayı bilen, kuralların ötesine geçen, oyunu meşrulaştıran biri olmalıdır; hiçbir zaman, ötesinde olduğunuzdaki kadar oyunun içinde değilsinizdir. Her oyunun kuralları ve *fair play* vardır. Kabiliye erkeğine veya entelektüel dünyaya dair daha önceden kullandığım bir formül bulunuyor: Toplumların büyük çoğunluğunda mükemmeliyet, oyunun kurallarıyla oynarken, kendi kurallarıyla oynanan bu oyunu, oyuna sunulan saygının en üst düzeydeki ifadesi haline getirme sanatıdır. Kontrollü ihlalcı, sapkınlığın tam karşı kutbunda durur.

27 Bu noktada bkz. Pierre Bourdieu, "L'opinion publique n'existe pas", *Questions de sociologie*, a.g.e., s. 222-235; ve *La Distinction*'un sekizinci bölümü, a.g.e., s. 463-541.

Egemen grup, oyunun kuralına, kitabına uygun ihlallerde dahi uyulması sanatından mürekkep asgari davranış göstergelerine göre (görgü, hal ve tavırlar) üye kabul eder. Tam, Chamfort'un meşhur cümlesindeki gibi: "Rahip tümüyle inanmak zorundadır; başrahibin bazı şüpheleri olabilir; kardinal ise ateist bile olabilir."²⁸ Mükemmeliyet hiyerarşisinde ne kadar yükselirseniz, *ex officio* olmak şartıyla, artık şüphenin bulunmadığı bir noktadan yola çıkarak, oyunun kuralıyla o kadar çok oynayabilirsiniz. Kardinalin din karşıtı mizahı, dinden hiç kopuk değildir, bilakis. Kamuoyu her daim, ikili bir gerçekliktir. Henüz oluşmamış sahalarda yasa yapmak istendiğinde, bunun dile getirilmemesi imkânsızdır. Ötanaziye ya da tüp bebeklere dair "hukukî bir boşluk var" (olağanüstü bir ifade) denildiğinde, tüm otoriteleriyle çalışacak insanlara çağrıda bulunulur. Dominique Memmi,²⁹ yapay üreme ile ilgili kurulan bir etik komitesini tarif eder: Etik bireydillerden [*idiolecte*] oluşan bir bütünü hukukî bir boşluğu dolduracak evrensel söyleme dönüştürme, yani toplumu sarsan bir soruna resmî bir çözüm sağlama; mesela taşıyıcı anneleri yasallaştırma amacı taşıyan farklı kimseler tarafından (psikologlar, sosyologlar, kadınlar, feministler, başpiskoposlar, hahamlar, âlimler vb.) teşekkülünü betimler.

Bu türden bir durumda çalışılıyorsa şayet, bir kamuoyuna atıf yapılmalıdır. Bu bağlamda, kamuoyu yoklamalarının payına düşen işlev gayet iyi anlaşılabilir. "Kamuoyu yoklamaları bizim tarafımızda" demek, "Tanrı bizim tarafımızda" demenin farklı bir bağlamdaki muadilidir. Ama kamuoyu yoklamaları sıkıntı vericidir çünkü bazen, "aydınların oyu" ölüm cezasının karşısında dururken, kamuoyu yoklamaları daha ziyâde buna taraftardır. Ne yapılmalı? Bir komisyon teşkil edilir. Komisyon, aydınların oyunu kamuoyu adına meşru görüş olarak yerleştirecek olan aydın bir kamuoyu oluşturur. Söz konusu kamuoyu aslında tam tersini söylüyor veya konu üzerine hiçbir şey düşünmüyor olabilir (bu, pek çok konuda böyledir). Kamuoyu yoklamalarının özelliklerinden biri, insanlara, kendi kendilerine hiç sormadıkları soruları sormaları, kendileri sorun etmedikleri meselelere dair cevapları araya katmak suretiyle o cevapları dayatmalarıdır.

Mesele, örneklemelerin hatalı oluşturulmasından kaynaklanan bir sapma değil, aydınların oyunun mesele ettiği soruların herkese dayatılması ve bu suretle, üzerinde az sayıda insanın düşündüğü sorular üzerine herkese ait cevapların üretilmesi, yani soruyla birlikte üretilmiş aydın cevaplar verilme-

28 Tam alıntı şu şekildedir: "Piskopos yardımcısı din karşıtı bir söze gülümseyerek karşılık verebilir, Piskopos basbayağı güler, Kardinal kendi eklemesini yapar." Nicolas de Chamfort, *Maximes et pensées*, Paris, 1795.

29 Dominique Memmi, "Savants et maîtres à penser. La fabrication d'une morale de la procréation artificielle", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 76-77, 1989, s. 82-103.

sidir: İnsanlar için söz konusu olan mesele sorulan sorunun kendisiyken, kendileri için var olmayan sorular, onlar için artık yaratılmış olur.

Mackinnon'ın 1828 tarihinde, Peel'in Herbert Spencer'a dair bir kitabından alıntılanmış bir metnini yeri geldikçe tercüme edeceğim.³⁰ Mackinnon'ın kamuoyu tanımı, demokratik bir toplumda itiraf edilemez olmaması halinde resmî olacak olan tanımdır. Söylemek istediğim şu: Kamuoyundan bahsedildiğinde hep, itiraf edilebilir tanım (herkesin görüşü) ile demokratik olarak tanımlanmış kamuoyunun sınırlı bir alt kümesi olarak elde edilen makbul ve etkili görüş arasında ikili bir oyun oynanır. “[Kamuoyu], herhangi bir konuda, toplum içerisindeki en bilgili, en akıllı ve en ahlâklı kimselerin sahip çıktıkları, ürettikleri o duygudur. Bu görüş yavaş yavaş yaygınlık kazanır ve medeni bir devlete yaraşır duygu ve eğitime sahip herkesçe benimsenir.” Egemenlerin hakikati herkesin hakikati haline gelir.

Sosyolojinin yeniden keşfetmek zorunda kaldığı şey, yani eğitim sisteminin en yoksun tabakaların çocuklarını elemesi gerektiği olgusu, 1880'lerde Temsilciler Meclisi'nde açıkça dile getirilmekteydi. Köklerin atıldığı anlar, eğitim sisteminin beklentiyi kendisinden istenmeden gerçekleştirmesinden ötürü daha sonraları geride bırakılan sorunun açıkça ortaya koyulduğu noktalardır. Daha sonralarıysa, sözünü etmeye gerek kalmayacaktır. Daha sonra sosyologların provoke edici ifşaları olarak ortaya çıkan gerçeklerin, başlangıç anlarında yaşanan tartışmalarda büyük harflerle ifade edilmesi nedeniyle, oluşum anına dönüş son derece faydalıdır. Resmî olanı yeniden üreten kişi, adına konuştuğu ve var olmayan (hissedilebilir, görülebilir anlamında) şeyin tiyatrolaştırılmak suretiyle nasıl üretileceğini [*produire*] bilir (kelimenin etimolojik anlamıyla: *Producere* “gün ışığına çıkarmak” demektir). O, adına üretme hakkına sahip olduğu şeyi üretmek zorundadır. O, tiyatrolaştırmamazlık, biçimlendirmemezlik, mucizeler gerçekleştirmemezlik edemez. Söz aracılığıyla yaratan kişinin en sıradan mucizesi, söz mucizesi veya retorik başarıdır; sözünü yetkili kılanın, bir başka deyişle, adına konuşma yetkisine sahip olduğu otoritenin mizansenini üretmek durumundadır.

Az evvel aradığım intak tanımını buldum: “Dile getirilen bir karakterin; orada olmayan birinin, bir ölünün, bir hayvanın, kişileştirilmiş bir şeyin konuşturulduğu ve eyletildiği konuşma biçimi.” Ve daima muhteşem bir araç olan sözlükte, Baudelaire'in şiire dair şu cümlesini buluyoruz: “Bir dili akılcı kullanmayı bilmek, bir tür ruh çağırma ayini yapmaktır” Aynen hukukçular ve şairler gibi, âlimane bir dili ustaca kullanan âlimler, adına konuştukları ve usulüne uygun biçimde konuşmak suretiyle ürettikleri hayalî gönder-

30 John David Yeadon Peel, *Herbert Spencer. The Evolution of a Sociologist*, Londra, Heinemann, 1971. William Alexander Mackinnon (1789-1870) uzun yıllar Britanya Parlamentosu üyeliğinde bulunmuştur.

geyi sahneye koymalı; hem dile getirdikleri şeylere hem de adına konuştukları merciyeye mevcudiyet kazandırmalıdır. Hem bir söylem üretmeli, hem de eylemlerini teminat altına alacak olan şeylerin ruh veya hayaletlerinin (devlet bir hayalettir) anlamına duyarlı bir çaba ile söylemlerinin evrensel olduğu inancını üretmelidirler; bunlar “ulus”, “işçiler”, “halk”, “devlet sırrı”, “ulusal güvenlik”, “toplumsal talep”, vb.’dir. Schramm, taç giyme törenlerinin aslında dinî törenlerin siyasal düzleme aktarılması olduğunu göstermişti.³¹ Dinî törenselliğin taç giyme törenleri vasıtasıyla siyasal törenlere bu kadar kolay tahvil edilebilmesinin nedeni, her iki durumda da sadece ve sadece birlik haline gelmiş, kendisini bir araya getirmiş olan söyleme onay vermiş olan grubun tiyatrolaştırılması (sihirselsel çağrışım, büyü anlamında) sayesinde meşru, kendi kendisini oluşturmuş ve evrensel görünebilen söylemin bir temelinin bulunduğu inandırmanın söz konusu olmasıdır. Buradan hukuk törenselliğine geliyoruz. İngiliz tarihçi E.P. Thompson, 18. yüzyıldaki İngiliz hukuk tiyatrolaştırmasının (peruklar, vb.) rolü üzerinde durmuştur.³² Meseleyi tam olarak anlayabilmek için, bu tiyatrolaştırmanın, Pascal’ın kullandığı anlamıyla, sahneye eklenen basit bir aygıt olmayıp hukuk ediminin kurucu unsuru olduğunu görmek gerekiyor. Hukuku, kostüm-kravat biçiminde ifade etmek risklidir: Söylemin şaşaasını kaybettirme riski taşır. Hukuk dilinin yenilenmesinden bahsedilip durulsa da bu hiç hayata geçirilmez çünkü en son, en dıştaki giysidir o: Çıplak krallar artık karizmatik değildirler.

Tiyatrolaştırmanın çok önemli boyutlarından biri, kamu yararına ilginin tiyatrolaştırılması; evrensele duyulan ilgiye ve siyasetçinin çıkarsızlığına duyulan inancın tiyatrolaştırılmasıdır (rahibin inancının ve siyasetçinin inanmışlığının, yaptığı işe duyduğu inancın tiyatrolaştırılması). Inanmışlığın tiyatrolaştırılması, bilgelik mesleğinin yerine getirilmesinin zımni şartlarından biridir (bir felsefe hocasının felsefeye inanmış görünmesi gerekir), çünkü bu, resmî-insanın, resmî olana en önemli saygı bildirimidir, resmî gömleğini giyebilmek için resmiyete teslim edilmesi gereken budur. Gerçek bir resmî görevli olmanın şartı, resmiyete inancın ve çıkarsızlığın teslim edilmesidir. Çıkarsızlık tâli bir meziyet değil, tüm vekâlet sahiplerinin *başat* siyasi erdemidir. Rahiplerin dalaleti, siyasi skandallar, bünyesindeki herkesin samimiyetsiz olduğu, inancın Sartreci anlamda kolektif bir samimiyetsizlik olduğu bu türden bir siyasi inancın çöküşüdür: herkesin hem kendine yalan söylediği, hem de onların da kendi kendilerine yalan söylediklerini bilerek başkalarına yalan söylediği bir oyun. İşte ‘resmî olan’ budur...

31 Percy Ernst Schramm, *Der König von Frankreich. Das Wesen der Monarchie von 9 zum 16. Jahrhundert. Ein Kapitel aus Geschichte des abendlichen Staates*, H. Böhlau Nachf, Weimar, 1939, 2 cilt.

32 E. P. Thompson, “Patrician society, plebeian culture”, a.g.m.

Geçen sefer, resmî olanın mantığı veya retoriği dediğim şey hakkında, ampirik ve özellikle de genetik tahlillere temel teşkil edebilecek, genel antropoloji niteliğinde bir tahlil sunmuştum. Yapmaya çalıştığım şey, ister doğuş aşamasında olsun isterse de kurumsallaştıktan sonra, devletin aynı anda hem belli tipteki failler için bir araç hem de bu failler arasındaki mücadelelerin nesnesi olan sembolik sermayenin, sembolik kaynakların toplandığı bir tür hazine olarak ortaya çıktığını göstermekti. Devletin ne yaptığına ve bu yaptıklarını yapmak için ne olması gerektiğine dair bu tahlil, her türlü tarihsel tahlili öncelemelidir. Tarihi sorgulayabilmenin ve özellikle de devletin doğuşuyla özdeşleştirebileceğimiz bu özgül kaynak yoğunlaşması sürecini tarif edebilmenin şartı, devletin teşekkülünü ve ne olduğunu (Marksist gelenekteki gibi, sadece yerine getirmesi gereken işlevleri değil) bilmek, söz konusu özgül operasyonları ve o operasyonların içerisinde geçtiği özgül koşulları tespit edebilmektir. Bu tahlil, tekrarlarla dolu ve kağıdı hızıyla ilerlemiş olsa da, ortaya koymak istediğim ve maalesef sadece ortaya koymakla yetineceğim oluşum meselesine gerçek bir giriş yapabilmek için zaruriydi.

Sembolik Kaynakların Yoğunlaşması

Bundan önceki oturumlarda yaptığım tahlillerin kabul edilmesi durumunda ortaya çıkan tarihsel sorulardan biri, resmî olana özgü ve resmî olana erişimin kazandırdığı özgül güce has bu sembolik kaynakların tek bir noktada toplanmasının neden ve nasıl gerçekleştiğini bilme meselesidir. Aslına bakarsanız her bireysel fail, resmî söylemin oluşturduğu adlandırma işleminin

tekeli üzerinde, belirli ölçüde de olsa hak talebinde bulunur. Dilbilimcilerin çalışmalarına konu olmuş tahkire veya hakarete geri dönüyorum. Hakaret, resmî açıklamalarla, resmî adlandırma eylemleriyle, yani çoğunlukla devletle ilişkilendirdiğimiz en temel kurumsallaşma edimleriyle aynı dizgede yer alır. Hakaret, bireysel bir adlandırma işlemidir; evrensellik iddiası taşıyan ama onu telaffuz eden kişinin şahsı dışında ona herhangi bir evrensellik teminatı sağlayamayan bir adlandırma işlemi... Hakaret örneği, uçta olması sebebiyle, sembolik açıdan mutlak bir anarşi hâlinin neye benzeyeceğini, yani herkesin herkese ne olduğunu söyleyebileceği, herkesin “Misal, ben yaşayan en büyük filozofum” veya “Fransa ve Navarre’in en iyi çöpçüsüyüm” ya da başkaları için “Şundan ya da bundan başka bir şey değilsiniz siz” şeklinde konuşacağı bir durumu hatırlatır.¹

(Bu farazi çeşitlemeler, anlamak açısından çok faydalıdır. Siyasi kriz dönemleri, devrimci durumlar, herkesin herkesle mücadele ettiği, eşit başarı şansı altında herkesin kendi meşru sembolik şiddet veya adlandırma tekele iddiasında bulunduğu bu sembolik mücadele durumlarına yakındır. Nafif görünebilir, bilim tarafından dışarıda bırakılması daha uygunmuş gibi gelebilir ama kökenler meselesinin, günlük işleyişin üstünü kapatma eğiliminde olduğu meseleleri radikal biçimde ortaya koymak gibi bir avantajı vardır. Herkesin herkesle savaş halinde olduğu, adlandırma gücünü herkesin kendisi için ve sadece kendisi için talep ettiği bu sembolik mücadele durumunu tahayyül edince, söz konusu bireysel iddiaların, bu gücü kademeli olarak kendi üzerinde toplayan merkezî bir odak lehine, adlandırma gücünden yavaş yavaş ferâgat edişinin nasıl gerçekleştiği sorusunun ortaya çıktığı gayet net görülmektedir.)

Hem kendi adlarını kendileri koyabilmek, hem de ötekilerin adlarını koyabilmek için herkesin birbiriyle mücadele halinde olduğu ve bu mücadele esnasında bu gücü yavaş yavaş, herkese kim ve ne olduğunu söyleyecek olan bir merciye devreden veya [bu güçten] vazgeçen, vazgeçmeye razı gelen çok sayıda fail, basit bir imge vasıtasıyla tahayyül edilebilir. Devletin mitsel oluşumu tarif edilebilir, Platonvari bir söylence meydana getirilebilirdi. Bu soru zihinde olunca önce bir şaşırıyoruz: Nasıl oldu da buraya geldik? Biraz anarşist bir mizaca sahip olanlar, insanların kendileri ve başkaları hakkında hüküm verme hakkından ferâgat etmelerine şaşabilirler. Öte yandan, çoğunlukla kendini hissettirmeden geçip giden tarihsel süreçlere karşı uyanık hâle de gelebiliriz. Burada, bahsettiğim bu yoğunlaşmanın tarihini ana hatlarıyla tarif etmeye çalışacağım. Söz konusu tarihin, zaman zaman söylenenlerle hiç ilgisi yoktur. Bu sorgulamaya en çok yaklaşan tarihçiler, devletin doğuşu ile meşrulaştırma araçlarının tek elde toplanmasının birlikte yürümesi ve krali-

1 P. Bourdieu, *Langage et pouvoir symbolique*, a.g.e., s. 155-157.

yet iktidarının çevresinde sembolik bir aygıt ve şatafatın ortaya çıkması gibi olguların altını çizerler.

Benim sorduğum, çok daha temel bir soru ve herkesin herkesle savaş halinde olduğu bu sembolik mücadeleye dair bir fikir vermesi için, Leo Spitzer'in *Don Kişot*'taki çokadlandırma olarak tabir ettiği kavrama dair metninden bahseceğim.² Spitzer, kişilerin çoğunlukla birden fazla isim taşıdıklarına dikkat çeker: Sahneye veya içinde bulunulan duruma göre "üzgün suratlı şövalye" gibi isimlerle anılırlar. İsimlerin bu çoğulluğu sorun yaratır. Spitzer bunu, tüm faillerin kendi görüşüne sahip olma hakkının bulunduğu pratik bir perspektivizmin ampirik olarak vuku bulması şeklinde yorumlar. Az önce bahsettiğim, herkesin herkesi kendi fikrince adlandırması söylencesinin gayet hoş bir şekilde hayata geçmesi gibi geliyor bu bana. Bu adlandırma gücü, duygusal ilişkilerde, aşk ilişkilerinde de hayata geçer elbette: Âşığın ya da sevilen kişinin sahip olduğu ayrıcalıklardan biri de ad takmak ve adlandırılmak, daha önceki adlandırmalardan özerk bir duygusal ilişkiyi ilan eden yeni bir anlaşmayı, yeni bir adlandırmayı benimsemektir. Eski adlar tedavülden kalkar, yerine yenileri gelir ve hiç de önemsiz olmayan bu durumun, son derece genel ve evrensel bir şekilde cereyan etmesi tesadüf değildir. Bu adlandırma ayrıcalığının rastgele dağıtıldığı ve her bir failin, kendi perspektifine sahip olma hakkının bulunduğu tahayyül edilebilirdi. Böyle bir durumda, (Leibniz'in Tanrı metaforuna bir kez daha başvuruyorum) "tüm perspektiflerin geometrik mekânı"ndan, yani gerçek adların, nüfustaki adların yerleşmesine kaynaklık eden merkezî mekândan bahsedilemezdi. [Oysa] lakaplar, takma adlar, resmî bir ad lehine, herkesçe kabul gören bir ad lehine tedavülden kaldırılırlar.

Spitzer'in makalesi özel adlardan bahseder ama ütopyayı daha da ileri götürerek cins isimler için de bir çokadlandırma durumunu, sadece bireylerin bulunduğu, herkesin kendi adlandırmasını dayatma hakkını ileri süreceği ve resmî dilin en önemli ayırt edici özelliğinin yani aynı gruba mensup toplumsal faillerin tamamının aynı anlamı aynı sesle, aynı sesi aynı anlamla ilişkilendirmesinin sorgulandığı bir durumu düşünebiliriz.³ Resmî bir dilin inşa edilerek belli bir toprak parçası dâhilinde dayatılmasının sonuçlarından biri, bir dil sözleşmesinin, yani belli bir topluluğun tüm üyeleri arasında, anlaşılabilir hale gelmemek, deli saçmalarını söyler duruma düşmemek ya da medeniyetsizlikle itham edilmemek için herkesin uyması gereken bir kodun ("kod" kelimesinin hem yasal hem de iletişimsel anlamlarıyla)* yerleş-

2 Leo Spitzer, *Linguistics and Literary History. Essays in Stylistics*, Russel & Russel, New York, 1962.

3 Bu noktaya dair bkz. Pierre Bourdieu, "La production et la reproduction de la langue légitime", *Ce que parler veut dire, a.g.e.*, içinde s. 23-58; ayrıca bkz. *Langage et pouvoir symbolique, a.g.e.*, s. 67-98.

(*) Kod diye karşıladığımız *code* kelimesi Fransızcada hem yasa, hem de şifre anlamına gelmektedir – ç.n.

tilirmesidir. Devlet, resmî dili oluşturmak suretiyle dil sermayesini tek bir odakta toplamış, yani bireysel faillerin özgürce dil yaratma ayrıcalıklarından vazgeçerek bu işi belirli kişilere –dil âlimleri, şairler, vb.– bırakmalarını sağlamıştır. Spitzer'ın tasvirinin genelleştirilmiş hâliinden yola çıkarak, resmî bir dilin kurumsallaştırılmasının –ki bu tarihsel bir dayatma, normalleştirme eyleminin, dil ile o dili kullanmak zorunda olan toplumsal faillerin bir ürünüdür– toplumsal faillerin radikal perspektivizmden, tüm bakış açılarının eşdeğerliğinden, görüşlerin evrensel değiş tokuşluluğundan vazgeçmeleriyle birlikte gerçekleştiğini görürüz.

Franz Kafka'nın Sosyolojik Okuması

Bu radikal anarşi ütopyasını genelleştirip herkesin kendi kendine ve başkalarına dair hüküm verme hakkını; onlardan hiç feragat etmeden tam olarak kullandığı bir evren tahayyül edilebilir. Bu temayı Kafka'nın *Dava*'sında buluyoruz.⁴ Romancılar, Platon söylencelerine denk düşen ütopyalar inşa ettikleri için çok faydalıdılar. *Dava* bu türden bir ütopyanın mekânıdır. Romanın kahramanı K.'nin başvurduğu gizemli, ulaşılamaz, işinin ehli büyük bir avukat olduğunu iddia eden avukat şöyle der: "Peki ama büyük avukatın kalitesine kim hüküm verecek?" Bu, Kafka'da sürekli beliren bir temadır. Genel eğilim Kafka'nın eserlerinin teolojik okumasını yapmaktır, oysa sosyolojik bir okuma yapılabilir; üstelik bu iki okuma birbirlerine zıt da değildir. Toplumsal faillerin gerçek kimliklerinin tanımlandığı bu mekânın arayışı, tüm perspektiflerin üstünden bakan veya nihai adli merci olan, adil yargıçların kimler oldukları sorusunu soran merci olan mahkeme sıfatıyla Tanrı'yı arayış; ya da perspektivizme karşı çıkan teolojik bir mutlak arayış veyahut da meşru otorite kaynaklarının toplandığı ve bu sıfatla, regresyonda vardığımız nokta olan merkezî bir mekânın sosyolojik arayışı olarak sunulabilir. Aristo'da olduğu gibi, durulması gereken bir an vardır⁵ ve durulan bu yer, devlettir. Durkheimci gelenekten gelen Halbwachs, "kültürel değerler odağı"ndan⁶ bahseder: Bir topluma has kültürel kaynakların sermaye biçiminde biriktiği, yoğunlaştığı ve mesafeler ölçülürken başlangıç teşkil eden yerdir (Greenwich meridyeni gibi); oradan yola çıkarak "bu şahıs kültürlü ya da değil; Fransızca biliyor ya da bilmiyor, vb." denilebilir.

4 P. Bourdieu *Méditations pascaliennes*'de bu konuya tekrar dönecektir: Seuil, Paris, 1997, s. 340 vd.

5 P. Bourdieu burada, Aristo'nun, sebepleri aramanın sonsuza kadar gidemeyeceğini ifade ettiği, *Fizik*'teki *anaghê stēnai* ["durmak lazım"] formülüne gönderme yapıyor: "Kendi kendilerinden gayrı bir nedenleri olmayan ilk nedenlerde, bilhassa da, kendisi almaksızın, harekete itki veren "ilk hareket veren"de durmak lazım.

6 M. Halbwachs, *La Classe ouvrière et les niveaux de vie*, a.g.e.

Bu merkezî mekân, tüm perspektiflerin, kendisinden yola çıkılarak kurulduğu yerdir.

O halde, merkezî bir perspektif vardır: Bir yanda perspektivizm; öte yanda bir mutlakçılık, yani hakkında belirtilen bir fikir bulunmayan, tüm fikirlerin ölçülmesi için başlangıç noktası oluşturan fikir... İddiaları her ne olursa olsun, tüm kısmî perspektifler yarış dışı bırakılmadan, gözden düşürülmeden ya da boyunduruk altına alınmadan bu merkezî perspektif yerleşemez: Bütün feodal beylerin fikirleri karşısında kralın fikri, cerrahlarınkine karşı Sorbonne hocalarınıninki...⁷

Oradan çıkan fikrin diğerleri gibi bir fikir olmadığı ve kendisi yerleşirken, artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı aslî bir asimetriyi yerleştiren egemen bir mekân vardır. Bundan böyle, onun dışındaki tüm fikirler bir şeyden malul, eksik, kısmî olacaktır. Gurvitch, fenomenoloji geleneğine dayanarak, “perspektiflerin karşılıklılığından”,⁸ yani her bir failin bir diğeri için, diğeri kendi kendisi için neyse o olduğu bir evrenden bahseder. Yani hakaret, ilişkilerin mutlak bir şekilde tersine çevrilebilmesini bünyesinde barındırır: “...dan başka bir şey değilsin” derim; sen de bana bir o kadarını söyleyebilirsin. Perspektiflere dair hüküm vermemize yarayan üçüncü bir terim daha vardır: İki perspektiften biri, değerler merkezine, yani tüm perspektiflere tepeden bakan görüş açısına daha yakın olması nedeniyle, diğerinden daha kıymetlidir.

Devleti doğuran darbe (hissedilmeyen bir süreçle hayata geçmiş olsa bile, bu bir darbedir), bizzat egemen fikrin inşası esnasında kurulan bir yargı alanının sınırları dâhilinde, hem her kanaatin kıymetinin olmadığı, hem de tüm kanaatlerin ölçütü olan, egemen ve meşru bir fikir bulunduğu düşüncesini evrensel olarak kabul ettirmekten müteşekkil, fevkalade bir sembolik darbeye tanıklık eder. Bu dış hakem, hür iradeyi sınırlandırır. Bir yanda kim olduklarını aslında bildikleri iddiasındaki bireylerin hür iradesi; öte yanda ise, hür iradeyle verilmiş (hür ve iradî nitelikteki) tüm hükümlerin üzerinde duran, belli sınırlar dâhilinde gerçeğe ve değerlere dair son söz sahibi olduğu müştereken kabul edilmiş bir yüksek hakem. Suçlu muyum, suçsuz mu? Ben suçsuz olduğumu iddia ediyorum, başkaları suçlu olduğumu: “Suçlu veya suçlu değil” şeklindeki, üzerinde tartışma olmayacak, temyizi olmayan, hem gerçeklik hem de değer taşıyan bir hükme varabilecek meşru bir merci söz konusudur.

7 Durkheim, Sorbonne, tıbbın ve mandarinlerin ortaya çıkışı üzerine yazan George Weisz'ın çalışmalarını ima ediyor. Bkz. George Weisz, “The medical elite in France in the early nineteenth century”, *Minerva*, 25 (1-2), 1987, s. 150-170.

8 Georges Gurvitch, *La Vocation actuelle de la sociologie* PUF, Paris, 1950, s. 358 vd.

İmkânsız Bir Araştırma Programı

Bu tip bir çözümleme neredeyse metafizik gibi gelebilir; Heidegger hususunda göstermeye çalıştığım gibi, metafizik çoğunlukla sosyolojinin dönüştürülüp biçim değiştirmiş halinden başka bir şey değildir.⁹ Bunu bilip gerçekten sosyoloji yapmak yeğdir. Devlet mercilerinin, parlamentoların vb. inşasının en olağan tarihinde neyin şaşkınlık verici olduğunu, ancak bu soruları akıldan tutmak şartıyla görebiliriz. Ele alacağım çalışma programı kelimenin tam anlamıyla imkânsız, en azından tek bir insan için. Âlimlerden, neredeyse derhal ispatlayamayacakları hiçbir konuda ilerlememelerini talep eden pozitivist bilim temsiline, zihinleri feci şekilde kısırlaştırıcı ve sakatlayıcı bir etkisi vardır. Bilimin işlevlerinden biri de, bilinçli bir şekilde neredeyse gerçekleştirilemez olarak algılanan araştırma programlarını hayata geçirmektir. Böyle programlar, gerçekleştirilebilir oldukları için bilimsel addedilen araştırma programlarının ille de bilimsel olmayabileceklerini gösterirler. Pozitivist bir vazgeçmişlikle, gerçekliği her neredeyse orada değil, görebileceğimiz yerde, yani sokak lambasının altında arıyoruz.

Programımın (sizi ikna edebileceğimi umuyorum) derhal ortaya çıkan etkileri var: Tarihi belgelerde ya da bugüne dair ampirik gözlemlerde başkalarının bütünüyle yok saydığı şeyleri görmeyi sağlıyor. Eleştirel bir etkisi var; gerçekçi addedilen programların ne denli kısır olduklarını gösteriyor. O halde, devletin tarihini vergi tarihine indirgeyen bazı bilimsel programlarla yetinemeyeceğimiz ortadadır. Çok iyi bir tarihçi “modern devleti meydana getiren olgu, temel olarak devlet vergilendirmesinin yerleşmesidir” dedikten beş sayfa sonra “verginin yerleştirilebilmesi için, vergiyi yerleştiren merciin meşruiyetinin tanınması gerekmiştir” diyebilir.¹⁰ Başka bir deyişle, benim anlattıklarım yani toplumsal dünyayı meşru bir şekilde inşa etme tekellerini kabul ettirecek merciler gerekli olmuştur. Kolay araştırma programları tehlikelidirler; bir tür ekonomizme çok kolay teslim olurlar. Birikim sürecini ekonomik boyutuna, birikimi de maddi kaynakların biriktirilmesine indirgeyen koca bir Marksist gelenek var. Mesela devletin, yeniden bölüşümü mümkün kılacak şekilde kaynakların bir arada toplanmasıyla başladığı söylenir ama akılda sadece ekonomik kaynaklar vardır. Oysa anlattıklarım hep, ekonomik kaynakların biriktirilmesini mümkün kılan (en az bir o kadar önemli) bir başka biriktirme türünün daha olduğunu ima etmektedir.

Dini sermayenin mümkün kıldığı birikimi konu alan son derece güzel antropoloji çalışmaları mevcut. Kuzey Afrika’da, büyük prestij sahibi tarikat-

9 P. Bourdieu, *L'Ontologie politique de Martin Heidegger*, a.g.e.

10 P. Bourdieu burada Barrington Moore’u ima ediyor. Bu eleştiri ilerde, “Barrington Moore’a göre Üç Güzergâh Meselesi” başlığı altında geliştirecek.

ların kurucuları ve şeyhleri, salt sembolik olan bir sermaye temelinde çok önemli miktarda ekonomik kaynak biriktirebilmektedirler. Bu birikimin ardından gelen bürokratikleşme, söz konusu sermayenin akılcı bir şekilde idaresini ve sembolik sermayenin biriktirilen ekonomik sermayeyle orantılı bir şekilde dejenerasyonunu getirir. Bazı durumlarda, ekonomik birikim sembolik birikime göre ikincil önemde ve ona bağımlı olabilir. Kısmî araştırmaların tehlikelerinden biri, hakikati kâh ekonomi tarafından, kâh siyaset tarafından sakatlamalarıdır. Moda mantığını getirip tarihin sahasına koyan, sanki paradigmlar etek boyları gibi değiştirmişçesine hareket eden bazı tarihçiler, “Marksist, materyalist paradigma sona erdi” diyorlar. “Her şey ekonomidir”i gördük, şimdi “her şey siyaset”i görüyoruz: Marx’ın karşısına Pareto konur ve taraftarlıkla aleyhte olma durumları tersine çevrilir – bunu Raymond Aron çok daha zarif bir şekilde yapardı, elbette zarafetin bir bilimsel değeri varsa...¹¹ Ekonomizm, devletin oluşumunu ekonomik sermayenin peyderpey birikmesi mantığıyla tanımlar. Bunun tam tersini söyleyip, önemli olanın siyasi sermayenin birikimi olduğunu ileri sürersek, siyasete indirgenmiş bir tarih yapmış oluruz.

Bu çarpıklıklar, Marx’m hiç durmadan ortaya koyduğu ilkel birikim –bu Marksist bir terimdir– meselesinin olağandışı yanının, bizleri yeterince şaşırtmamasından kaynaklanmaktadır.¹² Çerçevesini çizdiğim çözümlemelere en yakın olanı, kökene toplumsal bir sözleşmeyi koyan bir filozof çözümlemesi olan, Hegel’in meşhur efendi/köle çözümlemesidir.¹³ Devletin tarihsel antropolojisini, devletin doğuşunun yapısal tarihini yapmak, bu ilkel birikimin içinde geçtiği koşullar meselesini ister istemez kapsar: Bir kısım insan, son kararı verme yetisinden vazgeçer; başka insanlardan da çok önemli şeylere dair (savaş açma ya da barış yapma, kimin suçlu olup kimin olmadığını söyleme, kimin gerçekten de avukat, kimin gerçekten de duvar ustası olduğunu söyleme hakkı) feragatler elde ederler. Karşımızda her şeyin doğalmış gibi kabul edildiği bir devlet durumu vardır. Ancak örneğin nasıl oldu da her bir duvar ustası, kimin sahiden de duvar ustası olduğunu söyleme hakkını bir tür “aşkın duvar ustasına” bırakabildi şeklinde bir soru sormak için, bu şeyleri oluşum mantığına yerleştirmek gerekir.

Karşılaştırmalı tarih geleneği içerisine sokulan genetik sosyoloji ya da devletin toplumsal tarihi girişimlerine dair bu ön eleştirinin ardından, kendi programıma geliyorum. Sosyolojinin üç büyük kurucusunun (Marx ve ilkel birikim çözümlemesi, Durkheim ve toplumsal işbölümü, son olarak da

11 Bkz. Raymond Aron, *Les Étapes de la pensée sociologique*, Gallimard, Paris, 1976.

12 Bkz. Özellikle, *Kapital*’in “İlkel Birikim” bölümü.

13 P. Bourdieu burada, Hegel’in *Zihnin Fenomenolojisi*’ne gönderme yapmaktadır (özellikle bkz. Jean Hyppolite’in çevirisinde, s. 160-162. C. I, Aubier-Montaigne, Paris, 1939).

Weber ve modern toplumların rasyonalizasyon süreci olarak ortaya çıkışı) geleneğinde konumlanan üç yazardan bahsetmiştim size: Bu yazarların ortak noktası çok genel bir süreci tarif etmeye çalışmaları, devlete dair bütünsel bir tarih önermeleridir. Devlete ve sürece bakış açıları, nihai devlete dair son derece farklı değerlendirmelerden yola çıkarak şekillenmiştir. Marc Bloch'un, İngiliz ve Fransız devletlerinin oluşumlarının karşılaştırmalı bir incelemesi olarak ele alabileceğimiz, *Seigneurie française et manoir anglais* [Fransız Derebeyliği ve İngiliz Tımarı] eserini hatırlayalım.¹⁴ Piyasaların birleşme süreçlerinde (devletin inşa süreciyle bağlantılı olan ve aynen dil piyasasının birleşmesi gibi, devletin eylemlerinin sonucu olan süreçler) dolaylı olarak gönderme yapacağım çok önemli bir yazar olan Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*¹⁵ ve *İlk İmparatorluklarda Ticaret ve Piyasa*'da¹⁶ piyasaların nasıl ailenin, cemaatlerin kısıtlamalarından azade, ağır ağır oluştuklarını inceler. Asya tipi üretim tarzından yola çıkarak genel bir teori ortaya koyan Karl Wittfogel *Doğu Despotizmi*¹⁷ isimli çalışması ile ve Rushton Coulborn, 1956'da yayımlanıp dönemin tarihçilerini muhtemelen pek tatmin etmemiş olsa da Japon, Orta Çağ, Fransız ve İngiliz feodalizmlerine dair, farklı tarihçilerin çalışmalarını derleyen *Tarihte Feodalizm* ile,¹⁸ bu türden iki başka yazardır. Modern devletin soybilimine dair sentezimde, çok ayrıntılı anlatmamayı tercih ettiğim bu çalışmaların bazı katkılarından yararlanacağım.

Tarih ve Sosyoloji

Eğitimin işlevlerinden biri –bir işlevi varsa eğer– referans noktaları vermesi, entelektüel bir evrenin haritasını göstermesidir. Söz konusu uzama gizli veya açık referansların ürünü olan çalışmamın içerisinde konumlandığı evrenin haritasını bilmiyor olabilirsiniz. Size sunulan bir düşüncüyü denetleyebilenin yollarından biri de, kelimenin naif anlamıyla [düşüncenin] kaynaklarını denetlemek değil, bu söylem hangi teorik uzama göre üretildiyse onu denetlemektir. Bilimsel iletişim, –“CNRS'in [Ulusal Bilim Araştırmaları Merkezi] araştırma projesi” tarzında, aptalca ve bürokratik biçimde– bir “durum tespiti” yapmak yerine, sorunsalınızı oluşturmak için etkin biçimde mobili-

14 M. Bloch, *Seigneurie française et manoir anglais*, a.g.e.

15 Karl Polanyi, *La Grande Transformation. Aux origines politiques et économiques de notre temps*, Gallimard, Paris, 1983 [1944].

16 Karl Polanyi, Conrad M. Arensberg ve Harry W. Pearson (der.), *Les Systèmes économiques dans l'histoire et dans la théorie*, Larousse, Paris, 1975 [1957].

17 Karl August Wittfogel, *Le Despotisme oriental. Étude comparative du pouvoir total*, Minuit, Paris, 1977 [1957].

18 Rushton Coulborn (der.), *Feudalism in History*, Princeton University Press, Princeton, 1956 (Joseph R. Strayer, Williams F. Edgerton, Edwin O. Reischauer'in katkılarıyla).

ze ettiğiniz bilimsel uzamın hâlihazırdaki durumunu anlatmalıdır. Profesyonel, söylemini bir sorunsala göre üretir lakin [alan dışındakiler] genellikle o sorunsala vakıf değildirler. Dışarıdakiler, akıllarında savları tutarlar: *Grandes Écoles*'e* karşı mı, taraftar mı; doğrudan demokrasiye, özyönetime taraftar mı, vb. Her bilim, sadece üst üste eklenmekten ibaret olmayan bir biriktirme süreciyle, tarihsel olarak karmaşık sorunsal yapıları geliştirir. Aynı şekilde, naif olmak pahasına, bugün ressam olmak, tüm bir resim tarihine layık, sorunsalına da vâkıf olmaktadır. Bu sorunsallardan bîhaber, naif sanat galerisi ziyaretçisi, bazı tablolar için "Benim oğlum da bu kadar güzel resim yapıyor..." diyebilir. Sosyolog, naif yargıçların kurbanı konumundaki, naif olmayan bir ressam gibidir ne yazık ki... Rasyonel bir pedagojik iletişim, hiç değilse meselelerin uzamını vermek konusunda gayret göstermelidir. Size bazı ipuçları vereceğim ve bahsedeceğim üç yazarın, benim size önerdiğim inşa sürecinde çok küçük bir rol oynadıklarını göreceksiniz. Her şeye rağmen, benim bugün yapacağım işin spontane bir biçimde yapılışını temsil ettikleri için önemliler. Benim hiçbir şekilde katılmadığım bu üç eser, hürmetle okunmayı hak ediyor: Hem muazzam emeklerin hem de istikrarlı, net ve bilinçli yaklaşımlar oluşturmaya yönelik sistematik girişimlerin temsilcisi konumundalar. Kendi küçük tekellerinin efendisi olan tarihçiler bu türden girişimler karşısında bıyık altından gülebilir; elbette bu işleri, kötü tarih üzerinden yapılmış kötü sosyoloji olarak nitelendirebilirler. Ama faydalı oldukları nokta tam da orasıdır: Tarih kesitlerini üst üste koymakla yetinmek yerine, sistematik modeller geliştirmeye, kontrollü ilişkilerle birbirine bağlı ve gerçeklikle karşı karşıya getirilmek suretiyle doğrulanabilecek ya da yalanlanabilecek bir dizi ayırt edici özelliği bir araya getirmeye çalışmaktadırlar. Öte yandan bu modellerin biraz kaba ve keyfi yanları olduğunun da farkındayım.

Tarihçiler, çalışmaları kısmen bir gereklilikler ve sansürler sistemi olarak tarihsel alan tarafından şekillenmiş toplumsal habituslar arası bir karşılaşmanın ürünü olan toplumsal faillerdir: Onları oldukları şey yapan, tarihsel alanının olduğu şey olmasıdır. Yapmadıkları ya da yaptıkları şeylerin bir kısmı, alanın kendilerinden yapmalarını ya da yapmamalarını istediği şeylerle izah edilebilir. Haklı olarak, sosyologları, haddini bilmez, küstah, gösterişçi görünebilecek bazı taleplerde bulunan, ancak tarihçilere kaçınılmazmış gibi gelen başka şeyleri yapmalarını talep etmeyen bir alanda bulundukları için eleştirirler. Başka bir deyişle, disiplinler arasındaki ilişkiler, tıpkı yüksek me-

(*) *Grandes Ecoles*, kapıları herkese açık olan üniversitelerin aksine, öğrencilerini son derece seçici sınavlarla kabul eden, Fransa'nın en seçkin eğitim kurumlarıdır. Yüksek bürokrat ve siyasetçilerin ekseriyetinin bu okullarda öğrenim görmüş olduğu gerçeği, bu okulların varlığının demokrasiye engel oluşturup oluşturmadığı, kaldırılmalarının yerinde olup olmayacağı tartışmasına kaynaklık eder. Pierre Bourdieu'nün eğitim gördüğü *Ecole Normale Supérieure* de bu okullardandır – ç.n.

murlarla sanatçılar arasındaki ilişkiler gibi, farklı tarihlere sahip alanlar arasındaki ilişkilerdir ve bu söz konusu alanlarda farklı habituslarla donanmış insanlar, farkında olmaksızın, farklı tarihlerin ürettiği farklı programlara yanıt vermektedirler. Filozoflarla sosyologlar arasındaki ilişkilerde vb. de aynı-sı geçerlidir. Onları suçlamıyorum; ortada kınanacak bir durum yok. Kendi kendisine tatbik edildiğinde sosyolojinin meziyetlerinden biri, her şeyi anlaşılır hâle getirmesidir. Aklımın bir kenarında duruyor olabilecek normatif niyetlerden biri (eğer aranızda tarihçi varsa), “Size sunacağım çalışmaların ihtiva ettiği programı reddetmenize vesile olacak programı sorgulayınız ve kendinize, bu pozitivist kendinden emin olma hâlinin aslında içselleştirmiş bir sansürün, dolayısıyla bir sakatlanma hâlinin ürünü olup olmadığını ve tarihçi olmanın geleneksel icaplarından hiçbir şey kaybetmeden, bu iddialı programı da işinize dâhil etmenin iyi olup olmayacağını sorunuz” demektir. Bu vaaz, üstü örtülü olarak söyleminin içinde yer almaktaydı; açıkça dile gelsin daha iyi...

Shmuel Noah Eisenstadt: *İmparatorlukların Siyasal Sistemleri*

Eisenstadt ile başlıyorum: *İmparatorlukların Siyasal Sistemleri* [1963]. Yazar, tarihsel-bürokratik türe ait kabul ettiği, başka bir deyişle muazzam bir gayri şahsî yönetim aracılığıyla eyleyen ileri derecede merkezî iktidarların damgasını vurduğu sanayi öncesi rejimlere sahip yirmi devleti inceleme işini üstlenir (bu, tarihçileri yerlerinden sıçratsa gerek). Kilit kelimeler “sanayi öncesi”, “merkezi iktidar” ve “gayri şahsî yönetim”dir (hem işleyişi hem de devredilme süreci şahıslardan bağımsız anlamında). Bu gruba dâhil devletler şunlardır: Modernite öncesi dönemin mutlakiyetçi devletleri (Fransa, İngiltere), Arap Abbasi halifelikleri, Osmanlı İmparatorluğu, Çin İmparatorluğu’nun birbirini takip eden hanedanları, Aztek ve İnka devletleri, Moğol ve onu önceleyen Hindu ve Pers Sasani İmparatorlukları, Helenistik İmparatorluklar, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, eski Mısır İmparatorlukları ve sömürge imparatorlukları (Latin Amerika’da İspanyol, Hint Okyanusu çevresinde İngiliz). Neredeyse bir Prevert listesi... * Ama belli bir kültürü gerektiren bu girişimin yine de hayli kayda değer olduğunu göreceksiniz.

Önce yöntem: Eisenstadt, Parsons’ın ve onun “meslek”¹⁹ kavramını sem-

(*) “Prevert usulü envanter” deyişi, Jacques Prévert’in, birbirleriyle hiçbir bağlantısı olmayan pek çok nesne ve özneyi art arda sıraladığı şiiri *L’inventaire* [Envanter] nedeniyle, Fransızcaya, başı sonu olmayan listeleri tanımlamak üzere yerleşmiştir. [Sözler, çev. Orhan Duru, YKY, 2. Baskı, 2003] – ç.n.

19 Özellikle bkz. Talcott Parsons, “The professions and social structure”, *Social Forces*, 17 (4), 1939, s. 457-467, *Éléments pour une sociologie de l’action*, Plon, Paris, 1955. P. Bourdieu’nün meslek kavramına eleştirisi için bkz. P. Bourdieu (L. Wacquant ile), *Réponses*, a.g.e., s. 212-213.

bolü haline getiren, sosyologlarca yapısal-işlevselci diye anılan, tüm siyasi sistemlerin temel özelliklerini bulup çıkarmaya çalışan bir paradigmaya dâhildir. Postülası, yapı kaynaklı ayırt edici özellikleri ortaya çıkarmaktan müteşekkildir; zira her devletin bazı evrensel işlevleri yerine getirmesi gerekir. Bu işlevleri yerine getirmesi için, meşruiyetini sağlamış olması, kaynakların onda toplanmış olması gibi şartlar gerekmektedir. Bu işlevsel gerekliliklere yapısal ayırt edici özellikler eşlik edecektir. Aslında, görüntünün aksine, daha çok muhafazakâr siyasi yelpazede yer alan yapısal-işlevselciler, bu temel postülaları açısından Marksistlere çok yakındırlar (Bu keyfi ve kolaycı gelebilir, Marx ile Parsons'ın çok da farklı olmadıklarını söylemenin bazıları açısından sarsıcı olabileceğinin farkındayım. Bunu fazlaca geliştirip tartışmam gerekirdi ama buna ne vaktim var, ne de gönlüm...).

Yapısal-işlevselci bir felsefeye göre, olası tüm siyasi sistemlerin ve bir toplumun kurucu sistemleriyle ilişkilerinin temel vasıfları vardır. Bu temel ayırt edici vasıflar, tüm toplumların vasıflandırılmasını sağlayan değişkenler olarak kullanılırlar. Modeller yapma fikri buradan çıkmaktadır. Başka yaklaşımlar, toplumu sistemlerden oluşan bir sistem (siyasi, ekonomik, kültürel, vb.) şeklinde ele alır. Bu sabitlerin sıralanmasından yola çıkarak varyasyonları sorgulanabilir ve böylelikle farklı devletleri, bu sistem kombinasyonlarının farklı şekilde hayata geçmesi olarak birbirlerinden ayıracak olan değişkenler tanımlanabilir. Bu yaklaşım tutarlı ve açık olmak gibi bir meziyete sahiptir... Eisenstadt gibi insanlar bütün ahesteleklerine rağmen bana göre değerlidir: 1960'larda dünya sosyolojisinin tüm o kavramsal mühimmatı (statüler ve roller vb.) arasında, düşünmeye gayret etmişlerdir. İlk operasyon, bir sınıflandırma operasyonudur: Devlet tipleri sınıflandırılacak, bu konfigürasyonların bütün sisteme tesir eden nitelikleri bulunduğu ön kabulüyle, farklı toplumlarda ortak olarak rastlanılan bir dizi vasfa veya ayırt edici özellikler konfigürasyonuna dayanan bir tipoloji yapılacaktır (Bu bize Niklas Luhmann'ın, kolu her yere uzanan yeni-işlevselci teorisi aracılığıyla Almanya'dan tekrar gelmiştir. Bu parantez, sıra oraya geldiğinde aşına olmanız amacını taşımakta...).

Buradaki fikir, bir siyasi rejime ait ayırt edici vasıfların ayrıştırılabileceği ve aynı vasıflara sahip rejimlerin aynı sınıfa sokulabileceğidir. Öte yandan, bu vasıfların farklı kombinasyonlara girerek farklı sistemler oluşturacakları da unutulmaz. Arka planda biyolojik bir analoji durmaktadır. Yani karşımızdaki, aynı anda hem karmaşık bütünlere ait unsurları ayrıştıran analitik bir düşünce; hem de bu unsurların, tekil tarihsel konfigürasyonlara girdiklerini, Japon devletinin ne Fransız devleti ne de Abbasi devleti olduğunu aklında tutan sentetik bir düşüncedir. Teşebbüs edilen iş budur. Ortak vasıfların kavranmasına dayanan karşılaştırmalı araştırmanın oluşturduğu bu sı-

mflandırmaları tanımladıktan sonra, ortak nitelikler, yani bir nevi, tarihsel bir cevher bulunmaya çalışılır. İncelemeye konu olacak türe sokulan imparatorlukların, yani tarihsel-bürokratik merkezî imparatorlukların tümünde ortak olan vasıflar, bu siyasal düzenin kurucu unsurları kabul edilip tek tek sayılacaktır.

İlk ayırt edici vasıf, siyaset sahasının sınırlı özerkliğidir.²⁰ Bunlar, siyaset sahasının akrabalık ilişkilerinden ve ekonomik ilişkilerden kısmen kurtulduğu evrenlerdir. Görece özerk bir siyasal düzen ortaya çıkmaktadır. Bu, devletin ortaya çıkışına dair her teoremin hakkını vermesi gereken önemli bir katkıdır. Siyasi sahanın bu sınırlı ve görece özerkliği, yönetici çevrelerde özerk siyasi hedeflerin ortaya çıkmasıyla tezahür eder: Sadece ailevi bir akıldan ibaret olmayan politik bir akıl benimsemeye başlarlar; daha sonraları devlet aklı (hikmet-i hükümet) olarak adlandırılacak şeyin çerçevesidir bu. İkinci büyük özellik, siyasi rollerin diğer faaliyetlerden ayrıştırılmasıdır; mesela memuriyetin savaşıdan, kâtipten, din adamından ayrı ortaya çıkışı. Bu siyasi rollerin ortaya çıkışıyla ya da Marksist bir dille söylersek bu siyasî işbölümüyle bağlantılı bir mücadelenin, siyasi evrenin içerisinde zuhur ettiğini görürüz: Özerkleşir, ayrışır ve ayrıştığı için bir mücadelenin sahası haline gelir. Üçüncü özellik: Yöneticiler siyaset sahasını merkezileştirmeye çalışırlar; başka bir deyişle iktidarı belli bir noktada toplamak üzere bir harekât başlamıştır. İkinciden nasıl ayrıştığını çok iyi göremediğimiz dördüncü özellik: Bir yandan özgül idare mercilerinin, bürokrasilerin, diğer yandan da meşru siyasi mücadele mercilerinin (paradigma Parlamento'dur), yani siyasi mücadelenin yoğunlaştığı ve sınırlarının belirlendiği kurumsallaşmış mekânların ortaya çıkışı. Bu, merkezileşme ve yoğunlaşma süreciyle bağlantılıdır. Herkesin herkesle, nerede olsa gerçekleşebilecek savaşının yerine –metafor Marx'a aittir–, siyasi mücadelenin meşru biçimlere göre verilebileceği bir mekân, yani siyasetin tiyatro sahnesi olarak Parlamento geçmiştir.

Eisenstadt ile Marx'ı birleştiriyorum. Eisenstadt'a göre devlet “başıboş” kaynakların, gümüş, altın, teknik gibi kaynaklarının tek bir noktada yoğunlaşması ile ortaya çıkmıştır. Buna sembolik kaynakları da ekleyebiliriz çünkü devlet, bu başıboş sembolik kaynaklara göbekten bağlıdır. Eisenstadt'ın tarif ettiği süreç bir ayrışma, özerkleşme ve merkezileşme süreci olarak tahvil edilebilir. Yazar, başıboş kaynakların bu merkezileşme ve yoğunlaşma sürecinin, kendi inşa sürecinin karşılarında konumlandığı o geleneksel bağlara dayanmak zorunda olmak gibi bir sınırlılığı bulunduğu gerçeğinin üzerinde durur ve bu da, bir başka önemli fikirdir. Bu çok önemli noktaya geri döne-

20 Siyasal alanın özerkliğine dair bkz. “La délégation et le fétichisme politique”, a.g.m., ve *Propos sur le champ politique*, PUL, Lyon, 2000 (özellikle, s. 52-60).

ceğim. Bu isimlerin hepsinin kafasında feodalizm ve Marksist terminolojiyle, feodalizmden mutlakiyetçiliğe geçiş meselesi vardı elbet. Marx, bu türden meseleler üzerine kafa yoran herkese, en çok da kendisine karşı kafa yoranlara, kendi sorunsalını dayatmıştır. Siyasi olarak tamamen zıt olsalar da, yapısal-işlevselciler, bu kaynak yoğunlaşmasının feodallere karşı, ama aynı zamanda da onlar için olduğu fikri üzerinde ısrarla dururlar. Bu aynı meseleye Perry Anderson'da da rastlayacağız.

Eisenstadt, bu ortak vasıfları tanımladıktan sonra, söz konusu tarihsel konfigürasyonun ortaya çıkışını mümkün kılan ya da belirlediğini düşündüğü etkenleri betimler. Bu türden bir imparatorluğun veya devletin ortaya çıkması için, öncelikle toplumun belli bir ayrışma seviyesine erişmiş olması gerekir. Parsons geleneği, Durkheimci ve Weberci geleneklerin uzantısı olarak, tarihsel süreci dünyanın farklı sahalara ayrışması süreci olarak yorumlar. Ben bu fikre katılmakla birlikte, sahaları farklı bir şekilde tanımlıyorum. O halde, belli düzeyde bir ayrışma şarttır, bilhassa da kamu yönetiminin din-den ayrışması anlamında.

İkinci olarak, geleneksel tarımsal ilişkilerin katı statüsünden kendini kurtarmış insanların varlığı gereklidir. Burada Max Weber'in bir gözlemine dayanmak mümkündür: Bu gözleme göre "ileri gelenlerin", yani kendini müşterek çıkarlara vakfetmeye ve kırdaki ihtilafları çözmeye adanmış kişinin (ar-kaik dediğimiz toplumda hiç de hevesli bir şekilde yapılan bir iş değildi bu), siyasetçinin bu ilk biçiminin ortaya çıkması için bir miktar artı değer, *sh-holê'nin*, iş dışı zamanın, mesafenin, bir boş zaman stokunun birikmesi gerekir.²¹ Ayrışma sürecine, salt siyasî olana vakfedilebilecek boş vakit olarak tercüme edilebilecek bir ilkel birikim süreci eşlik eder. Eisenstadt'ın fikrini geliştirirken Weber'den faydalaniyorum çünkü Eisenstadt, Weber çizgisinde konumlanır.

Üçüncü nokta: Bazı kaynakların –dinî, kültürel, ekonomik– (*disembedded*) ailenin, dinin vb. boyunduruğundan kurtulması gerekir. Polanyi bu kavramı, kapitalizm öncesi geleneksel toplumlardaki piyasalar için kullanır. İmparatorluklardaki ticarî faaliyetler üzerine derlediği kolektif kitabında, İngiliz bir antropoloğun yazdığı, Kabiliye piyasasına dair yakın zamana kadar gözlemleyebileceğimiz duruma tıpatıp uyan çok güzel bir makale vardır.²² İnsanların büyükbaş hayvanlarını getirdikleri, ekecekleri tohumları satın aldıkları bir pazar vardır ama bu pazar, aile ilişkilerinden hiç de kopuk değildir. Mesela, sınırlı bir toplumsal sahanın dışında ticaret yapılmamalıdır; ke-

21 M. Weber, *Économie et société*, a.g.e., s. 295.

22 Francisco Benet, "Les marchés explosifs dans les montages berbères", K. Polanyi, C. M. Arensberg ve H. W. Pearson (der.), *Les Systèmes économiques dans l'histoire et dans la théorie*, a.g.e. içinde, s. 195-216.

fillerin teminatıyla işlem yapılır, her türden denetim devreye sokulur ve bu sebeplerden dolayı, iktisat teorisinin tarif ettiği saf iktisadî ilişkiler özerkleşemez. Oysa Eisenstadt'a göre, devletin var olabilmesi için "serbestlik kazanmış" bir halde başıboş kalmış kaynaklar gereklidir. Gelirlerin, sembollerin veya işçilerin oluşturabileceği bu kaynaklar, Parsons terminolojisinde söyledikleri gibi "içine doğulan", tikelci ve tevarüs edilen bir ilk grup tarafından daha evvelden sahiplenilip kendine mal edilmiş olmamalıdır. Bunu en güzel ifade eden örnek Max Weber'in özgür emekçisidir; Doğu Almanya'da tarım işçiliğinin ev işçiliğiyle nasıl ikame edildiğine dair meşhur makalesine bakabilirsiniz.²³ Eisenstadt'ın ne demek istediğini anlamak için, kendisini ev ilişkilerinin ortasında buluvermiş tarım işçisi üzerine düşünülmelidir. Sanki kendi çocuklarıymışçasına efendisinin çocuklarına kendini veren, yani duygusal ilişkilerin içerisinde olan ev işçisinin işi, bir iş olarak tesis edilmemiştir. Paradoksal bir biçimde, tam da bu sebeple özgür emek kavramı oluşamaz. Emekçinin sömürülebilmesi için, özgür olması gerekir (Marx bu çelişki üzerinde çok güzel durmuştur). Özgür emekçi haline gelebilmek için, işvereni-ne karşı şahsî bağılılıklardan kurtulmuş, şahsî olmayan, anonim, birbirlerinin yerine geçebilir bireyler üzerinde uygulanan bir tahakküm türüne maruz kalmak üzere pazarın ortasına bırakılmış olunmalıdır.

Özgürce dolaşan bu kaynaklar, şüphesiz, ilk sermaye biriktirenlerin hem iktidarlarının, tahakkümlerinin aracı, hem de aynı zamanda üzerine mücadele ettikleri şeydir. Yöneticiler, bir yandan kaynak biriktirmekte, bir yandan da kaynak biriktirmek ve biriken kaynakları temellük etmek için bir mücadele vermektedirler. Birikimin başlamasının bir ürünü olan bu mücadele, birikimin hızlanmasının da bir ürünüdür. Serbest kaynaklar ile bu kaynaklar tarafından ve onlar için ortaya çıkan ihtilaflar arasında bir diyalektik vardır. Sembolik kaynakları da ihtiva eden daha karmaşık bir sistemle tamamlanması gerekse de, Eisenstadt'ın sezgisi doğrudur: İlkel birikim bu kaynakların mevcudiyetiyle mümkün olmuştur, çünkü alevlendirdikleri ihtilaflar nedeniyle, kullanımlarını ve bölüştürülmelerini kontrol altına alma amaçlı yeni kaynakların gelişmesine sebep olmuşlardır. Yani bir kartopu etkisi söz konusudur ve devlet, bu diyalektikten doğar.

Eisenstadt, bir çelişkinin var olduğunda ısrarcıdır: Perry Anderson'da da rastlayacağımız gibi, söz konusu imparatorlukların bir çelişki sonucu ortaya çıktıkları meselesinden bahseder. Sahiden de yöneticiler, geleneksel feodal düzenden, yani akrabalığa dayanan, az çok karizmatik bir şekilde babadan oğula intikal edebilen bir iktidar sisteminden çıkmış olup, aynı zamanda bizzat başlangıçtaki özün ruhuna karşı devleti kurmak zorundadırlar. Bir

23 Max Weber, "Enquête sur la situation des ouvriers agricoles à l'est de l'Elbe. Conclusions et perspectives", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 65, 1986, s. 65-69.

*double bind*²⁴ [iki arada bir derede kalmışlık] içerisindeyler: bizzat kendilerinde teccssüm eden feodal değçrlere boyun eğmek ile o aynı değçrleri alaşığı etmek. Devleti imal etme teşebbüsleri, içinden çıktıkları düzenin yıkılması gerektirir. Bu insanlar, içinden çıktıkları aristokrasiyi hedef almak durumundadırlar: Onları savunmak, o aristokrasinin çıkarlarını savunmak için, aristokratik imtiyazları hedef almaları gerekir. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında bütünyle feodalite karşıtı olan bu yeni gerçekliklere ve temsillere (bürokratik, şahsî olmayan, anonim) erişebilmek için, önceki feodal düzenin değçrlerini, imtiyazlarını, zımnî temsillerini, inançlarını, hatta temellerini sarsmalıdırlar. Bu imparatorlukların çoğu parya konumundaki kimselere yani hadımlara, kölelere, yabancılara, vatansızlara vb. yetki ve iktidar verirler. Bunun sebebi açıktır: İntikali aile içerisinde bırakan geleneksel kanunlara tezat, işleyiş ve intikale dair yeni kanunlara tâbi, bağımsız bir siyasi düzen kurulması söz konusu olduğundan, mekanizmayı iyice kırmanın yollarından biri, oyunun dışındaki insanları devreye sokmaktır. En uç örnekler, hadımlar veya bekâr rahiplerdir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çin'e, bu stratejilere her yerde rastlarız. En önemli konumlar, tuhaf biçimde oyunun dışındaki insanlarca işgal edilir. Tersine, Osmanlı İmparatorluğu geleneğinde şehzadenin erkek kardeşleri genellikle idam edilirdi ve bu durum veraset mantığına göre ortaya çıkabilecek, mirastan hak iddialarıyla bağlantılı feodal saray savaşlarının önüne geçmenin bir yoluydu. Bürokrasi, kendisinin başlattığı bir siyasi düzeni yerleştirmektedir.

Eisenstadt tipolojiler yaratır, tarihsel sistemleri küçük küçük niteliklerine ayırır, çeşitlilikleri gözlemler ama tüm bunları yaparken, her bir tarihsel kombinasyonun sistematikliğini ve iç uyumunu gözden kaçırmaz. Bu, hakkı verilmesi gereken yanlarından bir başkasıdır: “Zuhur olgusu” [*phénomène d'émergence*] olarak adlandırılabilir bir olguyu anlatmaktadır. Zuhur mefhumu, bir sistemden ötekine, basitçe üst üste eklenme şeklinde değil, unsurların yapılarındaki değışimlere denk gelen niteliksel sıçramalarla geçildiğini kabul eden bir epistemolojik gelenekle bağlantılıdır.²⁵ Bir siyasi sistemin zuhurundan bahsedildiğinde kastedilen şey, basitçe kendisinden önce var olan unsurların üst üste eklenerek bir araya gelmesinden ibaret olmadığı, sürecin her bir aşamasına yapının bütününe dair değışimlerin eşlik ettiğidir. Sıkça başvuru olan bir başka metafor, billurlaşma fikridir: Bir noktada, apayrı unsurlar ortaya çıkarak bir kombinasyon oluşturur (Althusser kom-

- 24 *Double bind* kavramı için, bkz. P. Bourdieu (L. Wacquant ile), *Réponses*, a.g.e., s. 217-224. Kavramın sosyolojik bir kullanımı için, bkz. Pierre Bourdieu ve Gabrielle Balazs, “Porte-à-faux et double contrainte”, P. Bourdieu (der.), *La Misère du monde*, a.g.e., içinde, s. 249-256.
- 25 P. Bourdieu burada Thomas Kuhn'a gönderme yapıyor. *La Structure des révolutions scientifiques*, Flammarion, Paris, 1982 [1962] [*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, Kırmızı Yayınları, 2011].

binasyon kavramıyla ustaca oynardı...). Zuhur etmekte olan bütünler, *pat-tern*'lerin, yani kendi güçlerini kendilerinden alan genel yapıların mevcudiyetine bağlı sistemik niteliklere sahiptir.

Her ne kadar kendisine karşı hiç adil olmasam da, bizim Fransız evrenimizdeki intikal kanunlarından ötürü, Eisenstadt'ın bahsini hiç iştirmeyecek olmanız da kuvvetle muhtemeldi. Onunla ilgili söylediklerim, belki olumlu ve yapıcı bir Eisanstadt okuması yapmaya sizleri hazırlayabilir.

Perry Anderson'ın İki Kitabı

Şimdi kısaca, Perry Anderson'ın iki kitabından bahsedeceğim: *İlk Çağdan Feodalizme Geçişler* ve *Mutlakiyetçi Devlet*. Eisenstadt gibi Perry Anderson da tarihsel bir hareketi bütünüyle kavrayabilmeyi hedefleyen, devletin, ordunun, dinin vb. tarihini yapmakla yetinmeyen bütünleştirici tarih geleceğine mensuptur. Marc Bloch'un açıkça ortaya koyduğu, bugünü anlama hedefiyle, bütünü kavramak istemektedir. Anderson'ın sorusu son derece naiftir: Neden Fransa devrimci bir geleneğe sahipken, İngiltere devrimini hiç gerçekleştirememiştir; Fransa'nın Althusserciler gibi eleştirel düşünürleri olmasına rağmen neden İngiltere'nin konformist düşünürleri vardır? Anderson soruyu bu şekilde ortaya koyar, pek karikatürize ettiğim söylenemez... Soruyu "İngiltere'de sosyalist güçleri besleyen faktörler nelerdir?" şeklinde daha asil bir şekilde sorabiliriz. Büyük Batılı devletlerin karşılaştırmalı bir genel tarihinden –karşılaştırmanın gereklerinden dolayı Japonya'yı da katmıştır–, Fransa ve İngiltere'de benimsediği ya da itiraz ettiği hususiyetleri anlayabilmeyi sağlayacak malzemeyi çıkarmak istemektedir. Marksist evrimciliğe karşı eleştireldir. Her ne kadar Marksizm içerisinde konumlansa da, projesi bütünüyle Webercidir: İlk olarak Avrupa tarihini –Yunanistan'dan Bourbonların Fransası ya da Çarlık Rusya'sına– Doğu ya da Orta Doğu tarihleriyle –Bizans'tan Türkiye'ye– ya da Çin tarihiyle karşılaştırmak suretiyle; ikinci olarak da, Batı tarihi içerisinde, Avrupa'nın doğusuyla batısı arasındaki gelişme farkını karşılaştırarak, Batı Avrupa tarihinde devletin doğuşu açısından ne gibi hususiyetler bulunduğunu kavramayı amaçlar. Aslında Rusya'da sosyalizmin neden mevcut halini aldığını öğrenmeye çalıştığı hemen anlaşılıyor: Bu durum, Avrupa'nın doğusunda ve batısındaki haliyle devletin daha eski tarihiyle ilintili değil midir? Sizde bahsedeceğim üçüncü yazar olan Barrington Moore'un çok daha açık olduğunu ve derdinin, "üç büyük güzergâhı" –Batı demokrasisine götüren, faşizme götüren ve komünizme götüren– anlamak olduğunu ifade ettiğini göreceksiniz. Bunu, bir yandan Çin ile Rusya'nın, öte yandan Japonya ile Almanya'nın ve son olarak da Avrupa ülkelerinin karşılaştırmalı tarihi-

ni yaparak gerçekleştirmeye çalışır; bu üç geleneğin tarihinde açıklayıcı etkenler bulmaya çalışır.

Doğu'da vuku bulan olaylara dair hâlihazırda devam etmekte olan tartışmalarda [1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması] insanlar, modelleri açıklama zahmetine girişmeden; en önemlisi de çok ciddi bir tarihî çalışma gerektirmesinden dolayı, bunu yapabilecek kapasiteye sahip olmaksızın, meseleleri kafa karışıklığıyla ele alıyorlar. Modeller oluşturma'nın faydası, sorgulama sistemini çok açık kılmaya zorlamasıdır. Karşılaştırmalı tarih yapan bu tarihçilerin ya politik açıdan naif ya da naif bir şekilde politik olan sorularını çok daha net görebilmemiz bundandır. Salt tarih yapan tarihçiler, mesela Fransız Devrimi'ne dair aynı türde soruları sorarlar ama modellerinin pek açık olmasından dolayı bunu daha üstü örtük biçimde yaparlar. Oysa açık bir modelle mücadele etmek, sözde tarafsız malzemelerin altına sinsice saklanmış gizli bir modelle mücadele etmekten çok daha kolaydır. Bu türden araştırmalara dair büyük laflar etmek kolaycılık olur, üstelik de bu modelleri oluşturma'nın gerektirdiği devasa tarihsel araştırmayı sunmuyorum size; sadece genel şemaları veriyorum. Ama bu tarih çalışması ikinci elden olsa da –ve bizzat ben, yıllardır kendimde bu ikinci el kültürünü yerleştirmeye çalışıyorum–, bu bilgi evrenini kontrol altında tutmak önemsiz değil. Bunları söylüyorum çünkü bu türden bir işi hayata geçirmiş insanlar karşısında alınacak asgari tutum budur.

Bu yazarların gizli saikleri, içinde yaşadığımız döneme ve içerisinde bulundukları entelektüel geleneğe bağlı sorunsalları vardır. Kafalarındaki iki büyük mesele, az evvel dile getirdiğim Marksist mesele ile farklı güzergâhların vardıkları tarihsel nokta meselesidir. Her birinin bu meselelere cevabı farklı olacaktır. Anderson, Avrupa mutlakiyetçiliklerinin iade-i itibarlarını sağlamayı ve modern Avrupa'nın mutlak monarşileri karşısında Marx'ın kararsızlığını aşmayı arzular. Marx'ın klasik kapitalizm tahlilini alıp mutlak monarşilere tatbik eder: Nasıl ki Marx ile Engels modern Avrupa'yı "tüm burjuvazinin ortak işlerini çekip çeviren idari kurul" diye nitelemişse, Anderson da XIV. Louis'nin Fransa'sı gibi mutlak monarşilere, feodal soyluların tümünün çıkarlarının son müdafaasını yapan idari kurullar şeklinde yaklaşır. Mutlakiyetçi devlet, feodal soyluların –devrim ile temizlenecek olan– son kalesidir; "bizzat feodal soyluların kendileri için yeniden konuşlandırıldıkları bir hükümet aygıtı", feodal soylulara hizmet eden bir rejimdir. Ama nasıl ki Marx'a göre, demokratik kapitalist devlet kapitalist düzenin zaferi için bireysel kapitalistleri disiplin altına almak zorundaysa ve hatta bazılarını ortadan kaldırması gerekiyorsa, mutlakiyetçi düzenin de, feodal bir sömürü sistemini yani kölelik düzenini kurtarmak için aynı şekilde (ve Anderson'a göre mutlakiyetçi düzenin çelişkisidir bu) bazı derebeylerini ya da fe-

odal kastın bazı kesimlerini disiplin altına alması ve hatta ortadan kaldırması gerekmektedir. Mutlakiyetçi devletin feodaller açısından işlevselliği tezi ne getirilen önemli bir itiraz olan feodal isyanlar meselesini Anderson kabul etmez. Sınıf çıkarlarını korumak için, mutlakiyetçilik sınıfın bir kısmını feda etmek zorundadır. İsyen edenler, sınıfın bu feda edilen kısmıdır ve bu durum mutlakiyetçi devletin, genel olarak sınıf çıkarlarına hizmet etmediği anlamına gelmez. Başka bir deyişle, feodal soyluların direniş, rejimin feodal tabiatına karşı bir argüman niteliğinde değildir.

Mutlakiyetçilik, Batı feodallerine mülkiyet, kralın yakın çevresine dâhil olmak veya maaş gibi, kölelerini yitirmekten doğan kayıplarını telafi edici nitelikte tahsisatlar sağlar. Vergi sayesinde elde edilen birikim ve o birikimin mümkün kıldığı yeniden bölüşdürme, feodal gelirden mahrum kalan soyluların, telafi edici nitelikteki tahsisatlar alabilmelerini sağlar. Doğu'nun feodalleri için mutlakiyetçilik (ki kendilerine has değildir, iktibas edilmiştir) feodalizmin kaybını telafi etme değil, bekasını teminat altına alma işlevini görür. Moore'da da rastlayacağımız önemli bir nokta, Doğu devletlerinin türev devletler olduğu, Batı'nın yani İngiliz ve Fransız devlet modellerine göre ithal edilmişçesine inşa edildikleridir. Marksist rejimlerin geldikleri noktadan pek memnun olmayan bu Marksist tarihçiler, "Neden Rusya Marksizmi, bu biçimi almıştır?" şeklinde politik bir soru sormaktadırlar. İlk nüvelerinden itibaren [kendi kendine] zuhur etmiş bir devletin, ithal edilmiş bir modele göre, ödünç alma temelinde zuhur etmiş bir devletten farklı nitelikleri olmayacak mıdır?

Bir başka çok ünlü tarihçi olan Alexander Gerschenkron'un kaleme aldığı, Rus kapitalizminin geç kalmışlığına dair bir kitabı²⁶ da aynı çizgiyi takip eder. Rus kapitalizminin diğerlerinden sonra, Fransız ve İngiliz kapitalizmleri artık iyice gelişmişken yola koyulduğunu anlamadan, geldiği nokta da anlaşılamaz. Geri kalmışlığı [*backwardness*] daha sonra yola koyulmuş olmasıyla ilintilidir. Marc Bloch, Anglo-Sakson spontan sosyolojisinde klişeleşmiş inanışının aksine, İngiliz devletin Fransız devletinden çok önce biçim aldığını söyler.²⁷ Kendine has mantığıyla, spontane bir niyetle gelişmiş bir devlet, bazı hususiyetlerini, bilhassa kraliyet başta olmak üzere, son derece ilkel kurumları sanayi devriminden sonra da baki kılabilmesini (dışarıdan bakanlara hep çok çarpıcı gelir bu) bu özgün niteliğe borçlu değil midir? Buradan, Marx'ın tarih yazımına miras bıraktığı bir başka yanlış mesele olan burjuva devrimine varınız: Neden İngiltere'de bir burjuva devrimi olmamıştır? Bu, İngiliz Marksistlerini çok sıkıntıya sokan bir meseledir ve Japon

26 Alexander Gerschenkron, *Economic Backwardness in Historical Perspective. A Book of Essays*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1962.

27 M. Bloch, *Seigneurie française et manoir anglais*, a.g.e., s. 56-57 ve s. 137-138.

Marksistler de yegâne gerçek devrim olan burjuva devrimine götüren yegâne yoldan sapma niteliğindeki Japon [devriminin] yolu meselesine cevap vermek üzere, ortaya tonlarca literatür dökmüşlerdir... Kendini dönüştüren bu feodalite, ülkelere göre bambaşka biçimler alır. Bazı korkunç naiflikler de yok değil. Nitekim Perry Anderson, İskandinav ülkelerinin tuttuğu yolun tuhaflığını açıklarken İskandinav özgüllüğünün temel belirleyenin Viking toplum yapısının hususi karakteri olduğunu söyler: mükemmel bir döngü. (Öte yandan, bugün size, hiç olmazsa yüksek fayda gözeterek okumayı, duyarlı okumayı öğretmek isterim. Hakir görülen kitapların neden okunduğunu anlamam: Ya okursun, ya okumazsın... Fayda gözeterek duyarlı okumadan kastım, okunan şeyden bir fayda sağlayacak şekilde okumaktır.)

İskandinavya konusuna geri dönüyorum. Geniş kapsamlı bir okuma yaptığınızda, bir ülkenin tarihi *one way*, tek yön haline gelir; bireysel tarih gibi. Habitus kavramının işlevlerinden biri, ilk tecrübelerin ikincileri, onların da üçüncüleri yönlendirdiğini hatırlatmasıdır: Yaşadığımız şeyi, daha önceden yaşadıklarımızın zihnimize yerleştirdiği yapılar vasıtasıyla algılarız. Çok basmakalıp ama yine de akla getirmek lazım. Tarihimiz her an yeniden başlamaz; bir ülke için de aynısı geçerlidir. Viking toplumsal yapısına sahip olmak yine de önemlidir. “Viking yönteminin” ne olduğunu, kurumlara nasıl yön verdiğini, daha sonra ortaya çıkan kurumların ön-inşasının, var olan bu kurumlar tarafından inşa edilmiş zihinlerce nasıl gerçekleştirildiğini incelemek kalır geriye. Böylelikle, geliştireceğim bilimsel perspektifin ana hatlarını çizmiş oluyorum. Gerçek bir genetik tarihin, tarihsel sosyolojinin, hem yapıya hem de insanların zihnine nesnel olarak nakşolmuş kısıtlardan yola çıkılarak yapıları değiştirmeyi hedefleyen, o yapıyı değiştiren ama aynı zamanda kısmen o yapının eski hâli tarafından şekillenmiş olan bu daimi yaratım süreçlerini nasıl kavramaya çalıştığını göstermeye çalışacağım. Yapacağım çözümlemede devreye sokacağım tarih felsefesini, tüm tarihin her an hem toplumsal hayatın nesnelliğinde, hem de tarihi yapacak olan toplumsal faillerin öznelliğinde hazır ve nazır olduğu şeklinde tanımlayabilirim. Bunun anlamı, başlangıç anından yola çıkarak sonraki anların ne olduğunu çıkarabileceğimiz kaçınılmaz bir sistem içerisinde bulunduğumuz değil, her an önümüzde bulunduğumuz mümkünler uzamının sonsuz olmadığıdır. Hatta mümkünler uzamının gittikçe daralıp daralmadığı sorusunu bile sorabiliriz...

Anderson, Eisenstadt’ta da rastladığımız mutlakiyetçi devlet/feodalizm karşıtlığını geliştirir. Bu tez, Marx ve Engels’te zaten vardır. Mesela Engels: “Devlet rejimi feodal kalırken toplum gitgide burjuvalaşmaktaydı”²⁸ der. Bu, hep dile getirilen o eski karşıtlıktır. Anderson bunu biraz geliştirerek, Ei-

28 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, Éditions sociales, Paris, 1956 [1878], 10.Bölüm (“La morale et le droit”). [*Anti-Dühring*, çev. Kenan Somer, Sol Yay., 2003]

senstadt'ın da bahsettiği ihtilafları tarif eder: Mutlakîyetçi devlet, yeniden şekillendirilmiş feodal aygıt sıfatıyla, bizzat çıkarlarına hizmet etmekte olduğu [yapılara] karşı baskıcı eylemler tatbik etmek durumunda kalır. Mutlakîyetçi devletler, bir yandan yakın zamanda geleneksel cemaat temellerini ortadan kaldırmış olan feodal sınıfın zor aygıtı görevini görürken, bir yandan da feodal vergilendirme uygulamalarının yerini alan doğrudan vergi denetlemesini hayata geçirmek suretiyle, feodal düzenin temellerine saldırır. Mutlakîyetçiliğin feodal sınıf çıkarlarına hizmet etmek için, feodalizmin karşısında durması gerekmektedir. Bir not düşmekte fayda var: Anderson Roma hukukunun oynadığı role çok önem verir çünkü Batı bu antik mirasa sahiptir ve çünkü farklı bir Batılı yol teşekkül edilmiştir. Modern devletin kökeninde bulunan hukukçular [lawyers] bir teknik olarak kullanılan birikmiş hukukî sermayeyi tarayıp içinden seçim yapabilmişlerdir.

Yapısal-işlevselci bir gelenekle Marksist bir gelenek arasında görünürde var olan karşıtlığın altında pek çok benzerlik olduğunu göstermek üzere Eisenstadt ile Perry Anderson'ı karşılaştırmayı öngörmüştüm. Hızla özetlersem, Eisenstadt herkes için işlevselcilik; Anderson ise küçük bir grup için işlevselciliktir. Eisenstadt, sınıf ayırımına bakmadan, tüm toplumsal düzen açısından devletin işlevlerinin neler olduğu sorusunu sorarken Anderson, dönemin egemenleri, yani feodaller açısından sınıfsal işlevleri sorgulamıştır. Ama esas nokta ikisinin de işlevselci olmasıdır: Devletin ne yapığını ve yaptığı işi yapabilmek için gerçekleşmesi gereken şartları sorgulamak yerine, birliği sağlamak, hizmet etmek vb. gibi, neredeyse *a priori* ortaya koydukları işlevlerden, [devletin] ne yaptığıını çıkarsarlar.

Barrington Moore'a Göre “Üç Güzergâh” Meselesi

Size bahsedeceğim üçüncü tarihçi olan Barrington Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*'nde, asıl meselesinin kapitalist demokrasiye, faşizme ve komünizme götüren devrimlerde toprak sahibi üst sınıfların ve köylülerin rollerini anlamak olduğunu gayet açık bir şekilde belirtir. Bu, “üç güzergâh” meselesidir ve bu soruya cevap vermek üzere, demokrasiye götüren üç burjuva devrimi örneği olan İngiltere, Fransa ve ABD'yi; faşizme götüren muhafazakâr devrim örnekleri olarak Japonya ile Almanya'yı; komünizme götüren köylü devrimi örneği olarak da Çin'i birbirleriyle karşılaştıracaktır. Karşılaştırmacı sıfatıyla en ileri giden Moore olmuştur: En önemli değişken addettiği tek bir değişkeni tecrit ederek, bu değişken değiştiğinde neler olduğunu görmek ister. Bunun fevkalade bir aksaklık olduğu ve biraz bilinçli bir tarihçinin, bunu yapmanın mümkün olmadığını söyleyeceği aşîkârdır. Ama açıkça ortada olan bir yanlışlığın, gizli bir hatadan eh-

ven olduğunu bir daha tekrarlayayım: Açıklama sistemini bir sayfadan ötekine değiştirmekense, sınırlı ama sarıh bir açıklayıcı etkenler sistemi inşa etmek daha iyidir. Örneğin Moore, devletin vergiyle birlikte doğduğunu, meselenin bundan ibaret olduğunu söyler ama üç sayfa sonra, devletin meşruiyeti tanınmamış olsa vergiler de olmazdı der... (Bu muhakeme türünde, mitlere özgü düşünce ile akılcı düşünce arasındaki zıtlık arasında bir analogi görüyorum: Mit niteliğindeki sistemlerin kısmî bir iç uyumla işlemelerinin şartlarından biri, asla eşzamanlı olarak sınanmamalarıdır. Eğer belirli bir anda “Güneş ay için neyse, erkek de kadın için odur” deyip daha sonra, “Kara kurbağa, kurbağa için neyse erkek de kadın için odur” dersiniz, bu iki önermeyi karşı karşıya getirmiyor, aynı pratik şemaları devreye sokuyorsunuzdur – “tarihçilik mesleği” Bu türden bir inşa, “üç açıklayıcı etken alıyorum ve nasıl değiştiklerini göreceğim” diyen insanların maruz kaldığı türden sert bir sınanmayı gerektirmez. Yani bu bir ilerlemedir.)

Barrington Moore’a göre, modern devletlerin oluşmakta olduğu dönemde üç unsur, yani büyük toprak sahipleri, köylüler ve kent burjuvazisi arasındaki ilişki hesaba katılmalıdır. Moore, bu unsurların gireceği kombinasyonlara göre, varılacak üç noktanın niteliklerini anlamaya çalışır. Demokrasi, üç güzergâh arasında aşağı yukarı bir dengenin kurulduğu; aristokrasi ile burjuvazi arasında köylülerin ve işçilerin sırtından yapılan bir ittifakın bulunmadığı; feodal gelenekleri dengeleyecek güçte ticarî, kentsel ve burjuva eğilimlerin mevcut olduğu geleneklerde ortaya çıkacaktır. Bu üç tarzı eşzamanlı olarak ele aldığımızda, her birinin diğerlerini olumsuz olarak nitelediğini görürüz. Japonya ve Almanya’nın ayırt edici özelliği, toprak aristokrasisi lehine bir dengesizliktir; feodal gelenekler ayakta kalarak devlet bürokrasilerinde egemen olmaya devam etmiştir. *Junkerler*, büyük devlet aygıtına ilk dahil olan grup olmuştur: “Kapitalist grupların, cevaben geliştirdikleri baskılar, köylüleri ezen ve çok güçlü siyasi denetime tâbi bir tarımsal [üretim] biçiminin siyasal sonuçlarını telafi edecek güçte değildir.”²⁹ Moore, Japonya’yı Almanya’dan ayırmak için, feodal sadakat mefhumunun Japon örneğinde hususiyet arz ettiğini ve askerî türde bir sadakat ve disiplini, daha sözleşmeye dayalı, daha özgürce seçilmiş bir sadakat türü pahasına öne çıkardığını ekler. Üç kuvvetin görece ağırlığını hesaba kattığımız takdirde, model iyice karmaşık bir hal alır. Komünizme giden yolda ise ne ticari hayat, ne kentli burjuva kapitalizmi ve onunla bağlantılı değerler yeterince gelişmiştir. Zora dayalı tarımsal biçimler (kölelik vb.) çok kuvvetlidir ve mutlakiyetçi güçler eski tahakküm biçimlerini mekanik şekilde alaşağı eden köylü tabanlı is-

29 Bu noktada, B. Moore’un Almanya ile Fransa karşılaştırmasına bakınız: *Les Origines sociales de la dictature et de la démocratie*, a.g.e., 5. Bölüm’de, “Le fascisme en Asie: le Japon”, s. 194-218, ve “Synthèse théorique”, s. 331-383.

yanlara sebebiyet vermektedir. Başka bir deyişle, ilkel bir mutlakîyetçilik türü devam etmektedir.

Bu yazarlar için üzgünüm ama her şeye rağmen onlara saygı duyuyorum. Hemen ardından, size sunmak istediğim ve biraz ondan, biraz bundan alınan parçalarla oluşturmadığım şemamı anlatmak isterdim. Bu bağlantıları görünür kılmak suretiyle, modelleri eleştirecek araçlarla sizleri donatmak isterdim. Önümüzdeki derste, aynı şeylerin farkına daha sistematik bir şekilde varabilmeyi sağlamak için tarih felsefesini değiştirmek gerektiğini göstermeye çalışacağım ve o arada, okumanızı ısrarla tavsiye ettiğim bu yazarların görmüş olduğu bazı şeylere dikkat çekeceğim...

Resmî ve Özel

Bazı sorular aldım ama hiç huyum olmamasına rağmen, doğrudan cevaplamayacağım: Hem feci şekilde karmaşıklar, hem de yapmaya çalıştığım şeyin zaten neredeyse temelini oluşturuyorlar. Biri şiddetin kontrol altına alınmasına, öteki de devletin, mantıksal olarak oynamış olması gereken akılcılaştırma mercii rolüne dair. Bu iki meseleye ancak önümüzdeki yıl, yani şimdi söyleyeceklerimi tamamladıktan sonra eğileceğim.

Kaldığım yere döneyim: En son, resmîlik meselesi ve resmî olanın tekelinin teşekkülü üzerinde durmuştum ki bu, meşru sembolik şiddet tekelinin tesisi meselesini ortaya koymanın bir başka yoluydu. Devlet görevlilerinin ayırt edici özelliğinin, resmî diye adlandırılan işlevlerle, yani resmî mercilerde ve devletin içinde dolaşımda olan resmî söze, resmî yollarla ulaşabilme yetisiyle donatılmış olmak olduğunu hatırlatmıştım. Hatta devletin son tahlilde resmî sözün, düzenlemelerin, kuralların, düzenin, vekâletin, adlandırmanın dolaşımda olduğu mekân olduğu söylenebilirdi. Bu mantık çizgisinde, devletin kendisine karşı çıkanlar dahil olmak üzere (bu, daha sonra ele alacağım bir çelişki) herkesçe evrensel olarak tanınan bir iktidarın mekânı olduğu söylenecektir. Devlet, arkasında toplumsal mutabakat bulunan, kamu yararını, yani kamusal olarak, kamu için, kamuyu tanımlayan insanların tamamı için neyin yararlı olduğunu tanımlamakla yükümlü mercie dair bir mutabakatı barındıran, tanınıp kabul edilmiş bir iktidarın mekânıdır. Kamu yararının tekelini elinde bulunduranların aynı zamanda kamu kaynaklarına* erişim tekeli-

(*) Bu bağlamda kamu kaynağı olarak Türkçeye aktardığımız *bien public*'in Fransızcada hem "kamu yararı", hem de "kamu malı" anlamına geliyor olması Pierre Bourdieu'nün bahsettiği çelişkiyi çok daha çarpıcı kılmaktadır - ç.n.

ni de ellerinde bulundurdukları gerçeğinin, devletin çelişkilerinden biri olduğu söylenebilir. Daha önceleri verdiğim bir derste, geleneksel olarak başvuru-
lan felsefî mantık yerine sosyolojik bir mantıkla, Marksist ve Hegelci devlet
anlayışlarını karşı karşıya koymuş ve bir devlet antropolojisinin iki zıt ucu-
nu temsil ettiklerini ileri sürmüştüm. Bana öyle geliyor ki, birbirine ters gibi
görünen bu iki devlet anlayışı, aynı kâğıdın iki yüzü gibidirler: Marksist dev-
let olmadan Hegelci devlet de olmaz. (Slogan biçimindeki bu formüller, akıl-
da tutma amaçlı ve aslında biraz tehlikeli. Bunları asla yazmazdım ama dersin
amacı, yazmadığınız şeyleri söylemek ve yazının taşıyamayacağı, tahammül
de gösteremeyeceği, daha basit, daha sade, daha kaba şeyler söylemek sure-
tiyle yazılanları aktarılabilir kılmaktır.) Aslında burada geliştirmek istediğim
temel sav, devlete ait böyle temel bir muğlaklığa dair: Kamu yararına vücut
verenler, bu sıfatla bir dizi yükümlülüğü yerine getirmek zorundadır. Mesela,
kamusal insanlara has niteliklerden biri, özel alanlarının olmaması, özel ha-
yatları söz konusu olduğunda bile kamusal temsilde olmalarıdır.

Monique de Saint Martin'in yaptığı bir çözümlemeye göre¹ soylu [kişi], ev
hayatında bile kamusal temsil içinde olan, özeli resmî olan kişidir. Soylula-
rın aldığı eğitim, geleceğin soylularına çocukluktan itibaren hiç durmadan,
sıradan insanlar için sadece kamu içerisindeyken, temsil halindeyken geçer-
li olan kurallara, ev hallerinde bile tâbi olmalarını öğretir. Siyasetçiler ve bil-
hassa devlet soyluları grubunun meşru, resmî siyasetin mekânı olarak siya-
sal alana erişim sahibi olan üyeleri; ama aynı zamanda, devlet soyluları ola-
rak yüksek memurlar, özel hayat için de geçerli olan pek çok sınırlamaya tâ-
bidirler. Hatta özel hayatları her an gözler önüne serilip bir yerlerde yayım-
lanabileceğinden, özeli yayımlamaktan müteşekkil bu ifşa türüne açık oldu-
ğundan, özel hayatları yoktur. *Le Canard enchaîné* gibi mizah gazetelerinin
oynadığı rol üzerinde düşünmek lazım: Siyasi işlevleri, *Le Monde* gibi resmî
ya da yarı-resmî gazetelerin aşamadığı sınırları aşmaktır. Bu gazeteler skan-
dalları ifşa ederler ama belirli şartlarda, belirli sınırlarda ve hayli fevkalade
bir biçimde. Resmîyle özel arasındaki bu sınırı aşmak için, söz konusu özel
şahsiyetin resmî tanımıyla çelişki içerisinde bulunabilecek olan 'özel'i kamu-
sal hale getirmek anlamında resmileştirmek için, en azından kendi kendileri-
ne resmî olarak vekâlet vermiş bazı organlar vardır. Bu, üzerinde kafa yorul-
ması gereken bir nokta ve tam şu an bunun üzerinde çalışıyorum.

Soyut olabilecek bir tahlilden yola çıkarak nasıl gayet somut faaliyetler ge-
liştirilebileceğini göstermek üzere size verdiğim küçük bir şey bu: Özel haya-
tın hukuk tarafından korunması üzerine çalışıyorum şu anda; her gün, bel-

1 Monique de Saint Martin, "Les stratégies matrimoniales dans l'aristocratie. Notes provisoires",
Actes de la recherche en sciences sociales, 59, 1985, s. 74-77; ayrıca, *L'Espace de la noblesse* için-
de, Métailié, Paris, 1993, s. 217-243.

li belirsiz bahsini işittiğımız ama yakından bakmadığımız şeyler. Bir yıldızın mayolu olarak fotoğraflanması veya *Le Canard enchaîné*'nin iki siyasetçi (Le Pen ve Chirac) arasındaki görüşmeyi yazması: Mayolu fotoğraflanana yıldızın durumundaki gibi, burada da özel hayatın ihlali söz konusu mudur? Hukuk, bir yıldız ve bir siyasetçi için aynı biçimde mi işler? Yaptırımlar aynı mıdır? İki durumda, resminin ve özelin resmî tanımları nasıldır? Resmî hukuku, yani resmî sözü ellerinde bulunduran yargıçlar, bu durumlarla nasıl baş ederler? Fotoğrafın icadı, daha önceden rastlanmayan türde pek çok sorununa ortaya çıkarmıştır. Ressamlar her daim resmî ressamdı; nü yapırlardı ama resmî tanımlara uygun biçimde... Oysa fotoğrafı çekilen kişilerin onayı olmaksızın doğaçlama nü fotoğraflar çeken bir fotoğrafçı, skandallarla ilgili hukukî düzenlemelere tâbidir. Burada yapılabilecek bir dizi çözümleme için açılmış bir yol bulunuyor...

(“Büyük meseleler” ile uğraşırken kurnazca davranmalı: Devletten büyük D* ile, felsefî bir şamata ile bahsetmek belirli bir başarı getirebilir ama çok da iyi bir strateji olduğunu düşünmüyorum, çünkü bunlar çok zor meselelerdir. Benim daimi stratejim, bu büyük meseleleri, önemsiz gibi duran şeylerin arkasında gizlenmiş halde duran özünü kavrayabileceğimiz, erişimi mümkün bir taraflarından yakalamak şeklindedir.)

Evvelki çözümlemelerim, tarihsel bir bağlamda ortaya koymaya çalışacağım bazı sorulara doğru evriliyordu. Devletin, resmî kaynakların, meşru sembolik şiddetin tesis edilmesi olarak nitelenebileceği fikrini önceden ele almıştım. Şimdi, kamu yararının ne olduğunu söylemek, kendisi kamu yararı haline gelmek ve kamu mallarını temellük etmek üzere vekil tayin edilmiş faillerin ortaya çıkardıkları mekân şeklindeki devlet tanımından yola çıkarak, devletin oluşumunun tarihini sorgulayacağım. Sosyalist olduğu söylenen devletlerde, ileri gelenler üretim araçlarının toplumsallaştırılması adına kamu mallarını temellük eden ve görece eşine rastlanmamış bir imtiyaza sahip; konutlar, resmî platformlar, resmî radyolar gibi kamu mallarını, imtiyazların ortadan kaldırılması adına temellük etme imtiyazına sahip kimselerdi – söz konusu rejimlerin tuhaf yanı da budur. Bunun bizdeki biçimi daha ılımlı olsa da resmî otomobiller, resmî şahsiyetler, resmî platformlar, resmî koruma araçları bizde de vardır. Kamu mallarının bu meşru temellükü, aynı anda hem görev, hem de imtiyaz niteliğindeki olguya, yani imtiyaza layık olma ve özel hayatının bulunmaması ödevine gayet uygundur. Resmî makam sahiplerinin bazı imtiyazlara sahip olmaları, ancak bu imtiyazları meşrulaştıran değerlere, en azından resmen saygı göstermek suretiyle o imtiyazları hak etmeleri ile mümkündür.

(*) Fransızcada devlet kelimesi büyük harfle yazılır – *l'État* – ç.n.

Tüm bu hatırlatmaları yaptıktan sonra artık işaret etmek istediğim iki zaman ile yetinmeyi umuyorum; aksi halde söylemim tamamlanmamış bir senfoni olacak... İlk olarak devletin oluşumunun tarihini icra etmenin ne olduğunu, ikinci olarak da bu tarih icrası türünün bazı sıradan tarih[yazımlarından] nasıl ayrıldığını ifade edeceğim. Ama önce yönetime dair bir soruna değinip, ardından bu oluşum tarihinin ana hatlarını ortaya koyacağım. Aslında devlet kurumlarının tarihsel oluşumuna dair, önümüzdeki yıl yapacağımız dersin bir özetini sunacağım.

Sosyoloji ve Tarih: Genetik Yapısalcılık

Öncelikle: Yöntemin özgüllüğü. Devletin doğuşunu tarihsel olarak tarif etmek ne anlama gelir? Değindiğim üç yazarın uyguladığı şekliyle karşılaştırmalı yöntem tek yol mudur? Devletin oluşumuna dair evrensel bir önerme yapabilmek için, İnka İmparatorluklarından başlayıp Sovyet devletine kadar uzanan bir karşılaştırma yapmak şart mıdır? Benim cevabım hayır olacaktır. Tikel bir vakayı –ya da tikel vakalardan oluşan ufak bir bütünü– evrensel devlet biçimlerinin, yani belli bir mantığın ortaya çıkış mantığını ele verecek şekilde incelemek mümkündür. Bunu ortaya koymak hem uzun, hem de zor olacak. Bilhassa Eisenstadt’a ve Perry Anderson’a dair dile getirdiğim çekinmelerde bunu biraz konu etmiştim: Fransa ve İngiltere örneklerine odaklanmak bana gayet meşru görünüyor. Bunlar bilinçli bir şekilde mümkün vakalar evreninin örneği niteliğinde birer özgül vaka olarak, tarihsel anlamda tüm diğer modern devlet biçimlerine model teşkil etmişlerdir. Tarihsel sosyoloji ya da toplumsal tarih icra etmek, tikel bir vakayı ele almaktır; ama Bachelard’ın formülüne uygun şekilde, tikelliğini tikellik olarak, mümkünlerin tikel bir örneği olarak yahut mümkün vakalarla karşılaştırabilecek bir tikellik olarak ele almak... İngiltere ile Japonya karşılaştırmasına sık sık başvuracağım. Onları tikel vakalar olarak ele almak suretiyle, sadece yönetime dair sebeplerden dolayı değil ama aynı zamanda, tarihsel olarak genel bir model görevi görmüş olmak, daha sonra genelleşen modellerin şekillenmesine vesile olmuş tekil vakalar olmak gibi bir farka sahip olmalarından dolayı bu yönetime pek çok gerekçe bulunabilir.

Bu tikel vakalar, tarihten bulunacak pek çok gerekçeyle savunulabilir. Örneğin Marx *Kapital*’de, tarihçinin yaptığı işin bir ölçüde fiziksel olguları hem en ayırt edici, hem de bozucu etkilerden en azade halleriyle ortaya çıktıklarında gözlemleyen fizikçinin işine benzetir. Bunun mümkün olduğu her durumda, Marx normal, olağan koşullar altında deneyler yapmaya çalışır; yani olgunun, başka bir şeyle bozulmamış halde bulunduğunu varsayarak. Kapitalist üretim modelini ve üretim koşullarını incelemek için klasik İngiltere

örneğinden faydalanacağını, çünkü İngiltere'nin sadece seçkin değil, su kâtilmamış, kusursuz bir örnek olduğunu söyler. Benzer formülleri, yine Fransa ile İngiltere'yi örnek niteliğindeki iki vaka olarak adlandırıp, her ikisinin de, ortaya koymaya çalıştığı tarihsel arketipin en eksiksiz halini barındırdığını, varyasyonların ise değişmeyen değeri doğru bir şekilde ortaya çıkarma işinde tamamlayıcı unsur olduğunu ısrarla vurgulayan Marc Bloch'un feodalizm üzerine çalışmasında da bulabiliriz.²

Ama benim asıl derdim, bu tarihsel teşebbüsümü sosyoloji adına gerekçelendirmek. Sosyoloğun genel, değişmez kanunları; tarihçinin ise belli bir yer ve zamanda konumlanmış vakaları incelediği şeklindeki klasik karşıtlık tekrarlanabilir. Durkheim ile Seignobos arasındaki, başlangıçta tarihsel olan bu karşıtlık, kültürlü bilinçsizleri şekillendiren bir karşıtlık haline geldi.³ Oysa bu [karşıtlık] bana saçma geliyor: Genetik tarih ve genetik sosyoloji yapmadan, çağdaş bir olgunun sosyolojisini yapamazsınız. Benim tasarladığım haliyle sosyoloji, genetik bir yapısalcılık yahut yapısal bir genetikdir. Sosyolog, yaşadığı dönemin tikel bir vakasının karşılaştırmalı tarihini yapan kişidir; o, arka planda şimdiki zamanı tikel bir vaka olarak inşa etmek ve onu mümkün vakalar evreninde yeniden konumlandırmak fikriyle, araştırma konusu olarak şimdiki zamanı seçmiş bir tarihçidir. Hem tarihçilerin, hem de sosyologların düşebileceği, tikel bir vakayı bilinçsizce evrenselleştirmek, kendi tikelliği içinde oluşturulmamış tikel bir vakadan evrensel sonuçlar çıkarmak gibi vahim bir hataya karşı dikkatli olmak gerek. "Fransız bir öğretim üyesiyim" dediğim zaman, kendimi, mümkünler içinde bir tikel vaka olarak teşekkül etmeyi unutmuş olurum; örneğin yeniden üretimin işlevlerine dair evrensel sonuçlara varabilirim; ki bunlar tikel vakanın kendine has niteliklerinin yersiz bir şekilde genelleştirilmesi olur.

Tarih ile sosyoloji arasındaki sınır hiçbir anlam taşımaz. İşbölümü gelenekleriyle bağlantılı olmak gibi tarihsel bir açıklaması vardır, o kadar. Şayet bu sınır halen varlığını devam ettiriyorsa, bunun nedeni disiplinlerin mevcudiyetleriyle bağlantılı toplumsal çıkarların bulunmasıdır: zaman harcamış olmak, öğrenme sürecindeki yatırımlar ve psikolojik yatırımlar. Antropoloji ile sosyoloji arasındaki sınır için de aynısı geçerlidir: [söz konusu sınırın] toplumsal bir mevcudiyeti vardır ve yöneticileri, başkanları, kadroları ve zihni yapıları bulunan bir kurum olarak CNRS'in içinde bulunduğu şartlarla alakalıdır. Sosyoloji ile tarih arasındaki bu ayrım, tarihsel olarak inşa edil-

2 M. Bloch, *Seigneurie française et manoir anglais*, a.g.e.

3 Tartışmada, Durkheim'in tarihçi Charles Seignobos'a karşı aldığı meşhur konum şu metinde anlatılır: "Débat sur l'explication en histoire et en sociologie", *Bulletin de la société française de philosophie*, 8, 1908, yeniden basım, É. Durkheim, *Textes* içinde, Minuit, Paris, 1975, C. 1, s. 199-217.

miş, tarihsel olarak da yapıbozumuna uğratılabilecek, tarihsel bir yapay-olgudur. Tarihselleştirme, tarih tarafından bilinçdışına yerleştirilen bu tarihsel boyunduruklardan kurtarma işlevini görür. Durkheim'ın formülünü yineliyorum: "Bilinçdışı, tarihtir." Bir disiplinin ya da devletin tarihini keşfe çık-mak aynı zamanda her birimizin, başka bilinçdışlarıyla uyum geliştirerek adeta bir devlet başkanminki kadar nesnel bir gerçekliğe ulaşmış olan bilinç-dışını keşfe çıkmasıdır. Toplumsal dünyanın gücü tam da, bilinçdışının, zih-nî yapıların düzenlenmesinde, yönetilmesinde yatar. Öte yandan, zihni yapı devriminden daha zor devrim yoktur. Devrimlerin yeni insan yaratmak (ye-ni bir *homo economicus*, yeni bir *homo bureaucraticus*) konusunda çoğunluk-la başarısız olmaları bundandır. Benzer şekilde, coğrafya ile tarih arasında-ki ayrım da tarihin ürünüdür. Mevcudiyetleri öylesine fevkalade toplumsal güçleri seferber eder ki, sağlık sistemini yenilemek bile akademik disiplinle-rin bölünmüşlüğünden vazgeçmekten daha zordur.

Genel olarak, sosyal bilimin kurucu unsuru olduğunu düşündüğüm ve toplumsal işleyişi anlamanın yollarından birinin, onun ortaya çıkışını tah-lil etmekten geçtiğini söyleyen bu genetik yapısalcılığın bilimsel bir gerek-çesi vardır. Özünde sorgulanmadan kabul edilen ve hatta sıradan olana bi-raz açıklık getirmeye çalışmamın nedeni, bunların hiç de öyle düşünülme-den kabul edilecek şeyler olmamalarıdır ve disiplinlere dair o eski refleks-lerin, pratik sonuçlar üreterek kendilerini yeniden ortaya koyduklarını gör-mek için şu anda söylemekte olduğum şeyleri her birinin pratik olarak uy-gulamaya koyacak konumda olmanız yeterli olacaktır. Şeytanı kovacağım: Az evvel söylediğim şeyi anlamanın yollarından biri, Durkheim'dan geçer. Durkheim, toplumsal yapıları kavramak için en temele inmek gerektiğine inanıyordu ve bu da onu ön plana antropolojiyi almaya götürdü (*Dinsel Ha-yatın İlk Biçimleri* kitabına ya da Marcel Mauss ile yazdığı "Bazı İlk Sınıf-landırma Biçimlerine Dair" başlıklı makalesine bakılabilir).⁴ Temeli, ilk un-suru ilkel olanda arayan Durkheim'm genetik düşüncesinin en önemli mal-zemesi antropolojydi: Ona göre ilkel biçimler, temele inmemizi sağlar. Kim-ya metaforudur bu: Temel, ilk unsurdan yola çıkarak, kombinasyon yoluyla karmaşık olana ulaşılır.

İlk unsura dair bu fantezi belirli bir zamanda, dilbilim modeli vasıtasıyla yeniden canlandırılmıştı: dilleri yeniden kurmaya yarayacak bir fonem siste-mine sahip olmanın hayali kuruluyordu. Benim niyetim bu türden değil; kö-ken arayışı ile (bizim kendi geleneğimiz örneğinde Orta Çağ devleti) ilk te-mel unsur arayışının birbirine karıştırılmaması gerektiği kanaatindeyim. Be-nim için köken, bir kez inşa edildi mi artık fark edilmemeye başlayan şey-

4 *L'Année sociologique*, 6, 1903 (1901-1902), yeniden basım: Marcel Mauss, *Œuvres*, Minuit, Pa-ris, 1969, C. II, s. 13-89, ardından da *Essais de sociologie*, Minuit/Points, Paris, 1971, s. 162-230.

lerin meydana geldiği yerdir. Köken, asli meselelerin döndüğü, mücadelelerin görüldüğü yerdir, çünkü devletin oluşumuna karşı gelişen dirençler çok önemlidir. En iyi tarihçiler, anlaşılabilir sebeplerden ötürü, marjinal grupları, tahakküm altındaki insanları unuturlar. Vergiye karşı başkaldırıları incelenir elbet ama dil birliği veya ölçü birliği süreçlerine karşı direnç, inceleme konusu yapılmaz. Başlangıç anlarının inceleme açısından önemli olması, özün bulunacağı yer olmasından değil, devletin temel belirsizliği olan, kamu yararını kuramsallaştıranların ve aynı zamanda ondan faydalananların aşikâr olduğu yer olmasındandır. Devletin bu iki çehresi, başlangıçta çok daha net görünür çünkü devlet, düşüncelerimizde mevcuttur ve devlete sürekli bir devlet düşüncesi tatbik ederiz. Düşüncemiz büyük ölçüde onun nesnesinin ürünü olduğu için, başta özne ile nesne arasındaki bu aidiyet ilişkisi olmak üzere, [zihnimiz] artık asli olanı kavrayamaz.

Bu genetik yapısalcılık, bürokratik işleyişin ortaya çıkışının özgül mantığını ortaya koyarken, aynı zamanda bu mantığın özgül tabiatının ne olduğunu tanımlamalıdır. Burada söz konusu olan, mantıksal mantıklara karşı pratik mantıklar meselesidir.⁵ Sosyal bilimlerin işine karışma ve bir otorite tatbik etme eğilimleri gitgide artmakta olan daha gelişmiş bilim dallarına mensup uzmanların, bu sıfatla sosyal bilim uzmanlarını, tarihçileri ve sosyologları sorgulamalarına sık rastlanır. Sert bilimleri erkek, yumuşak bilimleri dişi olarak niteleyen çok güzel bir makale vardır.⁶ Nitel/nicel: Bu ayrımlar, ne toplumsal olarak, ne de cinsel olarak tarafsızdır ve yarattıkları etkiler son derece zararlıdır. Yumuşak bilim uzmanlarının, sert bilimlerin tezahürlerini taklit etmek suretiyle kolay sembolik kârlar elde edebilecek olmalarının ötesindeki çok daha feci bir tehlike, sert bilimler çizgisindeki uzmanların, bir kısım yumuşak bilim uzmanının işbirliğiyle, şeylere dair, gerçekliğe uygun düşmeyen bir tarihsel mantık tasavvurunu dayatmaya çalışmaları ihtimalidir. Kabiliye ritüelleri ya da Fransız eğitimci kategorileri üzerine –*École normale* mezunlarının ölüm ilanları ve öğretmenlerin öğrencilere dair yargılarının tahlilinde ortaya çıktığı şekliyle–⁷ yaptığım çalışmalarda, toplumsal faillerin ve toplumsal kurumların gevşek ve müphem mantıklarla işlediklerine kani oldum: Tarihselin bir mantığı vardır ve bu, mantıksal mantık değildir. Sosyal bilim uzmanlarının üretimlerini mantıksal mantık ölçütlerine göre değerlendirirseniz, sosyal bilimi kendi özgünlüğünden mahrum bırakmış olursunuz. Sosyal bilim uzmanları için en önemli ödevlerden biri, bazı bi-

5 Bu noktaya dair bkz. Pierre Bourdieu, “Le démon de l’analogie”, *Le Sens pratique*, a.g.e., özellikle s. 426-439; ayrıca bkz. “De la règle aux stratégies”, *Choses dites* içinde, Minuit, Paris, 1987, s. 77.

6 Norman W. Storer, “The hard sciences and the soft”, *Bulletin of the Medical Library Association*, 55, 1967.

7 P. Bourdieu, *Homo academicus*, a.g.e., s. 97-167; “Les catégories de l’entendement professoral”, a.g.m., tekrar yer aldığı eser: *La Noblesse d’État*, a.g.e., s. 48-81.

limsel evrenlerde teorik olarak rastladığımız şekliyle mantıksal mantıkla alakası olmayan kendi özgül katiyetlerini kabul ettirmek için, nesnelerinin özgül mantığını ve nesne üzerine çalışmalarının özgül mantığını açık ve anlaşılır hâle getirmektir. Mantıksal mantık terörü, mesela biyoloji gibi daha “geleşmiş” denilen başka insan bilimleri üzerinde de etkisini gösterir.

Pratik mantıklar –kurumların, insan pratiklerinin mantığı– kendi özgüllükleri içerisinde kurulmalıdırlar. Tarih bilimlerinde yapılan en önemli bilimsel hatalardan biri, üzerinde çalışılan nesnenin değil, nesneye dair söylemin üretildiği alanın zorunluluklarıyla uyusmak adına nesneden daha katı bir tutum takınmak, nesne hakkındaki söylemde nesnede var olandan daha büyük bir katiyet benimsemektir. Bütünüyle samimi ve spontan olan bu tahrifatların verdiği zarar büyüktür; zira bunlar, söylemin mantığının, nesnenin mantığıyla orantılı hâle getirilmesinin önüne geçer ve dolayısıyla, yüzde elilik değil, tümüyle bambaşka olan bu mantıkların özgüllüğünün kavranmasına engel olurlar. Daha kapsamlı bir muhakeme isterseniz, *Le Sens Pratique* [Pratik Duyu] adlı kitabım bu konuya eğiliyor. Kitap, ritüel pratiklere ve mitlere özgü sistemlere dair sorunları konu alsada, mantıksal mantığın tahrir ettiği pratik mantıklar sorununa sıkça rastlayabileceğimiz devlet meselesine de tatbik edilebilir.⁸ Sosyal bilimlerin çelişkilerinden biri, pratik mantıkları tarif etmek için elimizde sadece, zorlu ve istikrarlı bir tarihsel gayretin pratik mantıklara karşı inşa ettiği mantıksal mantıkların olmasıdır. Olasılık hesabı, spontane olasılığa karşı inşa edilmiştir: Olasılık hesabının tüm temel esasları, “yaptıklarınızı spontane bir şekilde yapmayın” sözü üzerine kuruludur.

Aynı şekilde oyun teorisi de, oyuncunun spontane stratejilerine karşı inşa edilmiştir. Dolayısıyla, elimizdeki bilgi araçları nesnemizi tahrir eder. Bilgi araçlarını tanımak önemlidir ve epistemolojinin âlim için hoş bir seda değil, bilimsel çalışmasının parçası olması bundan kaynaklanır: Burada söz konusu olan, nesnelerimiz üzerinde ne türden bir etki yarattıklarını bilebilmek için, bilgi araçlarımızı tanımaktır ve hangi özgül mantığa riayet ettiğini, kendisine tatbik ettiğimiz bilgi araçlarıyla hangi noktalarda çatışki içerisinde olduğunu bilmek için de nesnemizi tanımamız gerekir. Bu ikili çaba çok önemlidir: Tarihçiler, *a fortiori* coğrafyacılar, hem isyan etmiş, hem de ezilmiş olmaktan müteşekkil bir tür sembolik tahakkümün kurbanıdırlar. Bir örnek vereyim: Avangart bir coğrafya dergisi olan *Herodote*’un ilk sayısı Michel Foucault ile yapılmış bir röportajı yayımlamıştı. Bu, dikkate değer bir lapsustur: En aşağıdaki, en yukarıdakinden bir teminat isteyecektir...

Tarihçiler kuramsallaştırmalar karşısında rahatsız olurlar; hatta tarihçilik mesleği çoğunlukla biraz da hor görerek (ama zıt duygular içerisinde) sos-

8 P. Bourdieu, *Le Sens pratique, a.g.e.*, özellikle Bölüm 1,5: “La logique de la pratique”, s. 135-165 ve II. kitabın tümü.

yologlara bırakılan genelleştirme iddiasından vazgeçmek gibi bir bedel ödenmesini gerektirdiği için, her türden kuramsallaştırma karşısında öfkelenirler. Egemen konumdaki tarihçiler, methiyelerini filozoflara sunarlar. Genel olarak “felsefi” diye adlandırılan (aslında epistemolojik diye adlandırılması daha uygun olacaktır) düşünme biçimi bir hassasiyet değil; tarihçi, sosyolog, toplumsal dünya uzmanlığı mesleklerinin yapı taşlarındandır ve tarihsel bilimlere özgü bir donanım olarak öğretilmelidir. Filozoflarda ve tarihçilerde pek yaygın olmayan bu donanım, hem tarihçiler açısından, filozofların onlar üzerinde kurduğu tahakküm biçimlerinden kurtuluşlarına imkân verecek bir araç, hem de sosyal bilimlerin birleşmesi ve sosyoloji ile tarih arasındaki sınırın ortadan kalkması yolunda bir adım olurdu.

Devletin Genetik Tarihi

Benim tasavvur ettiğim şekliyle sosyoloji, disiplininin alışıldık sınırlarından çıkar ve nesne olarak ele aldığı nesnel yapıların oluşumunu da programına katar. Bu genetik sosyolojinin (aynen Piaget’in genetik psikolojisinden bahsedildiği gibi) görevi, bireysel ve toplumsal yapıların, bizim örneğimizde ise yüksek memuriyet alanının, bürokratik alanın, devlet alanının ortaya çıkışı üzerine çalışmaktır. Kolektif yapıların bu genetik tarihi nasıl icra edilmelidir? Bunun, alışıldık şekilde yapılagelen tarihten farkı nedir? Fazladan neyi gerektirir? Devletin doğuşu üzerine, çok takdir ettiğim ve bana yol gösterecek olan birkaç kolektif çalışma mevcut. İşte kaynakçam: Françoise Autrand, *Prosopographie et genèse de l’État moderne* [*Prosopografi ve Modern Devletin Doğuşu*]; Jean-Philippe Genet ve Bernard Vincent, *État et Église dans la genèse de l’État moderne* [*Modern Devletin Doğuşunda Devlet ve Kilise*]; Jean-Philippe Genet ve Michel le Mené, *Genèse de l’État moderne* [*Modern Devletin Doğuşu*]; *Culture et idéologie dans la genèse de l’État moderne* [*Modern Devletin Doğuşunda Kültür ve İdeoloji*].⁹ Dersin geri kalan kısmında değineceğim daha pek çok çalışmadan bahsedebilirim elbette. Ama tarihçilerin daha iyi işler çıkarabileceğini göstermesi açısından bu saydıklarımın önemli olduğu kanısındayım.

Bu noktalara değinmem, tarihçileri cesaretlendirmek, –nesneleştirilebilecek ve dolayısıyla hâkim olunabilecek tahakküm türlerini görebilmeyi sağlayan bilim sosyolojisinden faydalanarak– tarih alanının yapısına içkin olmaları dolayısıyla kabullendikleri sansür türlerinden onları kurtarmaya ça-

9 Françoise Autrand (der.), *Prosopographie et genèse de l’État moderne*, École normale supérieure de jeunes filles, Paris, 1986; Jean-Philippe Genet ve Bernard Vincent (der.), *État et Église dans la genèse de l’État moderne*, Casa de Velázquez, Madrid, 1986; Jean-Philippe Genet ve Michel Le Mené (der.), *Genèse de l’État moderne*, a.g.e.; *Culture et idéologie dans la genèse de l’État moderne*, École française de Rome, Roma, 1985.

laşmak amacını taşıyor. Derdim onlara şunu demek: “Yaptığınız işte sonuna kadar gitmeniz; kavramları sonuna kadar zorlamayı, modeller, değişkenler sistemleri oluşturmayı dert etmeyen tarih biliminin hafif iğdiş edici nitelikteki sınırlarına kendinizi kapatmamanız durumunda, yaptığınız işi çok daha iyi yaparsınız.” Tarihçiler buna topyekûn katılmayacaklardır ve Popperci anlamdaki bir yanlışlamaya dayanabilecek, on beşten fazla tutarlı tarih çalışması sayılabilir. Bedenselleştirilmiş ve nesnel kısıtlar ve sansür türleri üretmek, alana has özelliklerden olup, alana girerken boyun eğdikleri sansürleri insanların ruhu dahi duymaz.

Hayrete düşürmek, kınamak ya da ders vermek için değil, sosyal bilimlerin hem sert bilimlerin diktasından, hem de en beter tahakküm biçimlerinden biri olan, bedenselleştirilmiş tahakküm biçimlerinden kurtulmasına katkıda bulunmak üzere bunları söyledikten sonra, genetik tarih ile tarihçilerin yaptıkları işlerin yöntemsel olarak nerede ayrıldığını dile getirmek için bu türden ön kabulleri biraz daha ayrıntılı izah edeceğim. En büyük farklardan biri, tarihçilerin benim yapığım işi hem lüzumsuz hem de aşırı iddialı bularak gerçekleştirmeyecek olmalarıdır. Saussure’ün atıf yapmayı çok sevdiğim ve dilbilimcinin ne yaptığını bilmenin gerekliliğine vurgu yapan bir formülü var. Ortaya koymak istediğim şey, az evvel bahsettiğim tarihçilerin yaptığı işi yapmanın ne anlama geldiği ve onlar olmaksızın devletin oluşumu hakkında yapmaya çalışacağım şeyi gerçekleştirmenin imkânsız olmasıdır. Ne yapmakta olduğumuzu bildiğimizde, yaptığımız işi çok daha iyi yaparız: Bu, pratikten yönetime geçiştir. Marc Bloch, kitabının adını *Tarihçilik Mesleği* koymuştur: Meslek, pratik halde mevcut olan bir şeydir, pratiğinize dair bir üst-söyleme sahip olmadan da ortaya müthiş işler çıkarabilirsiniz. Mesleğini bilen ama ona eşlik eden epistemolojik söylemleri bilmeyen bir tarihçi ya da sosyoloğu, yöntemi üzerine üst-söylemlere başvuran ama bir mesleği olmayan sosyoloğa tercih ederim. Metodoloji, teknik bir hatayı asla önleyemez; hatadan koruyan, meslektir. Mamafih, meslek şart olmakla birlikte yetersizdir. Bilinç düzeyinde hâkimseniz, uyguladığınız pratik esasları izah edebiliyor, şemaları kaidelere dönüştürüyor, hasımlarmızın bile, ikaz mahiyetinde kullanabileceği müşterek kaideler ortaya koyabiliyorsanız mesleğinizi de daha iyi icra edersiniz. Kaideler koymanın, kodlamalar yapmanın önemi inkâr edilemez.¹⁰ Epistemoloji, bir mesleğin kaideleştirilmesi, kodlanmasıdır ve bu da onu dönüştürür: Yapılan iş, farkmdalıkla yapıldığında başka bir düzleme geçer.

Devletin genetik tarihine yönelik projemde, her mantığın ortaya çıkışının da bir mantığı olduğu fikrini daha en baştan devreye sokarım. Başka bir deyişle, bir tarihçe anlatmakla tarih icra etmek birbirlerine zıttır: Tarih bir an-

10 Bkz. P. Bourdieu, “La codification”, *Choses dites*, a.g.e. içinde, s. 94-105.

latı değil, ilgili olaylardan yapılan bir seçkidir (Saussure); bilinmesi gereken, neyin tarihsel olarak kurulmuş olduğudur. Birinci nitelik: Mantık türlerinin ortaya çıkışının bu mantığı, ne mantıksal gereklilik düzleminde, ne de tesa-düf veya saf olumsallık düzleminde gerçekleşir. Tarihsel ve toplumsal nes-neler dediğimiz, kendi özgül mantıklarına sahip bu tuhaf nesnelerin orta-ya çıkışının da özgül bir mantığı vardır ve bu söz konusu mantık, mantık-sal mantık değildir. Sizi, büyük bir klasik felsefi açılımdan kurtarmak için, Cassirer'in *Word*'de çıkan son makalesine yönlendiriyorum.¹¹ Cassirer sa-dece faydalı değil, tarihçilik veya sosyologluk mesleği üzerine doğru düşün-mek için de gerekli bir filozof. Hayatının sonuna doğru yapısalcılıktan bah-setmiş, Leibniz'in "zorunlu gerçeklik/mantıksal gerçeklik" alternatiflerin-den farklı, tuhaf bir gerçeklik olan bu yapı kavramının felsefi temelini atma-ya çalışmıştı: Cassirer'e göre bu, hem ortaya çıkış hem de işleyiş bakımın-dan, bir tür zorunluluk veya olumsal rasyonalitedir. Saf olumsallığı zorunlu-luğun karşısına yerleştiren mantığa göre bunu ele alırsak, ondan hiçbir şey anlamayız. Cassirer, bu muhteşem makalede, ele alman belli bir andaki ta-rihsel sıralamalara içkin mantık anlamındaki tarihsel mantıklar ile süreç an-lamındaki tarihsel mantığın bu muğlaklığını ele alır. Bana göre tarihçi ya da sosyolog olmak, hem hâlihazırdaki halleri, hem de ortaya çıkışları itibariyle, bu alternatiflerin dışında kalan mantıklarla ilgilenme duyarlılığına sahip ol-maktır. Aynı şekilde kavramımız icap eden şey, benim habitus adını verdi-ğim, kalıcı yatkinlıklar biçiminde bedenselleştirilmiş yapısal gereklilikler al-tında, kendini önceleyen tarihin ürünlerinin baskısı altında gerçekleştirilen toplumsal fiillerin, olumsallıktaki gerekliliği veyahut da gereklilikteki olum-sallığı şeklinde tanımlanabilir.

Toplumsal dünyayı kavrayan tarihçi veya sosyolog, nesnesinin aslında ta-rihin ürünü olan bir yapı yani alan ile yine tarihin ürünü olan bedenselleş-tirilmiş bir yapı arasındaki ilişkide, zorunlu ve rastgele olmayan geçici bir hal olduğunu bilirse, işini çok daha tam yapacaktır. Guizot'nun Temsilci-ler Meclisi'ndeki bir bildirisini inceleyen bir tarihçinin önündeki olgu, kon-jonktürel, kazaen ortaya çıkmış, esasında hiçbir önemi olmayan bir *happe-ning*'dir [olay]. Cohn-Bendit'in 1968'deki bir bildirisi, falanca akademisyen-in 1968'deki yahut *Madam Bovary* aleyhine açılan dava döneminde Flau-ber'tin tutumu üzerine çalışan sosyolog için de aynısı geçerlidir. Sosyolog bir *happening*'i incelerken, aslında habitus ile –bir bireyoluşun [ontogenèse], belirli bir yapının, yani genel bir toplumsal uzamın ve bu uzam içerisinde-ki bir alanın yapısının içinde bulunduğu hâlihazırdaki durumun, belli şart-

11 Ernest Cassirer, "Structuralism in modern linguistics", *Word*, 1 (2), 1945. Ayrıca bkz. Pierre Bourdieu, "Structuralism and theory of sociological knowledge", *Social Research*, 25 (4), 1968, s. 681-706.

lar altında bedenselleştirilmesinin bir ürünü– ile nesneleştirilmiş bir yapı –bir toplumsal uzamın bütününe veya çoğunlukla bir alt evrenin, yani tarih alanının, edebiyat alanının, devlet alanının yapısı– arasındaki ilişkiyi inceler. Nesne olarak bugünü seçen sosyolog, karşılaştırmalı tarih yapmaktadır. 1975 yılındaki bir konut reformu politikasını incelerken, 1215 yılında Lordlar Kamarası'nda veya Parlamento'da yaşanan bir tartışmayı inceleyen biri her ne yapıyorsa, aynen onu yaparım: Burada ilgilendiğim nokta, iki tarihçe arasında belirli bir anda yaşanan karşılaşmadır ve o anın kendisi de bireyler ve yapılar açısından bir tarihtir.¹²

Oyun ve Alan

Kısa bir süre daha bu noktadan devam edeceğim. Bu [durum] toplumsal ya da tarihsel olguların analiz edilmesi mesleğine dair anlayışı pratikte nasıl değiştirir? Bunun anlaşılabilmesini sağlamak için hızlıca alan ile oyunu karşılaştıracam. Bu genetik yapısalcılık sıradan tarih yapma şeklinden bazı noktalarda ayrılır: öncelikle yapmakta olduğu işi yapmanın ne demek olduğunu açıkça ortaya koymayı görev edinmesiyle. İkinci olarak, tarihsel değişimin ve tarihsel gerçekliklerin, özellikle de alanların özgül mantığının ne olduğunu ortaya koymasıyla. Üçüncü olarak, devletin, öteki ayrılmış bölgeler arasında farklılaşmış bir bölge olarak ortaya çıktığı ayrılmış toplumlarda, sosyolog araştırma nesnesi olarak alt evrenleri veya alanları ele aldığını bilir: Edebiyat tarihi, sanat tarihi, devlet tarihi, anayasa hukuku tarihi yaparken, benim alan diye adlandırdığım toplumsal oyunların oluşumunu incelemektedir. Söylediklerimi şöyle özetleyebilirim: Kendime biçtiğim tarihsel proje, bana göre iletişimin gereği olarak oyunla karşılaştırabileceğim (az evvel dile getirdiğim farklılığa işaret etmek şartıyla) belli bir alanın oluşumunu incelemektir. Oyunların içinde en entelektüel olan satranç ele alalım. Kant'ın beşeri bilimlerin dogmatik kutbu olarak adlandırdığı kutba yakın olanlar yahut ne pahasına olursa olsun formalize etmek isteyenlerin hepsi, satranç metaforu tarafında dururlar; sürekli ontolojik sıçramalar yapar ve mantığa dair şeylerden şeylerin mantığına veya mantıksal mantıktan pratik mantığa geçer, pratik mantığı ilga ederler. Satranç oyunuyla alan arasındaki ayrımı ortaya koyarak yapmaya çalıştığım şey, benim için toplumsal alanların ve oluşum süreçlerinin sahici felsefesi olan somut bir kavrayış yöntemini zihinlerinize yerleştirmek.

Satranç oyununun açık, bilinçli bir şekilde formüle edilip ilan edilmiş, oyunun dışında duran, oyundan önce var olan ve bitince de var olmaya de-

12 Bu noktada bkz. Pierre Bourdieu, "Le mort saisit le vif. Les relations entre l'histoire réifiée et l'histoire incorporée", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 32-33, 1980, s. 3-14.

vam edecek olan, yeniliklere açık olmak kaydıyla sabit kuralları vardır ve oyuncular, oyunun kurallarını kabul etmek suretiyle bunlara açık bir şekilde rıza göstermiş olurlar. Söz konusu oyunu düzenleyen kuralların, oyunun dışında olması çok önemli bir niteliktir: Oyun sırasında rakiple müzakere etmek söz konusu olamaz. Bir alandaki kurallar, zımnî düzenliliklerdir, sadece çok küçük bir kısmı alenidir: az evvel değindiğim, meslek ve yöntem farkıyla aynı şeydir bu. Düzenliliklerin bir bölümü, pratiklere getirilecek yaptırımları düzenler; yaptırımlar oyuna içkin ve zımnîdir; kurallar uygulanır ve sürekli olarak yeniden tedavüle sokulurlar: Alanın niteliklerinden biri tam da, kazanmak için verilen, oyuna içkin kurallara uygun şekilde yürütülen mücadeledir. Weber'in dediği gibi, kapitalist kozmosun kuralları önünde eğilmeyen, eğer patronsa iflas eder, işçiye oyunun dışına atılır.¹³

İçkin kurallar, yaptırımlar aracılığıyla kendilerini hatırlatmakla birlikte, zımnî kalabilirler. İkinci olarak, ekonomik veya bürokratik kozmosun günlük olağan düzeninde, oyunun kurallarına dair mücadele verilmez. Ama kuralları değiştirmek amacıyla, oyunda hile yapmak anlamına gelen ama sonradan kural haline gelecek olan zımnî bir düzenlilik yerleştirmek suretiyle verilecek bir mücadele (devrimle veya reformist bir politika aracılığıyla) mevzubahis olabilir. İlk başta şike, safsata ya da fırsatçılık sayılan şeyler [kural haline gelebilir]...

Başka bir deyişle kurallar, oyuncuların çoğunlukla farkında olmadıkları, izah edemedikleri ama pratiğine hâkim oldukları zımnî düzenliliklerdir. Oyun kurallarının aksine, sabit de değildirler, oyunun dışında da. Oyunun oynanışını belirleyen kısıtlar da bizzat o oyunun ürünüdür. Bu demek oluyor ki oyunun yapısal bir tahlili bizi oyunun tarihinin; oyunu mevcut aşamasına getiren varoluşun; oyunun, oyun oynanırken maruz kalınan baskı ve düzenlilikleri ortaya çıkarıp sürdürmesine vesile olan sürecin tahliline götürür. Oyunun tüm hakikati, oyunun içerisinde değildir. Bir alan, kuralları konumundaki düzenliliklere göre oynanan, ama kuralları ya da düzenlilikleri değiştirmek için de oynayabileceğiniz bir oyundur.

Bir alanın oluşumunu tasvir etmekle bir oyunun oluşumunu tasvir etmek aynı şey değildir. Bir oyunun oluşumunu ortaya koymak istiyorsanız, bir normet bulmalı, mucidin kim olduğunu bilmelisiniz: Mesela basketbol oyunu 1890'da ortaya çıkmış; daha az sert, kadınların da oynayabileceği bir oyun yaratmak isteyen biri tarafından icat edilmiştir. Alan için, bir süreci takip etmek mevzubahistir. Marc Bloch, feodal hukuktan kraliyet hukukuna geçilirken yaşanan, hukukun tek noktada yoğunlaşması sürecinin (kral, nihai başvuru mercii olarak yargı gücünü ağır ağır kendinde toplar), söz konusu sü-

13 P. Bourdieu burada, Max Weber'in, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizm'in Ruhu*'nda anlattığı, doku-macılar örneğini kast ediyor.

reci bütünüyle ele alan bir plan, bir yasa metni olmadan, tabiri caizse alelacele hayata geçtiğini söyler.¹⁴ Bu, rastgele ve gelişigüzel gerçekleştiği anlamına mı gelir? Hayır, burada çok tuhaf bir gereklilikle karşı karşıyayızdır; ne rasyonel hesaplar yapan bir nomotet veya bir mucit vardır karşımızda, ne de tuhaf işlerle uğraşan bir deli (“ses ve fke”). İşini alelacele yapan, daha önceki bir duruma ait unsurları bir araya getiren, yapbozlar inşa eden biriyle karşı karşıyayızdır. Tuteursiz görünen bu inşa, sosyal bilimlerde uzman olanların üzerinde çalıştıkları nesneler olan yarı tutarlı şeyleri ortaya çıkarır. Tarih yaparken, ister istemez bir tarih felsefesine sahipsinizdir zaten, onun ne olduğunu bilmek son derece faydalıdır. Marc Bloch’un zihnindeki tarih felsefesi, benim oyun ve alan karşılaştırmasından yola çıkarak yapmak istediğim şeydir, yani, muğlak mantıkların ortaya çıkmasına neden olan bir mantık felsefesine ve neyin önemli addedilmesi gerektiğine dair sadece bir yerindelik esasına değil aynı zamanda bir üst-yerindelik esasına ulaşmak. Büyük tarihçilerin gayet iyi yaptıkları bir şeyi, en azından bir sorun olarak kurmaya çalışıyorum. Bu felsefenin, tarihsel olguların okunma şeklini ve tarihçilerin ortaya koydukları işleri okuma şeklini nasıl değiştirebileceğini göstermek isterim. Sinik olsaydım “Tarihçiler bu şekilde çalışmaya devam edip sosyologlara hazır malzeme versinler” derdim. Ama benim çalışmam onlarınkine hürmet ediyor ve çok şaşırtıcı konuştuğumu düşünseniz de, söylemim tarihsel çalışmalarının sonuna kadar götürülmesini teşvik amaçlıdır; tarihçiler sonuna kadar gtrmediklerinde kendi işlerinin sahibi olmaktan mahrum kalıyorlar.

Tarih sosyolojisi çok yaygın iki eğilimden, iki yaygın finalizm türünden kaçınır: Tarihsel dünyanın içkinliğinde, belli maksatlara yönelmiş bir neden arayan kolektif bir finalizm ve sosyal bilimlerde zaman zaman yeniden beliren bireysel finalizm. Rasyonel eylem teorisi, eyleyicileri şu veya bu türdeki maddi veya sembolik faydayı azami hale getirmeye çalışan rasyonel hesapılar olarak alır. Toplumsal dünyanın paradoksu, söz konusu düzenin, bireyle-re aşkın, kolektiflere nakşolmuş bir işlevin ya da bireylerin bilinçli bir maksadının ürünü olduğu hipotezini ortaya atmak zorunda kalmaksızın, içkin bir düzenin keşfedilebilecek olmasındır. Toplumsal dünyaya dair izahını bilmediğimiz her şeyi yüklediğimiz ve mümkün olan her türden işlevle (devlet korur vb.) donattığımız devlet, büyük cehalet sığınaklarından biri olagelmiştir. “Teorik” olma iddiası taşıyan kitaplarda, devlet konulu cümlelerin sayısının son derece çarpıcı olduğunu görürsünüz. Devlet kelimesinin, *hipostaz* denilebilecek bu hâli gündelik teolojidir. Oysa devleti önermelerin öznesi haline getirmenin hiçbir anlamı yoktur. Devlettten bahsederken hep cümlelerimi dolandırmamın sebebi bu...

14 M. Bloch, *Seigneurie française et manoir anglais*, a.g.e., s. 85-86.

Burada bir düzen ve belli bir mantık var. Ama bu mantığın bir öznesi bulunduğunu varsaydıracak bir temelimiz yok: Bu, öznesiz bir mantıktır ama –sosyal bilimlerde, çoğunlukla bir hatanın üzerinden atlanıp bir başka hataya yakalanılır–, bir zamanlar Althussercilerin Marx adına söyledikleri gibi, toplumsal faillerin, sadece yapının *Träger*’leri olduğu anlamına gelmez (pek iyi bir tercüme olmasa da *Träger* “taşıyıcılar” [*porteurs*] şeklinde çevrilebilir). Toplumsal failler eylemler ve aktiftirler ama onlar vasıtasıyla eyleyen, tarihtir; kendilerinin de ürünleri oldukları tarih. Bu, yine de büsbütün bağımlı oldukları anlamına gelmez.

Tarih mantığının bu şekilde tasavvur edilmesinden çıkan bir başka önemli şey, sürecin mantığının, ilerlemenin mantığı olmadığıdır. Söz konusu süreç ille de kesintisiz olmak zorunda olmamakla birlikte sanıldığından çok daha kesintisizdir; ama kopuşlar da sergiler. Filozoflar bu türden meselelere müdahil olduklarında, sanki bıçakla kesilmiş gibi olan ikilikleri yeniden yaratır ve meslekleri sayesinde ikiliği pratikte aşmış olanları da geriletirler. Sosyal bilimleri filozoflardan, en azından sosyal bilimlerin özgüllüğüne hürmet etmeyen, sosyal bilimlerin işini olduğu gibi kabul etmeyen ve Nietzsche’ye göre kadınlara gidildiği gibi, terörist bir epistemolojik düzeni hâkim kılmak üzere ellerinde kırbaçlarla aşağı inenlerden kurtarma gerekliliği buradan gelir. Sosyal bilimlerin özgüllüğüne hürmet eden filozoflara bütün kalbimle ‘buyurun gelin’ diyorum çünkü iki kelime ile değindiğim meselelerle (kural ve düzenlilik) baş etmesinde sosyal bilimlere yardımcı olabilirler. Bu konulara dair söyleyecek olağanüstü güzellikte şeyleri olan iyi filozoflardan bolca faydalandığımı da söyleyebilirim.

Devletin oluşumu üzerine çalışırken, örneğin, bir tarih felsefesini içinde taşıyan modern öncesi/modern/postmodern ayrımı gibi bir yerindelik esaslı belirlenir. Devletin evrensel olanı temsil ettiğini ve devletin teşekkülünün de, içinde bazı faillerin evrensel sözü tekellerine aldığı bir evrenin teşekkülü olduğunu düşündüğünüzde; devletin teşekkülünün evrenselleştirme süreciyle alakalı olduğu görülür: Yerelden evrensele geçilmektedir. Evrenselleştirmeye doğru ilerlemek, ilerleme olarak addedilebilir mi? Kendilerini karşısında konumlandıkları yapının baskısı altında gerçekleşen icatlarla karşı karşıyayızdır burada. Şık metinlerin konusunu oluşturan birey/yapı alternatifi saçmalıktan ibarettir; zira yapı hem bireye işlemiştir, hem de nesnellığe. Üstüne üstlük, toplumsal düzen yaratıcılığın engellenmesini de dayatabilir (mesela bilim evreninin bilimsel icada engel olması). Sosyoloji, iktidara mücadelelerinin tarihsel olarak olduğu toplumsal evrenlerin teşekkülünü izah etmelidir. Bu evrenlerin mantığı, bilim, hukuk gibi “tarih ötesi” olanın, yani toplumsal olarak üretilmiş olsa da toplumsal üretim koşullarına indirgenemeyecek olan evrensel’in ortaya çıkacağı evrenlerdir. Bazı faillerin top-

lumsal anlamda bu evreni temellük etmekte çıkarlarının olması, evrenselin evrensel olma özelliğini ortadan kaldırmaz...¹⁵

Anakronizm ve Nominallik Yanılsaması

Devlet tarihinin felsefesi zımnî halde bırakıldığında, üstü örtülü kalan hatalardan biri anakronizmdir. Tuhaftır ki, tüm âlimler arasında anakronizme en yatkın olanlar, tarihçilerdir. Bunun sebebi büyük ölçüde nominal olanın satılığı yanılsamasının (mesela Orta Çağ'daki adını halen koruyan bir kurumun bugün de aynı olduğu yanılsaması) kurbanı olmalarıdır. Tarihçiler bizi ikaz ederler ama kurdukları nesnelerin bir bölümü, bugünün geçmişe dair sorunlarıyla ilişkili ilgilerin bir araya getirilmesidir. Dilsel bir etki yaratmak için ya da “modern olsun diye” kaba analogiler yapar ve mesela, Orta Çağ kurumları meselesine dair “Josquin des Prés, 16. yüzyılın Bernard Pivot'sudur” diyebilirler. Bu anakronizm ve geriye dönük yanılsama, çoğunlukla bir yapının ortaya çıkışı araştırılırken yapının önünüzdeki halinde aynı unsurun, her an yapının farklı halleriyle kuşatılmış olması ve dolayısıyla değişime uğraması gerçeğinden kaynaklanan bir tarih felsefesi yanılgısı ile ilintilidir. Büyük Çin tarihçisi Levenson, Konfüçyüs'ün kanon içindeki bir metnin, değişen bir evrende değişmeden kaldığı için değiştiğini söyler.¹⁶

Tüm bunların kaynağı, güç ilişkilerinin genel yapısı değişirken oyunun kuralının oyunun içerisinde, oyunun bir unsuru olarak kaldığı oyun metaforu, yani alanlardır. Nominal olarak aynı olanın gerçekte de aynı olduğu varsayımını hiçbir zaman yapamayız ama nominal özdeşliğin gerçek farklılığın üstünü örttüğü hipotezini her daim yapmalıyız. Tarihçiler boylama-sına seriler yaparlar; Fransa'da, 1830'lu yıllardan itibaren, toplumsal-mesleki kategorilere göre ayrıntılar veren nüfus sayımları vardır elimizde. Oysa mesela, her ne kadar meslek zümresi aynı kaldıysa da 1830'ların “doktoru” 1980'lerdeki “doktor” değildir. Meslek zümrelerini veya kurumları konu alan bu dikey çalışmalar çoğunlukla nesnesizdir. Sosyolojik olarak inşa edildiklerinde, yaşamöyküleri aslında o yaşamöyküsünün içinde yer aldığı alanın tarihini kurar. “Danıştay'ın tarihini yazıyorum” diyen tarihçi, aslında “bürokratik alanın tarihini yazıyorum” dese daha iyi eder. Burada, yapıların ortaya çıkışının araştırıldığı ve yapının her hâlinin, unsurlarından her birini tanımladığı kabul edildiğinde, yapının sadece yapıyla, yapının durumunun sadece yapının durumuyla karşılaştırılabileceği ve dolayısıyla, no-

15 Bu konu, 1988-89 yıllarındaki *Collège de France* derslerinde ve “Un acte désintéressé est-il possible?” makalesinde konu edilmiştir.

16 Joseph Richmond Levenson, *Confucian China and its Modern Fate. A Trilogy*, 3. cilt, University of California Press, Berkeley, 1958-1965.

minalin değişmezliği gibi bir tuzağın tüm boylamasına serilere nakşolunduğu ortadadır.

Devletin İki Çehresi

Mesele, tüm bu ön hazırlıkların tatmin edici bir bilimsel faydayla gerekçelendirilip gerekçelendirilemeyeceğidir. Başka bir deyişle, tüm bunlardan yola çıkarak, bahsettiğim bu tarihçilerin çalışmalarından daha fazlasını sunmak mümkün müdür? İfade ettiğim ilke temelinde yapabildiğim tüm okuma ve mülahazalardan çıkan, devletin ve onu ortaya çıkaran sürecin muğlaklığıdır. Devletin bir Janus olmasından ötürü, aynı anda olumsuz bir niteliği dile getirmeden olumlu bir nitelikten bahsedilemez; Marksist bir nitelik olmadan Hegelci bir nitelikten; gerici, baskıcı bir nitelik olmadan ilerici bir nitelikten bahsedilemeyeceği gibi. Bu, günlük güneşlik yarınlara isteyenler için çok rahatsız edici... Biraz sihirli kelime kıvamındaki metodolojik bir ön-yönlendirme yapmak yerine (hatırlarsınız: Hegel ve Marx, Spinoza, vb.), bu ikiliği, genetik bir çözümleme üzerine kurabileceğimi düşünüyorum. Devletin ortaya çıkışını betimlemek, toplumsal bir alanın, yani içinde hususi bir oyun kurallı olan meşru siyasî oyunun oynandığı, daha geniş toplumsal dünyanın içerisinde görece özerk bir toplumsal mikrokozmosun ortaya çıkışını betimlemektir. Parlamento'nun, yani ihtilafli meselelerde çıkar gruplarını karşı karşıya getiren, kamusal tartışmaların usullere ve kurallara uygun şekilde yürütüldüğü mekânın icadını ele alalım. Marx tezgâhın sadece arka tarafını görmüştü. Tiyatro metaforuna, mutabakatın teatral hale gelmesi metaforuna başvurmak, ipleri ellerinde tutan insanlar olduğunu; asıl mücadelelerin, asıl güçlerin başka yerlerde olduğunu maskeler. Devletin ortaya çıkışını araştırmak, politikanın usullere uygun biçimde sahneleneceği, simgeleşeceği, teatralleşeceği ve dolayısıyla, söz konusu oyuna girme imtiyazına sahip insanların, “evrensel” kaynak olarak adlandırabileceğimiz tikel bir kaynak türünü temellük etme imtiyazına sahip olacakları bir alanın doğuşu üzerine çalışmaktır.

Bu kitabına uygun ve meşru siyasî oyuna girmek, evrensel bir söylem içinde ve herkes adına, grubun tamamı adına, *universum* adına konuşma imkânı veren evrensel konumlarda kademe kademe birikmiş olan kaynağa, yani “evrensel”in kaynağına erişebilmek demektir. Kamu yararı adına konuşulabilir, kamu için neyin iyi olduğu söylenebilir ve bu şekilde söz konusu kavramlar temellük edilebilir. Janus etkisinin kaynağında bu vardır: Evrenselin imtiyazına sahip insanlar vardır; lakin evrensel olan aynı zamanda tekelleştirilmeden evrensele sahip olmak da imkânsızdır. ‘Evrensel olanın’ sermayesinden bahsedilebilir. Evrensel olanı hükmü altında tutan bu merciin oluşum süreci, evrensel olanı kendilerine mal etmek gibi bir niteliğe sahip bir failer katego-

risinin inşasından ayrılamaz. Kültür alanından bir örnek vereceğim. Devletin ortaya çıkışı, pek çok farklı kaynak türünün tek noktada toplanmasıyla gerçekleşen bir süreçtir: Bilgi kaynaklarının birikimi (kamuoyu yoklamaları ve ya raporlar aracılığıyla yapılan istatistikler), dil sermayesinin birikimi (lehçelerden birinin hâkim dil olarak resmileşmesi ve tüm diğer dillerin onun bozuk, yoz veya aşağı türleri hâline gelmesi). Bu birikim süreci bir mülksüzleştirme süreciyle birlikte gider: Bir kenti başkent hâline getirip tüm bu sermaye türlerinin biriktiği yer olarak inşa etmek,¹⁷ taşıyıcı sermayeden koparılmış biçimde inşa etmek iken, meşru dili inşa etmek de tüm diğer dilleri “taşra ağzı” olarak inşa etmektir.¹⁸ Meşru kültür de devletin, yani kültür unvanlarının teminatını veren, garantili bir kültüre sahip olunduğunun garantisi niteliğindeki diplomaları dağıtan bu kurumun teminat altına aldığı kültürdür. Ders programları bir devlet meselesidir; bir programı değiştirmek demek, sermayenin dağıtıldığı yapıyı değiştirmek, bazı sermaye türlerinin sonunu getirmek demektir. Mesela Latinceyi ve [Antik] Yunancayı okullardan kaldırmak, küçük bir dil sermayesinin sahiplerinden oluşan bir grubu Pujadizmin* kollarına atmak. Önceden okul üzerine yaptığım tüm çalışmalarda, meşru kültürün devlet kültürü olduğunu ben de bütünüyle unutmuştum...

Söz konusu birikim, hem bir birleşme olup, hem de bir evrenselleştirme türüdür. Önceden farklı, yerli, dağınık varken şimdi artık “yegâne” vardır. Germaine Tillion ile birlikte, 30 kilometrelik bir alana yayılmış farklı Kabilie köylerinde kullanılan farklı ölçü birimlerini karşılaştırmıştık: Köy sayısı kadar ölçü birimi vardı. Ölçü birimleri için ulusal ve devletçi bir normun yaratılması, evrenselleştirme yönünde bir ilerlemedir: Metrik sistem, anlam üzerinde bir fikir birliği ve bir uyumu varsayan evrensel bir normdur. Bu yoğunlaşma, birleşme ve bütünleşme sürecine, bir mülksüzleşme süreci eşlik eder. Çünkü bu yerel ölçülerle ilişkili tüm bilgi ve beceriler geçersiz kılınmış olur. Başka bir deyişle, evrenselliğe erişilen sürecin bizzat kendisi evrenselliğin tek bir odakta toplanmasına eşlik eder. Metrik sistemi isteyenler (matematikçiler) ve yerelliğe sevk edilenler vardır. Müsterek kaynakların oluşturulması sürecinin kendisi bile söz konusu müsterek kaynakların, evrensel olanın tekeli için mücadele etme tekeline sahip olan kimselerce tekelleştirilmiş bir sermaye türü olarak oluşturulmasından ayrılamaz. Tüm bu süreç

17 Bourdieu, başkent [la capitale] ile sermaye [le capital] arasındaki bu bağlantıyı sonradan ayrıntılı şekilde ele almıştır: “Effets de lieu”, P. Bourdieu (der.), *La Misère du monde*, a.g.e. içinde, s. 159-167.

18 Meşru dil ve onunla bağlantılı mülksüzleştirme sürecine dair bkz. P. Bourdieu, *Langage et pouvoir symbolique*, a.g.e., s. 59-131.

(*) Adını esnaf ve zanaatkarların haklarını korumak üzere 1953 yılında Pierre Poujad tarafından kurulmuş olan birlikten alan “poujadisme” kelimesi zamanla, her türlü değişimi reddeden, uzlaşmaz siyaset yapan grupları tanımlamak için kullanılan bir kavram haline gelmiştir – ç.n.

–bir alanın kurulması; bu alanın başka gerekliliklerden özerkleşmesi; ekonomik ve hane içi gerekliliklere kıyasla özgül bir gerekliliğin oluşturulması; hane içi, aile içi yeniden üretime kıyasla bürokratik türde özgül bir yeniden üretimin oluşturulması; dinî gerekliliklere kıyasla özgül bir gerekliliğin oluşturulması– evrensel olma konumundaki ve her durumda, kendini önceleyenlerden daha yüksek bir evrenselleşme derecesine sahip olan yeni bir kaynak türünün tek bir noktada yoğunlaşma ve oluşturulma sürecinden ayrılamaz. Hem ekonomik, hem de sembolik düzeyde, küçük yerel pazardan ulusal pazara geçilir. Devletin ortaya çıkışı esasen evrensel olanın oluşturulmasından ayrılamaz ve bunun en net örneğini kültürde buluruz.

Şimdiye kadar yaptığım tüm çalışmalar şöyle özetlenebilir: Bu kültür meşrudur, çünkü kendisini evrensel olarak, herkese açık olarak ortaya koyar; çünkü ona sahip olmayanlar o evrensellik adına, çekinmeden saf dışı bırakılabilirler. Görünüşte birleştirici olan ama aslında bölen bu kültür, onun tekeline sahip olanlar bulunduğu için (üstelik de, hususi olmakla itham edilemeyeceği için, korkunç bir tekeldir bu), en önemli tahakküm araçlarından biridir. Bilimsel kültür bile, çelişkiyi en ileri noktaya doğru iter. Bu evrenselliğin oluşturulmasının ve birikiminin koşulları, bir kastın veya bir devlet soyluları sınıfının, yani evrenseli “tekelleştirenlerin” oluşturulma koşullarından ayrılamaz. Bu çözümlemeden yola çıkarak, evrensel olana erişimin şartlarını evrenselleştirmek gibi bir proje dert edinilebilir. Ama bunun nasıl yapılacağını bilmek gerek: Bunun için, “tekelleştirenleri” mülksüzleştirmek mi gerekir? Çözümün bu olmadığı gayet net görünüyör.

Hem yönteme, hem de içeriğe dair ne söylediğimi ortaya koyması açısından bir kıssayla bitiriyorum. Otuz yıl kadar önce bir Noel akşamı, bir taşra balosunu görmek üzere Béarn’ın ücra bir köşesindeki küçük bir köye gitmiştim.¹⁹ Kimi dans ediyor, kimi etmiyordu; yaşı diğerlerinden fazla olan, köylü giyim kuşamına sahip bazıları dans etmeyip aralarında konuşuyor; dans etmiyor olmalarını, oraya yaraşmayan varlıklarını mazur göstermek üzere yapmacık tavırlar takınıyorlardı. Evli olsalar gerekti, çünkü evli olunca artık dans edilmez. Balo, eş seçilen mekânlardan biridir; evliliğe dair sembolik malların pazarıdır. Baloda bekârların oranı çok yüksekti: 25 ilâ 35 yaş grubunun yüzde ellisi. Bu olguyu açıklayıcı bir sistem bulmaya çalıştım: Korunaklı, bütünleşmemiş yerel bir pazar söz konusuydu. Devlet (olarak adlandırdığımız şey) oluşturulurken, devletin politik olarak katkıda bulunduğu iki süreç olan ekonomik pazarın bütünleşmesi ve sembolik alışverişler piyasasının (hal hareket, davranışlar, giyim, şahsiyet, kimlik ve kendini sunum pazarı) bütünleşmesi

19 Bu “açılış sahnesinin” betimlemesi için bkz. Pierre Bourdieu, *Le Bal des célibataires. Crise de la société paysanne en Béarn*, Seuil, Paris, 2002, s. 7-14. [*Bekârlar Balosu*, çev. Çağrı Eroğlu, Ankara, 2009.]

de hayata geçer. Bu insanların yerel temelli, üzerinde denetim sahibi oldukları, korunaklı bir pazarları vardı ve bu yapı, ailelerin örgütledikleri bir tür iç evliliğe cevaz veriyordu. Köylülüğe özgü yeniden üretim tarzına ait ürünlerin pazarda şansı vardı: Satılabilir vaziyetteydiler, kız bulabilirlerdi. Dile getirdiğim modelin mantığına göre, baloda olup biten, sembolik alışverişler piyasasının bütünleşmesi sonucu, komşu küçük bir kentten, pek havalı biçimde balıklama atlayan ürünün, köylü rakibinin değerini düşürmesiydi. Başka bir deyişle, piyasanın bütünleşmesinin (ki her durumda, göç eden insanlar yani kadınlar ve tüm ezilenler açısından bir ilerleme olarak takdim edilebilir), özgülleştirici bir etkisi olabilir. Okul bambaşka bir bedensel duruş, giyinme tarzı, vb. verir ve öğrenci bu yeni, bütünleşmiş piyasada evlilik açısından değer kazanırken, köylüler değer kaybına uğrarlar. Bu evrenselleşme sürecinin tüm muğlaklığı buradadır. Taşradan şehre gidip bir postacıyla vb. evlenen kızlar açısından, bir nevi evrensel olana doğru bir kapı açılmıştır.

Ama bu daha yüksek evrenselleşme derecesi, tahakkümden ayrılamaz. Yakın zamanda, Béarn'daki bekârlara dair yaptığım, o zamanlar eğlenceli olsun diye başlığını "Yeniden Üretim Yasağı" koyduğum çözümlemenin bir nevi yeniden okuması niteliğindeki makalemden, pazarın bu bütünleşmesinin koca bir insan kategorisine, biyolojik ve toplumsal yeniden üretimi *de facto* yasakladığını gösterdim.²⁰ Aynı dönemde, tesadüfen karşıma çıkan bir malzeme olan, iki yüz sakini olan küçük bir köyün Fransız Devrimi esnasındaki komün karar tutanakları üzerine çalışmışım. Söz konusu bölgede, tüm erkeklerin oybirliğiyle karara varılmaktaydı. [Devrim'den sonra] çoğunluk kararına geçilmesi gerektiğini belirten kararnameler gelir. Kararlar açıklanır ve buna direnenler ortaya çıkar; iki cephe oluşur. Çoğunluk, yavaş yavaş üstün gelir: Arkasında 'evrensel' vardır. Bu mesele, Tocqueville'in ortaya attığı süreklilik/kopuş mantığı çerçevesinde bolca tartışılmıştır. "Evrenselin özgül gücü nedir" sorusu, hakiki bir tarihsel mesele olmaya devam ediyor. Bu köylülerin, binlerce yıllık son derece tutarlı siyasî gelenekleri, adeta mantıksal kuvveti daha fazla olan (şehirden gelen, pratik olmayıp sarıh ve yöntemli bir söyleme dökülmüş) bir şeyin önünde eğilmişler gibi, evrenselin gücü tarafından silinip süpürülmüştü. Artık taşralı, yerli hâle gelmişlerdi. Tartışma özetleri "Valinin verdiği karar...", "Belediye meclisi toplandı..." haline gelmişti. Evrensel olanın arkasında bir mülksüzleşme ve bir tekelleşme vardır. Devletin doğuşu, hem evrenselin idare edildiği yerin, hem de aynı zamanda evrenselin tekeli ile tanımlı itibarıyla evrensel olan o şey nedeniyle tekelin parçası olan bir insan topluluğunun doğuşudur.

20 Pierre Bourdieu, "Reproduction interdite. La dimension symbolique de la domination économique", *Études rurales*, 113-114, 1989, s. 15-36, ayrıca *Le Bal des célibataires*, a.g.e., s. 211-247.

1990-1991

Tarihsel Yaklaşım ve Genetik Yaklaşım

Bu yıl derslerimizin konusu yine devlet meselesi olacak. İki temel noktayı ele alacağım. İlki devletin oluşumu veya Norbert Elias'a borçlu olduğumuz ifadeyle sosyo-oluşum, yani Batı'da devletin ortaya çıkışının, belli türden mantıklara göre işleyen tarihi. İkinci nokta devletin yapısı ve işleyişlerini ele alan, yıllar boyunca devlet meselesine dair elde edilmiş olabilecek kazanımları toparlamaya çalışacağım bir tür değerlendirme niteliğinde olacak.

Farkına vardığınıza şüphem yok zaten, devlet meselesinin son derece zor bir mesele olduğunu hemen söylemek isterim. Bir sosyolog için, bundan daha zor bir mesele olmadığı kanaatindeyim. Bir meslektaşım, Fransız sosyolog Michel Crozier bir kitabının başlığını *Mütevazı Devlet* koydu.¹ Bazen devletin mütevazı kılmak zorunda olan, sosyoloğu tevazuya mecbur kılan bir şey olduğunu düşünüyorum; hele ki sosyolog benim yaptığım gibi hayli çılgınca bir işe yani hem devlete dair teorik çalışmaların (iyi olsunlar, kötü olsunlar, teorisyenlerce hakkında bu kadar çok kelimeler edilen pek az nesne vardır) hem de tüm dönemlere ve tüm ülkelere dair tarihsel çalışmaların kazanımlarını "toplama" [*totaliser*] gayretine girişmişse (kelimeyi tırnak içinde kullanıyorum). Projenin ifade edilişinin bile, gerçekleştirilemez olduğu fikrini zımnen barındırdığı ortada. Bu projenin yine de, başlanmayı hak ettiğini düşünüyorum. Sosyal bilimler bence, bir yandan gerekli bir yandan da imkânsız olan bu çatışkı ve toplama/totalizasyon çıkmazıyla sıklıkla karşı karşıya kalır.

Benim size önereceğim çözüm, teşebbüsümün içeriğine dair çok keskin bir bilincin varlığını gerektiriyor. Devlete dair, devlet teorisine giriş niteli-

1 Michel Crozier, *État modeste, État moderne*, Seuil, Paris, 1987.

gindeki sözleri, az çok sıkıcı teorik veya yöntemsel girizgâhları çoğaltmak istememekle birlikte, bazı tedbirlerin de kaçınılmaz olduğu kanaatindeyim. Öncelikle genetik diye adlandırdığım yaklaşımla alışlagelmiş tarihsel yaklaşım arasındaki ayrımı ortaya koyacağım. Sırf bu bile tek başına bir yıl boyunca ders konusu olabilirdi ama düşüncelerimi takip edebilmeniz için birkaç sözle üzerinden geçeceğim. Esasen sosyoloğun, tarihçininkinden farklı olan hedefinin ne olduğunu göstermek istiyorum. Sosyoloğun arzusu, tarihçilerin büyük çoğunluğunun çalışmalarındakinden farklıdır: Sosyolog, bir sürecin teorik modelini; yani birbirleriyle sistematik şekilde ilintili ve sistematik olarak doğrulanıp yalanlanabilir ve olabildiğince büyük bir olgular bütünü-nü kavrama yetisine sahip bir önermeler bütünü-nü inşa etmeye çalışır. Bu, en basit model tanıımıdır. Çalışmaya dahil edilmesi gereken verilerin fazlalığı ve eklemlemesi gereken teorik şemaların karmaşıklığı göz önünde bulundurulduğunda, bunun kesinlikle muazzam bir hedef olduğunu yineliyorum. Öte yandan, devlet kelimesini ağzına alan herkesin [bunu hedeflemesi gerekir]. Eğer az evvel söylediğim gibi, her şeye rağmen imkânsız [bir projeye] girişmek gerekiyorsa, bunu dile getirmeyenlerin gizli kapaklı yaptıklarını ve devlete dair tüm söylemlerin, aynı hedefe sahip olmakla birlikte bunu imkân koşullarının tahliliyle yapmadıklarını görmeliyiz; kaldı ki bunların imkânsızlık koşulları olması da mümkündür.

Bu demek oluyor ki ilk nokta, genetik yaklaşımı sıradan tarihsel yaklaşımdan ayırmak; ikincisi de, genetik yaklaşımın hangi nedenlerle kaçınılmaz olduğunu göstermeye çalışmaktır. Devlet gibi bir olgu söz konusu olduğunda, sosyolog neden bilimsel çalışmaların en büyük tabularından birine aykırı bir fiili gerçekleştirerek, disiplinler arasındaki kutsal sınırı ihlal küfrüne düşmek pahasına tarihçi hâline gelmek zorundadır? Sosyolog böylelikle tüm uzmanlarca fırçalanmasının zeminini hazırlar ve daha önce söylediğim gibi, bunu yapanların sayısı hiç de az değildir. Öte yandan genetik yaklaşım zayıftır çünkü bu vaka özelinde, tek değilse de kanımca kopuşun en önemli araçlarından biridir. Bilimsel olgunun önce “fethedildiğine” ardından “inşa edildiğine” inanan Bachelard’ın² iyi bilinen ipuçlarına başvurduğumda, devlet gibi bir kurum kapsamında, olgunun peşin hükümler ile ortak duyuya karşı fetih aşamasının, tarihsel çözümlemeye başvurma gereğini ister istemez içinde taşıdığına kanaat getiriyorum.

Uzun uzadıya yaptığım tahlillerden biri, Hegel’den Durkheim’a uzanan ve bana göre teorisyenin toplumsal dünyadaki rolünü yansıtmaktan ibaret olan bir devlet teorisi geliştirme geleneği üzerine idi. Durkheim, nesneye dair kendi düşüncesini nesneye yansıtmaktan müteşekkil (ki o düşünce de doğ-

2 Gaston Bachelard, *La Formation de l’esprit scientifique. Contribution à une psychanalyse de la connaissance objective*, Vrin, Paris, 1938.

rudan doğruya nesnenin ürünüdür), sosyologların sıklıkla maruz kaldıkları bu mantık ihlalinin en tipik örneklerindendir. Devlet üzerine, bir devlet düşüncesiyle kafa yormanın önüne geçmek için sosyoloğun yapması gereken, toplum üzerine bizzat toplumun ürünü olan bir düşünceyle kafa yormanın önüne geçmektir. Oysa *a priori*'lere, tarihin dışında duran aşkın düşüncelere inanmıyorsanız şayet, toplumsal dünya üzerine düşünmek üzere elimizde olan düşüncenin, çok geniş anlamıyla toplumsal dünyanın ürünü olduğu (yani ortak duyudan âlimane ortak duyuya kadar) söylenilebilir. Sosyal bilimler araştırmalarına ve belki genel olarak araştırmaya özgü, hiçbir şey bilinmediğinde hiçbir şeyin görülmediği, ama bilindiği takdirde de sadece bilinenlerin görüldüğü gerçeğinden kaynaklanan bu çatışkı, devlet örneğinde çok net bir şekilde hissedilebilmektedir.

Düşünme araçlarından tamamıyla yoksun, süregiden tartışmalardan ve bilimsel münakaşalardan bihaber, Norbert Elias'ın kim olduğunu bilmeyen vb. araştırmacı ya naif olmak ya da zaten bilineni yeniden icat etmek riskleriyle karşı karşıyadır; haberdar olansa bilgisinin esiri olma riskiyle. Tüm araştırmacıların ve bilhassa sosyal bilimcilerin karşı karşıya olduğu mesele, hem bilmek hem de bilgilerden kurtulmayı bilmektir. Bunu söylemesi çok kolay (yaratma sanatı üzerine epistemolojik söylemlerde böyle şeyleri okuruz), pratiğe geçirmek ise olağanüstü zordur. Araştırmacılık mesleği, düşüncemizin tam anlamıyla hem üzerinde çalıştığımız şeyin ürünü olduğu, hem de bazı bağılıkları olduğu gerçeğini üzerlerinde taşıyan tüm bu ön kabullerin etrafından dolaşmaya, onları askıya almaya imkân veren kurnazlıklardan (tabiri caizse, bilimsel mantığın kurnazlıkları) beslenir. "Bağılıklar" [*adhérences*], "mensubiyet"ten [*adhesion*] daha iyi bir ifade; çünkü basitçe bir mensubiyet söz konusu olsaydı işler çok kolay olurdu. "Bu zor bir iştir, çünkü insanların siyasî çizgileri var" lafını bolca iştiririz. Oysa daha ziyade sağcı da olsanız, solcu da olsanız böylesi bir epistemolojik tehlikeye açık olacağınız herkesin bilebileceği bir hakikattir. Aslına bakarsanız, mensubiyetleri askıya almak kolaydır; zor olan bağılıkları, yani düşüncenin, kendisinin dahi farkında olmadığı kadar derinine işlemiş olan içerimlerini askıya almaktır.

Toplumsal dünya üzerine düşünmek için elimizde sadece toplumsal dünyanın ürünü olan bir düşünce bulunduğu doğruysa; Pascal'ın ona bambaşka bir anlam yükleyerek alabileceğimiz meşhur "dünya beni kavıyor ama ben onu kavıyorum" [Dünya beni içeriyor ama ben yine de onu anlıyorum] sözü doğruysa (ki buna, beni kapsıyor olması dolayısıyla onu derhal kavradığım eklemesini yapıyorum);³ içinde bulunduğumuz ve anlamaya çalıştığımız

3 Blaise Pascal, "Uzam yoluyla evren beni kavrar ve beni bir nokta gibi yutar; bense onu düşünce yoluyla kavrarım", *Pensées*, Le Livre de Poche, Paris, 1972 (der. Léon Brunschvicg, 1897) [1670].

miz dünyanın ürünü olduğumuz doğruysa; kavramaya çalıştığımız bu dünyanın içine batmışlığımızdan kaynaklanan, *doxa*'ya özgü (fenomenolojik geleniğin de başvurduğu Yunanca *doxa*) olarak adlandırdığım bu ilk kavrayışın çok tehlikeli olduğu ve bu ilk, doğrudan kavrayıştan kaçınmamız gerektiği ortadadır. Bu *doxa*'ya özgü kavrayış arızalı bir şekilde sahip olunan bir iyelik veya tabiri caizse yabancılaşmış bir temellüktür: Devlete dair belli bir bilgiye sahibizdir ve benden evvel devlet üzerine kafa yormuş tüm düşünürler, devletin onlara dayattığı bir düşünceyle devleti temellük etmişlerdir; bu temellükün o kadar kolay, net ve çabuk olmasının tek sebebi de, yabancılaşmış olmasıdır. Bu, kendi kendisini kavrayamayan, kendi mümkünlerinin toplumsal koşullarını algılayamayan bir kavrayıştır.

Devlete dair meseleler, üzerlerinde hiç düşünmemize gerek olmaksızın, derhal bize bir şeyler ifade ederler, onları derhal kavrarız. Mesela bir formun nasıl doldurulacağını biliriz. İdarî bir form dolduracağım zaman –ad, soyad, doğum tarihi– devleti kavrarım, komutları bana veren devlettir ve ben o komutlara hazırım. Aşama aşama gerçekleştirilmiş tarihsel bir icat olan nüfus kaydının ne olduğunu bilirim. Bir kimlik kartım olduğu için bir kimliğim olduğunu bilirim; bir kimlik kartının üzerinde bazı niteliklerin yer aldığını bilirim. Kısacası, bildiğim bir yığın şey vardır. Çok önemli bir devlet icadı olan bürokratik bir formu doldururken; bir dilekçe yazar ya da ister bir kimlik kaydı olsun, ister sağlık raporu ya da doğum belgesi, herhangi bir belgeyi imzalarken (ve bunu yapacak kudrete sahip olduğumda), bu türden işlemleri yaparken devleti tam olarak kavrarım; bir anlamda bir devlet adamıyım. Devlet insanıyım. Dolayısıyla hiçbir şey kavrayamam. Bu sebeple, bu vaka özelinde sosyoloğun işi, devletin ürettiği, devlet üretilirken yaratılan, onun her birimize bellettiği ve her şeye, en çok da devlet üzerine düşünmek üzere devlete tatbik ettiğimiz devlet düşüncesi kategorilerini yeniden temellük etmeye çalışmaktan müteşekkildir. Zira bu devlet kategorileri, devletin düşünülmemiş kalmasının, devlet hakkındaki düşüncelerimiz de dahil olmak üzere fikirlerimizin çok büyük kısmının, üzerine kafa yorulmayan esasının devlet olmaya devam etmesinin teminatıdır.

Araştırma Stratejisi

Belki size biraz soyut, lafta öyleymiş gibi gelebilir ama devletin, gözümün önünde duran ama göremediğimiz müdahalelerini* görmeyi sağlayacak olan örnekler vermeye çalışacağım. Örnek olarak, günümüz bağlamında

(*) Burada kullanılan *Coup d'État* ifadesi tam olarak hükümet devirmek anlamında “devlet darbesi” demektir. Bu durum, Bourdieu'nün konu ettiği daha ufak çaplı veya sessiz darbelerin ciddiyetini vurgulaması açısından önemlidir – ç.n.

gerçek bir devlet meselesi haline gelebilen ve az evvel söylediklerimin hepsini müthiş bir şekilde örneklendiren imlâyı tahlil edeceğim. Geçtiğimiz yıllar içerisinde, devlet düşüncesinden çıkmaya çalışma yolunda bir dizi eleştirel tahlil yaptım: “Negatif teoloji” ifadesini adapte etmek suretiyle “negatif sosyoloji” olarak adlandırdığım bir işi gerçekleştirdim ve ulaştığım sonuçlar son derece hayal kırıklığına uğrattıydı. Her senenin sonunda, çok ilerlemediğim bilincinde olduğumu size itiraf etmeliyim (dile getirmediysem de aynen öyle düşünüyordum); devlet üzerine yazılan tezlerin, teorilerin, derslerde anlatılanların yerine teori döküntüleri ve birtakım belgeler, formlar, çıkarsızlık, kamu hizmeti, 17 yüzyılda kamu kavramının icadı vb. üzerine yaptığım çözümlemeler gibi küçük kırıntılar koyduğumun bilincindeydim.

Bunları size, nasıl çalıştığımı izah etmek için söylüyorum, çünkü anlaşılabilir ve hakkıdır da; bunu tamamen bilinçli bir şekilde yapıyorum: Bu bir araştırma stratejisi. Genellikle sosyolojide ve bilhassa da devlet söz konusu olduğunda Horatius’un Curiatius kardeşler; Davud’un Golyat karşısındaki stratejileri vardır bir tek elimizde; yani bir nevi kendini küçültmek, sorunları en küçük görünen taraflarından yakalamak. Zira aksi takdirde çok güçtür. Oysa insan kendini ne kadar büyük hissediyorsa o kadar “büyük meseleleri” ele alır; toplumsal bir kanun bu. Sorunların toplumsal bir hiyerarşisi vardır ve yüksek mevkideki insanlar, mesela uluslararası ilişkiler ya da devlet üzerine düşünecek, vesikalarla uğraşanlara tepeden bakacaktır... Ameleliği, büyük teorisyenlerin bir yana bıraktığı ufak problemleri yani döküntüleri toplamayı kabullenmek anlamına gelen bu strateji, pek çok araştırmamda muvaffak olmamı sağladı (en azından kendi gözümde). Çünkü devletin müdahale ve dayatmalarına karşı en korunaklı olduğumuz düzeyin orası olduğunu düşünüyorum.

Zorluk sadece genel kanaatten; bir formu doldurmayı biliyor ve “devlet buna karar verdi” türünden cümleleri düşünmeden kabullenip, devletin bir sıfat yapıştırılabilecek (mütevazı, iddialı, şanlı, merkeziyetçi, vb.) bir gerçeklik olduğunu addediyor oluşumuzdan kaynaklanmıyor. Hiçbir izahı olmayan bir yığın şeyi kabulleniriz. Ama bir âlim için en beteri de âlimane kanaat; yani mesleğin ve dolayısıyla profesyonelliğin kurucu unsuru konumundaki mecburi meselelerin oluşturduğu bütündür. Meşru bir bilgin olarak kabul görmek için dikkate alınması gereken şeylerdir bunlar. Bu kanaatten kopmak çok meşakkatlidir ve ne kadar genç ve işin başındaysanız, bütün o “Ben özgürüm” havalarına rağmen, zamanın büyük dertlerine o kadar boyun eğersiniz; o büyük meselelere o kadar saygı göstermek durumundasınızdır. Bunun kurnaz bir saygı olduğu düşünülmesin: Ne güzel olurdu ama tüm güçleriyle imlâyı savunan insanlar kurnaz değillerdir; bunlar samimi ve mecburi saygı gösterileridir. Büyük bir mesele, büyük hareketlerle önünde

eğilimlerini ister, yani büyük tezler, büyük çalışmalar, büyük kavramlar talep eder.

Bir örnek: Az çok ortadan kaybolmuş olan devlet meselesi –her alanın modaları olur da, bilimin olmaz mı?– Atlantik’in her iki yakasını da sarsan toplumsal hareketlerin yarattığı sarsıntıyla, 60’lı yıllarda entelektüel evrende gücünü yeniden hissettirmeye başladı. ABD’de çatışma teorileri adı verilen teorilerin ve Göran Therborn, Claus Offe ve Nicos Poulantzas’ın taşıyıcısı oldukları, yapısalcılıktan esinlenen Marksizm de dâhil Marksizmin yeniden uyanışının bunda etkisi büyük oldu ve bu geri dönüş, baştan itibaren devletin özerk mi yoksa bağımlı mı [autonome/hétéronome] olduğuna dair bir tartışma biçiminde tezahür etti. Bu Poulantzas’ın dediği gibi görece bir bağımlılık bile olsa, devlet Marksistlerin söylediği gibi bağımlı mıdır? Devletle şu veya bu sınıf arasında bir alaka var mıdır ve bu aradığımız, hangi sınıftır; *Junker* mi, sanayi burjuvası mı, *gentry* mi? Bu konu üzerine yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. Unsurlarını sorgulamadan bir ilişkinin sorgulandığına şüphe yok tabii ki: Bir *gentry*’nin ne olduğunu, bir sınıfın ne olduğunu, devletin ne olduğunu tartışmak lüzumsuz addedip, söz konusu taraflar arasındaki bağımlılık ve özerklik ilişkisi sorgulanmaktadır...

Bu akım, en tanınmış sözcüsü Theda Skocpol isminde Amerikalı bir sosyolog olan ve çok ses getiren bir tepkiyle karşılaştı. Skocpol, o günlerde öğrenci hareketlerinin mantığına uygun olan ve ABD’de tahripkâr addedilen bağımlılık tezinin karşısına, Harvard’daki hocası Barrington Moore’un tezinin düzeltilip genişletilmiş bir versiyonu olan, *States and Social Revolutions* [Devletler ve Toplumsal Devrimler] kitabında ele aldığı özerklik tezini koydu.⁴ Ardından, *Bringing the State back in* [Devleti Geri Getirmek] başlıklı ortak kitabın editörleri arasında yer aldı.⁵ Skocpol söz konusu kitapta, devletin oynadığı rolü yani devletin, içerisinde hareket ettiği toplumsal güçlerden bağımlı olan rolünü işin içine katmadan sosyoloji yapılamayacağını, toplumsal dünyanın anlaşılamayacağını gösterir. Bu gelenek içinde, sayısız yapılmıştır. Binlerce araştırmacının yanılğıya düşeceği türden meselelerin bir örneği var önümüzde. Mesela, ABD’de devletin bağımlılığı tezinin tüm taraftarlarının bir bir sayıldığı muhteşem bir bibliyografyaya sahip çok güzel bir çalışma okudum.⁶ Bu son derece profesyonelce çalışmayı Fransa’da da yapmak lazım, ama bununla yetinmemek şartıyla... Yazar bağımlılık tezinin tüm taraftarlarını ve özerklik tezinin tüm taraftarlarını sayıp her iki teoriyi de izah

4 Theda R. Skocpol, *États et révolutions sociales*, Fayard, Paris, 1985 [1979].

5 Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol (der.), *Bringing the State back in*, Cambridge University Press, New York, 1985.

6 Atul Kohli, “The State and development”, *States and Social Structures Newsletter* içinde, Social Science Research Council, 6, 1988, s. 1-5.

ettikten sonra, örnek vaka olarak 18. yüzyılın ilk yarısı Almanya'sını alarak, bağımlılık ve özerkliğin tarihsel işaretleri üzerinden, devletin gerçekte bağımlı mı yoksa bağımsız mı olduğunu ampirik olarak göstermeye çalışır. Bu tip çalışmalardan tonlarcası var. Ama bu türden bir çalışmanın, bilginin önünde engel oluşturduğu kanısındayım çünkü ampirik olarak çalışmak, teorik mülahazadan kaçınmanın bir yolu da olabilir.

Konut Politikası

Ben kendi adıma devlet meselesini, Fransa'nın 1970'lerdeki konut politikasını incelemek suretiyle son derece mütevazı ve ampirik bir biçimde ele almaya çalıştım.⁷ Belli türdeki bir mevzuatın, konut yardımına ilişkin bir düzenlemenin yapılmasını içeren bir "politika" söz konusu olduğunda, "devletin ne olduğunu belki bilmiyoruz ama yine de bu, 'devlet' diye adlandırdığımız şeyin safında yer alıyor" diyebiliriz. Ama ondan fazlasını söyleyemeyiz: Komisyon çalışmalarını takiben, o dönem "taş yardımı" diye adlandırılan usulün yerine "şahıs yardımı"nı geçirmeyi hedefleyen bazı kanunlar, yönetmelikler, düzenlemeler yayımlandı. Wittgensteinci olarak "İşte tam bir devlet eylemi" der ve "Bir devlet eylemi nedir?" diye sorarım. "Nasıl oluyor, nasıl belirleniyor ve nasıl kararlaştırılıyor?" Zihinde böyle sorular olunca "devlet bağımlı mıdır, yoksa özerk mi" meselesi tuzla buz olur. Zira gözlemlenen, faillerin oluşturduğu bir uzamdır; son derece karmaşık bir uzam. Bu noktada komisyonlar çok tipik özelliktedir: Komisyonu geçen yıl biraz anlattığım için birkaç kelimeyle değineceğim, devlet görevlileri diye adlandırabileceğimiz faillerin (on yıl sonra öte tarafa geçerek devletten özel sektöre, bankalara transfer olacaklardır); yerel idarelere mensup faillerin, toplu konut temsilcilerinin, finansman yönteminin değişmesi durumunda tüm yatırım stratejileri değişeceği için böylesi bir konuda son derece önemli çıkarları olan bankalara mensup faillerin bulunduğu uzamlardır. Tahlilin tamamını ele almayacağım yoksa konudan çok uzaklaşıyorum. Karşımızda birbirlerinden son derece farklı ve çok karmaşık silahlarla donanmış halde, olağanüstü karmaşık güç ilişkilerini yöneten, hepsi birbirlerine rakip faillerden mürekkep bir uzam buluruz: Kimisi yönetmeliklere ve eski uygulamalara vâkıftır, diğerleri bilimsel otoriteye sahiptir ve bu mücadelede çok büyük rol oynamış olan matematik modellerini bilirler, kiminin ise prestiji vardır. Mesele Bay de Fouchier, bir dizi prestij esasını kendinde toplamaktaydı: Asil bir soyadı, maliye müfettişliği, en büyük Fransız bankasının yöneticiliği. Tüm bu failler, çoğu açısından yolu söylemden geçen, hem maddi hem de sembolik çok karmaşık güç ilişkilerine girerler ve son derece titizlikle incelenme-

7 Bkz. *Actes de la recherche en sciences sociales*, no. 81 ve 82.

si gereken bu güç ilişkileri de [o güç ilişkilerinin] belli bir hâlini güçlendirecek ya da değiştirecek bir kararı doğurur. Fazlaca basit bir ‘bağımlı/bağımsız devlet’ alternatifinden kaçınmak için başvurulması gereken ampirik-teorik karmaşık bütüne dair ufacak bir fikir veriyorum (çünkü o bütünde ne teoriden bahsedilebilir, ne de deneysellikten). Böylesi bir çözümleme neyi ortaya çıkarır? “Devlet” kelimesinin, son derece karmaşık bir yapı ve süreç bütünü için kullanılan bir tür stenografik yakıştırma olduğunu; ama tam da bu sebeple çok tehlikeli olduğunu ortaya çıkarır. “Devlet taş yardımının yerine bireysel yardımı koydu” derken, devlet kelimesinin altını neyle doldurduğumu anlatmak için saatler gerekir. Mevzubahis olan, alanların içinde, birbirlerine eklenmiş veya birbirlerine zıt vb. alt alanların içinde bulunan, karmaşık ilişkiler içerisindeki binlerce insandır.

Yapısal İlişkiler ve Etkileşimler

ABD’de, *network analysis* denilen, görece gelişmiş istatistik yöntemlerle insanlar arasındaki etkileşim ağlarını çözümlemekten müteşekkil, çok moda bir teknik var. Bu yöntemin öncülerinden birinin adı Edward Laumann. Chicago’lu bir sosyolog olan Laumann bu yöntemi ilk olarak Almanya’nın küçük bir köyündeki iktidar ağlarını görmek üzere kullanmış ve ardından daha geniş ağlara, mesela Beyaz Saray’ın bazı meselelere dair politikalarına uygulama riskini göze alıp hayli ilginç sonuçlara ulaşmış.⁸ Söylediklerinin hepsine katılmıyorum ve zaten onunla mutabık olmam çok da şaşırtıcı olurdu; çünkü ne teorisini, ne felsefesini, ne de siyasi duruşunu paylaşıyorum. Ancak Laumann, Skocpol/Poulantzas çizgisinin alışkanlıklarından bizi çıkaracak yolda ilerlemiştir. Kendimi ona daha yakın hissetmem bundan kaynaklanıyor. Onun anlayışı ile benimki arasındaki fark kısaca, kamu siyaseti uzamını [*policy domains*], yapılar arasındaki ilişkiler olarak değil, daha ziyade etkileşimsel uzamlar olarak tanımlamasıdır. Bu, sosyal bilimlerdeki en büyük kırılmalardan biridir; toplumsal bir uzam üzerine çalışırken –“toplumsal uzam” diyerek tarafımı zaten seçmiş oluyorum– bireyler arası etkileşim konusuyla ilgilenenler arasında bir ayrışmaya işaret eder: Birbirlerini tanımıyorlar mı, tanımıyorlar mı? Falancanın telefon rehberinde filancanın numarası var mı? Telefonlaşıyorlar mı? Beyaz Saray’da karara varmadan evvel konuşuyorlar mı? vb. Kısacası etkileşimlerle, yani gerçekten yaşanmış olan gerçek toplumsal münasebetlerle ilgilenenler vardır. Bir de, benim de arala-

8 Edward O. Laumann, *Bonds of Pluralism: The Form and Substance of Urban Social Networks*, Wiley, New York, 1973; Edward O. Laumann ve Franz Urban Pappi, *Networks of Collective Action. A Perspective on Community Influence Systems*, Academic Press, New York, 1976; Edward O. Laumann ve David Knoke, *The Organizational State*, University of Wisconsin Press, Madison, 1988 (bkz. P. Bourdieu ve L. Wacquant, *Réponses, a.g.e.*, s. 87-89).

rmda olduğum, etkileşimlerin çok önemli olduğunu, çoğunlukla da olup biteni kavrayabilmek için elimizdeki tek araç olduğunu ve yapıların, kendilerini ancak etkileşimler vasıtasıyla ele verdiklerini düşünenler vardır. Ancak yapılar, birbirleriyle konuşan iki insana indirgenemez: görünürde olup bitenden çok daha fazlası vardır. Bu noktayı izah etmek için sıklıkla lütüfkârlık stratejileri örneğine başvururum: İki kişi arasındaki etkileşimin, etkileşime indirgenemeyecek olan yapısal ilişkilerin (etkileşim o ilişkilerin aynı anda hem tezahürüdür, hem de örtüsü) hayata geçişi olması gayet mümkündür. Zekice yapılmış bir etkileşim çözümlemesi, bir yapı çözümlemesinin çok da uzağında olmamakla birlikte, kavrama ve tartışma yöntemleri açısından aradaki ayrımı hayli büyük kılan bir fark vardır. Her durumda, bu tip çalışmalar yaparken (bu noktada Laumann'a katılıyorum), devletin bağımlı mı yoksa bağımsız mı olduğu sorusunu sormak yerine, bir politikanın tarihsel oluşumu sorgulanır: Nasıl gerçekleşmiştir; herhangi bir düzenlemeye, karara, tedbire vb. ne şekilde ulaşılmıştır? Bağımlılık/bağımsızlık meselesine dair akademik tartışmanın [*Streit*] bir anlamı olmadığı, bu soruya, her durum için geçerli olacak katî bir cevap verilemeyeceği anında ortaya çıkar. Bunun teslim bayrağını çekmek gibi görüldüğü açık. Katî cevaplar verilmemesi gerektiğinin söylenmesi, teorisyenlerin kâbusudur: Bunu "pozitivist" bulurlar. Bu soruya katî bir cevap verilemez demek, çok genel cevaplar verilemeyeceği anlamına gelmez. Ama o cevapların verilebilmesinin şartı, bu türden kötü sorulmuş sorulardan kurtulmakla işe başlamaktır. Katî bir cevap verilemez: Her bir vaka için, yani her verili anda, her ülkede ve hatta her mesele için, söz konusu edilen politikanın içerisinde filizleneceği uzamın nasıl bir yapısının olduğu sorusunu sormak gerekir.

Daha kolay anlaşılması için: Eğitim sistemine dair bir reform üzerine çalışmak istiyorsam bir uzam bulurum; falanca uluslararası kriz üzerine çalışmak istiyorsam, başka faillerin bulunduğu başka bir uzam daha bulurum ve mesele, özellikle de ikisinde de yer alanların, ne gibi ayırt edici özelliklerinin olduğunu bilmektir: Diğerlerinden daha mı çok "devlet"tirler? Politikaların, içerisinde inşa edildiği tüm alanların kesiştiği noktada bulunan bu faillerin hangi niteliklere sahip oldukları sorusu anahtar niteliğindedir. Silahlanma politikaları üzerine çalıştığımda bu, milli eğitim politikasından bambaşka bir uzamdır ama devletin ne olduğuna dair sabitleri veya bir devlet politikasına dair her karara varılışmda ne olup bittiğini sorgulamayacağım anlamına gelmez. Özgül bir mantığı bulunan bürokrasi alanının, tamamen özgül olan mücadele konularını ve çıkarları ortaya çıkaran bir uzam olduğunu düşünüyorum. Mesela benim incelediğim politika özelinde, devlete bağlı iki zümre vardı: Devletin tarihsel ürünleri olan, devleti oluştururken kendileri de oluşan, oluşmakta olan devletin mutlaka oluşturması gereken iki

zümre olan “Köprü mühendisleri zümresi” ile Maliye müfettişleri zümresi. Başka faillerle, mesela bankacılarla farklı ittifaklarda buluşan bu iki zümrenin bambaşka çıkarları vardır: tarihleriyle ve toplumsal uzamda işgal ettikleri konumla ilintili bürokratik çıkarlar... Yani bir yandan, faillerin toplumsal uzamdaki ya da mevzubahis politika sonucu oluşan bürokrasi alt-uzamındaki konumlarının etkisiyle ortaya çıkan özgül mücadele konuları, özgül çıkarlar vardır. Bunun yanı sıra, insanların tamamının maruz kaldığı kural ve kısıtlara indirgenemeyecek olan, özgül kısıtlar ve kuralları vardır.

Devletin özgül bir mantığı vardır ve bu kısıtlar, bu düzenlilikler, bu çıkarlar, bürokratik alanın bu işleyiş mantığı, dışarıdaki çıkarlar açısından veya daha doğrusu dışarıdaki çıkarlar için istenmeyen bağlantılar açısından bağımlılığa ya da bağımsızlığa esas teşkil edebilir. Sonuç olarak, köprü mühendisleri zümresinin toplu konutlar meselesine dair çok karmaşık tarihsel sebeplerden dolayı daha ziyade “sol” bir duruş sergilerken, maliye müfettişleri zümresinin daha “sağda” konumlandığını *ex post* söyleyebiliriz. Öte yandan bu bir tesadüftür (biraz abartıyorum) ve hatta bu failler, kendi işlerini yaparken farkında olmadan, istemeden şu ya da bu grubun da işini görmüşlerdir. Hatta biraz daha fazlasını söyleyebiliriz; “en nihayetinde”, “genel olarak”, “her şeyi hesaba katarsak”, devletin tüm bu oyunlarının, birilerinin işini görüp başkalarınınkini görmediği, ezilenlerden ziyade egemenlerin işini gördüğü söylenebilir. Peki ama en nihayetinde bunu söylemek için, tarihle alakası olmayan büyük sorular sormaya gerek var mıdır?

Bu ilk nokta: Söylemek istediğim, böyle bir meseleyle karşı karşıya olduğumuzda, devlet karşısında olabilecek en kuşkucu tavrı takınmanın ihtiyat gereği olduğudur. Kendi adıma, devlet kelimesini eserlerimde yazmaya başlamam iki veya üç yıl öncesine dayanır. Ondan evvel, ne olduğunu bilmediğim için (ama hakkında, kullanımından kaçınmama yetecek kadar çok şey bildiğim için) hiçbir zaman, stenografik olarak bile, “devlet” kavramını kullanmadım. Bachelard “epistemolojik ihtiyat”tan bahseder, kelimeler için de geçerli olmalıdır bu.

(Kontrol etmeye zamanınız olmamasından ötürü her daim yazılı iletişimden daha az muteber olan sözlü iletişimin tek lütfu, neredeyse yersiz ve ayıp denilebilecek, öfkeli veya kötü niyetli meslektaşlarca da okunduğunuz için notlarınıza geçiremeyeceğiniz şeyleri aktarma imkânını vermesidir.)

O halde, nasıl ki genel kanı ile bağları koparmak ve çabucak anlamaktan sakınmak gerekiyorsa, büyük teorilerle bağları da koparmak gerekir; zira ne kadar çok anlarsam, o kadar az anlarım. Bu radikal [bir tutum] gibi görünüyor ve “negatif sosyoloji”den bahsetme nedenim de budur. Ne kadar çok anlıyorsam, o kadar şüphelenmeliyim; görünürde olan biten ne kadar basitse, esasen bir o kadar karmaşık olması gerekir. Her şeyden evvel okul mesele-

sinden sakınmalıyım (bunu bir eğitim kurumunda söylemek can sıkıcı) ama bu, özellikle de sosyal bilimlerde, araştırmanın öğretilmesine dair çatışkıdır. Araştırma eğitiminin bir tür daimi *double bind*⁹ olması gerektiği doğru: “Sana söylediğim şeyi söylüyorum, ama sen bunun yanlış olduğunu, yanlış olabileceğini biliyorsun.”

(Değindiğim bu son pedagojik noktaya dair söylemek istediğim bir şey var: Bu dersin sorunlarından biri, bu dersi veren kişi açısından son derece korkunç kılan şey, [hitap ettiğim] kitlelerin son derece dağınık olması. Bu, sosyolojik olarak çözümlenebilir: Okula devam eden kitlelerin homojenleşmesi bir okul etkisidir. İşte yine tarihin bilinçdışı... Bunun oluşması yüzyıllar almıştır: Hepsi aşağı yukarı aynı yaşlardaki, aynı dersleri görmüş vb. öğrencilerin tek bir sınıfa konulması bir günde icat edilmiş değildir. Altı ve on sekiz yaşlarındaki öğrencilerin yan yana oturduğu günler de oldu. Hocalar ne kadar homojen bir kitlenin önünde ders verirlerse, söylem de o kadar homojen olabilecektir. *Collège de France*’daki derslerin en büyük sorunlarından biri, hem iyi hem kötü yanıyla, bambaşka uzmanlık alanlarına, eğitime vb. sahip her yaştan dinleyiciyi yan yana dizmesi ve bu kadar çok farklılığın, hele de bilincindeyseniz, son derece ağır olmasıdır. Bilincinde olmamak daha iyi, ama meslekî olarak, pedagojik meselelerin bilincinde olmamam imkânsız; velhasıl eğer bilincindeyseniz, bu hep aklınızdadır ve aşırı ağır bir yük-tür. Mesela etkileşim/yapı ikilisini çözümlerken, aranızda bazılarının bunu benden kırk kez işitmiş olması nedeniyle, yeniden ele almak canımı sıkıyorsa kimileri için iki saat boyunca geliştirmem gerekirdi. Ben de “tarihsel bir uzlaş” arıyorum.)

Kurumsallaşmanın Bir Etkisi: Aşıkârlık

Devlet üzerine düşünürken devlet düşüncesinden kaçınmak için, ampirik çözümleme, dolaşımdaki teorilerin teorik ön kabullerinin eleştirisi ve hâkim meselelerin sorgulanması gibi farklı operasyon türlerini kullandım. Ancak, devlet düşüncesine karşı en kuvvetli silah, genetik düşüncedir. Tanıdığım bu ayrıcalık neden? Durkheim, *Fransa’da Pedagojik Dönüşüm* başlıklı, benim devlet için yapmaya çalıştığım şeyin muadilini eğitim için yaptığı muhteşem bir eser yazmıştı.¹⁰ Yapmaya çalıştığı, anekdotik bir eğitim tarihi değil, bugün hangi noktada olunduğunu anlamayı sağlayacak olan, önemli ayırt edici vasıfları ortaya çıkaran bir genetik sosyolojydi. Genetik çözümlemeye tanınan bu ayrıcalık nereden kaynaklanır? Önceki derslerde, devletin daha önce

9 Çifte zorluk mefhumuna dair bkz. Gregory Bateson ve diğ., “Towards a theory of schizophrenia”, *Behavioral Science*, 1 (4), 1956.

10 É. Durkheim, *L’Évolution pédagogique en France*, a.g.e.

eşine rastlanmamış düzeyde bir sembolik dayatma tatbik ettiğini ve bu sembolik dayatmanın, onu bilimsel sorgulamaya karşı koruma eğiliminde olduğunu görmüştük. Kurulu devlet, yürürlükteki devlet, hâlihazırdaki devlet olarak adlandırdığımız şey, kendi yerleştirdiği sembolik düzen vasıtasıyla, yani hem nesnellikte, şeylerde (mesela disiplinlere ve yaş grubuna göre sınıflandırmalarda) ve öznellikte (ayrışma esasları, görme esasları, sınıflandırma sistemleri biçimindeki zihnî yapılar) kendisini kurar. Devlet, sembolik düzenin bu ikili dayatması vasıtasıyla, yaptığı pek çok uygulamayı ve bizzat kurumsallaşmasını sorgulanmadan kabul ettirmeye, doğal addettirmeye çalışır. Misal, sınır kavramını ya da Fransa'da başka bir dil değil de Fransızca konuşuluyor olmasını veya imlânın saçmalığını sorgulamamamızı engeller. Kurumların kökeninde yer almış olabilecek, sorulabilecek pek çok sorunun askıya alınıp hiç sorulmamasını sağlar: Nitekim tarihsel araştırmalar yaptığımızda, kurumların kökeninde, günümüzde çok büyük çabalarla ortaya çıkarmamız gereken tartışmaların bulunduğunu keşfederiz.

Eğitim sisteminin yeniden üretim işlevine sahip olabileceği fikrinin 1880'li yıllarda, zorunlu bir eğitim sistemi yerleştirmenin mümkün olup olmadığı tartışılırken dile getirilmiş olması, eğitim üzerine çalışırken bana çarpıcı gelen noktalardan biriydi. İşlevlerin, işleyişlerin, sonraları yerleşik düzenin günlük akışı içerisine giren bir sürü şeyin, başlangıç dönemlerinde sorulanıp tartışılmış olması olasıdır. Soruların gündeme geldiği bir başka durum daha vardır: dağılma, çöküş dönemleri. Bazı biyologların dediği gibi karmaşa hareketleri, dağılma dönemlerinde, "patolojik" durumlarda, devletin bir krizle karşı karşıya olduğu zamanlarda (mesela Cezayir'in bağımsızlığını kazandığı dönem) çok önemlidir. Zira bastırılmış bile olmayan, daha sorulmadan devreden çıkarılmış sorular, böyle zamanlarda gündeme gelir: Sınırlar nerede biter? Fransız olmak için Fransızca mı konuşulmalıdır? Fransızca konuşmuyorsa bile kişi yine de Fransız olabilir mi? Fransız olmak için, Fransızca konuşmak yeterli midir?

Başka bir deyişle, devlet kurumuyla bağlantılı sembolik güç etkilerinden biri tam da, bizzat devletin kökeninde bulunan az çok keyfi ön kabullerin *doxa* biçiminde doğallaşmasıdır. Ayrıca devletin ve ardı sıra gelen her şeyin tarihsel bir icat, bir yaratı olduğunu ve kendimizin de devletin bir icadı olduğumuzu, zihinlerimizin devlet icadı olduğunu bize ancak genetik araştırma hatırlatabilir. Foucault'nun kullandığı anlamıyla "soybilim" değil,¹¹ "devletin genetik tarihi"ni yapmak, "oluşuma dair hafıza kaybı" diye adlandırdığım, muvaffak olmuş tüm kurumsallaşmalara, muvaffak olmuş tüm kurum-

11 Soybilim kavramına dair bkz. Michel Foucault, "Qu'est-ce que la critique? Critique et *Aufklärung*", 27 Mayıs 1978 tarihinde Société française de philosophie önünde yaptığı konuşma, *Bulletin de la société française de philosophie*, 84 (2), Nisan-Haziran 1990, s. 35-63.

lara (doğuşunu unutturmak bu muvaffakiyetin parçasıdır) içkin olan o şeye karşı tek panzehirdir. Bir kurum kendini [son derece doğalmış gibi] benimsetmek konusunda muvaffak olduğunda gerçekten muvaffak olur. Benim ele aldığım şekliyle kurum tanımını sizlere hatırlatayım:¹² Kurumun iki mevcudiyeti vardır; hem nesnellikte hem de öznellikte, yani hem şeylerde, hem dimağlarda. O halde muvaffak olmuş, yani hem düzenlemelerin ve kuralların nesnellğinde, hem de o düzenlemelere karşılık gelen zihni yapıların öznelliğinde var olabilen bir kurum, kurum olarak ortadan kalkar. O artık *ex instituto* olarak düşünülüyordur. (Leibniz, dilin keyfi olduğunu ifade etmek için *ex instituto*, yani “kurucu bir eylemden yola çıkarak” der.) Muvaffak olmuş bir kurum, bir doğuş anı olduğunu, yani bir başlangıcı olduğunu hem unuttur, hem unutturur.

Benim tanımladığım şekliyle genetik düşünce bir anlamda, başlangıçların keyfiyetini yeniden su yüzüne çıkarmaya çalışır: [Bu demektir ki], alışlageldik tarihin en alışlageldik pratiklerinin karşısında durur. Alışlageldik tarihsel düşüncenin alışlageldik pratikleri, icracılarının haberi bile olmaksızın, bir meşrulaştırma işlevi görme eğilimindedirler. Bu, tarihin en yaygın kullanımlarından biridir. Mesela devlete dair okumalarımda 18. yüzyıl parlamenterlerine, d’Aguesseau’ya vb. rastladım. Gayet spontane bir biçimde Parlamentolar tarihini yapmaya başlamışlar. Okumuş adamlardı, varlıklarını meşrulaştırmaları gerekiyordu; ispatlamak istedikleri şeyleri, yani parlamentoların çok eski olduğunu, Genel Meclis’in mirasçısı olduklarını ve bundan dolayı halkı temsil ettiklerini gösteren (kralın karşısında bağımsız bir güç bulunduğunu dile getirmenin ve o gücü teşkil etmenin, başka türlü bir meşruiyete sahip olduklarını göstermenin bir yolu) bir tarih meydana getirmişlerdi. Kısım, o zamandan bu yana vuku bulmuş olanları bilmesinden ötürü, tarihin bu meşrulaştırma söylemine taşınmasına sıklıkla rastlanır: Tarihçilerin çalışmalarının kurucu unsuru olan bir anakronizm türü vardır. Pek çok tarihçi okuyorum ve sapkın zihnim bana bir sürü anakronizm gösteriyor. Tarihçilerden daha anakronik olanı yoktur. Mesela “1000 yılı Fransa’sı” demek bana korkunç geliyor: Fransa’nın oluşması on asır almıştır...

Kökenlerdeki o belirsizliğe, başlangıçların ayırt edici özelliği olan “mümkünlerin [ucu] açıklığı”na dönmek, sıradanlıktan kurtarma noktasında hayati önem taşır. Yaptığım, kopuş kavramının altını gerçek bir içerikle doldurmaktan başka bir şey değil ve bunun anlamı, aslında aşikâr olmaması gereken bir şeyi aşikâr bulmayı bırakmak, sorun teşkil etmesi gerekeni sorun olarak görmemeyi bırakmaktır. Sıradanlıktan arındırmak ve başlangıçlarına dair, kurumsallaşmaya içkin o hafıza kaybını aşmak için, bizim için tek bir mümkünün kalmış olduğu meselede birden fazla mümkünün ve o müm-

12 P. Bourdieu, “Le mort saisit le vif”, a.g.m.

künlere son derece bağlı cephelerin bulunmuş olduğunun fark edilmesini sağlayan o ilk tartışmalara bakmak çok önem taşır. Bir tarihçeyi anlatırken devreye sokulan tarih felsefesi açısından ağır sonuçlar doğurur bu durum. Anlattığınız tarihçe çizgisel ise, bir tarih felsefeniz vardır; bu durum hem tarihçi olduğunda neyin aranması gerektiği, hem de nesnenin inşası açısından neyin bir olgu olarak kabul edilmesi gerektiği noktalarında çok önemli sonuçlar doğurur: Tarih çizgisel yani tek yönlüdür. Birden fazla olası güzergâhın olduğu o noktalarda (öylesine alışlageldik felsefî söylemin abecesi durumunda ki bu bazen, böyle ifade etmekte tereddüt ediyorum), her an bir mümkünler uzamı ve birden fazla mümkün oluş vardır: Bir prenslik feodalizme ya da imparatorluğa dönüşebilir; örneğin Habsbourg Hanedanlığı hâline gelmiş olan, farklı bir şeye dönüşebilirdi... Hanedanlık örneklerini ele aldığımızda (bunun önemini ileride göreceksiniz) bu durum hemen ortaya çıkar. Ama bir anlamda teorik yanı olan mümkünlerde, bunu sezmek çok daha güçtür.

“İmdi” Etkisi ve Mümkünlerin Kapanması

Tarihin, mümkünler yelpazesini her an kapattığını gösteren çok somut bir örneği ele alacağım: Nükleer hiç yapılmayabilirdi ama yapıldı; bireysel yatırım ve bireysel yardıma dayalı bir gayrimenkul politikası yapılmayabilirdi, vb. Süreçlerin tek-çizgiselliği ile bağıntılı bir geriye çevrilemezlik söz konusudur. Tarih, mümkünleri yok eder: Mümkünler uzamı her an durmadan kapanır ve bu tespiti az evvel söylediğimle ilişkilendirirseniz, muvaffak olmuş bir kurumun tarihinin, kurumun oluşumuna dair hafıza kaybını da zımnen içerdiğini, tarihin mümkünleri eleyip bir zamanlar mümkün olmuş olduklarını unutturduğunu, hatta mümkünleri düşünülmez kıldığını görürsünüz. Geri dönüşsüz şekilde ilga edilen mümkünler vardır ve düşünülemez kılınmış olmalarından ötürü, bu durum yasaklamadan daha beterdur. Tarihsel gerçeklik olarak bildiğimiz durum, yani nükleer santraller, imlâ, tarih ile coğrafya arasındaki bölünme, jeolojinin mevcudiyeti vb. bize o şekilde zühur eder ki, başka türlü dışarıda bırakılmış dahi değil, düşünülemezdir. Az evvel “devlet darbesi” diye adlandırdığım buydu.

Devletin bize en temel müdahalesini “imdi” etkisi, “durum budur” etkisi diye adlandırabiliriz. “Bu başka türlü olamaz” denilseydi eğer, bu kadar kötü olmazdı. “Durum budur”, söyleyecek başka bir şey yok. Dağların karşısında “Durum budur” diyen Hegel’dir bu. Kendileri bunu bilmeksizin (yemin etmeleri istenmeksizin), toplumsal faillere tüm sözleşmelerden, tüm uzlaşılardan, tüm mensubiyetlerden daha radikal binlerce ön kabulü dayatmak, binlerce meseleyi benimsetmektir.

(Konudan sapıyorum ve bunu bilinçli, pedagojik bir tercih olarak yapıyorum. Sosyolojinin asıl zorluğunun, genel kanıyı ortadan kaldırmak, kaynağında inanıştan daha da fazlası olan; kendini bir inanış olarak görmeyen *proto-inanışın* bulunduğu her şeyi devreden çıkarmak mecburiyeti olduğunu sıkça dile getirdim. Sosyoloji bir *doxa*'yı ortadan kaldırmalıdır. Pedagojik ilişkide otorite etkisine, “Bunun üzerinde fazla düşünmemiştim”, “Bana bunu söylüyor, bu hakkı ona tanıyorum” etkisine sık rastlanır. Sosyoloğun söylemi bir mensubiyetle ilişkilendirilir ama bir tür *proto-doxa*'nın sürekliiliğiyle bir arada var olabilecek olmasından ötürü bu gerçek bir mensubiyet değildir. Böylesine hayırhah bir mensubiyet türünün önünü kesmek için, provokasyon olarak görünebilecek bir şey yapılmalı, yani şoke edecek ve bölecek hararetleli konular ele alınmalıdır. Sosyoloğun söylediği şeyi söyleme noktasına ulaşmak için, yaptığı işi yeniden yapmanın tek yolu budur: Sosyolog ateşle oynar. Bunu, bilim mitine kurban vermek için söylemiyorum ama *doxa*'yı, birincil katıyetleri sorgulamak çok tehlikeli bir oyundur. Yoksa çok basit olurdu, “Bize bir ‘sunum’ [*topo*] yaptı” denirdi. “Sunum”larm bir statüsü vardır: Ne doğrudurlar, ne de yanlış. Oysa bilim, sosyoloji bir “sunum” değildir.)

Mümkünler Uzamı

Başka bir örnekle çözümlememe döneyim. Avukat lobileri, şu anda Meclis'te görüşülmekte olan bir yasa tasarısına dair büyük kavga vermekte. Bir sermayenin tarihsel olarak nasıl oluştuğunu gösterdiği için, mesleğin Anglo-Sakson tarzı teşekkül sürecinin ne kadar ilginç olduğunu daha önceden göstermiştim.¹³ Fransızcada “serbest” dediğimiz, liberalizm safındaki bu mesleklerin* tamamen devlete tâbi olmaları gerçeğinde tuhaf bir çatışkı olduğunu göstermiştim. Devlete bağımlı bir faaliyet türü varsa, o da serbest mesleklerdir: Sayılarının azlığını ve dolayısıyla tekellerini, bu mesleklerle mensup olabilmek hakkını tanımlayan devlete borçludurlar ve bu sınırı, yani tekellerinin sınırını korumak üzere hep tetikte durur ve inanılmaz bir mücadele verirler. 1970'li yıllarda ABD'de, az evvel bahsettiğim, devlet çalışmalarının canlanmasıyla aynı bağlamda, hukuk sosyolojisinin yeniden canlandığını da söylemiştim. Bir grup sosyolog, normalde sorulmayan soruları sorarak, hukukun ortaya çıkışı ile ilgilenmeye başladı. Bu, solcu hareketler içerisinde alternatif hukukçu-

13 P. Bourdieu burada 9 Şubat 1989'da çıkarsızlık üzerine yaptığı derse gönderme yapıyor. Bahsettiği kanun tasarısı adli mesleklerin icrasını, diploma şartı getirmek suretiyle değiştirmekteydi.

(*) Fransa'da serbest meslek [*profession libérale*], Türkiye'dekinden hayli farklı bir şekilde anlaşılır ve avukat, doktor, veteriner, mimar gibi, diploma ve uzmanlık gerektiren, mesleğe başlayabilmenin çok sıkı kurallara tâbi olduğu meslek gruplarını işaret eder – ç.n.

ların, yani zümrenin dışında, mesleğin dışında durup hukuk hizmeti satan ya da ücretsiz olarak veren insanların (feminist bir mantıkla kadınlara ya da yoksun kesimleri korumak üzere Porto Rikolulara hukuki yardım veren türde dernekler) yükselişiyse alakalıydı. Fransa'da böyle bir geleneğin örneğine rastlandı: Tüketici derneklerinin, partilerin ve sendikaların sürekli açık olan hukuk büroları olurdu ve bu bürolarda çoğunlukla, ilgili diplomanın verdiği hukukçu sıfatına sahip olmayan kişiler bulunurdu. Bugün her eğilimden belli sayıda parlamenter, hukuka göbekten bağlı olmak gibi ayırt edici bir özelliğe sahip (yani hukuk unvanları taşırlar ve bu onlara, parti ayrımlarını unutturur) ve hukuken teminat verilmemiş kimselerin hukuk hizmeti vermesinin engellenmesi için mücadele etmekte. Reform, düzenli ve maaşlı olarak hukuk danışmanlığı veren herkesin bir hukuk lisansına ya da ona denk bir diplomaya sahip olmasını dayatmayı öngörüyor. Bu, tekelin yeniden tesisidir.

Bu mümkünler uzamıyla niye ilişkilidir? Çünkü tedbir, dogma aşamasında ve bir tartışma var. Hakkını vermeli ki güzel tepki veren [sosyalist] bir Adalet Bakanı'nın sözlerini aktarabilirim: "Metnin uygulanması, bir iş anlaşmazlığı kurulunda yirmi, yirmi beş yıl faaliyet göstermiş, eğitim aldığını belgeleyemeyecek olan bir sendika militanının, bundan böyle hukuki bir işlemi ufak bir ücret karşılığında gerçekleştiremeyeceği anlamına gelecek" Ve diplomalılar zümresinin damgalanması: "Ziraat odasındaki bir arazi uzmanı, bir sendikanın iş hukuku uzmanı, Ulusal Çiftçi Sendikaları Federasyonu'nun arazi kamulaştırma uzmanı, (ona göre) hukuki danışmanlık verme hakkından mahrum kalacak." Bu demek oluyor ki, bu dernekler ya yok olacak ya da avukat tutmak zorunda kalacaklar. Benim meselemlerle bunun ilişkisi nerede? Şurada: Hâlâ mücadele veren insanlar var, hâlâ umut var. Tüketiciler ve sendikalar harekete geçecekler, yoksa bu hukuk bürolarının dört yıl içinde ortadan kalkması gerekecek. Tahmin yürütüyor değilim. On yıl sonra ortadan kalkacaklarını varsayalım: Şayet tarihçi değilseniz, olası alternatifi, yani profesyonel olmayan kimselerce yürütülen kalıcı hukuk bürolarının var olmuş olduğunu unutacaksınız. Öte yandan yapının değişmesi; sendikaların bazı kişilere hukuk eğitimi için burs vermeleri; anlaşmazlık kurullarının artık farklı biçimde var olması, insanları farklı biçimde savunmaları, meseleleri farklı biçimde kavramaları kuvvetle muhtemeldir... Kesin olan bir şey varsa o da zihni yapıların değişecek olmasıdır: Anlaşmazlık kurulu mensuplarıyla konuşma tarzı aynı olmayacak, artık kaba sözler edilemeyecek, aynen çoğu hukuki durumda olduğu gibi, kaba sözler dışında edecek fazla bir sözü olmayanlar hiçbir şey söyleyemeyecekler. Münasip bir hukukî duruma sahip olacağız ve [bunun nasıl ortaya çıktığı] unutulacak. Konut politikası için de aynısı geçerli. Ya toplu konut ya küçük müstakil ev şeklindeki alternatif yanlıştır; üçüncü bir ihtimal daha vardır: müstakil evlerin kiralanması ihtimali.

Ama o ihtimal mevcut değil. Hiçbir sosyolog ondan bahsetmiyor... Başka bir deyişle, meseleyi bu biçimde teşekkül ettiren, soybilimi yapılabilecek tarihsel bir süreç, kolektif/bireysel konut karşıtlığı veya alternatifini silip süpürmüş. Ve bu türden milyonlarca mesele bulunuyor.

İmla rneği

İmla, bir başka şahane örnektir.¹⁴ Düşünün ki bu tartışma, diyelim gazetelerde, en azından *Le Figaro*'da Körfez Savaşı kadar yer kaplıyor. Bu nasıl mümkün olabilir? Glp geçmek, bunun ıvır zıvır olduğunu, Fransızların zevzekliğinin bir göstergesi olduğunu söylemek yeterli mi? Zaten ABD'de bunu eğlencelik veya komik olarak niteliyorlar. Hayır, bana öyle geliyor ki, şayet mesele bu boyutlara ulaşıyorsa, mobilize olan insanlar açısından gayet ciddi olmasındandır. Tüm sosyolojik çalışmalarım, bu türden meseleleri anlaşılır kılmaktan ibaretti: coğrafya dersinin kaldırılmasının, beden eğitiminin on beş dakika kesilmesinin, müzikten on beş dakika alınıp yerine matematik konulmasının kimileri için ölüm kalım meselesi olduğunu, burada aynen avukatlar için olduğu gibi doğrudan çıkarlarının ya da dolaylı çıkarlarının mevzubahis olduğunu göstermek; ki kimlikle alakalı çıkarları devrede olduğundan bu daha da beterdir. Neden? Çünkü maaşları ona bağlı değildir. Bu türden meseleleri ve bu meselelerin son derece ciddi olduğunu, ıvır zıvır gibi görünen şeylerin iç savaşa götürebileceğini anlamak için, devletin başat rol oynadığı, son derece karmaşık, titiz ve katı bir açıklayıcı sisteme sahip olmak gerekiyor. Sosyolojik açıdan en önemli şeylerden biri olan toplumsal tutkular burada mevzubahistir: yani son derece şiddetli, duyguykl, aşk veya nefret içeren, irrasyonel ve anlaşılamaz oldukları gerekçesiyle genelgeçer sosyolojinin dışarıda bırakma eğiliminde olduğu duygular. Bazı dil savaşları, din savaşı biçimini alabilir; okula dair bazı tedrisi mücadeleler, kamu/özel ayrıımıyla hiçbir ilgisi olmayan –yle olsalardı, çok kolay olurdu–* din savaşlarıdır.

14 Fransızca Yüksek Kurulu'nun *Fransa Cumhuriyeti Resmi Gazetesi*, İdari belgeler, 100, 6 Aralık 1990 sayısında yayımladığı "İmla'da Değişiklikler"e bakın. Ders sırasında polemik son derece ateşli bir şekilde devam etmekteydi: 1990 yılında kurulan Fransızcaı Koruma Derneği zellikle Nobel sahiplerini ve Ahlâk ve Siyaset Bilimleri Akademisi üyelerini reforma karşı basında seslerini çıkarmak üzere harekete geçmeye teşvik ediyordu. Bir sonraki hafta, içerisinde konuya dair basında çıkan her şey ve bilhassa da Claude Lvi-Strauss'un 3 Ocak 1991'de *Le Figaro*'da çıkan, "Her şeyi sıfırdan almak" başlıklı yazısının bulunduğu dosyayı Pierre Bourdieu'ye bırakacak olan Akademi yelerinden biridir, kuşkusuz.

(*) Pierre Bourdieu burada, özel okul/devlet okulu tartışmalarını kastediyor. Fransa'da, sözleşmeli denilen ve özel okulların ekseriyetini oluşturan, çoğunluğu dini kökenli olan özel okulların finansmanlarını büyük lde devlet karşılamaktadır. 80'li yılların başında, bu sistemde köklü bir değişiklik getirmek isteyen sosyalist hükümet (Savary Kanun Tasarısı) ok büyük büyük tepkiyle karşılaşmış ve tasarıdan vazgeçmiştir – .n.

Çözümlemenin esasını vermesi açısından: İmla [ortographe], *ortographe*'dir; yani doğru yazı, münasip ve olması gerektiği gibi, söylendiği gibi, düzeltilmiş, yani dil gibi yazma şeklidir. İmlanın tarihsel bir sürecin ürünü olduğuna şüphe yok. Fransızca insan yaratısıdır ancak imla, Orta Çağ keşişlerinden, tüm komisyon ve komitelerin (hepsi de devlet komisyonları ve devlet komiteleridir) müdahalelerine dek, az çok keyfî bir dizi tarihsel kararın ürünü olan, aslında önemsiz bir yaratıdır. İmlada reform mevzubahis olduğu anda bazı kimselerin isyan bayrağını açmasına tanıklık ederiz ki bu kimseler çoğunlukla devlete mensup âlimler veya akademisyenlerdir. Tuzağa düşmeleri, bu türden sorulara cevap vermenin, konumlarının gereği olmasındandır. Yani bir *double bind* [iki arada bir derede kalma hâli] ile karşı karşıya kalırlar. İlk hareket, “Devlet bizden, devletin imlaya dair bir adımını onaylamamızı istiyor” demektir. Bir dizi devlet kararı vardır ama bu kararların zihnî yapılar haline gelmeleri, imlaya riayet etmeyi telkin eden eğitim sistemi ile gerçekleşir.

Gazetecilerin çok güldüğü en ilgi çekici argümanlardan bazıları, estetik argümanlardır: “Nenuphar” [nilüfer], “ph” ile yazıldığında “f” ile yazıldığından daha güzeldir. Bu sizi güldürebilir ama doğru da: Devletin imlasına göre ayarlanmış bir devlet ürünü olan bir kimse için çok daha güzel olduğu doğru. Mevzubahis olan estetik, buna dair daha fazla konuşmayacağım, siz üzerinde düşünebilirsiniz... Devlet burada kendi kendisiyle iletişim halindedir ve eğer imla konusu bir devlet meselesi haline gelebiliyorsa, bunun sebebi imlanın yazarlar vasıtasıyla düşünen devletin düşünülmemeyi olmasındandır. Birkaç yıl evvel, Latinceyi savunanlar üzerine bir araştırma yaptık. Orada da durum benzerdi: Latincenin en ateşli savunucuları biraz Latince eğitimi almış, teknik alanlarda eğitim veren insanlardı; çünkü bu onlar için en son farklılık alanı, nihai *diacrisis* [ayırım] idi. Oysa çok daha fazla Latince eğitimi almış olanlar için böyle bir mesele yoktu. İmlanın çok hassas bir farklılık noktası olmasının nedenlerinden biri, kuşak farklarının varlığıdır. *Ayırım*'da, uzun saçlı genç bir delikanlı ile ufak bir bıyığı olan yaşlı bir beye ait bir fotoğraf vardır.¹⁵ Bu, bürokraside sıkça rastlanan bir durumdur. Bıyıklı yaşlı bey, imlayı öğrenmiştir ve tek bildiği şey de odur diyebilirim; uzun saçlı delikanlıysa *Libé** okuyor, bilgisayar biliyordur... İmlayı ise bilmez, pek çok hata yapar. Bu, nihai farklılık noktalarından biridir ve hatta ilişkisel bir şekilde var olan tüm kültürel sermayeleri bu son farklılığa dayanan insanlar vardır.

Kültürel sermaye demişken, bunun devletle ilişkisinden bahsetmem la-

15 P. Bourdieu, *La Distinction*, a.g.e., s. 164-165.

(*) *Le Monde* ve *Le Figaro*'nun ardından, Fransa'nın üçüncü büyük ulusal gazetesi ve üçü içerisinde, daha solda addedileni olan *Libération*'un günlük dildeki kullanımı – ç.n.

zım. Bu yılki dersimin konusu bundan ibaret. İmla çok iyi bir örnek, Fransızca başka bir örnek. Bana göre devletin ortaya çıkışı, mesela bir ifade biçiminin kendisini tekelleştirici bir biçimde dayattığı –kuralına uygun biçimde ve sadece o biçimde konuşulmalıdır– uzamların ortaya çıkışıdır. Devletle eş olarak büyüyen bu dil piyasası bütünleşmesi ile yazım piyasası bütünleşmesini hayata geçiren, bunlar vasıtasıyla kendini hayata geçirmekte olan devlettir. Norm haline getirilmiş imlayı, ölçü birimlerini veya feodal hakların yerine birleşik bir hukuku geçirmek suretiyle norm haline gelen hukuku oluşturmak, devletin kendini oluşturma yöntemlerindendir. Devletin oluşumuna dair bir gerçeklik olan bu birleşme, merkezileşme, standartlaşma ve homojenleşme süreci, yeniden üretilip duran bir başka sürece eşlik eder: eğitim sistemi vasıtasıyla her kuşaktaki bireyoluşturma [ontogenèse] soyoluşturma [phylogenèse] yeniden üretilmesi. Bu süreç vasıtasıyla bir yandan da yazı, imla, konuşma biçimi açısından homojenleşip normalleşmiş bireyler meydana getirilir... Bu çifte süreç bilincin büsbütün dışına çıkar (oluşuma dair hafıza kaybı) ve böylelikle aslında son derece keyfî olan bir şeyin, keyfî olduğu unutulur. *Robert* sözlüğüne bakın, Fransız imlasının saçmalığına dair, biri Valéry'den olmak üzere, on tane alıntı bulacaksınız.

Aslında gayet keyfî olan şeyler böylelikle son derece lüzumlu, lüzumludan da öte doğal hâle gelirler. O kadar doğal ki, onları değiştirmek pek çok insanın hayatını sanki atmosfer ortadan kaldırılmışçasına imkânsız hale getirir. Bu türden vakalarda neler olup bittiğini anlamak için konumlanmaların farkları sosyolojisini yapmak gerekir: Kim taraftardır, kim karşı? Müthiş bir deneysellik sunan bir durumdur bu. Sosyolojinin deney yapmadığı söylenir, oysa bu büsbütün yanlıştır; burada gözlemlemenin yeterli olacağı deneysel bir durum söz konusudur. İzah etmek için elbette çok daha fazlasını yapmak gerekir ama olup bitenin esası, bir kurum olarak aslında her tür kurumun sahip olduğu ayırt edici özelliklere sahip olan devletin, kendi kendisiyle karşılaşmasıdır: Dilbilgisi kisvesi altında, sözlük kisvesi altında, imla kuralları, hükümet tavsiyeleri, dilbilgisi hocaları, imla kılavuzları biçiminde vb. nesnellikte kök salar ve doğru, yani düzeltilmiş biçimde yazma ya da doğru şekilde yazılması gerektiğini düşünme (imlayı savunanlar arasında bizzat imla hataları yapanlar da bulunur) yatkınlıkları biçiminde zihnî yapılarda yer alır. Önemli olan, imlanın gerekliliğine *doxa* tarzı bir iştiraktır. Devlet hem imla hocalarının, hem de imla için ölmeye hazır insanların mevcudiyetini sağlama gücüne sahiptir.

Dersin Seyrine Dair Hatırlatma

Geçen hafta, devlet üzerine düşünürken karşılaşılan meselelerden bahsetmek için biraz fazla uzun bir giriş yapmış, örnek olarak da imlayı almıştım. Örnek hiç de bir anekdot mahiyetinde değil zira daha reel, tabiri caizse heyecan verici mücadeleler verirken devletin tasavvuru altına girme tehlikesiyle ne kadar karşı karşıyaysak, imla savaşlarını verirken de o kadar karşı karşıyayızdır. İki durumda da, düşünme gayretindeki kişi üzerinde kendini gösteren bir devlet etkisi olduğu kanaatindeyim ve çözümlemeye çalıştığım, daha doğru bir ifadeyle bu meseleyi geçmişte ele almış olduğum için dile getirmeye çalıştığım nokta da bu devlet etkisiydi. Bana, devlet etkisinden az da olsa kaçınabilmeyi sağlayan yollardan biriymiş gibi görünen devletin doğuşunun genetik çözümlemesine girişmeden evvel, izleyeceğim yolun dolambaçlarını ve dönemeçlerini takip edebilmeniz için, bugün size bu yılki dersin seyrinin genel hatlarını vermek istiyorum. Seyir halindeyken değineceğim birbirinden kopuk, biraz da değişken görünen ayrıntıları kavramak ve bazı durumlarda bunları kabul etmek için, nereye varmak istediğimi bilmek önemli.

Gayem, devlet denilen o büyük fetişin veya derdimi anlatmama vesile olabilecek bir metaforla “sembolik sermayenin merkez bankasının”, yani toplumsal dünyada dolaşımda olan tüm itibari değerler ile diplomalar, meşru kültür, millet, sınır kavramı ya da imla gibi fetiş olarak tanımlanabilecek tüm gerçekliklerin ortaya çıktığı ve teminat altına alındığı türden bir mekânın nasıl oluştuğunu göstermeye çalışmak. Velhasıl, ulusun tamamının ya da bir kısmının uğruna ölmeye hazır olduğu fetişlerin yaratıcısı ve garantö-

rünün nasıl yaratılmış olduğunu inceleyeceğim. Akılda sürekli tutulması gerektiğini düşündüğüm nokta, devletin imla gibi gayet gülünç veya sınırlar gibi daha ciddi gelebilecek şeyler aracılığıyla, en büyük fedakârlığı elde edebilecek sembolik güç olduğudur. Bu noktada sizi Kantorowicz'in nefis makalesi "Pro patria mori"ye bakmanızı tavsiye ediyorum.¹ Devleti anlamak için bu gelenek içinde konumlanmak gerekir. Bana göre genetik çözümleme, tümüyle senkronik algıya içkin yanılsamayı kırabilecek; başka bir deyişle devlet ve onun tüm yaratılarının –dil, hukuk, imla vb.– hem gerçekliğe, hem de zihinlere nakşolmuş olmasının sonucu olan *doxa* düzeyindeki iştiraki yıkabilecek; ve psikolojik diyebileceğimiz, daha net olmak adına sembolik demeyi tercih ettiğim tüm etkileri, yani devleti bir devlet düşüncesi vasıtasıyla düşünüyor olmamızın sebebi olan tüm etkileri ortadan kaldıracabilecek nadir araçlardan biridir.

Devlet Kelimesinin İki Anlamı: İdare-Devlet, Ülke-Devlet

Bu genel hattı net bir şekilde ortaya koymak için, daha önce yaptığım ve tüm sözlüklerde bulabileceğiniz bir ayrımı hatırlatacağım. İster *Robert* sözlüğünü, ister *Le Lalande*'i ya da *Larousse*'u alın, geleneksel olarak devlet kelimesinin, bana aslında birbirlerine sıkı sıkıya bağlıymış gibi görünen iki anlamı arasında bir ayrıma gittiklerini görürsünüz.* Bir yanda sözlüklerde ikincil olarak verilen dar anlama göre: Devlet idaredir; bakanlıklardan oluşan bir bütün, bir hükümet biçimidir. Öte yanda daha geniş anlama göre: Devlet, ulusun ülkesi ve yurttaşların toplamıdır. Devletin mi ulusu, yoksa ulusun mu devleti oluşturduğunu anlamaya yönelik, siyasi açıdan son derece önemli ama bilimsel açıdan anlamsız tartışmalar tarihçileri karşı karşıya getirir. Ve sıkça olduğu üzere, toplumsal açıdan önemli tartışmalar bilimsel açıdan önemli tartışmaları hem yansıtır, hem de onların önünde bir engeldir. Bunlar arasında bir seçim yapmak, ulusal gelenekleri, siyasi gelenekleri birbirlerinden ayıran son derece önemli bir ihtilaf konusu olabilir, çünkü elinizdeki meşrulaştırma araçları, önceliği devlete ya da ulusla vermenize göre farklılık gösterirler. Siyasi açıdan son derece hararetli bir ihtilaf konusu olması bundandır.

Bu bana göre gerekli ama yapay bir ayrımdır ve devletin oluşumuna dair benim önermek istediğim model çok basit bir formüle dayanır: Dar anla-

1 E. Kantorowicz, *Mourir pour la patrie et autres textes*, a.g.e., s. 105-141.

(*) Aynı soruşturma Türkçe için yapıldığında karşılaşılan sonuç aynıdır. TDK ve Dil Derneği sözlüklerinin internet sürümlerinden 12 Aralık 2013 tarihli ilk iki devlet tanımı: "1. Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık; 2. Bu tüzel varlığın yönetim organları." *TDK Güncel Sözlük*; "1. Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal örgütlü bir ulusun ya da uluslar topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık 2. Devletin yönetim katı, "hükümet." *Dil Derneği Türkçe Sözlük* – ç.n.

myla devlet, yani ilk devlet (idare, hükümet biçimi, bürokratik kurumlardan oluşan bütün vb.) geniş anlamıyla devleti, yani ikinci devleti (ulusun ülkesi ve aynı dili konuşan, tanıma ilişkileriyle bir araya gelmiş, ulus kavramının altına yerleştirdiğimiz yurttaşlar bütünü) oluştururken aynı zamanda kendisini de oluşturur. Bu demek oluyor ki, 1. devlet, 2. devleti oluşturarak kendini oluşturur. Basitleştirilmiş formül budur. Daha katî biçimde söylersek, devletin, fiziksel gücü ve sembolik gücü merkezileştiren bir iktidarı icra eden ve bu nedenle ihtilaflara, mücadelelere konu olacak şekilde oluşmuş, görece özerk bir alan olarak inşası, yetki alanına giren bütünleşmiş toplumsal uzamın eşzamanlı inşasından ayrılamaz. Başka bir deyişle, klasik bir felsefî ayrımı ele alacak olursak, 1. devlet ile 2. devlet arasındaki ilişki, *natura naturans* ile *natura naturata* arasındaki ilişkidir. “Bu, *obscurum*’u *obsuro* ile açıklamaktır”* diyeceksiniz...

(Salonda her zaman öyle biri vardır ki, anlaşılmaz olan, kavranması güç şeyler ona çok açık gelir ve aniden “İşte şunu demek istiyor” der. Kasıtlı olarak farklı dilleri kullanmam bundan. Düşünme ve konuşma biçimimi izah etmek için, içine hapsoldüğümüz alelade biçimden kurtulmanın yolunun, şeyleri ifade etme şeklimizi değiştirmek olduğunu sık sık söylerim. Bu yollar, rotalar bulmak için bir yöntemdir. Yollar bulmak konusunda bana yardım etmiş şeyler başkalarına da yarayabilir, o yüzden sizinle paylaşıyorum. Oysa bir kitapta tek bir yol seçilmiştir. İletişim açısından bakıldığında kitap sözlü söylemden çok daha katîdir ama aynı zamanda hem daha zayıf, hem de etkisi daha azdır... Pek çok kişi bana, “Sizi dinlediğimizde her şeyi anlıyoruz ama okuyunca hiçbir şey anlamıyoruz” diyor, halbuki benim için aynı şey. Fark tam da sözlü iletişimde korunabilen ve yazarken ortadan kaldırmak mecburiyetini hissettiğim bu semantik açılamdır.)

O halde devletin *natura naturans* olarak, yani bir inşa esası olarak oluşumu, *natura naturata* olarak oluşumuyla bir arada gider. Bunu hatırlamak niye gerekli? Çünkü naif algı, ülke olarak, failler bütünü vb. olarak devletin gerçekte hükümet olarak devletin temeli olduğu şeklindeki fetişizme götürür. Başka bir deyişle fetişleştirmenin, gerçek süreci tersine çevirdiğini bile söyleyebiliriz. Devlet, oluşurken kendisini de oluşturur diyorum ama oluşum anlamında usullerin, adlî tekniklerin, kaynak toplama tekniklerinin, bilgiyi merkezileştirme tekniklerinin (yazı) icadına, yani merkeze dair tüm bu icatlara, ülke ve üzerinde yaşayanlar nezdinde uzun ya da kısa vadede meydana gelen son derece radikal değişikliklerin nasıl eşlik ettiğine durmadan tanıklık ettiğimiz de bir gerçektir. Genetik düzlemi takip ettiğimizde, merkezi devletin inşasına, ülke olarak devletin inşasına kıyasla öncelik tanıma eğiliminde oluruz; oysa spontane algılayışta tam tersi geçerlidir: Bilhassa milliyetçilik, örneğin

(*) Anlaşılmaz olanı daha da anlaşılmaz olanla açıklamak – ç.n.

hükümet birliğinin gerekliliği sonucuna ulaşmak ya da hükümet birliği taleplerini ülke birliği nezdinde meşrulaştırmak için daima dil birliği tespitini önerir. Oluşum sürecinin gerçekliğinde, spontane algı fetişizminin ilk devindirici yani esas olarak kurguladığı nokta aslında çoğunlukla ikinci devlet tanımıdır. İşte genetik çözümleme yapmak için başka bir sebep daha.

Belli bir toprak ve halk üzerinde egemenliğini icra eden otorite olarak, yani bir ulusa sunulan genel hizmetlerin veya dolaşımdaki tabirle kamu hizmetlerinin (merkezi hükümet, kamusal otorite, idare, vb.) bütünü olarak devlet, “belli bir toprak parçası üzerinde yerleşik, aynı otoriteye tâbi ve tüzel bir şahsiyet olarak kabul edilebilecek insan topluluğu” veya “özerk bir hükümete sahip, ilişki içerisinde olduğu başka benzer toplumlar karşısında tüzel şahsiyet rolünü oynayan örgütlü toplum” olarak devletin ifadesiymiş gibi görünür.² Önce örgütlü toplumu, arkasından genel hizmetleri takdim eden Lalande, genel hizmetlerin toplumun ifadesi olduğuna dair yaygın temsili zımnî biçimde (çünkü filozofların da bilinçdışı vardır) benimsemiş olmaktadır.

Uzun uzadıya ve ağır ağır ortaya koyacağım genetik çözümlemenin işlevlerinden biri, senkronik algıya içkin olan bu yanılısımayı kırmak ve toplumsal uzam içerisinde tanımlayabileceğimiz bir dizi toplumsal failin (Kral, hukukçular, Krallık konseyinin üyeleri, vb.) devleti nasıl oluşturduklarını ve devleti oluşturmak suretiyle, devletin tecessümleri olarak kendilerini nasıl oluşturduklarını görünür kılmaktır. Bunu hatırlamak, daha önceki derslerde biraz takıntılı biçimde sorduğum bir soruyu akla getirecektir. Daha basitçe, hatıta kolayca kaçarak, devlette kimin çıkarı vardır; devlet çıkarları olur mu; kamuda, kamu hizmetlerinde çıkarlar var mıdır; evrensel olanda çıkar gözetilir mi ve bunun taşıyıcıları kimlerdir diye sorabiliriz. Soruyu benim sorduğum gibi sorduğunuz anda, hem devletin inşa sürecini hem de bu üretim sürecinin faillerini betimleme gereği çıkıyor ortaya. Ayrıca bu tekelin tekelinin kimde olduğu sorusu da beliriyor (tabii, devletin, akılda kalıcı olması açısından önerdiğim, fiziksel ve sembolik şiddetin meşru tekeli şeklindeki genişletilmiş Weberci tanımını kabul ediyorsanız). Bu, ne Weber’in tanımının, ne de başta Norbert Elias olmak üzere bu tanımı kullananların sormadığı bir sorudur.

Epistemolojik Engel Olarak Tarihsel Çalışmaların Disiplinlere Bölünmüşlüğü

Anlatacaklarımı genel hatlarıyla ortaya koyduktan sonra, devletin genetik çözümlemesine başlayacağım. Bu yola girdikten sonra karşıma iki türden veri çıktı: Bir yanda devasa boyutlardaki, bitip tüketilemeyecek, hâkim olma-

2 André Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, PUF, Paris, 2006, [1926], s. 303-304.

nın güçlüğünün ürkütücü kıldığı tarih çalışmaları; öte yandaysa devlete dair genel teori yığınının içerisinde, yaptığım işe yakın olan bazı teoriler. Verilerin ne kadar çok olduğuna ve teşebbüsümün devasallığına dair bir fikir vermesi için, İngiliz tarihçi Richard Bonney'nin, "Fransa'da Savaş, Vergi ve Devlet İcraatları (1500-1600): Araştırma imkânlarına dair, giriş babında birkaç görüş" makalesinden bir cümlesini aktarmakla yetineceğim (tarihin çok küçük bir kesitinden bahsettiğini hatırlatayım):³ "Tarihin en çok ihmal edilen bölgeleri, sınır bölgeleridir; mesela uzmanlık alanları arasındaki sınırlar. O halde hükümet idaresi üzerine inceleme yapmak hem ülke yönetimine dair teorileri, yani siyaset düşüncesinin tarihini, hem de ülke yönetiminin pratiğini bilmeyi gerektirir" Nüfuz etmeye çalıştığım engin bilgi alanlarından biri özellikle Anglo-Sakson ülkelerde geliştirilmiş olan son derece heyecan verici bir alandır. Siyasi teorilerin (kavramın dar anlamıyla, Bodin, Montesquieu gibi teorisyen olarak anılmaya layık isimlerin ortaya koyduğu teorileri kastediyorum) tarihinden değil, Orta Çağ'dan bu yana devlet üzerine yapılmış ve devletin yaratılmasına (bilinçli olarak, hiçbir nedensel eylem içermeyen bir kelime kullanıyorum) eşlik etmiş, Aristo'dan ve daha sonraları Macchiavelli'den esinlenmiş olan tüm söylemlerin tarihinden bahsediyorum.

Bu teoriler, normalde düşünce tarihinde onları ele aldığım hallerinden hayli farklıydılar (haklarında fikir yürütüp karşısında kendimizi konumlandırıdığımız önemli teoriler şeklinde muamele ederiz onlara: Bodin'in falanca teorisyen karşısında haklı olup olmadığını sorgularız, bu teorileri biraz Siyasal Bilimler Enstitüsü'nde öğretildiği gibi öğretiriz...). Benim gözümde, bambaşka bir konuma sahiptirler. [Söz konusu teoriler] devlete ait bir uzamda, belli mevkilerde konumlanmış olan üreticilerin toplumsal üretim şartları tarafından yapılandırılmış yapılar ve hakiki örgütsel yapıların zuhur etmesine katkıda bulunmuş olan bu failerin algılarını yapılandıran yapılardır. Örneğin ilk hukukçular, duyularının tam olarak efendisi olmayan (her anlamda), biraz pervasız şövalyenin *virtù*'süne [yiğitlik] karşılık devlet adamının ihtiyatını tanımlamaya başlarken, Aristotelesçi ihtiyattan yola çıkarlar. Bu noktada George Duby'nin kaleme aldığı nefis sayfalara başvurabiliriz.⁴ O halde Aristo'yu sunum yazmak için değil, devletin ne olduğundan haberdar olmak için okumak gerekir.

Bu alan iyice hâkim olmak için gayret gösterilmesi gereken bir bilgi deryası sunmaktadır ve bu meselelerin uzmanı olmak için her şeyden önce uyanık olmak gerekir. Michel Serres'in, katıldığım nadir önermelerinden birini ak-

3 Richard J. Bonney, "Guerre, fiscalité et activité d'État en France, 1500-1600. Quelques remarques préliminaires sur les possibilités de recherche", J.-P. Genet ve M. Le Mené (der), *Genèse de l'État moderne* içinde, a.g.e., s. 193-201.

4 Georges Duby, *Histoire de France, C. I: Le Moyen Âge, de Hugues Capet à Jeanne d'Arc (987-1460)*, Hachette, Paris, 1987; yeniden basım "Pluriel", 2009.

taracığım. Serres, bilimde sansürün en önemlilerinden birinin bilim dalları arasındaki ayrımlarda yattığını söyler.⁵ Sansür, bilgiyi bölmek ve bazı şeylerin, sınırın her iki tarafında da düşünülemez hale gelmesini sağlamak suretiyle gerçekleşir. İngiliz tarihçi Richard J. Bonney'nin alıntısına dönüyorum: "Tarihin en çok ihmal edilen bölgeleri sınır bölgeleridir; mesela uzmanlık alanları arasındaki sınırlar. O halde hükümet idaresi üzerine inceleme yapmak, hem ülke yönetimine dair teorileri, yani siyaset düşüncesinin tarihini, hem de ülke yönetiminin pratiğini bilmeyi gerektirir." Söz konusu hukukçuların söylemleriyle uygulamaları arasında nasıl bir ilişki olduğundan bihaberiz. 'Devletin mevcudiyeti çok aşırı' veya 'devletin mevcudiyeti çok yetersiz' diye yazan herkes bazı söylemler üretmektedir ve bu söylemlerin gerçekteki fiiliyatlarıyla ilişkisinin sorgulanması icap eder. Bu, her bir vakada farklılık arz eden son derece sorunlu bir ilişkidir. Devam ediyorum: ülke yönetiminin pratiğine, yani kurumların tarihine dair bilgi [ki bu, tarihte farklı bir uzmanlık alanıdır], en nihayetinde ülke yönetimindeki personele dair bilgi [kurumlar, Kral'ın konseyi ve üyeleri; prosopografi yapan ya da Autrand gibi⁶ hukukçuların, yasa koyucuların soy kütüğünü çıkaran insanlar vardır] yani toplumsal tarih bilgisi [Bu, tarihçilere özgü bir kestirmeciliktir: Toplumsal tarih, tarihi yapan insanların tarihine indirgenemez]. Oysa pek az sayıda tarihçi bu farklı uzmanlık alanlarında aynı güvenle top koşturabilecek donanımına sahiptir. Bir dönem ölçeğinde [1250-1270 arasını kastediyor], incelenmesi gereken başka sınır bölgeleri de vardır, mesela modern dönemin başlangıcındaki savaş tekniği. [Devletlerin inşasına katkı yapan etmenlerden biri savaştır: Savaşmak için vergi gerekir.] Bu meselelere iyice vakıf olmaksızın, falanca ülke yönetiminin filanca askeri seferdeki lojistik çabasının ehemmiyetini ölçmek çok zordur; ama bu teknik meseleler sadece, geleneksel anlamıyla askeri tarihçinin bakış açısıyla ele alınmamalı; bir askeri tarihçi aynı zamanda bir ülke yönetimi tarihçisi olmalıdır. Kamu maliyesi ve vergi tarihinde de pek çok bilinmeyen nokta kalmıştır; orada da uzman, kavramın eski anlamıyla, salt maliye tarihçisi olmamalı, aynı zamanda ülke yönetimi tarihçisi ve azıcık da iktisatçı olmalıdır. Ne yazık ki, tarihin alt dallara, uzmanların tekellerine bölünmüşlüğüne ve tarihin bazı kısımlarının moda, bazılarınınmsa demode olduğu hissiyatının bu meseleye hiçbir katkısı olmamıştır." Misal, tam otuz yıl boyunca tarihçilerin devletten bahsetmeleri söz konusu bile değilken şimdi Fransa'da herkes devlet bahsine girişmiş vaziyette, ABD'de ise artık pek konu edilmiyor.

5 Michel Serres'in bu görüşünü geliştirdiği yapıt için bkz. *Le Passage du Nord-Ouest*, Paris, Minuit, Paris, 1980.

6 Françoise Autrand, *Naissance d'un grand corps de l'État. Les gens du Parlement de Paris, 1345-1454*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1981.

Devletin oluşum sürecinin toplumsal tarihini araştırmak istediğinizde karşılaştığınız güçlük, tarihi belgelerin boyutunun devasallığı, dağınıklığı ve çeşitliliğidir: tek bir dönem ölçeğinde her bir disiplindeki çeşitlilik, dönemlerin çeşitliliği, ulusal geleneklerin çeşitliliği. Bu devasa boyuttaki literatürün içinde, bana bu çalışma için kayda değer görünenlere hâkim olmaya çalıştım. Hata veya yanlış anlama karşısında elbette çok korunaksızım ve bilhassa, tarihçilerin zaten söylemiş oldukları şeyleri daha cafcaflı ve daha soyut bir şekilde tekrar etme riskini taşıyorum. Bu biraz, tarihçilerin savunma sistemidir ve ne yazık ki sıklıkla haklıdırlar. Yani bir yandan, en önemli teorik sezgilerin çoğunlukla sayfanın sonundaki bir dipnotta saklandığı bu devasa, dağınık, bölük pörçük tarih literatürünü bilmek; öte yandan da büyük devlet teorilerine, onların arasından da en çok, benim gözümde daha önceden bahsettiğim teorik üretimden de, geçen yıl anlattığım feodal devletin doğuşu üzerine yazan teorisyenlerden de radikal biçimde ayrılan, oluşum modelleri sunmaya çalışmış teorisyenlerin teorilerine hâkim olmak gerekir.

Devletin Oluşumuna Dair Modeller, 1: Norbert Elias

Bugün ele alacağım ilk teorinin temsilcisi Elias'tır: teorisini Weberci çizgi-
de geliştirmiştir. Bunu biraz hızlı ve indirgemeci biçimde söylüyorum ama tarihçiler sosyologlara her zaman içinde tuhaf bir öfke barındıran bir tedirginlikle yaklaşırlar ve Elias, sosyolojinin biraz yumuşatılmış hâliyle de olsa kabul görmesini sağlayan aracı konumdaki kahramanlardan biridir. Ve çok karmaşık sebeplerden ötürü, bilhassa Fransa'da, Max Weber'i tanımak istemeyen tarihçilerin, bilmeden de olsa Weber'i kullanmalarına vesile olmuştur: Weber'den geleni, son derece özgün bir düşünür olan Elias'a atfederler. Teorinin yoktan var olmadığını bilmenin önemli olduğunu düşünüyorum. Elias, Max Weber'in devlete dair bazı çok temel fikirlerini genetik sahasına uygulamaya çalışmış, ilham kaynağı Weber olan bir genetik devlet teorisi ortaya koymuştur. Meseleye dair Fransızcada yayımlanmış başlıca metni, devletin yani Weberci formüle göre meşru şiddet tekeline sahip olması sayesinde bir toprak parçası üzerinde iktidarını icra etme iddiasını muvaffakiyetle ortaya koyan örgütlenmenin⁷ nasıl oluştuğunu göstermeye çalıştığı *La Dynamique de l'Occident*'dir. [*Batı'nın Dinamiği*] Weber'in zihnindeki şiddet, fiziksel şiddettir; yani asker ya da polis şiddeti. Büsbütün ciddiye aldığımız takdirde "meşru" kelimesi fiziksel şiddetin sembolik boyutunu dile getirmeye zaten yeterlidir. Meşruiyet, tanımayı içerir. Öte yandan Weber, devletin bu

7 P. Bourdieu burada, "belli bir toprak parçası dahilinde [...] meşru şiddet tekeline muvaffakiyetle üzerine alan insan topluluğu" şeklindeki devlet tanımına atıf yapıyor (M.Weber, *Le Savant et le Politique*, a.g.e., s. 29).

yönünün üzerinde fazlaca durmamıştır. Elias'ta ise bu yön –benim gözümde son derece önemli, belki de en önemli yöndür– neredeyse tamamen görünmez olur. Elias'ın modeline en önemli itirazım bu. Elias, devlet iktidarının sembolik boyutunu bir kenara bırakır ve ikili bir tekelin teşekkülünü ele alır: fiziksel şiddetin ve verginin. Özel bir tekelin (Kralın) kamusal tekele dönüşmesi süreciyle at başı giden tekelleşme sürecini tanımlamaya çalışan Elias'm, bana göre getirdiği asıl yenilik ve bu genetik devlet teorisini geliştirirken yaslanacağı noktalar, özel devlet tekeline (buna hanedan devleti diyorum) kamusal devlet tekeline geçişe dair yaptığı çözümlemelerde başvurduğu unsurlardır. Elias bu meselenin önemini kavramış ve bazı çok önemli mekanizmaları tanımlamıştı. Elias'ın modelinin kökeninde bana göre ne bulunduğunu ve yetersiz kaldığı yerler ile güçlü noktalarını dile getirirken bütünüyle dürüst olmaya çalışıyorum.

Elias'a göre ilk nokta; birbirine sıkı sıkıya bağlı iki süreç olduğudur. Öncelikle Charles Tilly'nin –Elias'a çok yakındır ama aralarında vurgu farkları vardır– zor aygıtları diye adlandırdığı şiddet aygıtlarının aşamalı biçimde yoğunlaşması ve her ülkede, vergi toplamanın tek bir şahıs elinde ya da idari birimde toplanması. Devletin doğuşunu “yoğunlaşma” ya da “birleşme” ve hatta “tekelleşme” şeklinde özetleyebiliriz ama en doğrusu “tekel”dir. Bu süreç, bir devletin lideri ile komşu liderler arasındaki rekabet ve yenilenen elenmesiyle devam eden toprak genişlemesi süreciyle eşzamanlı devam eder. Elias, bana göre haklı biçimde, bir devleti oluşturan tekelleşme sürecinin, bir piyasadaki tekelleşme süreciyle karşılaştırılabileceğini söyler; devlet tekelleşmesiyle bir piyasadaki şirketlerin rekabeti sonucu ortaya çıkan tekelleşme arasında –en büyüklerin daha küçükleri yiyerek onların zararına büyümesinin muhtemel olduğuna dair şu meşhur tekelleşme kanunu– bir analogi kurar.⁸ (Belki biraz indirgemeci yaklaşıyor olabilirim, ama kitabı okuyacaksınız. Referansları, onlara başvuracağınız ve benim anlatımına karşı kendinizi savunacağınız ümidiyle verdiğimi söylememe gerek bile yok.) İki tekel, yani vergi ve ordu üzerindeki tekel ile toprak üzerindeki tekel birbirlerine bağlıdır. Vergi tekeli elde tutabilmeyi sağlayan askerî tekeldir; onu teminat altına alan da vergiden gelen kaynakların tekeldir.

Bu mesele etrafında dönen bir tartışma var: Vergi mi savaş için gereklidir yoksa savaş mı vergiyi belirler? Elias'a göre her iki tekel de aynı şeyin iki yüzüdür. Bu noktada çok güzel bir örnek verir: Chicago'da gördüklerimize benzer gangsterlerin kurduğu bir haraç çetesi, devletten çok da farklı değildir.⁹

8 N. Elias, *La Dynamique de l'Occident*, a.g.e., özellikle ilk kısmın birinci (“La loi du monopole”) ve dördüncü (“La victoire du monopole royal”) bölümleri.

9 Norbert Elias bu noktayı, *Batı'nın Dinamizi*'nin, “Vergi Tekelinin sosyo-oluşumu”na vakfettiği altıncı bölümünde ele alır. Söz konusu sorunsalı daha sonra Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avru-*

Sosyolog, yakınlıklar kurabilmek için; bir vakayı hem tüm hususiyetini hem de tüm genelliğini ortaya koyacak şekilde bir dizi vakanın içine yerleştirmek üzere hususi bir vaka inşa edebilmelidir. Haraç ile vergi arasında aslında fark yoktur. Devlet insanlara “sizi korurum ama vergi ödeyeceksiniz” der. Nitekim gangsterlerce örgütlenen bir haraç çetesi, devletin tekellerine, yani meşru şiddet ve vergi tekellerine zarar verir. Elias bir taşla 3 kuş birden vurmaktadır: 1. Devlet bir haraç çetesidir ama sadece o değildir; 2. Meşru bir haraç çetesidir; 3. Sembolik anlamda meşru bir haraç çetesidir. Soruyu burada devreye sokuyorum: Haraç çetesinin meşru hale gelmesi, yani artık haraç çetesi olarak algılanmamaya başlaması nasıl gerçekleşir? Bir tarihçi, vergiyle haraç arasındaki yakınlığı asla ortaya koymaz; oysa ben bunun doğru olduğunu düşünüyorum. Sosyologları tarihçilerden ayıran noktalardan biri art niyetli olmalarıdır: Yakışksız ama aynı zamanda bilimsel sorular sorarlar. Elias, “Devlet hususi bir haraç çetesi örneği değil midir?” sorusunu sorar. Bu da, söz konusu meşru haraç çetesinin hususiyeti sorusunu beraberinde getirir. Benim gözümde bu birinci nokta, tekelleşme kanunundan çok daha önemlidir. Tarihçiler bunu görmezler. Sosyolojik yaklaşımda en çok reddettikleri şey, bu türden yakışksızlıklardır. Sosyologlarla tarihçilerin karşılaştırmalı bir sosyolojisi yapılmalı: Nasıl tarihçi ve sosyolog olunur? Tarihçiler ve sosyologlar nasıl yazarlar? Psikolojik olarak tanımlanabilecek olan, genel olarak tarihçileri (ki kendileri de bir alan oluşturur) ve sosyologları (ayrı bir alan oluştururlar) nitelleyen bir yapı kendini nasıl yeniden üretir?

İkinci nokta: Tekelleşme süreci, rakiplerden bir tanesini ortadan kaldıran eleyici mahiyetteki bir dizi kavga sonunda –yine haraç çetesiyle analogi– şekillenir ve aşama aşama, geride tek bir devlet kalır, iç barışa götüren bir dizi savaşın sonunda da içeride huzur hakim olur. Elias, devletin taşıdığı belirsizliği iyi kavramıştı. Devlet tahakküm kurar ama söz konusu tahakkümün karşılığı bir tür huzur veya barıştır. Bir devlete aidiyet, düzen gibi bir fayda sağlar; bu düzen, eşitsiz dağılmış bile olsa, en mağdur kesimler için sıfır değildir. Şiddet araçlarının pek az sayıdaki odakta toplanmasının sonucu, ellerindeki askeri kaynakları kullanmak suretiyle toprak kazanabilecek savaşçı sayısının gitgide azalmasıdır. Askerî faaliyetleri ve neyi yapıp neyi yapamayacakları yavaş yavaş merkezi idareye tâbi hale gelir. Mutlakiyetçi devlet, yönetici (Kral) ile tebaası arasında bir güç dengesine götüren yoğunlaşma süreci sonucunda bu şekilde kurulur. Bu, bana göre Elias’ın en özgün yanıdır. Yazar, merkezî iktidara ait bir tür çatışkını ele alır: Kral iktidarını ne kadar ge-

pa Devletlerinin Oluşumu’nun, “Nasıl Savaşlar devletleri, devletler de savaşı ortaya çıkardı” başlıklı üçüncü bölümünde yeniden ele almıştır (çev. Kudret Emiroğlu, Imge Kitabevi Yayınları, 2001). Ayrıca bkz. aynı yazardan: “War making and State making as organized crime”, T. Skocpol, *Bringing the State Back in* içinde.

nışletirse, iktidarına tâbi olanlara bağılılığı o kadar artar. Bu, “devletin genişlemesi gittikçe daha çok sorun çıkarır; bölge ölçeğinde kolay olan, kontluk ölçeğinde daha karmaşık hale gelir” demenin daha şık bir yoludur. Uzam etkisine, uzamsal mesafeye atfedilenleri Elias toplumsal uzam kavramıyla tarif eder. Elias’ın kabaca tabirlere ve sosyolojik olarak inşa edilmemiş [nesneler] tahammülü yoktur: onun sosyolojik inşa ilkesi refleks şeklindedir. Elias, tek odakta yoğunlaşma olgusunun, sadece mesele yaratabilecek türden bir uzamsal yayılma olmadığını söyler.

İletişim ve mesafe meseleleri üzerine pek çok çalışma yapıldı ve hiç de faydasız değiller: Bir Roma askeri, sırtında ağır yüklerle günde şu kadar kilometre yürür; bir ulak, imparatorluğun bir ucundan ötekine ne kadar zamanda gider? Bunlar gerçek sorular olmakla birlikte, ancak bir ülke yönetimi teorisi çerçevesinde anlam kazanırlar. Biriken iktidar ne kadar çoksa, iktidarı elinde tutanın onu denetim altında tutması da o kadar zorlaşır ve [hükümdarı] kendisine tâbi olanlara bir o kadar tâbi kılar: Bu durum bizzat tekelinin sonucudur. Devletin oluşumu, devletin ne olduğunu anlamamız açısından önemli çelişkileri barındırır. İktidarı elinde tutan, kendisine tâbi olan ve sayıları gitgide artmakta olanlara gitgide daha bağımlı hale gelmektedir.

Kralın veya merkezî liderin, maiyetindekilere bağılılığının artışına paralel olarak, özgürlüğü de artar: Maiyetindekiler arasındaki rekabetlerden istifade edebilir. Manevra alanı –özgürlüğünden bahsetmenin iyi bir yolu– genişler ve böylelikle lider, merkezî iktidarın hesaba katabileceği grup ya da sınıfların, birbirleriyle çatışan çıkarlarının çeşitliliğinden faydalanabilir. Elias burada, genelleştirmesi gayet mümkün olan tikel bir vakayı, “büro etkisi” diye tanımladığım çok genel bir önermenin tikel örneğini tarif etmektedir. On beş kişilik bir grup içinden bir kişi, büroyu veya merkezî yeri oluşturmakla mükellef tutulmuştur (ya da kendini mükellef kılmıştır); dağınık halde, birbirlerinden ayrı duran diğerleri ise sadece bu merkezî konumu işgal eden şahıs aracılığıyla birbirleriyle iletişindedir. Bu merkezî konum, salt merkezî olmasından ötürü, hem kendi kendisinin gelişmesini sağlar, hem de ilişkilerin yıpranmasını. Mesela tüm diğerleri arasından, neden prenslerden sadece birinin kral olarak benimsendiğini anlamak için [bu noktanın] çok önemli olduğu kanısındayım. Bu, tarihçilerin ve bilhassa Le Goff’un çok başarılı bir şekilde ortaya koyduğu bir meseledir: İle de France Prensi’nin kral olarak tanınmış olması, ona rakipleri karşısında sembolik bir avantaj sağlamıştır.¹⁰ Kral unvanının sembolik avantajı, kralın diğer prensliklerle rekabet içinde sahip olduğu özgül avantajları kavramaya yine de yetmez. Merkezde bulunmanın sağladığı yapısal avantaj son derece önemlidir. Elias da bunu söyler:

10 Jacques Le Goff, “L’État et les pouvoirs”, André Burguière ve Jacques Revel (der.), *Histoire de la France* içinde, C. 2, Seuil, Paris, 1989, s. 36.

“Tüm bireyler, tüm gruplar, tabaka veya sınıflar bir anlamda birbirlerine bağımlıdır; potansiyel arkadaş, müttefik ve partnerdirler; aynı zamanda da potansiyel muhalif, rakip ve düşman.”¹¹ Başka bir deyişle kral, toplumsal-üstü bir konumdadır; birbirlerinin karşısında ittifak veya rekabet ilişkileri içerisinde konumlanan tüm öteki [unsurların] (ve kral bu rekabetlerden istifade edebilir) kendilerini onu ölçüt alarak ölçüp biçmeleri, konumlandırma-ları gerekmektedir. O halde mesele sadece Elias’ın ifade ettiği ve hayli basit olan tek noktada yoğunlaşma esasından ibaret değildir.

Buna paralel olarak Elias, “merkezileşmiş ve tekelleşmiş kaynakların, birkaç bireyin elindeyken aşamalı biçimde sayıları gitgide artan bireylerin eline geçme ve en nihayetinde, bir bütün halinde, birbirlerine karşılıklı olarak bağımlı bir insan ağı haline gelme eğiliminde oldukları” bir başka süreci daha anlatır –en ilginç nokta da budur–. Bir başka deyişle Elias’a göre –bu, devlet alanı ya da bürokratik alan derken kastettiğim şey ve Elias’ın çözümlemesinin zirve noktasıdır–, iktidar belli bir noktada yoğunlaştıkça, merkezi bir iktidar öznesi değil, kudretlilerden oluşan bir karşılıklı bağımlılık ağı ortaya çıkar. Ben buna şu noktayı ekledim: dinî, bürokratik, hukukî, iktisadî gibi farklı kudret esaslarını ellerinde tutan kudretlilerin karşılıklı bağımlılık ağı. Sonuç olarak, tüm karmaşıklığıyla söz konusu uzamın yapısı devletin kararlarının üretici esası haline gelir. Dolayısıyla, görece özel bir te-kelden –Elias hep ihtiyatlıdır; bir tekel hiçbir zaman tamamen özel değildir çünkü bir aileyle, soyla paylaşılır– tekellerin hiçbir zaman bütünüyle kamusal olamayacak olmasından ötürü “görece kamusal” diye adlandırmayı tercih edeceğim kamusal bir tekele geçilmektedir. Çözümlemenin özü budur. Elias’tan devam ediyorum: “İktidarın icrasının şahıslardan ayrıştırılması ve kurumsallaşması, daha uzun bir zincire, toplumun üyeleri arasındaki daha yoğun karşılıklı bağımlılık ağlarına giden yolu açar” Burada söz konusu olan, benim meşrulaştırma zinciri diye adlandırdığım bağımlılık zincirlerinin uzamasıdır: A, B’yi meşrulaştırır; B, C’yi, C de A’yı meşrulaştırır vb. Uzun erimli tarihte yasalar aradığımızda, [söz konusu zincirin] uzaması temel süreçlerden biridir; benim gördüğüm tek genel temayül yasası, bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık zincirlerinin uzaması sürecinden ayrı düşünülemeyecek olan bu farklılaşma sürecidir. Son derece kontrollü bir yazar olan Elias için karşılıklı bağımlılık, eşitler arasındaki bir karşılıklı bağımlılık değildir; tahakküm ilişkileri içeren karşılıklı bağımlılık yapıları olabileceğini unutmaz. Elias’ın sözleri, bir tür “eşitlerin” iktidarının çözülmesi olarak da yorumlanabilir. 1970’li yıllarda Fransa’da yürütülen tartışmalar acıkıydı: İktidar yukarıdan mı gelir, aşağıdan mı? Fransız düşünce dünyasının olmazsa olmazı ola-

11 Norbert Elias’ın sözleri P. Bourdieu tarafından ders esnasında *Über den Prozess der Zivilisation*’un ikinci cildinden tercüme edilmiştir.

rak algılanan şeylerin çok yukarısında bir yerlerde olduğumuzu kavrayabilmeniz için bunu söylemek mecburiyetindeyim...

Klasik Fransız dünya görüşünü değiştiren muhteşem kitabı *La Société de cour* [Saray Toplumu]'nda, Elias'ın bir cümlesi vardır: "Tepesinde XIV. Louis'nin bulunduğu karmaşık ve devasa aygıt pek çok açıdan özel, kralın evinin bir uzantısı olarak kalır ve burada patrimonial bürokrasiden [bu noktada, Elias'm Weber'e gönderme yaptığı kanısındayım] bahsedebiliriz."¹² Hem maddi (taht, topraklar) hem de sembolik (kralın adı) bir mülkün sergilenmesine, azamete hizmet eden bir bürokrasi. Elias kamusal harcamalarla kralın özel harcamaları arasında henüz net bir ayrıma gidilmediğini not düşer (son derece Weberci bir tespit) ve özel tekellerin ancak devrimden sonra gerçekten de kamusal tekeller haline geldiğini yazar. Bu noktada yanıldığı kanaatindeyim (başkasının teorisini anlatırken hiçbir şey söylememezlik edemiyorum). Gerçekten de ancak karmaşık bir aygıt devreye girip devlet tekelinin idaresini eline aldığı anda devletten bahsedilebilir: "Bundan böyle ihtilaflarda hedef, devlet tekelinin varlığına karşı çıkmak değil (ihtilaflar, tekeli tersine çevirmek amacıyla Prens ile Kral arasında yaşanmamaktadır artık), tekeli ele geçirmek, kontrol altında tutmak ve maliyetleriyle getirilerini bölüştürmektir."¹³ Size sunduğum Elias, saptırılmış bir Elias okuması değil ama süzölmüş, modelleştirilmiş, velhasıl benim zihnimden geçmiş bir Elias'tır. Yani eğer ilginizi çekiyorsa, orijinalinden okumanız gerekir.

Devletin Oluşumuna Dair Modeller, 2: Charles Tilly

Takdim etmek istediğim ikinci yazar Charles Tilly. *Coercion, Capital and European States* [Zor, Sermaye ve Avrupa Devletleri] adlı kitabı, kimisi Fransızcaya çevrilmiş olan bir dizi kitap ve makalenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴ Tilly ile Elias arasında bir yakınlık keşfettim ve bu beni çok şaşırttı. Tuhaf bir şekilde Almanya bağlamıyla, yirmi yıl evvel okuduğum şeylerle bağlantılandırıdığım Elias, dönemin hâkim sosyolojik düşüncesine, yani Amerikan sosyolojisine karşı bir savunma ve mücadele aracı gibi görünüyordu.

12 Norbert Elias, *La Société de cour*, Calmann-Lévy, Paris, 1974; yeniden basım: "Champs", Flammarion, 1984 [1969], s. 18: "Kral'ın ülkedeki hâkimiyeti, prensin kendi evi ve maiyeti üzerindeki otoritesinin uzantısından başka bir şey değildi. Bu gelişimin hem zirve hem de dönüm noktası olan XIV. Louis'nin bütün meselesi, ülkeyi kendi özel mülkümüştü, sarayının devamıymış gibi düzenlemektir."

13 N. Elias, *La Dynamique de l'Occident, a.g.e.*, s. 26: "Toplumsal mücadeleler bundan böyle tahakkümün tekeli ortadan kaldırmayı değil, idari aygıtın düzenlenişine ve maliyetleriyle getirilerinin paylaşımına erişimi hedefler."

14 Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990*, Blackwell, Cambridge, 1990 [Zor, Sermaye ve Avrupa Devletleri'nin Oluşumu, çev. Kudret Emiroğlu, Imge Kitabevi Yay., 2001]. Kitabın Fransızca yayımlanması dersten sonra gerçekleşmiştir.

Elias'ın, yepyeni bir şey olarak okuduğum Tilly ile bağlantılı olabileceği hiç aklıma gelmemişti. Elias'a çok yakın durduğunu fark etmem, Tilly'nin katkılarının ana hatlarını sunmaya çalışırken oldu. En azından benim algılayışım böyle. Ama aynı zamanda özgün bir yanı da var; aksi takdirde önüne getirmezdim.

Tilly, Avrupa'da devletin ortaya çıkışını tarif etmeye çalışır ama bunu yaparken, devlet tiplerinin çeşitliliği karşısında çok dikkatlidir. "İngiliz ve Fransız modellerinin bizi etki altına almasına izin verdik oysa Rus, Hollanda ve İsveç modelleri de var" uyarısını yapar. En klasik paralojizmlerden biri olan bu dayatmacılıktan, "tikel bir vakanın evrenselleştirilmesi" (tikelliklerinin bilincinde olmadan) diye adlandırdığım durumdan kaçınmaya çalışma iddiasını taşır. Ön şerhlerin mantığında kalayım: Avrupa devletlerinin hem farklılıklarını hem de ortak noktalarını göz önünde bulunduran, daha çok parametreye sahip bir model kurmaya çalışan Tilly, bu minvalde Elias'ın ilerisindedir. Modelini ampirik olarak doğrulamaya çalışır: Aklında, tüm Amerikalı sosyologların zihninde bulunan çok değişkenli çözümleme vardır. Değişkenleri ortaya koymak ister, ki bu gayet iyi bir şeydir. Ama devlet tahakkümünün sembolik boyutu konusunda sessizdir: Kendisini teğet geçen bu mesele hakkında tek satır yoktur Tilly'de, varsa da kazaen vardır (belki de yanılıyordum). Elias ekonomizmden Weber kadar nasibini almıştır ancak Tilly ekonomik bir mantığa çok daha fazla hapsolmuştur: Devlet mantığının özgül teşekkül süreci karşısında (özelden kamusala nasıl geçildiği, bağımlılık zincirlerinin nasıl ortaya çıktığı) büsbütün duyarsızdır. Bana göre sembolik boyutu ve sembolik sermayenin birikiminin özgül mantığını yok sayar. Sorunsalının merkezine kentlerle devletler arasındaki diyalektiği koymuştur ve bu bence oldukça ilgi çekicidir. Pek çok devletin tarihinde alttan alta yer alan çok önemli bir noktadır. Fiziksel cebir, devlete ait bir olgudur, ekonomik sermayenin birikmesi ise daha ziyade kente. Tilly'ye göre, devletlerin ortaya çıkışı meselesi, ikisinin bir birleşimidir.

Tilly'nin teşebbüsü, genel devlet teorilerinde esas alınan Fransız ve İngiliz modellerinin tikelliğini göstermesi bakımından çok kıymetlidir. Fransız ve İngiliz örneklerinin bu tikelliği, sermayenin [*capital*] bulunduğu kentlerin başkent [*capitale*] olmuş olmasıdır: Londra, devletin cebri ile sermaye arasındaki çatışmayı ortadan kaldırır. Tilly'nin ortaya koyduğu meseleyi nasıl takdim etmeli? Bir araştırmacının nereden yola çıktığını bilmek her zaman ilgi çekicidir. Ne yapmaya çalıştığı bu şekilde çok daha iyi anlaşılır.

Birinci soru: Avrupa haritasına baktığımızda neden çeperde, toplumsal bütünleşmenin de toplumsal denetimin de zayıf olduğu, geniş ve çok sıkı bir denetimin olmadığı devletler ile –başka teorisyenler imparatorluk diye adlandırırlardı– yoğunlaşma eğilimindeki bir yapıyı gözlemleriz? Mese-

la Osmanlı İmparatorluğu ya da Rusya'da bazı köy toplulukları, merkezi bir devletin varlığını neredeyse hissetmez bile; ara bölge olan Orta Avrupa'da kent devletleri, prenslikler, federasyonlar, yani parçalı egemenlik birimleri ne rastlarız; Batı'da ise Fransa gibi, son derece sıkı bir şekilde yönetilen, merkezileşmiş birimlere.

İkinci soru ve bu noktada, Tilly'nin de geçen yıl bahsettiğim insanlar gibi geniş [ölçekli] çalıştığını görürüz. Ama başka türlü çalışır, bir Barrington Moore değildir. Neden, oligarşilerin ve kentsel kurumların devletle bütünleşmesi böylesi farklılıklar gösterir? Neden farklı devletler kentsel birimlere bu kadar farklı biçimde muamele ederler? Bir uçta bir kentler toplamından, belediye yönetimlerinin oluşturduğu bir ağdan fazlaca farkı olmayan Hollanda Cumhuriyeti, öteki uçta ise kentsel kurumlardan neredeyse bütünüyle yoksun Polonya. Tilly bu resimde *continuums* (süreklilikler) görür.

Üçüncü soru: İktisadî ve ticarî güçler neden kent devletlerinden (mesela Venedik) veya Akdeniz kıyılarındaki kent imparatorluklarından, Atlantik kıyılarındaki kudretli devletlere bağlı kentlere kadar yayılır? Cevap, modern devletlerin aslında birbirlerinden görece bağımsız olan iki farklı yoğunlaşma sürecinin sonucu olmalarıdır: Devletle bağlantılı olarak askeri gücün fiziksel anlamda yoğunlaşması ve iktisadi gücün kentle bağlantılı olarak yoğunlaşması. İktisadi sermayenin biriktiği yer olarak kentler ve kent idarecileri, sermayenin, kredilerin ve ticari ağların kontrolü vasıtasıyla devletler üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışırlar ("devlet içinde devlet"ten sıkça bahsedilir): Devlet-aşırı, ulus-ötesi iktidar bağlantılarına sahiplerdir. Devletler ise, zor aygıtlarını bünyelerinde toplarlar.

Tilly, iktisadî sermayenin yoğunlaşmasını üç aşamada tarif eder. Ardından, cebir sermayesinin yoğunlaşmasını, bence doğru bir şekilde, iktisadi sermayenin yoğunlaşması aşamalarına denk düştüklerini göstererek, yine üç aşamada anlatır. İlk aşama –çok hızlı geçeceğim–: "Monarklar, ihtiyaçları olan sermayeyi arazi kirası veya vergi olarak doğrudan doğruya denetimleri altına girmiş olan halktan sağlarlar; ama sözleşme sınırları dahilinde."¹⁵ Burada hâlâ devletin, sermayeyi devlet öncesi ilişkiler temelinde kendi bünyesinde topladığı feodal bir mantık içerisindeyizdir. Mesela bir tarihçi, vergilerin Orta Çağ'ın en başlarında *dona*¹⁶ olarak adlandırıldığına dikkat çeker. Burada, sanki vergi mantığı nesnel vergi gerçekliği içerisinde tam olarak teşekkül etmemişçesine, armağan [*don*] ve karşı-armağan veya mükâfat mantığı söz konusudur. 1500 ile 1700 yılları arasındaki, ara aşama mahiyetindeki

15 C. Tilly, *Coercion, Capital and European States, a.g.e.*, s. 88.

16 P. Bourdieu'nün burada atıf yaptığı tarihçi Rodney H. Hilton, "Resistance to taxation and to other State imposition in Medieval England", J.-P. Genet ve M. Le Ménégé (der.), *Genèse de l'État moderne, a.g.e.* içinde, s. 169-177.

ikinci evre: devletler, kendilerine borç veren bağımsız kapitalistlere, kâr getiren girişimlere veyahut da kendileri için vergi toplayan girişim veya mültezimlere sırtlarını yaslarlar. Yani özerk, para üzerinden işleyen, henüz devletle bütünleşmemiş bir mali yapı vardır. 17 yüzyıldan itibaren üçüncü aşamada, pek çok hükümdar vergi aygıtını devletin bünyesine dahil eder.

Cebir (fiziksel güç aygıtı) için de paralel bir süreç vardır. İlk aşama: Monarklar, her zaman sözleşme sınırları dâhilinde olmak kaydıyla, krala şahsi hizmet borcu olan hizmetkâr ve vasallardan oluşan silahlı kuvvetleri toplarlar. İkinci aşama, 1500 ile 1700 yılları arası: Esas olarak, mültezimlere denk düşen profesyonellerin, yani tedarikçilerin temin ettiği paralı askerlere başvurulur. Üçüncü aşama: Orduyu da, donanmayı da devletin yapısının içine çeker ve yabancı paralı askerlerden vazgeçerek, askere alman yurttaşlardan oluşan birliklere başvururlar. 19. yüzyılda her iki bünyeye dâhil etme süreci de tamamlanmış; Avrupa devletleri mültezimleri, askerî müteşebbisleri ve diğer araçları ortadan kaldırarak hem orduları hem de vergi mekanizmalarını bünyelerine dâhil etmişlerdir. Feodal dönemde veya ara dönemde olduğu gibi, devletler müzakere etmeye devam ederler ama başka muhataplarla; hem de ilginç bir kaymayla artık emekli maaşları, sübvansiyonlar, kamusal eğitim, kent planlaması vb. gibi konularda müzakere ederler.

Cebir yönüyle sermaye yönünü birleştirdiğimizde, ayırt edebileceğimiz üç aşamanın niteliklerini şöyle tarif edebiliriz: İlk olarak, feodal kuvvetlere ve haraçlara dayanan bir patrimonyalizm faslı; ardından bir simsarlık (*brokerage*), araçlar, paralı askerler ve tefeciler faslı; son olarak da kamulaştırma/ulusallaştırma faslı: birbirleriyle bütünleşik bir kitlesel ordu ve bir vergi aygıtı. Bu son aşamaya, orduda uzmanlaşmanın ortaya çıkışı ve orduyla polisin ayrılması damgasını vurur ve tüm bunlar yavaş yavaş gerçekleşir. Tilly'nin başlangıçta sorduğu sorunun cevabına gelelim şimdi: İki süreç arasındaki farklı kesişmeler, Avrupa devletlerinin geçirdikleri evrime dair farklılıkları izah etmeye yardımcı olur. Çünkü homojen ve bütünmüş gibi sunduğum bu kesişmeler, hem farklı ülkelerde farklı şekilde yaşanır, hem de cebirin görece ağırlığı ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Misal, Hollanda devleti, deniz savaşlarına ağırlık vermek ve hayli erken bir dönemde bir kamu maliyesi oluşturmak suretiyle parayla iş görenlere fazlaca başvurmak zorunda kalmamış olmakla birlikte Amsterdam kapitalistlerine –ve diğer kentlilerine– bağımlılığı çok yüksek olmuştur. Bu bağlamda, Hollanda devleti –devletin çok az mevcut olduğu bir kent–, Polonya devletinin –kentsiz devlet– tam karşı kutbundadır. Kastilya'da ise tersine, kara güçleri galip gelmiştir; monarşi tüccarların verdiği kredilere sırtını yaslamış, böylece rantıye haline gelmiş ve bunların geri ödemeleri de sömürge gelirleriyle yapılır hâle gelmiştir. Bu örnekte, devlet bünyesinde yoğunlaşma için uygun bir yapı vardır.

Şema haline getirmek gerekirse, yolu devlete varan üç ana süreç güzergâhı ayırt edebiliriz: önceliği silahlı kuvvetlerin devlet bünyesinde toplanmasına izin veren cebri güzergâh (Rusya); önceliği sermayenin yoğunlaşmasına izin veren kapitalist güzergâh (Venedik); çok erken oluşan devletin, baştan itibaren devasa bir ticaret metropolüyle bir arada olmak durumunda olmasından dolayı iki biriktirme türünün sentezini temsil eden İngiltere'nin karma güzergâhı. İngiltere ve hatta Fransa, üçüncü olası güzergâhın tipik örnekleridir: ekonomik olarak silahlı kuvvetleri barındırmaya gücü yeten kudretli bir ulus-devlet. Tilly'nin çözümlemesinin en önemli getirilerinden biri, çözümlememi büyük ölçüde dayandıracağım tikel vakaların neden İngiltere ile Fransa olduğunu gözler önüne sermesidir. Ancak bazı tikel örnekler kavramların genetik çözümlemesine özellikle uygundur. Sosyal bilim çalışmalarına ait sıklardan biri, tikelliğinin ne olduğunu bilmediğiniz ama modeli çok iyi gösterebilecek olan tikel bir vaka yakalamaktır (tikelliğini unutmamak kaydıyla). Önümüzdeki hafta üçüncü modeli, Philip Corrigan ile Derek Sayer'inkini göreceğiz.¹⁷

17 P. Corrigan ve D. Sayer, *The Great Arch*, a.g.e.

24 Ocak 1991

Bir Soruya Cevap: Yapısal Baskı Altında İcat Kavramı

Soru sahiplerine de, imlaya dair çok ilginç bir dosyayı bana ileten kişiye de teşekkürlerimi iletiyorum. Bir soruyu çok kısa cevaplayacağım. Çok uzun bir cevap gerektiren zor bir soru ama şemayı ve unsurları vereceğim. Bu, muhtemel bir cevabın başlangıç noktası olabilir: “Devlet kelimesinin tanımını ve karşılık geldiği mefhumu açıkça ortaya koyarken çalışmanızın, devletin ortaya çıkışını konu alacağını söylediniz; ardından, devletin bazı sorunlara çözüm getirdiğini ama aslında başka çözümlerin de muhtemel olduğunu ve oluşum sürecinin incelenmesinin bu olguyu açıklığa kavuşturacağını söylediniz. Başka disiplinlerde, başka oluşumların (soyoluş [*phylogenèse*], bireyoluş [*ontogenèse*], psiko-oluş, vb.) ya da bir analogi fikrinin peşinden gitmek istediğimizde hep aynı mesele karşımıza çıkar: Girilen yola tesadüfen mi girilmiştir yoksa zorunluluktan mı? Darwin’e inanıyorsak eğer, bildiğimiz gibi biyolojide tercih, çevreden kaynaklanır ve çevreye en iyi uyum sağlayan olduğu için de en iyi tercihtir. “İnsan eseri devlet”, en iyi uyum sağlayan olduğu için tek tercih midir, yoksa sosyolojide tercihten mi zorunluluktan mı bahsedebiliriz? Öte yandan “uyum sağlama” kelimesinin bir yargı bildirdiğine dikkat çekebiliriz (bilim-dışı dünyanın çoğunlukla reddettiği bir yargıdır bu); beşeri bilimlerde ve bilhassa da sosyolojide, devlete dair böyle yargılara sahip olunabilir mi; yoksa fiili, nesnel yargılarla mı yetinilmelidir?” Bu güzel sorulmuş önemli bir soru ama çok zor çünkü bir sosyoloğun, kendisini tarih filozofuna dönüştürmeden söyleyebileceklerinin sınırını aşıyor. Hepinizin az ya da çok kafa karışıklığı içerisinde sorduğu bir soru olduğu için, yine de cevap vermeye çalışacağım.

İlk nokta: Tesadüf mü yoksa zorunluluk mu meselesine dair bazı cevap kırıntılarını geçen yılki derste vermiştim. Toplumsal olguları, bilhassa da devleti kavrayabilmek için başkalarının, mesela Husserl'in kullandığı bir analogiye, bir kentin doğuşu analogisine başvurabileceğimizi ifade etmiştim. Tarihin her anında, sahneye yeni girenler, binalar, yapılar, kurumlar biçiminde nesnellığe ve ayrıca zihnî yapılar biçiminde öznelliğe nakşolmuş olan tarih mahsullerini hesaba katmak durumundadırlar. Aynı şekilde icatlar, yenilikler, ilerlemeler, uyarlamalar hep yapısal kısıtlar altında yapılan icatlardır. Bunun anlamı, gerçekten mümkün olan mümkünler evreninin herhangi bir anda, geçmişte yapılmış olan tercihlerin varlığından dolayı (nesneleşmiş kısıtlar ve içselleştirilmiş, bedenselleştirilmiş kısıtlar biçiminde mevcuttur) son derece kapalı olmasıdır. Önümüzde duran, tesadüf/zorunluluk, özgürlük/zorunluluk alternatifleri değil, “yapısal kısıtlar altındaki icatlar” formülüyle özetlediğim çok daha karmaşık bir durumdur: Bu mümkünler evreninin, tarih ilerledikçe kapandığını ve bunun sebeplerinden birinin de, tarihsel olarak teşekkül etmiş olan tercihin aralarından çıktığı alternatiflerin unutulması olduğunu da ifade etmiştim. Ayrıca, nesneleştirme ve bedenselleştirme vasıtasıyla kendini gösteren tarihsel zorunluluk güçlerinden birinin kaynağında, eşzamanlı mümkünlerin, Ruyer'in ütopya üzerine kitabında dediği gibi¹ “yan” mümkünlerin veya gerçekleşmiş olan mümkünü çevreleyen mümkünlerin berta-raf edilmekle kalmayıp mümkün olma sıfatlarının da silinmiş olması gerçeği bulunur. Gerçekleşmiş olan mümkünün kader etkisi diye adlandırılabilcek bir durum vardır. Tarihsel sosyolojinin ya da toplumsal tarihin meziyetlerinden biri tam da, ölü mümkünleri veya yan mümkünleri canlandırarak, onlara belli bir özgürlük kazandırmasıdır. Sosyolojinin, bir zorunluluk dayatma aracı olduğunu söylemek feci bir naifliktir. Bilakis sosyoloji, en azından düşünen özne için, hasıraltı edilmiş mümkünleri uyandırması itibarıyla, bir özgürlük aracıdır. Bu, onları tarihsel mümkünler olarak gerçekten de var ettiği anlamına gelmez; zira toplumsal faillerin çoğunun kafasında ölmüş ve gömülmüşlerdir. Devlet etkilerinden biri, devletten başka yol olmadığına inandırmaktır. O halde devlet konusunda, bu soru çok daha can alıcıdır.

Mümkünler uzamı kapanır ve bu ölü mümkünler yerine “tarih” –burada yine dikkatli olmalı ve tarih gibi olguları özne olarak düşünmemeliyiz, sadece ifade kolaylığı sağlaması açısından bu ifadeyi kullanıyorum– bazı mümkünlerin uyandırılmamasından fayda sağlayan çıkar ve faileri koyar. Aynı şekilde, tabiri caizse bu tarih süzgeci de sürekli olarak daralma eğilimindedir. Tarihçilerin, bu gereklilik karşısında tanım gereği özgür oldukları ileri sürülebilir; oysa Bergson'un ifadesiyle² “geriye dönük yanılısama” etkilerine

1 Raymond Ruyer, *L'Utopie et les Utopies*, PUF, Paris, 1950.

2 Henri Bergson, *La Pensée et le Mouvant*, Alcan, Paris, 1934, s. 1-24.

maruz kalmalarından ötürü, belki de başkalarından daha da az özgürdüler: Tarihin devamını bilmektedirler. Bu, sıklıkla ifade edilen ama Weber hariç, üzerinde kimsenin yeterince düşünmediği bir noktadır: Tarihin devamını biliyor olmak neye yol açar? Aslına bakarsanız herkes gibi, vuku bulanın vuku bulması gerektiğini düşünme eğiliminde olan tarihçiler, ölü mümkünleri canlandırmak için en uygun konumda olmanın hayli uzağındadırlar. Zımnî bir tarih felsefemiz vardır ve bu felsefe uyarınca, sonraki olaylar olması gereken olaylar olarak kabullenilir, sonraki olayların zorunlu olduğu farz edilir. Fransız Devrimi'ne dair tüm o heyecanlı, sıklıkla da gülünç tartışmaları aklınıza getirirseniz, bu söylediklerimin özellikle de tarihe özgürlük getirdiklerini iddia edenler nezdinde doğru olduğunu göreceksiniz.

İkinci nokta: Finalizm meselesi. Bir yandan tarihin mantığı meselesinden (tesadüf/zorunluluk) ve bir de tarihin amacı/sonu [*fin*] meselesinden (iki anlamda)* bahsedilebilir. Bunu sormamak büyük bir ilerlemedir. Saussure'un, dilin kökeniyle, başlangıcıyla ilgilenmekten vazgeçmek suretiyle dilbilimlerine devasa ilerlemeler kaydettirdiği sıkça dile getirilir – basmakalıp olsa da hatırlatmak gereksiz değil diye düşünüyorum. Sadece köken meselesini değil; teolojik ve eskatolojik bir mesele olan amaçlar/erekler meselesini de reddederek sosyal bilimlere ilerleme kaydettirebiliriz. Öte yandan mesele orada durur. Bilim, üzerine düşünmek için bazı meseleleri bir kenara bırakıp, metafizik saatinde ortaya yeniden çıkarmak üzere zihninde tutmaya devam edebilir. (Buna karşı değilim. Biraz ironik bir şekilde dile getirmemin sebebi, o metafizik saati bütün ömürleri boyunca süren insanlar olmasından kaynaklanıyor. Söz konusu meselelere dair bu türden laflar etmek çok zor çünkü sizi taraflı gösterir. Buna karşı değilim, ama başka şeyler yapanları rahatsız etmemeleri şartıyla). Bilimde ilerleme kaydetmek istiyorsanız, en nihayetinde gayet de heyecan verici bulunabilecek ve en önemli konular olduğu düşünülebilecek bu türden metafizik meseleleri geçici olarak askıya almanız gerekir. Bilim yapmak için ödenecek bedellerden biri de kalın kafalı, pozitivist muamelesi görme riskini göze almaktır.

Dolayısıyla bazı sosyologlar kendilerine şu soruyu sormuştur: Darwinci önermeye göre çevreye en uyumlu halinde olduğu için ayakta kalmayı başarmış olan devlet, mevcut haliyle en iyi olan mıdır? Bir kurum –evlilik, aile, ibadet, devlet– neye uyum sağlar? Uyum sağlama derecesi nasıl ölçülür? Toplumsal dünya için çevre, toplumsal dünyanın kendisidir. Hegel, toplumların özelliğinin, kendi çevrelerini üretmek ve kendilerini değiştirmekte olan

(*) Kökünde, Latince hem erek, amaç, gâye; hem de sınır noktası anlamlarına gelen *finis* kelimesi bulunan "fin" Fransızcada hâlen hem amaç, hem de bitiş anlamlarında kullanılmaktadır. Türkçede bu çiftanlamlılığı vermek mümkün olmadığından, *finalizm*'in karşılığı olarak sıkça kullanılan "gayecilik" yerine, *finalizm* Türkçeleştirmesini kullanmayı uygun gördük – ç.n.

çevrenin değişimleri uyarınca dönüşmek olduğunu ifade etmişti ve o günden beri bunu söylemeye devam ediyoruz. Toplumun kendi kendisiyle girdiği diyalogdan ötürü sosyologlar bu soruyu yanıtlamak açısından pek de elverişli bir konuma sahip değildir. Ardından işlevler meselesi masaya yatırılabilir. Sosyologlar meseleyi bu çerçevede ortaya koymuşlardır: “Devletin işlevleri nelerdir”? “İşlevselciler” olarak adlandırılan insanlar vardır –sanki tek bir kategori varmış gibi yapıyorum– ve kurumları işlevleri üzerinden sorgular, onları yerine getirdikleri işlevlerden yola çıkarak yorumlamaya çalışırlar. Ama işlevselcilerin sormadıkları bir soru vardır. Kurumların genel, farklılaşmamış bir işlevi olduğunu varsayarlar; devletinki de sokaklarda asayışı sağlamaktır. Devletin akla getirdiği en büyük sorulardan biri, yerine getirdiği işlevleri herkes için mi yoksa sadece bazıları için mi yerine getirdiği meselesidir. Corrigan ve Sayer, devletin bazıları için yerine getirdiği işlevleri o kadar iyi yerine getirmesi, bu işlevleri herkes için yerine getirmesinden kaynaklanmaz mı diye sorar. Söz konusu düzenden özellikle fayda sağlayan bazı kimseler için işlev görmesi, herkes için düzenin korunması işlevini yerine getirmesinden ötürü değil midir? Bu noktada da önümüzde, Marksist geleneğin ikili alternatifleri gibi kolay alternatifler yoktur: Devlet egemen sınıfa hizmet eder ve gayet iyi hizmet eder, zira devlet diğerlerine de onun kendilerine hizmet etmek için kullandığı buyruklara, şartlara boyun eğmek mecburiyetinde hissettirtmeye yetecek kadar hizmet eder. Biyologların sahip olduğu karmaşık sorunlardır bunlar (onların da başka türden sorunları vardır).

Devlet birtakım işlevleri yerine getirir, ama bunu kim için yapar? Uyum sağlamıştır, ama neye? Kimin çıkarma? Sosyoloğun, ayakta kalabildiklerine göre birtakım meziyetleri olan kurumlarla karşı karşıya olduğu gerçeğini hesaba katması gerektiğini söyleyebiliriz. Antropologlar görece farklılaşmamış toplumlarla haşır neşir oldukları için, kurumların bazılarına diğerlerinden daha çok hizmet ettiği hemen göze çarpmaz. Bu durumda, egemen sınıfın yüksek çıkarlarına hizmet etme suçlamasına maruz kalınmadan “asgari” işlevselci olunabilir. “İşliyor, o halde izah etmeliyim” diyebilirler. Bilimin görevi, neden işlediğini anlamak üzere mekanizmayı parçalarına ayırmaktır. Bu demek oluyor ki, mantıklı olmasa bile, hiç hoş olmayan emellere hizmet etse bile, ortada bir mantığın bulunduğunu farz etmeliyim. İster Kabiliye evi, ister *Grandes Écoles* sistemi, ister sağlık sistemi ya da konut politikaları üzerine çalışıyor olayım; bir varlık sebebi bulunduğunu ve ayakta kalıp yolunu bulduğuna göre bir mantığı olduğunu zımnen kabul ederim. Bu mantığı izah etmek, kavranılır kılmak da görevimdir: Bu neden var, nasıl var, nasıl baki olabiliyor, kendini nasıl yeniden üretiyor?

Bu türden bir “anlaşılabilirlik önermesi” –buna bir isim bulmak gerekir– sosyal bilimlerde bilimsel teşebbüsün kurucu unsurudur. Ama bu önerme

bazı durumlarda, insan fiillerinin hiçbir nedeni [mantığı]* olmayabileceğini gözden kaçırmamıza neden olabilir ve bu yüzden tehlikeli bir önermedir. Böyle bir durumda, her zaman neden arayan bilimsel yol, hataya yol açabilir: Bazı sebepler bulsak dahi, “nedensiz” gibi algılanan bazı şiddet biçimlerini anlamayabiliriz. (Sürekli düzeltmeler yaparak ilerlerim. Bazen çok karmaşık oluyor ama bence meseleler karmaşık ve aslına bakarsanız, anlaşılır sınırlarda kalmak adına hayli sansür uyguluyorum. Toplumsal dünyadan bahsederken, yeri geldikçe düzeltilerek ilerlenen, on beş sıralı müzik partiyonları benzeri söylemlere sahip olunmalıdır. İletişim sorununun kaynağı budur...)

Kurumlar işlemektedirler; [işleyişlerinde] bir neden vardır; fakat ancak kavrayabilmemiz durumunda artık tesadüfi, rastgele olmayacak bir dizi [olgunun] nedeni anlamında. Mesela Kabiliye evinde bir kuru bölüm, bir de nemli bölüm bulunduğunu, şurada şunun, burada da bunun yapıldığını bir kez anladığınızda, tesadüf veya rastgele olarak algıladığımız şeylerde bir zorunluluk hissetmek anlamında, kavrayışı gerçekleştirmiş olursunuz. Ve bazen anlayıp izah etmek sadece bilimsel değil siyasi açıdan da kıymetlidir: Şeyleri saçmalıktan, anlamsızlıktan kurtarır. Mesela ritüellerin saçma olmadığını göstermek, pek çok insan davranışını ırkçı nefretin hedefi olmaktan çıkarır. Ama amaç bu değildir; bu ikincil bir sonuçtur. O halde bir kurumun işlediği haliyle ayakta kalmış olmasının bir nedeni olduğunu kabul etmek, bir neden aramayı görev edinmektir. Bu noktayı uzun uzun geliştirmek gerekir. Mantık [neden] çok tehlikeli bir kelimedir zira ortada rasyonel bir mantık olduğunu, yani bu kurumun kurucu ilkesi olarak birinin bir proje, bir plan hazırladığını, söz konusu fiilin bilinçli öznelere rasyonel bir hesabın ürünü olduğunu akla getirebilir. Benim tarih felsefem bu değil. Kimi yanıyla neredeyse biyolojik, neredeyse tabii bir hâli olması, toplumsal dünyanın çelişkisidir: Kurucu unsur olarak bir mantık barındırmamasına rağmen mantıklı olan, bir varlık sebebine sahip olan, kuruluşlarında rasyonel hesaplar yapan rasyonel bir failin bulunmadığı, bir dizinin mantığı anlamındaki bir mantığa sahip pek çok şey vardır.

Bu, fencilerle edebiyatçılar arasındaki ilişkilere dair meselelerden biridir: Fenciler, biyoloji uzmanları bile, tarihçilerin veya sosyologların çalışmalarını değerlendirmeleri gerektiğinde her zaman çok iyi değerlendirme kriterlerine sahip değildir. Çünkü nesne olarak son derece tikel mantıklara sahip olan bilim dallarına, tek bir değerlendirme esasını tatbik ederler: Matematik mantığını, mantıksal bir mantığı veya biçimsel mantığı. Kurucu unsur olarak bir neden barındırmaksızın bir nedene sahip kurumlara ya da eylemlere rastlıyorsak eğer, bu kent benzeri bir mantıklarının olmasındandır: Bun-

(*) Burada da, bağlama göre her iki şekilde de karşılayabildiğimiz *raison* kelimesinin hem “neden”, hem “mantık” anlamına geldiğini her defasında akılda tutmak gerekecek – ç.n.

lar yapısal kısıtlar altında, içselleştirilmiş ve nesneleştirilmiş kısıtlar altında yapılan icatlardır ve bunun anlamı, öylesine gerçekleşmedikleridir. Bir dizi, bir oyundaki bir dizi hamle gibi, içerisinde otuz altı neslin yaşamış olduğu eski bir ev gibidir: ufak tefek bir dolu tercihin sonucu olarak, bütün ayrıntı-ları düşünmüş olan en yetkin, en becerikli mimarın tasarladığı evden bam-başka bir hal almış olmasından ötürü, estetik olarak gayet arkasında duru-labilecek olan tuhaf bir cazibeye sahip bir ev. Bu toplumsal nesnelerin ço-ğunlukla estetik bir havaları vardır çünkü tıpkı eski evler gibi, ne dış ne de iç kısıtlarının bilincinde olan ama yine de rastgele ilerlemeyen bir dolu ni-yetin ürünüdürler.

Devletin yapısal-genetik çözümlemesi de, yapısal senkronik çözümlemesi gibi mantık düzleminde yer almayan ve ayrıca biçimsel mantığın çoğunluk-la tahrip ettiği bu mantıkları kavramayı amaç edinir. Beşeri bilimlerin en bü-yük sorunlarından biri, araç olarak kullandığı farklı mantıkların (oyun teori-si, olasılık hesabı) sıradan, pratik mantığa karşı inşa edilmiş olmasıdır. Kar-şısında kurulduğu şeye tatbik edilmeleri kitaplarda çok güzel biçimsel etki-ler yaratabilmekle birlikte, bilimin ilerlemesi açısından son derece tahripkâr-dır: Sosyal bilimlerde, tarihsel mantığa mantık yürüterek ulaşılan sonuçları tatbik etmenin yol açtığı gösterişçi bilimselliğe direnmek gerekir.

Devletin Oluşumuna Dair Modeller, 3: Philip Corrigan ve Derek Sayer

Üçüncü esere, Corrigan ile Sayer'inkine geliyorum: Büyük İngiliz tarihçi Edward Palmer Thompson'dan ödünç aldıkları ifadeyle, *The Great Arch*.³ Bu kitap önceki iki kitapla, yani Elias ve Tilly'nin eserleriyle gerçek bir kopu-şun ifadesidir. Yazarlar, devleti zor aygıtı olarak gören teorinin karşısında durduklarını girişte açık bir şekilde söylerler. Yazarlara göre Tilly ve kısmen Elias gibi ekonomizmle ilişkilendirilebilecek teoriler ve Marksizm devleti bir zor aygıtına indirgemekte, onu iktisadî gücün bir yansıması haline getir-mektedir. Sadece Gramsci'nin bu çizgiden bir ölçüde ayrıldığı ifade eder-ler. (Gramsci'nin, Marksist sistemin Batlamyus'u, Marksist sistemin dışında-ki bir kurtuluş yolunu gösteren isim olma rolüne ve aslında çıkmaza sürük-lenmesine dair söylenecek çok şey var.) Gramsci devlete sadece zor kullan-mak, kısıtlamalar getirmek ve düzeni korumak gibi işlevler değil, mutaba-katı yerleştirme ve yeniden üretme işlevlerini de yükler ve bu hiç de önem-siz değildir. Corrigan ve Sayer'e göre Marksist teoriler "toplumsal kimlik-

3 Philip Corrigan ve Derek Sayer, *The Great Arch. English State Formation as Cultural Revolution*, Blackwell, Cambridge, 1985. Edward P. Thompson'un klasikleşmiş makalesi için bkz. "The peculiarities of the English", Ralph Miliband ve John Saville (der.), *The Socialist Register* içinde, 1965, s. 311-362; yeniden basımı, E.P. Thompson, *The Poverty of Theory, a.g.e.* içinde yer almaktadır. [Türkçesi: *Teorinin Sefaleti*, çev. F. Yıldırım, Alan Yay., İstanbul.]

lerin ve son tahlilde öznelliklerimizin oluşturulmasına ve düzenlenmesine yönelik devlet faaliyetlerinin, biçimselliklerinin, usullerinin ve ritüellerinin anlamını”⁴ atlar. Bu, tezlerini hayli iyi özetleyen çok temel bir cümledir. Onlara göre devletin rolü sadece nesnel düzeni değil, aynı zamanda zihnî düzeni ayarlamak ve hiç durmadan devam eden bu öznellik düzenlemesine liderlik etmektir. Bir devlet tanımı vermeleri gerekseydi, aşağı yukarı “devlet, bir kültürel formlar bütünüdür” şeklinde olurdu. Bu noktada pek açık değişimlerdir: Tarihçilik icra eden bu iki sosyolog bana gayet doğru görünen bir yoldadırlar ancak, aynı zamanda kitaplarının zenginliğinin kaynağı olan teorik bir kafa karışıklığına sahiptirler. İddialarına karşılık gelecek teorik araçlardan yoksundurlar; teorik araçları karmakarışık ve müphemdir. *State* kelimesiyle oynayarak önemli bir şey söylerler: *States state*,⁵ bu çok basit, tercüme edilemeyecek bir formüldür: “Devlet beyan eder.” Heidegger şöyle söylerdi: “Devlet tesis eder” “Devlet ortaya *statements*, ‘olumlamalar’, ‘tezler’, ‘yönetmelikler’ koyar”; “Devlet karara bağlar” Yazarlar bu *statements*’a örnekler verirler: Bir adalet sarayının ritüelleri, bir Parlamento icraatinin Kraliyet tarafından onaylanma formülleri, müfettişlerin okul ziyaretleri, vb. tüm bunlar devletin *statement*’larıdır, icraatleridir. Tüm kitap boyunca, devletin siyasi hükümlerini, siyasi eylemlerini beyan etmesini sağlayan bu kurumların doğuşu incelenir.

Önceden ifade ettiğim şeylere çok yakın olan bir örnek, bunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır: Devlet, toplumsal hayatın tüm kodlanmış ve meşru biçimlerini tanımlar. Mesela tüm kodlar: Devlet kodlamalar yapar ve kaideleştirdiği kodlar arasında sınıflandırmalar da vardır. Devletin istatistikle başladığını, istatistik kelimesinin devlet kelimesini içerdiğini söylemek bayat bir klişe bir haline gelmiş durumda ama Corrigan ile Sayer bundan fazlasını, toplumsal dünyaya dair meşru bir görüş dayattığı için istatistiğin tipik bir devlet edimi olduğunu söylerler. Bu noktada, devletin istatistikçisiyle sosyolog arasında bir fark olduğunu hatırlatırım. İlki, hiç sorgulamadığı kategorileri dayatır ve ancak sosyologlar işin içine girdiği zaman sorgulamaya başlar. Devlet istatistikçisi, Roma sayım memurlarına [*censor*] benzer, nüfus sayımı [*census*], yani vergi toplamaya, yurttaşların hak ve görevlerini ölçmeye yönelik sayımlar yapar. Düşüncesi (*censeo*) tipik devlet düşüncesi, düşünce kategorileri de devlet düşüncesi kategorileridir: düzen ve düzenin korunması gibi kategoriler. Devletin istatistikçileri kendilerine öyle her soruyu sormazlar; yaptıkları istatistik operasyonların sorduğu soruları kendilerine sormayacak şekilde işe alınırlar ve eğitilirler. Devlet, tüm kodları bütünleştirip birleştirir. Bunun en net örneği dildir elbette, ama aynı zamanda meslek isimleri, top-

4 P. Corrigan ve D. Sayer, *The Great Arch*, a.g.e., s. 2.

5 A.g.e., s. 3.

lumsal kimlikleri tanımlayan tüm ifadeler, erkekleri ve kadınları sınıflandırmak için kullanılan tüm tasnif kategorileri... Bu operasyon aracılığıyla başka bakış açılarına karşı, başka ahlâklara karşı (ki bunların, ezilenlerin bakış açılarının ifadesi olacağı söylenebilir) meşru bir bakış açısı dayatır. Corrigan ve Sayer, devletin kendi yolunu ezilenlere sistematik biçimde dayattığı noktası üzerinde ısrarla dururlar; bu hem devletin ortaya çıkışının, hem de devletin tahakküm altındaki çıkarlarla bağlantılı diğer olasılıkları ortadan kaldırmasının tarihi olarak tanımlanabilir.

Sunuma biraz daha geniş bir açıdan devam edeceğim. Corrigan ve Sayer, Tilly ile Elias'ın yaptığını, yani fiziksel şiddet ve ekonomik sermaye araçlarının birikimiyle uğraşmayı bir kenara bırakıp modern devletin temelinde bulunan kültür devrimiyle alakadar olmuştur. Devletin inşasının bir kültür devrimi olduğunu söyler, Durkheimci bir perspektifte konumlanırlar. Marx, Durkheim ve Weber arasında gidip gelmeleri onları önemli kılar –bana göre, devlete dair meseleleri anlamak için bu şekilde yol alınmalıdır–; ancak bunu biraz karmaşık biçimde yaparlar. Sembolik iktidarın⁶ ne olduğunun kavranmasında söz konusu yazarların teorik katkılarının nasıl ekiemleneceğini net bir şekilde ortaya koymamışlardır. Oysa bence bu, sembolik ve meşru iktidarın biriktiği mekân olarak devletin ne olduğunu kavramak açısından hayati öneme sahiptir. Açıkça Durkheimci bir perspektiften, “devlet icraatlerinin ahlâki boyutu” diye adlandırdıkları kavramı öne çıkarırlar: Devletin inşasını bir tür ortak temsiller ve değerler bütünüünün inşası ve dayatılması olarak tarif ederler. Bu noktada Gramsci'yle buluşurlar: Devletin ortaya çıkışını en başından itibaren ve özellikle de 19.yüzyılda, ezilenlerin ehlileştirilmesi teşebbüsü olarak görürler. Elias'm “uygarlaşma süreci” (bu bakış açısının siyasi açıdan ihtiva ettiği gerçekdışı her şeyle birlikte) dediği yerde, ezilenlerin ehlileştirilmesi işlevini tekrar devreye sokarlar. Misal, 19.yüzyılda devletin ezilenleri nasıl bir yandan kontrol altında tutup, bir yandan da birleştirdiğini gösterirler. Denetim kurumları mı yoksa hizmet kurumları mı olduklarını hiç bilemediğimiz, *Welfare State* [refah devleti] ile bağlantılı tüm devlet yapılarının müphemliği söz konusudur burada. Aslında aynı anda her ikisidirler: Ne kadar iyi hizmet verirlerse, o kadar iyi denetlerler. Bu, Parlamento gibi kurumlar için de aynen geçerlidir. Parlamento, en tipik devlet icatlarından: Meşru siyasetin mekânıdır; gruplar arasındaki, çıkarlar arasındaki ihtilafları net bir şekilde ifade edip çözüme ulaştırmanın meşru usulünün yerleştiği mekânıdır. Bu meşru siyaset mekânının kurumsallaşması ile söz konusu mekânlardan dışlanan, içkin bir biçimde dışlanan ‘gayrimeşru’ siyasetin kurumsallaşması birlikte gerçekleşir; sözlü olmayan bazı şiddet türleri, bir [başka] şiddet türünün meşru olarak tesis edilmesiyle dışarıda kalmıştır.

6 P. Bourdieu, “Sur le pouvoir symbolique”, devamında açıkça atıfta bulunacağı makale.

[Corrigan ve Sayer] devletin inşasını, müşterek etik ve mantıksal temsillerden mürekkep muazzam bir bütünün inşa edilip dayatılmasıyla bağlantılandırır. Teorik tarafları çok sağlam olsaydı, Durkheim'dan daha önce aktardığım gibi, devletin hem mantıksal hem de ahlâki bir konformizm dayattığını söylerlerdi. Bu, Durkheim'ın *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*'nde ortaya koyduğu bir ayrımdır: Mantıksal konformizm diye adlandırdığı, ortak mantık kategorilerine sahip olmanın zihinlerde mümkün kıldığı bir mutabakat; ahlâki konformizm ise aynı şeyin ahlâki düzlemdeki halidir, yani ortak bir değerler evrenine dahil olmak.⁷ O halde Durkheim için mantık kategorileri, zihni kategoriler haline gelmiş toplumsal kategorilerdir –gruplar, klanlar gibi–. Mantıksal konformizm, ortak bir mantık kategorileri evreninde yer alıyor olmanın mümkün kıldığı, faillerin dünya ile ve kendi aralarında kurdukları bu türden temel bir mutabakattır. Corrigan ve Sayer'de devletin doğuşu “insanları, kendilerini belirli bir prensin tebaası olarak daha yerel veya mesela Hristiyanlık evrenine mensup olarak daha geniş bir şekilde değil, öncelikle ulus temelinde tanımlamaya ve algılamaya teşvik veya mecbur etmeyi” hedefleyen bir çabayla ilişkilendirilir.⁸ Yani devletin doğuşu bir ulusun tüm bireyelerine, kendi kimliklerine dair ayrıcalıklı bir görüşün; ulusa ait olan görüşün dayatılmasıyla ilişkilidir: Kendilerini Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun mensubu ya da Bask veya Bröton değil, Fransız olarak tanımlarlar. Yeni bir ayrıcalıklı kimlik düzeyi tanımlanır ve devlet ile ulusun fetişleştirilmesi vasıtasıyla devreye sokulan bu kimlik düzeyiyle bağlantılı, ikincil ayırt edici niteliklerden oluşan bir bütün de kimliği kabul eden [kişiye] dayatılır. [*The Great Arch*'ta] *Englishness*'e [İngilizlik] dair, yani İngiliz ulusal karakterine atfedilen vasıflara dair çok güzel bir tarif vardır. Yaklaşık bir çeviri yapıyorum: “Makul ve ölçülü olmak, pragmatizm, ideoloji karşıtlığı, beceriklilik, ilginçlik.”⁹ İngilizlere dair yazılmış onlarca İngilizce kitap vardır ve bu kitapların yazarları, aydınlarca kabul edilebilir ulusal idealin inşasının iştirakçisidirler. Zira her sınıfın kendi milliyetçiliği vardır. (Yurtdışı seyahatlerimde en çok gözüme çarpan, milliyetçiliğin aydın çevrelerdeki gücüdür. Şaşkınlık verici ama bu çok ince, belirli okumalara dayanan, üstü örtük bir milliyetçiliktir.) *Englishness*, “ayrısılık ve 19. yüzyılın ‘ulusal karakter’inin kurucu unsuru olan bir dizi ayırt edici özelliktir.” [...] E.P. Thompson'ın, yemek masasındaki davranışlarda, konuşma biçimlerinde, görgü kurallarında bu benzersizliği gözlemlediği “İngilizlerin Hususiyetleri” başlıklı son derece güzel makalesini okuyun.¹⁰ Mesela dilbilimcilerin sohbet esnasındaki mesafe üzerine yaptıkları çalışmaların

7 E. Durkheim, *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, a.g.e., s. 24.

8 P. Corrigan ve D. Sayer, *The Great Arch*, a.g.e., s. 191.

9 A.g.e., s. 192.

10 E. P. Thompson, “The peculiarities of the English”, a.g.m.

sonucunda çıkan farklılıklar kayda değerdir: Etniye göre, ulusa göre karşımdakiyle konuşurken az ya da daha çok yakında durursunuz ve bazı insan kategorileri, ulusal gelenekleri konuşurken daha yakında durmayı dayattığı için size boğucu gelir (tahammül edilemez bir şekilde mahremiyet çemberine dalmak anlamına gelir bu).¹¹ İçerisi ve dışarısına dair, ulusal karakterle bağlantılı tüm bu sınırlar büyük ölçüde devletin ürünü olup eğitim sistemiyle, edebiyatla, devletle ilintili derin ve bilinçdışı yatkınlıkların aktarıldığı ve belletildiği bu türden tüm yollarla geçerler.

[*The Great Arch*]'m çok net bir kitap olmadığını söyledim. Anlatırken çok zorlanmam ondan. Kendi usulümce yapsaydım, eklemelerle dolardı; tutarlı hale gelirdi ama onların kitabı olmaktan çıkardı. Anlatmakta zorlanmam, size sunmak istediğimin hem çok yakınında hem de çok uzağında olmasından kaynaklanıyor. Okumanız lazım... İngilizlik kavramının, dinin, inancın, devlete ve İngiliz ya da Fransız olmaya inancın aktarıldığı vasıtalarından biri eğitim sistemi, okul, coğrafya vb.'dir. İmlayı savunanların [davalarını] neredeyse her zaman coğrafyanın savunulmasıyla birleştirmeleri son derece şaşırtıcıdır: Coğrafya en temel disiplinlerdendir. Coğrafya Fransa haritasıdır; ulusal ya da milliyetçi libidonun bir parçasıdır. İnsanların kendi kimlikleriyle bu türden, sanki ulusal olarak teşekkül etmiş gibi kurdukları ilişki, kurumların ama aynı zamanda tüm devlet ritüellerinin mahsulüdür. [Corrigan ve Sayer'in yola çıkarken sahip olduklarını düşündüğüm sezgi], devletin bir ritüeller toplamı olduğudur. Yazarlar, [bu noktayı gündeme getirmek için] gayet iyi bir konumdadırlar: Neden arkaik devlet ritüellerini en çok koruyan toplum, sanayi devrimini gerçekleştirmiş olan toplumdur? Sordukları bu son derece önemli soruyu, ileride Japonya örneğini ele alarak genelleştirmeye çalışacağız.

İngiltere ve Japonya, bir yandan devlet ritüelleri konusunda aşırı muhafazakâr –peruklar, vb.– iki ülke olup bir yandan da ekonomik alanda kendi dönemlerinin devrimcisidirler. E.P.Thomson'm adalet üzerine nefis çalışmaları, adalet [sisteminin] sembolik şiddetinin aygıt vasıtasıyla (Althusser'in değil, Pascal'ın kullandığı anlamıyla), yani kol saati vasıtasıyla nasıl uygulandığını çözümler.¹² Referansları Pascal'dır: Devlet retoriği, devlet söylemi. Örnekler verirler. Mesela *Rule of Law* [hukukun hâkimiyeti] denildiğinde her şey söylenmiş olur; bugün buna "Hukuk Devleti" denmektedir. Aynı şekilde, İngiltere'yi "Parlamentoların Anası" diye tanımlamak gibi.¹³ [...]

11 P.Bourdieu burada şüphesiz, Edward T. Hall'in geliştirdiği "proksemi" kavramına atıf yapıyor: "A system for the notation of proxemic behavior", *American Anthropologist*, 65, 1963, s. 1003-1026.

12 Douglas Hay, Peter Linebaugh, Edward P. Thompson (der.), *Albion's Fatal Tree*, Allen Lane, Londra, 1975 ve Edward P. Thompson, "Modes de domination et révolution en Angleterre", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2-3, Haziran 1976, s. 133-151.

13 *Mother of the Parliament* ifadesi Westminster Parlamentosu'nu ve genel olarak kabul edilip yüceltilen parlamenter siyasi rejim modeli olarak Birleşik Krallık'ı tanımlar.

Corrigan ve Sayer'in düşüncesine göre 19. yüzyıldaki İngiliz mucizesi, ilkel geleneklerin sürdürülmesinin karşısında olmak şöyle dursun, ritüellerde tezâhür eden ve derin inanışlarda, "İngilizlik"te vücut bulan böylesi bir kültürel birliğin mevcut olması sayesinde mümkün olmuştur. Devlet ritüelleri, taç giyme ritüelleri vasıtasıyla (şimdilerde televizyon, devlet törenselliğinin, bu kültürün tam ortasına yerleşmiştir) devletin sürdürdüğü, yönettiği ve yinelediği bu ortak kültür –kültürün antropolojik anlamıyla–, geleneksel otorite ve tahakküm biçimlerini, eleştirilerden, radikal bir sorgulanmaya tâbi tutulmaktan koruyan meşruiyet araçları işlevini görmüşlerdir. Corrigan ve Sayer bu noktada Weberci oluverirler. Aslına bakarsanız Weber'in hizmetindeki Durkheim'dır bu. Haklılar: Eğer devlet, Weber'in devlet etkisini anlamak için, devletin sadece Marx'ın ona dair söylediklerinden ibaret olmadığını anlamak için devreye sokmak zorunda kaldığı bu gizemli meşrulaştırma işlevini yerine getiriyorsa, bunun nedeni mantıksal bir konformizm ile ahlâki bir konformizmin yerleştirilmesinin aracı olmasıdır. Devlet aynı zamanda kendini kabul ettiren, pek çok şeyin yanı sıra itaatin de atfedildiği bir şeydir. Nasıl oluyor da devlete itaat ediyoruz? Aslına bakarsanız temel mesele budur.

O halde devlet, kutsayan, törenselleştiren, tasdik eden, kaydeden, benzersiz bir meşruiyet merciidir. *The Great Arch*'ta, devletin tüm kamusal tezâhürlere, basın yayına, kamusal olma haline ağır ağır, sessiz sedasız el attığı sürecin çok güzel bir tarifi vardır.¹⁴ Evlilik ilanlarının ne anlama geldiğini uzun uzun çözümlemiştim. Bir evlilik, neden ancak yayımlandığında evlilik haline gelir?¹⁵ Kamusal hale getirmek, en temel devlet edimidir ve böylelikle devletin elinin her yere uzandığını anlarız.

(Bu noktada son derece politik bir parantez açmak istiyorum. Sosyolojik çözümlemenin zorluğu, sosyolojik çözümlemeyle toplumsal eleştirinin sıklıkla birbirlerine karıştırılmasından kaynaklanır. "Sansür kötüdür vb." diye konuşuruz. Oysa izah etmek gerekir; izah etmek de, devletin sansüre göbekten bağlı olduğunu anlamaktır: *ensor*, *census*. Devlet, tüm kamusal tezâhürlerin, bilhassa da kamusal dünyaya dair olanların denetlenmesine göbekten bağlıdır. Devlet, tanımı gereği mizah gazetelerini, karikatürü sevmez. Devlet günümüzde bu meseleyle çok ustaca baş eder ama sansürün görünmez olması, var olmadığı anlamına gelmez; belki de, jandarma aracılığıyla işlediği zamanlarda olduğundan çok daha kuvvetlidir. Bazı önde gelen gazetecilerin makalelerinin reklam niteliğinde olduğu durumlar, özellikle görünmez sansürün en uç halidir. Sembolik şiddet burada son noktasındadır: bu, şiddete maruz kalan kişilerin bilinçdışı aracılığıyla, yani onların suç ortaklığı sayesinde işleyen bir şiddettir.)

14 P Corrigan ve D. Sayer, *The Great Arch*, a.g.e., s. 119-120.

15 P. Bourdieu, *Le Sens pratique*, a.g.e., s. 279-312.

Devlet, kişileri ya da fiilleri tasdik eden, törenselleştiren, kaydeden, kendi kurumsallaştırdığı bölümlerle ya da sınıflandırmaların doğalmış gibi görünmesini temin eden, eşi benzeri olmayan bir meşrulaştırma merciidir. Devlet sadece bir zor aygıtı değildir. Corrigan ile Sayer, Lenin'in silahlı adamlardan ve hapishanelerden oluşan bünye şeklindeki devlet tanımına sıkça tenkit amaçlı atıfta bulunur ve bu tanımın ne denli indirgemeci olduğunu ortaya koyar.¹⁶ Devlet basit bir zor aygıtı değil, uzlaşmanın üretim ve yeniden üretiminden sorumlu, ahlâki düzenlemelerle yükümlü bir aygıttır. Burada Durkheim'ın tanımını yeniden kullanıma sokarlar: Devlet bir ahlâki disiplin organıdır.¹⁷ Onlara tümüyle itibar etmemin nedeni, Weber'in bir meselesine Durkheim'ı kullanarak anlam vermeleri ve aynı zamanda Marx'ı da unutmamaları, yani bu ahlâki disiplin organının herhangi birinin değil, daha ziyade egemenlerin hizmetinde olduğunu unutmamalarıdır. Yine de ta'nitlamaları çok net değildir.

İngiltere'nin Örnek Niteliğindeki Tikelliği: İktisadi Modernleşme ve Kültürel Arkaiklikler

Yazdıkları kitabın ortaya koyduğu iki meseleyi ele alacağım. Öncelikle, İngiltere'nin tikelliği: ciddiye alındığında, İngiltere örneğinin genel devlet meselesini ortaya koymaya nasıl yardımcı olduğu. Fransa örneği pek çok açıdan son derece önceliklidir. Merkezî bir devlettir ama öte yandan da Fransız Devrimi'nin evrensellik şiarıyla gerçekleştirilmiş bir devrim olmasından ötürü elverişsiz bir vakadır; kendini evrensel olarak ortaya koyan tikel bir vakadır. Bu sebeple, İngiliz devletinin görebilmemizi sağladığı türden sembolik tahakküm etkileri gözden kaçabilir, çünkü gizlenmişlerdir. Evrenselleştirme, tam bir söylemsel [*rhétorique*] gizleme stratejisidir. Tikel çıkarların evrenselleşmesi şeklindeki Marksist ideoloji çözümlemesini düşünün. Fransız devleti en güçlü evrenselleşme retorikine sahiptir: Sömürgeciliğini İngiliz sömürgeciliğiyle karşılaştırsın... İngilizlik kavramına geri dönmek, sembolik tahakküm etkilerini en su katılmamış halleriyle, yani nev-i şahsına münhasır hallerinde yakalamak için birebirdir. Fransız devleti de nev-i şahsına münhasırdır ama kendisine evrensel havası verebilir. Tüm bunlar güncel olgularla yakından ilintilidir: Misal, tikellik yaratmak için evrenselden faydalanan siyasi riyakârlığın zirvelerinden biri olan o son derece Fransız tarzıyla, İslâmî diye adlandırılan başörtüsüne dair konumlanmalarda [bunu gözlemleriz.]

16 Lenin, "Devlet Hakkında", Svertlov Üniversitesi'ndeki 11 Temmuz 1919 tarihli konferans. Metnin tamamı www.marksists.org sitesinde mevcuttur.

17 E. Durkheim, *Leçons de sociologie*, a.g.e., s. 79 vd.

O halde ilk mesele, İngiltere ile Japonya'nın, modernleşmenin genelliği ef-sanesini tartışmaya açma fırsatı veren tikellikleridir: Sanayi modernleşmesi-nin, devlet ritüelinin modernleşmesine eşlik etmesi kaçınılmaz mıdır? "Ar-kaik" bir devlet ritüeli, iktisadi modernleşmeye tezat mıdır, yoksa bilakis mutabakatın ve bir tür verimliliğin üretilmesini sağlaması itibarıyla müthiş bir modernleşme aygıtı olmaz mı?

İkinci teorik meseleler bütünü ise meşruiyetin inşasına dairdir. Corrigan ile Sayer'in bocalamalarının, sembolik sermaye ve sembolik şiddet kavram-larının eksikliğinden kaynaklandığını göstermeye çalışacağım. Bundan ötü-rü, gerçek projelerinin ne olduğunu izah edememekteler: Devletin elde etti-ği bu gönüllü boyun eğişi, itaati, gönüllü bağımlılığı, velhasıl cebir ile tercih edilmiş itaat karşıtlıklarının yakalayamadığı bu türden bir boyun eğişi izah edememektedirler. Devletin meşru olduğunu söylemek, baskıya başvurmak-sızın, daha doğrusu benim sembolik iktidar diye adlandırdığım ve tamamen kendine özgü bir baskı türüyle itaati sağlayabileceğini söylemektir. Bu baskı türünü anlayabilmek için, Durkheim, Marx ve Weber vasıtasıyla, teorik ama akademik olmayan bir biçimde Kant'ı devreye sokmak gerekir.

Bugün ilk olarak İngilizlerin tikelliği meselesini, Japonya örneğine de da-yanarak açmak istiyorum. Öncelikle, İngilizlerin tikelliği meselesi, neden İn-gilizler açısından bir meseledir? İlginç olan bir nokta var: Bu meseleyle ilgi-lenen İngilizler, Marksist İngilizler oldukları için ilgilidirler. Söz konusu ya-zarlar –Thompson ve onu benimseyenler– dünya genelindeki tüm Marksist-ler gibi, Fransız usulü devrimin ortaya çıkardığı soruya maruz kalmışlardır. Marx'ın devrim teorisinin uygulama noktası olarak Fransız Devrimi'ni al-ması, tüm ülkelerdeki tüm Marksistleri, kendi 'Fransız devrimlerinin' neden gerçekleşmediği sorusunu sormaya itmiştir. Japon Marksistler arasında da, ülkelerinde bir Fransız devrimi olduğunu savunanlar ile olmadığını savu-nanlar arasında geçen ve aynı tarihsel malzemelere dayanan büyük bir tartış-ma olduğunu keşfettim. Ama her iki taraf da, ne Japonya'da bir Fransız dev-rimi olup olmamasının bir anlamı var mı diye sorar, ne de gerçekten de bir Fransız devriminin olup olmadığını... İngilizler, bu devrimin gerçek bir dev-rim olup olmadığı ve bir devrimden bahsedebilmek için ne olması gerekti-ği sorusunu ciddi şekilde sordular. Marksist devrim paradigmasının ağırlı-ğını koyması, bana göre zerre kadar kıymeti olmayan bir dolu yazının orta-larda dolaşmasına vesile oldu. Marksizmin, bazı sosyal bilim alanlarındaki etkisinin endişe verici olmasının nedenlerinden biri budur ve aynı zaman-da Marksizmin İngiltere'deki hâkim konumuna bir tepki olan bu kitaba gö-re, İngilizlerin "paleo" [antik] olmaları, bir Fransız devrimleri olmamasın-dan kaynaklanmaz. Ayrıca İngilizlerin bir Fransız devrimlerinin olmama-sı ve sanayi devrimlerinin gerçekleşmiş olması, bir çelişki değildir. Bir sana-

yi devriminin ortaya çıkışı, feodaliteyle kopuşu gerektirmez. Ve siyasi devrim karşılık gelen sembolik bir devrim yaşamamış olmaları –bunun kaçınılmaz olduğu düşünülebilirdi–, belki de tahakküm altına alınmış, ehlileştirilmiş bir işçi sınıfının varlığını gerektiren sanayi devrimini yapabilmış olmalarını açıklayabilir. İddia budur. Japonya örneği bu anlamda analogik açıdan son derece önemli bir hale geliyor...

Corrigan ile Sayer'in kitabının karmaşıklığı, iki meseleyi birbirlerine katmalarından kaynaklanıyor. Çelişki şöyle: “İngiliz Devleti'nin ‘ilkel’, bürokratikleşmemiş, esnek yapıları, kapitalist dönüşüm için, şirketleşmeye ve şahsi teşebbüslere olumlu yaklaşan tüm diğer mutlakiyetçiliklerden çok daha elverişliydi.”¹⁸ Burada yaptıkları sadece Marksizmin, Fransız Devrimi'nden geçen geleneksel sorunsalını sorgulamak değil, onu tersine çevirmektir. İngiliz medeniyetine fevkalade bir sürekliliğin, başka toplumlarla karşılaştırılamayacak kadar çok sayıda “modernleşmemiş” kendine has özelliğin ve anakronizmin damgasını vurduğu noktada ısrarcıdır: “İngiliz kültürü ve siyasetinin anakronizmleri, İngiltere'de burjuva devletin emniyeti olan anakronizmlerin kalbinde yer alır.”¹⁹ Başka bir deyişle, anakronizm olarak algılanan şeyler, bir engel, eskinin kalıntısı veya bir arkaizm olmak şöyle dursun (akılcılaştırmak istediğinizde “kalıntılar”dan bahsetmezsiniz), burjuva devriminin başarısının önemli unsurlarıdır. “Devlet olarak teşhis edilebilecek tüm kurumlar çok eskidir ve ‘rasyonel bürokratik’ [Weber'in ifadesi] veya kapitalist [feodalın karşıtı] biçimlere dönüşmeleri son derece kısmîdir.”²⁰ Corrigan ve Sayer, “sanayi devrimi = feodal devletten kopuş” denklemini zorlamışlardır. Kaideleştirilmemiş olan (rasyonel Roma Hukuku'nun aksine) ve kapitalist bir ekonomiyi tesis eden Anglo-Sakson hukuk sistemini [Common Law] veya 19. yüzyıla kadar profesyonel bir bürokrasi olmaması olgusunu örnek verirler. İngiliz bir tarihçi, yüksek memurların 19. yüzyıla kadar, 17. ya da 18. yüzyıl Fransa'sında olduğu gibi, yerine getirdikleri görev üzerinden ücretlendirildiklerini göstermiştir.²¹ “Patrimonyal erken-burjuvazi” (Marksist dilde “devrim öncesi”) diye adlandırdıkları bir başka ayırddedici özellik de, atamaların çoğunlukla vesayet mantığıyla, patron-müşteri ilişkisi mantığıyla yapılmasıdır. Bir başka önemli özellik, kraliyet yapılarının sadece meşrulaştırma amaçlı olarak değil, tüm merkezi iktidar mekanizmasında odakta kalmaya devam etmesidir. Söz konusu mekanizma, İngiliz devletini süslesin diye bir araya getirilmiş bir parça değil, onun kurucu unsurudur: *The Government of her Majesty* [Majesteleri'nin

18 P. Corrigan ve D. Sayer, *The Great Arch*, a.g.e., s. 188.

19 A.g.e., s. 202.

20 A.g.e., s. 188.

21 R. H. Hilton, “Resistance to taxation and to other State imposition in medieval England”, a.g.m.

Hükümeti] yani kraliyet eskiye, geleneğe, sürekliliğe, kendisinin bilincindeki İngilizliğe dayanarak tesis edilmiş meşrulaştırıcı bir bünyedir.

Corrigan ile Sayer ulusal güvenlik konusunu da etraflıca ele alırlar: Bu kavramın, korkuları, itkileri, fobileri, sürgünleri, ırkçılıkları vb. uyandırmaya yarayabilen çok eski bir icat olduğunu uzun uzun ortaya koyarlar. Son örnek ise, elinde yasama yetkisi bulundurmaya devam eden Lordlar Kamarası'dır.

Bu ilkel örneklerden yola çıkarak, Marx tarafından tüm devrimlerin ölçütü olarak tarif edilen burjuva devrimi efsanesini sorgulamak gerekmez mi diye sorarlar. Marksist burjuva devrim tanımı, Japonya'dan İngiltere'ye, ABD'nin de içinde bulunduğu tüm modern tarihleri istisna olarak görür ve bu bir paradokstur. Böylelikle İngiltere ve Japonya örnekleri, eskinin kalıntılarıyla yüklü, tamamlanmamış burjuva devrimler haline gelirler; siyaset onu takip etmemiştir. Onlardan daha da ileri giderek bunun hatalı bir Fransız Devrimi modeli olduğu, bizzat devletin inşası açısından bakıldığında hatalı bir devrim olduğu (cüppelilerde* çok güçlü bir süreklilik vardır)²² ve bir devrimleri olsun ya da olmasın, tüm ülkelerde devrimci kopuş için temel ölçüt olarak kullanılmasının da dünya genelinde birçok yanlış sorunun ortaya çıkmasına neden olduğu tezini ileri süreceğim. Bu genetik tarihin faydalarından biri, tarihçileri o korkunç Fransız Devrimi modelinden kurtarmasıdır. Bu kitap da, söz konusu modele karşı isyana teşvik etmek gibi bir meziyete sahiptir.

E.P. Thompson, Althusserciler üzerine feci bir bölümün bulunduğu *The Poverty of Theory*'ye [*Teorinin Sefaleti*] (1978), İngiltere'nin tikelikleri üzerine yazdığı, daha önce de bahsettiğim 1965 tarihli makaleyi dâhil etmiştir.²³ Son derece heterodoks bir Marksist olarak, kentte yaşayan ve feodal devlete karşı mücadele eden klasik burjuvaziyi ne pahasına olursa olsun bulmaya çalışan Marksist devrim teorilerindeki "kentçi güzergâhı" kurcalamaya başlar. İngiltere'de sanayi devriminin kökeninde *gentry*'nin [üst tabaka] burjuvalaşmasının bulunduğunu ifşa eder. Mevkisini kaybeden samuray sınıfının sanayi devrimine geçtiği Japonya örneği bu anlamda çok daha nettir.

Bir dahaki sefere, hızla Japonya'dan bahsedeceğim ve ikinci kısımda, iktidar olarak ve özellikle de sembolik iktidar olarak devletin teorik temellerini hatırlatmaya çalışacağım. "Sembolik İktidar Üzerine" başlıklı makalem genel şemayı verir: Burada sembolik iktidarı anlamak için, Kant'm (Panofsky,

(*) "Les robins", sıklıkla *Noblesse de Robe*, yani cüppe soyluları şeklinde hukukçuları nitelemek için kullanılan kavramın nadiren başvurulmuş hâlidir - ç.n.

22 Cüppeliler arasındaki; yani cüppeli kanun adamlarıyla teknokratlar arasındaki bu sürekliliğe dair, bkz. P. Bourdieu, *La Noblesse d'État*, a.g.e., 4. kısmın 2. bölümü ve 5. kısım.

23 E. P. Thompson, *The Poverty of Theory*, a.g.e.

Cassirer gibi yeni Kantçıların ve Durhkeimcilerin Kant'ı), Marx'ın (tahakküm üzerine) ve Weber'in (meşruiyet ile bürokratik alan, iktidar alanı vb. gibi, meşruiyet araçlarının üretildiği mekânlar üzerine) nasıl devreye sokulması gerektiğini ortaya koymaya çalışıyorum. Yaptığım önermeler dolayısıyla, bundan bahsetmezlik edemem.

Sorulara Cevaplar

Önce sorular. Bir tanesi, Afrika toplumlarında devlet meselesine dair. Karmaşık bir mesele, birkaç cümleyle cevap veremem. Ayrıca soru sahibinin, herkesin içinde cevaplayamayacağımı düşündüğü bir dizi soru; ki haklı... Son olarak da, sosyolojide tanım meselelerine dair bir soru: Sosyolojide ön tanımlar meşru mudur? Bu meseleye dair çok farklı konumlanmalar var. Durkheim için ön tanım, nesnenin inşası diye adlandırdığım şey için kaçınılmazdı. Ben bu fikri aileye mensup değilim. Durkheim'ın ön tanımları çoğunlukla zayıf, [çözümlemelerinde] söyledikleriyse tanımlarında ileri sürdüklerinden çok daha güzeldir. Bu epistemolojik tartışmada muğlak ve geçici kavramları savunan kampta konumlanacağım, çünkü tüm bilim dallarında olduğu gibi sosyolojide de, İngiliz bir epistemoloğun dediği gibi,¹ kapatma etkisi yaratabilen, doğru olmayan biçimsel ön katıyetler, bilimsel ilerlemenin önünü kesebilir. Neyin mevzubahis olduğunu bilip, ciddi, katı bir dil kullanmaya çalışmak çok önemlidir elbet, ancak görünürdeki katıyetin gerçek bir katıyet eksikliğinin üstünü örtmesine ve söylemin biçimsel katıyetinin, söylemin bahsettiği gerçekliklerin katıyetinin çok daha ötesine gittiğine de sıklıkla rastlanır. Bilimde (sadece sosyal bilimde de değil), şekilci debdebe çoğunlukla bilimsel açıdan üretimi engeller.

İş cebir hususuna gelince mesele uzar: Devleti cebir üzerinden tanımlamak bir değer yargısı taşımak değil midir? İkinci olarak, devleti cebirle ni-

1 P. Bourdieu burada şüphesiz, *La Structure des révolutions scientifiques*'te (a.g.e.), "normal bir bilim"deki bir "kriz"i, bazı şartlarda nasıl bir "paradigma" değişikliğine yol açtığını ortaya koyan Thomas Kuhn'a gönderme yapmaktadır.

telemek, patolojik bir devlet biçimini nitelemek anlamına gelmez mi? En ilkel biçimine dair de olsa cebirden bahsetmek zımni bir değer yargısı içerir ve aynı zamanda, devletin işlevlerine dair bir varsayımı da içinde taşır. Bugün, sağlam kurulmuş bir devletin, cebirden neredeyse vazgeçebileceğini ortaya koymak istiyorum. Devletin düşüncelerimizin en mahremi üzerinde koyduğu kısıtlar, devletin bizzat düşüncemizin içine yerleşmiş olabileceği gerçeği, maruz kalanların suç ortaklığıyla gerçekleşen bu “görünmez” cebrin en net örneğini teşkil eder. Sembolik şiddet ya da sembolik tahakküm diye adlandırduğım şey budur: nesnel yapılarla zihinsel yapılar arasında gerçekleşen ve bilincinde olunmayan mutabakatlara dayanan kısıt türleri.

Kültürel Arkaizmler ve Ekonomik Dönüşümler

[Önceki derste], Corrigan ile Sayer’in kitabından yola çıkarak iki grupta toplanabilecek bazı sorular sordum: İlki, İngiliz devletinin oluşumunun tikelliğiydi ve buna Japonya’yı da eklemledim; ikinci soru grubu, iktidar olarak, özellikle de sembolik iktidar olarak bir devlet düşüncesinin teorik temellerini atmaya dairdi. Corrigan ile Sayer’in meziyeti, devletin ordu ve polisten başka bir şey olduğunu görmektir: Devlet, incelikli diye nitelenebilecek nevi şahsına münhasır tahakküm türlerini devreye sokar. Yazarlar, çözümlemenin yönünü belirlemekle birlikte, bir ölçüde sembolik tahakkümün karmaşıklığı üzerine düşünebilmeyi sağlayacak katı kavramların eksikliğinden ötürü, o yönü tam olarak takip edemezler. Bu sebeple, bugün bu iki noktayı tekrar ele alacağım.

Japonya ve İngiltere örneklerinde söyleyeceklerim hem tafsilatlı olacak, hem de yüzeysel. Japonya uzmanı değilim; belirli bir bilgi düzeyine ulaşmak için elimden geleni yaptım ama uzmanlarca işgal edildiğinin bilincini her daim taşıdığım alanlarda koşturuyorum. Hata yapacağımdan korkarak değil, ama her daim tamamen vâkıf olmadığım donanımlara hürmet içerisinde yaşıyorum. Bu sebeple, zaman zaman biraz tereddüt edebilir, hatta söyleyeceklerimi ağızımda geveleyebilirim ama bu, karşımdaki nesneye saygımdan kaynaklanıyor.

Corrigan ile Sayer’in geliştirdiği anlayışa göre, İngiliz geleneklerinin arkaik addedilebilecek bazı kültürel vasıfları ile İngiltere’nin, sanayi devrimi esnasında İngiliz mucizesinin taşıyıcısı olması arasında çatışkı yoktur. Genelleyerek, Japonya’nın kültürel arkaizmiyle Japon mucizesi arasında bir çatışkı bulunmadığını da söyleyebiliriz. Japonya üzerine literatürün en sık tekrarlarından biri, bir yandan teknolojik bir mucizeye, bir yandan da bu devlet folkloruna; turistleri ve sıklıkla gözlemcileri bunca büyüleyen bu kültür бүтүнüne sahip olmanın nasıl olabildiği sorusudur. Nasıl oluyor da bir yanda

oryantalistler –korkunç bir kelime– bir yanda da Japonya iktisatçıları var ve birbirlerini tanımıyorlar? Bu bölünme de “kültür etkisi”ne katkıda bulunan unsurlardandır: Aslında teknik/kültür karşıtlığının dayattığı ikilik, sembolik tahakkümün işlediği yollardan, yani bir toplumsal düzenin kendini, kendisi üzerine düşünmek isteyenlere karşı savunduğu yollardan biridir. Disiplin bölünmeleri veya entelektüel geleneklere göre bölünmeler de çoğunlukla, sansürün uygulanmasına aracılık eden yerlerdir. Oryantalistler, Japonya iktisatçıları değildir ve bunun tersi de geçerlidir; bu sebeple, her iki taraf da meseleyi formüle ettiğim şekilde ortaya koymaz. Oysa durmadan bu meseleden bahsederler.

19. yüzyılın İngiliz ekonomik mucizesi de, bugünün Japon mucizesi de her türden arkaikliğin mevcudiyetiyle tezat oluşturmaz. Akademik doxa’dan kopuş niteliğindeki bu paradoksal tez, Weberci rasyonalizasyon teorisinin karşısındadır.² Son derece yaygın olan, hiç sorgulanmadan, doğalmış gibi kabul edilen ve kendini yeni, modernleşmiş biçimlerde yeniden ortaya koyan bu teori, (ABD’de bir on beş yıl kadar “modernleşme teorisi”nden bahsedildi)³ bunu tam olarak dile getirmeden bir *telos*’a [nihai amaç], Nietzsche’nin ifadesiyle⁴ “İngiliz saadeti”ne (bugün “Amerikan saadeti” olurdu) zımnî şekilde yönelen ve bugüne ulaşan tarihsel süreçte bir bütünlük olduğunu ileri sürer. Yani bir *telos* vardır ve öte yanda bir bütünlük, tutarlılığı olan bir sona/amaca doğru bir yürüyüş vardır. Burada Weber’in koca rasyonelleşme teorisini yeniden ele alacak değilim ama içinizde bilenler vardır; Weber’in ana fikirlerinden biri, rasyonel diye adlandırdığı hukukun, rasyonel bir ekonomiyle uyum içerisinde olduğu şeklindedir: Söz konusu ekonomiye her şeyden önce gerek duyduğu iki rasyonellik kriteri olan hesaplanabilirlik ve öngörülebilirliği garanti edebilecek rasyonel bir hukuk olmasa, rasyonel bir ekonomi de işleyemez. Weber bunun bilincindedir: Formel rasyonellik ile maddi rasyonelliği birbirlerinden ayırır (biçimsel olarak adil olan bir hukuk adaletsiz olabilir ama her hâlükarda tutarlıdır).⁵ Rasyonel bir hukuk, der Weber, ekonomiye hesap edilebilirliğin teminatını verir; Amerikalı iş avukatları, bir firma herhangi bir ihlal yaptığında alacağı cezayı öngörülebilirler. Rasyonel bir hukuk, hesap yapmayı ve rasyonel bir ekonomik idare

2 Sam Whimster ve Scott Lash (der.), *Max Weber, Rationality and Modernity*, Allen & Unwin, Londra, 1987. Derleme, P. Bourdieu’nün, Max Weber’de din kuramına dair bir metnini de kapsar: “Legitimation and structured interests in Weber’s sociology of religion”, s. 119-136.

3 Bu kuramın bir eleştirisi için bkz. Pierre Bourdieu, “Structures sociales et structures de perception du monde social”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1-2, 1975, s. 18-20.

4 Friedrich Nietzsche, *Par-delà le bien et le mal. Prélude d’une philosophie de l’avenir* Mercure de France, Paris, 1948 [1986], s. 230 [İyinin ve Kötünün Ötesinde, çev. Ahmet Inam, Say Yayınları, 2013].

5 M. Weber, *Sociologie du droit*, a.g.e.

reyi mümkün kılan hukuktur. Weber'e göre rasyonel ya da rasyonelleştirilmiş bir din de, aynı şekilde rasyonel bir ekonominin ya kurucu unsurudur, ya da onunla uyumludur. Bilim için de aynısı geçerli. Yani Weber'de, kendileri de rasyonelleşmek suretiyle, farklı beşeri faaliyet alanlarının ekonominin rasyonelleşmesi sürecine eşlik ettikleri bütüncül bir rasyonelleşme fikri vardır. Weber'de rasyonelleşmeye dair söylediklerim fena halde basite indirgeyici olsa da, derdim bir alıntıyla yetinmemek.⁶ Zira Corrigan ile Sayer'in söylemindeki paradoksu anlayabilmek için, aklımızda rasyonelleşme meselesi olmak durumunda. Sosyologların kafalarının içinde belli belirsiz dönmekte olan, modern dünyanın rasyonelleştiği ve bunun bütüncül bir biçimde gerçekleştiği şeklindeki bu *doxa* tarzı felsefeden Corrigan ile Sayer'in kopmuş olmaları takdire şayandır. Yazarlar, kültürel süreçlerin (çay töreninin, *kabuki*'nin, Elisabeth tiyatrosunun) kendi özerk gelişimleri ile ekonomik gelişme arasında zaman aralıkları, uyumsuzluklar, kavranabilir *gaps* [yarıklar] bulunduğunu, ama bunların ille de birbirlerine zıt olmadıklarını ısrarla vurgularlar. Ekonominin yoluna devam etmesi için, toplumun tüm alanlarının aynı adımlarla yürüyor olması gerekmez.

Yazarlarımızın sonuç bölümlerini hatırlattım: İngiltere'nin geç kalmışlıkları ve kültürel tuhaflıkları ne kapitalizmin ne de sanayi devriminin zuhuru-
nun önünde engel oluşturmuştur. Bilakis, çatışmalarda, sanayi toplumunun gelişimiyle ilintili çelişkilerde ayakta kalma kapasitesine sahip birliği, yani ulusu oluşturan nüfusun birlikteliğini işleten [olgu], görüntüde dağınık ve ahenksiz –siyaset geleneğinden kraliyet ailesi geleneğine uzanan– bu âdetlerin sağladığı kültürel bütünleşmedir. Durkheim *De la division du travail social* [*Toplumsal İşbölümüne Dair*] başlıklı çalışmasına yazdığı giriş bölümünde, ekonomik gelişmenin bedelinin anomi, *nomos* eksikliği ve temel kanuna dair bir mutabakat eksikliği ile bunlarla birlikte gelen her şey olduğunu söyler; aldığı anomi göstergeleri arasında intihar ve boşanma oranları, sanayi dünyasındaki çatışmalar ve sosyalist taleplerdeki artış vardır.⁷ Corrigan ile Sayer, sanayi toplumunun gelişmesiyle –ve onunla bağlantılı olan işbölümüyle– bir *nomos* etrafındaki toplumsal bütünleşme arasındaki bu çatışkıyı sorgularlar. Onlara göre bu çatışkı sadece görüntüdür; gerçekte toplumsal düzen, düşünüldüğünden çok daha bütünleşmiştir: kültür etrafında sağlanan bir bütünleşme. Kültür bir uyum veya toplumsal birlik aracıdır ve sanayi devrimi büyük ölçüde, dağıtıcı kuvvetlere karşı durabilecek kapasiteye sahip, uyumu sağlayan kuvvetin varlığı sayesinde mümkün olmuştur. Bu ahenk sağla-

6 M. Weber'de akılcılık kavramının altı anlamına dair ayrıntılı bir tartışma için bkz. Rogers Brubaker, *The Limits of Rationality: An Essay on the Social and Moral Thought of Max Weber*, Allen & Unwin, Londra, 1984.

7 É. Durkheim, *De la division du travail social*, a.g.e.

yıcı kuvvetler, dar anlamıyla meşru yani âlimane kültürün safındaydı –Corneille veya Racine– ama aynı zamanda antropologların kullandığı anlamıyla, Britanya geleneğinin “medeniyet” kelimesinin altına yerleştirdiği anlamıyla kültürün –görgü kuralları, çay ikramı, masada oturma şekli– safındaydılar. Bu konuda Weber’e çok yakın olan Elias’tan bir kopuş söz konusudur: onun bahsettiği uygarlaşma süreci, sanki karşıtı ya da işlevleri yokmuşçasına tüm siyasi bileşenlerinden tamamıyla ayrılmış bir süreçtir.

Kültür ve Ulusal Birlik: Japonya Örneği

Velhasıl, Corrigan ile Sayer’in kitabı çok önemli bir soru olan ulusal birlik, toplumsal bütünleşme ve kültür arasındaki veya bununla bağlantılı olarak, kültür ile ulus, kültür ile milliyetçilik arasındaki bağın ne olduğunu sorar. Bu türden bir düşünme şekli, özellikle de Fransızlar için çok zordur. Mesele okulun, aslında ulusun ve milliyetçiliğin kurulduğu yer olabileceği fikri, bir Fransız için şaşırtıcıdır.* Irdeleyeceğim mesele budur ve bunu, söz konusu tezadın yüzeysel gözlemcilerin bile gözünden kaçmayacak en elverişli örneklerinden olan İngiltere ve Japonya’yı ele alarak yapacağım. Japonya konusunda hoşgörü rica ediyorum ve bunu muzipçe söylüyor değilim. Benim için hiç kolay değil, özellikle de ampirik bir malzemeyi incelemek zorunda olduğum, hem de o malzemeyi, inşa edildiğinden farklı bir biçimde inşa etmem gerektiği için. (İş Japonya tarihini anlatmaktan ibaret olsaydı, gereğince zaman ayırır ve bunu yapardım. Ama söz konusu olan, bir uzmanı olarak vakıf olmadığım bir malzemeyi, uzmanlarının o malzemeyle yaptıklarından bambaşka bir şeyi yapmak üzere kullanmak. Ve kendimi öncelikle “bunları yapamaz çünkü uzman değil” diyecek uzmanlarla karşı karşıya bırakıyorum. Oysa bence durum bu değil. Bana öyle geliyor ki, çoğunlukla bazı soruları sormamak için kendinize uzman dersiniz: Japonya’ya dair bu soruları sormamak için oryantalistsinizdir... Bunları bu şekilde söylememeliydim ama o kadar içten düşünüyorum ki, her şeye rağmen çıkıveriyorlar.)

Japon Marksistler, kendine has bir Japon usulü olup olmadığını ve neden zavallı Japonların bir Fransız devrimlerinin olmadığını anlamının savaşını vermişlerdir.⁸ Gözden kaçacak gibi olmayan bazı süreklilikler çok çarpıcı geliyordu onlara: Umutsuzluk içerisinde, devrimden mahrum kalacakları-

(*) Pierre Bourdieu’nün buradaki vurgusunu anlamak için, herkese açık, ücretsiz ve laik cumhuriyet okulu fikrinin, Fransız toplumunun hemen her kesiminin sıkı sıkıya bağlı olduğu yapı taşlarından olduğu gerçeğini akılda tutmak gerek – ç.n.

8 Michio Shibata ve Tadami Chizuka, “Marxist studies of the French Revolution in Japan”, *Science & Society*, 54 (3), 1990, s. 366-374; ve Germaine A. Hoston, “Conceptualizing bourgeois revolution: the prewar Japanese left and the Meiji restoration”, *Comparative Studies in Society and History*, 33 (3), 1991, s. 539-581.

nın farkına varmaktaydılar –“büyük gece”yi bekleyemezlerdi–, zira bir devrim ihtimalinin işaretleri ortada yoktu. Meiji rejiminin ne tarım alanında feodal üretim ilişkilerini, ne de mutlak monarşiyi –emperyal rejim hâlâ devam etmekteydi– tamamen ortadan kaldırabildiğinin farkına varıyorlardı ve bu ikisi, devrimin henüz sona ermediğine dair iki temel unsurdur. O halde Meiji devrimi gerçek bir devrim değildi. Japon toplumsal ve ekonomik düzeninin üzerine yaslandığı birikim sisteminin, feodal gelenekle gerçek bir kopuş teşkil etmeyen ve feodal türdeki bağlarla modern dünyada dahi bağlantılı kalan bir zirai vergilendirme sistemine dayandığının farkına varmaktaydılar. Onları son derece kaygılandıran üçüncü ve son bir özellik daha vardı: Meiji reformunun siyasi komutası, teoriye göre Fransız Devrimi’nde olduğu gibi kentli burjuvanın değil, küçük soyluların; okumuş bir kitleye dönüşmüş olan samuray sınıfının elindeydi. Yani Japon Marksistler, bu devrimin Batı’da yaşanmış bazı devrimlere dair söylendiği gibi, aslında bir soylu isyanı olup olmadığı sorusunu sordular. Özneleri, normalde bir devrimin öznesi olan kesimler olmadığına, yani devrimci küçük burjuvalar değil, aristokratik bir sermayeyi devrim aracılığıyla bürokratik sermayeye tahvil etmeye çalışan yoksullaşmış savaşılar olduğuna göre, bu devrim, bir devrim değildi. Analoji çok çarpıcı...

(Çok zor bir konumdayım. Bu meselelerden bahseden filozoflar gibi rahatça konuşamayacak kadar çok malumat sahibiyim, ama tarihçi rahatlığıyla konuşabilecek kadar da bilmiyorum... Hep biçare bir haldeyim. Umarım yanlış birşeyler söylemiyorumdur. Ve umuyorum ki en nihayetinde düzeltebilirsiniz. Bilmeyenleri ikaz etmiş oldum.)

Meiji devriminin “muhafazakâr devrim” olarak tanımlanabileceği kanaatindeyim.⁹ Bazı Nazi hizipleri ve Nazilerin öncülleri, muhafazakâr devrimciler, yani eski bir düzenin belli yönlerini yeniden tesis etmek isteyen kimseler. Meiji devrimi bazı aristokratik reform türleriyle pek çok benzerlik taşır; bu noktaya dair Arlette Jouanna’nın son derece güzel kitabı *Le Devoir de révolte* [İsyan Ödevi]’ne bakabilirsiniz.¹⁰ Jouanna, 16. yüzyılda burjuvazinin yükselmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalan ve aslında kendileri için olsa da herkes içinmiş gibi algılanabilecek bazı özgürlüklerin peşinden koşan küçük soyluların isyanlarını inceler. Bu sınıf, “modernist” görünebilecek birtakım medeni haklar ve özgürlükler talep etmektedir. Ancak aslında bu hak ve özgürlükler, imtiyazlıların bakış açısıyla tanımlanmakta ve bu durumun getirdiği tüm müphemlikleri üzerlerinde taşımaktadır. Örneğin “Liga”, küçük

9 P. Bourdieu’nün bu kavramı nasıl kullandığına dair bkz. *L’Ontologie politique de Martin Heidegger*, a.g.e.

10 Arlette Jouanna, *Le Devoir de révolte. La noblesse française et la gestation de l’État moderne (1559-1661)*, Fayard, Paris, 1989.

soylularla az çok zor durumdaki bazı burjuva hiziplerinin birbirlerine yaklaştığı, son derece müphem bir harekettir.¹¹ Meiji reformu da aynı türdendir: Küçük samuraylar, medeni haklar ve özgürlükler talep etmekte, lakin kendi hususi çıkarlarını evrenselleştirirken, evrensel haklar talep etme kisvesiyle, samurayların gücünün artırılmasını talep etmektedirler.

Başlangıç paradoksu, Japonya örneğinde neden azami seviyededir? Feodal dönemden bugünün Todai'sine kadarki dönemi kapsayacak yeni bir soylular tarihi yazılmalıdır.¹² Saray soyluları, kültür sahibi olma ve bürokrasiyle ilintili kültürü elde etmek anlamında sürekli dönüştürerek, 8. yüzyıldan bugüne dek kesintisiz olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Büyük bilim tarihçisi Needham'ın Çin hakkındaki "bürokratikleşmiş bir feodalite"¹³ ifadesini, eski Japonya yani feodal Japonya için de kullanabiliriz. Japonya'da, 8. yüzyıldan itibaren yazının kullanılması, bürokratik işbölümü, devlet işlemleri için memurların görevlendirilmesi, ev ile büro arasındaki bölünme, Kral'ın evi ile devletin birbirlerinden ayrılması gibi, Weberci anlamdaki çağdaş bürokratikleşmenin tüm alametlerine sahip, hayli bürokratikleşmiş bir devlet vardı. Bu bürokratikleşmeyle ilintili olarak, savaşçı soylu ve okumuş soylu olma özelliklerini üzerlerinde toplayan kişilere, erken zamanlardan itibaren rastlıyoruz. Ancak soylulukla kültür arasındaki bağlantının net bir şekilde hayata geçişi, bilhassa 17. yüzyıla rastlar: Kılıcı elindeki samuray kültürü, tam da ortadan kalktığı noktada baki kılınır (biraz, bugün köylüler yok olmahtayken halk sanatları ve geleneklerinin sergilendiği müzelere sahip olmamız gibi). Samuray efsanesi, savaş sanatları yani tüm bu Japon medeniyeti kültürü, samuraylar bürokratlara ve okumuşlara dönüşmekteyken gelişmeye başlar. 1600'lü yıllarda, samurayların büyük kısmı okuma yazma bilmezdi. Merkezî otoriteyi elinde bulunduran şefin pek çok okul açmasıyla birlikte, 1700'lü yıllarda, eski askerlerin çok büyük kısmının artık eğitilmiş hale gelmiş olduğu biliniyor. Pek çoğu bürokrasiye dâhil olmakla birlikte fazla gelmişlerdi: İhtiyaç fazlası. Fazlalıklar hep çok ilginçtir ve en önemli tarihsel değişim etmenlerinden biri, eğitim sisteminin mahsulleriyle mevki arzı arasındaki denge-sizliktir.¹⁴ *Numerus clausus*'e karşı olmam bundandır. Çünkü fazlalıklar,

11 Din savaşları esnasındaki Protestanlık karşıtı mücadelenin ürünü olan, Guise Dükü önderliğindeki Katolik Ligi veya Kutsal Birlik, genel tabakalar meclisini ve bölgelerin krallık karşısındaki özgürlüklerini gündeme getiren bir başkaldırıya dönüşmüştür. P. Bourdieu'nün konuya dair referansı: *Qui étaient les Seize? Mythes et réalités de la Ligue parisienne (1585-1594)*, Klincksieck, Paris, 1983.

12 Tokyo'da bulunan Todai Üniversitesi, ülkenin siyasi seçkinlerinin çok büyük kısmını çıkaran, Japonya'nın en prestijli üniversitesidir.

13 Joseph Needham, *La Science chinoise et l'Occident. Le grand titrage*, çev. Eugène Jacob, Seuil, Paris, 1973 [1969].

14 P. Bourdieu'nün *Homo academicus*'daki 68 Mayıs izahına bakınız (Özellikle de 5. Bölüm: "Kritik An"). Söz konusu mekanizma, *Ayrımdaki*, sınıf düşmüş burjuvaların uyum sağlama strate-

yani gereğinden fazla olanlar, ya işgal etmemeleri gereken pozisyonları ellerinde tutan ya da işgal edebilmek üzere, var olan pozisyonları değiştiren bu insanlar çok önemli bir değişim faktörüdürler. Bu anlamda, koca bir tarihsel değişime imza atarlar. Bu fazlalıklar, bürokratik konum sahibi olmayan bu eğitilmiş samuraylar, iş hayatına atılır (günümüzde, devasa sanayi gruplarının başında eski samuray hanedanlarına rastlarız) ve aynen Arlette Jouanna'nın incelediği küçük soylular gibi, özgürlükler ve medeni haklar için mücadele ederler; en çok da gazeteciliğe atılıp, bu durumun getirdiği tüm sonuçlarla beraber marjinal, "özgür" entelektüeller olurlar...¹⁵

Bürokrasi ve Kültürel Bütünleşme

Japon "mucizesini" anlamak için, İngiltere gibi Japonya'nın bürokratikleşmesinin de çok eskiye dayandığı gerçeğini akılda tutmak gerek (Marc Bloch, İngiltere'nin çok erken zamanda, Fransa'dan çok evvel bir devleti olduğunu söylemişti). Kültürel özgünlük ile bürokratikleşme arasında bir uyumsuzluk yoktur; aksine. Bürokratikleşme, bürokrasiye erişim aracı olarak kültüre duyulan ilgiyle [kültürde çıkarın oluşmasıyla] atbaşı gider. Weber bunu fark etmişti etmesine ama mesele onun değindiğinin çok daha ötesine uzanır. Fransa'da, bürokratik kurumlar yerleşip de bir yeterlilik veya en azından o yeterliliğe dair eğitim koşullarını aramaya başladığı andan itibaren, kültürel sermaye birikimi iktidara erişimin bir yolu olmaya başlamıştır. Fransa'da 12. yüzyıldan itibaren yerleşmekte olan bir bağdır söz konusu olan: Hem devlete, hem de okula ve okul kültürüne göbekten bağlı insanlar, yani Fransız geleneğinin cüppelileri – ki samuraylar da bu kategoriye girer. Bürokratikleşmiş olan ve gittikçe daha çok bürokratikleşen bu feodalite, diplomalılarla gitgide daha bağlantılı hâle gelir. Diploma tiranlığının Japonya'da olduğu kadar devrede olduğu pek az ülke vardır: Eğitim sistemi öylesine çarpıktır ki, okuldaki başarısızlık kaynaklı intiharlar şaşırtıcı seviyelerdedir. Japonya, diplomanın en öncelikli toplumsal yükselme ve kabul görme aracı olduğu bir toplumdur. "Japon mucizesi"nden bahsedilirken unutulmuş belirleyici bir etken vardır: Geleneğin bütünüyle söz konusu birikime yönelmiş olduğu bir toplumda, müthiş bir yoğunlukla biriktirilen kültürel sermayenin rolü. Bu, bilhassa iktisatçıların çalışmalarında görece az dile getirilen bir noktadır.

jileri analizinde de (a.g.e., s. 147-185), *Devlet Soyluları*'nda tarif edilen, egemen sınıfın "yolunu şaşırmış" ve "yoldan çıkmış" mensuplarının iç mücadelelerinde de (a.g.e., s. 259-264), *Sanatın Kuralları*'nda (Minuit, Paris, 1992, s. 147-185) üzerinden geçtiği, 19. yüzyıl sonu Fransası'ndaki "sanatçı yaşayışının icadı"nda da önemli rol oynamaktadır.

- 15 İkinci İmparatorluk dönemi Fransası örneği için, bkz. *Les Règles de l'art*, a.g.e., s. 211-220. Devamında neler olduğuna dair daha çok ayrıntı için: Pierre Bourdieu, "Comment libérer les intellectuels libres?", *Questions de sociologie*, a.g.e. içinde, s. 67-78.

Bu hem bireysel, hem de kolektif kültürel birikim çalışmasına, devasa bir kültürel inşa çalışması eşlik etmiştir. İngiliz devleti ve Fransız devleti gibi Japon devletinin de, Japon kültürü denilen, kendisine doğal ve özgünmüş havası veren (üstelik Japonya'nın eski hallerini taklit etmesi bunu görece kolay kılar) bir yaratıyı inşa etmek suretiyle kurulduğunu söylemek gayet mümkündür. Orada, koca bir kültürün doğallaştırılma girişimi vardır ve o doğallaştırma, teamülleri anlatan eski kitaplarda dendiği gibi, eskinin, tüm "kayıp hafızasının" anımsanmasından geçer. Bu kültür, esasında bazı yazarlara ve mucitlere atfedilebilecek olan tarihsel bir yaratıdır. [...] Bu kültür, okumuşların en ince ayrıntısına kadar inşa ettiği bir yaratıydı ve devlet meselesine eğilmeden evvel fark etmediğim şey de bu kültürün meşru ama aynı zamanda ulusal olduğuydu. Kültürün bu siyasi boyutu gözümden kaçmıştı ve aslına bakarsanız söyleyeceğim her şey, bazı eski çözümlemeleri –meşru kültürün, okulun rolü– tekrar ele almaktan ibaret olacak; ama bu çözümlemeleri tamamen siyasi nitelikteki bağlamlarına yerleştireceğim ve söz konusu kültürü, Durkheim'ın dediği gibi sadece toplumsal bütünleşmeye değil, ulusal bütünleşmeye yönelik işlevleriyle ilintilendireceğim.

Mesela İngiliz kültürü Fransız modeline karşı inşa edilmiştir. *Englishness* Fransa'ya karşı tanımlanır: *Englishness*'i tanımlayan her bir sıfatın karşısına, Fransızlık'ın ayırt edici vasfı olan bir sıfat yerleştirilebilir. Japon kültürü, bir ıslah gayesi güderek, yabancıya karşı inşa edilmiş bir kültürel yaratıdır. Japonya tahakküm altında ama sömürgeleştirilmemiş bir ulustu. Avrupa'nın tahakkümüne boyun eğmekle birlikte, bu tahakküme Çin gibi doğrudan doğruya maruz kalmamıştı. Bu sebepten ötürü, söz konusu kültürün esin kaynağı Batılıların tahkiri karşısında ıslah olma, "onurunu kazanma" gayesi olmuştur. *Le Monde*'ün Japonya muhabiri Philippe Pons'un *D'Edo à Tokyo: Mémoire et modernité* [*Edo'dan Tokyo'ya: Hafıza ve Modernlik*] kitabını salık veriyorum.¹⁶ Japonların kendilerinin de pençesinde oldukları –sembolik tahakküm tam da budur– oryantalist mistisizm tuzağına düşse de, söz konusu kültürel mühimmatı gayet güzel tarif eden bir kitaptır. Oryantalist gelenekten kopabilen nadir isimlerden olan sosyolog ve tarihçi Herman Ooms'un, kitabı *Tokugawa Ideology* [*Tokugawa İdeolojisi*], dönemin metinleri ve yazarlarından hareketle "Japonluk" fikrinin tarihsel oluşumunu tarif eden bir başka kitaptır.¹⁷

Islah gayesi çok açık olan tipik bir kültürel icat örneği, Japon kültürüne ait olan hamamların 19. yüzyılda yasaklanmasıdır. Batı modelinin tuhaf gözle baktığı gerekçesiyle geleneksel bir kültürel âdet yasaklanarak meşru kültür-

16 Philippe Pons, *D'Edo à Tokyo. Mémoire et modernité*, Gallimard, Paris, 1988.

17 Herman Ooms, *Tokugawa Ideology, Early Constructs, 1570-1680*, Princeton University Press, Princeton, 1985.

rûn dışında bırakılırken, sadece saray toplumunun dar kesimlerine mahsus bazı âdetler, genel kültürün unsurları olarak teşekkül ettirilmiştir. 20. yüzyılın başında savaş sanatları, kaligrafi gibi geleneksel sanatların yeniden icat süreçlerine tanıklık ederiz. Bunun en güzel örneği çay sanatıdır: *Sado*, günlük bir âdetin sanat eseri olarak inşasının; eğitilmiş kesimlerin gerçekleştirdiği, parodiye varan bir tür kaideleştirmenin mahsulüdür. Japonya bu açıdan, *Englishness*'in sınırı olarak çok ilginçtir. Kaideleştirme, kanonlaştırma ve "otantığın" inşası: Kelime tehlikelidir, Heidegger'i düşünün... Japonya, savaş sanatlarının, cinsiyetler arasında müthiş şiddetteki bir bölünmenin (pek az gelenek dışıyla erili bu kadar müthiş bir kuvvetle birbirlerinin karşısına koyar) dahil edildiği "otantik" Japon kültürünün inşa edildiği [mekândır].

Japonya örneğinde devlet, meşru kültür tanımını inşa etmek ve bu tanımları iki aygıt vasıtasıyla –okul ve ordu– sistematik bir biçimde dayatmak suretiyle inşa olur. Orduyu çoğunlukla bir zor aygıtı olarak düşünürüz (Elias ve Tilly'de gördüğümüz gibi), oysa ordu aynı zamanda kültürel modelleri belletme aracıdır; yani bir terbiye aygıtı. Japonya örneğinde hem okul hem de ordu, bir disiplin, fedâkarlık ve sadakat geleneğini yaymak ve belletmekle mükelleftir. Yani sonradan yaratılmış, halkın geleneklerinden kopuk bir devlet kültürü vardır elimizde. Mesela Japon tiyatro gösterilerini anlamak zordur: Takip edebilmek için, izleyicilerin önce özetleri okuması gerekir. Yaratı tamamen yapay hale gelir – ama bu, izleyicilerin samimiyetle keyif almadıkları anlamına gelmez; sadece geleneksel denilen bu sanatların halktan kopmuş, ancak ve ancak eğitim sisteminin desteğiyle sürdürülebilir olmasıdır. Bu, Fransa'da klasik tiyatronun hadlerinden başka bir şey değildir: Eğitim sistemi Corneille ve Racine'i öğretmeyi bıraksa, hem repertuvardan kocca bir bölüm, hem de onları tüketme ihtiyacı, hazzı ve isteği ortadan kaybolurdu... Japonya'da kültürün tedrisata girmesi, hem o kültürün içeriği üzerinde etkiler yaratır, hem de bu şekilde dönüşmüş olan kültürün tüketilebilmesini mümkün kılar. René Sieffert *kabuki* hakkında, söz konusu ikinci sınıf ürünleri çoğunlukla yanlarında verilen bir dosya ve yorumlarla vb. tüketen kapalı bir grubun anlayabildiği bir "tiyatro müzesi"¹⁸ ifadesini kullanır.

Ulusal Birlik ve Kültürel Tahakküm

Bu örnekte kültür, okul ve ulus arasındaki bağı çok kuvvetli bir şekilde görürüz ve görmemizin sebebi belki de yabancı bir örnek olması, bir okul milliyetçiliğinin mevzubahis olması ve eğitim sisteminin, milliyetçiliğin bir aracı olmasıdır. Öte yandan bence bu her yerde geçerlidir. Kendisine evrensel sı-

18 Pierre Bourdieu kuşkusuz şu esere gönderme yapmaktadır: René Sieffert, "Le théâtre japonais", Jean Jacquot (der.), *Les Théâtres d'Asie* içinde, Ed. CNRS, Paris, 1968, s. 133-161.

fatmı atfeden bu okul, özellikle de Fransız okulu –eğitimcilerin istekleri, binçileri ve sorumlulukları dışında– ulusal duyguların, “sadece bizim hissedebileceğimiz” ya da “hissedebilmek için bu ülkede doğmanın gerektiği” şeylerin, mesela imla gibi, uğruna ölmeye hazır olduğumuz şeylerin oluşturulmasının çok önemli bir aracıdır.

Bu noktayı tamamlamak üzere, Japon ve İngiliz örneklerinde okulun sağladığı kültürün, yani meşru kültürün hem inşa edici, hem de birleştirici rolünün ayırt edilebildiğini ve ayrıca bu okul kültürünün ulusal bir kültür olduğunu söylemeliyim. Başka bir deyişle, okul ve kültür bir iç bütünleştirme işlevi görmektedir (Durkheim’daki toplumsal bütünleşme): Her küçük Fransız’ın meşru kültüre asgari iştiraki garanti atına alınmıştır ve kültüre vakıf değillerse bile onu kabul ederler. Kimsenin kültür yasasından bihaber olmaması gerekmektedir ve esas olarak okulun öğrettiği de budur. Kültürel meselelere dair yaptığımız görüşmelerde, kültürü reddeden insanlara nadiren rastlıyoruz; kültürden en yoksun olanlar, hiçbir şekilde tatmin edemedikleri bir kültürel meşruiyete uyum sağlamak için çırpınırlar. Kültür sahibi olma durumu, son derece eşitsiz bir şekilde dağılmış olsa da, kültür ve dolayısıyla kültürün teminat altına aldığı her şey: kültürlülerin diğerlerine üstünlüğü, ENA* çıkışlıların tüm iktidar konumlarını ellerinde tutmaları gibi, kültürel sermayenin dolaylı olarak teminat altına aldığı her şey yine de çok geniş ölçekte kabul görür. Çözümlemelerimde hep unutmuş olduğum bir nokta, okulun da dışarıya karşı, dışarıdakilere karşı ulusal bütünleşmeyi sağlayıcı bir işlevi olduğuydu: Kültür kurumları, milliyetçilik mekânlarındandır. Şimdi birkaç çok hassas meseleyi gündeme getireceğim.

Ulus-devletler, benzer süreçlerden geçerek, yapay bir kültürün yapay bir şekilde inşası diye tanımlayabileceğimiz bir şekilde teşekkül etmişlerdir. Bazı ulus-devletlerde, bu yaratıyı inşa etmekte kullanacakları unsurları içinden bulacakları başlangıç kültürü, dinî niteliktedir: İsrail ve Arap devletleri bu gruba girer. İşlenecek malzeme büyük ölçüde dinî olduğunda, ulusal bir kültür, resmî bir kültür nasıl teşekkül ettirilir? Evrensellik iddiası taşıyan bir kültür, tarihsel ya da dinî bir geleneğin tikelliğinden yola çıkarak nasıl oluşturulabilir? Bu meseleye içkin olan tüm çatışmaları ayrıntılı biçimde ele almak gerekiyor. Bu noktada, İsrail veya Arap ülkelerinin tam karşısında duran, son derece nev-i şahsına münhasır Fransa örneğini ele alacağım. Fran-

(*) Fransa’da, Türkiye’dekinden çok daha itibarlı bir meslek olan ortaokul ve lise öğretmenliğine kabul için iki ayrı sınav mevcuttur. CAPES sınavını geçenler “lisanslı öğretmen” sıfatını taşırlar, çok daha zor bir sınav olan agregasyonu geçenler “agreje öğretmen” sıfatını taşırlar. Üniversitede ders verme yetkisini de veren bu ikinci sınavı geçerek öğretmen olanların kendilerine öğretmen yerine “tarih agrejesi, edebiyat agrejesi vb.” demesine sıkça rastlanır. Benzer şekilde, ENA çıkışlı (énarque) veya ENS çıkışlı (normalien) olmak da, işgal edilen mevkiden bağımsız, başlıbaşına bir unvan ve temâyüz kaynağıdır – ç.n.

sa, evrensellik yanılısamıyla teşekkür eden uluslardan biridir; onun özelliği, evrensellik ve akılcılıktır. Fransızların tikel niteliği “Akıl”dır. Bu, onların öznel imgesidir ancak nesnel temelden de yoksun değildir. Daha 1789’dan evvel, Akıl şiarı, yani evrensellik şiarı devrimci faaliyete damgasını vurmuştu. Bu, evrensel olma iddiasıyla inşa edilmiş, evrenselle kendine özgü bir ilişki kuran bir gelenektir ve Fransız düşünürlerin, Fransız düşünce dünyasının hususiyeti üzerine düşünmekteki ve hem bu sözde evrensel milliyetçi enternasyonalizmden, hem de Fransa’nın ihtilaflardaki geleneksel konumundan kendilerini sıyrabilmek konusundaki yetersizliklerini izah etmektedir.

Zola’dan Sartre’a uzanan entelektüel geleneği de ekleyebileceğimiz –her ne kadar her yerde entelektüeller bulunsa da, Fransa’nın ulusal uzmanlık alanıdır–* bu ulusal İnsan Hakları, Akıl ve Evrensellik geleneği, evrensel olan hakkında bu ulusal uzmanlık, yani evrenselin *would be*’si ulusal kültürün, spontan bir şekilde ihraç edilebilir olan ve ihraç edilmesi de gereken uluslararası bir kültür olduğu fikriyle birlikte, Fransızlık ahvalinin hususiyetlerinden biridir. Fransız kültürünü ihraç etmenin zararı olamaz; Yunanlara Fransızca öğretmekten daha iyi ne olabilir ki? (Yunanlar örneğini bilerek alıyorum: Ya Bantular söz konusu olsaydı ne olacaktı...) İkinci Dünya Savaşı’na kadar, bu evrensellik iddiasının hakikatte karşılığı vardı. Fransız edebî kültürü tüm dünya genelinde egemendi. Paris milliyetçi bir efsane olmakla birlikte, hakikatte karşılığı vardı: Ressamlar kariyerlerini Paris’te yaparlardı; Almanya’daki sanatsal devrimler Paris’e referansla yapılmıştı. Bu türden bir sözde evrensellığe, pratik bir evrensellik biçiminin işaretleri, yani tahakküm olduğunu inkâr eden bir tahakküm de eşlik etmekteydi. Bu, Fransız bilinç-dışının son derece derinlerine kök salmıştır: Faşizan aşırı milliyetçi tepkilerimiz varsa eğer, düşüşteki büyük evrenselci egemenler olmamızdandır...

Japonların çay sanatıyla yaptığını, yani yapay bir kültürü ortaya koyma işini, Fransızlar da yüksek başarı şansıyla yapabilirlerdi. Bu, ulusal bir çılgınlık değildi: Bir piyasası vardı... Ankara’da Fransızca konuşmak saçma sapan bir hareket değildi, çünkü anlayacak biri mutlaka bulunurdu. Nesnel, sosyolojik karşılığı olan bu evrensellik iddiası, evrensellik emperyalizmini zımnen içerir. Bana göre, Fransız emperyalizmini tehlikeli kılan özgüllük, işte bu evrensellüğün emperyalizmiydi. Bugün bu emperyalizm Fransa’dan ABD’ye geçmiş durumda;¹⁹ Amerikan demokrasisi, Fransız demokrasisinin bayrağını ve onunla birlikte, zımnen içerdiği tüm o vicdan rahatlamasını devraldı.

(*) P. Bourdieu burada, “total entelektüel” diye adlandırılan, sadece uzmanlık alanıyla sınırlı kalmayıp, her konuda görüş bildiren ve bildirmesi beklenen, görüşü, konuya dair alınacak doğru, dürist konum addedilen aydın türüne atıfta bulunmaktadır – ç.n.

19 Pierre Bourdieu, “Deux impérialismes de l’universel”, Christine Fauré ve Tom Bishop (der.), *L’Amérique des Français* içinde, François Bourrin, Paris, 1992, s. 149-155.

1917'den kimbilir ne zamana kadar (sonunun ne zaman geldiği herkese göre farklılık gösterir) süren komünizmin evrensellik emperyalizmini de incelemek gerekir, zira evrenselliğin emperyalizmi, "devrim ülkelerinden" gelen komünist mesajlarda da kök salabilir...

Tüm bunları anlatmam, kültürün hiçbir zaman katıksız haliyle bulunmayıp, her daim sadece tahakküm boyutu değil, aynı zamanda milliyetçilik boyutu da taşıdığının, görünürde kültürel emperyalizme ve kültürün milliyetçi kullanımına en elverişli durumlarda, yani evrenselliğin emperyalizmi gibi vakalarda görünmesidir. Kültür bir meşrulaştırma ve tahakküm aracıdır. Weber dinin egemenlere, kendi imtiyazlarının *teodise*'sini sunduğunu söylemişti. Ben *sosyodise*'den* bahsetmeyi tercih ediyorum: Toplumsal düzenin, mevcut haliyle meşrulaştırılması imkânını verir. Hepsi bu kadar da değil. Kültür, son derece benzer işlevleri yerine getirerek dinin yerini almıştır: Ezilenlere, üzerlerindeki tahakkümün bir temeli olduğu hissiyatını verir. Bu ulusal düzeyde, ama aynı zamanda dünya toplumu düzeyinde de geçerlidir; mesela egemenler veya sömürgeciler, vicdanları gayet rahat, evrenselin taşıyıcıları olarak hissedebilirler kendilerini. Salt eleştirel gibi duran bir konum alsam da olup biten daha karışık: Evrenselliğin emperyalizmi azıcık da olsa söylediği ve olduğuna inandığı şey olmasaydı, işler çok kolay olurdu.

Anlatacağım sürecin, yani devletin teşekkül ettirildiği bu birleşme sürecinin gayet karmaşık, müphem noktaları var. Bölgeler, yerel hukukî düzenler, yerel âdetler, yerel diller vardır ve yoğunlaşma ve birleşmeden müteşekkil bir sürecin sonunda tek dile, tek hukuka sahip tek bir devlete ulaşılır. Bu birleşme süreci aynı zamanda bir tek odakta yoğunlaşma sürecidir. Önceden paralı askerlerden oluşan ordular varken artık tek bir [ulusal] ordu vardır. Bu süreç birliğe götürür, ama aynı zamanda süreçten faydalananların, yani devleti üretenlerin ve devletin ortaya çıkardığı çıkarlar üzerinde hâkimiyet kurabilecek konumda olanların da tekeline götürür. Burada devletin kendi kendisini üretirken ortaya koyduğu şeylerin tekelleşmesi ve bu tekelin sağladığı meşruiyetin sonucunda evrensel olanın ve aklın tekelleşmesi söz konusudur. Tarif ettiğim yoğunlaşma süreci, bir tersi bir de yüzü olan bir kâğıda benzer: Daha çok evrensel bütünlüğe doğru gidilir; yerellikler bozulur, genelliklere doğru bir evrim vardır (Kabiliye'de her köyün farklı ölçü birimleri vardı), âdeta bir ölçü birimine göre birleştirilmiş devlete, daha çok evrensellige doğru yol alınır. Birbirimizi anlayabilir, sınırları geçebilir, iletişim kurabiliriz. Öte yandan, bununla eşzamanlı olarak bunun ardında ulusal ve mil-

(*) "Teodise" kavramı, Grekçede Tanrı ve adalet anlamına gelen iki kelimenin birleştirilmesinden oluşmuştur. Din felsefesinde teodise, kötülük olgusu karşısında Tanrı'nın adaleti ve haklılığını savunmak demektir. Burada kullanıldığı haliyle kötülük problemi karşısında öne sürülmüş özel bir çözüm anlamı taşımaktadır. Bourdieu bu kavrama atıfta bulunarak *sociodicee/sosyodise* kavramını ortaya atmıştır - yay.haz.n.

liyetçi bir yoğunlaşma süreci söz konusudur; evrenselliğe gidiş aynı zamanda evrenselin tekelleştirilmesine doğru gidiştir. Devlet bünyesinde gördüğümüz türden meselelere artık devletler arasındaki ilişkiler ölçeğinde rastlarız.

Şayet tarihte biraz da olsa evrensellik varsa, bunun nedeni evrensel olanda çıkarı bulunan insanlar olmasıdır. Bu, evrenselin genetiğinin yozlaştığı anlamına gelir ancak evrensel olma özelliği ortadan kalkmaz. Mesela kültürün veya insanlığın şimdiye kadarki kazanımlarının en evrensel parçasını, yani matematik kültürünü ele alarak matematiğin toplumsal kullanımlarının teknolojinin yüceltilmesini nasıl hem mümkün kıldığı, hem de meşrulaştırdığı ortaya konulabilir. Evrensellikle kolayca bağdaştırdığımız şekilcilik, biçimselleşme ve katıksız mantık kavramlarının yine ters-yüz imgesine uygun biçimde, tahakküm ve manipülasyon etkileriyle nasıl ilintili olduklarını gösterir bu (üstelik de, aklın tahakkümü olduğu için, akla akıldan veyahut daha akılcı başka bir akıldan başka bir şeyle karşılık verilemeyeceği için kursuz, amansız bir tahakküm). Benim daha önce öngörmemiş olduğum bu söylemi ilk defa ortaya koyan Corrigan ve Sayer, Marksizmin tahakküm biçimlerini en kaba haline, yani askerî tahakküme indirgeme eğilimine karşı çıkmışlardır. Uç bir örnek olan matematik ile insanlığın en yüksek muvaffakiyetleriyle bağlantılı son derece yumuşak tahakküm türleri olduğu görüşünü ileri sürüyorum. Bir felsefe geleneğince sembolik diye adlandırılan bu tahakküm biçimleri o kadar temeldir ki, bir toplumsal düzenin, ekonomik temelleri de dâhil olmak üzere, bu tahakküm biçimleri olmadan işleminin mümkün olup olmayacağı sorusunu sormak zorundayız. Başka bir deyişle, o eski altyapı/üstyapı şemasının –sosyal bilimlerde çok sıkıntıya yol açmış bir şemadır– reddedilmesi, ille de muhafaza edilmek isteniyorsa da en azından tersine çevrilmesi gerekiyor. Ekonomik bir mucizeyi anlamak için sembolik biçimlerden yola çıkmak gerekmez mi? Bize en temel, en gerçek, Marksistlerin dediği gibi “son tahlilde” en belirleyiciymiş gibi görünen şeylerin temelleri, zihnî yapılar, sembolik biçimlerde, katıksız, mantıksal, matematik biçimlerde değil midir?

[...] Devlet üzerine çokça çalıştıktan sonra, “Sembolik İktidar Üzerine” başlıklı makalemi yeniden okumak, bizzat benim bile devlet düşüncesinin ne derece kurbanı olduğumu gösterdi bana. Devlet üzerine bir makale yazdığımı bilmiyordum: sembolik iktidar üzerine bir makale yazdığımı sanıyordum. Şimdi bu bana devletin ve devlet düşüncesinin o müthiş gücünü gösteriyor.

Devlet İktidarı Çözümlemesinin Teorik Temelleri

Geçen sefer söylediğim gibi, Corrigan ile Sayer'in kitabının ortaya koyduğu meseleler bütününün ikincisini yani İngiliz devletinin teşekkülüne dair çözümlemelerinin teorik temellerini ele alacağım. Bu çözümlemeye teşebbüs etmeden evvel, ifade edeceğim fikirlerin ne gibi gerilimleri ihtiva ettiğini sizlere gösterebileceği için, David Hume'un "The first principles of the government" [Ülke yönetiminin temel ilkeleri] (*Essay and Treaties on several subjects*, 1758) makalesinden, fazlaca bilinmeyen bir bölümü okumak istiyorum: "Beşeri meselelere felsefî bir gözle bakanlar için, sayıca çok olanların sayıca az olanlarca ne denli kolay biçimde yönetildiğini görmekten ve insanların, kendi duygularını ve tutkularını yöneticilerinin duygu ve tutkuları lehine ilgâ edişlerindeki zımnî boyun eğişi gözlemlemekten daha şaşırtıcı bir şey yoktur. Bu mucizenin, bu şaşkınlık verici şeyin nasıl gerçekleştiği sorusunu sorduğumuzda karşımıza şu çıkar: Fiziksel güç hep yönetilenlerin tarafında olduğuna göre, yönetenlerin elinde fikir dışında kendilerini destekleyecek bir şeyleri yoktur. Bu demek oluyor ki, ülke yönetimi salt fikir üzerinde tesis edilir. Bu düstur en despot ve en askeri niteliğe sahip yönetimler için olduğu kadar, en özgür ve en halkçıları için de geçerlidir."² Bu metnin son derece önemli olduğunu düşünüyorum. Hume, yönetenlerin son derece rahat biçimde yönetebilmelerini şaşkınlıkla karşılar. Bunu sıklıkla unuturuz çün-

1 Bu dersin transkripsiyonu Pierre Bourdieu tarafından gözden geçirilmiştir.

2 Burada P. Bourdieu'nün tercüme ettiği bu alıntı için bkz. David Hume, *Essais et traités sur plusieurs sujets. Essais moraux, politiques et littéraires* (Birinci Bölüm), Malherbe, Vrin, Paris, 1999 [1758], s. 93.

kü karışıklık yaratacak derecede eleştirel bir gelenek içerisinde yer almaktayız. Benzer şekilde, toplumsal sistemlerin kendilerini ne denli kolay yeniden ürettiklerini de unutuveriyoruz.

Ben sosyolojiye adımımı attığımda, sosyologların en çok telaffuz ettikleri kelime “dönüşüm” idi.³ Her yerde “dönüşüm” keşfedilirdi: Teknolojik dönüşüm, medyada dönüşüm, vb. Oysa en basit çözümleme bile, yeniden üretim mekanizmalarının ne denli kuvvetli olduğunu ortaya çıkarır. Benzer şekilde, bize çoğunlukla çarpıcı gelen olaylar, isyan, darbe, başkaldırı ve devrim gibi en olağandışı durumlardır; halbuki afallatıcı, şaşırtıcı olan tam tersine, düzenin bu kadar sık gözlenmesidir. Sorun olan, tam da sorun edilmeyendir. Hume’un dediği gibi, yönetenler o kadar az sayıda, yönetilenler ise bu kadar kalabalıkken, yani sayı üstünlüğünü ellerinde bulundurulurken, toplumsal düzen nasıl bu kadar rahatça korunabilmektedir? Benim de gerçekleştireceğim türden mülâhazaların kalkış noktasında böyle bir şaşkınlık var. Güç ilişkilerinin sembolik boyutlarını devreye sokmadan, söz konusu güç ilişkilerini anlamamanın mümkün olmadığını düşünüyorum: Güç ilişkileri sadece fiziksel, askerî hatta iktisadi ilişkilerden ibaret olsaydı, kuvvetle muhtemeldir ki çok daha kırılgan ve kolayca tahrip edilebilir olurlardı. Aslına bakarsanız, pek çok düşüncemin çıkış noktasında bu vardır. Tüm çalışmalarımnda sembolik gücün, sembolik iktidarın yani varlığını unutturacak denli görünmeden işleyen bu gücün, işleyebilmesi için varlığı bilinmemesi gereken ve bu nedenle özellikle de ona maruz kalanların varlığının farkında olmadıkları bu iktidarın çelişisini işin içine sokmaya çalıştım. Hatta bu güç, en tipik görünmez iktidardır. Bugün, sembolik iktidar kavramını hak ettiği yere yerleştirecek olan bir çözümlemenin teorik temellerini hızlı bir şekilde sunmaya çalışacağım.

Sembolik İktidar: Güç ve Anlam İlişkileri

1977’de yayımlanan “Sembolik İktidar Üzerine” başlıklı makalemdede, fikir üzerine –ama inanış demek de gayet mümkün– temellenmiş olan bu esrarengiz tesir gücü üzerine kafa yormak için elzem olan düşünce unsurlarını inşa etmeye çalışıyordum. Nasıl oluyor da ezilenler itaat ediyorlar? İnanış ve itaat meseleleri aslında tek bir meseledir. Nasıl oluyor da boyun eğiyorlar ve Hume’un dediği gibi, nasıl bu kadar kolay boyun eğiyorlar? Bu zor soruya cevap verebilmek için entelektüel gelenekler arasındaki geleneksel karşıtlıkları aşmak gerekiyor. Bu geleneklerin birbirleriyle bağdaşmadıkları algısı o kadar derindir ki, benden evvel hiç kimse onları bağdaştırmaya ya da bir araya getirmeye yeltenmedi – bunu, özgünlük iddiasıyla söylemiyorum. Çalış-

3 Bkz. Pierre Bourdieu ve Jean-Claude Passeron, “Sociologues des mythologies et mythologies de sociologues”, *Les Temps modernes*, 211, 1963, s. 998-1021.

malarımın ilham kaynağı söz konusu gelenekleri üst üste koyup karşıtlıklarını aşmak gibi eğitsel veya skolastik bir niyet değil. Farklı gelenekler arasındaki karşıtlıkları aşan kavramları –sembolik iktidar, sembolik sermaye, sembolik şiddet– geliştirmem ve *ex post* pedagojik nedenlerle, “sembolik iktidar” üzerinde düşünebilmek için onları uzlaştırmanın gerekli olduğunu göstermem hep yol üzerinde, çalışırken, kademe kademe gerçekleşti.

(Bu önemli, çünkü bence özellikle de Fransa’da, insanların teorik düşünce hakkında çoğunlukla aşırı skolastik tahayyülleri var: Sanki teorik bir döl lenmesiz üreme varmış da; teoriler teorileri doğurmuş ve bu hep böyle devam edermiş gibi yapıyorlar. Oysa böyle çalışılmaz; teori üretmek ille de teorik kitapları devirmekle olmaz. Öte yandan, teori üretmek için, belli bir teorik bilgiye sahip olmanın kaçınılmaz olduğu da doğrudur.)

Girdiğim bu yolda, güç ilişkilerinin iletişim ilişkileri olduğunu, yani toplumsal dünyaya fizikalist bakışla semiyotik veya sembolik bakış arasında bir uzlaşmazlık bulunmaması olgusunu başlangıç noktası olarak almak gerektiğini düşünüyorum. Toplumsal düşüncenin her daim gidip geldiği iki model arasında; yani fizikalist türden modellerle bir aralar çok moda olan sibernetik türden modeller arasında seçim yapmak gerekmemektedir. Gerçekliği sakatlayan, son derece yersiz bir karşıtlıktır bu. En sert güç ilişkileri –Hume’un dediği budur– aynı zamanda sembolik ilişkilerdir.

Güç ilişkileri ayrılmaz biçimde anlam ve iletişim ilişkileri olduklarından, tahakküm altındaki kişi aynı zamanda bilen ve tanıyan kişidir. (Hegel, meşhur efendi-köle diyalektiğiyle meseleye değinmişti ama sıklıkla olduğu gibi, yolu bir an için açan keşif niteliğindeki çözümleme, akabinde yolu kapatıp üzerine düşünmekten büsbütün men etmiştir. Teorik yorum geleneğinin, çoğunlukla, verimli olmaktan çok kısırlaştırıcı nitelikte olması bundandır.) Ezilen, bilir ve kabul eder: İtaat edimi, aynı zamanda tanıma edimi olan bir bilme edimini varsayar. Tanımanın bilmeyi kapsadığı açıktır. Bu demek oluyor ki, boyun eğen, bir düzenin ya da bir disiplinin önünde eğilen kimse, bilişsel bir edim gerçekleştirmektedir (Size söylediklerimi farklı şekillerde söylüyorum: Şu günlerde bilişsel bilimlerden çokça bahsediliyor. “Bilişsel” bahsini açmam, hem tetikleyici olsun diye hem de, söz konusu bilim dallarıyla uğraşan insanlar hiç de tesadüfi olmayan bir biçimde bunu hep unutsalar da, aslında sosyolojinin bilişsel bir bilim olduğunu görmemiz içindi). İtaat ve boyun eğme edimleri, bu sıfatla bilişsel yapıları, algı kategorilerini, algı şemalarını, görme ve bölme esaslarını; yeni Kantçı geleneğin ilk plana yerleştirdiği böyle bir dizi şeyi devreye sokan bilişsel edimlerdir. Yeni Kantçı olduğunu hiç gizlemeyen, hatta yeni Kantçılık’ın gelmiş geçmiş en sadık ve etkili temsilcilerinden olan Durkheim’ı bu geleneğe yerleştiriyorum. O halde itaat edimlerini anlayabilmek için, toplumsal failleri fiziksel bir uzamdaki par-

çacıklar olarak değil –öyle de olabilirler–, bilişsel zihnî yapılarla üstleri ya da astları üzerine düşünen parçacıklar olarak ele almak gerek. Buradan, şu soru ortaya çıkıyor: Devletin, kendisini bu kadar kolayca benimsetmeyi başarması –yine Hume’a dönüyorum–, kendisi hakkında düşünülürken başvuru- lan bilişsel yapıları dayatacak konumda olmasından kaynaklanmaz mı? Başka şekilde söylersek, devletin elindeki bu neredeyse sihirli gücü kavrayabilmek için, bilişsel yapıları ve devletin onların üretilmesindeki rolünü sorgulamak gerektiği kanısındayım.

(“Sihir” kelimesini kasıtlı olarak, kelimenin teknik anlamıyla kullandım: Komut vermek sihirli bir edimdir – birisine uzaktan etki edebilirsiniz; “ayağa kalk” dersiniz ve en küçük fiziksel çaba sarfetmeden ayağa kalkmasını sağlarsınız. Gazetesini okumakta olan bir İngiliz lorduysanız, –İngiliz edimbilimci Austin’in örneğidir bu– “John, biraz soğuk değil mi sizce?” dersiniz ve John gidip pencereyi kapatır.⁴ Başka bir deyişle, bir komut şeklinde dahi ifade edilmeyen saptayıcı bir cümle, fiziksel bir etkiye sahip olabilir. İş, böylesi bir cümlelerin hangi şartlarda etki edeceğini bilmektir. Cümlelerin gücü cümlede mi, söz diziminde mi, biçiminde midir? Yoksa gücü aynı zamanda onun icra koşullarında mıdır? Kimin telaffuz ettiğini, kimin duyduğunu, duyanın kişinin mesajı hangi algı kategorilerine göre alımladığını sormak gerekir.)

Sınıflandırma Esaslarının Üreticisi Olarak Devlet

Bana öyle geliyor ki devleti sınıflandırma esaslarının üreticisi, yani dünya üzerindeki her şeye, bilhassa da toplumsal şeylere tatbik edilebilecek yapılandırıcı yapıların üreticisi olarak düşünmek gerekiyor. Burada tam olarak yeni-Kantçı geleneğin içindeyizdir. Kantçı biçim kavramını, sadece bilimsel düzenin değil aynı zamanda dilin, efsanenin ve sanatın kurucu biçimlerini de içine alan “sembolik form” kavramıyla genelleştiren Ernst Cassirer’e bakmak lazım.⁵ Eğitim sisteminin bâki kıldığı o hazin ikiliklerin içerisinde kapalı kalmaya devam edenler için, Cassirer’in ABD’de yayımlanan son kitaplarından olan *The Myth of the State*’de [*Devlet Efsanesi*] yer alan ufak bir notta aynen şunları yazdığını hatırlatacağım: “Sembolik form’ dediğimde, Durkheim’ın ‘ilkel sınıflandırma biçimleri’nden bahsederken söylediğinden başka bir şey söylüyor değilim.”⁶ Bunun, “katıksız” filozofları yerlerinden sıçratacağını düşünüyorum, oysa uygun şekilde tesis edilmiş her zihin için du-

4 J. L. Austin, *Quand dire, c’est faire*, a.g.e.

5 Ernst Cassirer, *Philosophie des formes symboliques*, 3 c., Minuit, Paris, 1972 [1953-1957].

6 Ernst Cassirer, *Le Mythe de l’État*, Gallimard, Paris, 1993 [1946], s. 33. Cassirer burada E. Durkheim ve Marcel Mauss, “De quelques formes primitives de classification” makalesine gönderme yapar.

rum gayet aşikârdır. Bunu söylemiş olması, az da olsa kanıt değeri taşıyor.

Bu sembolik formlar, toplumsal gerçekliğin inşa esaslarıdır: Toplumsal failler sadece fiziksel kuvvetlerce hareket ettirilen parçacıklar değil, aynı zamanda bilişsel yapıların taşıyıcısı olan, bilen faillerdir. Durkheim'ın Cassirer'e kattığı, bu sınıflandırma formlarının Kantçı gelenekteki gibi aşkın ve evrensel formlar değil, tarihsel olarak oluşmuş, tarihsel üretim koşullarıyla bağlantılı, o sebeple de Saussure'ün kullandığı anlamıyla, rastlantısal yani mecburî değil uzlaşmaya dayalı olarak belirli bir tarihsel bağlama göre ortaya çıkmış biçimler oldukları fikridir. Daha katî bir dille söylersek, bu sınıflandırma formları, toplumsal olarak teşekkül etmiş olup keyfi veya uzlaşma ürünüdürler; yani söz konusu grubun yapılarıyla ilişkilidirler. Eğer Durkheim'ı biraz daha ileri götürürsek, bilişsel yapıların toplumsal olarak ortaya çıkışlarını masaya yatırma noktasına gelir ve bundan böyle söz konusu yapıların *a priori* olduklarını, ortaya çıktıkları bir noktanın bulunmadığını söyleyemeyiz. Durkheim, [Mauss ile birlikte yürüttüğü] çalışmalarının bir başka boyutunda, mantığın bir soy ağacı olduğunu ve ilkel toplumlarda gözlemlediğimiz biçimleriyle sınıflandırma ilkelerinin, bizzat zihnî yapıların içerisinde oluştukları toplumsal düzenin yapılarıyla ilişkilendirilmesi gerektiğini vurgular. Başka bir deyişle, tehlikeli ama aynı zamanda etkili olması anlamında son derece kuvvetli bir hipotez olan Durkheim hipotezi, zihinsel yapılar (toplumsal ve fiziksel gerçekliği inşa ederken yola çıktığımız esaslar) ile toplumsal yapılar arasında genetik bir ilişki olduğu, gruplar arasındaki karşıtlıkların mantıksal karşıtlıklara tahvil edildiği şeklindedir.

Söz konusu geleneği ana hatlarıyla hatırlatıktan sonra sözü devlete getiriyorum. Bu geleneğin izinden gidersek, toplumsal formların bedenselleştirilmesi sonucu ortaya çıkan düşünme biçimlerimiz olduğunu ve devletin kurum olarak var olduğunu söyleyebiliriz (Sosyoloji dilinin, nereye çeksen oraya gitme riski taşıyan kelimelerinden olan "kurum"a, kurumların her daim iki biçimde, gerçeklikte –nüfus kaydı, medeni kanun, bürokratik bir bilgi formu– ve zihinlerde mevcut olduğunu söylemek suretiyle katiyet kazandırmaya çalışıyorum. Bir kurumun düzgün çalışmasının şartı, nesnel yapılarla öznel yapılar arasında bir müteakabiliyet bulunmasıdır.) Devletin, sıklıkla *nomos* diye adlandırdığım görme ve bölme esaslarını, sembolik formları, sınıflandırma esaslarını belli bir toprak parçası ölçeğinde evrensel olarak dayatacak keyfiyette olduğu söylenebilir (Benveniste'in ileri sürdüğü etimolojiye göre, *nomos* Yunanların *diachrisis* dedikleri türden bir "ilk bölünme" sonucu "paylaşmak", "bölmek", "farklı kısımlar oluşturmak" anlamındaki *nemo*'dan türemiştir).⁷

7 É. Benveniste, *Le Vocabulaire des institutions indo-européennes*, C.1: *Économie, parenté, société*, a.g.e., s. 84 vd.

İnanç Etkisi ve Bilişsel Yapılar

Devletin en paradoksal etkisi, devlete yaygın şekilde inanma ve itaat etkisidir; mesela insanların çoğunluğunun kırmızı ışıktaki durması şaşırtıcıdır. (Bu kadar çok komut [*ordre*] olması –belki bunu bana düşündürten biraz anarşist mizacımdır... Açıkçası öyle olduğu kanısındayım– ve düzenin [*ordre*] çok az bir mâliyetle elde edilmesi karşısındaki şaşkınlığımı paylaşmak istedim. Düzeni bozucu nitelikteki tezâhürlerin fevkaladeligi bizlere yaşanılabilir, öngörülebilir, herhangi bir kaza olmadıkça insanların ne yapacağını tahmin edilebildiği, başka türlü gayet düzensiz olabilecek bir dünyada yaşamamızı temin eden eser miktardaki eylemi unutturur. Örnekler çoğaltılabilir.)

O halde devlet, o fevkalade güce; ille de bir emir vermeden, sürekli cebre başvurmadan –sıkça dile getirildiği gibi, her sürücünün arkasında bir jandarma bulunmaz– düzenli bir toplumsal dünya oluşturma gücüne sahip kurumdur. Bu türden, neredeyse sihirli bir etki izahı hak ediyor. Tüm diğer etkiler –Elias'ın bahsettiği askerî baskı, [Tilly'nin bahsettiği] vergi üzerinden iktisadî baskı– benim gözümde bunun yanında tâlidir. Materyalist bir geleneğin (zayıflatılmış anlamıyla) savunduğunun aksine, ilkel birikimin bir sembolik sermaye birikimi olduğu kanaatindeyim: Tüm çalışmalarımın gayesi, sembolik olana dair materyalist bir teori ortaya koymak. Oysa sembolik olanı, maddî olanın karşısına koymak âdettendir. Sembolîğin hakkını vermeyen yoksullaştırılmış materyalist gelenekler, cebre başvurmaksızın elde edilen bu son derece yaygın boyun eğişi kavramakta zorlandıkları gibi, ilkel birikim olgusunu da anlayamazlar. Devlet sermayesinin ilkel birikimi meselesinin, Marksizmi hayli zorlaması boşuna değildir, çünkü birikimin ilk formunun sembolik düzlemde tamamlandığı kanısındayım: Okumuş, din adamı, kutsal, sağlıklı, güzel oldukları için, kısacası yaygın anlamıyla materyalizmin ne yapacağını bilemediği pek çok şeyden ötürü, itaat edilen, hürmet edilen insanlar vardır... Bunun en uçucu, elle tutulamaz şeylerin materyalist bir çözümlemesinin olamayacağı anlamına gelmediğini yineleyeyim.

O halde, sembolik olanın bu denli mucizevi etkisini, yönetimlerin yönetebilme durumunu anlamak için, kendimizi sosyolojikleştirilmiş bu yeni-Kantçı gelenek içerisinde konumlandırmak ve –her ne kadar bunu yazarken aklında devlet yoktuysa da, bu noktada Durkheim'in izinden gideceğim– devletin, yetki alanına giren tüm faillere benzer bilişsel yapıları telkin ettiğini söylemek gerekiyor. Durkheim'm dediği gibi devlet, bir tür “mantıksal konformizm”in ve “ahlâki konformizm”in temelidir. Olması gerektiği şekilde toplumsallaşmış toplumsal failler, ortak veya en azından benzer mantık-

sal yapılara sahiplerdir; öyle ki, Leibniz'in monadları* misâli, mutabık olmak için ille de iletişim kurmalarına, işbirliği yapmalarına gerek yoktur. Toplumsal özneler bir anlamda Leibniz'in monadlarıdır.

(Pangloss'luk⁸ yaptığım söylenecek ama düzeltilmeleri gerektiğinin gayet farkında olarak, söylenmesi gerekenleri bu şekilde ifade etme riskini almak gerektiğini düşünüyorum. Sosyolog olarak her daim, “çubuğu öteki tarafa doğru bükme” lazım –bir kereliğine Başkan Mao'ya atıfta bulunuyorum–. Benim yapmaya çalıştığımı yapma gayretindeki sosyolojik çalışmalara getirilen saçma eleştirilerin çoğu, sopayı düzeltmekten ibarettir. Genel kanaat, naif bir biçimde, önerme olarak dahi ortaya koyulmamış önermeleri, tez niteliği bulunmayan tezleri benimser ve bu önerme olarak ortaya koyulmamış önermeleri kırmak için biraz abartarak, tam karşı taraftan çok kuvvetli karşı önermeler ortaya koymak gerekiyor. Herkes “toplumsal düzenin değişiminden” bahsederken bizim “yeniden üretim”den bahsetmemiz lazım. Kartezden dilde ifade edersem, kopuş abartılı olmalıdır; zira insanlar görüntüye feci şekilde inanırlar ve görüntü hep görüntü içindir. Hiç de kolay olmadığının bilincinde olarak, kopuş yönüne daha da yüklenmek gerek. Bu, yanlış anlama etkenlerinden biridir. Kimisi, sopayı azıcık büküp “Ama bu kadarı da çok fazla!” diye bağırarak ufak çaplı bir şöret kazanır. Bir örnek: Eğitim sisteminin önündeki eşitsizlikleri açıklamak için ekonomik faktörleri göz önünde bulundurmak yeterli değildir; bunlar değişkenlerin koca bir kısmını açıklanmadan bırakırlar. Kültürel faktörleri, kültürel sermayeyi de göz önünde bulundurmak gerekir... Sonra biri çıkıp “Dikkat, ekonomik semayeyi unuttular” der. Devletle ilişkiye dair Leibniz'i gündeme getirmenin tehlikeli olduğunu biliyorum, çok ileri gittiğimin bilincindeyim ama söylemekte olduklarımın karşısında dikilen bilinçdışı dirençler düşünüldüğünde yetersiz bile kalır. *Doxa* ile mücadele ederken aşırıya kaçmak diye bir şey yoktur.)

Devlet, –büyük ölçüde eğitim sistemi vasıtasıyla– zımnî bir şekilde değer biçici (beyazın siyahtan daha iyi olduğunu zımnî biçimde söylemeden siyah ve beyaz diyemezsiniz) müşterek bilişsel yapıları telkin etmek, o yapıları üretmek, yeniden üretmek, iyice kabullenilmelerini ve bedenselleştirilmelerini sağlamak suretiyle, toplumsal düzendeki ve o düzenin yeniden üretimindeki payı son derece belirleyici olan sembolik düzenin yeniden üretimine çok önemli bir katkı sunar. Özdeş bilişsel ve değer biçici yapıları dayatmak, dünyanın anlamına dair bir mutabakatı yerleştirmektir. Fenomenologların bah-

(*) Monad: Artık bölünemez bir birlik olan sonsuz sayıdaki tözlerin her biri (*TDK Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü*).

8 Voltaire *Candide*'de, tüm olup bitene rağmen, “dünyaların en güzelinde her şeyin daha iyisi için” olduğunu savunan “metafizik-teoloji-kozmolo-nigoloji” hocası Pangloss tiplemesi aracılığıyla Leibniz'in parodisini yapar.

settiği genel kanı dünyası, insanların aslında bilincinde olmadan, herhangi bir sözleşme olmaksızın, hatta bu dünyaya dair herhangi bir şeyi ifade ettiklerinin bile farkında olmadan üzerinde mutabık oldukları bir dünyadır. Devlet, toplumsal gerçekliğin inşa aygıtlarının birincil üreticisidir. Fazlaca farklılaşmamış ya da hiç ayrılmamış devletsiz toplumlarda, devletin yaptığı işlerin yerini, hiç de yerinde olmayan biçimde geçiş ritüelleri diye adlandırdığımız kurumsallaşma ritüelleri alır.⁹ Kurumsallaşma ritüeli, onu uygulayanlarla uygulamayanlar arasında katı bir ayırım koyan ritüeldir. Bizim toplumlarımızda devlet, sınavlar gibi pek çok kurumsallaşma ritüeli tertip eder. Her ne kadar sadece ondan ibaret olmasa, aynı zamanda yetkinlik kazandırsa da, tüm eğitim sistemi devasa bir kurumsallaşma ritüeli olarak görülebilir. Ama eğitim sistemine dair, yetkinliğin ve yetkinliği teyit eden diplomaların verildiği yer şeklindeki hâkim temsil o kadar güçlüdür ki, aynı zamanda bir takdis mekânı, takdis edilenlerle edilmeyenler, seçilenlerle elenenler arasındaki ayırımın konduğu mekân olduğunu hatırlatmak cesaret istiyor. Bunlar, erkek ve kadın ayırımı gibi, toplumsal büyü düzleminde yer alan ve kalıcı, katı, silinemeyecek, bireysel bedenlere kazındıkları ve toplumsal dünya tarafından durmadan hatırlatıldıkları için (mesela, sınıflar ve cinsiyetler arasında son derece eşitsiz bir şekilde dağılmış olan utangaçlık, kolay kolay kurtulunabilen bir şey değildir) çoğunlukla aşılamayacak olan bölünmeler yerleştiren kurucu bir fiilin – hem felsefi hem de yasal anlamıyla– mahsulü olan ayırımlardır.

Feodal toplumdaki, soyluların şövalye ilan edilme ritüeli gibi önemli kurumsallaşma ritüellerini bizim toplumlarımızda düzenleyen bizzat devlettir. Bizim toplumumuzda da pek çok şövalye ritüeli vardır: Diploma törenleri, önemli bir binanın ya da bir kilisenin tahsis törenleri... Takdis edilmenin ne olduğu üzerine düşünmek lazımdır. Onu size bırakıyorum. Devlet, toplumsal bölünmelerin yeniden üretilmesinde pay sahibi olan, bu bölünmelerin altında yatan toplumsal anlayış ve bölme esaslarını dayatan, onları bellekten bu büyük kurumsallaşma ritüelleri vasıtasıyla, faillerin –bedenselleşmek suretiyle onları birbirleriyle uyumlu kılan ve yöneten– algı kategorilerini bir ulus-devlet ölçeğindeki zihni yapılar formunda inşa eder ve onlara dayatır. Devlet iç barışın, yani ülke ölçeğindeki müştereken düşünülmenden-kabul edilen veya *taken for granted* denilebilecek [olguların] koşullarını yerleştirecek aygıtlara sahiptir. Bu noktada kendimi, bir sembolik düzenin ve dolayısıyla toplumsal bir düzenin varlığını temellendirmek için kaçınılmaz olduğunu düşündüğüm yeni-Kantçı ve Durkheimci gelenek içerisinde konum-

9 Pierre Bourdieu, "Les rites d'institution", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 43, Haziran 1982, s. 58-63, ayrıca şurada da yer alır: *Langage et pouvoir symbolique, a.g.e.*, s. 175-186. P. Bourdieu makalede Van Gennep'in eserini açıkça eleştirmektedir: Arnold Van Gennep, *Les Rites de passage*, Émile Nourry, Paris, 1909; yeniden basım: Picard, Paris, 1981. Bkz. aşağıda s. 222.

landırıyorum. Takvim, alabileceğim örneklerden biridir: Birkaç kent birleştiğinde kamu görevlilerinin ilk icraatlarından biri ortak takvimler yapmak, erkeklerin, kadınların, kölelerin ve farklı kentlerin takvimlerini birbirleriyle uyumlu hale getirmek ve bu şekilde, zamanın bölünmesine dair esaslar üzerinde mutabakat sağlamak olur. Hatta takvim, hem zamansal bir düzen hem de bilişsel bir düzen olan toplumsal düzenin teşekkülünün en önemli sembolüdür, çünkü içsel zaman deneyimlerinin birbirleriyle uyumlu olması için kamusal bir zamana uyulması gerekir. Devletin teşekkülü, ortak zamansal göndermeleri, temel karşıtlıkları inşa eden kategorilerin (gündüz/gece, işyerlerinin açılış ve kapanış saatleri, tatil dönemleri/iş dönemleri, vb.) teşekkülüyle eşzamanlıdır. Az sonra ders saatlerinin kullanımında göstereceğim: Nesnel düzenin kurucu unsurları olan bu karşıtlıklar, aslında keyfi olan düzenlemeleri doğal bulacak zihinleri yapılandırıcı nitelikteki karşıtlıklardır.

Bu durum beni, söz konusu düzenin işlevi meselesine götürüyor. Yeni-Kantçı ve Durkheimcı bir perspektifte –yani toplumsal bütünleşme perspektifinde– kalırsak, devletin bir toplumsal bütünleşme aracı olduğunu görürüz; toplumsal bütünleşme sadece duygusal dayanışmaya değil, aynı zamanda zihni yapıların, bilişsel ve değer biçici yapılar şeklinde bütünleşmesine dayanır. Aslına bakarsanız, Marksist geleneğin ısrarla vurguladığı devlet tahakkümü üzerine düşünmek için, (doğru düşünmek için bile değil, sırf düşünmek için), Durkheim geleneğini devreye sokmak şarttır; çünkü Marksizm devlet tahakkümünü ve daha genel olarak da her türlü tahakkümü düşünecek teorik imkânlardan yoksundur. Paradoksal bir biçimde –sopayı büküyorum– Marksizm, durmadan bahsettiği şey üzerine düşünmeyi bilmez: Açıkça ibraz edilen tüm boyun eğişlerden çok daha kuvvetli olan böyle-si kendiliğinden bir boyun eğişi, bir boyun eğme edimini gerektirmeyen bu boyun eğişi, bir sadâkat edimi içermeyen sadâkat edimini, bir inanma edimi taşımayan bu inanişi anlamak ve toplumsal düzenin temelini oluşturan her şeyi anlamak için, Marksist geleneğin ideoloji düşüncesini şekillendiren ve ideolojiyi, egemenlerin özel çıkarlarının evrenselleştirilmesinin ezilenlere dayatıldığı bir ürün olarak algılayan araçsalcı mantıktan çıkmak gerekiyor. (Yanlış bilinç kavramından bahsedebilirdik ama “yanlış bilinç”te fazla olan, “bilinç”tir. Bu konularda Marksist düşünceden daha hazini yoktur; zira bir bilinç felsefesinin içinde kalır, tahakküm ilişkisini bir tür başarısız siyasi *cogito*’ya dayanan yabancılaşma ilişkisi olarak resmeder.)

Devletin Sembolik Sistemlerinin Tutarlılık Etkisi

Marksist geleneğin durmadan gündeme getirdiği ideoloji etkilerini bütünüyle anlayabilecek araçlara sahip olmadığını söylüyordum. Bir adım daha ile-

ri gitmek için, sosyolojikleştirilmiş yeni-Kantçı geleneğe dayanarak yapısalcı geleneği devreye sokmak lazım (yeni-Kantçı geleneğin, hangi noktalarda yapısalcı geleneğin karşısında durduğunu göstermek çok uzun sürer). Ama yeni-Kantçı geleneklerle yapısalcılık arasındaki karşıtlığın en can alıcı noktasını göstermek için, Cassirer'in *Philosophie des formes symboliques* [Sembolik formlar felsefesi] örneğini alacağım. Cassirer, mitolojiden bahsederken mit-üretici [*mytho-poïétique*] işlev üzerinde durur; yani insanoğlunun yaratan ve üreten bir fail olduğu ve [yapılandırıcı olan] zihni yapılar, sembolik formlar aracılığıyla mitsel temsiller ürettiği noktası üzerinde...¹⁰ Yapısalcılık ise tam tersine, mit üretiminin aktif boyutuyla hiç ilgilenmez mit-üretimi [*mythopoesis*] ile alâkadar olmaz; mitten bahsettiğinde ilgilendiği *modus operandi* [icra tarzı, izlenen yol] değil, *opus operatum*'dur [varılan sonuç, çıkan iş]. Cassirer dilde, mitte veya ayinde anlam, mantık ve iç tutarlılık bulunduğunu ileri sürer – bu nokta Saussure'ün katkısıdır. Bu tutarlılığı bulmak, çekip çıkarmak ve Kant'ın dediği haliyle “olgular rapsodisinin” yerine mantıksal olarak –toplum mantığıyla* denmeliydi– birbirlerine bağlı olan bir ayırt edici vasıflar bütünü koymak gerekir – sembolik sistemlerde rastlayacağımız mantığın, mantıksal mantık olduğu unutulmamalıdır.

Yapısalcı gelenek, yeni-Kantçıların önerdiği üretimsel anlayışın ötesine geçip sembolik sistemlerin çok önemli özelliklerinden biri olan [yapılanmış yapılar olarak] iç tutarlılıkların farkına varılabilmesi açısından son derece önemlidir. Marksistlerin doğrudan ideoloji etkilerini kavrayacak araçlara sahip olmadıklarını söylüyordum. Bunun için, Durkheimci bakış açısına yapısalcı boyutun eklenmesi gerekir. İdeolojilerin ve bilhassa rasyonel ideolojilerin –mesela rasyonel hukuk– güçlü yanlarından biri, iç tutarlılıklarının sembolik açıdan çok etkili olmasıdır. Bu tutarlılık rasyonel de olabilir; ‘sözde rasyonel’ de – mesela hukuk gibi, rasyonelleştirmenin rasyonel faillerinin tarihsel edimlerinin ürünleri. Sembolik sistemlerin salt bilişsel formlar değil, aynı zamanda tutarlı yapılar olduğunu akılda tutarsak, sembolik olanın etkisinin, bilhassa da devletin sembolik düzeninin en gizli, kavranması en güç yanlarını anlayabiliriz: yani onun tutarlılık etkisini, sistematik-benzeri, sistematik-taklidi etkisini. Devletin üretip kodladığı her şeyin –eğitim sistemi, trafik kanunu, dil kanunu, dilbilgisi, vb.– sembolik etki esaslarından biri tam da bu tutarlılıklarda ya da tutarlılık taklitlerinde, rasyonelliklerde ya da rasyonellik taklitlerinde yatar. Sembolik sistemler, yapılandırılmış olmaları itibarıyla yapılandırıcı bir güç, tesadüfi olarak teşekkül etmemeleri dolayısıyla da inancın gasp edilmesinden müteşekkil bir sembolik dayatma gücü tatbik ederler.

10 E. Cassirer, *Philosophie des formes symboliques*, a.g.e., C. 2.

(*) P. Bourdieu, yine Latince köklerle oynayarak bir çift anlamlılığa başvuruyor. “Socio-logique-ment” hem “sosyolojik olarak” anlamına gelir hem de “toplum mantığıyla” – ç.n.

Bu noktadan itibaren her yöne doğru dallanıp budaklanmaların izi sürülebilir. Mesela ABD'ye kıyasla on beş yıllık bir gecikmeyle Paris'te yeni yeni moda olmaya başlayan etnometodoloji, farkında olmadan içerisinde yer aldığı yeni-Kantçı gelenek gibi (fenomenolojinin devamcısıdır ve inşacı gelenek içerisinde yer alır), bilme edimini birey ölçeğinde konumlandırır ve Peter L. Berger ile Thomas Luckmann'ın meşhur kitabının başlığındaki gibi "gerçekliğin toplumsal inşası"ndan bahsederiz.¹¹ Toplumsal faillerin toplumsal gerçekliği inşa ettiği dile getiriliyor ve bu müthiş bir ilerleme. Peki ama inşa edenleri kim inşa ediyor? İnşa edenlere, o inşa için gerekli araç gereci kim veriyor? Teorik çalışmanın zorluğu burada karşımıza çıkıyor. Eğer devlet meselesiyle ilgilenen bir gelenek içerisindeyseniz, genellikle etnometodologları okumazsınız; işiniz makro ölçekte, dünya meseleleriyle. Oysa devlete dair soruları tam olarak sorabilmek için, etnometodologlar ile dünyaya dair sorular soranlar –mesela Wallerstein– arasında bir iletişim olmalıdır.¹² O iletişim için de felsefi diye adlandırabileceğimiz çok derin bir düşünce düzeyine ulaşılmalıdır. O zaman da etnometodologların hiçbir zaman faillerin toplumsal dünyaya uyguladığı inşa ilkelerinin devlet tarafından inşa edilip edilmediği sorusunu sormadıklarını görürüz. Bunun açıklaması, düşüncelelerinin ortaya çıkışında saklıdır. Fenomenologlar nasıl ki dünyanın *doxa* biçiminde tecrübe edilişinin koşullarını sorgulamazsa, onlar da faillerin dünyaya doğalmış gibi görünen kategorileri nasıl uyguladıklarını yani [bu kategorilerin] nasıl ortaya çıktığını hiç sorgulamazlar. (Genç bir filozofken, felsefi üstünlük hissinin nelerden mahrum bıraktığını bilmek önemlidir). Dolayısıyla, bu kurucu ilkelerin ortaya çıkış koşulları hiç sorgulanmamış oluyor. Bu tespitten hareketle, tam da ortaya koymakta olduğum mesele üzerinden en önemli etnometodolojik çalışmaların sınırlarını tanımlayabiliriz. Bu, etnometodologların çalışmalarını okumaktan ve ortaya çıkardıkları işlerde son derece kıymetli şeyler bulmaktan beni alıkoyamaz. Mesela Cicourel'in idarî düzenlemelere, idarî bir formun ne olduğuna dair çalışmaları,¹³ alelâde olanı alelâdeliğinden kurtarması açısından son derece heyecan vericidir; ama bu çalışmalar, benim sorduğum soruyu sormadıkları için çok erken sona ererler...

-
- 11 P. L. Berger ve T. Luckmann, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Anchor Books, Garden City, NY, 1966.
 - 12 Şuna bakabilirsiniz: Immanuel Wallerstein, *Le Système du monde, du XVe siècle à nos jours*, 2 Cilt, Flammarion, Paris, 1980 [1974].
 - 13 Özellikle bkz. Aaron Cicourel, *Cognitive Sociology: Language and Meaning in Social Interaction*, Free Press, New York, 1974. Ayrıca, Pierre Bourdieu ile Yves Winkin'in daha sonra derledikleri makalelerden oluşan kitap: Aaron Cicourel, *Le Raisonnement médical. Une approche socio-cognitive*, Seuil, Paris, 2002.

Devletin Bir İnşası: Ders Saatleri Uygulaması

Sembolik bir düzenin ve toplumsal bir düzenin varlığı ve söz konusu sembolik düzenin dayatılması vasıtasıyla işleyen tahakkümün etkileri ancak ve ancak hem yeni-Kantçı hem de yapısalcı geleneklere dönerek anlaşılabilir: Bunun nedeni, toplumsal dünyaya uyguladığımız ve ona göre düzenlenmiş olan bilişsel yapıların kurucu ve tutarlı olduğunu, bir devlet geleneğiyle ilintili olduğunu, tarihsel bir tutarlılık barındırdığını görmemizi sağlamalarıdır.

Bir fikir vermesi açısından, psikolog Aniko Husti'nin ders saatleri uygulamasının etkileri üzerine bir çözümlemesini takdim etmek istiyorum.¹⁴ Hem bilimsel hem de pratik nitelikteki deneyinin çıkış noktası olarak, günün saatlere bölünmesi ve ders saatleri uygulamasını alan Husti, günün saatlere bölünmesindeki keyfiyet karşısında şaşkınlığa düşmüştür. Nasıl oluyor da, hangi disiplinde veya ilkokuldan üniversiteye kadar hangi eğitim düzeyinde olursa olsun bu bölünmeyle karşılaşırız? İkinci olarak, bu bölünme neden herkesçe kabullenilir? Öğretmen ve öğrenciler nezdinde sorguladığımızda, bunu son derece doğal bulduklarını ve başka türlü olabileceği fikrinin dahi onlara tahayyül edilemez geldiğini görürüz. Halbuki [ders] saati uygulamasından kaynaklanan zorlukları ve engelleri görmemek mümkün müdür? Psikologlar, insanların devam etmek istedikleri bir faaliyeti yarıda bırakuklarında yaşadıkları engellenme duygusunu "Zeigarnik etkisi"¹⁵ olarak ifade ederler. Ders saati uygulaması, mütemâdiyen *Zeigarnik* etkisine sebep olsa gerek: İnsanlar ısınmaya, düşünmeye başlamışlardır ve bu durum bambaşka bir şeye geçmek için kesiliverir; felsefeden coğrafyaya geçilir vb. Dikkatlerden kaçan bir başka etki, saatlere bölünmeyle ilintili kısıtların, insanları ders programından *de facto* eksiltilecek çok kısa ya da çok uzun bir dizi etkinlikten men etmesidir (mahrum kalanlar kendilerini mahrum kalmış dahi hissetmezler). Bir dizi meşrulaştırıcı söylem de vardır: Mesela, çocukların dikkatlerini verebilecekleri azami sürenin bir saat olması. Oysa bu, tahmini psikolojiye dayanan bir teoridir...

Okul düzeninin siyasi temelleri de vardır. Müdürün erki, öğretmenlerin zamanlarının ayarlanması aracılığıyla uygulanır: Kıdemli öğretmenler iyi bir zaman çizelgesi alırlarken gençlere hiç kimsenin istemediği dağınık, bölünmüş ders saatleri kalır. Öğretmenlerin pek çok çıkarı vardır; mesela, halihazırda bir saat için hazırlanmış dersleri vardır. Tam da söz konusu bağlılığın sorgulanmamasından dolayı etkili olan bir dolu şeyi, iştirak edilen bir dolu rutini keşfederiz. Aniko Husti'nin ifade ettiği gibi, "değişken bir zaman" yer-

14 Aniko Husti, *Le Temps mobile*, INRP, Paris, 1985.

15 Kendilerine verilen görevleri yerine getirememenin çocuklarda yol açtığı gerilimi ortaya koyan Rus psikolog Bluma Zeigarnik'ten (1900-1988) adını almıştır.

leştirildiği anda (sistemi değiştirmeye ikna edilmesi en kolay kesim olmayan müdürlerin onayıyla) deneyimle sabittir ki öğretmenlerin iki üç saatlik zaman dilimleri oluşturmak için kendi aralarında anlaşmak zorunda kaldıkları, bunun gayet gerekli olan iletişimleri geliştirdiği, o meşhur bir saatlik sınırlamanın gayet keyfi olduğu ortaya çıkar. Husti'nin, üç saat matematiğin ardından "Bitiremedim..." diyen çocuklarla mülakatları varır. Yapılacak işler başka türlü düzenlenir: Öğretmen yirmi dakika dersini anlatıp ilerler ve bir alıştırma verir, sonra yeniden ders anlatır. Pedagojinin bütün yapısı değişir ve prangalar bir kez kopartıldı mı, özgürlükler belirir. Hocalar, müdürle kurdukları ilişkiye kıyasla bu durumun kendilerine sağladığı özgürlüğü görürler; oysa eğitimciler, ilerici olmalarına rağmen, her türlü değişikliğe her zaman karşı çıkarlar... Müdür karşısındaki bu özgürlüğü tadar, ders prangasından, monolog halindeki bu tahammülü zor söylevden kurtulmuş olurlar.

İşte, kaynağının bir devlet düzenlemesinden başka bir yerde olduğu söylenemeyecek bir "sorgulanmadan kabul etme" durumu: Bunun tarihsel olarak ortaya nasıl çıktığını tarif edebiliriz. Üç kıdemli öğretmene eşzamanlı üç zaman dilimi (matematik, Fransızca, tarih) verilebildiğinde, öğrenciler güçlü ve zayıf yanlarına dair hislerine göre bu derslerden birine katılmayı tercih edebilirler. Bu örgütsel tahayyül, bu küçük sembolik devrim olağanüstü olmakla birlikte, Aniko Husti'nin haklı biçimde ileri sürdüğü gibi, müfredatı zaman yapılarında değişimi ön şart olarak koymaksızın değiştirmeye yönelik her türlü reform, başarısızlığa mahkûmdur. Başka bir deyişle, en kuvvetli atalet etkenlerinden biri olan bir tür bilinçdışı vardır. Görüyorsunuz ki, en başta Hume'dan bahsederken hiç de spekülasyon yapmıyordum. Hiç durmadan sorgulanan, kendi kendisini durmadan masaya yatan eğitim sistemi, esas itibarıyla hocaların da öğrencilerin de sorgulamasından muaftır. Kendilerinin içinde yer aldığı eğitim sisteminden başkasını bilmedikleri için, onun temelini farkında olmaksızın yeniden üretiler: yani maruz kaldıklarının farkında olmadan maruz kaldıkları [durumu] yeniden ürettirler. Yabancı bir eğitim sistemini üç dakikalığına görseler fark edecekleri pek çok yoksunluk söz konusudur. Hâlimden memnun, yoksunlukları yeniden üretmekten daha fevkalade bir şey yoktur. Bu, öğretmenler için olduğu kadar işçi sınıfı ve daha pek çok kategori için de geçerlidir.

Doxa Üreticileri

Tahakküm çözümlemesine yeni-Kantçı ve Durkheimcı düşüncenin dâhil edilmesinin son derece önemli bir şeyi anlamaya yaradığını görüyoruz: Dünyayı algılama ve bölme esası, yani *nomos*, kendisini son derece kuvvetli bir şekilde, bir sözleşmeyle kabul ettirilebileceklerin çok ötesindeki bir kudret-

le dayatır. Söylediğim her şey, tüm sözleşme teorilerinin mutlak karşı tezidir. En güvenilir sözleşmeler zımnî, bilinçdışı sözleşmelerdir. Durkheim “bir sözleşmede her şey sözleşme sınırları içerisinde değildir,”¹⁶ demişti ve bu gayet önemliydi; yani, esas kısım çoğunlukla sözleşmenin dışında kalır. Ama daha da ileri gitmek gerekir: En iyi sözleşmeler, imzalanmayan, sözleşme olarak algılanmayan sözleşmelerdir. Toplumsal düzen, bilinçdışmca tasdik edilen bir *nomos*’a dayanır ve işi gören büyük ölçüde, bedenselleştirilmiş cebirdir. Weber’in, Marx’a göre artısı, Hume’un sorusunu sormasıdır: Egemenler nasıl oluyor hükmedebiliyorlar? O, meşruiyetin tanınmasından bahsediyordu ki, bu kavramı sosyolojik olarak kuran da Weber’dir. Benim ele almakta olduğum türde bir perspektifte, meşruiyetin tanınması bilme edimi olmayan bir bilme edimi yahut toplumsal düzene *doxa* tarzı bir boyun eğıştır.

Bilgi, mantık veya teori hep pratikle karşı karşıya konulur. Normalde anladığımız anlamıyla bilişsel olmayan bilme edimleri vardır. Mesela oyun duygusu buna örnektir: Bir futbolcu her an bilişsel edimlerde bulunur, ama bunlar normalde bilgi teorisinin kastettiği anlamıyla bilme edimleri değil, bilincin dışında, dilin altında konumlanan bedensel bilgi edimleridir: Toplumsal düzenin veya devlet düzeninin tanınmasını anlamak için bu türden bilme edimlerinden yola çıkılmalıdır. Dünyanın anlamına dair Hume’un bahsettiği mutabakatın, inancın, kanaatin veya *doxa*’nın asıl temeli, zaman çizelgeleri gibi, bütünüyle bilinçdışında kalan bu bedenselleştirilmiş bilişsel yapılarla nesnel yapılar arasındaki mutabakattır.

Öte yandan, bu *doxa*’nın bir ortodoksi olduğunu unutmamak lazım. Devletin oluşum süreci burada devreye girerek ağırlığını hissettirir: Bugün *doxa* olarak kabul gören şeyler (ders saatleri, trafik kanunu, vb.) çoğunlukla bir mücadelenin ürünüdürler; egemenlerle ezilenler, muhalifler arasında geçen mücadele sonucunda tesis edilmişlerdir – örneğin ileride ele alacağım vergi örneğinde olduğu gibi. Bugün sorgulanmadan kabul edilen, devletin kurucu unsuru olan, ancak bir dram sonucu elde edilmemiş hiçbir şey yoktur: Hepsi birer fetihtir. Tarihsel değişimin gücü, elenmiş olan yan-mümkünleri unutturması değil, bilinçdışına atmasıdır. Evrensel hâle gelerek yaygınlaşmış olan bu kategorilerin kurucu unsuru olarak ele alınan devletin, tarihsel olarak nasıl ortaya çıktığının incelenmesi, hem devlete *doxa* tarzı bir iştiraki, hem de bu *doxa*’nın bir ortodoksi olduğunu, tikel bir görüşü yani egemenlerin bakış açısını temsil ettiğini, devlete hâkim olmak suretiyle tahakküm kuranları, belki hedeflemeksizin tahakküm kurabilmek için devletin oluşmasını katkıda bulunanları temsil ettiğini anlamamızı sağlar.

Bu bizi, bir başka teorik gelenek dalma, Weberci geleneğe götürür. We-

16 É. Durkheim, *De la division du travail social*, a.g.e., s. 189.

ber, meşruiyet meselesinde çok belirleyici bir katkı sunmuştur. Ancak *doxa* meşruiyetin tanınması değil, bir *proto*-meşruiyettir. Öte yandan Weber, tüm sembolik sistemlerin –bu terimlerle ifade etmemiştir çünkü yapısalcıların yaptığı gibi sembolik sistemlerin kendi iç mantıklarıyla değil, sembolik faille-lerle, özellikle de din alanındaki faillelerle alakadar olmuştur– o sistemin üreticileriyle [o üreticilerin konumlarıyla], yani benim tabirimle din alanı ile –o böyle adlandırmıyordu, çözümlemesinin sınırlılığı da bundan kaynaklanır– birlikte ele alınması gerektiği gerçeğini ısrarla vurgulamıştır.¹⁷ Weber'in din, hukuk, kültür faillelerini –yazarlar– dini, hukuku ve edebiyatı anlamak için mutlak gerekli [unsurlar] olarak ortaya koymuş olması çok önemlidir. Marksist gelenekte [bu yönü işaret eden] metinler bulmak mümkün olsa da –mesela Engels'in, hukuku anlamak için hukukçuların unutulmaması gerektiğini söylediği metni–¹⁸ söz konusu geleneğin, özgül üretici faille ve özgül üretim evrenlerinin varlığı meselesinde sessiz kaldığı, sembolik olguları anlayabilmek için mutlaka aklımızın bir kenarında tutmamız ve işleyiş mantığını anlamamız gereken bu evren ve failleleri adeta bilinçdışında tuttuğu açıktır. Daha basit bir şekilde yineliyorum: Weber'in katkılarında biri, eğer dini anlamak istiyorsak dinî türde sembolik formları ve *opus operatum*'a, dine ya da mitolojiye içkin yapıları incelemenin yeterli olmadığını hatırlatmasıdır. Mit üreticilerinin kimler olduğunu, nasıl yetiştiklerini ve şekillendiklerini, hangi çıkarlara sahip olduklarını, hangi rekabet ortamında bulunduklarını, kendi aralarında nasıl bir mücadele verdiklerini ve peygamberin hangi silahlarla aforoz ettiğini, rahibin hangi silahlarla doğru peygamberi kutsayıp hangileriyle ötekileri aforoz ettiğini sormak gerekmektedir. Sembolik sistemleri anlayabilmek için, sembolik sistemler üzerine mücadele eden kişiler sistemini de anlamak lazım.

Devlet için de aynısı geçerlidir: Devleti anlamak için, sembolik bir işlevi olduğunu anlamak gerekir. Devlet etkisinin bu sembolik boyutunu anlamak için devlet söylemini oluşturmuş olan faille evreninin –yasa koyucular, hukukçular– işleyiş mantığını anlamak ve başkalarının karşısında hangi genel çıkarlara sahip olduklarını, aynı zamanda mücadele sahalarının içerisinde işgal ettikleri konuma göre hangi özgül çıkarlara sahip olduklarını anlamak gerekir (mesela cüppe soylularının karşısında kılıç soyluları).

İşin her yönünü kapsamak, rasyonalite etkilerini kavrayabilmek için, ay-

17 P Bourdieu'ye göre din alanı kavramı için bkz. "Une interprétation de la théorie de la religion selon Max Weber", a.g.m.; "Genèse et structure du champ religieux", *Revue française de sociologie*, XII, 1971, s. 295-334; birbirleriyle bağlantılı iki metin: "Sociologues de la croyance et croyances de sociologues" ve "La dissolution du religieux", *Choses dites*, a.g.e. içinde, s. 106-111 ve 117-123.

18 Friedrich Engels, "Lettre à Conrad Schmidt", 27 Ekim 1890, *Lettres sur Le Capital* içinde, Éditions sociales, Paris, 1964, s. 366-372.

rica bu insanların çıkarlarının hususi ifadesine evrensel bir form vermekte neden belli bir çıkarları olduğunu da anlamak zaruridir. Hukukçular ve ya-
sa koyucular kamu hizmeti, kamu düzeni, devletin hanedana indirgenme-
mesi, ortada bir kral olsa dahi cumhuriyetin belli bir anda ona vücut veren
toplumsal faillere göre aşkın niteliği vb. gibi şeyleri neden teorikleştirilmiş-
lerdir? Tüm bunları yapmakta ne çıkarları vardı ve işleyişlerinin, aralarına
kattıkları kişileri seçmelerinin, bazı ayrıcalıklara ve sermayeye –mesela Ro-
ma hukuku bilgisi– sahip olmalarının vb. mantığı neydi? Tüm bunları anla-
yınca, kendi konumlarını meşrulaştıran bir “ideoloji” (fazlaca bir şey ifade
etmeyen bir kelime) üretmek suretiyle devleti, devlet düşüncesini, kamusal
düşünme şeklini (belirli bir ana kadar hususi çıkarlarına uygun olan bu ka-
musal düşünce şekli tam da kamusal, cumhuriyetçi, evrensel görünüşlü ol-
masından ötürü güçlüydü) nasıl inşa ettikleri anlaşılabilir.¹⁹

19 P. Bourdieu, *La Noblesse d'État*, a.g.e., s. 539-548.

Sosyoloji: Egzoterik Görünüşlü Ezoterik Bir Bilim

Çok kısaca, genel bir sorun olan ama bilhassa burada özel bir biçimiyle önümde duran, sosyolojinin sözlü olarak aktarılması meselesini hızlıca ele alacağım –öznellik ihtiyacı hissettiğimde bazen bunu yaparım–. Bu meseleyi gündeme getiriyorum çünkü iletişimi kolaylaştırabileceğine inanıyorum. Burada size sunacağım çözümleme ucuz bir meta-söylem değil; nasıl dinlediğiniz üzerinde pratik sonuçları olabileceğine ve söylemeye çalıştıklarımı söylerken karşılaştığım bazı zorlukları anlatmanızı sağlayacağına inanıyorum.

Sosyolojinin, tamamen kendine has bir sorunu olduğunun altını sıkça çizdim: Sorduğu sorular, diğer tüm bilim dallarınmkilerle karşılaştırıldığında, herkesi çok daha fazla ilgilendiren ve herkesin, hakkında bilgilenmek ve hatta yargıya varmak hakkını kendinde gördüğü sorulardır. Nasıl ki her bilim dalının kendi sorunsalları, zaman içerisinde birikmiş kazanımları varsa, sosyoloji de tamamıyla egzoterik ve kapalı bir bilimdir ama egzoterikmiş gibi görünür. Bu da, her türden ikili oyuna izin verir: Örneğin, kendine sosyolog diyenler egzoterik olmalarına rağmen ezoterik havası taşıyabilirler. Dolayısıyla, kendilerine egzoterik havası vermelerine rağmen –bir derste yapmak zorunda olduğunuz şey– aslında ezoterik olan araştırmacılar, gerçekte egzoterik olmalarına rağmen bilimsel görünmek için kendilerine ezoterik havası veren insanlar olarak muamele görebilirler. Bu, sosyoloğun hesaba katması gereken çok önemli bir meseledir. Gazeteciler, sosyologlar içinde en az sosyolog olanına, pek çok örnekte bir mesafe ve bir sembolik sermaye sergilemekten başka bir işlevi olmayan bir jargonu kullanma hakkını rahatlıkla ta-

nırken, kazanımları bir araya getirme kaygısıyla bilimin ilerlemesi için kaçınılmaz olan kavramları kullanmayı reddederler.

Belki biraz korkutucu bir şekilde de olsa, hiçbir zaman birbirleriyle ilişkilendirilmemiş ve toplumsal nedenlerden dolayı bildiğim kadarıyla hiç kimsenin bir araya getirmeye teşebbüs etmediği teorik gelenekleri toplamaya çalıştığım son dersimde bu mesele önümde duruyordu. Sosyolojik olarak bağdaşamayacak gelenekleri bir araya toplayıp her birinin katkısını göstermek suretiyle yaptığım, son derece ezoterik bir işti. Etnometodolojinin, inşa edenleri kimin inşa ettiği sorusunu sormayı atladığını söylediğimde, bu önermenin içinizden bazıları açısından hiçbir anlam taşımadığını biliyorum. Oysa bu önerme, saatlerce geliştirilebilir, özellikle de etnometodologlarla saatler sürecek bilimsel tartışmalara vesile olabilir. Tüm bunları söylemek neden önemli benim için? Bazen inanılmaz gayretler göstererek aşmaya çalıştığım ayrımları yeniden yaratmak için değil; özellikle de Pascal'ın izinde yarıvasıflılar diye adlandırdığım kesimlerde rastladığımız, vermeye çalıştıklarımızı tam olarak anlamaktan mahrum bırakacak o direnci kırmak için...

(Bunun gibi bir derste, *Collège de France*'ın tüm hocalarının hissettiği zorluk, dinleyici kitlelerinin son derece dağınık olmasıdır. Eğitim sisteminin mantığı sadece zamanı değil, aynı zamanda yaşları da yapılandırır; eğitim sistemi bizlere yaş sınıfları ve o yaş sınıfları vasıtasıyla hafıza kategorileri bellektir. Maurice Halbwachs *Les cadres sociaux de la mémoire*'da [*Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*], hafızamızın büyük ölçüde eğitim güzergâhımızca yapılandırıldığını gösterir: "Falanca'yla, altıncı sınıfta beraber olduğum dönemdi..." Eğitim sistemi sadece zamansallığımızı değil, hafızamızı da ve normalde dinleyicileri de yapılandırır. Okuldaki bir kitleye hitap eden kişi, karşısında kimin olduğunu bilir; bir sınıf içerisinde dağınıklık olsa bile o dağınıklık, *omnibus* kitle diye adlandırabileceğimiz bir kitleninki kadar radikal olmayaacaktır. Bu *omnibus* bir kitle olmakla birlikte, müze ya da sanat galerilerinin girişlerinde de gözlemleyebileceğimiz seçim esaslarına göre kendi kendisini belirlemiş bir kitledir... Böylesi bir durumda, yani uzmanlaşmış bir söylemin huzurunda bile, bilimsel olma iddiası taşıyan bir söylemin alımlanması için devreye sokulabilecek olan hususi yetkinliğin dağınık olduğunu göz önünde bulundurmak zorundasınız.

Bu dağınıklığı çok net bir şekilde hissediyorum ve ortaya koymaya çalıştığım hitabet çabasının bir kısmı –ders yazılı olarak önümde, dolayısıyla aslında okuyabilecekken okumamamın sebebi budur– katılımcılar nezdinde işaretle fark ettiğime inanmamdan kaynaklanıyor. Sözlü hitabı yazılı hitaptan ayıran, bir kitlenin huzurunda olmanızdır. Bu noktada, Homeros'un şiirlerinin anlaşılması hususunda devrim niteliğinde olan önemli bir modele gönderme yapacağım: ozanların bir kitlenin huzurunda konuşuyor oldukları düşün-

cesi; doğaçlama şemalarına başvurmaları –doğaçlama hiçbir zaman elde hiçbir şey olmadan yapılmaz– ve aynı zamanda, gözlerinin önündeki bir kitlenin huzurunda konuşmaktan kaynaklanan özel bir sansürle doğaçlama yapmaları düşüncesi. Yunan uygarlığı uzmanı Jean Bollack'ın Sokrates öncesi dönem şairlerine dair yakın tarihli çalışmaları,¹ geleneksel toplumlar da şiire dair başka çalışmalar, büyük Kabiliye yazarı Mulud Mameri ile diyalogum,² kültürel eserlerin aktarım yönteminin sözlü olduğu toplumlar da, kitlelerin çeşitliliğine oynamanın şairlere ve diğer yaratıcılara has bir sanat olduğunu; hem ezoterik hem de egzoterik söylemler geliştirebildiklerini ortaya koymuştur.

Yani bir Berberi ozanlar alt-uzamı, bir tür meslek okulu vardı: Bu ocakta, mısra yazmak öğrenilirdi... Bir Berberi şairler alanı olduğunu söylüyor değilim ama şiir yarışmaları, sınava benzetilebilecek şeyler vardı. Zamanlarının çok büyük kısmını şiir yaratmaya ayıran bu yarı-profesyonel şairler, hem kendi denklemlerine, yani “cemaatin üyesi” birkaç dinleyiciye; hem de söylediklerini dinleyebilecek olan genel topluluğa hitap etmeyi bilirlerdi. Jean Bollack'ın çalışmalarından aldığım bir örneği vereyim: Empedokles, normalde Yunan diline mensup fâniler topluluğu için “ışık” anlamına gelen, bazı çok özel durumlarda ise “ölümlü” anlamına gelebilecek olan *phos* kelimesiyle oynayarak mısralarına çift anlam kazandırır. Sokrates öncesi şairler, daha önceden de referans verdiğim Mallarmé'nin dediği gibi, “kabilenin kelimelerine daha katkısız bir anlam vermekten”, halk deyişlerini, atasözlerini, halk dilinde kullanılan hazır cümleleri alıp, onları basit tonlamaların arkasına saklanan çok küçük değişikliklere uğratmaktan ibaret, son derece rafine yöntemler kullanırlardı; öyle ki, bugün okurken, bunların varlığı bilinmediği takdirde algılanmaları son derece güçtür. Yunan uygarlığı uzmanları bu tür meseleleri gündemlerine taşımazlar. Ozanlar, basit ya da daha az rastlanan müzik akorları gibi polisemik, neredeyse polifonik bir tür dil kullanmak suretiyle, sıradan dinleyicinin kafasının üzerinden geçip kendi denklemleriyle konuşmayı başarırlardı.

Ben de biraz öyle konuşmaya çalışıyorum. Şiirin buna, bilimsel söylemden daha uygun olduğu açık. Yapmaya çalıştığım iş, öznel açıdan çoğunlukla son derece hayal kırıklığına uğrattıcı, çünkü çok büyük bir çaba gerektiriyor ve hem sosyolojiye dair en az ön bilgisi olan, o anda anlamalarını sağlayacak olan uygun örneği bulamadıklarım; hem de durmadan aynı şeyleri tekrar ettiğimi, filanca şeyi bin kere daha hızlı söylemem gerektiğini düşünenler nezdindeki kaybın hep bilincindeyim. Kendim için ama aynı zamanda sizin için, hissettiğim bu hayal kırıklığını, gösterdiğim gayreti anlamamızı sağlamak için gerekçelendirmek istedim: Aklıma gelenleri anında söylemeye çalışıyorum ve aklıma getirmeden de edemiyorum. Bir sorunsalın içi-

1 J. Bollack, *Empédocle*, a.g.e.

2 P. Bourdieu ve M. Mammeri, “Dialogue sur la poésie orale en Kabylie”, a.g.m.

ne boğazınıza kadar battığınızda, keyfiyetini hissetmez oluyorsunuz, hazırlıklı olmayanlara fevkalade gelebilecek şeyleri son derece doğalmış gibi dile getiriyorsunuz...)

Profesyoneller ve Hariçtekiler*

Bu polisemik dilin doğurabileceği alımlama etkilerinin üzerinden hızla geçeceğim. En kötülerini eledim, mazoşist değilim... Önce hariçtekiler. Kelime zaten kendini ele veriyor. Kökeni dinîdir ve alana dâhil olmayan, cemaatin mensubu sayılmayan, alanın kendine özgü tarihini, yani bir sorunsalın tarihini, Durkheim'ın Tarde'a ve Spencer'a karşı çıktığını vb. bilmeyen kişiyi ve profesyonellerin dünyasında geçerli olan, profesyonel olmayanların hiçbir işe yaramayacağını düşündükleri meseleleri önemli görmelerine sebep olan tarihsel ön kabullere sahip olmayan kişiyi tanımlar. Bir bilimsel alanın en başat etkilerinden biri, belli bir zamanda önemli olan şeyleri, yani üzerinde araştırma yapıp bir şeyler bulunmaya layık şeyleri tanımlamaktır. Hariçtekiler, "Niye devlet meselesine bu kadar önem veriliyor ki?" diye kendilerine sorarlar. Şayet o bir meseleye belli bir önem veriyorsa, bunun sebebi örneğin gazetelerde konuşulması veya konu hakkında bir reformun yapılmakta olmasıdır. Elbette, sahte ezoterizm etkisine sahip pek çok yarı-sosyolog, tam da meseleleri herkes önemli bulduğunda önemli bulanlardır. Örneğin Vaulx-en-Velin projesinin³ geçenlerde konuştuğum yetkililerinden biri, kent artık medya için ilgi çekici hale geldiğinden, dolayısıyla medyada bahsetmek ilgi çekici olacağı için bazı siyasetçilerin ve sosyologların ortalıkta görünmeye başladığını söyledi. 68 Mayıs'ı için de aynısı geçerlidir: Hemen ardından kitaplar yazılmıştır. 68 Mayıs'ı üzerine bir çalışma yapmam on yılımı aldı; tabii artık gündemde değildi ve bu çalışmanın, sıcağı sıcağına olan ilginin getirilerinden faydalanması imkânsızdı.⁴ "Bu kişi benim için sosyolog değil" desem, "Bu keyfi bir güç gösterisi, temâyüz arayışındaki denetmenin [*censor, censeur*] otoriter bir edimi" dersiniz. Bu noktada çok önemli kriterler öneriyorum. Profesyonel sosyolog, bilim alanının belli bir anda 'önemli' sıfatını bahşederek inşa ettiği ve bazen (ama her durumda değil) herkesin önemli bulduğu meselelerle çıkan meseleleri önemli bulan kişidir.

(*) Yazar burada *profane* sözcüğünü kullanmıştır. *Profane*'in ilk anlamı dünyevi, kutsallık karşıtı olmakla birlikte burada kapalı bir topluluğun üyeleri haricindeki kimseleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Sözcüğün diğer bir anlamı ise 'tecrübesiz, bilgisiz'dir – yay.haz.n.

3 Altı ay evvel, Lyon varoşlarından Vaulx-en-Velin, bir motosikletlinin polis çevirmesinde ölmesinin ardından gençlerle emniyet güçleri arasında şiddetli çatışmalara sahne olmuştu. P. Bourdieu bu sırada, *La Misère du Monde* başlığıyla yayımlanacak olan araştırmasına başlamıştı ve bahsettiği mülakat bu kitapta yer alır: "Une mission impossible", s. 229-244.

4 P. Bourdieu, *Homo academicus*, a.g.e., s. 234 vd.

Sorunsal için geçerli olan, yöntem için de geçerlidir. Profesyonel, pek çok şeyin üst üste binmiş olduğu bir tarihle ilintili belli soruları soran ve onları, yine üst üste birikmeyle oluşmuş tarihin ürünü olan bazı yöntemlerle çözmeye çalışan kişidir. Profesyonellerin çalışmaları üzerine yargılara varan 'hariçtekiler' (Gazetelerde her gün görürüz. En fenâsı da, çifte hariçteki konumunda olan yarı-vasıflılardır), kendilerini gerçekte [alan] dışında olan sözde profesyonellermiş gibi meşrulaştırmak için, profesyonelleri hariçtekilerin kriterleriyle yargılamaya can atarlar. Hariçte olanlar, bilimsel bir çalışmada, bilhassa da sosyal bilimlerde neyi göz önünde bulundurur? Psikolojinin meseleleri o kadar hayatî değildir. Yurttaşların, en azından kısa vadede, ulaştıkları sonuçlarla hiç ilgilenmedikleri öteki bilimler şanslıdır: *Collège de France*'ın laboratuvarlarında ne olup bittiği, bir kaza olmadıkça kitleleri pek alakadar etmez. Bahsettiği meseleler, insanların çok büyük kısmını kendiliğinden ilgilendiren sosyolog ise sürekli olarak, alelacele varılan hükümlere maruz kalır. Aralarında gazetecilerin de bulunduğu hariçtekilerin çoğu, söz konusu mevzuda bilgisiz olduklarının bile farkında değildir; içlerinde en sağlamları sınırlarını bilenlerdir. Hariçtekileri için önemli olan sonuçlardır. Bilimsel bir çalışmayı, tartışılabilen, zevkler ve renkler gibi üzerinde fikir yürütülebilen, sıradan söylemin sıradan silahlarıyla herkesin haklarında hükme varabileceği tezlere, konumlanmalara indirgerler: Bilimsel bir çalışmaya dair, aynen Körfez Savaşı'na dair konum alır gibi konumlanırlar (sağ/sol düşünce ölçeğine uygun şekilde, vb.); halbuki önemli olan, sorunsallar ve yöntemlerdir; hatta sonuç ikincil önemdedir. Bilimsel çalışma açısından en önemli kısım, sonucun nasıl elde edildiğidir: Araştırmacı, o sonuca ulaşmak için nasıl ilerlemiştir? Araştırmasını nasıl yürütmüştür?

Sosyal bilim alanından, ama siyasete en uzak olanından örnek vereceğim: Georges Dumézil'in eserleri üzerine son zamanlarda yaşanan tartışmalar. Tartışmayı çok büyük bir tarihçi olan Arnaldo Momigliano'nun bayrağını devralan İtalyan tarihçi Carlo Ginzburg başlattı.⁵ Konu, Dumézil'in eserleri ile Nazizm ve faşist semboller arasındaki ilişkiye dair. Eserlerini ortaya çıkardığı şartlar ve kendisinin verdiği cevaplar göz önünde bulundurulmaksızın, hasımlarının Dumézil aleyhine ortaya atmış olduğu suçlamalara belli dönemlerde başvurulup durulur. Hint-Avrupa üçlüsü masaya yatırılır.⁶ Bu türden suçlamaların hatalı ve haksız olmalarının kaynağı, Dumézil'in *Mitra-*

5 Arnaldo Momigliano, "Premesse per una discussione su Georges Dumézil", *Opus II*, 1983; Carlo Ginzburg, "Mythologie germanique et nazisme. Sur un livre ancien de Georges Dumézil", *Annales ESC*, 4, 1985, s. 695-715; Georges Dumézil, "Science et politique. Réponse à Carlo Ginzburg", *Annales ESC*, 5, 1985, s. 985-989.

6 Georges Dumézil, *Mythe et épopée*, C. I: *L'idéologie des trois fonctions dans les épopées des peuples indo-européens*, Gallimard, Paris, 1968. [Mit ve Destan I - Hint-Avrupa Halklarının Destanlarında Üç İşlev İdeolojisi, çev. Ali Berktaş, YKY, 2012.]

Veruna'yı⁷ yazarken sanki siyasi uzamda konumlanmış, o dönemde Daladier'in, Chamberlain'in veya Ribbentrop'un konum aldıkları meseleler karşısında bir konumda bulunuyormuş gibi yapılmasıdır. Oysa Dumézil görece özerk bir alanın görece özerk tarihinin akışında konumlanmaktaydı: Sylvain Lévi, Émile Benveniste gibi, tamamen bilimsel bir dille, tamamen bilimsel bir mantıkla dillerin kökeni ve bütünlüğüne vb. dair sorular soran uzmanlar vardı aklında. O halde âlimlere getirebileceğimiz eleştiri, bu türden meselelerden bahsederlerken o meselelere dair başkalarının farklı düşündüğünü göz önünde bulundurmamaları olabilir: Kendi alanlarında kapalı kalan âlimlerin sıklıkla düştüğü hata budur. Bir alanın ezoterik sorunsalı içinde düşülen hata, naiflerin bunu başka türlü yorumlayabileceğini unutmaktır. Bu kaygı, hayatı feci şekilde zorlaştırır: Yazının her tarafına turnaklar serpiştirilir, parantezler açılır, sonra da okunamaz olmakla eleştiriliriz...

Bir bilginin asıl kusuru, fildişi bir kulede yaşamak (kendi meselelerini kendisi ototetik* olarak geliştiren bir alanın özerk mantığı) sonra da birdenbire dönemlerine has meselelerle karşılaştıklarında, bunlarla tesadüfen karşılaşmış olmalarıdır. Burada çok temel bir adaletsizlik vardır. Bu noktada, aslında büyük âlimler olan Ginzburg ve Momigliano'ya, bilim alanında sembolik faydalar elde etmek için –bir hasım gözden düşürülmüş olur–, o alanın özgül sorunsalını hesaba katmamalarından ötürü serzenişte bulunuyorum. Momigliano'nun, on yıl boyunca didişip hiç sarsamadığı Dumézil için “Dikkat, Dumézil bir tür Nazi'dir” demesi, Dumézil'in çalışmalarına dair soru işareti uyandırmak için yeterli olmuştur. Bir âlim, bir sorunsallar, tezler, yöntemler birikiminin özgül tarihi içerisinde konumlanmamış gibi okunduğunda ne yapmalı? Dumézil, sanki bir televizyon filozofunu (mesela Régis Debray) ya da şu, son haftalarda Körfez Savaşı meselesine dair cevap verenleri, demokrasi hakkında, medyanın konuştuğu her konuda konuşan ama aynen medyanın konuştuğu gibi konuşan, yani [epistemolojik] kopuşa başvurmayan, bir dizi kopuşu devreye sokmayan insanları okur gibi ele alınıyor. Başlayacağım sunumun öncesinde, birkaç yıldır “negatif sosyoloji” diye adlandırdığım olguya ve ön tanımlardan kopuşa dair pozitif sözler sarf etmem, sadece hoşuma gittiği için değil. Hemen sonuçlar vermek çok daha kolay olurdu.

Harçtekiler, ayrıca itimat etme tehlikesiyle de karşı karşıyadır. Teşebbüsüm başarılı olursa bunu gayet doğal bulacak, bazen bir kez formüle ettim mi onlara gayet basit gelen soruları neden bu kadar acıklı bir biçimde sordugumu kendilerine soracaklardır. Tez olarak teşekkül ettirilmemiş bazı tezleri bana fazla kolay yakıştırıyorlar. Herkesin kafasında bir ampul yakacak uy-

7 Georges Dumézil, *Mitra-Varuna. Essai sur deux représentations indo-européennes de la Souveraineté*, PUF, Paris, 1940.

(*) *Autothétique*, “zihnin bizzat kendisinin ortaya koyduğu” anlamındaki felsefe kavramı – ç.n.

gun örnekleri, doğru muadilleri bulmakta başarılı olursam (başka bir örneği değil de ders saatlerini almamın sebebi, dinleyicilerin önemli bir kısmının önceden öğretmen, öğretim üyesi ya da öğrenci olmuş olduğunu düşünmemden); eğer doğru ışığı bulabilirsem, “bize söyledikleri o kadar da soyut değildi, spekülasyondan –Kant, Durkheim, Cassirer– ibaret değildi, bizi yakından ilgilendiren şeylere dokunuyor” diyecek ve ikna olacaklar. Bu, benim önermeye çalıştığım bilgiye eriştikleri anlamına mı gelir? Bence hayır. Evet demem demagoji olur çünkü, her ne kadar bazı unsurlarını vermeye çalıştıysam da, meseleleri ortaya çıkaran esaslara vakıf değildirler. Bu tabii ki söz konusu bilginin hiçbir faydası olmadığı anlamına gelmez.

Bu tehlike, paradoksal biçimde bir “sorgulanmadan kabul etme” durumudur. Öte yandan, bunun sorgulanmadan kabul edilmesini kınayacağım ve böylelikle bir başka sorgulanmadan kabul etme durumu, kendisi de bir tür *doxa* olarak karşılanabilecek bir “doğallık” etkisi yaratacağım. Sosyolojiden biraz anlayan, benim yazdıklarımın ya da başkalarının yazdıklarından, (burada olduklarına göre daha çok benim) sosyoloji okumuş yarı-vasıflılara (kendimi bu şekilde ifade ettiğim için üzgünüm ama bazen sert konuşmak gerekiyor) zaten söylenmiş, bildik, tanıdık gelebilir... Halbuki geçen hafta salona girerken, anlattıklarımı anlatıp anlatmayacağımı bilmiyordum. Bunu başka nerede okumuş olabilirlerdi, bilmiyorum ve bunu yenilikçiliğimi savunmak adına söylemiyorum.

Ayıplamadan izah ettiğim bu “Daha önceden yaşadım, önceden biliyorum” hissi, tüm bilim dallarında ve en çok da sosyolojide yapılması gereken düşünme çabasına karşı bir korumadır; daha önce düşündüğünüz noktaya varabilmek için... Eğer sosyologlar, kendilerinden önceki tüm sosyologların getirdiği her şeye vakıf olsalar muhteşem olurdu; ama pek az sosyolog bunu başarabilmiştir. Yarım bilgi ile zehre bağıışıklık kazanmak, ortaya konan, risk alan bilgiyle karşı karşıya kalındığında korkunç koruma etkilerine sahiptir.

Yarı vasıflılar da, ilk grup gibi, “gayet doğal” hissiyatına sahiplerdir. Hocalığın bahsettiği ayrımı bilinçli olarak reddetmek suretiyle bu yanılşamayı iyice güçlendiriyorum. *Doxa* deseydim aklınıza disiplin gelecekti, bunun Foucault ile bir ayrım arayışı olduğuna inanacaktınız. Bu küçük oyunu oynamayı pek sevmiyorum çünkü tam olarak oynamak isterseniz eğer, kendinizi farklılaştırdığınız, düşünürken aklınızda bulunan insanlara hakkaniyetli olabilmek için çok vakit gerekir. Birkaç derste *doxa* derken falanca teorik gelenekte konumlandığımı, meşruiyet derken Habermas’ın kullandığı anlamı kastetmediğimi açık şekilde belirtmem gerekir. Ama bunu, ayrımı ototer ve katî biçimde sergilemek suretiyle yapmayı sevmiyorum. Bunun nasıl yapılacağını da bilmiyorum; sadece bazen, Elias için didaktik bir şekilde yapıyorum... Yılda bin saatlik bir ders yapsaydım (Tanrı saklasın), ezoterik biçimde yapabilirdim...

Geriye vasıflılar kalır: Onların gururunu okşayacağım, umarım herkes kendini ayırt eder... Konuyu yeniden canlandırmak için sırtımı dayadığım makaleyi okumuş olan vasıflılar, üzerinden daha önceden geçmiş olduğum tüm noktaların üzerinden bir kez daha geçtiğimi (ama yatay değil, sarmal biçimde) gördüler. Proust'un, kendi roman yaratma yöntemini tarif etmek için kullandığı çok iddialı bir metafora başvuracağım: Enerjisi, otomobiller gibi yatay olarak açığa çıkan insanlar vardır; bir de uçak gibi dikey çıkanlar vardır. Bu metin üzerinde konuşurken tüm bu uzamların üzerinden yeniden geçiyorum, ama yazarken hiç ayırdında olmadığım bir bakış açısıyla. Başlarken, "Sembolik İktidar Üzerine"yi yazdığımda, aslında devletten bahsetmekte olduğumu bilmediğimi söylemiştim. Bilmeden devletten bahsetmekte olduğum gerçeğini bilmek, bana hem devlete hem de farkına varıp da makalede yer vermediklerime dair konuşma imkânını veriyor. Eğer o makaleyi yazmamış olsaydım, devletten şu an bahsettiğim gibi bahsediyor olmayacaktım elbette. Vasıflılar, sadece kavramların biraz daha tatmin edici biçimde ele alındığını görmenin değil, aynı zamanda ve özellikle, düşünme şemaları, araştırma hipotezleri bulmanın hazzını tadarlar. Benim yaptığım türden araştırmalar içerisinde olan insanlar, buradan sunumlarla, fikirlerle değil, düşünme şemalarıyla, araştırma ve eylem tasarılarıyla çıkacaklar. (Çalışmalarımın hem tarifi hem de savunusu ve bir tür kendi kendini methiye mahiyetindeki bu sözlerden dolayı affınıza sığınıyorum ama söylemem gerekiyordu; çünkü son dersin ardından hissettiğim, huzursuzluktan da fazlasıydı.)

Devletin Toplumsal Düzeni Yapılandırması

Kullandığım araçları bilen vasıflılar için hızlıca değineyim; geçen dersi hazırlarken kurduğum ve daha evvelden kurmamış olduğum bağlantılardan biri, devlet ile kurumsallaşma ritüeli (birkaç yıl evvel Van Gennep'in geçiş ritüeli kavramına tepki olarak geliştirdiğim kavram) arasındaki bağlantıdır.⁸ Yani kavram, olması gerektiği biçimde, alan içerisinde konumlanmakta; bir farklılık arayışında değil... Van Gennep, bilimsel bir kavram inşa etmek kisvesi altında (ki evrensel olarak kabul görecektir), genelgeçer bir fikri teyit eder: gençlikten yaşlılığa geçilmektedir... Bazı kavramlar başarılarını tam da, [epistemolojik] bir kopuş gerçekleştirmemiş olmalarına borçludurlar: Bilimsel açıdan geçerli kılmak için, kavramın yerine kurumsallaşma ritüelini koydum. Sünnet örneğini almış ve kurumsallaşma ritüelinde önemli olanın, ritüelin hayata geçmesinin öncesi ve sonrası arasında değil, bu ritüelden geçenlerle geçmeyenler arasında oluşturduğu ayrım olduğunu göster-

8 P. Bourdieu, "Les rites d'institution", a.g.m.

miştım. Kurumsallaşma ritüeli tanımım, geleneksel toplumlara has ritüeller ışığında inşa edilmiştir.

O zamandan bu yana, eğitim üzerine çalışırken, eğitim sisteminin belki de koca bir kurumsallaşma ritüeli olduğunu fark ettim. Ayrıca eğitim güzergâhındaki evrelerin de en nihayetinde, aynen kabul edilme mitleri ya da efsanelerindeki gibi, [topluluğa] kabul edilen kişinin sonunda, seçilmişliğinin sembolü olan diplomayı almak suretiyle nihaî bir takdise ulaşana dek mütemadiyen takdis edildiği bir kabul güzergâhı olarak ele alınabileceğini gördüm. Bir yanda kurumsallaşma ritüelleri ile takdis ritüellerini yerine getiren eğitim sistemi; öte yanda eğitim sistemini işleten devlet. Kendi kendime şöyle söylüyorum: Eğitim sistemini ve onun aracılığıyla hayata geçirilen tüm kurumsallaşma ritüellerini düzenleyen devlet, bu sayede sadece eğitim sosyolojisi kitaplarında okuduğumuz toplumsal hiyerarşileri değil (mezun veya değil, ENA çıkışlı veya değil gibi) aynı zamanda bu toplumsal yapıların ve toplumsal hiyerarşilerin algılandığı zihni yapıları da inşa eder. Eğitim sistemi sadece nesnel olarak hiyerarşize olmuş insanları; emek dünyasının nesnel iş bölümlerini (meşru bir emek paylaşımı) tesis etmekle kalmaz; bu nesnel bölünmelere uygun anlayış ve bölümlenme esaslarını, varlığına boyun eğen zihinlere yerleştirir. Devlet, hem hiyerarşilerin hem de söz konusu hiyerarşilere uygun sınıflandırma esaslarının üretilmesine iştirak eder. Bu hiyerarşi esasları arasında “hafızanın toplumsal çerçeveleri”, değer sistemleri, disiplinler arasındaki hiyerarşi, cinsiyetler sayılabilir.

O halde devlet sadece, “propaganda” türünden bir eylem vasıtasıyla, kurulu düzeni meşrulaştıran bir merci değildir. Sadece “Toplumsal düzen işte budur ve bu haliyle gayet güzeldir” diyen bir merci olmayan devlet, kendini ezilenlere dayatmayı başaran egemenlerin, kendi tikel çıkarlarını evrensel-leştirmeyi başarmasından ibaret değildir (ortodoks Marksist tanım bu şekildedir). Toplumsal dünyayı belli yapılara göre teşekkül ettiren bir mercidir. Teşekkül kavramı üzerinde durmak gerek. Devletin ürettiği karşıtlıklar bir üstyapı değildir: Üstyapı, altyapı, düzeyler, mahzeni ve tavan arasıyla bir evi andıran toplum şeklindeki mimari metaforlarla birlikte dilden sökülüp atılması gereken bir başka kelime... (Bu daha da yüceltmek için psikanalize başvurmaktır; benim şaka mahiyetinde yaptığım bu şeyi Bachelard bilimsel zihnin psikanalizi diye adlandırır).⁹ Devlet, salt bir meşruiyet söylemi üreticisi değildir. “Meşruiyet” üzerine düşünürken “meşrulaştırıcı söylem” üzerine düşünülür. Bu sadece, devletin ve devlet vasıtasıyla hükmedenlerin egemenler olarak var olmalarını meşrulaştırdıkları bir propaganda söylemi değil, bundan çok daha fazlasıdır. Devlet bizzat toplumsal düzeni (zamanların kullanımı, ajandalarımızdakiler, devletin yapılandığı tüm hayatımız) ve böy-

9 G. Bachelard, *La Formation de l'esprit scientifique*, a.g.e.

lelikle de düşüncelerimizi yapılandırır. Bu türden bir devlet düşüncesi dünyaya dair bir üst söylem değil, toplumsal dünyanın kurucu unsurudur; toplumsal dünyaya nakşolmuştur. Üstyapı imgesinin, ideolojilerin yukarıda süzülmemekte olan şeyler gibi imgeleştirilmesinin son derece zararlı olması bundandır. Ben ömrümü bunlarla mücadeleyle geçirdim. Devlet düşüncesi zamanın kullanımını, eğitim hayatını kurar (onun parçasıdır anlamında). Devlet, bunların kurucu unsurudur ama aynı zamanda onları oldukları gibi kurar, nasılsa öyle olmalarını temin eder. Bu, devletin ürettiği her şey için geçerlidir. Devlet, bu ikili anlamda toplumsal düzenin kurucu unsurudur. *Nomos/anomi*, Durkheim kültürüne vâkıf olanlar için bağlantılar yaratmak için oynadığım kelimelerden biri. Aynı şekilde, anayasa hukuku anlamında “teşekkül” ile filozofların kullandığı anlamıyla “teşekkül” ile de oynanabilir.*

Doxa, Ortodoksi, Heterodoksi

Aynı zamanda hem nesnel gerçekliğin hem de algılayan öznenin kuruluşuna katkıda bulunmaları itibarıyla devletin kurucu unsuru olan bu edimler (geçen sefer söylediklerimi özetliyorum), fenomenoloji geleneğini düzelterek devreye sokmak suretiyle toplumsal dünyanın *doxa* tarzı tecrübe edilmesi diye adlandırdığım, doğalmış gibi gelen bir toplumsal dünya tecrübesini üretmeye katkıda bulunurlar. Toplumsal dünya kendisini *doxa*, yani kendisini bir inanç olarak algılamayan türden bir inanç biçiminde ortaya koyar. Toplumsal dünya tarihsel bir yaraudır; tarihin ürünüdür ve tüm toplumsal icatların başına geldiği gibi, ortaya nasıl çıktığı konusunda hafıza kaybı yaşar, onu unutturur. Tarihselliği yanlış-tanman devlet, o yanlış-tanımanın kabulü anlamına gelen mutlak bir tanıma ile benimsenir. *Doxa*’nın tanınmasından daha mutlak bir tanıma edimi yoktur; çünkü bir onaylama olarak algılanmaz. *Doxa*, sormadığım bir soruya evet cevabını vermektir.

Doxa düzeyindeki iştirak, bir toplumsal düzenin elde edebileceği en mutlak iştirak biçimidir, zira başka türlü yapılabilme imkânı olduğunun tesisinin dahi üstünde konumlanır: *Doxa*’yı ortodoksiden ayıran tam da budur. Ortodoksi “hetero-” olduğu andan itibaren ortaya çıkar: Heterodokslar ortaya çıkar çıkmaz, ortodoksların ortodoks olarak ortaya çıkmaları kaçınılmaz olur. Yani *doxa*, aykırı bir düşünce tarafından sorgulandığında kendini ortodoksi olarak ortaya koymak durumunda kalır. Egemenler genellikle sessizdir; onların ne felsefeleri vardır, ne de söylemleri; “Neden böyle, olduğunuz gibisiniz?” demek suretiyle rahatsız edildiklerinde, bunları edinmeye başlar-

(*) *Constitution* kelimesi Fransızcada (ve İngilizcede) hem “teşekkül/oluşum” hem de “anayasa” anlamına gelir. Anayasa için Türkçede kullanılan ilk karşılığı “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu” olduğunu aklı getirince, bu anlam birliği daha net bir şekilde görünüyor – ç.n.

lar. Böyle bir durumda, o ana dek “sorgulanmadan kabul edilen” biçiminde, söylem-üstü olarak ifade edilen şeyleri, açıkça tutucu bir söylem veya ortodoksi biçiminde teşekkül etmek zorunda kalırlar. Burada yanlış-tanıma, tanıma, *doxa* gibi sıkça kullandığım kavramlarla oynuyorum. *Doxa*’nın gücünü göstermek için bir örnek vereceğim. Eğitim meselesinin hiç durmadan sorgulandığı hissine sahipsinizdir mutlaka. Hatta bu meseleye vakfedilmiş pek çok eserin tam başlığı “eğitim meselesi”dir. Bununla birlikte, eğitim sisteminin temelde *doxa* tarzında işlediği kanaatindeyim: Esastan sorgulanmaz. Eğitim sisteminin gücü, düzenlenişine yön veren yapıların bedenselleştirilmesini sağlayarak, korporatif çıkarların savunusunun ötesinde duran işleyiş esaslarını sorgulamadan muaf tutmasıdır (korporatif çıkarlar çoğunlukla, sorgulanmadan kabul edilenle, yani dünyanın hiç sorgulanmayı gerektirmezmiş gibi algılanmasına cevaz veren zihni yapıların savunulmasıyla ilişkilidirler). Eğitim savaşlarının din savaşları; ölüm kalım savaşları haline dönüşmesi bundandır.

Geçen dersin sonunda, Max Weber’i ve “Devlet kimin işine yarar” sorusunu gündeme getirmiştik. Genelde bu noktadan başlanır ve bundan ötürü hiçbir şey anlaşılmaz. Soruları bu şekilde sorunca “eleştiri” denilen şey yapılmış olunur. Sosyolojinin dramlarından biri, sıklıkla eleştiriyle karıştırılmasıdır. Görevi suistimali, yozlaşmayı vb. kim olsa kınayabilir: Sosyoloji çoğunlukla, sanki *Le Canard enchainé* okurmuş gibi okunur – ki, sosyologlara pek çok bilgi sağlayan müthiş bir kaynaktır. Genel kanatın ilk sıraya yerleştirdiği sorularla uğraşmasına sıkça rastlansa da, sosyoloji bu soruları bambaşka şekilde sorar. Mesela devlet kime hizmet eder? Devlete hizmet edenler, devlete hizmet ederken kendilerine de hizmet etmezler mi? Başka bir deyişle: Kamu düzeninin tikel çıkarları yok mudur? Veya kamu düzeninde özel çıkarları olanlar? Kamu düzeninde bilhassa çıkar sahibi olan, kamu düzeninin telkini elinde bulunduran kimseler var mıdır?

Burada, Weber’in devlete dair sormadığı Weberci soru çıkar karşımıza (bir yazarın kendisine karşı nasıl kullanılabileceğini görüyorsunuz). Devlete dair sormadığı Weberci soruyu sormak suretiyle, Weber’e en temel eleştirimi getiriyorum: rasyonelleşmeden bahsederken, devletin kimin işine yaradığı sorusu. Weber’i, metinlerindeki boşluklara kadar okudum: Davidson buna “hayırhahlık ilkesi”¹⁰ der. Daha ziyade, “adalet ilkesi” demek lazım: bir yazara, tezini destekler nitelikte olabildiğince argüman sunmak. Bu hayırhahlık ilkesini Max Weber’e uyguladım (*La Noblesse d’État*’nın [*Devlet Soyulula-*

10 “Hayırhahlık ilkesi” ilk olarak filozof Neil L. Wilson tarafından işlendi, ardından Willard Van Orman Quine tarafından teorikleştirildi: *Le Mot et la Chose*, Flammarion, Paris, 1977 [1960]. Donald Davidson’ın ele alışı da kaydedegendir: *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford, 1984.

nı son bölümüne bakın). Weber'i parantezlerine kadar okudum. Weber büyük bir düşünür olduğu için, söylediği her şeyi yok edebilecek parantezleri vardır. Weber bu meseleye dokunmakla birlikte, onu çalışmalarına yön veren ilke haline getirmemiştir.

Özelin Kamusal Dönüşümü:

Avrupa'da Modern Devletin Ortaya Çıkışı

Aslında kastım kısa bir giriş yapmaktı, oldukça hızlı da gittim... Devletin ortaya çıkışı sorununa, hâkim olabildiğim kadarıyla ve tarihsel okumalarım-dan yola çıkarak tarif etmeye çalışacağım pozitif bir cevabın inşasının başın-dayım. Ne mırın kırın, ne de akademik ihtiyat; gerçek bu. Sırtlandığım bu sorunsal, bir insanın sahip olabileceğiyle orantısız bir tarih kültürünü gerektiriyor. Dolayısıyla mütemadiyen, ispatlayabileceğim berisinde olacağım. Bu bir yardım çağrısı. Gözlemlerinizi, eleştirilerinizi, tavsiye edeceğiniz kaynaklar varsa eğer, seve seve kabul ederim. İnşa etmeye çalıştığım olgu, devletin ortaya çıkışının tarifi değil (onun için on beş yıllık bir ders gerekirdi), hatta devletin ortaya çıkışına dair açıklayıcı etkenlerin kabataslak bir eskizi bile değil. Benim ve çoğu yazarın mantığını takip ederek –çünkü herkesin üzerinde mutabık olduğu çok sıradan şeylere geliyoruz–, devletin ortaya çıkışına yön verdiğini düşündüğüm mantığa dair bir model; farklı sermaye türlerinin birikim sürecinin modelini [kurmaya çalışıyorum]. Ayrıca bu sürece bir de dönüşüm eşlik etmiştir. O modeli biraz daha sistematik bir biçimde inşa etmeye çalışacağım. Ana hatları söylemiş oldum.

Devlet; ekonomik sermaye, fiziksel güç sermayesi, sembolik sermaye, kültürel sermaye veya bilgi sermayesi gibi farklı sermaye türlerinin kademeli şekilde birikmesinin ürünüdür. Hanedan devletlerinin (ayrıt edici özellikleri belirtmek gerekecek) doğuşu için uygun bir zemini oluşturan bu birikime, bir dönüşüm eşlik eder. Birikim basitçe üst üste eklenme değildir: Örneğin aynı merciin, normal koşullarda aynı insan kategorilerinde toplanmayan farklı sermaye türlerini bünyesinde toplamaları ilintili değişimler meydana gelir. Yani elimizde, farklı sermaye türlerinin biriktiği, yoğunlaştığı bir model vardır. İkinci olarak da, (hepsi aynı anda yapılmalı), bu farklı sermaye türlerinin yoğunlaşmasıyla alakalı olarak geçirdikleri niteliksel değişime dair bir model [söz konusudur]. İkinci kısım şu olabilir belki: Özel sermayeleri nasıl kamusal sermayeye dönüştürürüz? Diyelim ki kamusal sermaye diye bir şey var, peki bu nasıl oluşmuştur? Bu ana hattan ilerleyebiliriz.

Önden edilmesi gereken bir kelam daha: Batı'nın, devletin doğuşu konusunda tikel bir vaka olmasını açıklayabilecek ayrıt edici özellikler meselesi. Bu konuya dair koca bir literatür var; Avrupa tarihinin özgüllüğü meselesi-

ni filozoflar işledi, hatta bazı sosyologlar bile işledi: Husserl, Valery, Heidegger... Yakın zamanda Derrida, (benim kendimi ait hissetmediğim) tüm bu geleneğin, sentez niteliğindeki bir yeniden değerlendirmesini yaptı.¹¹ Döneme ait –iki savaş arası dönem– bir mesele olan bu soruyu, sanki Babil’ler [matematik] hesabı tasarlamışçasına vb., tüm insan medeniyetleri kadar Avrupa medeniyetinin eskizlerini yaptığı *Protestan Ahlakı*’nın meşhur girişinde Max Weber bile sormuştu.¹² Tüm bu bakış açıları bana tehlikeli ve Avrupa-merkezci geliyor. Her şeye rağmen, benim formüle ettiğim soru da pek çok uzmana Avrupa-merkezci görünebilir. Jacques Gernet gibi bir araştırmacı ortaya koyacağım bazı ayrımları reddedecektir¹³ ancak net bir şekilde ortaya koymak suretiyle, kendimi bilimsel eleştiriye açık hale getiriyorum. Gernet, Batı’da ortaya çıktıkları haliyle devletler ile imparatorluklar arasındaki ayrımı [muhtemelen] kabul etmeyecektir. Ancak bilimsel tartışma açısından, Batılı devletin özgüllüğüyle ilgileniyorum. Hakkında devasa bir literatür olan çok karmaşık bir tartışma. Charles Tilly’nin katkısı, devletin ortaya çıkışma dair modelin inşasını, Fransız ve İngiliz modellerinin oluşturduğu o ezeli çiftten kurtararak Avrupa ölçeğine genişletmeye çalışmak konusundaki gayretidir. Tüm gayretine karşın Tilly’nin Avrupa-merkezci olmaya devam ettiğini, zira dünyanın pek çok ülkesinde devletin, Batı modeline göre ortaya çıkmadığını söyleyenler de olacaktır. İlk başlangıcın bir öncelik; önceliğin de ayrıcalık olmasından ötürü tartışma çoğunlukla çokça ideoloji yüklüdür: Yani sadece bilimsel olması gereken tartışmalar siyasi boyutlar barındırır.

Hayli katıldığım, çok net bir formülasyonu olan bir Orta Çağ tarihçisine, Joseph R. Strayer’e dayanacağım (*Les Origines médiévales de l’État moderne* [Modern Devletin Ortaçağ’daki Kökleri]).¹⁴ Okunması gereken bir kitaptır bu. Her ne kadar benim önereceğimle kısmen çakışsa da, devletin ortaya çıkışına dair hayli farklı bir teori sunması itibarıyla, size söylediklerimi eleştirmenize imkân verecek silahları edinmenizi sağlayacaktır. Strayer, Batılı devletlerin, bilhassa Fransız ve İngiliz devletlerinin, kendilerini önceleyen [siyasi formlara] hiçbir şey borçlu olmadığını altını çiziyor. Batılı devletlerin ortaya çıkışından önce de devletlerin var olduğu su götürmez bir gerçektir (Yunan polis’i, Han Çin İmparatorluğu veya Roma İmparatorluğu biçiminde). Ama Strayer’a göre, Avrupa devletini kuranların Asya modelinden bütünüyle –ol-

11 Jacques Derrida, *L’Autre Cap*, Galilée, Paris, 1991.

12 M. Weber, *L’Éthique protestante et l’Esprit du capitalisme*, a.g.e.

13 Jacques Gernet 1975 ile 1992 yılları arasında *Collège de France*’da Çin Toplumsal ve Zihinsel Tarihi kürsüsünün sahibi olan bir Çin uzmanıdır. Pek çok yayınının yanı sıra, 1997 yılında, *Actes de la recherche en sciences sociales*’in modern devletin oluşumuna ayrılmış olan sayısında, “Le pouvoir d’État en Chine” [Çin’de Devlet İktidarı], başlıklı bir makalesi yayımlanacaktır.

14 Joseph R. Strayer, *Les Origines médiévales de l’État moderne*, Payot, Paris, 1979 [1970].

gusal argüman– bîhaber olmaları, Roma İmparatorluğu’nu çok az bilmeleri, Yunan polis’ine dair malumatlarının da sadece Aristoteles vasıtasıyla olması sebebiyle [Batı devleti türünden] öncüller, emsaller bulmak mümkün değildir. Bilhassa da, daha güçlü bir argümana göre, 1100 sonrası ortaya çıkan Avrupa devletlerinin kendilerinden evvelki modellerden farklılıkları çok net olduğu gibi zayıf imparatorluklardan da ayrılırlar.

Batılı devletlerin güzergâhlarının özgüllüğü meselesiyle yakından ilgileniyorum, çünkü buna verdiğiniz cevaba göre, [küresel] tarih ölçeğinde karşılaştırma yapmak gibi bir silahla donanmak veya karşılaştırmayı Avrupa ölçeğiyle sınırlı tutmak mümkündür. Kaynakçanızı da, belgelerle nasıl haşır neşir olacağınızı da radikal şekilde değiştiren durumdur bu. “Avrupa devletlerini imparatorluklardan (Rus, Çin, Roma) ayıran nedir?” sorusu, anekdotik bir soru değil, gerçek bir ön sorudur: Strayer’e göre bu imparatorluklar, kendilerine çok geniş bir denetleme kapasitesi veren bir askeri güce sahip olmakla birlikte, yurttaşlarını ne siyasi oyunun, ne de en yakınlarındaki yerel çıkarların ötesindeki iktisadi faaliyetlerin içine dâhil ederlerdi (yahut belki çok kısıtlı bir kesimini dâhil ederlerdi). Söz konusu imparatorluklar – ve bu noktada pek çok kişinin mutabık olacağını düşünüyorum–, yerel temelli toplumsal birimlerin görece bağımsız biçimde hayatlarına devam etmelerine izin veren bir üstyapı –burada söyleyebiliriz– olarak ortaya çıkarlar. Örneğin aşiret veya köy temelli yerel yapılar, merkezî bir iktidarın iktidarını icrasından azıcık olsun etkilenmeksizin, Kabiliye yıllarca Türk egemenliğinde kalmıştı. Haraç ödeyebilir, genellikle kalıcı olmayan anlık askerî baskınlara maruz kalabilir, ama yapıları, mesela köylerin özerkliğini ve göreneklerini hiç etkilenmeden koruyabilirdiniz. İmparatorlukların yıkılışının fazlaca direnişle karşılaşmaması –Türk İmparatorluğu için doğrudur– ve bilinebildiği kadarıyla alt düzeydeki birimlerin toplumsal hayatlarında neredeyse hiçbir değişikliğe yol açmaması, bunun bir tür *a contrario* doğrulamasıdır.

Tarihçiler çoğunlukla normatiftir. Onlara göre, bu geniş denetleme yapısı çok ciddi bir insan kaynağı israfıdır. İmparatorlukların mobilize etme güçleri, mobilize edici etkileri görece düşüktür. Buna paralel olarak, devlete uyandırdıkları sadakat de çok ortalama düzeydedir; imparatorluklar, nesnel olarak da, öznel olarak da fazlaca mobilize etmezler. Şehir devletleri ise imparatorlukların aksine, siyasi yaşama ve tüm müşterek faaliyetlere yakinen dâhil ettikleri yurttaşlarını bütünleştirmek konusunda hayli ileri, küçük siyasi birimlerdir. Örneğin, liturjilerin* yerleştirilmesiyle birlikte,

(*) *Leitourgia*: Eski Yunan kentlerinde, kentin en zenginlerini, bazen dinî olmak üzere, kamusal hizmetleri şahsi servetleriyle yerine getirmekle mükellef kılan uygulama. Günümüzdeyse liturji kelimesi sadece bir Hristiyanlık terimi olarak kullanımdadır – ç.n.

zengin yurttaşlar en devlete has harcamalar olan kültür harcamalarına dâhil olurlar. Çağdaş toplumlarda kültür ekonomisi, devletin yok olması durumunda ayakta kalamayacak olan, bütünüyle yapay bir ekonomidir: Kültür hizmeti sunan tüm kurumlar (Milli Halk Tiyatrosu, müzeler, vb.) zararlıdır; kaynak toplayıp yeniden dağıtabilen bir merciin varlığı sayesinde var olabilirler; hiçbir sanat hâmisi bir taşra senfoni orkestrasını ayakta tutamaz... Bu bir simya örneğidir: Devlet, vergileri kültüre dönüştürür. Devlet mantığının görece bir özerkliği olduğunu burada görürüz: *France Culture*'ün tahsisatının devam ettirilip ettirilmemesine dair bir referandum yapılsaydı ve devletin ürettiği kültürel meşruiyet etkisi işlemeseydi; başka bir deyişle, insanlar *France Culture*'ü bilfiil kullanımlarına göre cevap verselerdi, tahsisat derhal kesilirdi. Liturji ile insanlar, ekonomik açıdan kayıp niteliğindeki (sembolik kazançlar bâkidir) bu harcamalara, yani kültürel harcamalara katılmış olurlar...

Strayer'e göre şehir devletlerinde devlete sadakat çok kuvvetlidir ve modern milliyetçiliği akla getiren biçimler alır. Bu, onun söylediği. Benim için bu, *a priori* mümkün değil. Vatanseverlik bile uygun bir kelime değil: Yunan yurttaşın şehre beslediği sevginin, faillerinin o zamanlar nâmevcut olduğunu bildiğimiz bir faaliyetin (eğitim sistemi) ürünü olan modern vatanseverlikle hiçbir ilgisi yoktur. Şehir devletleri imparatorlukların sahip olmadığı güçlere sahiplerdi, ama belirli bir eşğin ötesinde büyümeleri, yeni topraklara ve farklı topluluklara doğru genişlemeleri veya siyasi hayata geniş halk kitlelerini dâhil etmeleri imkânsızdı; bir *numerus clausus* uygularlardı, çünkü sadece küçük ölçekte işliyorlardı. Şehir devleti, büyüme sonucunda bir imparatorluğun çekirdeği haline gelir, ilhak edilir ve bu durumun yarattığı tüm çelişkilere maruz kalır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlanan, boyutları küçük kalan, askerî açıdan zayıf ve ilhaka mahkûm İtalyan şehirleri için de aynısı geçerli olmuştur.

Strayer, 1100 yılından sonra Avrupa devletlerinin iki modelin güçlü yanlarını bir araya getirdiğini söyler: Hem kudretli, büyük, geniş bir alana yayılmış ve geniş katılımlıdır, hem de ortak kimlik duygusuna sahiptirler. Bu noktada çok önemli bir meseleye değinmektedir. Son derece yapıcı bir tanımdır bu. Strayer özgül mobilizasyon mercilerini kurarak, geniş halk kitlelerinin bütünleştirilmesi meselesini küçük şehirlerde rastlanmayan özel bir çalışmayla çözen mercilere devlet demektedir. Bu ayrımdan akılda tutulması gereken, devlet ile ülke, devlet ile halk kitleleri, devlet ile denetim arasındaki ilişki meselesinin gündeme getirilmesi gerektiğidir (ki, sembolik sermaye birikimine dair daha önce gündeme getirdiğim gibi, sadece askerî denetim değil, aynı zamanda inançların, fikirlerin denetlenmesidir söz konusu olan ve bu bizi bir kez daha Hume ile karşı karşıya getirir).

Araştırma alanının sınırlarını çizdim: Modelim, esas itibariyle imparatorluklardan da, şehir devletlerinden de ayrı değerlendirilen bu prototip devletler için geçerli. Bir dahaki sefere, İngiliz tarihçi Victor Kiernan'ın, devletler açısından Avrupa'daki farklılıkları açıklayan faktörleri anlattığı "State and nation in Western Europe/Batı Avrupa'da Devlet ve Ulus" başlıklı, sentez niteliğindeki makalesini özetleyeceğim.¹⁵

15 Victor J. Kiernan, "State and nation in Western Europe", *Past and Present*, 31, Temmuz 1963, s. 20-38.

Devletin Oluşum ve Ortaya Çıkış Mantiğı: Sembolik Sermaye

Kiernan'ın makalesi, Batı'daki modern devletlerin hususiyetlerini, onun başka örneklerle ayrışan yanlarını izah edebilecek bir dizi faktörü sıralamaya çalışmasından ötürü önemlidir: sergilediği direnişlerle kralı bir idari yapı inşa etmeye mecbur bırakan güçlü bir feodal toplumun varlığı; ardından, güçlü bir hukukun varlığı nedeniyle, Osmanlı geleneğindeki daha iyi tanımlanmış bir mülkiyet hakkının mevcut olması; diğer bir faktör, düzenli ordularıyla, aşağı yukarı denk güçteki birden fazla devletin mevcudiyeti ve dolayısıyla, savaş yoluyla diğer devletlerle rekabet etme gerekliliği (Kiernan'a göre Roma ve Çin kendilerine denk bir rakibin olmamasından muzdariptir); modeller tedarik eden merkezi, disiplinli ve tekelci bir yapı olarak Kilise'nin varlığı. Bu, tüm tarihçilerin üzerinde mutabık olduğu önemli bir faktördür: Başka devlet teorisyenleri, mesela Michael Mann, teşekkül etmiş bir zümre olarak değil, mümin kitlesi olarak Kilise'nin önemini, Hristiyan mesajında yurttaş kavramının oluşumu için önemli bir ideolojik faktör olarak görerek [öne çıkarır].¹ Kiernan'ın dile getirdiği bir başka faktör de, devlet ile karmaşık bir diyalektığe giren tam veya kısmi özerk bir siyasi gövde olarak kenttir. Bunlara başka faktörler de eklenebilir; böyle bir mülahazaya dair bir fikriniz olsun diye saymakla yetindim. Batı devletinin nev-i şahsına münhasırlığını belirleyen faktörleri tanımlamaya çalışan çok geniş bir literatür var. Fransız tarihçilerin çok önemsedikleri bir olgu olan Roma hukukunun varlığını da bunlara eklemek lazım.

1 Michael Mann, "The autonomous power of the State: its origins, mechanisms and results", *Archives européennes de sociologie*, 24, 1985, s. 85-123. Ayrıca bkz. Mann, *The Sources of Social Power*, 2 C, Cambridge University Press, Cambridge, 1986-1993.

Kendim takip etmeyeceğim bir yolu görmenizi istedim. Amacım devletin doğuşunu açıklayıcı faktör sistemlerinin inşasına katkı sunmaktan ziyade, devletin oluşum mantığına dair bir tür model inşa etmeye çalışmaktır. Yani sunmaya çalışacağım, bir araya toplama dolayısıyla kısmen özgün; bir araya toplanan şeylerin pek çok yazarca dile getirilmiş olması itibarıyla ise aslında pek az özgündür. Devletin kökeninde yer alan özel sermaye türlerinin birikimine vesile olmuş boyutları art arda, tek tek (devletin özgül mantığıyla çelişse de, çözümlemenin gereklilikleri beni verginin, hukukun vb. doğuşunu birbiri ardına incelemeye zorluyor) çözümlemek suretiyle yapmayı arzulanmış, hem oluşum mantığını, hem de kendisini teşekkül ettiren unsurların toplamına indirgenemeyecek olan bir olgunun ortaya çıkışının –önemli bir kelime [*émergence*]– mantığını göstermektir. Bu süreçten bahsederken, sıkça billurlaşma metaforuna başvurulur. Daha katı bir şekilde ifade edersek süregiden bir birikim vasıtasıyla dönüşümlerin veya Pascal'ın deyimiyile “düzen” değişikliklerinin vuku bulabileceğini ifade etmesinden dolayı elverişli bir kavram olan ‘ortaya çıkış’ metaforuna da başvurulur: [böylece] bir mantıktan diğerine geçilebilir. Tüm şemanın, izleyeceğim genel hattın üzerinden hızla geçeceğim; bu, size sunacağım çözümlemelerin ayrıntılarında kaybolmamanız için bir tür taslak olacak. Göstermeye, çözümlemeye, kavramaya çalıştığım şey, farklı sermaye türlerinin ilkel birikimlerinin mantığıdır – ki, bunlar birikirken bir yandan da dönüşürler. Zimnen, önceki derste uzun uzun üzerinde durduğum sermaye türleri kavramını devreye sokuyorum; yani, ekonomik sermaye, kültürel sermaye (veyahut da en genel formuyla bilgi sermayesi), sosyal sermaye ve son olarak da sembolik sermayeyi devreye sokacağım.

Burada yapacağım şeyin anlaşılması açısından en gerekli ve en karmaşık kavram olan kültürel sermayeye dair bir çift laf edeceğim.² Sembolik sermaye, herhangi bir sermaye türü ile bu sermaye türünü bilecek ve tanıyacak biçimde sosyalleşmiş faillerin ilişkisinden doğan sermaye türüdür. Sembolik sermaye, kelimenin ifade ettiği gibi, bilme ve tanıma düzlemlerinde konumlanır. Anlaşılması için, geçtiğimiz yıllarda uzun uzun ortaya koyduğum bir örneği ele alacağım: Pascal'ın çözümlediği şekliyle “güç” Güç, bu sıfatla, yani fiziksel cebir yoluyla eylemekle kalmaz, aynı zamanda kendisine maruz kalanların o güce dair sahip oldukları temsil yoluyla da eyler; en sert ve en kaba gücün tanınma biçimi, gücün fiziksel etkisine boyun eğişin ötesindedir. Sermaye türünün fiziksel dünyanın mantığına en yakın durduğu en uç örnekte dahi, beşeri dünyada, sembolik bir etkinin eşlik etmediği hiçbir fiziksel etki yoktur. Beşeri eylem mantığının tuhaflığı, kaba kuvvetin hiçbir

2 Sembolik sermaye kavramına dair bkz: P. Bourdieu, *Esquisse d'une théorie de la pratique*, a.g.e., s. 348-376; *Raisons pratiques*, a.g.e., s. 116-123, *Méditations pascaliennes*, a.g.e., s. 125.

zaman salt kaba kuvvet olmaması, belli bir tür tanımayı temin etmek amacıyla kişiyi baştan çıkarması, ikna etmesi sonucunu doğurur.

Aynı çözümleme ekonomik sermayeye de tatbik edilebilir: Zenginlik, hiç bir zaman salt zenginlik olarak var olmaz. Toplumlara ve içinden geçilen zamana göre değişen bir tanıma biçimi vardır ve bundan ötürü, en kaba ekonomik güç, tanımanın zenginliğe sağladığı bir sembolik etkiyi de tatbik eder. Sosyal sermaye ve kültürel sermaye, sembolüğü zaten içerir. Kültürel sermayenin sembolik sermaye gibi işleme eğilimi o denli kuvvetlidir ki, kültürel sermaye kavramına şeklini vermiş bilimsel çözümlemeler, kültürel sermayenin doğa/tanrı vergisi bir yetenekle özdeşleştirilmesi nedeniyle, özellikle meşakkatlidir. Belagat, zekâ veya bilim kültürel sermayesine sahip olanlar, spontan bir biçimde, meşru bir otoriteye sahipmiş gibi algılanırlar. Otoriteleri spontan biçimde meşru kabul edilen teknokratik iktidar türlerinin, salt askerî iktidarlardan başka türde bir otoriteye sahip olmaları bundandır. Bilim ya da kültürle ilintili bir otoriteye sahip olan yöneticiler, doğanın kendilerine verdiği, hakkıyla kazandıkları ya da bir erdem olarak sahip oldukları bir beceri adına, iktidarlarını icra etmeye layık olarak kabul görürler. Sosyal sermaye, sahip olunan ilişkiler sermayesi olarak, sembolik sermaye gibi işlemeye en uygun olandır. Sembolik sermaye, her sermaye sahibinin, ek olarak sahip olduğu sermayedir.

Soyluluk gibi, katıksız olmaya yakın sembolik sermaye türlerinin üzerinde duracağım. Soylu [*noble*] kelimesinin etimolojisi üzerinde duracağım: *Nobilis* bilinen ve tanınan veya ileri gelen demektir. Siyaset alanı sembolik sermayenin en çok işlediği, var olmanın, mevcut olmanın fark edilmek anlamına geldiği yerdir. Bir siyasetçi, büyük ölçüde tanınan ve kabul edilen biridir. Skandalın itibar zedeleyici nitelikte, itibar zedelenmesinin de sembolik sermaye birikiminin tam zıddı olmasından dolayı, siyasetçilerin skandalardan kolayca zarar görmeleri tesadüf değildir. Garfinkel'in, [diğerleri arasında "rütbe indirme törenleri" de vardır] askerlerin rütbe indirme ritüelleri üzerine çok güzel bir makalesi vardır –Yüzbaşı Dreyfus'un rütbelerinin sökülmesi–. Takdis ritüellerinin tam tersi olan bu ritüeller kişiden, tanınmaya layık olduğu için sahip olduğu tanınma nişanlarını alarak, onu sembolik sermayeden yoksun anonim bir yurttaş sınıfına indirirler.³ Sadece "prestij" demememin nedeni, bunları tamamen ifade etmemesinden kaynaklanıyor. Bunu, [kavramı] inşa etmek için çektiğim sıkıntıyı göstereyim diye belirtiyorum. Ne denli meşakkatli ve kamakarışık olduğunu biliyorum. Şimdi size birkaç cümle olarak söylediklerim, çok uzun zaman düşünülemez gelmişti bana. Bunu zevk için bir icat yapmadığımı teminatı olarak söylüyorum...

3 Harold Garfinkel, "Conditions of successful degradation ceremonies", *American Journal of Sociology*, 61 (5), 1956, s. 240-244.

Sermayenin Yoğunlaşma Sürecinin Aşamaları

Bu ilk sermaye birikiminin mantığını göstermeye çalışacağım. Devlet, farklı sermaye türlerini ve her birini öncelikle kralın –sonradan işler biraz daha karmaşık hal alacaktır– çevresinde toplayarak kendini inşa eder. Devlet denilen bu son derece şaşırtıcı gerçekliği ortaya çıkaran süreç, tüm bu türlerin (fiziksel iktidar, ekonomik iktidar vb.) büyük bir hızla tek bir noktada yoğunlaşması ve farklı türlerin aynı ellerde yoğunlaşmasından (yoğunlaşma ve meta-yoğunlaşma) müteşekkil bu ikili süreçtir. Aslına bakarsanız, bu yoğunlaşma süreci aynı zamanda hususi bir uzamın, hususi bir oyunun, içerisinde hususi bir oyun oynanan hususi bir alanın özerkleşmesi süreci olarak da tarif edilebilir. Benim çözümlemem, içerisinde bir devlet aklının –aklın hem nesnel hem de öznel anlamlarıyla– yani ahlâkın, dinin, siyasetin vb. mantığını taşımayan hususi bir mantığın işlediği bürokratik bir alanın özerkleşmesi sürecini tarif etmeyi amaçlıyor. Mantıksal ve kronolojik [*logique et chronologique*] bir sıraya tekabül eden dört safha takip edeceğim, çünkü devletin oluşumu, tarihsel olarak aşağı yukarı birbirini takip eden aşamalardan geçer. Ama bir kronolojiyi takip etmekle yetindiğimi zannetmiyorum.

İlk safha: Yoğunlaşma süreci ve ona eşlik eden ortaya çıkış süreci. Birikmekte olan devlet sermayesinin farklı boyutlarını çözümleyecek, devletin oluşumunu anlamak için sembolik sermayeye öncelik verilmesi gerektiğini göstereceğim. Bu, dar anlamıyla materyalist bakış açısını tersine çevirir. Sembolik sermaye mefhumu, materyalist bir sembolik teori yapma işlevini görür. Yapmaya çalıştığımı ille de nitelemek gerekirse eğer, “genişletilmiş materyalizm” denilebilir. Kimilerinin, sembolik sermayeyi ekonomik sermayenin önüne koymam dolayısıyla, altyapı ile üstyapı arasındaki o eski karşıtlığı tersine çevirdiğimi ve bu nedenle idealist, spiritualist (artık ne isim koyarlarsa) olduğumu söyleyeceğinin bilincindeyim. Bu hatalı, çünkü o ikiliği reddediyorum. Yoğunlaşma sürecini, tek bir boyutta kalmanın imkânsız olduğunun bilinciyle, her boyutunu ayrı ele alarak analitik biçimde tarif edeceğim; mesela vergilerin ve vergilendirmenin oluşumunu çözümleyerek, verginin toplanmasının da ancak ve ancak sembolik sermayenin eşzamanlı birikmesiyle mümkün olabileceğini göstereceğim. Yani her bir sermaye türünün yoğunlaşma süreçlerini tarif edeceğim ve aynı zamanda, söz konusu yoğunlaşmanın anlamını sorgulayacağım. Evrenselleşme/tekelleşme karşıtlığı etrafında oynayacağım: Bir yoğunlaşma süreci, hem bir evrenselleşme süreci –yerelden ulusa, hususiden evrensele geçilmektedir–, hem de bir tekelleşme süreci olarak tarif edilebilir, ama her ikisini bir arada tutmak zaruridir.

İkinci safha, hanedan devletinin mantığı. 17 yüzyıl öncesinde devletten bahsedilemeyeceğini ısrarla vurgulayan bazı tarihçilerle birlikte, devletin

mülkiyetinin, şahsî bir mülkiyet olduğu bu patrimonyal devletin ayırt edici özelliklerini ortaya koymaya çalışacağım. İlk olarak, başka bir konu için –yeniden üretim stratejileri–⁴ geliştirdiğim kavramlardan faydalanarak bu hanedan devletinin özgüllüğünü, kendine has mantığını tarif etmeye çalışacağım. Taht kavgalarında görüldüğü üzere, bir hanedan devletinin siyasetinin, verâset etrafında verilen aile savaşlarının mantığına nakşolduğunu göstermeye çalışacağım. O halde, köylülerin veya soylu ailelerinin iç politikaları için inşa edilmiş modellerden, devlet düzeyinde uygulanan bir modele mantuksal olarak geçilebilir. Hanedan siyaseti büyük ölçüde, birbirlerine bağımlı yeniden üretim stratejilerinden müteşekkil bir sisteme göre düzenlenmiş bir siyasettir. Peşi sıra inceleyeceğim ikinci nokta, hanedan devletinin özgül çelişkileri olacak: Hanedan devleti, aile ölçeğindeki yeniden üretim stratejilerine dayanması itibariyle, hanedan siyasetinin aşılmasını teşvik eden çelişkilerin taşıyıcısıdır. Bu tarihçilerin sorduğu bir sorudur. Mesela Andrew Lewis hanedan devletinden nasıl çıkıldığını, kralın mülküyle özdeşleşmiş devletten, kralın şahsından ayrılmış devlete nasıl geçildiği sorusunu sorar.⁵ Bana göre hanedan mantığı, hane ölçekli temel birimlerde gözlemlediğimiz, salt patrimonyal olan modelden çıkılmasını zorunlu kılan bazı çelişkileri barındırır; ki bunların başında, kralla erkek kardeşleri arasındaki ilişki gelir.

Üçüncü safhayı “kralın evinden devlet aklına”⁶ biçiminde adlandırabiliriz. Yoğunlaşma ve dönüşüm süreçlerinin muhtevasını göstermeye çalışacağım. İki ilke arasındaki çatışmayı gösterdikleri için sosyologlar açısından önemli olan geçiş süreçlerine ilişkin net gözlemlerin eksik olması bu işi çok güç kılar. Pek çok toplumsal çatışma, eski bir yeniden üretim modelinin taşıyıcıları ile yeni bir yeniden üretim modelinin taşıyıcıları arasında geçen çatışmalardır. Ancak bu çatışmaların en önemli kısımları örtük ve faillerin bilinçlerinin berisindedir. Dolayısıyla, bir model inşa etmek için nelerin elverişli ve vazgeçilmez olduğunu kavramak açısından son derece titiz gözlemler yapmak gerekir. Geçiş sürecinin merkezindeki gerilimlerden biri, aile temelli bir yeniden üretim tarzından –hanedan devletinin kusursuz hâle getirdiği verâset tarzı–, eğitim sisteminin belirleyici bir rolle müdahil olduğu, daha karmaşık, daha bürokratik bir yeniden üretim tarzına geçiştir.⁷ Aile tarzı

4 Bu kavram için bkz. Pierre Bourdieu, “Stratégies de reproduction et modes de domination”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 105, 1994, s. 3-12.

5 Andrew W. Lewis, *Le Sang royal. La famille capétienne et l'État, France, Xe-XIVe siècles*, Gallimard, Paris, 1986 [1981].

6 P. Bourdieu bu ifadeyi sonradan bir makalesinin başlığında kullanacaktır: “De la maison du roi à la raison d'État. Un modèle de la genèse du champ bureaucratique”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 118, 1997, s. 55-68.

7 P. Bourdieu'nün “Le patronat”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 20, 1978, s. 3-82 (Monique de Saint Martin ile), ve ardından *La Noblesse d'État, a.g.e.*, 4. bölümde yer alan çözümlemelerin temelinde söz konusu şema vardır.

yeniden üretim hem okul modeli aracılığıyla, hem de okul modelinin yanın-
da eylemeye devam eder. Bürokratik devlete göbekten bağlı, kraldan bağımsız güçleri olan insanlar, aynı zamanda eğitsel yeniden üretim tarzına göbekten bağlıdır ve bu sebeple, aile ve verâset temelli yeniden üretim tarzı karşısında gitgide daha hoşgörüsüz hale gelirler. Aşağı yukarı her şeyi söyledim size. Bu yanlış çünkü merak unsurunu ortadan kaldırıyorum ama öte yandan, nereye gelmek istediğimi bilmeniz önemli; öteki türlü, tam olarak emin olmadığım tarihi ayrıntılarda boğulduğumu ve başkalarının benden çok daha iyi ders anlattığını düşüneneceksiniz.

Sadece değinip geçeceğim dördüncü bir safha daha var: bürokratik devletten refah devletine geçiş. Bu safhanın derdi, devlet ile toplumsal uzam ve toplumsal sınıflar arasındaki mücadeleler ile devletin inşası için yaşanan mücadelelerden, devletin varlığıyla bağlantılı son derece kendine has bu sermayenin temellükü için verilen mücadelelere geçiştir. Burada salt bürokratik nitelikte bir mantığın özerkleşmesi süreci söz konusudur: Bu sürecin anlamı budur tamamen ama salt doğrusal, eklemelerle ilerleyen Hegelci bir mantıkta da değiliz. Tüm alanlar gibi bürokratik alanın da ilerlediği ve gerilediği safhalar vardır; patrimonyal devletin tüm özelliklerine sahip kral benzeri bir cumhurbaşkanlığı makamı, patrimonyal bir devlete geri gidişin habercisi olabilir. 1981’de François Mitterrand iktidara geldiğinde [basında] gördüğüm yazılarda “*Banque de France*’m [Fransa Merkez Bankası] başkanlığına atanan, Cumhurbaşkanı’nın dostu Falanca Bey” şeklinde ifadeler yer alıyordu. Bu durum, atanan şahsın ve yapılan atamanın meşruiyetine dair en dikkat çekici göstergeydi. Weberci rasyonelleşme kavramının iddia ettiği türden doğrusal bir mantık içerisinde olmadığımızı gösteren bir örnektir bu.

Bu öyle düşünüp taşınmadan yapılmış bir yorum değil; niyetim, gitgide daha formel, gitgide daha âdil, gitgide daha bürokratik, gitgide daha evrensel bir süreç yaşandığını düşünmenizin önüne geçmek. Kendi kendime sordüğüm soru önemli: Bürokratik model, vekâlet ve bilhassa da denetimin vekâleti mantığıyla neredeyse kaçınılmaz biçimde (sosyolog olarak bunu söylerken dehşete kapılıyorum), çok kuvvetli bir eğilim olarak, ama neredeyse kaçınılmaz biçimde, otoritenin kötüye kullanılmasını, iktidarın kötüye kullanılmasını, bilhassa her türlü yozlaşma biçimini ister istemez içinde barındırır mı diye sorulabilir. Devletin ilk safhasıyla, şahsî devlet türleriyle bağlantılandırılması âdetten olan yozlaşma, bürokratik türdeki yapılar geliştikçe ortadan kalkar mı, yoksa daha ziyâde, bizzat bürokratik vekâletin mantığına kazılı değil midir? Bu noktada, çağdaş iktisatçıların geliştirdiği son derece kayda değer modeller vardır. Mesela Jean-Jacques Laffont, devlet aklının, bizzat devletin çevresinde bile tam olarak kendini dayatamadığına dair eko-

nometrik bir yozlaşma modeli ortaya koymuştur.⁸ Bu derse hazırlanırken çıkarsızlık meselesini; devletin, çıkarsızlık buyruğunu çiğneyenleri cezalandırmak üzere sahip olduğu hukukî yaptırımları uzun uzadıya ele almıştım.⁹ Eğer devlet sahiden de benim olduğunu söylediğim şeyse, yani bir tek noktada toplanma ve birikme süreciyse, üzerinde düşünülmesinin bu kadar zor oluşunu anlayabiliriz, zira pek çok şeyi aynı anda düşünmek gerekmektedir. İşte bundan, kendimi sürekli olarak Platon'un bahsettiği, iki eliyle üç elmayı yakalamaya çalışan çocuk gibi hissediyorum...

Hanedan Devleti

Şimdi en başından başlayacağım, yani hanedan devletiyle. Hanedan devletinden bahsetmek niye? Anakronizme düşmememeye gayret eden bazı tı-tiz tarihçiler (tarihçilerin geçmişten, bugüne ait fikirlerle bahsetmelerine, toplumsal eleştirinin süzgecinden geçirmemelerine sıklıkla rastlanır) eski dönemlerde devletten bahsetmenin anakronizm olduğuna dikkat çekerler. Richard J. Bonney'nin, *The European Dynastic States (1494-1660)* [*Avrupa Hanedan Devletleri*] kitabı ile CNRS'nin *La Genèse de l'État Moderne* [*Modern Devletin Oluşumu*] üzerine derlemesinde yer alan makaleden¹⁰ yararlanıyorum. Bonney, modern anlamıyla ulus-devlet kavramını devletin ilkel biçimlerine tatbik ederken, hanedan devletinin özgüllüğünü teşkil eden şeyi gözden kaçırma riskiyle karşı karşıya kaldığımızı vurgular: "1660 yılından evvelki dönemin en önemli kısmında [ve kimisi için çok daha ötesinde], hayli şaşırtıcı Fransa örneği haricinde, Avrupa monarşilerinin çoğu bizim anladığımız anlamıyla ulus-devletler değillerdi. Çoğu monarşi, farklı toprak parçalarının, [bunun tipik örneği Avusturya ve İspanya Habsbourglarıdır], esasen monarkm şahsı etrafında birleşmiş farklı devletlerin bir araya gelmesiyle oluşan birer bütündü." Bu, hanedan devletlerinin ayırt edici özelliklerinden biridir. Hem nesnel hem de öznel nitelikteki temel bağ, en basit yurtseverlik esası olarak monarka duyulan sevgiden geçerdi. Bonney, bu safhada savaşların çoğunun taht savaşı olduğuna dikkat çeker (bu, çok beğendiğim bir nokta); hanedan devleti ile ulus-devlet arasındaki ayrımın net biçimde koyulmamasının, bizleri hem hanedan devletin hem de modern devletin özgüllüklerini kavramaktan men ettiği gerçeği üzerinde ısrarla durur.

8 Jean-Jacques Laffont, "Hidden gaming in hierarchies: facts and models", *The Economic Record*, 64 (187), 1988, s. 295-306.

9 Bkz s. 17, dipnot 1.

10 Richard J. Bonney, *The European Dynastic States (1494-1660)*, Oxford University Press, New York, 1991, ve "Guerre, fiscalité et activité d'État en France (1500-1660)", J.-P. Genet ve M. Le Mené (der.), *Genèse de l'État moderne*, a.g.e. içinde, s. 193-201.

Birkaç yıl evvel bu bağlamda, modern spor üzerine bir kopuş metni hazırlamıştım.¹¹ Beşerî bilimler uzamında pek revaçta olmayan bir nesne olan spor hakkında çalışanlar, –ne yaptıklarını söylemeden evvel nedenlerini veriyorum ama bence ikisi birbirinden ayrılamaz– hem kendilerine hem de disiplinlerine itibar kazandırmak adına, modern sporların soybilimini yapmak ve futbolun atasını *la soule*'de, hokeyin atasını 12. yüzyıldaki falanca çekiç oyununda vb. aramak zarureti hissederdiler. Bunun tarihsel bir hata olduğunu, zira 19. yüzyılda bir kopuş yaşandığını ortaya koymuştum: Modern sporlar, bir “yeniden icadın” veya yeni bir bağlama referansla (İngiliz *boarding schools*'ların [yatılı okullar] gelişmesi) yapılan bir icadın sonucudurlar. Hem hanedan devleti, hem de modern devlet üzerine düşünürken de aynı kopuş işe koşulmalı. Futbol, *la soule*'ün devamı olmadığı gibi, modern devletin de bir anlamda hanedan devletinin devamı olmadığını bilmek gerekir.

Şimdi Bonney'nin hanedan devleti demeyi kabul ettiği şeye devlet adını vermeyi dahi reddeden bir başka yazara, Joachim Stieber'e referans vereceğim.¹² Stieber'e göre, 17 yüzyıldan evvel devlet yoktur. Papanın onayını gerektiren bir seçimle belirlenen bir monark olan Germen İmparatoru'nun gücünün kısıtlılığı üzerinde durur: 15. yüzyıl Almanya tarihine, ailelerin refahına ve mülklerine yönelik ayrılıkçı prens politikaları damgasını vurmuştur. Yeni modern devletin ayırt edici özelliklerinin hiçbirini görmüyoruz. Yeni ortaya çıkmakta olan modern devletin en temel ayırt edici vasıfları olan monarkın şahsından ayrı siyasî bünyeye ve ulusun ülkesinin sınırları dahilinde diğer siyasî bünyelerin ortaya çıkışına (feodal soylular ve Kilise de dahil) ancak 17. yüzyıl Fransa ve Almanyası'nda rastlanır. Stieber'e göre, modern devletin temel özelliklerinden biri, kraldan ve diğer güçlerden ayrı bir bürokrasinin varlığıdır. Öte yandan, Stieber 1330 ilâ 1650 yılları arasında Avrupa siyasetine, bir mülk sahibi anlayışının damga vurduğunu gösterir. Prensler mülk sahibi anlayışına sahiplerdir: Hükümetlerine ve sahip olduklarına sanki kendi mallarıymış gibi yaklaşır, bunun sonucu olarak da siyaseti sanki bir mülk yönetir gibi yönetirler. Dolayısıyla ona göre, 17 yüzyıl evveli için devlet kelimesini kullanmak bir anakronizmdir. Bu iki tarihçiye katılıyorum ama kendi meslekleri içinde azınlık oldukları bir gerçek...

11 P. Bourdieu burada, şu başlıklarla yayımlanan bir konferansından bahsediyor: “Comment peut-on être sportif?”, *Questions de sociologie, a.g.e.* içinde, s. 173-195; “Programme pour une sociologie du sport”, *Choses dites, a.g.e.* içinde, s. 203-216.

12 Joachim W. Stieber, “Pope Eugenius IV, the Council of Basel, and the secular and ecclesiastical authorities in the Empire: the conflict over supreme authority and power in the Church”, Heiko A. Oberman (der.), *Studies in the History of Christian Thought* içinde, cilt. 13, Leyde, Brill, 1978.

Devlet: İktidarların Üstündeki İktidar

Hanedan devletin özgül mantığını farklı sermaye türlerinin bir noktada yoğunlaşması olarak çözümlemek için, söz konusu yoğunlaşma sürecini tarif edeceğim.¹³ Askerî, ekonomik, sembolik sermayelerin bu farklı birikim şekilleri, birbirleriyle etkileşim içerisinde gerçekleşip bir bütün oluştururlar ve devletin özgüllüğü bu bütünleşmedir. Aynı iktidarın farklı sermaye türlerini kendi bünyesinde toplaması bir tür üst-sermayenin; sermaye üzerinde iktidar uygulayabilmek gibi bir özelliğe sahip olan bir sermayenin ortaya çıkışma sebebiyet verir. Spekülatif ve soyut gibi görünebilecek olsa da, bu çok önemlidir. Yapılabilecek tanımlardan birisi de devletin üst [méta] olduğu, iktidarların üzerindeki iktidar olduğu şeklindedir. Farklı sermaye türlerinin birikimini çözümlemek, devletin, neden diğer sermaye türleri üzerinde güç sahibi olan bir sermayeyi elinde tutmakla bağlantılı olduğunu kavrayacak araçlara sahip olmak anlamına gelir. Bu noktada aklımda, ekonomist François Perroux'un, sermayeden bahsedilirken sermayenin iki hâlinin birbirinden ayrılması gerektiğini ifade ettiği çözümlemesi var:¹⁴ kültürel sermaye sahibi (örneğin, elinde coğrafya diploması olan) ile bu sermayeye güç/iktidar kazandıracak olan sermayenin sahibi (mesela coğrafya kitapları yayıncısı). Bu sonuncu, basit sermaye sahibinin yayın yapıp yapamamasını belirleyen bir üst-sermayeye sahiptir.

Sermayeye sahip olmakla söz konusu sermayeye güç kazandıran bir sermayeye sahip olmak arasındaki ayrım, tüm alanlarda geçerlidir. Farklı sermaye türlerini çok büyük miktarlarda bünyesinde toplayan devlet, iktidarını her bir sermaye üzerinde uygulayabilmesine imkân veren bir üst-sermayeye le donanmıştır. Soyut gibi görünebilecek olan bu tanım, sermaye sahiplerinin pek çok şeyin yanı sıra farklı iktidar türleri arasındaki tahvil oranı üzerine de mücadele verdiği yer olan iktidar alanı mefhumuyla ilişkilendirildiği takdirde, son derece somut hâle bürünür. Örneklerle çok daha iyi anlayacaksınız: diplomaların yeniden kıymetlendirilmesi için veya ENA'ya dair bir reform için, vb. verilen mücadeleler. Kısacası, *Le Monde* gazetesini –okur kitlesi iktidar alanını doldurmakta olan kişilerdir– sermaye sahiplerinin ilgisi ni çekecek haberlerle doldurup taşıran, tahvil oranlarını veya farklı sermaye türleri ve dolayısıyla bu sermayeleri ellerinde tutan farklı sermaye sahipleri arasındaki tahakküm ilişkilerini tanımlamak için sermaye sahipleri arasında verilen daimi bir mücadelenin edimleri olarak okunabilecek bir yığın mücadele vardır. Oysa devlet, bir üst-sermaye sahibi olarak öyle bir alandır ki, fa-

13 P. Bourdieu, "Esprits d'État. Genèse et structure du champ bureaucratique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 96-97, Mart 1993, s. 49-62; Ayrıca *Raisons pratiques*, a.g.e., s. 101-133.

14 Özellikle bkz. François Perroux, *Pouvoir et économie*, Dunod, Paris, 1973.

iller o alan içerisinde, diğer alanlar üzerinde iktidar sahibi olmanın mücadelesini verirler. Örneğin, Danıştay üyelerinin emeklilik yaşı bundan böyle 70 değil, 65 olsun: Bu, devletin, sermaye mücadelesi açısından fevkalade öneme sahip bir girişim olurdu (bir yığın şeye ve en önemlisi de kuşaklar arasındaki güç ilişkilerine bir meydan okuma olduğu için, bu reformu geçirmesi kesinlikle kolay olmazdı). İnsanların başbakanlık bürosunun kapısını aşındırmasının veya ona telefon etmelerinin nedeni, yeniden bölüştürme işini gören alanlar-üstü tedbirlerden birinin tehdit edebileceği belli bir sermaye türünün desteklenmesini veya muhafaza edilmesini görüşmek olacaktır...

Bir başka örnek, [diplomalar arası] denkliklerdir. Fabius, ENS çıkışlıların ENA ile denklige sahip olacaklarını söylemişti.¹⁵ İktidar alanı mantığı açısından devasa bir tedbirdir bu, çünkü sermaye türleri arasındaki tahvil oranına dokunur: Dolar 5 Frank iken 2 Frank olacak demek gibi bir şeydir. Bu durumda, ENS çıkışlıların hisseleri 3'ten 5'e çıkmaktadır. Devlet, diğer sermaye türlerine güçlerini veren bir sermayenin üretildiği, muhafaza edildiği ve yeniden üretildiği bir alanın bir tür üst-alanı olarak kademeli biçimde teşekkül ettiği için, bu türden alan-üstü tedbirler alabilir. Bu noktada iktidar alanı ile devlet arasındaki bağlantıyı, ilişkiyi kuruyorum: İktidar alanının birleştirici ilkelerinden biri, alan içindeki insanların, farklı sermaye türlerinin muhafazası ve yeniden üretimi konusunda güç sahibi yapan sermaye için, yani devlet üzerindeki güç için savaşmalarıdır. Bu, yapmakta olduğum şeye dair, sizlere bir yön verme amacını taşıyan bir "üst-başlık" idi.

Sermaye Türlerinin Yoğunlaşması ve Yitirilmesi: Fiziksel Güç Sermayesi Örneği

Şimdi asıl noktaya, yani birikim sürecinin farklı boyutlarını tarif etmeye geliyorum. Askerî güçle başlıyorum. Bazı tarihçiler beni beklemeyerek, devletin nasıl teşekkül ettiğini anlamak için birikim sürecini izah eden ve dikkatleri çekeceğim faktörlerden bazılarını sıralamıştır. Ancak onları [benim yapacağım şekilde] net bir sermaye türleri teorisiyle eklemlmeleri çok nadirdir. Bunu, çözümlememin ne kadar özgün olduğunu vurgulamak için değil, aynısını daha önceden gördüğünüz hissine [*deja-vu*] kapılmamanız için söylüyorum. [...] Devletin oluşumunun, askerî güç ve vergi sistemi ile ortaya çıkan asgari bir tanımı vardır. Oysa mesele çok daha karmaşıktır: Bu fiziksel güç sermayesinin yoğunlaşma süreci sonradan, kamusal güç dediğimiz şey hâlini alacaktır. Tekelin bir mülksüzleşme temelinde teşekkül etmesi itibarıyla bu süreç aynı zamanda bir ayrılma sürecidir. Yine, daha önce varlığından bahsettiğim müphemlik: yoğunlaşma = evrenselleşme + tekelleşme. Ka-

15 1984-1986 yıllarında Başbakanlık yapmış olan Sosyalist Laurent Fabius ENS çıkışlıdır.

musal bir güç kurmanın anlamı, devlet tarafında olmayanları kuvvet kullanmaktan men etmektir. Benzer şekilde, eğitim temelinde bir kültürel sermaye tesis etmek o sermayeye sahip olmayanları cahillığe ve barbarlığa; dinsel türde bir sermaye tesis etmek de din adamı olmayanları fâni statüsüne sevk etmektir. [Bunun altını çizmek] çok önemli çünkü bu çehrelerden biri genellikle unutulur (bilhassa Elias ve Weber için geçerli bu). Yoğunlaşma süreci –bu kez Elias gayet netlikle görmüştür– bir ayrılma, mülksüzleşme sürecini de ihtiva eder. Elias'ın, şiddetin [seküler] gerilemesini ele alışına bakın. (Elias düşüncesinin ateşli bir savunucusuyum ama biraz sinirlenmeye başladım çünkü şimdilerde bir tür kutsallaştırmayla karşı karşıya bulunuyor... Ben aslında Elias'ı, katkılarından ziyâde geçerken yolda unuttukları yüzünden seviyorum.)

Kamusal fizikî gücün yoğunlaşmasına, sıradan şiddetin tasfiyesi eşlik eder. Elias, modern spor üzerine, devletin bireysel faileri fizikî şiddetten men ettiği bu süreçle bağlantılı çok güzel metinler yazmıştır.¹⁶ Weber'in cümlesi Elias'ın [düşüncesinin] kayda değer kısmına nüfuz etmiştir: Devlet meşru şiddet tekelidir. Devlet olmayanlar ya da devlet tarafından vekâletlendirilmiş olmayanlar şiddet uygulayamaz, yumruk atamaz, kendilerini müdafaa edemez... Fizikî şiddet ancak, özel olarak bununla görevlendirilmiş, üniformasıyla toplum içerisinde net bir şekilde tanınan, uzmanlaşmış bir grup; yani sembolik, merkezî ve disiplinli bir grup tarafından tatbik edilebilir. Weber'in, hakkında muhteşem sayfalar yazdığı disiplin mefhumu¹⁷ çok önemlidir: Aynı zamanda denetim altına almadan, fizikî kuvveti yoğunlaştıramazsınız; aksi takdirde, fizikî kuvvetin kötüye kullanılması söz konusu olur. Zimmetine para geçirmek ekonomik boyut için neyse, fizikî şiddetin kötüye kullanılması da fizikî şiddet için odur. Fizikî şiddet toplum adına, kimliği sembolik üniformasıyla net bir şekilde anlaşılan, uzmanlaşmış ve disiplinli, yani bizzat kendisi hiçbir emir ortaya koymayan, merkezî bir emre tek bir adam gibi itaat edecek olan, bu amaç için oluşturulmuş bir bünyede yoğunlaşabilir.

Düzeni korumakla mesul kurumlar olan polis ve adalet güçleri böylelikle, sıradan toplumsal dünyadan yavaş yavaş ayrılmışlardır. Bu, gerilemelerden muaf bir süreç değildir. Hanedan devletinin ilk safhasındaki bu fizikî kuvvet yoğunlaşması öncelikle feodal düzene karşı gerçekleşmişti: Fizikî şiddet tekelinin kurulmasının ilk tehdit altında bıraktığı [zümreler], özgül sermayeleri askerî gücü tatbik etme hak ve görevine dayanan feodaller ile soylulardı. Kılıç soylularının, statülerinden dolayı savaşçılık işlevinin tekeli ellerinde

16 Norbert Elias, "Sport et violence", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 6, 1976, s. 2-21.

17 Max Weber, "The meaning of discipline", Hans H. Gerth ve Charles Wright Mills, *From Max Weber: Essays in Sociology* içinde, Oxford University Press, New York, 1946, s. 253-264.

bulundurmaları, bir fizikî şiddet sermayesinin oluşturulmasıyla, meslekten asker olanlardan kurulu bir ordunun tesisiyle tehdit altına girmişti (bilhas- sa da, soylulukla en çok özdeşleşmiş olan sahada, salt teknik açıdan onlar- dan üstün olabilecek paralı askerlerden müteşekkil olduğundan). Silah us- talarının, statüleri dolayısıyla silahların ustası olanların da ustası haline ge- lebilen, halk tabakasından bu kimselerin ortaya çıkışı tahlil edilmelidir. 17 yüzyılın kazuistik tartışmalarına yol açan sorular buradan çıkıyordu: Silah- lara son derece hâkim bir halk çocuğu silah kullanmayı bilmeyen bir soylu- dan daha soylu değil midir? Elias'da okuyabilirsiniz bunları. Hepsisi de fizikî sermayenin yoğunlaşmasının sonucudur.

Bu fiziksel sermaye yoğunlaşması ikili bir bağlamda gerçekleşir. Modelin inşasında zor olan, birden fazla boyutu bir arada tutmaktır: Bazı [araştırma- cılar] bir boyutu çok iyi görürken diğerlerini görmez. Pek çok bilimsel tar- tışma tek fikre saplanmış, tek yanlı bir anlayışın ürünüdür: Yüz tartışmayı sonlandırmak için, iki veya üç şeyi bir arada tutmak yeter çoğunlukla. Kimi- lerine göre profesyonel orduların yaygınlaşması, aynen vergide olduğu gibi savaşlarla bağlantılıdır ama öte yandan, içeride yaşanan bir savaş vardır; ver- gi toplamak bir tür iç savaş şeklinde yaşanır. Bu demek oluyor ki devlet iki- li bir bağlama göre teşekkül eder: Bir yandan başka mevcut veya potansiyel devletlere, yani rakip prenslere karşı: ki bu, toprak için verilen savaşları yü- rütmek üzere fiziksel güç sermayesini toplaması gerektiği anlamına gelir; öte yandan da bir iç bağlama yanıt olarak, karışt güçlere, yani rakip prenslere ve- ya vergi toplanmasına, askere alınmaya direnen ezilen sınıflara karşı. Bu iki etmen, içerisinde salt askerî kuvvetlerle iç düzenin sağlanması için tasarlan- mış polis kuvvetlerinin kademeli biçimde ayrışacağı güçlü orduların yaratıl- masının önünü açar. İki gücün çok uzun süre birbirlerine karışmış olmasın- dan ötürü, ordu ile polis arasındaki, bugün aşikâr olan bu ayrışma süreci son derece yavaş gerçekleşmiştir.

Bize aşikâr gelen bu sürece şaşmak için, geleneklerin, “hukukun” olduğu ama doğru kararın hizmetine sunulmuş özel bir kuvvetin [bulunmadığı], devletsiz denilen toplumlarla karşılaştırmaya gitmek gerekir. Bu toplumlar- da fiziksel şiddetin tatbiki, intikam formunda, aileye bırakılmıştır. Kabili- ye'ye dair tarif ettiğim gibi,¹⁸ bir üst merciin (hâne-üstü, aşiret-üstü) yoklu- ğu, herkesin meydan okuma ve hemen cevap verme mantığının esiri oldu- ğu, hiç bitmeyen intikam döngülerine yol açar. Saldırıya maruz kalan her- kesin, sembolik sermayesini yitirmek istemiyorsa kaçınılmaz biçimde sal- dırgan hale gelmesinden ötürü şiddet döngüsü durmaksızın devam eder, çünkü onu durduracak bir merci ya yoktur ya da gerekli fiziksel güçten [fi- ziksel güç sermayesinin üzerinde yoğunlaşmasından] yoksundur [...]. Bu

18 Pierre Bourdieu, “Le sens de l'honneur”, *Esquisse d'une théorie de la pratique*, a.g.e. içinde, s. 19-60.

toplumlar, bizim toplumlarımızın görünmez hâle getirdiği meseleleri açıkça ortaya koyarlar. Mesela bugün gözlerimizin önündeki [Yugoslavya'da], fiziksel şiddetin kullanımıyla bağlantılı etik meseleler... Bir uluslararası hukuk dayatmak için uluslararası düzeyde müdahale edebilecek ulus-üstü güçler mevcut mudur?

Bu noktada sizi Aiskhylos'un tragedyası Oresteia'da, koronun Orestes ile ilgili söylediği "Nasıl oluyor da, bir suçu cezalandırmak için suç işlemek zorunda kalıyoruz" sözüne yönlendiriyorum. Bu döngüden nasıl çıkılır? Bizze son derece haklı görünse de, Orestes'in eylemi, tıpkı cezasını vermesi gereken suç gibi bir suç değil midir? Ceza, aynen kendi cezalandırdığı suç gibi, bir suç değil midir? Bunlar, devletin meşruiyetinin kabulünün tamamıyla unuttuğu sorulardır ve bir tek, ölüm cezasına dair bunaltıcı tartışmalar ortaya atıldığında hatırlanırlar. Bu, devlet-öncesi dönemlerdeki köklere geri dönmenin uyandırdığı, devlete *doxa* düzeyinde iştirakimizin örneklerinden biridir. Bir mobilizasyonun (kelimenin siyasete askeri bilimlerden girmesi tesadüf değildir); yani iştirakin, tanımanın, meşruiyetin inşası çalışmasına dayanması itibarıyla, fiziksel sermaye birikiminin sembolik sermaye birikiminden ayrı ilerlemediği hemen görünür. Fiziksel sermaye birikimini, devletin inşasının lokomotifine haline getirmenin altında tek-nedenci, son derece naif bir mantık vardır. O halde, eşzamanlı veya önceleyen bir sembolik sermaye birikimi olmadan fiziksel sermaye birikimi olmaz.

Merkezî Bir Ekonomik Sermayenin Oluşturulması ve Özerk Ekonomik Uzamın İnşası

İkinci etmen: Para girişini sağlamak üzere genellikle fiziksel güç sermayesiyle ilişkilendirilen vergilendirme. Devletin üst-alan olarak, tüm alanları inşa eden güç olarak inşası, her bir alanın inşasından [geçer]. Size çok spekülâtif görünebilecek şeyler söylüyorum ama bu bir laf cambazlığı değil. Alan kavramını geliştirirken, Durkheim, Weber ve Marx'ın tarif ettiği, toplumların zaman içerisinde ilerledikçe ayrı ve özerk evrenlere ayrışmaları süreci üzerinde çok durdum. Bu, üzerinde herkesin mutabık olacağı nadir eğilim kanunlarından biridir. Durkheim'a göre "ilkel" toplumlarda her şey (dinî, bilimsel, ekonomik, törensel, siyasî düzen) iç içe geçmiştir; eylemler "çok işlevli" veya Althusser'in deyimiyle "üstbelirlenmiş"tir (çok işlevli daha iyi). Toplumlar [evrildikçe] düzlemleri birbirlerinden ayırır ve her biri kendi *nomos*'una, özgül yasallığına sahip evrenler kurarlar. Misal, "ekonomi olarak ekonomi" totolojidir: "İş iştir" veya hatta "İşte duyguya yer olmaz" Yeni bir ekonomik alışveriş düzlemi ortaya koyulmaktadır ve bu hane düzlemi değildir. Bunu yapabilen çok fazla toplum yoktur.

Devletin teşekkülü bu ayrışma sürecine göbekten bağlıdır ki bu, yakın zamana kadar farkına varmadığım bir şeydi ve üzerinde ısrarla dumam bundan kaynaklanıyor: Devlet bir yandan üst-alan mercii olarak kurulurken, bir yandan da alanların teşekkülüne katkıda bulunur. Örneğin ekonomik alanda vergi sistemi, merkezî bir ekonomik sermayenin, söz konusu hazineyi elinde tutana bir güç tevdi eden, bir bakıma merkezî bir hazinenin inşasıyla alakalıdır. Para basma hakkına sahiptir, kurları belirleme hakkına sahiptir, ekonomik kararlar alma hakkına sahiptir, vb. Bu merkezî ekonomik iktidarın oluşumu, devlete, özerk bir ekonomik uzamın inşasına yahut ulusun birleşmiş ekonomik bir uzam olarak inşasına katkı sağlama gücünü verir. Polanyi *The Great Transformation* [Büyük Dönüşüm]'de¹⁹ (çok takdir ederim), piyasanın tek başına, *motu proprio* ortaya çıkmadığını, bir çabanın (bilhassa da çoğunlukla merkantilist ekonomistlerin yönlendirmesiyle devletin çabasının) ürünü olduğunu gösterir. Devlet, bize veriliymiş gibi görünen, oysa bir kurum olan bu uzamın yapılandırılmasına bilinçli şekilde katkıda bulunmuştur. Bir vergi iktidarıyla vergi tabanlı ekonomik bir iktidarın oluşumu, ekonomik uzamın birleşmesi ve ulusal bir pazarın yaratılmasıyla eşzamanlı olarak yürür.

Hanedan devletin vergi toplama biçimi, tarihçilerin dikkatini çeken çok hususi bir niteliğe sahipti: Eski para toplama usullerinden tümüyle farklı bir biçimde, prenze şahsî bir ilişkiyle bağlı olan belli sayıdaki tebaaya değil, doğrudan doğruya tebaanın tamamına tatbik edilmekteydi. Başka bir deyişle, sadece tâbi olanların ödediği (onların da kendilerine tâbi olanlara ödetebildikleri) feodal türdeki bir vergilendirme usulünden, daha evrensel, daha gayrişahsî bir duruma geçilmekteydi. Bu devlet vergisinin öncüllerini bulmak mümkündür. (Edebiyatta avangard, geleceğe doğru gitmektir; tarihte ise geçmişe gitmek. Tarihçilerin geçmişe bu *ad finitum* gerilemeleri, sanatçılardaki avangard eğilime denk düşer. Bu bir alan etkisidir: Söz konusu alanın içindekiler “bu zaten mevcuttu” demeye, aslında hiçbir zaman ilk başlangıç olmadığını söylemeye meylederler.)

Verginin gelişimi savaş harcamalarıyla bağlantılıdır. Keyfekeder biçimde ayırdığım iki biçim arasında bir bağlantı vardır: Armağan ve karşı-armağan mantığındaki para toplama usullerinden, bürokratik olanlara geçilmektedir. Bu noktada, İngiltere örneğinde ilk vergilendirme biçimlerinin ortaya çıkışını çözümleyen Gerald Harris'in bir eserine başvuruyorum.²⁰ Harris, feodal vergi toplama usüllerinin *dona* veya “özgürce kabullenilen yağmalama” şeklinde algılanıyor olması üzerinde ısrarla durur. İşte, günümüzdeki vergi ka-

19 K. Polanyi, *La Grande Transformation*, a.g.e.

20 Gerald L. Harris, *King, Parliament and Public Finance in Medieval England to 1369*, Clarendon Press, Oxford, 1975.

çakçılıkları üzerine düşünmek için bir malzeme.... Bir kez daha inanç, itaat, boyun eğme, iyi niyet düzlemindeyizdir: yani sembolik sermaye, yani meşruiyet. Armağan değiş tokuşunu mukabeleden ayıran, bunun misliyle mukabele olmasına rağmen öyle algılanmamasıdır: Ben veriyorum, iade edebildiğin zaman edersin. Eğer hemen iade edersen, bu misliyle mukabeledir, yani [armağanımı] reddediyorsundur [veyahut da] biraz ara verip on beş gün sonra yine davet edersin. Ekonomik bir alışverişi, inkâr edilen bir ekonomik alışveriş olarak sembolik sermayeye dönüştürmek için yürütülen koca bir toplumsal faaliyet söz konusudur. Feodal sistemde, prensle serfleri arasındaki alışverişler armağan, yani ekonomik olduğunu inkâr eden ekonomik alışveriş mantığıyla anlaşılır. Bu, vergi toplayan ile vergiye maruz kalan arasındaki ilişkinin şahsî bir tanımayı içeren şahî bir ilişki olduğu durumda, ekonomik anlamda vergi toplamanın aldığı biçimdir.²¹

Bu kapitalist öncesi vergilendirme mantığının yerini, kapitalist görünümüne sahip bir vergilendirme mantığı alır: Ödenen meblağlar mecburi, düzenli ve sabit vadeli hâle gelir. Kabiliye ekonomisinde, vadeden bahsetmek en kötü şeydir; müphem kalınır ve gerçek sınırlar, varsalar bile, dile getirilmezler. “Şu gün geri verirsin” diyen ve bunu dediğinde rezil olmayanlar, onurları ve dolayısıyla sembolik sermaye kaygıları olmayan kadınlardır. Çağımızın hâne birimlerinde de, erkek karısına “Fiyatını sorsaydın...” dediğinde, ekonomik işbölümü bu modele göre işlemektedir. Vergi, “kralın kendilerine düzenli olarak tanıdığı zaman sınırlamasından başka bir zaman sınırına sahip olmamak” olarak algılanır: Oyunun kuralını tanımlayan merkezî merci olan vergi, doğrudan ya da dolaylı olarak, tüm toplumsal gruplara tatbik edilir. Bu rasyonel ve resmî verginin gelişimine, tabiatıyla vergi için düzenlenmiş bir idarenin ve yazıyı gerektiren bir dizi yapının doğuşu eşlik eder: Ekonomik sermaye birikimi, kültürel sermaye birikiminden, kâtiplerin, kayıtların, tahkikatların varlığından ayrılmaz. Tahkikat, hayati öneme sahip bir icattır: Vergi toplama amaçlı devlet tahkikatları olmasaydı, tarihçilerin yapacak pek bir şeyleri olmazdı. Vergi toplamak, muhasebe, doğrulama, arşivleme, tahkim, anlaşmazlıkların hükme bağlanması, mal ve mülkü kıymetlendirme tekniklerini gerektirir; dolayısıyla da tahkikatı...

Verginin doğuşu, mesleği bürokratik yönetim olanların elinde bir sermayenin birikmesiyle ve devasa bir bilgi sermayesinin birikmesiyle atbaşı gider. Bu, devlet ile istatistik arasındaki bağlantıdır: Devlet, toplumsal dünyaya dair rasyonel bir bilgiye göbekten bağlıdır. Burada söz konusu olan, bir ordunun inşasıyla verginin inşası, verginin inşasıyla bilgi sermayesinin birikimi arasındaki dairesel nedensellik ilişkileridir –A, B’ye neden olur, o da A’ya neden olur–. Söz konusu karşılıklı bağımlılık, belli bir toprak parçası

21 P. Bourdieu, *Esquisse d'une théorie de la pratique*, a.g.e.

ölçeğinde sistematik olarak vergi toplamak hususunda çok net biçimde görünür hale gelir. Bir tür meşru iç savaş olan vergi toplama, vergiyi dayatmaya muktedir bir ordunun mevcudiyetiyle eşzamanlıdır. Yves-Marie Bercé'ye göre "Vergi, kendisini temellendiren ve mümkün kılan güce mutlak şekilde bağlıdır;"²² öte yandan, devlete *doxa* tarzı bağlılık yerleştikçe, fiziksel güce başvurmak sadece aşırı noktalarda gerekli hâle gelir. Verginin kurumsallaşması, devlet görevlilerinin tebaadan gelen direnişlere karşı içeride verdikleri bir tür savaşın varış noktasıdır. Tarihçiler, gayet haklı biçimde, bir devlete aidiyet hissinin hangi noktada ortaya çıktığı sorusunu sorarlar (bu, ille de yurtseverlik veya bir devletin tebaası olma hissi değildir). Belli bir [toprak] bütünlüğ[ün]e bağlı olmanın vergi tecrübesiyle bağlantısı çok kuvvetlidir. Vergilendirilebilir, "katkı sunabilir" olduğunun ayırdına varmak, özne olduğunun ayırdına varmaktır. Sıkıntı çıkaranların bunu ödemesini sağlamaya yönelik fevkalade adli-kolluk tedbirleri icat edilmiştir: hapis ve *in solidum* [müteselsil] sorumluluk.

Tüm etmenlerin karşılıklı bağımlılığını ve ekonomik sermaye birikiminin sembolik sermaye birikimine bağımlılığını gösteren son bir nokta: Vergi toplamak için gerekli olan fiziksel şiddetin tatbiki, ancak fiziksel şiddetin kendisini sembolik şiddet maskesi arkasına saklamasıyla mümkün olabilir. Bürokrasi, arşivler üretmekle kalmaz, aynı zamanda meşrulaştırıcı söylemler de icat eder: Savaş yapmak için vergi gereklidir; savaş hepimizi alakadar eder, kendini dış düşmanlara karşı savunmak gerekir. Ardından, savaş zamanı alınan vergilerden, ulusun müdafaası için sürekli olarak alınan vergilere geçilir; kesintili olandan sürekliliğe geçilmiştir ki bu, çok önemli bir sembolik inşa çalışması gerektirir. Devletin inşası büyük ölçüde zihinsel bir icattır. Sembolik gücün tatbiki, vergi toplama işinin hayata geçirilebilmesi açısından son derece önemlidir.

Tüm âlimler gibi tarihçiler de, kimi konu veya nesneyi, önemli buldukları bir tarihçi tarafından önemli olarak tesis edilmiş olduğu ölçüde önemli olarak algırlar. Schramm, iki savaş arası dönemde, kraliyet iktidarının sembolüğü mevzuunu konu etmişti.²³ O zamandan beri kraliyet geçit törenleri, takdis törenleri ve tahta çıkış üzerine, velhasıl tüm merkezî sembolik üzerine sayısız çalışma yapıldı. En önemli bilimsel atalet faktörlerinden biridir bu, bürokratik rutin nedeniyle konuların öneminin kendi kendine artma etkisi. Bir o kadar önemli başka olgular unutulur. Bir tarihçi [Yves-Marie Ber-

22 Yves-Marie Bercé, "Pour une étude institutionnelle et psychologique de l'impôt moderne", J.-P. Genet ve M. Le Mené (der.), *Genèse de l'État moderne*, a.g.e. içinde, s. 164.

23 Percy Ernst Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio. Studien und Texte zur Geschichte des römischen Erneuerungsgedankens vom Ende des karolingischen Reiches bis zum Investiturstreit*, 2 cilt, Teubner, Berlin, 1929.

cé], tâli görünebilecek bir olguya dikkat çeker: verginin toplanabilmesi için kralın vekâletlendirdiği kişilere özel kıyafetler verilmesi gerekmişti.²⁴ Kimisinin vergiyi kendi hesabına toplaması gerekiyordu (Mesela bağışlar konusunda da bu durum karşımıza çıkar).

Elias'ın, devletin bir haraç çetesinden ibaret olduğu şeklindeki metaforu bir metafordan fazlasıdır. Para toplamakla görevlendirilecek ve bu işi kendi çıkarlarına kullanmayacak şekilde yerine getirecek olan faillerden bir görevli zümresi yaratmaktır söz konusu olan. Para toplama yöntemlerinin ve görevlilerin, iktidarın şahsıyla ve itibarıyla (kent veya derebeyi veya hükümdar) kolayca özdeşleştirilmeleri gerekiyordu. İcra memurlarının ona ait kostümü giymeleri, onun sembollerini kullanmaları, buyruklarını onun adına ifade etmeleri gerekiyordu.²⁵ *Plena potentia agendi*'yi haiz vekiller olarak algılanmaları, bu vekâletin kendini sadece altı imzalı bir fermanla değil, aynı zamanda görevlerinin itibarını ve dolayısıyla meşruiyetini yansıtan bir formayla ortaya koyması gerekiyordu. Kendisi bizzat sorun oluşturan bu vekâlet –her vekil, kendisine devredilen yetkileri kendi çıkarına kullanabilir– vekillerin de denetlenmesi gerektiği fikrini zımnen taşır; bu demektir ki, vergi toplayanlar için denetçiler gereklidir. Her seferinde fizikî şiddete başvurmaları için, vekillerin sembolik otoritesinin tanınması gerekir. Burada, vergi toplamının meşru olduğu, adaletsizmiş gibi gelseler dahi, bu kaynak gasplarını yerine getiren insanları yetkilendiren otoritenin meşru olması gerektiği fikri zımnî olarak yatmaktadır.

Kendisine vücut veren faillere aşkın bir merci olarak devlet fikrinin oluşumuna dair esaslardan biri, faillerin adaletsizliğinin karşısına, kralın adaletinin koyulmuş olması gerçeğiyle bağlantılı olabilir. “Kral bunu istiyor olamaz” veya [bizim dönemimizde] “Cumhurbaşkanı'na açık mektup”: Yani nesneler dünyasındaki tezâhürlerine indirgenemeyecek olan bir üst merci fikri. Yolsuzluk yapanlara, yani kralın kötü niyetli vekillerine dair, kralın bu indirgenemezliği fikrini mutlak suretle içeren öfkenin tarihçesi yazılsa çok iyi olur. Bilhassa temyiz mekanizmaları vasıtasıyla –kral son temyiz merciidir– özel hakları, özel hukuku aşan bir hukukun ortaya çıkmasıyla bağlantıyı görüyoruz ki bu, Kafka'da rastladığımız bir temadır. Bu son merci, bir başkası adına kendisinden para istemeye gelen bu insanlar vasıtasıyla devletle tanışan Orta Çağ köylüsünün öncü tecrübesine bağlanabilir... [Devletin] aşkınılığı buradan yola çıkarak anlaşılabilir.

24 Y.-M. Bercé, “Pour une étude institutionnelle et psychologique de l'impôt moderne”, J.-P. Genet ve M. Le Mené (der.), *Genèse de l'État moderne*, a.g.e. içinde, s. 164.

25 N. Elias, *La Dynamique de l'Occident*, a.g.e., 4. Bölüm, “La victoire du monopole royal”

Sorulara Cevaplar: Konformizm ve Mutabakat

Soru sahibine teşekkür ederim, lakin [çözümlemelerimin götürebileceği] yanlış anlaşılmanın boyutunu farkına varmamı sağlayan ve beni üzen bir soruya cevap vermeye çalışacağım... Azıcık cevap vermeye çalışmak için bir kısmını okuyayım: "Marksizmin devleti baskı olarak gördüğünü vurguladınız ve siz mutabakat olarak görüyorsunuz [Söylemeye çalıştığım bu değildi]. Marksizmin daha karmaşık olduğunu düşünmüyor musunuz? Gramsci'ye bakmak yeter. Marksizmde esas olan, devleti toplumun varsayılan temeli olarak kabul etmek değil midir? Devletin sivil toplumun temeli mi kabul ediyorsunuz?" Bu soru, en metodik sorgulamalara dahi direnen alışlageldik sorunsalların ne denli kuvvetli olduğunu gösteriyor. Emekleyerek ilerlediğim, aşırı ağır gittiğim hissine sıkça kapılıyorum ama şunun da farkındayım: Aktarmak istediğimi aktarırken tempo hiçbir zaman çok ağır değildir, zira burada söz konusu olan alışıldık düşünme tarzlarını söküp atmaktır. Bu türden bir soru, yine de çok hızlı gittiğimi düşündürüyor bana. Marx'a, Durkheim'a, Weber'e ve başka birkaç isme daha dayanarak uzun uzun anlattıklarımı hatırlatmak isterim: Modern devleti anlayabilmek için, devleti, mantıksal bir konformizm ile ahlâki bir konformizmi ve bu surette, çok özel bir anlamda da olsa, bir mutabakatı oluşturma yetisine sahip bir toplumsal örgütlenme aracı olarak düşünebilmek için, bu üç büyük gelenek arasındaki karşıtlıkları ve günümüz bilimindeki uzantılarını nasıl aşmak gerektiğini göstermeye çalışmışım. Devletin ürünü olan bu mantıksal ve ahlâki mutabakatın, devleti temellük edebilecek kimseler lehine kurulan devlet hâkimiyetinin olmazsa olmaz şartı olduğu gerçeğini ısrarla vurgulamışım. Son derece

karmaşık biçimde eklenmiş olan bu ikisi, birbirlerine alternatif değildir. Karmaşık düşüncelerin talihsizliği, çok zor bir araya getirilmelerine rağmen, unsurlarının kolayca birbirlerinden ayrılmasıdır...

Bu, senenin sondan bir önceki dersi. Programımın hayli gerisindeyim tabii ki (her yıl olduğu gibi); bunun sebebi, kafamdakiyle aktarım şartları arasındaki uyumsuzluk. Her seferinde, söyleyeceklerime hazırlık olması için konunun dışına çıkmak durumunda kaldım ve bundan dolayı arzu ettiğimden daha yavaş ilerliyorum. Geçen sefer, size anlatacaklarıma dair bir tür taslak vermiştim ve hem bu yarıda kesilmeden kaynaklanacak düş kırıklığını hafifletmek için, hem de yapmak isteyip de başka bir yıl yapacağım şeye dair bir fikriniz olması için geri dönmek üzere bunları aklınızda tutmanızın önemli olduğu kanaatindeyim.

Sermaye Türlerinin Yoğunlaşma Süreci: Direnişler

Dolayısıyla, son dersi hanedan devletinin ayırt edici vasıflarını, hiç olmazsa ana hatlarıyla tarif etmeye ayırmak için geçen sefer kabataslak betimlediğim yoğunlaşma sürecinin tanımını sonuna kadar götürmeye çalışacağım. Bu yoğunlaşma sürecinin iki boyutu bulunduğunu söylemiştim: 1. Fiziksel güçlerin yani asker ve polis güçlerinin yoğunlaşması; 2. Vergi tekelinin yerleştirilmesi vasıtasıyla ekonomik sermayenin yoğunlaşması. Bu sembolik sermaye yoğunlaşmasını, fiziksel gücün veya ekonomik gücün yoğunlaşma süreçlerinin ön şartı olarak gördüğümü ortaya koymuştum. Bana göre sembolik sermaye esastır. Bu önermeyi gerekçelendirmek için, modern anlamıyla verginin icadına, verginin gerekçelendirilmesinden veya meşrulaştırılmasından müteşekkil çok ciddi bir uğraşın eşlik ettiğini belirtmiştim. Çağdaş tarihçilerden alıntılara dayanarak, verginin benimsetilmesinin bir tür iç savaşın olduğu son nokta olduğunu belirtmiş, Elias'm vergi ile haraç arasında yaptığı analogiden bahsetmiştim. Verginin meşru bir haraç olduğunu; yani haraç olarak kabul edilmemesi itibarıyla tanındığını akılda tutmak gerekiyor. Ancak kökene gidince, verginin bu muğlaklığı çok açık biçimde, insanların kendilerinden neden para toplandığı sorusunu kendilerine sorduğu ve söz konusu parayı toplayanların bunu yapmaya yetkili olup olmadığı, ayrıca toplanan paranın toplayanların cebine gidip gitmeyeceğinden emin olmadığı gerçeğini akla getiriyor.

Corrigan ve Sayer, sıkça unutulmuş bir meseleyi; devletin inşasının, hiç de sönmemiş olan çok önemli dirençlerle karşılaşmış olduğu fikrini öne çıkarırlar. Bugün hâlâ bazı köylü isyanı türleriyle karşılaşılır. Benzer şekilde, ulusüstü bir Avrupa devletinin teşekkülü de, bazıları vergi toplamayla ilgili olarak ortaya çıkmış pek çok direnişe yol açmaktadır. Bu direnişlere mani ol-

mak için, sorumlular iki ayrı çalışma yapmak durumundadırlar. Öncelikle bir gerekçelendirme çalışması: Kralın görevlilerinin gerçekleştireceği “resmî talan” teşebbüslerini gerekçelendirecek nitelikte bir söylemin, büyük ölçüde devletin mucitleri arasında yer alan hukukçuların kaleminden çıktığını görüyoruz. İkinci çalışma ise, hem hesapları tutabilecek, teknik açıdan etkili –ki bu yazıyı gerektiriyor– ama aynı zamanda, kendisini meşru olarak dayatabilecek para toplama organlarını hayata geçirmekten mürekkeptir. Buna dair, en basit devlet sembolüğünün; meşru bir vekil, meşru bir yetkili olan, devlet adına *plena potentia agendi*’yi elinde bulundurduğunu söyleme hakkına sahip olan, devlet adına hareket etmek üzere tam yetkili devlet adamının, yani memurun giyeceği formanın icadının ne kadar önemli olduğundan bahsetmiştim. Sözüne inanmamız için bir sebep yoktur; dolayısıyla unvanlarını bize takdim etmek durumundadır. Aynen soylunun armaları gibi, üniforması veya özel kostümü, memurun meşruiyetinin kanıtıdır. “Sıradan vergi mükelleflerinin, muhafızların kostümlerini veya nöbetçi kulübelerinin levhalarını ayırt edebilmeleri gerekiyordu. Muhafızları, nefret edilen maliye görevlileri olan mültezimleri, kraliyet süvarileriyle birlikte dönemin jandarmaları ile kraliyet rengini taşıyan başlıklarıyla saldırılamaz diye nam salmış olan muhafız alaylarından ayırıyorlardı.”¹

Fiziksel gücü destekleyici mahiyetteki sembolik güce bir örnektir bu. Kraliyet gücünün sembolizmi bu gücü bir kutsalla birleştirir, zira kutsal olan, salt kutsallığı itibarıyla bir nefret ve lanetleme gücü teşekkül eder. “Kraliyet Hazinesiyle, yerel düzeyde para toplamakla mükellef en son alt-mültezime varıncaya kadar, yolunca yordamınca varılan iltizam anlaşmalarından bu yana, kiralar ve alt-iltizamlardan mürekkep koca bir meblağ ortaya çıkmakta ve hiç durmadan verginin yoldan çıktığı ya da otoritenin kötüye kullanıldığı şüphelerini su yüzüne çıkarmaktaydı.”² Bu gizemli varlık, yani devlet, her biri birbirlerinin vekili olan hiyerarşik bir şekilde sıralanmış bir dizi bireyde tecessüm ettiğinden ötürü, hep *ad infinitum* gerilemeyi ifade eden bir kavramdır: hep bir üst merciye başvurduğunuzda karşınıza çıkan nihai merci şeklindeki Kafka paradigması.³ Söz konusu model, hukuk mevzuunda çok daha net biçimde karşımıza çıkar. Vekillerin oluşturduğu bu çıg, iki dâimi şüpheyi su yüzüne çıkarır: Vekillerin gerçek vekiller olmadığı şüphesi ile gerçek oldukları ama topladıklarını vekâlet sahibine vermedikleri şüphesi. İki eser tavsiye edeceğim: *La Psychologie sociale de l'impôt* [Verginin Top-

1 Y.-M. Bercé, “Pour une étude institutionnelle et psychologique de l'impôt moderne”, *a.g.e.*, s. 164.

2 *A.g.e.*

3 Pierre Bourdieu, “La dernière instance”, *Le Siècle de Kafka* içinde, Centre Georges-Pompidou, Paris, 1984, s. 268-270.

lumsal Psikolojisi]⁴ ile *Psychologie des finances et de l'impôt* [Vergi ve Maliye Psikolojisi].⁵

Devletin oluşumunu anlamak için en gerekli kavramlardan biri olan yozlaşma üzerine çok sayıda çalışma vardır. Çin, devletin ilk zamanlarında Batı'da rastlanan olguların büyütülmüş bir imgesini sunduğu için, bir Çin uzmanının Çin İmparatorluğu'ndaki yozlaşma üzerine çok güzel bir çalışmasından bahsedeceğim.⁶ Yolsuzluğun, tüm vekâlet süreçlerine içkin, önüne geçilemez bir özellik mi, yoksa habituslara, yatkınlıklara ve denetim sistemlerine bağlı mı olduğu sorusu sorulur. Idarenin alt birimleri gerçekten de yolsuzluklara batmıştır ve tüm vergi karşıtı isyanı üzerinde yoğunlaştırır. Hilton'un bir metnini yaklaşık olarak tercüme ediyorum:⁷ “Küçük memurların, alt kademe vergi mültezimlerinin, şerifin adamlarının, şerif yardımcısının oluşturduğu koca bir ağ vardı; toplumlarda genellikle gözlemleyebileceğimiz gibi, bu memurlar usulünce örgütlenmişlerdi ve maaşları da hiç fena değildi. Ama yiyiciydiler ve yiyici oldukları hem kurbanlarınca, hem de kraliyetin daha yüksek mertebeye sahip memurlarınca bilinirdi.” İki kere damgalanmışlardı. Dolayısıyla genelde bilinen ve kabul edilen bu yozlaşma, gerçek devletin teorik devletten kopuşunun, memurlarda tecessüm etmiş, onlarda tezâhür etmiş devletin, memurlara aşkın olan ve Kral'da tecessüm eden devletten kopuşunun altında yatan esaslardan biri olabilirdi.

Somut tezâhürlerine indirgenemeyecek, başvurulacak son merci olarak Kral şeklinde cisimleşen somut tezâhürlerini aşan bir devlet fikrinin halk tarafından tahayyül edilebilmiş olduğu savını ileri sürüyorum. Hukukta zaten var olan bu aşkın devlete referans, şahsiyetten azâde ve katıksız olan, tezâhürlerine indirgenemeyecek soyut bir varlık olarak modern devlet fikrine götüren bir varlığın inşası yolunda atılmış bir adımdır. Gözlemciler aynı zamanda genel olarak, verginin meşruiyetinin veya vergiye boyun eğmeye râzı olmanın, bir tür milliyetçiliğin veya şovenizmin ortaya çıkışıyla bağıntılı olduğu noktasında da ısrarla durur. Hilton, vergi toplamının en önemli meşrulaştırıcı gerekçesi olan yurtseverlik fikrinin, verginin toprakların savunulması için elzem olduğu hissiyatının doğması vasıtasıyla ağır ağır geliştiğini belirtir.

4 Jean Dubergé, *La Psychologie sociale de l'impôt dans la France d'aujourd'hui*, PUF, Paris, 1961.

5 Günter Schmolders, *Psychologie des finances et de l'impôt*, PUF, Paris, 1973.

6 Pierre-Étienne Will, “Bureaucratie officielle et bureaucratie réelle. Sur quelques dilemmes de l'administration impériale à l'époque des Qing”, *Études chinoises*, VIII, ilkbahar 1989, s. 69-141. Pierre-Étienne Will daha sonra, Olivier Christin ve Pierre Bourdieu ile birlikte, *Actes de la recherche en sciences sociales*'de, “Devlet Bilimi” üzerine bir sayı derleyecektir (133, 2000).

7 Rodney H. Hilton, “Resistance to taxation and to other State imposition in Medieval England”, J.-P. Genet ve M. Le Mené (der.), *Genèse de l'État moderne*, a.g.e. içinde, s. 173-174.

Hukuk Piyasasının Birleşmesi

Hukuk piyasasının birleşme süreci meselesine hızlı bir şekilde değinmek istiyorum. Kökene indiğimizde, 12. yüzyıl Avrupası'nda her biri diğerinden bağımsız birden fazla hukuk sisteminin bir arada bulunduğunu gözlemliyoruz: Kilise kararları, Hristiyan mahkemeleri; laik hukuk –Kralın kendisinin dağıttığı adalet de dâhil–; feodal adli yapılar; kentlerin ya da komünlerin adli düzenleri; loncaların adli düzenleri; adli ticaret düzeni. İki yazar öneriyorum: Adhemar Esmein ve Marc Bloch. [Esmein] *Histoire de la procédure criminelle en France, et spécialement de la procédure inquisitoire depuis le XIIe siècle jusqu'à nos jours* [12. Yüzyıldan Günümüze Fransa'da Ceza Usullerinin, Özellikle de Engizisyon Usullerinin Tarihçesi] isimli bir çalışmayı [kaleme almıştır].⁸ Hiçbir teorik iddia taşımayan bu kitap, referans başvuru usullerinin yerleşmesi vasıtasıyla, kralinkinin haricinde kalan yargıların, bilhassa da feodal düzeydekilerin, yargılama güçlerinden nasıl mahrum kaldıklarını görmeyi sağlaması açısından çok önemlidir. Feodal adalet, aslında feodal askerî güç gibi, şahsî bir adalettir: Feodal beyin, vasalları üzerinde yargı hakkı vardır ama bu hak sadece onlar için, yani soylu vasallar, özgür insanlar ve serfler dâhil olmak üzere toprakları üzerinde yaşayanların tamamı için, her biri farklı kurallara tâbi olmak üzere geçerlidir. Kralın yargı yetkisi Kraliyet arazisiyle sınırlıdır. Bir tür büyük feodal bey olarak, sadece doğrudan vasalları ile kendi beyliklerinde yaşayanlar arasındaki davalarda karar verir. Arazisi genişledikçe kraliyet yargısının yetki alanı da genişler. İkinci yazar Marc Bloch'tan alıntılıyorum: "Kraliyet adaleti toplumun tamamına nüfuz etmeye başlar. [Kralın adaletinin devreye girmesi] görece geç olup, kabaca 12. yüzyıldan önce tam olarak başlamadığı söylenebilir; yavaş yavaş ve en önemlisi, bütüncül bir plandan ve kanun metinlerinden yoksun, tabiri caizse keyfi biçimde hayata geçer."⁹

Geçtiğimiz yıl devlet analizimde işe koştığım tarih felsefesini izah etmek için, rastgele gibi görünse de nihayetinde ortaya çıkan ürün ile bir gerekliliğe cevap veren inşa sürecini size sunarken bu metinden bahsetmiştim. Marc Bloch'un bu formülü son derece ilgi çekicidir. Bunun altında yatan düşünce, oluşum sürecinin bir mantığı olduğu; bunun da 'mantığın mantığı' olmadığı ancak yine de bir mantığı olan sonuçlara ulaştığı şeklindedir. Feodalüstü bir yargı aygıtı ağır ağır inşa edilmektedir: denetim memurlarının, kralın temsilcilerinin, Parlamento'nun vb. ortaya çıkışıdır bu. Ayrıntılara girmi-

8 Adhémar Esmein, *Histoire de la procédure criminelle en France et spécialement de la procédure inquisitoire, depuis le XIIe siècle jusqu'à nos jours*, Larose, Paris, 1882; yeniden basım. Panthéon-Assas, 2010.

9 M. Bloch, *Seigneurie française et manoir anglais*, a.g.e., s. 85.

yor, hukuk konusunda gayet net görünen ama son derece genel nitelikteki bu sürecin genel kaidelerini vermeye çalışıyorum. Bu bir yandan, hukuk alanının hukuk alanı olarak ayrı, özerk, mevcut diğer evrenlere indirgenemeyecek olan kendi kanunlarına tâbi şekilde teşekkül ettiği bir ayrışma sürecidir. Öte yanda ise bununla hiç de çelişki oluşturmeyen bir yoğunlaşma süreci işler: Kraliyet yargı erkinin tekelinin, feodallerin yargı erklerinin aleyhine şekillenmesine şahitlik ederiz. Birbirlerine zıt gibi görünen iki süreç, aslında birbirini destekleyici niteliktedir: Yoğunlaşma, hukuk piyasasının birleşmesi vasıtasıyla tamamlanır.¹⁰

Yoğunlaşma, basit bir kapitalist birikim süreci olarak tahayyül edilmemelidir: Zarlar oynanır ve tümü de Kralın etrafında birikir. Yoğunlaşma, tek bir oyunun teşekkülüdür: Birden fazla oyunun olduğu yerde (feodal yargılar, kent yargıları) artık tek bir oyun vardır ve tüm oyuncular bu oyun mekânında konumlanmak, bu oyun mekânında belirli bir konumda yer almak durumunda kalır. Bu alan, tahakküm altında olabilir; yargı erkinin tekel biçiminde yoğunlaşması, Parlamento ve onun aracılığıyla Kral'ın hukuk alanında tahakküm kurma eğiliminden kaynaklanır; ancak bu tahakküm yetisinin hayata geçebilmesi için hukuk alanının birleşmesi ve hukuk alanı olarak teşekkül etmesi gerekmiştir.

Esas itibarıyla bir nebze ele aldıktan sonra, bu yoğunlaşmaya yön veren genel hatların üzerinden hızla geçeceğim. Devletin doğuşu üzerine Jacques Revel ile André Burguière'in derlediği, geçtiğimiz günlerde basılan kitaba bakabilirsiniz. Orta Çağ'a ayrılmış olan bölüm Jacques le Goff imzalı.¹¹ Kraliyet yargısı, önceden ya senyörün ya da Kilise'nin baktığı ceza davalarını kademe olarak kendi üzerinde toplar. Faustin Hélie'nin, *Traité de l'instruction criminelle* [Ceza Talimatnâmesi İncelemesi] adlı çalışması, kraliyet yargısının yetki alanının nasıl peyderpey genişlediğini ortaya koyar.¹² Krala ihânet, kralın [tekelindeki] bir mülkü temellük etmek gibi sahtekârlıklar ve kraliyetin maddi tecessümü olan, kolektif bir teşekkülün, bir tüzel kişinin, sadece kâğıt üzerinde var olan bir teşekkülün, bir derneğin sembolik tecessümü olan kısaltmaların muadili niteliğindeki kraliyet mührünü (*sybillum authenticum*) taklit etmek gibi, kraliyetin haklarına tecavüzün söz konusu olduğu "kraliyet davalarına" bakmak, kraliyet hizmetlilerine mahsustur. Kralın sembolik erkini temellük etmek kutsala saygısızlık suçlarının en bariz örneğidir. Tüm kraliyet davalarını üstlenen kraliyet yargısı, hukukçuların geliştirdikleri temyiz teorisi vasıtasıyla, senyörlerin ve Kiliselerin davalarını da, kademe olarak üstüne alır. Evrensellikte çıkarı olma durumuna güzel bir örnektir

10 Bkz. P. Bourdieu, "La force du droit", a.g.m.

11 J. Le Goff, "L'État et les pouvoirs", a.g.e., s. 32.

12 Faustin Hélie, *Traité de l'instruction criminelle*, I. C., Paris, 1866.

bu: Hukukçular, kendi piyasaları olması hasebiyle, hukuk piyasasının birleşmesine göbekten bağlıdır; çıkarsızlıkta, evrenselleşmede çıkarları vardır.

Evrensellikte Çıkarın Tesisi

Devlet, adalet ve bilim gibi evrensel veyahut şeklen evrensel, evrensel olana riayet etmeye şeklen atıf yapan kurumların ortaya çıkışını anlayabilmek için, evrenselde bir çıkar olduğunu, evrensel olanın serpilmesinde insanların hususi çıkarlarının bulunduğunu varsayabiliriz. Hukuk metinlerinin üreticileri ve adli hizmetlerin satıcıları olan hukukçuların, hukukun birleşmesinde çıkarları olduğu şüphesizdir; haddi zatında, memur veya evrensel olana kendini adanmış asker konumundaydılar. Temyiz teorisini geliştirir ve feodal mahkemelerin artık hükmünün olmadığını vurgularlar; önceden vardır ama artık yoktur. Adalet dağıtan bir senyörün verdiği her hükmün, ülke geleneklerine aykırı olması durumunda Kral'ın önüne getirilebileceği kabul edilir. Bu usule "niyaz usulü" denir; eğer başvuru zaten formel bir usulse, niyaz feodal bir işlem olarak kalır. Niyaz gibi kulağa feodal gelen kelimelerin evrensel ve gayrişahsi düzlemde işlemeye başlamış olduğu bu ara safhayı tarif etmek isterim. Niyaz usulü yavaş yavaş, kraliyetin tüm yargılama yetkilerini Krala geçiren temyize dönüşür ve yargılayıcılar, yani feodal mahkemelerin doğal jüri üyeleri ortadan kalkarak yerlerini profesyonel hukukçulara, adalet memurlarına bırakırlar. Temyiz, yetki alanı kuralına göre işler: Bir derebeyi ile şahsi ilişkilerden, belli bir toprak parçası dâhilindeki ilişkilere geçilmektedir ve hâliyle, toprak parçası hiyerarşik bir şekilde düzenlenmiştir. Hiyerarşide alt senyörden yukarıda olan senyöre, dükten konta ve son olarak da krala başvurulur. Safhalardan herhangi birini atlamak mevzubahis olamaz. Hangi yönde kat edileceği net şekilde belirlenmiş, birleşmiş ve hiyerarşik bir uzam oluşmaktadır. Krallık tam o sırada, Kralın kamu yararını temsil ettiğine, güvenliği ve adaleti sağlamanın herkese karşı bir borç olduğuna dair her türlü meşrulaştırıcı teoriyi üretmekte olan hukukçuların özgül çıkarlarına sırtını dayamıştır; hukukçular, feodal yargıların yetki alanlarının daraltılıp tâbi konuma getirilmesini meşrulaştıran teoriler geliştirmektedirler. Kilise yargısı için de benzer bir süreç yaşanır; örneğin devlet hukuku, Kilise'ye ait olan sığınma hakkının sınırlarını çizmeye meyleder ve bu hakkı, en sonunda sıfırlanana dek, ağır ağır kısıtlar.

Hukuk alanının teşekkülüne paralel olarak bir adli teşkilat gelişir. Alan kavramının önemi, bir alanın oluşumu tarif edilirken sıklıkla, bir teşkilatlanmanın oluşumuyla sınırlı kalınmasından kaynaklanır. Aradaki fark büyüktür: Her ne kadar bir teşkilatlanma olmadan alandan bahsedilemese de, peygamberleri ve ruhban zümresi olmadan bir din alanından bahsedileme-

yecek olsa da, alan bir teşkilata indirgenemez.¹³ Engels'in, Marksist gelenekte görece özerk bir hukuk teorisinin var olduğunu kanıtlamak üzere sıkça gündeme getirilen bir metni vardır. Engels bu metinde, hukukçular teşkilatının ortaya çıkmakta olduğunu not düşer.¹⁴ Oysa bir hukukçu teşkilatlanmasının varlığı, hukuk alanının oluşması için yeterli değildir. Öte yandan, hukuk alanı hâkim hukuk tanımına, başka bir deyişle devletin hukuk tanımına uygun biçimde, içerisinde meselelerin sadece hukukî olarak ele alınabileceği birleşmiş bir uzam olarak teşekkül ederken (alanlar her zaman toto-lojik tanımlanırlar), bu alanın mevcudiyetinde çıkarı bulunan ve meşru bir şekilde var olmalarını, söz konusu alanın varlığına borçlu olan bir insan grubu da teşekkül eder.

Bu hukuk yapılanması örgütlenir ve hiyerarşik olarak düzenlenir: ilk kade-me hâkimler, onun üzerinde yerel hâkimler ve büyük hâkimler yerleşik hâle gelirken devletin teminat altına aldığı yetkileri de yetki alanlarından ayırmaz hâle gelir. Bu, memurun modern tanımlarındandır: Memur, sınırları çizilmiş bir yetki alanında geçerli olan, kurumsal olarak teminat altına alınmış bir yetkiye sahip kişidir ve yetkisi, o yetki alanının dışında artık geçersizdir; tatbik edilemez. *Plena potentia agendi*'nin vekili olmak için, kendi kendilerinin vekili olmayı bırakırlar: Adalet sisteminin görevlileri, memurluk eden, üst bir otoritenin yerini alan vekiller olarak artık görevlerinden ayrılmazlar.

Bir yapılanmanın teşekkülüne paralel olarak, kanunların yazılmasına ve usullerin biçimselleşmesine tanıklık ederiz: Ağırlık ve uzunluk ölçülerinde gördüğümüz gibi birleşmeye standartlaşma, homojenleştirme eşlik eder; bunun uç noktası evrensel bir ölçünün yaratılmasıdır. Matematik usullerine son derece benzeyen evrensel adli ölçülerle biçimsel adli usuller icat edilmiştir. Adli kanun, belli bir yetki alanının bütününde, şeklen tanımlanmış istisnalar haricinde, her bir X için geçerli olmalıdır. Tarihsel olarak, hukukçuların zaman içerisindeki kazanımlarını tasdik eden 1670 fermanıyla tamamlanmış görünen bir kodlama ve yoğunlaşma sürecidir karşımızdaki: 1. Yargılamanın suç mahalli üzerinde yetkili organlarca yapılması kural haline gelir (yetki ile yetki alanı arasındaki bağ); 2. Senyörlerin yargıçlarının üzerinde Kraliyet yargıçlarının yer alması; 3. Kraliyet yargısının konularının sıralanması; 4. Temyiz yargıçlarının Kraliyete bağlı olması dolayısıyla Kilise ve kömün ayrıcalıklarının ortadan kaldırılması. Kraliyet erkinin, belirli bir yetki alanı dahilinde kraliyet vekillerine bıraktığı yetkiler, şahsî ve doğrudan bağımlılığın yerini alır. Şahsî olandan gayrişahsî olana götüren bu süreç, tüm yoğunlaşma süreçlerinde rastlanır.

13 Bkz. P. Bourdieu, "Effet de champ et effet de corps", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 59, 1985, s. 73.

14 F. Engels, "Lettre à Conrad Schmidt", a.g.e.

Devletin Bakış Açısı ve Totalleştirme: Bilgi Sermayesi

Bu sürecin bir başka boyutu, kültürel sermayenin veya içeriğinin tümüyle hakkını daha iyi veren bir tabirle, bilgi sermayesinin yoğunlaşmasıdır (kültürel sermaye, bilgi sermayesinin tek bir boyutudur). Söz konusu yoğunlaşma kültür piyasasının birleşmesiyle birlikte yürür: misal, tüm piyasalarda geçerli olan ulusal diploma. En başından itibaren (bunun tüm geleneklerde, Antik Roma'da, Çin'de geçerli olduğu ispatlanmıştır), herhangi bir devlet merciinin ortaya çıkışma, kamusal otoritelerin ölçmek, saymak, değerlendirmek ve bilmek yönündeki uğraşları eşlik etmiştir. Devletin doğuşu devasa bir bilgi sermayesi birikiminden ayrılamaz. Örneğin modern devletlerin en önemli boyutlarından biri olan gizli servisler devletle birlikte gelişir. Kamusal merciler, “değer biçilecek” olan kaynakların durumuna dair incelemeler yapar. Georges Duby 1194 yılında, çavuşların yaptığı bir sayım olan, “çavuş değerlendirmesi” işine girişildiğini yazar: “seksen üç kent ve manastırın, ordusunu topladığında Krala vermeleri gereken araba ve askerlerin sayımı”. Bilgi sermayesinin birikimi ile askeri sermayenin birikimi arasındaki bağlantı gayet net görünmektedir. Duby'den aldığım bir başka örnek: Duby, 1221 yılında gelirler/harcamalar ayrımıyla, bir ilk bütçe embriyonunun ortaya çıkışını gözlemler. Devlet artık bilgiyi toplamakla yetinmemekte, işlemekte ve bölüştürmektedir (bilgi, kıt bir kaynaktır); bu bölüştürmeyi ise farklılaşmış bir biçimde gerçekleştirir.¹⁵

Bu yoğunlaşma faaliyeti, bir birleştirme faaliyetidir; teorik bir birleştirme. Virginia Woolfun genel fikirlere dair cümlesini çok severim: “Genel fikirler, genelin fikirleridir.”¹⁶ Bu güzel cümle teorisyenlere, ne olduklarını hatırlatıcı mahiyettedir. Teorinin, genç bir düşünürün üzerinde böylesi baştan çıkarıcı bir güce sahip olması, genel olma hayali kurmasındandır... Bilimsel düşünce üzerine bu çözümleme, esin kaynağı olabilecek özgül itici güçlerin toplumsal analizinin bir parçasıdır: Genel, total, tepeden, kapsayıcı, teorik (*theorin* “bakmak”, “görmek”, “yukarıdan görmek”, bir kanı[-ya varmak] demektir) türdeki bir görüşün devletle bağlantılı olduğunu bilmek önemlidir. Bize doğalmış gibi gelen pek çok şey; mesela coğrafi harita, devletle birlikte ortaya çıkar. Kariyerinin başındaki genç etnolog olarak kafamda olan “plan” fikrini yapıbozumuna uğratmak, teorik bir çalışma gerektirdi. Evlerin ve köylerin planlarını çıkarıyordum¹⁷ ama genel bir edim gerçekleştirdi-

15 G. Duby, *Histoire de France*, c. 1, a.g.e., s. 283-284.

16 Bkz. Pierre Bourdieu, *La Domination masculine*, Seuil, Paris, 1998, s. 76-90; yeniden basım. “Poins”, 2002.

17 P. Bourdieu'nün, soruşturmalarına dair anlattıkları için bkz. *l'Esquisse pour une auto-analyse*, *Raisons d'agir*, Paris, 2004, s. 64-102 [Bir Otoanaliz İçin Taslak, çev. Murat Erşen, Bağlam Yayıncılık, 2013]; ve bir uygulama için bkz. “La maison ou le monde renversé”, *Esquisse d'une théorie de la pratique*, a.g.e. içinde, s. 61-82.

gimin farkında değildim. Bu edimin, genelin bir edimi olduğunu düşünmek [bunun beraberinde getirdiği], bu son derece hususi inşanın görmemi engellediklerinden beni kurtardı: Fenomenologların dediği gibi, insanlar planlara göre değil, rotalara göre hareket ediyorlar, hodolojik bir uzamda veya yol alman bir uzamda [evriliyorlardı]. Âlim sıfatıyla soybilim yaparken genelin edimlerini gerçekleştiririz. Devletin sembolik sermaye biriktirme sürecine, soybilim yapma gayreti eşlik eder: Soyluların soybilimini yapmak için memurlar atanır. Soybilim temel bir antropologluk eylemidir ve soybilim yapmayan antropolog yoktur; yalnız antropolog, kralın da yaptığı bir şeyi yapmakta olduğunu bilmez... Bildirilerin çoğu; mesela plan, harita, soybilim hep üstten, yüksek bir bakış açısıyla, bir tepenin üzerinde gerçekleştirilen edimlerdir. *Actes de la recherche*, sanat tarihçisi Svetlana Alpers'in, Hollanda resmine dair, haritacılıktan esinlenen bir teori üzerine (Hollanda resmi, haritacı bakışını benimsemiştir) çok güzel bir makalesini yayımladı.¹⁸

Devlet teorik birleştiricidir, teorisyendir; bir teori birleştirme işlemi gerçekleştirir; merkezî ve yüksekte bir görüşü benimser: totalizasyon. Devletin en mükemmel aracının istatistik olması tesadüf değildir. İstatistik, bireysel bilgilerin totalizasyonu yoluyla, temel bilgiyi veren bireylerden hiçbirinin elinde bulunmayan bir bilgiyi elde etme imkânı sağlar. İstatistik tam olarak, bir araya toplama işlemine aracılık eden aşkın bir tekniktir (devlete dair söylediğim her şey istatistik için de geçerlidir) ancak bilgi “toplamak” için gerekli olan imkânlara sahip olmak kolay değildir. Eskiden vergi toplayanların özel bir kıyafet giyme zorunlulukları vardı; bugün bir tüketim araştırması yapmak istiyorsanız kim olduğunuzu ispatlamak zorundasınızdır, insanlar bilgi toplanmasına direnirler. Devlet, bunu yapacak imkânlara sahip olmalıdır; bunun mecburi olduğunu söyler, cevaplamak zorundasınızdır. Bunun yanı sıra, bilgiyi kaydedecek, işleyecek (bilgisayarlar, muhasebeciler), üzerinde kafa yoracak ve ondan istatistiksel düzenlilikler, bireyleri aşan bilinçdışı bağıntılar (bireyler onlara hâkim değillerdir) çıkaracak araçlara sahip olmalıdır. Devlet, toplumsal dünyanın totalizasyonu yoluyla, toplumsal faillerin sahip olmadığı bir bilgiye hâkim olur. Devlete ait bir başka tipik işlem, sentez mahiyetindeki raporlardır [*note de synthèse*]; idarî hiyerarşide yükselindikçe, sentez yapma gücü de artar.

Devlet, nesneleştirmeye ve tüm nesneleştirme tekniklerine göbekten bağlıdır: Toplumsal olguları ve insanları nesne olarak ele alır – devlet, erken bir Durkheimcidir. Durkheim'in devlet teorisinin “içselleştirilmiş devlet” olması bundandır; kendini devletin memuru olarak tahayyül etmeyen bir devlet memuru olarak Durkheim, devletin içinde, denizdeki balık gibiydi; top-

18 Svetlana Alpers, “L'oeil de l'histoire. L'effet cartographique dans la peinture hollandaise au XVIIe siècle”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 49, 1983, s. 71-101.

lumsal dünyaya dair nesnelci bir teoriye sahipti. Bu, devletin, tebaasına dair zımnî algısıydı. Devlet, teorik olarak birleşmiş ve inşa edimiyle homojen hale getirilmiş bir uzamın üniter, kuşbakışı bakış açısidir. Esasında Kartezyen uzamdır bu. Bilgi sosyolojisi yapılmak istense, Kartezyen türdeki uzam felsefesinin doğuşuyla devletin doğuşu arasında bir bağlantı olduğu ileri sürülebilirdi. Bu hipotezi ortaya koymaktan kaçınırsam belki iyi olurdu ama madem söyledim, siz nasıl isterseniz öyle kullanın...

Devletin bakış açısı, tam anlamıyla bir nesneleştirme ve bir araya yığma aracı olan yazının bakış açısidir: Yazı, zamanı aşmaya izin verir. Jack Goody'ye ve *La Raison graphique* [Çizgesel Akıl] kitabına bakılabilir:¹⁹ Aslına bakarsanız bir etnoloğu bilgi saplayıcılarından ayıran şey onun yazıyor olması ve böylelikle, bunu yapacak imkânlara sahip olmayan bilgi sağlayıcının bir araya getiremediklerini derlemesidir. Diyelim ki bir fikriniz var; şayet elinizde o fikri yazacak hiçbir şeyiniz yoksa bir fikir diğerini kovalar ve uçup gider; yazı olmaksızın olan budur. Yazısız toplumların, bizim yitirdiğimiz hünnerleri geliştirdiklerine şüphe yok; öte yandan, totalizasyon, yazı olmadan çok güçtür. Anketçinin cevap verene üstünlüğü, anketçinin ne aradığını bilmesidir (en azından bilmesi gerekir); denek ise bilmez; üstüne üstlük anketçi, denegin farklı zamanlarda kendisine söylediklerini totalize edecek imkânlara sahiptir. Bu totalizasyon vasıtasıyla, hem sentezleyici hem de özetleyici bir kavrayış imkânını bulur ve çoğunlukla, anlama süreci de bundan ibarettir.

(Thomas Bernhard'ın devlete dair, "Hepimiz devletleşmişizdir" şeklinde bir cümlesi vardır.²⁰ Ulusal örneklem örneğini alıyorum. Ulusal örneklem devletin devlet fikrini taşıdığını düşünmek için bu yaşma ve devlet üzerine bu çalışmaya ulaşmam gerekti. "Örneklem ulus ölçeğinde ve tüm ulusu temsil ediyor" denir ama neden bir Beauceron veya Picard örnekleme yapılmaz? O halde, ulusal örnekleme almak, kendini hemen ele vermeyen olağanüstü bir zımnî yan taşır. İstatistik teorilerine dair şunu hep söylerim: Teorik hatalar her daim, sembolik tuzaklardaki gibi, dikkatin ve düşünme sürecinin, ikincil bir noktaya odaklanmak suretiyle esas gizlemesi gerçeğinden (hokkabaz da böyle yapmaz mı?) kaynaklanır. Büyük epistemolojik hatalar bu türdendir. "Önemli olan temsil oranı, temsil kabiliyetidir; hata hesaplanmalı, örneklemin kalitesi [kontrol altında tutulmalıdır]" diye iştirsiniz. "Dikkat, önemli olan, [örneklem] içinden çekildiği torbadır" demek ise unutulur... Eğer torbanızda sadece siyah toplar varsa veyahut da Fransa'yı almak yerine Pi-

19 Jack Goody, *La Raison graphique. La domestication de la pensée sauvage*, Minuit, Paris, 1978 [1977].

20 Thomas Bernhard, *Maitres anciens*, Gallimard, Paris, 1988 [1985], s. 34. [Eski Ustalar, çev. Sezer Duru, Yapı Kredi Yayınları, 2002.]

cardie'yi aldıysanız, tüm kurallara uygun bir şekilde, muhteşem bir örneklem seçimi yapabilirsiniz. Ulusal örnekleme kabullenmek suretiyle, son derece temel bir mesele olan nesnenin tanımlanmasının bize dayatılmasına müsaade etmiş oluruz.)

Kültürel Sermayenin Yoğunlaşması ve Ulusal İnşa

O halde yazı eşsiz bir devlet aygıtı, yani totalizasyon aygıtıdır: İlk yazılı işaretleler kayıt tutmakla ilintilidir; bilhassa da muhasebe kayıtlarıyla. Bu demek oluyor ki yazı, özgül bir bilişsel biriktirme aygıtıdır: Kodlamayı veya başka bir deyişle, o kodları elinde tutanlar lehinde bir merkezileştirmeyi ve tekelleştirmeyi mümkün kılan bilişsel bütünleşmeyi mümkün kılar. Dilbilgisinin üstlendiği kodlama işlemi aynı zamanda tekelleştirme faaliyetinden ayrılmayacak bir bütünleştirme faaliyetidir.

Devletin doğuşuyla kültürel sermayenin yoğunlaşması arasındaki bağlantı geliştirilmelidir. Japonya ve Almanya hususunda gündeme getirdiğim bu meseleyi şimdi daha genel biçimde ele alacağım. Devletin inşası, aynı zamanda ulusal bir sembolik sermaye olan ulusal kültürel sermayenin inşasından ayrılamaz: Misal, tüm devlet inşalarına, bir de atalara adanmış Pantheon'un inşası eşlik eder. Seçilmiş büyük insanların mezarı olan, aynı anda hem hayranlığı hak eden insanları (ulusal cenaze törenleri için de aynısı geçerlidir) hem de alttan alta, büyük insanları seçme kriterlerini belirleyen Pantheon, benzersiz bir devlet edimidir. Üstelik seçilmiş olan ürünlerde gizlenmiş olmalarından ötürü, kriterler kendilerini gayet ustaca dayatırlar.

Kraliyet adalet sistemi senyörlerin adalet sistemi için ne ise, kültür alanında devlet de hâmler için odur: Devlet, kültürel faaliyet tekeli eline almak suretiyle, paralarını kültür lehinde, getirisi olmayacak şekilde harcama yetkisini özel şahısların elinden alır. Hâmiliğin olmamasından veya Fransa örneğinde hâmilik müessesini geliştirmenin zorluğundan hayıflanıyorsak –hâmilik müessesesi kültür dünyası üzerinde korkunç bir tahakküm türü olduğu için ben bu durumdan pek de hoşnutsuz değilim–, bunun sebebi tam da kültür icrasının tekelleşmesi sürecinin hem fazla yoğun bir biçimde, hem de fazla erken gerçekleşmiş olmasındandır. Anlayabilmeniz için basit bir tarihsel not düşeceğim. XIV. Louis'nin şahsi iktidarını tesis etmesiyle, büyük hâmlerin en sonuncusu olan Nicolas Fouquet'yi tutuklaması aynı yıl gerçekleşir (1661). Kral hiç vakit kaybetmeden, Fouquet'nin himayesindeki tüm sanatçıları (Ressam Charles Le Brun, bahçe uzmanı André Le Nôtre vb.) hizmetine alır. Bunun tuhaf bir tekel olduğunu, getirisi olmayacak bir harcamanın tekeli olduğunu unutmamak lazım. Kültür ekonomisinin ayırt edici özelliklerinden biri, kelimenin dar anlamıyla, ekonomik olmamasıdır. An-

cak ekonomik harcamaları sembolik düzlemde de buluruz; öyle olmasa kültürel harcamalar olmazdı. O halde, kitlesi olmayan kültürel pratiklerin, mesela yüksek kültüre ait pratiklerin büyük çoğunluğunun mevcudiyeti, devletin getirisi olmayan fonlara para harcaması sayesinde. Devlet paradoksal biçimde, bu harcamaların tekeli elinde bulunduracak önlemleri alır. Bu harcamaları kendi bünyesinde toplamasının, hem kültür mantığının getirilerinin, hem de getirisi olmayan fonlarla yapılan harcamaların sembolik geri dönüşlerinin yoğunlaşmasından ayırlamayacağı görülmeseydi (tüm toplumlar ekonomik kâr kanunun çiğnenmesi suretiyle yapılan icraatları, sembolik düzlemde ödüllendirir) bu çelişkili gibi durabilirdi. Bu demek oluyor ki devlet, kültürü kendi bünyesinde toplar. Bu noktada, zihni yapıların bütünleştirilmesi mefhumunu; devletin zihni yapıları temellük etmesi olgusunu, oluşumunu ve dolayısıyla yapısını kontrol altında tuttuğu birleşik bir kültür habitusunu üretmesi durumunu ele almak gerekir.

“Doğal Soylular” ve Devlet Soyluları

Sembolik sermayenin yoğunlaşmasına, hukuk sermayesinin yoğunlaşması vasıtasıyla değinmiştim; çünkü hukuk, sembolik sermayenin bir boyutu olarak kabul edilebilir. Hızlı bir şekilde, paye kabul edilen şeylerin yoğunlaşmasını anlatacağım ve takip edeceğim çizgi esas itibarıyla şöyle olacak: Tek bir “paye”den birden fazla payeye geçilir. – [Burada söz konusu olan paye] örneğin soylunun, babadan oğula geçen soyluluk payesidir; Kiernan’ın aktardığı, devlet soylularının aksine “doğuştan” soylu olan İspanyol beyefendilerinin payesidir. Sembolik sermayenin yoğunlaşma sürecini feodal modelden, –hatalı olarak mutlakiyetçi olarak adlandırdığımız ama merkeziyetçi dememiz gereken modele– yani XIV. Louis’nin modeline geçerken devletin soyluluğu değerlendirme biçiminin değişiminde gayet iyi görürüz. Söz konusu süreç devlet eliyle gerçekleştirilir ve sonrasında adlandırma gücünü, bu nişanları, diplomaları, akademik veya bürokratik soyluluk unvanlarını –örneğin Liyakat Nişanı– dağıtma gücünü ona kazandırır.

Devlet yavaş yavaş sembolik sermayenin merkez bankası haline gelir ve artık sadece devlet soylularının var olduğu bir noktaya ulaşılır. [Şimdilerde], içinden soylu olanları seçmek suretiyle (% 5-6, fazlasını yapamaz) soyluları belirleyen ENA’dır.* Bu, artık devlete şöyle ya da böyle göbekten bağlı olmayan hiçbir takdis merciinin bulunmadığı noktadır. Bu demek oluyor ki, entelektüel alanın veya bilim alanının önündeki en büyük güçlüklerden biri,

(*) École Nationale d’Administration, 1945 yılında kurulmuş bir Fransız enstitüsüdür. Üst düzey devlet görevlileri çoğunlukla bu okulda eğitim görür. Chirac, Hollande, Jospin gibi pek çok devlet insanı ENA’nın eski mezunları arasında yer alır – yay.haz.n.

devletten bağımsız bir meşruiyeti yerleştirebilmektir. Devlet her dönem ve en çok da en son sol iktidar esnasında resim, fotoğraf vb. ödülleri dağıtmak üzere özel değerlendirme mercilerine müdahale edip kendi yetkisini dayatma yönünde gayretler göstermiştir. Anglo-Saksonların dediği gibi, kültür bakanları sanatsal yargılar konusunda son derece “müdahaleci”dir; her daim, entelektüellerin kimin entelektüel olduğunu; sanatçıların kimin sanatçı olduğunu vb. söyleme iddialarını sorgulama eğilimindedirler. Gündeme getirmek istediğim süreç budur.

Aragon beyefendilerinin ifadesiyle eski soylular, “doğal soylular” idiler; başka bir deyişle, irsiyete ve kamusal tanımaya dayanan soylular: Yani soylu, bir soylunun oğlu, bir soylunun torunu ve torununun torunu olduğu; çok uzun zamandır soylu olduğu için soyluların soylu kabul ettikleri kimse değildir. Bu, feodal, yani şahsî bir takdis biçimidir. Merkezî devlet iktidarı yerleşir yerleşmez, devlet soylularını meydana getirmek için, soyluların bu özerk idaresini hedef alır: Yakışıklı Philippe 1285 ile 1290 yılları arasında halk tabakasından bazı kimseleri takdis eder. O dönemde kimse buna itiraz etmedi çünkü ileri gelenler soyluların arasına dahil olmak için kraliyet mektuplarına pek de ihtiyaç duymuyordu. Evlilik yoluyla fiilen [soylular arasına] katılabiliyorlardı ve bilhassa Ortaçağ Fransa’sında, sonradan soyluluk payesi kazanmış olanlar diğer soylularca kabul görmedikçe unvanlarının pek faydasını görmüyorlardı. Bir başka deyişle, görece özerk olan soylular alanının mantığı, devletin fiillerini engelleyebilecek kadar güçlüydü (günümüz entelektüel alanıyla analogi tüm çözümlemem boyunca geçerli olacak).

Arlette Jouanna’nın, benim için hayli ilham verici olan *Le Devoir de révolte. La noblesse française et la gestation de l’État moderne (1559-1561)* [İsyan Ödevi: Fransız Soyluları ve Modern Devletin Hazırlık Dönemi (1559-1561)]²¹ kitabına bakın. Monografik görüntüsünün altında genel sorular soran (benim için güzel bir bilimsel çalışma budur) ve hususi bir vakayı, son derece genel soruları harikulade bir şekilde ortaya koyacak şekilde inceleyen bir kitaptır. Soyluları yaratabilme gücünün kademeli bir şekilde kralın elinde toplanması durumunu çözümler. Söz konusu süreç, babadan oğula geçen ama müdafaa edilmesi gereken statü payelerinin yerine, devletin tahsis ettiği payeleri geçirme eğilimindedir. Söz konusu sermayeyi korumak yığıtlık, meydan okuma, karşı hamle gibi özel çabalar gerektirmekteydi. Onur payeleri üzerine kurulan tüm medeniyetlerde [olduğu gibi], meydan okumanın onur payesinin sınanmasında en bariz yol olması, onuruna dokunulması durumunda soylunun bunun karşılığını vermek zorunda olması tesadüf değildi. [Bundan böyle] söz konusu payeleri devlet tahsis etmektedir ve bedeller, gittikçe artan bir hızla, soylu olmanın getirdiği ödüller olarak tasarlanı-

21 A. Jouanna, *Le Devoir de révolte*, a.g.e.

lar; onur mantığının yerine *cursus honorum** mantığının yerleştiğine tanıklık ederiz; bürokratik bir *cursus honorum* olduğu gibi soyluların da bir *cursus honorum*'u vardır. Soyluluk, soylulaşma üzerindeki kraliyet tekelinin, başka bir deyişle devletin teminat altına aldığı sembolik sermaye bölüşümünün kendisini dayatması vasıtasıyla bürokratikleşir. Bir kez daha, Elias bunu hem görmüş, hem de görmemişti: Soyluların “saraylılaşması” gözleri kamaştırır, oysa çok daha ince, alttan alta çalışan mekanizma, soyluların belirlenmesine aracılık eder.²² Neden saraya gitmek durumunda bırakılıyorlardı? Gitmemeleri halinde neden gözden düşüyorlardı? Neden bir kültür bakanı entelektüelleri sarayına çağırır ve neden gitmeyenler risk altındadır? Mükemmel bir analogi...

Soyluların kraliyet erkine boyun eğmeleri aynı anda hem bir bürokratikleşme hem de bir tür memurlaştırmadır; başka bir deyişle, soylular artık bu sıfatlarını kendiliklerinden almayıp atanmaya başlarlar. Buna dair şöyle bir gösterge vardır: XIV. Louis tahttayken devlet, nüfus ve taşınmaz mal sayımı yapmakla yetinmez, soyluları da sayardı. Devletin tüm eylemlerinin kökenindeki isim olan Colbert, Akademi'yi ihdas eder ve yazarları da, soyluları da fişlerdi. 1666 fermanı “gerçek beyefendilerin adlarını, soyadlarını, ikametgâhlarını ve silahlarını ihtiva eden bir katalog hazırlanmasını” buyurur; idarî görevliler soyluları didik didik etmekle görevlendirilirler. Devlet, daha önceden soyluların kendi meselesi olan, soyluların niteliklerine hakemlik etme işine soyunur. (Aynısı, kimin gerçekten de entelektüel olduğu konusunda hep bir çatışma içerisinde olan ve kendi içlerinde bölünen günümüz entelektüelleri için de geçerlidir. Karışmak istediğinde devletin yapması gereken tek şey, iki tarafı birbirine düşürüp “kimin gerçekten de entelektüel olduğunu ben söyleyeceğim” demektir. Entelektüelleri seferber etmenin nadir yollarından biri belki de, “Dikkat, devreye devlet girecek” demektir. Ama maalesef o kadar bilinçli değiller. Soylular, durumun farkına entelektüellerden çok daha çabuk varmışlardı.) Velhasıl idarî görevliler soyluluk unvanlarını didik didik ederler, soybilimciler yetiştirilir, nişan ihtilafları için hakemler yetiştirilir vb. Bu noktada, eski feodal soyluluktan modern büyük okulların yarattığı soyluluğa geçişi işaret etmesi itibarıyla, cüppe soylularının sahneye girişi çok ilgi çekici ve önemlidir. Devletin, devlete ait bir esas olan diplomalarla belirlediği bir soyluluktur bu.

Yani kademeli olarak (betimlediğim bu süreç birkaç yüzyıla yayılmıştır) karşılıklı ve müşterek bir tanımaya dayanan dağınık bir sembolik sermayeden, nesneleştirilmiş, kodlanmış, görevlendirilmiş, devletin himâyesine gir-

(*) “Onur silsilesi” anlamına gelen *Cursus Honorum*, Eski Roma’da, kamusal işlere tayin sırasını ifade eder – ç.n.

22 N. Elias, *La Société de cour*, a.g.e.

miş, yani bürokratikleşmiş bir sembolik sermayeye geçilir: Ordular, armalar, hiyerarşiler, dereceleriyle birlikte unvanlar, soy ağaçları vardır. Bu süreci, benim bildiğim kadarıyla hiç kimsenin üzerinde düşünmediği bir nokta olan sembolik zenginliğin dış belirtilerini; binaların dış cephelerinin kalitesini veya kıyafetleri düzenleyen meşhur israfı önleme kanunları vasıtasıyla kavrayabiliriz. Söz konusu kanunları devletin sembolik olanın alanına yaptığı müdahalelerden biri olarak düşünebileceğimiz kanısındayım. Devlet kimin neyi giyip takabileceğini ve ayrımlar sistemini tanımlar. Bizim toplumumuzda ayırım oyunları, piyasa kanununa tâbidir ve herkes başının çaresine bakar. Oysa o zamanlarda “Dört değil üç sıra ermin kürkü hakkınız var. Dört sıra kürkünüz olursa, bu giysi gaspına girer” diyen devlet tarafından yerleştirilip yönetilmektelerdi. Michèle Fogel’in, soylularla soylu olmayanlar arasındaki ve asıl olarak farklı soyluluk dereceleri arasındaki ayrımların devlet tarafından nasıl yönetildiğini ortaya koyduğu “Devlet Modeli ve Toplumsal Harca Modeli: 1545 ila 1560 arasında Fransa’da İsrافی Önleme Kanunları” makalesini öneriyorum.²³ Paris Parlamentosu üyelerinin ve onlarla birlikte tüm devlet görevlilerinin devlet ihtişamından paylarını almak konusundaki isteklilikleri, soyluların başta 1559’da olmak üzere devlete sundukları talepleri ve aynı zamanda tam da aristokrasinin krizde olduğu zamanlarda yüksek soyluların küçük soylulara karşı oynadıkları oyunlar, hep devlet müdahalesinin işaretleridir. Devlet, kumaşların ve altın kaplamaların kullanımına düzenlemeler getirir ve bunu yaparken soyluları soylu olmayanların gaspına karşı kollar; aynı zamanda soylular arasındaki hiyerarşiyi de genişletir ve güçlendirir. Bu, yalnızca sergilenme vasıtasıyla var olan sembolik sermayenin sergilenmesini kontrol altında tutmanın bir yoludur; sembolik sermayenin sergilenmesini kontrol altında tutmak, sembolik sermayeyi kontrol altında tutmaktır.

[Hukuk tarihçisi Frederic William] Maitland’ın, *The Constitutional History of England [İngiltere’nin Anayasal Tarihi]* başlıklı kitabından çok güzel bir metinle bitireceğim. Anayasa tarihi, hayal edilebilecek en sıkıcı okumalardan biridir ama içinde yüksek memurları atama ve görevden alma erkinin nasıl yerleştiği gibi son derece olağanüstü bilgiler vardır. [Maitland] şöyle yazıyor: “Kralın sadece müştereken hükümeti oluşturanları değil, birincil öneme sahip kamusal mevkilerde bulunanların da hemen hemen tamamını atamak gibi son derece genel bir gücü vardır. [William] Blackstone, kralı ‘payeler, makamlar ve imtiyazlar çeşmesi’ olarak adlandırır.”²⁴ Başka bir deyişle kral, her

23 Michèle Fogel, “Modèle d’État et modèle social de dépenses. Les lois somptuaires en France de 1545 à 1560”, J.-P. Genet ve M. Le Mené (der.), *Genèse de l’État moderne, a.g.e. içinde*, s. 227-235.

24 Frederic William Maitland, *The Constitutional History of England*, Cambridge University Press, Cambridge, 1948 [1908], s. 429. Sir William Blackstone (1723-1780) Britanya parlamentosu-

türden sembolik gücün kaynağıdır: “Şövalyelik ve baronluk unvanlarının verilmesi, yeni şövalye sınıflarının icadı, merasimlere kimlerin katılacağını belirlemek çok önemli değildir.” Ama denklerini atama gücü çok önemlidir: “Toplumun tüm yasal yapısına bakın; önemli kamusal mevkileri işgal edenleri kralın atamış olduğunu ve hepsinin de konumlarını ancak kral istediği müddetçe işgal edebileceklerini görürsünüz.”²⁵ [Maitland] “mutlakiyetçilik” dediğimiz şeyin; mevkileri ve o mevkileri işgal edenleri ortaya çıkarma ve ortadan kaldırma erkinin, yani devlet erkinin ne olduğunu anlatır; başta imza vekâleti olmak üzere, söz konusu vekâlet erkinin toplandığı ve olduğu son derece incelikli vekâlet süreçlerini en ince ayrıntısına kadar tarif eder. Kral imzasını atar, şansölye yan imzayı atar, yan imzayı atan, imzanın krala ait olduğunu doğrular ve böylelikle kralı da denetlemiş olur; kral saçma sapan bir şeyi imzalarsa, sorumlu odur; ardından, şansölye yardımcısı şansölyenin imzaladığı belgeye ek bir imza atar. Gitgide daha anonimmiş gibi görünen bu tür bir vekâlet zinciri vardır. Sembolik iktidar tek bir noktada toplanmış olmakla birlikte, eşzamanlı olarak yayılmakta ve tüm topluma nüfuz etmektedir (deler gibi akma veya çeşme metaforu). Zorbalık, söz konusu merkezi iktidar kendi kontrolünü kaybetmeye başladığında ortaya çıkar.

nun üyesi bir hukukçudur. Söz konusu ifade *Commentaires sur les lois anglaises*'inin 1774-1776 [1758]. 7. bölümünde yer alıyor.

25 F. W. Maitland, *The Constitutional History of England*, a.g.e., s. 429.

Ara Söz: Entelektüel Alanda Bir Darbe

İstisnai olarak, dün akşam gösterilen entelektüeller hakkında bir televizyon programından bahsedeceğim; çünkü entelektüel açıdan hiçbir kıymet taşımasa da toplumsal açıdan önemli bir olgu.¹ Bu türden yarı-entelektüel yapımlardan asla bahsetmemek gibi bir ilke edinmiştim. Gilles Deleuze'un yeni filozoflara karşı bir kitapçık yazmasını, onları hayli onurlandırdığı düşüncesiyle yersiz bulduğumu da hatırlıyorum.² Öte yandan, hiç kuşkusuz büyük bir medyatik olay haline gelecek olan –sebepsiz değil– bu küçük olay, bir çift sözü hak ediyor. Alain Decaux tarafından kaleme alınıp Frédéric Mitterrand tonlamasıyla okunacağını düşünebileceğimiz böylesi bir söylemin önemi, entelektüel alanın özerkliğini gittikçe daha çok tehdit eden stratejilerden birini temsil ediyor oluşundan kaynaklanıyor. (Söz konusu özerklik ille de entelektüelin özerkliği değildir, zirâ özerk bir düşün alanında diğerlerinden daha özerk entelektüeller ile diğerlerinden daha bağımlı olanlar her daim mevcut olacaktır.)

Entelektüel alanın özerkliği çok uzun zamana yayılmış ve büyük zorluklarla gerçekleşmiş bir tarihsel kazanımdır.³ Bu özerklik, bir süredir birbir-

1 P. Bourdieu burada, 13 Mart 1991'de 2. Kanal'da yayımlanan ve Bernard Henri-Lévy'nin tasarladığı, Dogu [bloku] ülkelerinde tesis edilen komünist rejimlerden bahisle “Nasıl oldu da bu dönemin entelektüelleri tüm bu suçlara, bu davalara, bu ızdırap denizine, bu kâbusa göz yumabildiler?” diye sorgulayan “Özgürlüğün Maceraları” başlıklı programdan bahsediyor.

2 Gilles Deleuze, “Supplément à propos des nouveaux philosophes et d'un problème plus général”, *Minuit*, 24. sayıya ek, Mayıs 1977, www.acrimed.org/article2989.html adresinde bulunabilir.

3 Bkz. Pierre Bourdieu, *Les Règles de l'art, a.g.e.*; ayrıca bir ilk yaklaşım için bkz. “Champ intellectuel et projet créateur”, *Les Temps modernes*, 246, 1966, s. 865-906.

leriyle çıkan iki tür eylemin tehdidi altında bulunuyor: siyaset alanı kaynaklı eylemler ile yaderklik hizmetkârları olan “medyatik entelektüellerin” boy gösterdiği gazetecilik, medya kaynaklı eylemler. Bazı haftalık dergiler (*Le Nouvel Observateur*, *L'Événement du Jeudi*) entelektüel sıfatını taşımaya layık görülen kimseleri belirleme işine giriyor: Bu şeref listesi girişimi, gücün kötüye kullanımıdır çünkü nasıl ki kimin matematikçi olduğunu söylemek matematikçilerin işiyse, kendi aralarında münakaşa etseler dahi kimin entelektüel olduğunu söylemek entelektüellerin işidir.⁴ Devletin özgül darbelerinin tipik örneği olan bir dizi müdahale vardır ve dünkü olay, bunların uç noktasıdır. Başka bir zamanda, benim seleflerim tam bu mekânda III. Napoleon'u protesto etmişlerdi.⁵ Kendilerine yaraşır bir hasımları vardı. Benim protesto etmek zorunda olduğum hasımlar maalesef bin kat daha gülünç olmakla birlikte, tehlike ya ona denk ya da daha beter. Denk olmakla birlikte daha beter, çünkü sanki daha tehlikesizmiş gibi görünüyor.

Bu müdahaleler devlet darbeleridir. Pascal'ın zorbalık teorisine sıkça başvurmuşluğum vardır.⁶ Pascal'a göre zorbalık, bir düzenin kendi normlarını bir başka düzene dayatması olgusunda yatar: Askerî düzen, gücünü entelektüel düzene dayatır; inâyet düzeni hayırseverlik düzenine vb. Kantçı tanıma göre özerklik kendi belirlediğin kanunlara itaat etmek, yaderklik ise başka ilkelere tâbi olarak dış baskılara boyun eğmektir. Yani bir alan, kendisine ait olmayan baskılara maruz kaldığında (medyadaki görünürlük, dağıtım ve tüm bunların arkasında duran para, başarı, izlenme oranı vb.) zorbalıktan bahsedilebilir. Bu baskı unsurları kendilerini entelektüel alanda gittikçe daha kuvvetli biçimde dayatmakta ve belli bir entelektüel faaliyet ve üretim türü ile belli bir aydın türünü derinden tehdit etmektedir. Söz konusu tehlikeye karşı ikazda bulunmak üzere bu kürsüden faydalanma hakkını kendimde görmem bundan kaynaklanıyor. Entelektüel alanın mantığının haricindeki dış bir güce dayanarak bir oldu-bittinin hayata geçirilmesi itibariyle, bu durum tam bir devlet darbesidir. Bunu Pinochet yaptığında hemen anlarız; ancak darbe entelektüel bir havaya büründüğünde daha az görünürdür ve *allodoxia** etkisiyle pek çok kişi yanılabılır. Söz konusu entelektüellerin sıkın-

4 Pierre Bourdieu, “Le hit-parade des intellectuels français, ou qui sera juge de la légitimité des juges?”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 52-53, 1984, s. 95-100; ayrıca bkz. *Homo academicus*, a.g.e., s. 275-286.

5 P. Bourdieu burada 1852 yılında, biat etmeyi reddettikleri III. Napoléon'un darbesinin ardından, Jules Michelet, Edgar Quinet ve Adam Mickiewicz'in, *Collège de France*'dan azledilmelerini kastediyor.

6 Buna dair bir izahat için: P. Bourdieu, *Méditations pascaliennes*, a.g.e., s. 149-150.

(*) Pierre Bourdieu, Latince öteki, farklı anlamındaki *-allo* ile *doxa*'dan türetilen *allodoxia* kavramını ezilenlerin, kendilerine ait olmayan, egemenlerin kanaatleri benimsemesi anlamında kullanır – ç.n.

tısı, meşhur bir hikâyede geçtiği gibi, entelektüel hayatın havasını bilmekle birlikte lafzını bilmemeleridir...

Entelektüel –paradigması Zola’dır–, entelektüel alanın, sanat ve edebiyat alanlarının kendi iç mücadeleleri dâhilinde, görece özerk bu evrenlere içkin değerlere göre kazandığı özgül bir otoriteye dayanarak, bir külliyyat, bir ustalık, bir erdem veya bir ahlâk temelinde siyaset alanına müdahale eden kişidir.⁷ Eserleri, otoriteleri, ustalıkları, ahlâkları ve erdemleri çok zayıf olması dolayısıyla, şu an bahsettiklerim için bu durum geçerli değildir. Bu devlet darbesi, her şeyden önce, genç araştırmacıların kafasındaki entelektüel uğraş temsilini etkilediği için tehlikelidir. Medyada hiç görünmeksizin, bir esere yirmi yılını verebilirsiniz. Oysa gittikçe daha çok sayıda insan, eserlerini bir sonraki sonbaharda televizyona çıkmak için yaratıyor. Bu durum, entelektüellere ait, mücadelelerle elde edilmiş, son derece zaruri bir özgül otoriteyi tehdit etmektedir. Bu, tehdit altındaki bir tarihsel kazanımdır ve az evvel formüle ettiğim, bir külliyyat ve söz konusu külliyyatla bağlantılı değerler adına söz alarak siyasî hayata müdahale etme hakkını tanıyan tanıma uygun entelektüellerin var olması ihtimalini de tehdit etmektedir. Son derece gerekli olan bu söz konusu müdahaleler tehdit altındadır. Meselenin siyaseten de çok önemli olmasının nedeni budur.

Devletin İki Çehresi: Tahakküm ve Bütünleşme

Buradan, totalizasyona dair bir ilk fikir edinmenizi sağlamak amacıyla dersimin kısmî sonucuna geliyorum. Özellikle de benim kendi çalışmalarımı eleştiren çalışmalarda (Hollanda’dan, İngiltere’den, Almanya’dan) modern toplumsal dünyada eğitim sisteminin işlevlerine dair iki teorinin karşı karşıya getirildiğine sıklıkla şahit oluruz: bir yanda eğitim sistemine tahakküm, toplumsal ve sembolik düzenin korunması işlevlerini yükleyen teori ve öte yanda bütünleştirme, birleştirme işlevlerini vurgulayıp, zorunlu ilköğretim [-den başlayarak] kitle eğitiminin doğuşunu devletin gelişimiyle sıkı sıkıya ilişkilendiren teori. Burada, tahakküm ile birleştirme bütünleştirme arasında bir uzlaşmazlık görüyoruz. Söz konusu uzlaşmazlığın iki teori arasında olmayıp, toplumsal dünyanın gerçekliğine içkin ve bizzat devletin işleyişine içkin olduğunu göstermek istiyorum. Devlet, iki çehresi olan bir gerçekliktir. Modern devletin gelişimi, daha üst bir evrenselleşme derecesine doğru ilerleme (yerelliğin bozulması, tikelliklerden arındırma, vb.) ve aynı hareketlilik dahilinde tekelleşmeye, iktidarın yoğunlaşmasına doğru ilerleme; velhasıl merkezî bir tahakkümün şartlarının oluşturulması şeklinde tanımla-

7 Bkz. Pierre Bourdieu, “The corporatism of the Universal”, *Telos*, 81, 1989, s. 99-110; yeniden basımı: *Les Règles de l’art, a.g.e.*, s. 544-558.

nabilir. Başka bir deyişle, bu iki süreç [aynı anda hem birbirleriyle bağlantılı, hem de] birbirlerine karşıttır. Bütünleşmenin –ki, Durkheim’in kullandığı anlamıyla anlaşılmalı ama aynı zamanda Cezayir’in bütünleşmesinden bahsedenden kullandığı, mutabakatla ilintilendirilen anlamda da– bir anlamda tahakkümün şartı olduğu söylenebilir. Aslına bakarsanız, geliştirmek istediğim ana tez budur. Kültür piyasasının birleşmesi, kültürel tahakkümün şartıdır: Mesela taşra lehçelerini, bozuk şiveyi, tahakküm altındaki dilleri yaratan, dil piyasasının birleşmesidir.⁸ Bu hatalı karşıtlık ortak bilinçte son derece kuvvetli bir biçimde mevcuttur ve yanlış meselelerin yolunu açar.

Bu tez, Weber ile –ve akılcılaşıma süreciyle– ve Elias ile –ve uygarlaşma süreciyle– kökten bir kopuşu işaret etmektedir. Devlet konusunda en önemli isimler olan bu iki yazarla yolun küçük bir kısmını kat edebilirim, ama evrenselleşme sürecinin bir yönünü gözden kaçırmazlar: Birleşmenin aynı zamanda tekelleşme olduğu gerçeğinin üzerini örterler – ya da bu olgu görünür değildir. Bir başka yıl anlatacağım ikinci süreç, şahsî devletten gayrişahsî (veyahut da kısmen gayrişahsî) devlete; kralda tecessüm eden hanedan devletinden, yarı-bürokratik diye adlandırdığım (çünkü bizim bildiğimiz haliyle bürokratik devlette, hanedan devletinin izleri vardır ve bu nokta Weber’le bir başka kopuşu ifade eder) devlete geçiştir. Son kitabımı *La Noblesse d’État* [*Devlet Soyluları*] diye adlandırmam bundan: Ekonomik ve kültürel mülkü aile vasıtasıyla devretmeye yarayan, hanedan devletinin kendini üretebilmesinin şartını oluşturan mekanizmalarla benzerlikler taşıyan mekanizmalar, bürokratikleşmiş toplumlarda hâlâ mevcuttur.

Meselelerin netleşmesi için tezimi dile getirdikten sonra şimdi de temellendireceğim. Birleştirme süreci, evrenselleşme süreci olarak nasıl betimlenebilir? Farklılaşmış ve görece özerk alanların inşasına (ekonomik alan, kültürel alan), onlara karşılık gelen uzamların birleşmesi (ekonomi piyasası, kültür piyasası) ve birleşmiş bir uzamın inşası eşlik eder. Devletin, farklı alanların işleyişine kısmen hâkim olmaya müsaade eden bir üst-sermayenin sahibi olarak inşası, birleşmiş bir toplumsal uzamın inşasına eşlik eder. “Espace social et genèse des classes/Toplumsal uzam ve sınıfların oluşumu”⁹ makalemde global toplumsal uzamdan (alanların zıddı olarak) uzamların uzamı, alanların alanı şeklinde bahsederken, aslında devletin inşası sırasındaki inşa olan ulusal toplumsal uzamdan bahsetmekteydim.

Devletin, feodal prenslikler içerisinden ortaya çıkışı, şahıs temelli umardan, yerel temelli vilâyetten, senyör ile ona tâbi olanlar arasındaki şahıs temelindeki doğrudan iktidardan çoğunlukla toprak temelinde atanmış vekil-

8 Bu noktada bkz. P. Bourdieu, *Langage et pouvoir symbolique*, a.g.e., s. 59-131.

9 Pierre Bourdieu, “Espace social et genèse des ‘classes’”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 52, 1984, s. 3-14; ayrıca *Langage et pouvoir symbolique*, a.g.e., s. 293- 323.

ler aracılığıyla tatbik edilen dolaylı bir iktidara geçiş olarak tanımlanabilir. Hanedan devletinin teşekkülüne, önceden var olan bölünmelerin dönüşümü eşlik eder: Kendilerinde ve kendileri için, yan yana var olan birimler olan vilâyetlerin yerini, ulus-devletin parçaları haline gelmiş vilâyetler; özerk liderlerin yerini, güçlerini merkezî devletten alan vekil liderler almıştır. İkili bir sürece, yani uzamın her bir noktasının birbirlerine göre ve uzamın oluşmasına başlangıç teşkil eden merkeze göre konumlanmasına izin verecek şekilde, birleşmiş bir uzamın ve homojen bir uzamın teşekkül sürecine tanıklık ederiz. Bu türden bir merkezileşmenin ulaştığı uç nokta Fransa örneğidir (ama İngiliz devleti veya Amerikan devleti için de bu durum geçerlidir). Geleşimi, merkezî bir iktidarın doğuşuna eşlik eden bu birleşik uzamdan kasıt, coğrafi uzamın ve ayrıca toplumsal uzamın birleşmesi ve tektipleşmesidir. Söz konusu tektipleşme negatif olarak nitelenir: Bir tikelliklerden arındırma çalışması fikrini içinde barındırır. Bölgesel veya dilci tikelciliklerden [bölgeselcilik/dilcilik] bahsedilir: Merkezileştirme faaliyetinin ayırt edici özelliği, hâkim ifade biçimlerini tikelliklerinden arındırması ve gayriresmî kültürlerin, hâkim kültür tanımının az çok eksiksiz bir biçimini almasını sağlamaktır. Toplumsal veya coğrafi uzamdaki konumla ilişkili tikellikler ortadan kalkar ve böylelikle, kendilerinde ve kendileri için düşünülebilecek özerk unsurlar, merkezî bir norma referansla düşünülecek parçalar şeklindeki unsur-lar olarak teşekkül ettirilir.

Jus loci ve Jus sanguinis

Devletin oluşumuna birleşik bir toprak parçasının teşekkülünün eşlik ettiğini söylediğimizde, toprak fikrinin tam olarak neyi kapsadığını ve grupların teşekkülüne kaynaklık eden esasın artık şahsî ilişkiler, yani *jus sanguinis* diye adlandırılabileceğimiz, lider ile tebaası arasındaki şahsî bağlantı değil, *jus loci* yani doğuştan yurttaşlık veya aynı toprağa bağlılık olduğu gerçeğinin tam olarak neyi ifade ettiğini kavrayamayız. Sonuç olarak komşu, yeğenin yerini almıştır ve bu fevkalade bir değişimdir. [Sömürge idaresi altındaki] Kabiliye’de, iki birleştirme esası olan aşiret ve toprak arasında, yerel ölçekte bir ihtilaf vardı. [Aynı anda hem] merkeziyetçi, toprak ilkesine göre hareket eden hem de yerellikçi olan Fransız idaresi, birim olarak köyü dayatmıştı. Benim çalıştığım köy ise baba nesebi temelinde iki aşiretten oluşuyordu: Tüm köy ahalisi birbirini yeğen olarak görüyor, tek bir atadan geldiklerini tahayyül ediyorlardı –birbirlerine akrabalık ifade eden kelimelerle sesleniyorlardı– ve az çok mitsel bir ortak soy ağaçları vardı. Aynı zamanda, köy birimi bu iki yapıyı toprak temelinde birleştirmişti. Dolayısıyla, bu iki yapı arasında bir tür belirsizlik vardı. Bunu anlamakta oldukça zorlandım çünkü

bilinçaltımda yerel yapıyı taşıyordum ve en nihayetinde gerçekte var olmayan bu idarî birim –köy– konusunda kafam net değildi. Aile, klan ve aşiretin yanında köy, bürokratik yapıların varlığının sonucu olarak varlık kazanan bir yapay-olguydu. Mesela bir belediye vardı... Bu iki aidiyet türüne, yani aynı soydan gelen bir gruba ve bir mekâna bağlılık arasındaki belirsizlik pek çok toplumda hâlâ mevcuttur. Yani devlet, toplumsal ve soya dayalı yakınlık karşısında, coğrafi bir yakınlığın ağır basmasını sağlamak için bütünleşmiş bir uzam kurar.

(Toplumsal ayrışmalar, gelir ve kültüre göre olan toplumsal bölüşüm esasları ile yerel bölüşüm esasları çakıştığında ortaya çıkar. 5. Cadde üzerine yazılmış –Paris'te Faubourg Saint-Honoré için de aynısı geçerlidir–, aynı anda hem son derece zeki, hem de naif bir makalede, mümkün olan tüm alanların ve onların kesişimlerinin zirvesi niteliğinde yerel bir birimi tarif eder.¹⁰ Sosyologlar sık sık tuzağa düşerler çünkü idari bölünmelerce tasdik edilen, nesnellikte –sayımlar, bir sokağı var edecek şekilde yapırlar çünkü postanedeki tasnif sokaklara göre yapılır– ve öznellikte var olan yerel birimler, gerçekliğin inşasının ya kapitalizm öncesi toplumlarda olduğu gibi soya dayalı ya da alanlar halinde yapılanmış biçimde toplum temelli oluşturulmuş ilkelerini görmeyi engeller. Bu ufak parantezi açmamın sebebi, az evvel söylediklerimin genelgeçer, soyut ve esasen hayli sıradan bir *sunum* olmadığını göstermek istemem. Bu sıradan şeylerin arkasında, çok önemli teorik meseleler gizlidir.)

Tımandan vilâyete geçiş sürecine, tüm tahakküm mekanizmalarının değişimi eşlik eder. Vilâyet idaresi –bu, Eski Çağ'ın büyük imparatorlukları için, Çin İmparatorluğu için geçerlidir–, bir vilayetin yeniden özerk bir tımar haline gelebileceği dönemler olan imparatorlukların dağılma dönemleri dışında, merkezden gerçek anlamda özerk değildir. Bazı hallerde bir imparatorluğun eski bir vilayeti, vilayet liderleri arasındaki çekişmelere hakemlik etmek için merkezî meşruiyet efsanesini canlı tutmaya devam edebilir. Vilayet idaresinin, yönergelerini uyguladığı merkeze göre sahici bir özerkliği yoktur. Aynı şekilde, yerel memurların –ki bu, büyük imparatorlukların oluşmasıyla birlikte vuku bulan en önemli değişimdir– yerel temelli olmamaları gerekmektedir; göreve, yetki alanlarının dışından seçilirler. Çin'de uygulama böyleydi; Fransa'da piskoposlar arasında durum hâlâ böyledir.

Bu, kayırmacılığa veya bölgecilğe meyledilmesinin ve yerel temelli soy kaynaklarına yaslanılarak merkezî iktidarı sorgulamaya, kısacası salt bir bütünün parçası olan vilayeti, yeniden kendisinde ve kendisi için var olan özerk bir tımarla dönüştürmeye meyledilmesi ihtimalinin önüne geçmeyi hedefleyen, önemli bir bürokratikleşme göstergesidir. Yerellikleri bozulmuş

10 Arthur Minton, "A form of class epigraphy", *Social Forces*, 28, 1950, s. 250-262.

yerel liderler atanabilir yahut Eski Çağ'da sıkça yapıldığı gibi, kitleler yerlerinden edilebilir: Kitlesel tehcirlerin amacı, bu soy ilişkisini, toprağa bağlı bir ilişki lehine kırmaktır. Tüm bunlar bizi, son derece önemli ve bilhassa göçe veya laikliğe dair süregiden tartışmalarda (özellikle de, başlangıçta söz konusu ettiğim medyatik entelektüeller tarafından fenâ halde bulandırılan tartışmalar) hâlâ güncel bir karşıtlık olan *jus sanguinis/jus loci* karşıtlığı üzerine kafa yormaya yönlendirir. Kimliğin inşasının belirleyici ilkesi olarak bu ikilik hep var olmuştur: *jus sanguinis*, yani Alman modeline göre, ulusa mensup birinin soyundan geliyor olmak veya *jus loci*, yani Fransa'da olduğu gibi, ülke topraklarında doğmuş olmak... Devletleşme sürecinin ilk çehresi olan evrenselleşmeye dair, diyebilirim ki *jus loci* bir anlamda *jus sanguinis*'ten daha ilerici, daha evrenseldir. Çünkü aidiyet kriterleri daha soyut, daha formel, toprak ve kan ideolojisinden bağımsızdır. Böyle söylendiğinde, tamı tamına başlangıçta eleştirdiğim mesele düzeyine geliyoruz; ama daha önce söylediklerimi ve söyleminin mantığını yok edecek koca bir balon yaratmadan bunu konuşmayacağımı biliyorsanız, biraz kati biçimde dile getirdiğim şeylerin altını doldurabilirsiniz.

Sembolik Mallar Piyasasının Birleşmesi

Kısacası, devlet kendisini inşa ederken birleştirir ve evrenselleştirir. Bu ikili süreç her bir uzam için, bilhassa da birleşmiş bir piyasanın ortaya çıktığı ekonomik uzam için ele alınıp bir çerçeve çizilebilir. Polanyi, devlet politikasının –mesela merkantilist politika–, piyasaların yerelliklerini öne çıkarma eğilimlerine karşı zorunlu olduğunu vurgular. Akrabalık ilişkilerine ve ya toplumsal ilişkilere iştirilmiş [*embedded*] piyasa üzerine çok güzel bir kitabın da yazarları arasında bulunmaktadır.¹¹ Polanyi bu çalışmasında, piyasaların işleyişini yöneten toplumsal zaruretlere tâbi oldukları için bu ilişkilerin karşılıklı taahhütlerde bulunan faillerden bağımsız biçimde, evrensel olarak tesis edilemediği toplumları ele alır. Bizim bildiğimiz haliyle piyasa yani ekonomistlerin evrensel bir veri olarak doğal kabul ettikleri piyasa, aslında büyük ölçüde devletin inşa ettiği bir yapay-olgudur. Sosyolojinin, düzeltme ya da doğruluğunu sorgulama iddiası taşımaksızın ekonomiye yapabileceği katkılardan biri, ekonomistlerin doğal muamelesi yaptıkları bir kavramın, aslında az çok başarılı bir tarihsel ve toplumsal insanın ürünü olduğunu hatırlatmaktır.

Aynısı kültür piyasası için de geçerlidir. Bunun üzerinde biraz daha fazla duracağım çünkü tekelleşme boyutu ve evrenselleşme boyutu ile ilgili baş-

11 K. Polanyi, C. Arensberg ve H. W. Pearson (der.), *Les Systèmes économiques dans l'histoire et dans la théorie*, a.g.e.

langıçta dile getirdiğim çatışkıyı gözler önüne serer. Reform'un (herkesin okumaya ve yazmaya hakkı vardır) ve Aydınlanma'nın aşamalı bir şekilde elde edilmiş kazanımı olan evrensel eğitilebilirlik fikrine dayalı bir eğitim sistemi ile ulusal bir toplumun inşası arasında bir tür tarihsel bağlantının varlığı üzerinde çokça durulmuştur. Bireylerin eğitilebilirliği fikri, bireylere kültürel açıdan hak ve ödevlerinde eşit muamele etmekten müteşekkil nihâi bir eşitlikçilikle bağlantılıdır. Devlete yüklenen eğitim işlevinin icadıyla eşzamanlı olarak ortaya çıkar. Devlet tüm yurttaşlarına, bu sığata layık olmalarını sağlamak için, yurttaşlık hak [ve ödevlerini] aydınlanmış biçimde gerçekleştirmelerine imkân tanıyacak temel kavramları vermelidir. 19. yüzyılın Jules Simon gibi büyük yenilikçileri, asgari siyasi donanım ile eğitim arasındaki bağlantıyı ısrarla vurgulamışlardır.

(Bu bağlantı öylesine unutulmuştur ki, birkaç yıl evvel bilinçli, kontrollü kanılara ulaşabilme becerisinin eğitim düzeyiyle sıkı sıkıya ilintili olduğunu söyledimde ve ayrıca kanaat anketlerinin, yanıt vermeyi reddedenleri yok sayarak ve tüm toplumsal özneler sanki sorulan soru karşısında eşitmiş gibi davranarak aslında bir tür müdahalede bulunduğunu hatırlattığımda, bir krize ve büyük bir şaşkınlığa sebep olmuş olmamın tek nedeni, oluşuma dair bu türden bir hafıza kaybıdır.¹² 19. yüzyılın sonlarında tartışılan konular ve eğitim sistemine toplumsal düzenin bekasını sağlama işlevinin atfedilmiş olduğu unutulmuştu. Kurumun yaratılması esnasında açık mücadelelere konu olan noktalar çabucak unutulur. Sosyoloğun yaptığı bazen sadece uyardırmak, bastırılmış olanın geri dönüşünü tertip etmektir.)

Bu demek oluyor ki, ulusal devletin birleşmesi ile zorunlu eğitim arasında, aydınlanmış yurttaşın ödevleri fikriyle ilişkili olarak gelişen bir evrensel eğitilebilirlik düşüncesi aracılığıyla kurulmuş bir bağlantı vardır – çünkü eğitilmemiş kapasiteler arasındaki mesafeyi devlet kapatmalıdır. O halde, okulun bir tahakküm aracı değil bütünleştirme aracı olduğu, zira yurttaşın veya ekonomik failin tüm araçlarına, farklı alanlara [*a minima* iştirak edebilmesi için] kaçınılmaz olan kapasiteyle donatma işlevine sahip olduğu şeklinde bir itiraz gelir. Aslına bakarsanız –bu ikinci çehresi olacak–, okulun gerçekten de bir bütünleştirme aracı olduğu kanaatindeyim. Lakin boyun eğmeyi sağlayan da bu bütünleşmedir.

Özetle devlet, ilgili toplumsal süreçlerin (kültür, ekonomi) daha üst bir soyutlama ve evrensellik seviyesine ulaşmasına katkıda bulunan bir birleştirme aygıtıdır; her durumda, [bu süreçlerin] ulusal ölçeğe ulaşmalarını sağlamak için, yerelin tikelliğinden kurtulmalarına katkı sağlar. Pek çok güncel tartışma –yurttaşlığa, göçmenlerin bütünleşmesine vb. dair–, kafa karış-

12 Pierre Bourdieu, "L'opinion publique n'existe pas", *Les Temps modernes*, 318, Ocak 1973, s. 1292-1309; ayrıca *Questions de sociologie*, a.g.e. içinde, s. 222-235.

tırıcı bir biçimde, bu meselelerle ilgilidir. Devlete içkin olan bu muğlaklığın sonucu olarak, milliyetçilik meselesinde takınılacak kolaycı bir tutum yoktur. Zira millet gibi, milliyetçiliklerin de gerici ve özgürleştirici olmak üzere iki çehresi bulunur. Bu siyasi sonuç, özgürlükçü olduklarında sempatimizi kazanan ama aynı zamanda mutsuz da edebilen ulusal hareketlerin değerlendirilmesini son derece güç kılar. Muhafazakâr olduğundan şüphe edemeyeceğimiz [Eric] Hobsbawm, tartışırken bana bir kahve sohbetinin naifliğinde, artık milliyetçiliklerin desteklenemeyeceğini söylemişti. Bazı milliyetçiliklerin yol açtığı bu huzursuzluk hâli, tarif etmekte olduğum bu muğlaklığa dayanıyor olabilir.

O halde [devletin] ilk çehresi evrenselleştirici bütünleştirme; ikinci çehresi ise tahakküm, boyun eğme, mülksüzleştirme şartlarını yaratan, yabancılaştıran bütünleştirmedir. Ve bu iki çehre birbirlerinden ayrılamaz. Piyasanın –kültürel, ekonomik, sembolik– birleşmesinin de diğer bir çehresi, sureti vardır: Birleşik piyasada bir üretim türünün ya da bir ürünün kabul görmüş hâkimiyetinin dayatılması, bir mülksüzleşmeye yol açar. Ekonomik düzlemde hemen anlaşılır bu. Size spekülâtif gelebilecek olan bu önermelerin son derece somut uygulamaları olduğunu göstermek üzere bir örnek vereceğim. İlk çalışmalarımın birinde, bekâr Bearn erkeklerini incelemiştim. O zamandan bu yana, gazeteciler için çok moda bir konu haline geldi ama o dönemde merkezi yerlerde bilinmezdi. Görece büyük toprak sahipleri de dahil olmak üzere, belli bir kuşağa mensup köylülerin artık evlenemediklerini fark ettim. Bu durum, işbölümündeki sorumlulukları oğulları evlendirmek olan ihtiyar kadınları kahrediyordu. Daha önceden konu ettiğim küçük kır balosu bana evlilik piyasasının cisimleştiği, maddi olarak gerçekleştiği yer gibi geliyordu. Ekonomistler [bu konuda ne derlerse desinler], Maubert Meydam'ında kurulan pazar [somut] ile onların bahsettiği pazar, yani piyasa [soyut] arasında bir benzerlik vardır. Bu baloyu, evlilik piyasasının tecessümü olarak görmüştüm. Kentli görünüşe sahip genç erkeklerle –sıklıkla komşu kışlanın paraşütçüleri veya çalışanları– dans eden genç kadınlar, kenarda ise dans etmeksizin onlara bakan, tutumları ve kıyafetleri sayesinde ayırt edilebilen köylüler vardı. Bu küçük piyasada yeni bir ürünün, yani dans etmeyi, kızlarla konuşmayı bilen, kent modasına uygun şekilde giymiş, “geleneksel nesnelerini” köylülerin elinden alan erkeklerin ortaya çıkışını tahlil etmiştim.

Balo, kadınların dolaşımında olduğu sembolik mallar pazarının birleşmesinin tecessümüydü. Bugün halen pek çok çevrede, kadınlar tercihen aşağıdan yukarıya doğru dolaşımında olan nesnelerdir: Kadınsanız kendinizden daha yaşlı ve toplumsal olarak daha yukarıdaki biriyle evlenirsiniz. Bu piyasa, o ana kadar bir tür korumacılıkla korunmuş olan yerel temelli bir piyasanın

birleşmesinin tezâhürüydü. Soybilim vasıtasıyla incelediğim yerel evlilik sahaları vardı: Her bir failin, bir grup potansiyel eşi; “sözlüsü veya sözlüleri” –kelime muhteşem–, yani toplumsal normların ve evlendirici konumundaki annelerin desteklediği istatistiksel kaidelere göre söz vermiş oldukları ya da kendilerine söz verilmiş kimseler vardı. Köylülerin bir değerlerinin olduğu (beden *hexis*’leri, konuşma biçimleri) bu sözlüler ile söz verilmişler piyasası, korunan bir piyasaydı. “İdeal bir köylü”: Bunun anlamı nasıl yürürse yürürsün, nasıl giyinirse giyinsin, nasıl konuşursa konuşsun güzel bir arazisi olduğuydu... Korunan bu piyasa, eğitim sistemi ve yeni iletişim yöntemleriyle birlikte, kendisini daha geniş bir piyasa tarafından çevrelenmiş buldu. Nasıl ki ev yapımı çanak çömleğin yerini emaye tencereler aldıysa; evliliğe dair sembolik mallar piyasasının birleşmesi de savaş öncesi döneme ait bir beden *hexis*’inden, yani köylü *hexis*’inden başka sunacak bir şeyi olmayanları dışlamış, baloda köşeye atmıştı. “Köylü”nün otomobilciler için bir hakaret sözü haline gelmesi tesadüf değildir. Köylüler sünepe köylüler olmuşlardır...

Birleşme ile tahakküm arasındaki bağlantıya dair son derece somut bir örnektir bu: Köylülerin “köylü” hâline gelmesi için; başka bir deyişle, ayrıcalıklı bir değerlerinin olduğu bir pazarda kaybeder hale gelmeleri için, pazarlarının ulusal pazara eklemlenmesi; büyük ölçüde okulun ama aynı zamanda medyanın üstlendiği bir birleştirme çalışmasının hayata geçirilmesi gerekliydi. Boyun eğme ve mülksüzleşme, bütünleşmeye zıt değildir. Bilakis, bütünleşme için bu şarttır. Bu türden çarpık bir düşünme tarzı zordur; çünkü bütünleşmeyi, dışlamanın zıddı olarak düşünmeye o kadar alışmışızdır ki, aynen tahakküm altına alınmak için olduğu gibi, dışlanmak için bütünleşmiş olmak gerektiğini anlamakta güçlük çekeriz. “Fransız Cezayir”^{*} mücadelesi örneğini alacak olursak, bütünleşmeye en çok karşı olanlar, neden bir noktada bütünleşme taraftarı olmuşlardır? Çünkü Araplar üzerinde tahakküm kurmak için onları bütünleştirmek ve fellahlar, yani ırksal olarak hakir görülen ezilenler haline getirmek gerekiyordu. Toplumsal dünyada hiçbir şey basit değildir ve zevk olsun diye her şeyi karmaşıklştırıyor değilim; hatta dersten sonra, söylemem gerekenleri korkunç basitleştirdiğim için pişmanlık duyduğum çoktur.

Evlilik piyasası örneğini ele aldım, ama aynı şekilde dil piyasasının birleşmesi de incelenebilirdi.¹³ “Kusurlu” olarak algılanan telaffuz biçimleri, dil piyasasının birleşmesinin ürünüdür. Derrida tarzı bir kelime oyunu yaparak, sermaye [*le capital*] ile başkent [*la capitale*] arasında bir ilişki olduğunu;

(*) “Algérie française”, genel olarak Cezayir’de Fransız idaresi dönemini tanımlayan bir ifade olmakla birlikte, sonraları, Cezayir’in Fransa’dan kopmamasını savunan hareketin mottosu olmuştur ve bugün genellikle bu anlamıyla kullanılır – ç.n.

13 Pierre Bourdieu, “La production et la reproduction de la langue légitime”, *Ce que parler veut dire*, a.g.e. içinde, ayrıca *Langage et pouvoir symbolique*, a.g.e. içinde, s. 67-98.

başkentin, kendisini tüm sermaye türlerinin toplandığı yer olarak üretmek suretiyle –sınırı da Faubourg Saint Honoré'dir– taşırayı ürettiğini söyleyebiliriz. Taşralı *a priori* damgalanmıştır: Geride kalmıştır, haberdar değildir, aksanı vardır vb. Devletin üretilmesi, taşranın daha düşük varlık olarak, başkenti başkent yapan her şeyden mahrum olarak üretilmesini de getirir. Aynı şekilde taşralı, daha düşük bir sembolik sermayeyle donanmıştır: Kendisinde eksik olan bu sermaye türüne ulaşmak için, ona ulaşmaya çalışmalıdır ve dolayısıyla adeta bir maymun gibi taklit eder görünmektedir...

Maymun metaforu son derece yerindedir. Hoffmann Masalları'nda, sıklıkla aktardığım çok güzel bir metin yer alır: Bir Alman şansölye, bir maymunu eğitmeyi kafasına koyar. Maymun minüet dansını yapabilir, hanımlarla sohbet edebilir ama öte yandan bir fındık kırıldığında sıçramaktan kendini alamaz... Irkçılığın temelindeki paradigma tam da budur: Taşralı, taşralı olduğunun farkındadır ve taşralı olmamak için kendini zorlar. Taşralı olduğunu tam da buradan biliriz. Sermayenin yoğunlaşması başkenti üretir ve taşralı, başkentte yaşamakla bağlantılı tüm tekellerden yoksun olmakla tanımlanır hale gelir. Sermayeden yoksun kalmış mülksüzlerin bütünleşmesi, bir tür mülksüzleşmenin ve bir boyun eğme türünün şartıdır.

Kültürel Alan-Dinsel Alan Analjisi

Hızla, tüm mülksüzleşme türlerinin paradigması olduğunu düşündüğüm din sermayesinin teşekkülü paradigmasını ele alacağım. Din adamı olmayanlardan “hariçtekiler” diye bahsedilmesi tesadüf değildir. Bu örnekte hariçte olanı ortaya çıkaran olgunun, Kilise'nin kurulması olduğu net biçimde görülüyor. Zımnî olarak bulunmakla birlikte, kendine has sebeplerden ötürü, Weber bu yönü tuhaf bir şekilde hiç görememiştir (öte yandan, o kadar çok şeyi görmüştür ki bundan dolayı ona sitem edemeyiz, çünkü ayırdına varabildiğim pek çok şey onun sayesinde. Onun sırtından bilgiçlik taslamak istemiyorum...). Weber, din adamları zümresinin inşasını tarif ederken, bu inşaya laiklerin dinî açıdan mülksüzleşmesinin eşlik ettiğini gayet iyi görür: Başka bir deyişle, laik olanı oluşturan bizzat din adamıdır. Weber'in ifadesiyle, ötekileri hariçteki/fâni ve din alanında hükümsüz olarak teşekkül etmeksizin “din virtüözü” olunamaz. Durkheim'ın, anlatmakta olduklarımızı görmeksizin dile getirdiği din/sihir karşıtlığı, erkek/dişi, ezen/ezilen karşıtlığıdır. Mesela, 60'larda [Katolik litarjisine dair] *aggiornamento** vuku bulduğunda, ayini or-

(*) Güncelleme, yenileme anlamına gelen İtalyanca kelime. 2. Vatikan Konsili'nde alınan kararlar uyarınca dinsel hayatın yenilenmesine yönelik adımlar atılmıştı. Bu yenilenme biçiminde, yeniliklere ve gelişmelere açık olmak, fakat geleneksel mirasa dayanmak ve sadık kalmak zihniyeti hâkimdir – yay.haz.n.

tadan kaldırmadılar; kalın mumlar dikmeye veya Lourdes'daki sihirli çeşmeden su almaya devam ettiler ama 'hariçte' sıfatıyla teşekkür ettirilmiş sıradan laiklerden ruhanileşmelerini talep ederek, ayini daha yüce bir hale dönüştürdüler. Bunun kültürle analojisini tarife gerek yok.¹⁴ Popüler resim ile halk dinini karşılaştıran bir makale yazmak istemiştım: Kültürlü/kültürsüz, din adamı/hariçtekiler [fâni] şeklindeki, tamı tamına aynı kelimelerle ifade edilen aynı karşıtlık vardır ve *aggiornamento*'ya da kilisenin dine has estetik ilkelerine uygun biçimde temizlenişinin eşlik etmesi hiç tesadüf değildir. Yürütölen kaideleştirme, arındırma, akılcılaştırma çalışması; Kilise'nin ve onunla birlikte meşru dinin din adamlarınca tesisi, hariçtekiler [fâniler] ile kutsal metinleri okuma tekeline ellerinde bulunduran din adamları arasındaki mesafeyi iki katına çıkarır. (Marx uzmanları da aynısını yaparlar: Althussercilik büyük ölçüde, [Marx'ın] uzmanları dışında pek kimsenin okumadığı metinlerini "inanların" yorumlama tekelinin yeniden tesis edilmesinden ibarettir.)

Tüm bunları din alanından, okulun [kendine mal ettiği] kültür tekeline aktarmak gerekir. Kilise din alanı için ne ise, okul da kültür alanı için odur ve bu sebepten ötürü, söylediklerimin hepsi rahatlıkla bu alana aktarılabilir. Devletin kurduğu eğitim kurumları, meşru eğitim tekeline elinde bulundurur; yani meşru kültürün aktarımının veya daha ziyâde, söz konusu müfredatın meşru yollara aktarılması ve edinilip edinilmediğinin sınavlarla tasdik edilmesi vasıtasıyla (klasikler, kültür kanonuna dâhildir) kültürün meşru olarak tesis edilmesinin tekeline elinde tutar. Kültürel alandaki en gelişmiş tekel biçimi olan okul, öteki yüzünde bir mülksüzleş(tir)meyi de barındırmaktadır: Eğitim sistemi kültürsüz olanı, kültürel açıdan yoksun olanı da üretir. Bu, başta ben olmak üzere, okulla alakalı kimselerin işitmekten hiç hazzetmedikleri bir şey; ama durum aynen budur. Neden böyle olduğunu izah etmek gerekiyor. Teorik olarak, evrensel olma iddiası taşıyan kültürü evrensel olarak belletmekle yükümlü olan eğitim sistemine erişim eşitsiz olduğu için, kültürel beklentilerin evrenselleşmesine –kültür alanından bunu beklemeye hakkımız vardır–, söz konusu evrensel beklentileri karşılayacak olan araçlara erişimin evrenselleşmesi eşlik etmemektedir. Kültürel beklentilerin evrensel olarak bölüştürölmesiyle söz konusu beklentileri karşılayacak araçların son derece özel biçimde bölüştürölmesi arasında bir tutarsızlık vardır. Okul örneğinde, bütünleşmenin tahakkümden ayrı düşünölemedecek olması bu tutarsızlıktan kaynaklanır.

Bir kez daha, okula dair çözümlemelerime dair hiçbir şey anlamadan saldıran denemeciliğe değineceğim. Bir kültürel meşruiyetler hiyerarşisi ve [...]

14 Bu fikrin ampirik bir ele alınışı için bkz. Pierre Bourdieu ve Yvette Delsaut, "Le couturier et sa griffe: contribution à une théorie de la magie", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1 (1), 1975, s. 7-36.

nesnel bir toplumsal düzen vardır. Bundan ötürü, sınavda Dalida'ya atıfta bulunan kişi 0 alırken, Bach'a atıfta bulunan 18 alır: Bu, bir olgudur ve bu durum karşısında tavır almak benim işim değil. İnsanlar, Weber'in "değerlere atıfta esinlenen önerme" diye adlandırdığı olgu ile "değer yargısı"nı birbirine karıştırıyor.¹⁵ Gerçeklikte, sosyologların referans olarak başvurduğu ve kaydettiği değerler vardır: Söz konusu değerler hiyerarşisini bilmemek ve tanımamak, gerçekliği saçma bir hale sokacaktır. Değerlere atıfta bulunmak ile değer yargısında bulunmayı birbirine karıştırmak suretiyle, salt [gerçeklikte mevcut olan] değerlere atıfta bulunarak işini yapan sosyoloğa, birtakım değer yargıları atfedilmiş olur. Bunu yapanlar, meşruiyet mücadelelerine kendilerini kaptırmış kimselerdir: Çoğu, "kültürün yoksul beyazları"dır (onları tanımlamak için biraz kötücül biçimde bu ifadeyi kullanıyorum çünkü kültürel ortodokside el yükselten ve kültürel hiyerarşilerin nesneleştirilmesine en tahammülsüz olanlara karşı kendini savunmam gerekiyor). Avangard sanatçılar sosyolojik nesneleştirmeye son derece tahammüllüdürler ve sosyologların talihsizliği de sanatçıların bu nesneleştirmelerden, sanatsal atılımlar yapmak için faydalanmalarıdır...

Evrensel'in teşekkül sürecine, hem evrensel olanın tekelleştirilmesi süreci, hem de evrensel olanın mülksüzleştirilmesi süreci eşlik eder. Bunu bir tür sakatlama olarak adlandırmak mümkündür. Kültür sosyolojisinin eleştirel bir boyutu varsa ve çok sert bir görünümdeyse, bunun nedeni, kendini hümanist sayan kişilere, insanların bir kısmının kültür adına insanlıklarından yoksun bırakıldıklarını göstermesindendir. Eğer kültür gerçekten de evrenselse, herkesin evrensel olana erişiminin olmaması, evrensel olana erişimin şartlarının evrenselleştirilmemesi hiç de normal değildir. "Bourdieu, Aznavour'un Bartok kadar iyi olduğunu söylüyor" demek yerine şöyle denmelidir: "Bourdieu, evrensel olma iddiası taşıyan ve belirli bir evrenin sınırları dâhilinde herkesçe evrensel kabul edilen kültür, etik bir norm bakımından (eşitlikçilik) meşru alıcıların sadece bir kısmının gerçekten de evrensel olana erişebileceği şekilde paylaştırılmaktadır; insanlığın çok büyük bir kısmı, onun en evrensel kazanımlarından yoksun bırakılmaktadır diyor" Bu bir tespittir ve bunu yapmam doğal. Eğer normatif bir konum alsaydım şöyle derdim: "Tutarlı olun ve Bourdieu'nün her şeyi göreceleştirmek istediğini, integral hesabının çarpım tablosundan daha iyi olmadığını ifade ettiğini söylemeyin. Bourdieu, eğer bu bölüşümleri tespit eden çözümlemeleri ciddiye almak istiyorsanız, evrensel olana erişimin şartlarını evrenselleştirmek için siyaseten çaba sarfedilmesi gerektiğini söylüyor." Siyasi olarak kabul edilen meseleler bile ortaya rasyonel şekilde koyulabilir; bu, çözüme ulaşılmasına hiçbir katkı sunmasa bile...

Bugün söylemek istediğim şey, devletin gelişiminin tarihsel çözümlemesinin bu türden temel bir muğlaklığı gözler önüne serdiğidir. Bir yandan tikelciliğin, bölgeciliğin inkârı (dar ölçekli, aşağı, sınırlı olabilecek her şeyin aşılması) ve aynı hareket dahilinde, birleştirme vasıtasıyla tekellerin inşası. Gerçekliğin ta kendisi olması dolayısıyla [gerçeklik içerisinde ortaya konmuş olmasından dolayı] irdelenmesi gereken soruyu, yani devlet tekelinin bir tekel olması meselesini ne Weber ortaya koymuştur, ne de Elias. Devletleşme sürecinin bir evrenselleşme süreci olduğu doğru olmakla birlikte, yoğunlaşma devlet soyluları diye adlandırdığım kategorinin tekelleşmesiyle eşzamanlı olarak ilerler. Devletin varlığıyla bağlantılı tekelleri ayrıcalıklı bir biçimde kendilerine mal edecek konumda bulunan kişilerin, devlet tekeli üzerinde tekelleri yoksa da, en azından önceliğe sahip olacak güçleri vardır.

Devlet, hâkim bir milliyetçiliği, devlette çıkarı olanların milliyetçiliğini üretir. Gayet usturuplu ve mülayim olabilir; kendini abartılı şekilde ortaya koymaktan kaçınabilir. Devlet, sürecin ikinci çehresinin kurbanlarında, yani ulus-devlet inşasının mülksüzleştirdiği kişilerin safında kendi milliyetçiliğinin sonucu olan tepkisel milliyetçilikler üretir: örneğin eskiden bir dille ri varken artık damgalanmış bir aksam olanlar safında (Oksitanlar gibi). Pek çok ulus, bir damgalanmanın tersine çevrilmesi üzerine inşa olur. Bu türden tepkisel, türev milliyetçilikler bende çok karmaşık hisler uyandırıyor. Damgaları ambleme dönüştürmeye çalışmaları itibariyle bütünüyle meşru oldukları ortada. Mesela, Saint-Jean-de Luz'de size Fransızca bira servisi yapan bir garsonun, bir Bask için çok iyi Fransızca konuştuğunu da söyleyebilirsiniz, Fransızca'yı berbat bir aksanla konuştuğunu da. Fevkalade bir değişimdir bu. Öte yandan bu durumda ne yapılabilir ki? Bask mı olmalı? Her iki milliyetçiliğin müphemliği, devletin inşa sürecine içkindir.

Kaçınılmazmış gibi kayda geçmek zorunda olduğumuz bu süreç –ki bilinen tüm devlet örnekleriyle ilintilidir– gerçekten de evrensel midir? Gerçekleşmiş vakaların incelenmesi üzerinde temellendirilmiş kontrollü bir ütopyaya sahip olma hakkı adına, evrensele giden ve herhangi bir tekelleşmenin eşlik etmediği yollar tahayyül edilemez mi? 18. yüzyıl filozofları bu soruyu hem rafine, hem de naif bir biçimde sormuşlardı.

Bitirirken, Lacan'ın dediği gibi kelimenin iki anlamıyla katılımınızdan dolayı teşekkür etmek için, Spinoza'nın çok güzel bir metnini hatırlatmak istiyorum: “Sonuç olarak, kendi selametini herhangi bir bireyin iyi niyetine bırakan ve işlerinin ancak, yöneticilerin iyi niyetli olması durumunda idare edilebildiği bir devlet, çok zayıf bir temele dayanıyordur. İstikrarlı olmasını mı istiyoruz? Kamusal mekanizmalar şu şekilde düzenlenmelidir: Onları işletmekten mesul kişilerin kılavuzu ister akıl, ister duygu olsun, bilinçsiz ol-

ma ya da yanlış hareket etme eğilimine kapılma fırsatını asla bulamamaları gerekir. Çünkü devletin güvenliği için, yöneticilerinin itici gücünün ne olduğu mühim değildir; yeter ki iyi yönetsinler. Bir iç güç olan özgürlük, tekil bir şahsın değeri (virtus) olabilirken; devlet kendi güvenliğinden başka değer tanımaz.”¹⁶

16 Baruch Spinoza, *Traité de l'autorité politique*, *Œuvres complètes* içinde, Gallimard, Paris, 1954, s. 921.

1991-1992

Hanedan Devletinin Geçirdiği Değişimlere Dair Bir Model

Geçtiğimiz iki yılda, devletin doğuşuna eşlik eden farklı sermaye türlerinin yoğunlaşmasını tarif ettikten sonra, şimdi de kralın şahsında toplanmış şahsi iktidarın artık devlet fikriyle ilişkilendirilen, farklı yerlere dağılmış ve farklılaşmış iktidarlara dönüşümünün, yüzyıllar alan bu sürecin çerçevesini çizmeye çalışacağım. Bütünlüklü bir şema verebilmek amacıyla, bugün size anlatacağım süreci “Kralın evinden devlet aklına” diye adlandırabilirim.¹ Her ne kadar, farklılaşma ve tahakküm işinin bölüşümünün işaretleri en baştan itibaren gözlemlenebiliyorsa da, tek bir şahısta toplanmış iktidardan, benim “iktidar alanı”² diye adlandırdığım şeyin içerisinde, aralarındaki rekabet ve çatışma ilişkilerini sürdüren farklı şahıslar arasında paylaşılan, bölünmüş bir iktidara nasıl geçilmiştir?

Bir model inşa etmeye çalışacağım. Tarihçilerle rekabet etmek gibi bir iddiam yok ve sahte bir tevâzuya kaçmaksızın, önerdiğim modeli tam olarak doğrulamak için gerekli olan tarih kültürünü bir araya toplayabilecek vaziyette olmadığının bilincinde olduğumu da hep ifade ediyorum. Hem hanedan devletinin, yani kralın şahsıyla ve kraliyet soyuyla özdeşleşmiş devletin mantığına dair bir model, hem de söz konusu devleti dönüştüren sürece dair bir model inşa etmek istiyorum. Yani hem hanedan devletinin mantığını, hem de işleyişine içkin olan ve bence hanedan devleti-

1 P Bourdieu, “De la maison du roi à la raison d’État”, a.g.m.

2 Bu kavrama dair bkz. Pierre Bourdieu ve Loïc Wacquant, “From ruling to field of power”, *Theory, Culture & Society* 10 (1), Ağustos 1993, s. 19-44; ve P. Bourdieu, “Champ du pouvoir et division du travail de domination”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 190, Aralık 2011.

nin daha gayrişahsî devlet biçimleri lehine aşılmasına sebep olan çelişkileri anlatmak istiyorum.

Hanedan devleti modelini inşa ederken, çok uzun zaman evvel Bearn köylüleri üzerine yaptığım çalışmaya dayanacağım. Bu hakkı kendimde görmemin nedeni, söz konusu çalışmanın, o zamandan beri tarihsel incelemelere temel teşkil etmiş olmasıdır. Bana öyle geliyor ki, az sonra atıfta bulunacağım Andrew Lewis başta olmak üzere bazı tarihçiler, kraliyet ailesinin işleyiş mantığı üzerine düşünmek amacıyla yürüttüğüm bu antropolojik türden çalışmalara dayanıyorlar. Ayrıca Bearn'de akrabalık üzerine yaptığım çalışmalar³ –bu kurumlanmadan nasıl söylenir ki?– o çalışmaları yürüttüğüm dönemin hâkim geleneği olan yapısalcılıktan bir kopuşu işaret ediyordu: Bu çalışmalar, evlilik alışverişlerinin sanıldığı gibi bilinçli kuralların veya bilinçdışı modellerin ürünü olmanın çok uzağında olup, hane “çıkarları”nca yönlendirilen stratejilerin ürünü olduğunu göstermeyi hedefliyordu. Söz konusu çalışmadan bu yana, Lévi-Strauss ve diğerleri, bilhassa Güneybatı Fransa'da gözlemlenen bu türden akrabalık ilişkisi sistemlerini “hâne sistemleri”⁴ diye nitelerler. Bu hane toplumları, aile babasına *capmaysouè*, yani “evin reisi” denildiği toplumlardır. Kral bir *capmaysouè*, yani evin reisidir –bu noktaya geri döneceğim– ve evin reisleri bir anlamda kendilerini aşan, adı ev olan bir mercinin görevlisidir. Mesela Bearn'de bir kişi, evin adından sonra söylenen ön adıyla nitelenir. X evinden Jean denilir. Bir anlamda hem maddi mülk (bölünmemesi için özel çaba sarf edilmesi gereken topraklar, vb.) hem de sembolik mülk (bu daha önemlidir: isim lekelenmemeli, itibar kaybindan ve uygunsuz davranışlardan uzak tutulmalıdır) açısından baki kılınması gereken çıkarlara sahip olan evin kendisidir. Bu ev, bireysel eylemlerin, evliliğe dair eylemlerin öznesidir ve bireylerin çıkarlarını aşar.

Fransız toplumunun en alt tabakaları üzerine geliştirilmiş bir modeli kraliyete aktarma işini gerçekleştirenlerin Amerikalı sosyolog ve tarihçiler olması tesadüf değil. Hayli moda hâle gelen etnolojiye son derece meraklı olmalarına rağmen, Fransa kırsalının en geri kalmış bölgeleri üzerine geliştirilmiş modellerin, devletin zirvesi üzerine tefekkür etmek için kullanılmasının [Fransız] tarihçilerin bilinçdışı direnişleriyle karşılaştığına şüphe yok. Başka mâniler de vardı ve bana öyle geliyor ki tarihçiler, bu türden sorunlar karşısında iki kutup, daha doğrusu iki hata arasında gidip geliyorlar: Bilinçdışı bir anakronizmle, eski toplumlarla özdeşlik kurmak veya tam tersine, onları mutlak bir egzotizme mahkûm etmek. Aslında uygulana pratik, aynı sebebin aynı sonuçları ortaya çıkaracağı mantığından hareketle, çok genel bir modelin görünüşte son derece farklı olan olguları izah edebileceğini görmekten

3 P. Bourdieu, *Le Bal des célibataires*, a.g.e.

4 Claude Lévi-Strauss, “L'ethnologie et l'histoire”, *Annales ESC*, 6, 1983, s. 1217-1231.

ibarettir. Önümüzde, zamanın ötesinde ebedi kılınması gereken maddi bir mülke ve sembolik bir mülke –biri için “taht” öteki için “ev” diyeceğimiz bir mülk– sahip bir nesep olduğunda, pratiklere dair mantık yürütmelerinin son derece benzer olduğunu gözlemleriz ve ister Fransa Kralı, ister 15 hektarlık arazisi olan küçük toprak sahibi olsun, toplumsal failler aynı ilkelere riayet eden, az çok kavrayabileceğimiz davranışlar sergilerler.

Yeniden Üretim Stratejileri Kavramı

Bu modelden yola çıkarak inşa ettiğim yeniden üretim stratejileri fikrini biraz açmak istiyorum, çünkü modeli daha sonra nasıl kullanacağımı kavrayabilmeniz için bu şart. *Devlet Soyluları*’nda, sistemli bir şekilde formüle etmeye çalıştığım (s. 387-388) yeniden üretim stratejileri sisteminden neyi kastettiğimi hızlıca ifade ederken, bir yandan “sistem” fikri, bir yandan da “stratejiler”den tam olarak ne anlaşılması gerektiği üzerinde durdum. Önce “sistem”: Kraliyet evinin de, diğer evlerin de tutumlarını anlayabilmek için, daha genel olarak da toplumsal faillerinin tamamı için, sosyal bilimlerin farklı düzlemlerde incelediği, belli bir zamanda, çoğunlukla farklı sosyal bilimlere tahsis edilmiş olan pratikleri (üreme stratejileri için demografi, miras stratejileri için hukuk, eğitim stratejileri için eğitim bilimleri, ekonomik stratejiler için ekonomi, vb.), bir bütün olacak şekilde teşekkül etmek gerekiyor. Sistematik tutumların üretim ilkesi olarak habitus kavramını ve yeniden üretim stratejileri kavramıyla, bir ailenin ya da bir bireyin toplumsal uzamda işgal ettikleri konumu muhafaza etmeye veya iyileştirmeye yönelik bazı temel beşeri davranışları kavrayabilmek için, görünürde birbirleriyle alakalı olmayan, aralarında olgusal bir ilişki de bulunmayan bazı stratejileri dikkate almanın gerekli olduğunu anlatmaya çalışıyorum.

Bahsettiğim bu stratejileri sıralayacağım.⁵ Öncelikle doğurganlığa ilişkin olabilirler: mesela, evlilik stratejileri vasıtasıyla devreye girebilen, doğumların kontrol altında tutulması stratejileri⁶ (farklı stratejilerin birbirleriyle ilişkileri hemen karşımıza çıkıyor). Pek çok toplumda, doğumları kontrol altında tutmanın yollarından biri, evlilik yaşını geciktirmektir. Üreme stratejileri doğrudan da, dolaylı da işleyebilir: Yeniden üretim mantığıyla, paylaşımın tehlikelerini öngörmek gibi bir işlevleri vardır ve mesela doğumları sınırlamanın, miras stratejileriyle ilişkili olduğu açıktır. Ardından, çoğunlukla törelerle veya mirasa ilişkin kanunlarla düzenlenen gerçek anlamıyla miras

5 Bu sıralama, 1994’te yayımlanan bir metinde sistematize edilecektir: P. Bourdieu, “Stratégies de reproduction et modes de domination”, a.g.m.

6 Pierre Bourdieu, “La fin d’un malthusianisme?”, Darras, *Le Partage des bénéfices: Expansion et inégalités en France* içinde, Minuit, Paris, 1966, s. 135-154 (Alain Darbel ile).

stratejileri gelir. Misal, Güneybatı Fransa kırsalındaki ailelerde, aynen kralliyet ailelerinde olduğu gibi, en büyük evladın miras hakkı, mirası sonrakilerin aleyhine ilk çocuğa tahsis eder ve küçüklerin ne olacağı meselesine çözüm bulunmasını zorunlu kılar. Gaskonya'da küçükler, Bearn köylülerinin ifadesiyle, kendilerini maaş almayan "ücretsiz hizmetçiler" veya "muhamirler" olmaya mahkûm eden bir miras kanununun kurbanıydılar. Miras stratejileri üreme stratejilerini belirleyebilir, zirâ stratejiler birbirlerine bağımlıdır. Ardından da, çok geniş anlamıyla eğitim stratejileri gelir: Kraldan bahsederken, hiç şüphesiz şehzadenin eğitimi vardır akılda. Andrew Lewis, *La Famille capétienne et l'État* [*Capet Ailesi ve Devlet*]⁷ adlı kitabında, miras stratejileri uyarınca mirasın paylaşımı konusu üzerinde çokça durur. Ayrıca büyüğe tanınan imtiyazlar üzerinde ve mülk tahsisi gibi, küçüğe mutlaka sağlanması gereken telâfiler üzerinde de durur. Ancak sistemli bir miras stratejisi fikrine sahip olmadığı için –ki modelleştirme çabasının faydasının tam da bu olduğu görüşündeyim– eğitim stratejilerini hesaba katmaz.

Oysa benim betimleyeceğim ve Lewis'in detaylı bir şekilde tahlil ettiği türden bir sistemin işlemesi için, faillerin onu işletmeye hazır olmaları, uygun yatkınlıklara sahip olmaları gerekir. Paradoksal biçimde, vârisler miraslarını almaya her zaman kendiliklerinden yatkın değillerdir –bu, beni uzun zamandır dinleyenleri şaşırtmayacaktır ama miras toplumlarının meselelerinden birinin, kendilerini vâris olma durumuna kaptırmaya yatkın vârisler üretmek olduğunu işitmek, aranızda yeni gelenler varsa, onları şaşırtacaktır–. Birkaç yıl evvel, Flaubert'in başkahramanı Frederic'in, mirası almak istemeyen bir vâris olma niteliğine sahip olduğu ve bundan ötürü sürekli olarak mirası reddetmek ile (sanatçı olmak istemektedir) mirası kabul etmek arasında gidip geldiği "L'Éducation sentimentale" [Duygusal Eğitim] üzerine uzun bir yazı yazmıştım.⁸ Bu, toplumsal düzene dair naif bir eleştirelilikle, vârislerin mirastan ötürü son derece memnun olduklarını spontan biçimde düşünerek unuttuğumuz bir çelişkidir. Oysa durum bundan farklıdır. Tüm toplumsal tabakalarda, vârisliğe lâyık olmayan vârisler vardır: Mesela, madencilerin oğullarından, maden ocağına inmek istemeyenler çıkar ancak tam da yeniden üretim sisteminin işlemesinden ötürü sayıları zannettiğimizden çok altındadır; aynı zamanda, mirası istemeyen veya da mirası gerçek anlamda almalarına engel olacak davranışlar sergileyen, yani mirası almaya layık olmak için olmaları gerektiği gibi olmayan kral çocukları vardır.

O halde eğitim stratejileri kesinlikle hayati öneme sahiptir, zira mirası almayı arzu eden ve buna layık bir kral yetiştirmek, gerçek bir telkin süreci-

7 A. W. Lewis, *Le Sang royal. La Famille capétienne et l'État, France, Xe-XIVe siècles*, a.g.e.

8 Bu noktada bkz. Pierre Bourdieu, "L'invention de la vie d'artiste", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2, Mart 1975, s. 67-94, ve *Les Règles de l'art*, a.g.e., s. 19-81.

ni gerektirir. Onur payesi sermayesinin çok önemli olduğu toplumlar üzerine düşününce, kızların eğitiminin yeniden üretim stratejileri sisteminin içerisinde ne kadar merkezî öneme sahip bir strateji olduğu görülür: Namusun lekelenmesi, aşırı doğurganlık vb. kızlar vasıtasıyla gelir. Söz konusu toplumlarda, tüm bakışların kızların erdemine saplantılı bir şekilde yönelmesi, yeniden üretim sisteminin, kavraması kolay bir unsurdur. Eğitim stratejilerinden bahsettim ve fakat çözümlemenin gerekliliklerinden ötürü sıraladığım, oysa her biri birbirleriyle karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde olan farklı stratejiler arasındaki ilişkilerin her biri uzun uzun geliştirilebilir. *Profilaktik* [önleyici] diye adlandırdığım stratejiler, bazı toplumlarda mesela bizim toplumlarımızda çok önemli hâle gelirler: Bunlar, soyun bir nevi biyolojik sıhhatinin devamlılığını teminat altına almayı hedefleyen stratejilerdir. Mesela sağlık harcamalarıyla birlikte tıbbî stratejiler de önemlidir: İşgücünün ve üreme gücünün yeniden üretildiği stratejilerdir bunlar.

Oradan, hemen akla geliveren daha aşikâr stratejilere geçiyorum: sistemin bir unsuru olan, yatırım, tasarruf vb. stratejileri gibi, kelimenin gerçek anlamıyla ekonomik stratejiler. Mirasın topraktan, maddi mülkten müteşekkil olması itibarıyla, hânenin bâkî kılınması stratejileri, istifleme, yatırım, birikim, vb. stratejilerinden ayrılamaz. Bunun yanı sıra, sosyal sermayeye yatırım ve birikim stratejileri; başka bir deyişle, zaten tesis edilmiş olan ilişkileri sürdürme stratejileri vardır: Mesela, Kabiliye toplumu gibi toplumlarda, failerin yerine getirdiği en önemli işlerden biri, ister evlilik yoluyla, ister verâset yoluyla tesis edilmiş olsun, geniş anlamıyla akrabalık ilişkilerini sürdürmek için gösterilen gayrettir. Ziyâretlerden, armağan değiştokuşlarından vb. müteşekkil olan bu gayret, ailenin sembolik sermayesinin devâmının vasıtası olması itibarıyla, son derece önemlidir. Büyük bir aileye sahip olmak, mesela içlerinden 200'ünün havaya ateş edeceği 300 kişilik bir kortej oluşturabilmektir. [Söz konusu toplumlarda] geçit alayları ve grubun kendisini her türden sergileyişi, bizim toplumumuzdaki gösterilere benzer: Bunlar, sembolik sermayenin yani yıllar yılı sürdürülmüş muhafaza çalışmasının, alışverişlerin, nezâketlerin vb. sonucu olarak biriktirilen ve bir düğünün görkemi ni ortaya koymak veya söz kesmek gerektiğinde ortaya dökülebilen sosyal sermayenin sergilenmesidir.

O halde miras sermayesinin biriktirilmesi son derece önemli olup, mirasa yönelik evlilik stratejileri ancak sistematik, titiz, daimi, vb. sosyal sermaye muhafaza stratejileri temelinde mümkün olabilir. Bu stratejiler de çoğunlukla kadınların sorumluluğundadır. [...] Erkek egemenliği üzerine bir makalede⁹ bazı noktaları geliştirmiş ama [...] cinsiyetler arası işbölümünün

9 Pierre Bourdieu, "La domination masculine", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 84, 1990, s. 2-31.

bizim toplumlarımızda hâlâ çok kuvvetli olan bir boyutu üzerine düşünmemiştim: sosyal ilişkileri gözetme görevi kadınlara aitken, erkekler miras stratejilerine [yoğunlaşır]. Bahsettiğim bu sosyal sermayeyi muhafaza stratejileri, çoğu toplumda, cinsiyetlerarası işbölümünde öncelikle kadına düşer. Hepsinde demeye cesaret edemiyorum, zirâ istisnalar hep mümkündür. Mesela, kadınların zamanlarını telefonda geçirdikleri klişesi (tüm modern ülkelerde rastlanan bir klişe) üzerine Amerikalı yazarların çok eğlenceli çalışmaları var. Bu çalışmalarda telefon faturaları incelenmiş ve klişenin bir gerçekliğe tekabül ettiği bulunmuştur: Kadınlar telefonda çok daha fazla vakit geçirmektedirler. Ancak iyi âlimler olarak, her gün üzerimize sağanak gibi yağan, dergilere yapılan türde saçma sapan spontan sosyoloji tespitleriyle yetinmeyip, bunun neden böyle olduğunu anlamaya çalışmış ve çoğu ailede (ve toplumsal hiyerarşide daha alt basamaklara inildikçe daha kuvvetli bir biçimde) ailenin reisinin ailesiyle olan ilişkiler de dahil olmak üzere, aile ilişkilerinin muhafazasının kadınlara düştüğünü görmüşlerdir: Tebrik kartlarını hazırlayan, doğum günlerinde ve bayramlarda telefon eden vb. kadındır. Tüm bu görünmez işe bir statü tahsis etmek açısından sosyal yatırım stratejisi kavramının çok önemli olduğu görülüyor. Kadınların yaptığı işler hep görünmezdir... Kabiliyeliler şöyle derler: “Kadın, sütün içindeki sinek gibidir; dört döner ve kimse ne yaptığını görmez.” Sosyal ilişkilerin gözetilmesi işi sadece görünmez olmakla kalmaz, aynı zamanda tabudur: “Vaktini telefonda geçiriyor, ne halt ediyor ki... vb.” [...]

Gerçek anlamdaki evlilik stratejilerine geliyorum ki çok merkezî oldukları aşikârdır. Daha ileriye gitmeme gerek yok: Pek çok toplumda, bu stratejiler [evin] temel yatırım mekânıdır; maddi mülk ve bilhassa sembolik sermaye (müttefikler kazanılabilir, vb.), evlilik yoluyla artırılabilir. Velhasıl evlilik stratejileri, daimi bir yatırıma, olağanüstü dikkate, inceliğe ve ustalığa mazhardır. Tüm bunlar, etnologların çoğunun kapasitesinin çok ötesindedir; bu yüzden matematik modeller geliştirmişlerdir, böylesi çok daha kolay gelir...

Nihayet son kategorim: *sosyodise* stratejileri diye adlandırdıklarım... Ne demek istediğimi hızlıca anlatayım: Bu, Leibniz'in kullandığı Tanrı'nın haklılığını savunmak anlamındaki *teodise* kelimesi üzerinden türettiğim bir kavramdır.¹⁰ *Sosyodise*, toplumun savunulmasıdır. Şeylerin, oldukları gibi olmasını gerekçelendirmek, temize çıkarmak gibi bir işleve sahip stratejileri tanımlayan bir kavram... Son derece bitkin ve muğlak olan ideoloji kavramının altına konulanlar o kadar genel ve belli belirsiz ki, onu ortadan kaldırıp yerine *sosyodiseyi* koymayı tercih ediyorum; daha kaba ama daha net. *Sosyodise* stratejileri, aileden devlete kadar her bir grubun yaptığı çalışmayı

10 Gottfried Wilhelm Leibniz, *Essais de théodicée. Sur la bonté de Dieu, la liberté de l'Homme et l'origine du Mal*, Garnier-Flammarion, Paris, 1969 [1710].

tanımlar. [Bu hep unutulur, ancak] ailenin olduğu şey olmasını, olduğu gibi olmasını gerekçelendirmek için yapılan koca bir çalışma vardır: Aralıksız olarak bir söylemle, bir mitolojiyle ayakta tutulan bir sembolik aile düzeni vardır; düğün, vb. gibi, resmî kuruluş mitleri olduğu gibi, aileye ait efsaneler, aile albümleri vardır. Aile albümü üzerine, aile mezarlığı üzerine çok güzel bir çalışma yapılabilir.

Hepsini baştan alıyorum: üreme stratejileri, miras stratejileri, eğitim stratejileri, profilaktik stratejiler, ekonomik stratejiler, sosyal yatırım stratejileri, evlilik stratejileri, sosyodise stratejileri. Çok fazla sıraladım ama önemli olduğu kanaatindeyim. Bu farklı stratejiler arasındaki ilişkilere dair daha fazla ayrıntı istiyorsanız, *Devlet Soyluları*'nın 387 ve 388. sayfalarına bakabilirsiniz.

Yeniden Üretim Stratejileri Sistemi

Şimdi sistem kavramına gelelim. Bir sistem, bu söz konusu farklı stratejilerin aynı nesnel amaçta payı olması anlamında gelir. Dışarıdan bir gözlemci bakışıyla, sistematik bir maksadın ürünüymüş gibi görünürler ve aralarında bir tarz benzerliği, ortak bir nokta vardır. Marleau-Ponty'ye atıfla bir analogiye¹¹ sıkça başvururum: Nasıl ve nereye yazarsa yazsın; kâğıda, tahtaya, mürekkeple, dolmakalemle, Sergeant-Major dolmakalemle, kurşun kalemle, vb., kişinin yazısının tanınmasını sağlayan bir tarz birliği, bir tür fizyonomi vardır. Bir habitusun ürünlerinin de böyle olduğu kanaatindeyim; tarz yakınlıkları veya Wittgenstein'in dediği gibi bir "aile havası"¹² vardır. Wittgenstein'in metaforunun aileye atıf yapması tesadüf değildir.

Bahsettiğim tüm bu stratejiler, bir aile tarafından gerçekleştirildiklerinde birbirleriyle aynı maksatlardan ilham alıyor görünmeleri dolayısıyla bir aile havasına sahiptirler. Niçin? Çünkü bunlar aynı üretici habitus esasına ve aynı kısıtlara veya hedeflere sahiptirler. Bearn köylüleri veya kraliyet ailesi örneklerinde söz konusu olan, evi veya tahtı bâki kılmaktır; başka bir deyişle bireylere aşkın, onlara indirgenemeyecek bir gerçekliği daim kılmaktır: bireyler sadece onun geçici görünümleridirler ve varlığı bireylerin ötesine uzanmaktadır. Strateji kelimesi sıklıkla yanlış anlaşılmalara neden olur, çünkü finalist bir eylem felsefesiyle veya bir strateji ortaya koymanın aslında hâlihazırdaki eylemin söz konusu stratejiye göre şekilleneceği açık hedefler ortaya koymak anlamına geldiği fikriyle kuvvetli şekilde ilişkilendirilmiştir.

11 Maurice Merleau-Ponty, "Le langage indirect et les voix du silence", *Signes* içinde, Gallimard, Paris, 1960, s. 40-104. (Ayrıca, *Œuvres*, Gallimard, "Quarto", Paris, 2010, s. 1474-1512, bilhassa s. 1493). Ayrıca bkz. *Phénoménologie de la perception*, Gallimard, Paris, 1945, (I,3) ve (I,6) bölümler.

12 Ludwig Wittgenstein, *Investigations philosophiques*, Gallimard, Paris, 1961 [1953], § 66-67.

Ben kelimeye bu anlamı yüklemiyorum; bana göre stratejiler, bir hedefe göre yönlendirilen, ancak esas nesnel olarak ulaşılan hedef tarafından belirlenmeyen, nesnel olarak ulaşılan hedefin açık bir şekilde eylemin hedefi olarak ortaya koyulmadığı eylem sekanslarına gönderme yapar.

Bu, hiç de ayrıntı olmayan, son derece önemli bir meseledir. [...] Lewis, kötü bir eylem felsefesini [benimseyen] bu tarihçileri, haklı bir şekilde eleştirir: Özellikle de başkaları söz konusuyken ve tabii ki özellikle de, bize bıraktıkları duruma gelebilmek için, kraliyeti büyütmekten başka gayesi yokmuş gibi görünen kraliyet ailesi mevzubahis olduğunda, spontan biçimde maksatlara takılırız. Lewis, Fransa'nın inşasının birbirini takip eden kraların taşıyıcısı oldukları bir proje hâline getirilmemesi gerektiğini vurgular –anlamsızca süslü bir şekilde söylüyorum bunları, o çok daha incelikli formüle ediyor–. Bu, benim eklediğim bir örnek ama tahsis sisteminin yerleştirilmesine dair konum alan tarihçiler vardır –mülk tahsisi, büyük çocuk lehine mirastan yoksun bırakılan küçüklere sağlanan telafilerdi–; söz konusu tarihçiler bu tahsisi şöyle eleştirir: “Can sıkıcıdır, Kraliyet devletinin parçalanmasının yolunu açar, Bourgogne Dükü'ne bir parça [toprak] bırakılmak zorunda olunmasa, Fransa çok daha büyük olurdu.” Başka bir ifadeyle, beşeri eylemler konusunda spontan bir şekilde benimseme eğiliminde olunan finalist eylem felsefesi, bilinçdışı yatırımlarca, naif çıkarılarcaya güçlendirilebilir. Hedefler [açık bir şekilde ortada] olmadan da strateji olabileceğini akla getirince, o naiflik derhal uçup gider. Stratejilerin öznesi, hedeflerini net bir şekilde ortaya koyan bir bilinç ya da bilinçdışı bir mekanizma değil, bir oyun hissidir (bu hep başvurduğum bir metafordur: bir oyun hissi, pratik bir duyuyu, yani bir habitus'un [kılavuzluk ettiği], kurallara göre değil, küçüklüğümüzden beri içerisine dalmış olduğumuz bir oyunun örtük düzenliliklerine göre oynama yatkınlıkları).

Örneğin bu sabah, I. François'ın bir *lit de justice* [adalet divanı] topladığı dönemi anlatan bir metin okuyordum:¹³ Şansölye, parlamento adına konuşur ve kralın hoşuna gitmeyen şeyler söyler. O da kimsenin beklemediği bir şekilde, aniden ayağa kalkıp oradan uzaklaşır. Hiçbir ayrıntı yok tabii, ama birinin ona “Efendim, çıkmanız gerek” deyip demediğini; kral olarak itibarının sarsıldığını, orada kalarak Parlamento'nun gücünü kendisinininki aleyhine artırmaya meyleden bu söyleme meşruiyet sağlayacağını, bunu dinlemesinin söz konusu olamayacağını vb. mi düşündü, bilmek isterdim. Tarihçi bu soruyu sormaz bile ve belki de haklıdır... Ancak bu hareketin bir ilkesinin olduğu kesindir. Çünkü [I. François] daha sonra müşaviriyle bir araya gelir, Parlamento'nun karşısında durabilmek için bir strateji yaratmıştır: ve belki de ruh

13 Bahse konu kitap için bkz. Sarah Hanley, *Le Lit de justice des rois de France. L'idéologie constitutionnelle dans la légende, le rituel et le discours* Aubier, Paris, 1991 [1983].

halinden kaynaklanan harekete, nedensiz öfkeye, yani belki de artık stratejisi kalmayan kişinin izleyeceği bir strateji olan bu harekete (bir habitus hareketi olan ruh hâli kaynaklı hareket; habitus hareketleri çoğunlukla stratejilere dâhildirler) geriye dönük bir anlam kazandırmak üzere bir strateji geliştirmiştir. Öfke patlamaları çoğunlukla yoksulların, kelimeler düzleminde hücumla geçemeyenlerin stratejileridir. Buna dair daha fazlasını söyleyemem ama [gördüğünüz gibi] ister I. François'ninkiler olsun, isterse oğlunun evliliğinin pazarlıklarını yapmakta olan köylününkiler, eylemler önceden hesaplanmış olsalardı nasıl olurlardıysa sanki öylelermiş gibi görünmekle birlikte, hesap kitabın değil, ruh halinin, haysiyet hissinin, vb. ürünü de olabilirler.

Strateji ve ardından strateji sistemleri: Sanırım iki temel kavramı açıklığa kavuşturdum. Geriye, söz konusu toplumsal varlığın toplumsal uzam içerisindeki konumunun bâki kılınmasına yönelik strateji sistemlerine [gönderme yapan] yeniden üretim kalıyor.

Yeniden Üretim Stratejileri Işığında Hanedan Devleti

Çözümleme aracını yerli yerine koyduktan sonra, şimdi de hızlıca hanedan devletini tarif etmeye geçebilirim. Bu söz konusu devlette yeniden üretim stratejileri, iktidarın eylemlerinin esasını oluşturur. Mesela, taht [verâset] savaşları, verâset stratejisi mantığının kapsamına girerler: üreymeyle ve büyük sembolik sergileme ritüelleri gibi sembolik sermayenin yeniden üretimiyle [bağlantılıdır]. Modeli yerli yerine koyduktan sonra, belli bir anda, devletin gelişiminin belli bir evresinde, yönetici güçlerin tutumlarının tümüyle sistematik ve ekonomik bir biçimde kavranabileceği kanaatindeyim.

Andrew Lewis'in *Le Sang royal* [Kraliyet Kanı] kitabına dönüyorum: Basit bir özetini yapıp oradan ilerleteceğim. Bergson'un ifade ettiği gibi, "geriye dönük yanılısma"ya dayanan ve Fransa'yı, birbirini takip eden kralların taşıyıcısı olduğu bir proje olarak tasavvur eden teleolojik bakış açısını eleştiren Lewis'in tezi, kraliyet ailesi ile tahtın vârisi olmanın, ayrılamayacak şekilde birbirlerine bağlı oldukları şeklindedir. Başka bir deyişle kraliyet, verâset usulüyle veya benim kullandığım ifadeyle yeniden üretim yöntemiyle tanımlanmaktaydı. Tüm siyasi mekanizmanın gerçekliği verâset mantığında yatmaktadır.

Kraliyet hanedanına mensup olmak, miras yoluyla geçen bir payedir [*honor*] ve devlet, kraliyet ailesine indirgenebilir. Lewis'ten aktarıyorum: "Ne etnik birliğe, ne de toprak birliğine sahip bir toplumda milliyetçilik, krala ve taca biat anlamına gelmekteydi; yani, kraliyet soyunun yüceltilmesi ile Fransız halkının övülmesinin birbirine karıştırılması gayet muhtemeldi."¹⁴ O hal-

14 A. W. Lewis, *Le Sang royal. La famille capétienne et l'État, France, Xe-XIVe siècles*, a.g.e., s. 163.

de kraliyet modeli, kraliyet ailesinin takdisiyle yerleşir ve söz konusu takdisin yol açtığı bir dizi sonuç vardır: Kraliyet ailesinin olduğu gibi veya genişleyerek bâki kılınması için, baba soyundan bir bağlantı gerekir; yani erkeklerden, en büyük evlattan. Büyük çocuğun miras hakkı, mülkün aktarılmasına, başka her türlü mecburiyete kıyasla öncelik verilmesidir. Lewis'e göre bu model kraliyet ailesinde icat edilmiş olup, ortak bir meseleye elverişli bir çözüm bulduğu için (bölünmeleri olabildiğince engelleyerek mülkün bekasını sağlamak) yavaş yavaş diğer feodaller arasında da yayılmıştır. Bearn köylüleri için, bölüşmenin ne pahasına olursa olsun engellenmesi bir saplantıydı: [bunu başarmanın] yollarından biri tek çocuğa veya en ideali, mülk için bir erkeğe, alışverişler için de bir kız çocuğa sahip olmaktır.

Eğer üreme kontrol altına alınabilseydi, herkes önce bir erkek ve ardından bir kız sahibi olmak isterdi: mirası almak ve bir vâris getirmek için bir erkek ve ardından, bir vârisle evlenmek suretiyle, ailenin bir başka aileyle ilişkilerini sürdürecektir bir kız. Ancak üremenin tesadüfiliği sonucunda mesela altı kızı olan erkekler vardır ki bu, stratejiler ve hanedan oyununun anlamı bakımından, hele ki ne pahasına olursa olsun bir vâris sahibi olmaktan direniliyorsa, bir felâkettir. Çok iyi bir oyuncu, bu durumda idare eder, pek çok müttefik edinir ama oyunda eli çok kötüdür. Bir de, aşkın ve tesadüfün oyunlarının bir babaya altı kız vermesi sonucu, kötü üreme stratejilerinin bedelini dört veya beş nesil boyunca ödeyen aileler vardır. Üreme stratejilerinde kaybedenlerin telafisi için miras stratejilerinin devreye girdiğine sıklıkla tanık oluruz. Bu modelden ilham alarak ve çok incelikli istatistik yöntemlerle, Japonya'daki üreme stratejileri ile miras stratejileri arasındaki bağlantıyı inceleyen Japon bir nüfus bilimcinin bir makalesini okudum¹⁵ –model gayet iyi işlemiş–. Salt demografinin alanına giren olguları, başka stratejilerle ilişkilendirmeden anlayamayız.

En büyük evladın miras hakkı, mülkü parçalanmaya karşı korumanın en bariz yollarından biri olmakla birlikte, küçük evlatlara telafiler sunulmalıdır: İktalar, bölünmeye karşı erkek evlatlar arasında mutabakatı sağlamaya yönelik bir telafi türüydü. Bu noktayı da geliştirmek gerekir aslında. Başka çözümler de vardı: Soylu aileler için orduya veya Kilise'ye girmek; köylü ailelerde göç; yahut eğitimin en uç meyvesi olan çözüm, yani küçük evladın, özellikle de kızsız ailenin içinde kalarak ücretsiz hizmetkâr olması, erkek kardeşinin evlatlarını kendininmiş gibi sevmesi, vb. Bu noktaya dair son derece güzel söylemler mevcuttur ve hâne içi tahakküm olgularının daha çok geliştirilebileceği kanısındayım. Az evvel, aile içi bir sosyodise olduğunu söylüyordum: Ailede kalıp abisi için çalışan bir kardeş, bu ideolojinin en fevka-

15 Kojima Hiroshi, "A demographic evaluation of P. Bourdieu's 'fertility strategy'", *The Journal of Population Problems*, 45 (4), 1990, s. 52-58.

lade başarılarındandır ve bu durum sevgiyle, aile sevgisiyle, çocuk sevgisiyle, abinin çocuklarına duyulan sevgiyle, dayanışma duygusuyla, vb. ifade edilir. Kraliyet ailelerinde mülk tahsisi, aile birimi içerisindeki ihtilafları sınırlandırmaya yönelik bir telafiydi. Ve erkek kardeşler arasındaki ilişkiler, pek çok toplumda çok hararetli bir meseledir: Eşit pay sisteminin hâkim olduğu (bölünmenin önüne geçilmesiyle telafi edilir) Arap toplumlarında, erkek kardeşler arasındaki ilişkiler toplumsal yapının en hassas noktalarından biridir. Öyle ki, olası evlilik alışverişleri evreninde bir tür istisna olan amca çocuğuyla evlilik, bence erkek kardeşler arasındaki bölüşüm olasılıklarına vb. dair ihtilafların ötesindeki uyumu bâki kılmanın yollarından biridir.

Yani mülk tahsisi bir çözümdü... Fransa'nın en büyük hâline gelene kadar büyümesine dair teleolojik bakış açısıyla bu tahsislerden hayıflanılan tarihçilerin aksine Lewis, kraliyet ailesinin birliğinin bâki kılınması için, mülk tahsisinin hayati önem taşıdığını ispatlar. Bu noktaya döneceğim, çünkü yeni doğmakta olan tüm devletlerin aşması gereken çelişkilerden biridir: hanedan mantığına göre meşru vârisler olan erkek kardeşler arasındaki ihtilaflardan kaynaklanan mücadele ve öte yandan, meşru vârisler ile çoğunlukla baş vâris olan büyük kardeşin, kardeşlerine karşı desteklediği, teknik erki elinde tutanlar arasındaki mücadele. Bunlara vezir-i âzam diyebiliriz. Iznogoud'u¹⁶ düşünebilirsiniz ama iyi bir referans değil, Bayazıt¹⁷ daha uygun. Vezir-i âzam, kendisiyle birlikte tükenecek, sadece yaşadığı sürece geçerli ve bu sebeple de çok etkili bir kudrete sahiptir. Kimseye intikal ettiremeyeceği, miras bırakamayacağı için ona iktidar devredilebilir ve sahip oldukları takdirde intikal ettirebilecek olanların eline geçmesini önlemek için de [ona iktidar devredilir]. Bu noktaya birazdan tekrar döneceğim. O halde hanedan içi mücadeleler çok önemli olup, hanedanı aşacak olan dinamige de esas oluşturlar.

Kitaba ve Capetlerin aile stratejilerine dönüyorum: temel *honor* ve babadan kalan araziler, vâris/veliaht tayin edilen en büyük erkek çocuğa gider ve ardından kardeşlerine araziler, mülkler tahsis edilir. Bunlar, babadan kalan mülke dâhil olmayan, yeni elde edilen topraklardır. Yunanlar, bunu ifade etmek için iki kelimeye sahipti: miras olarak alınarak elde tutulan mülk ve aile reisinin sağlığında edinilen mülk. Yeni edinilenler tımarlık olarak verildi. Lewis'in kitabı had safhada önemli olmakla birlikte, miras stratejileri açısından biraz kısayolcu, çünkü en nihayetinde, esas olarak miras stratejile-

16 Iznogoud, René Goscinný ile Jean Tabary'nin aynı ismi taşıyan çizgi romanının kahramanıdır. Halife Bağdat Harun el Pussa'nın veziri, her seferinde onu öldürerek "halifenin yerine halife" olmaya çalışır.

17 Racine, Bayazıt'ta (1672), 1635 yılında Osmanlı Sultanı IV. Murat'ın (oyunda Amurat), kardeşleri ve potansiyel rakipleri olan Bayazıt ve Kasım'ı katletmesinden esinlenir.

rine dayanır: Daimi kılmaya yönelik tüm eylemlerin merkezinde miras stratejileri varmış gibi yapar, oysa geliştireceğim tüm diğer stratejiler de vardır. Dilerseniz bakabileceğiniz bu kitabı anlattıktan sonra, ondan ilham alarak biraz daha karmaşık bir hanedan devleti modeli geliştirmeye çalışacağım.

“Kralın Evi”

Hanedan devletinin ayırt edici vasıflarından biri, siyasi teşebbüsün aile veya ev biriminden ayrılmamış olmasıdır. Bu, kapitalizmin doğuşuna, şirket/teşebbüs ile ev arasındaki, çoğunlukla mekânsal bir ayrım şeklinde tezâhür eden ayrışmanın eşlik ettiği noktada ısrarla duran Max Weber’in koyduğu bir ayrımdır. Hanedan devletinin özelliklerinden biri, siyasi teşebbüs ile ailevi teşebbüsün, hayli ileri bir aşamaya kadar, birbirlerinden ayrılmamış olmasıdır (kralın evi ifadesi buradan geliyor). Örneğin Marc Bloch, *Fransız Derebeyliği ve İngiliz Tımarı* başlıklı kitabında, Ortaçağ derebeyliğinin “ekonomik grupla egemenlik grubunun kaynaşması”¹⁸ üzerinde temellendiğini yazar. Georges Duby de, Ortaçağ’ın özelliğini “İktidar ev içine sıkışmıştır”¹⁹ şeklinde ifade eder. “Sıkışmış” sözü akla, Karl Polanyi’nin kapitalizm öncesi toplumlarda ekonominin akrabalık ilişkilerine, eve nüfuz etmiş olduğunu ifade etmek için kullandığı *embedment* [iliştirme] kelimesini getiriyor. Başka bir deyişle, bu modelde babanın kudreti hem tüm iktidar yapısının, hem de tüm iktidarlara üzerine düşünülürken başvuru modelin merkezindedir. Mesela eski Kabiliye’de siyaset, siyaset olarak teşekkül edilmemişti. Bundan dolayı “siyaset” kelimesini kullanmak bir anakronizmdir. Zira bir tür kabileler birliği olan konfederasyon düzeyine dek, akla gelebilecek her ilişki akrabalık ilişkileri modeline göre, baba/oğul ilişkisi modeline veya kardeşler arasındaki ilişki modeline göre düşünülmekteydi. Başka bir şekilde ifade edecek olursak aile modeli mümkün olan her toplumsal gerçekliğin inşa esasıydı.

İktidar yine –Duby’ye atıfla–, şahsi ilişkilere ve sosyal olarak kurulmuş olan duygusal ilişkilere dayanmaktadır: Bu, Durkheimcıların çok klasik bir temasıdır. Marcel Mauss’un, duygusal ilişkilerin sosyal olarak yapılandırıldığını gösteren, gülmek ile gözyaşları üzerine çok meşhur bir makalesi vardır.²⁰ Duby, örnek olarak üç kavramı alır: sadakat, sevgi ve itibar. Bunlar, onun tanımladığı şekliyle, ilk devlet düzeninin temelinde bulunan üç erdem

18 M. Bloch, *Seigneurie française et manoir anglais*, a.g.e.

19 Georges Duby, *Le Chevalier, la femme et le prêtre. Le mariage dans la France féodale*, Hachette, Paris, 1981; yeniden basımı, *Féodalité* içinde, Gallimard, “Quarto”, Paris, 1996, s. 1161-1381.

20 Marcel Mauss, “Salutations par le rire et les larmes”, *Journal de psychologie*, 21, 1922; ayrıca “L’expression obligatoire des sentiments”, *Journal de psychologie*, 18, 1921, yeniden yer aldığı eser, *Œuvres*, a.g.e., s. 269-279.

veya tabiri caizse üç yatkınlıktır. Duby, bu üç kavramın toplumsal olarak inşa edildiğini, sürekliliklerinin de toplumsal olarak sağlandığını ispatlar. Mesela itibar ihsanlarla, cömertlikle beslenmelidir. Yüz kez söylenmiştir: Aristokratik cömertlik, sembolik alanda yapılan bir ekonomik hesaptır.

Yani devlet ile kralın evi birbirlerine karışır. Duby'den devam ediyorum: "Kral, bir soyun reisi olmaya devam etmektedir." Duby burada Güzel Philippe'i kasteder: Bir soyun, yakın akrabalarıyla çevrili reisidir. Aile, gittiği yerlerde krala refakat eden uzmanlaşmış hizmet birimleri olan odalara bölünmüştür. Tabiatıyla iktidar da ev mantığına göre, mirasla geçen bir mülk muamelesi görür ve hâkim meşrulaştırma esası soy ağacıdır. Soy ağacı, ev türü bir birimin ideolojisidir. Bu türden bir işleyişe dair inşa edebileceğimiz modelin en karakteristik özellikleri, iktidarın evde birleşmişliğinden kaynaklanır: Evin reisi, "hane siyaseti" diye adlandırabileceğimiz şeyi yerine getirmek üzere vekil tayin edilmiştir –"siyaset" turnak içine konmalı–. Merkezlerinde duran evlilik stratejileri, soyun hem maddi hem de sembolik mülkünü artırma işlevini görür.

Uğruna çok mürekkep dökülen bir gizem olan, tacın sahibine kıyasla aşkınlığı meselesini buradan yola çıkarak açıklayabiliriz. Kantorowicz'in, *Les Deux Corps du roi* [Kralın İki Bedeni] adlı çok meşhur bir metni vardır.²¹ Yüz kere atıf yaptığım bu metni çok takdir ederim çünkü had safhada önemli bir şeye parmak basar: Aslına bakarsanız, kralın iki bedeninin gizeminin, içinde yaşayanlara kıyasla hanenin aşkınlığı olduğunu düşünme eğilimim gittikçe artıyor: *Domus* olarak, bina olarak evin ömrü, içinde yaşayanların ötesindedir. Ev tüketimi sosyolojisi üzerine çalışan herkes tüm bunları peşinde sürükler: Her ne kadar psikanalistler araba almaya çok anlam yükleseler de, ev almak yine de araba almakla aynı şey değildir.²² Bir ev, kısmen bir konut olduğu için; sürekli olması gereken, ailenin sürekliliğini teminat altına alması gereken ve sürekliliği ailenin sürekliliğine bağlı olan (aile albümü, aile mezarlığı, vb.) bir şey olduğu için, devasa bir tarihsel bilinçdışıyla yüklüdür. Aile reisi bir anlamda evin yani bu aşkın birimin/birliğin geçici tecessümüdür ve bu esastan hareketle, onun eylemlerini anlamlandırabiliriz. Kraliyet ailelerinde çoğunlukla toprak ilhaklarının esasını oluşturduğu evlilik stratejilerinde, bu gayet doğal görünür. Tarihsel kültürüm dahilinde Habsbourg hanedanı örneğini ele aldım ama yüz ayrı örnek bulunabilir. Bu çok güzel bir örnektir: Mülklerini, akıllıca yapılmış bir dizi evlilikle artırırlar: 1. Maximilien, Cesur Charles'ın kızı Marie de Bourgogne ile evliliği sayesinde Franche-Comte'yi ve Hollanda'yı alır; sembolik sermaye de isteyen oğlu Yakışık-

21 Ernst Kantorowicz, *Les Deux Corps du roi*, Gallimard, Paris, 1989 [1957].

22 Bkz. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 81-82, Mart 1990, "Ev ekonomisi" özel sayısı; ayrıca P. Bourdieu, *Les Structures sociales de l'économie*, a.g.e. içinde.

lı Philippe, Kastilya Kraliçesi Deli Joanna ile evlenir ve Büyük İmparatorluk, Charles Quint vb. çıkar ortaya. Ama ne yazık ki, Charles Quint'ten sonra bölüşme mantığı başlar ve miras mantığı, evlilik mantığının yaptıklarını bozar: Charles Quint'in ardından II. Philippe ile Charles Quint'in erkek kardeşi I. Ferdinand arasında bir paylaşım olur, vb. Köylülerin hepsinin de böyle bölüşme hikâyeleri vardır...

Evlilik stratejileri, önemli ölçüde yeniden üretim stratejileriyle ilintilidir; miras stratejileri de öyle. [...] (Sizleri pek çok kez atıfta bulunduğum, *Modern Devletin Oluşumu* adlı çalışmaya tekrar yönlendiriyorum. Richard Bonney kitapta, miras stratejilerini başka araçlarla bâki kılmanın yollarından olması nedeniyle verâset kanunun yorumlanmasıyla ilintili ihtilafların esasını oluşturan verâset savaşlarının uzunca bir listesini yaptığı bir makaleye yer verir.)²³ Savaş, pek çok örnekte şiddeti devreye sokan bir verâset stratejisidir. Hanedan savaşlarının çok önemli bir kısmı yeniden üretim savaşları olarak kavranabilir. [...] Modeli erkenden verdim, kendiniz uygulayabilirsiniz: Örneğin kraliyet ailesinin ve soyluların eğitim politikalarının, büyük ölçüde yeniden üretim stratejileri mantığıyla anlaşılabilceği aşikârdır.

Hanedan Devletinin Hukuki ve Pratik Mantığı

Hanedan devletinin pratik bir mantığı vardır ve tarihçilerin, tarihlerini tespit edebilecekleri icatlarla yavaş yavaş yerleşir bu mantık: Tımar çözümü bulunur, ufak tefek düzeltmeler yapılır ve Salık Kanunu* tesis edilir. Buna paralel olarak, Bearn köylülerinin de çözümleme açısından önemleri büyük çünkü şimdi bahsedeceğim hukukçu çalışmalarıyla bozulmamış, hatta hukukçuların çalışmalarına karşı ortaya koyulmuş hanedan stratejilerini gözlemleyebilmemizi sağlarlar. Bearn köylüleri, büyük evlat hakkını yasaklayan Medeni Kanun'a rağmen, stratejilerini 20. yüzyıla kadar bâki kılabilmiş, hukuk mantığına karşı bazı kurnazlıklar geliştirebilmişlerdir.

Kraliyet ailesinin hanedanlık stratejileri, yasa koyucular tarafından teorikleştirilmiş ve gerekçelendirilip rasyonalize edilmiştir. Bu noktada, pratik stratejilerle verâsete dair âdetleri düzenleyen açık kuralları aynı kefeye koyan pek çok tarihçi okuduğum için önemli bir ayrıma gitmek gerektiği kanaatindeyim. Bir hanedan devletinden mutlakiyetçi devlete geçiş arasındaki farkın, pratik bir mantıktan açık ideolojiye geçiş farkı olduğu kanaatindeyim (Bilenler, had safhada ihtiyatsız olduğumu düşünüyor olabilirler. Bilme-

23 R. J. Bonney, "Guerre, fiscalité et activité d'État en France, 1500-1660", a.g.e.

(*) Salık Kanunu [Loi salique] erken Ortaçağ'da tarihçiler tarafından geliştirilen kanundur. Veraseti, miras intikalini cinsiyetlere göre düzenleyen kanun, kadınlara miras yoluyla mülk tahsisini yasaklar – yay.haz.n.

yenler de bunun ne faydası olduğunu anlamasalar gerek. Biraz sıkıntılıyım ama mutlakiyetçiliğe dair koca bir tartışma sürüyor: Benim için mutlakiyetçilik, yani mutlakiyetçilik diyegeldiğimiz şey, belki de hanedan türü bir pratik mantığı, altını dolduran Roma hukukunun yardımıyla, kan hakkıyla vb. bir hukuk mantığına dönüştürmektir).

Hukukçular [bu rasyonalleştirme işiyle] çok yakından ilgilenmiş, buna bizzat müdahil olmuşlardır; çünkü en ilkel tahakküm işbölümlerinde, kraliyet ailesinin dışındaki ilk fâillerden biri hukukçudur: Hukukçular, meşrulaştırmayla da, kendilerini meşrulaştırmayla da ve bu meşrulaştırma sayesinde özerkleşmeyle yakından alakadardırlar [ve bunda çıkarları vardır]. Elleriindeki bu kraliyeti meşrulaştırma gücünden, kendilerini mesela krala ihtarlarda bulunma ehliyetine sahip kişiler olarak meşrulaştırmak için istifade edeceklerdir (“Her neyin adına seni meşrulaştırıyorsam, işte o, şunu yapmanın meşru olmadığını söylememi meşru kılıyor”). Ancak hukuk işçiliğinin önemli kısmı, iktidarın icrasına eşlik etmekten ibaret bir çalışmadır: Roma hukuku bir anlamda, hanedan esasını yasallaştırmaya ve bir devlet diliyle (devlet derken, bir devlet diliyle, örneğin kan ve kan hakkı mefhumu dolayısıyla altını dolduran Roma hukukunun diliyle evrenselleşmiş demek istiyorum) ifade etmeye müsaade eder. Bir nevi, soy pratiğinin hukuki rasyonalizasyonunun ilk alametlerinin ortaya çıkışını Capetlerden başlayarak görürüz: Kraliyet ailesi, devletin hukuken teminat altına aldığı bir varlık olarak teşekkül edilmeye başlamıştır.

“Zambak Prensleri”,* “Kraliyet kanından prensler” ve 15. yüzyılda “*prince du sang*” [doğuştan prens] kavramlarının icadı böyle başlar. Roma hukuku esaslarına dayanan “kraliyet kanı” metaforu, meşrulaştırıcı ideoloji olarak merkezî bir konum alır ve paradoksal biçimde, gittikçe daha kaçınılmaz hâle gelir (bu noktayı önümüzdeki derste geliştireceğim). Hanedan mantığının çelişkilerinden biri, hanedan mantığı olmayan bir mantıkla bir arada var olmak ve işlemek zorunda olmasıdır: Hukukçuların yeniden üretimleri tevarüs yoluyla değildir (en azından resmî olarak değildir. Öte yandan, aynen bugün olduğu gibi, eğitim yoluyla tevarüs mevzubahistir). Görevlerin satın alınması vb. gibi her türden olguya rağmen, iki yeniden üretim biçimi bir aradadır: Kan hakkına dayanan kraliyet tarzı yeniden üretim ve kraliyet memurlarının, bilhassa da hukukçuların bambaşka bir tarzda yeniden üretimi. Hukukçuların çözmeye çalıştığı ve kendi varlıklarıyla ortaya koydukları bu ihtilaf, hanedan devletinden daha “gayrişahsi” bir devlete (şimdilik onu adlandıracak bir kelimem yok) dönüşümün etmenlerinden biridir (ama başka etmenler de vardır).

(*) Fransa Krallığı'nın sembollerinden olan Zambak çiçeğinden [Fleur-de-lys] gelen ifade, hanedan soyundan gelen meşru prensleri tanımlamak için kullanılırdı – ç.n.

Bir Sonraki Dersin Hedefleri

Bir dahaki sefere, çelişkileri daha net bir şekilde tanımlamaya ve bir tür fenomenoloji yapmaya çalışacağım... Bu hem çok zor, hem de çok ihtiyatsız; ama en nihayetinde tüm düşünce kategorilerimizin ürününü olması dolayısıyla, üzerine düşünmekte çok zorlandığımız bu sürecin fenomenolojisini yaptım: Örneğın, imza yetkisinin devri nedir? Mühür basmak ne anlama gelir? Mühür muhafızı/şansölye* nedir? Neden bir kral ve bir şansölye vardır? Ağır ağır yerleşen, bu türden bir egemenlik/tahakküm işbölümünü çözümlemeyi deneyeceğim... Tarihçiler, ne yazık ki bu konuda dikkatli değillerdir; çok faydalandığım Maitland²⁴ gibi hukuk tarihçileri hariç. Bu tarihçiler, mesela iktidarın icrasında sembolüğün önemini kavramışlardır (O çok muzaffer havalarının altında, tarihin diğeri sosyal bilimlerin hayli tahakkümü altındaki bir bilim olduğunu sıklıkla dile getiririm). Pek çok çalışmaya dayanak oluşturan temel makaleler var ve maalesef, inşa edilmesi gerekeni, yani devlet bürokrasisinin, yüksek devlet bürokrasisinin günlük işleyişini inşa etmek konusunda entelektüel bir ifadelerinin olduğunu düşünmüyorum. Kral imzalar, şansölye yan imzayı atar: Yan imza atmak ne demektir, sorumlu kimdir?

Ardından, bu türden bir oluşumu, imzaları teminat altında alan bir imza zincirinin ortaya çıkarılmasını, aynı anda hem denetçi hem de denetlenen olan görevliler zincirini tarif etmek isterim. Size anlatacaklarım riskli olmakla birlikte, aranızdan gidip belgelere bakmak isteyenler varsa, bir tasarı vazifesi görebilir. Çünkü bakılacak malzeme olduğu kanaatindeyim... Yani [bir sonraki derste] bugün söylediklerimin uzantısı olarak pek de kesin olmayan şeyler söyleyeceğim...

(*) *Garde des Sceaux* yani tam Türkçesiyle "mühür muhafızı", Kral'ın mührünü taşıyan kraliyet memuru. Bugün bu ifade, Fransa'da hâlâ Adalet Bakam'nın resmî sıfatı olarak kullanılmaktadır -- .n.

24 F. W. Maitland, *The Constitutional History of England*, a.g.e.

Tarihsel Finalizme Karşı Hane Modeli

Kaldığım yerden devam etmek ve kraliyet kurumunun işleyişini hane olarak ele almanın neden yerinde olduğunu size göstermek istiyorum.

Hane modeli iki sebeple önemlidir: Hane içinden yola çıkarak siyasetin ortaya çıkışı meselesini açık bir şekilde ortaya koymaya imkân tanır ve ikinci olarak, siyaset alanındaki hanedan stratejilerini kavramaya yarar. Ortaya iki sorunsal koymak istiyorum: Biri, Andrew Lewis'in geçen sefer bahsettiğim kitabında dile getirilen, naif gibi gelebilecek ama tekrar formüle edilmesi şartıyla belli bir gerekliliğe sahip sorunsal: Geçen yıl tarif ettiğim, farklı sermaye türlerinin yoğunlaşma sürecinin öznesi kimdir? Söz konusu sürecin öznesi, bazı tarihçilerin iddia ettiği gibi, basitçe kral mıdır; yoksa kralın şahsını aşan bir özne mi söz konusudur? Bir kaynak vernek istiyorum: Cheruel, *Histoire de l'administration monarchique en France* [Fransa'da Monarşik İdarenin Tarihi].¹ Son derece faydalı bilgiler içeren devasa bir derleme. Ancak gayet safça tarif ettiğim konumu alır: Kralın, Capetlerin ve haleflerinin, kraliyet mülkünü inşa etme arzusunu devletin inşa sürecinin kaynağı olarak ortaya koyar ve Fransa'yı yaratmaya yönelik bu monarşik niyeti açıklamanın ötesine geçmez. Hatta bir tarihçiler topluluğu tarafından hazırlanan daha yakın tarihli çalışmalarda² dahi, Fransa'yı inşa eden bir özne fikri zımnen hep

1 Adolphe Cheruel, *Histoire de l'administration monarchique en France depuis l'avènement de Philippe Auguste jusqu'à la mort de Louis XIV*, Slatkine, Genève, 1974 [1855].

2 Bu tarihçiler müştereginin çalışması şurada anlatılıyor: Jean-Philippe Genet, "La genèse de l'État moderne: enjeux et bilan d'un programme de recherche", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 118, Haziran 1997, s. 3-18.

mevcuttur. O zaman basitçe, üstünü örttükleri bazı meseleleri görünür kılmak için, tarihsel çalışmalara temel teşkil eden bu naif soruların aslında sorgulanması gerektiği akla gelir. Bu vaka özelinde, tek noktada toplanma sürecini anlamak için iki başat etmeni devreye sokmak gerekir. İlki, “hane düşüncesi” diye adlandırılabilir (“Mao düşüncesi”nden bahsederiz ya, aynen öyle): hane uyarınca düşünmenin, apayrıymış gibi görünen bir dizi stratejiyi izah edici bir esas olduğu kanaatindeyim (bunu yeniden üretim stratejileri sistemine dair de söylemiştim). Ve bu düşünme tarzı hiçbir tabiiyet barındırmaz, bazı geleneklerde diğerlerinden daha çok gelişmiş olan, tarihsel bir düşünce tarzıdır. Misal, bir Japon evi üzerine, “Terre humaine” dizisinden yeni çıkmış bir kitap okuyordum:³ Geçen sefer çözümlediğim türden bir işleyişe sahip (içindekileri aşan bir gerçeklik olan, hem bir bina, hem bir mülk, soyun tamamı vb. olan ev uyarınca düşünmek) Japon bir ailenin tarihi hayranlık bırakıcı bir biçimde tarif edilmekte. Bireyleri aşan bu türden bir birim, zaman içerisinde yayılan bir dizi eylemin öznesi olabilir; evin özelliklerinden biri o kadar bariştir ki, söylemeyi unuttum: Ev kalıcıdır. Evin başat ayırt edici özelliği, varlığın bekası iddiası veya kalıcı olma iddiasıdır ve içinde yaşayanlardan talep ettiği eylemlerin kayda değer bir kısmı, söz konusu bireylerin tam da kendi dünyevi çıkarlarının ötesinde, kendi varoluşlarının ötesinde [davranmalarıdır].

Yani bana öyle geliyor ki, yoğunlaşma sürecinin gerçek öznesi kraliyet iradesi değil, bu türden aşkın bir varlık ve mensuplarına telkin ettiği düşünce türüdür. Ancak, krala aşkın bu iradenin tarihte nasıl gerçekleşebildiğini kavrayabilmek için, kralın elindeki bazı özel kozları sorunsal olarak ortaya koymak gerekiyor. Tuhaf bir şekilde –belki de kendi bilgisizliğim– bu sorunun açıkça sorulduğuna rastlamadım. [Tarihçiler şöyle der]: “Fransa Kralı, yani Fransa Kralı hâline gelen kişi, feodaller arasından gâlip çıkandır” Ekonomik kozlar vb. sorgulanır ama kral olma durumunun, kral olmama hususiyetine sahip feodallerle mücadelede ne türden bir koz anlamına geldiğini anlamaya gayreti yokmuş gibi görünüyor. Başka bir deyişle, önerdiğim açıklayıcı esas –salt sembolik olduğu için tuhaf gelebilir– kralın muvaffakiyetini açıklayıcı esaslardan biri, onun kral olması, yani oyunda kral olma mevkisini işgal ediyor olmasıdır. O halde bu mevzuya vereceğim isim “kral mevkisi” olacak. Bu noktayı izah etmek istiyorum çünkü öyleymiş gibi görünse de, durum o kadar aşikâr değil.

Az evvel hiç kimsenin soruyu açık bir şekilde sormadığını ifade ettim. Bununla birlikte, bir istisna var: Norbert Elias. Ve onun bu soruyu takdire şayan biçimde sorduğu bir metni size aktaracağım. Gelgelelim, verdiği ceva-

3 Laurence Caillet, *La Maison Yamazaki. La vie exemplaire d'une paysanne japonaise devenue chef d'une entreprise de haute coiffure*, Plon, Paris, 1991.

bm tamamen totolojik olduğu kanısındaım (bu büyük düşünüre dair söyledim şeyden hiç emin olmadığım için, metnini okuyacağım ki, hükmü siz verin). Elias buna “tekel[leşme] kanunu” der: “Belli genişliğe sahip bir toplumsal birimde, çok sayıda daha küçük toplumsal birim, bağımsızlıkları aracılığıyla daha büyük bir birim oluşturarak, aşağı yukarı eşit bir güce sahip olduklarında ve bu sayede serbestçe, önceden var olan tekeller tarafından rahatsız edilmeden, başta geçim ve üretim araçları olmak üzere toplumsal güç fırsatlarını ele geçirmek için rekabete girebiliyorlarsa, bu kavgadan birilerinin gâlip, birilerinin yenik çıkma olasılığı, bir kısmının elenme veya birkaç kişinin boyunduruğu altına girme, fırsatların ise az sayıda kişinin elinde kalma olasılığı çok yüksektir.”⁴ Yani der ki, birden fazla kişi mücadele ettiğinde biri kazanır ve iktidar tek veya birkaç noktada birikir. Neden iktidar bir odakta yoğunlaşır? Çünkü yoğunlaşır... Bunu şöyle okuyabilirsiniz: Bu kavgadan kiminin gâlip, kiminin yenik çıkması ve ötekiler elenirken veya birkaç kişinin boyunduruğuna girerken, fırsatların küçük bir azınlığın elinde kalma ihtimali güçlüdür.” Oligarşinin tunç yasasıdır bu...⁵ Çözümünün pek tatminkâr olmadığını düşünsem de, Elias’ın soruyu sormuş olması büyük meziyettir ve belki de o olmasa, bu soruyu hiç sormayacaktım.

Yani bir tür feodal alanımız, kaynak bakımından (bahsettiğim sermaye türlerini yine sıralamak gerekirse askeri, ekonomik vb. sermaye) aşağı yukarı benzer durumda olan, birbirlerine rakip bir dizi toplumsal failimiz vardır. Ancak zayıf oldukları bir nokta vardır: sembolik sermaye bakımından, tam da onları biricik kılan özellik, [diğerlerinden ayıran bu özellik], yani kral olduğunu söyleyebilme niteliği eksiktir. Duby’nin, Lewis’in kitabına yazdığı önsözden aktarıyorum: “Kral, hükümdarı tüm diğer hükümlardan, yani rakiplerinden ayrı tutan yarı kutsal niteliğe sahip bir iktidarı elinde tutmaktaydı.”⁶ Benim için önemli olan “-den ayrı” kısmı. “Yarı kutsal niteliğe sahip bir güç” de önemli tabii ki; kral ilahi güce sahipti, ama ötekiler de öyle: Hepsisi de takdis edilir ve kutsanırdı. Öte yandan, şayet kutsal bir özgüllüğün varlığını kabul ediyorsak da etkili olmasının nedeni, özellikle seçilmiş bir kimseye tatbik edilmesi ve özel olarak kutsanmasından kaynaklanan bir özelliği olmasıdır. O halde bana önemli gelen ve Duby’nin işaret ettiği nokta, hükümdarın diğerlerinden ayrı olmasıdır.

Başlarken ilan etmem gerekirdi, kusura bakmayın: “kralın mevkisi” diye adlandırdığımın ötesinde, başka argümanlar da var. Kralın elinde, tarihçilerin altını çizdiği başka kozlar da vardır şüphesiz: Egemenliği –Roma huku-

4 N. Elias, *La Dynamique de l'Occident*, a.g.e., s. 31.

5 Roberto Michels’in dile getirdiği meşhur “oligarşinin tunç yasası”na gönderme. Bkz. *Les Partis politiques. Essai sur les tendances oligarchiques des démocraties*, Flammarion, Paris, 1914 [1911].

6 Georges Duby, A. W. Lewis’e önsöz, *Le Sang royal*, a.g.e., s. 9.

ku mantığıyla, kanonistlerin ona uygun gördüğü biçimde– ve hükümdarlığı bünyesinde toplar. Böylelikle, ikili bir oyun oynayabilir. Feodal mantığın monarkı olarak ortaya çıkıp feodal itaat talep edebilir; üstüne üstlük, feodal mantığın içerisindeki hususiyetiyle diğerlerinden farklılık iddiasında bulunabilir. Yani feodal oyunu değiştirmek için bizzat feodal oyundan istifade edebilir. Bu son derece alelade bir paradokstur: Oyunu değiştirmek için oyundan istifade etmelidir. Başka bir deyişle, geçtiğimiz sefer belirttiğim gibi, zenginliğini ve farklılığını artırmak için, hanedan mantığına dönüşen feodal mantıktan istifade edebilir. Ancak bu sıkça kullanılan argümanlara, ayırım etkisiyle bağlantılı bir ilkel sembolik sermaye birikimini başarıyla gerçekleştirme olgusunu ekliyorum: O halde kral, mantıklı başarı fırsatlarıyla, kral olma iddiasının toplumsal olarak kabul edildiğini görebilme vasfına sahip feodal liderdir. Başka bir deyişle, Weberci bir dilde konuşacak olursak, o kişi, kral olma iddiasında bulunabilen ve kendisine inanılma ihtimaline sahip olan kişidir – ve hatırlarsanız sembolik sermaye, inanca dayanan bir sermayedir. Yani kral, kral olduğunu kabul ettirme ihtimaline sahip olduğu için kral olduğunu söyleyebilir. Bu noktada, tarif ettiğim türde bir olgudan bahsederken “spekülatif balon” lafını kullanan ekonomistlerin yeni bir keşfine atıfta bulunacağım: Diğer toplumsal faillerin, olduğunu iddia ettiği şey olma ve yaptığı şeyi yapma hakkını kendisine tanımlarından ötürü, bir toplumsal failin yaptığı şeyi yapmasının makul olduğu, bir tür ayna oyunu benzeri durumlardır bunlar.

Bu hayli karmaşık akıl yürütmeleri, metnimi okuyarak ağır ağır açacağım: Kralın, kral olduğuna inanması makuldur, zira ötekiler de onun kral olduğuna inanırlar; mantıklıdır, sembolüğün ekonomisinin bir rasyonalitesi vardır. Başka bir deyişle aslında ufacık bir farklılık, söz konusu küçük mesafenin onu diğerlerinden ayırmasından ötürü azami bir mesafe yaratmak için yeterlidir. Ve bu sembolik fark, bilindiği ve tanındığı için gerçek bir fark hâline gelir. Çünkü her bir feodal [bey], diğer feodallerin de kralın kral olduğu gerçeğini hesaba kattığını düşünmek durumundadır. Bu cümleyi yeniden söyleyeceğim çünkü özet niteliğinde: Her bir feodal, yani başitçe krallıktan mahrumiyetiyle, kral olmayışıyla tanımlanan tüm öteki feodal beyler, kral olmadıkları gerçeğini hesaba katmalı ve diğer feodallerin de kralı kral olarak tanıdığı gerçeğini kabul etmelidir.

(Bunun çok genel bir model olduğu kanısındayım ve üzerine düşünürseniz, sembolik [düzenle işleyen] her evrende, mesela entelektüel alanda bunu işletebilirsiniz: Jean-Paul Sartre neden 1950’li yıllarda, entelektüel alandaki başat şahsiyetti? Çünkü diğerleri, Sartre’ın ötekilerce başat entelektüel olarak kabul edildiği gerçeğini hesaba katmak durumundaydı. “Bunlar, nasıl yerleştiklerini kavramanın çok güç olduğu, son derece karmaşık süreçler-

dir... Entelektüeller arasındaki mücadeleleri tanımlayan, sıkça başvurduğum bir paradigma var. Anlatacağım, çünkü bayağı eğlenceli: Maymunların zekâsı üzerine çokça çalışmış bir psikolog olan [Köhler'in] bir deneyi... [Köhler] bir gün, maymunların ulaşamayacağı bir yüksekliğe bir muz asmanın aklına geldiğini anlatır. Bir an, [en kurnazlarından biri, bir başkasını] muzun altına iter, üstüne tırmanır ve muzu yakalar; ardından, tüm maymunlar oraya gelir, bir ayaklarını havaya kaldırıp ötekilerin üstüne çıkmaya çalışır ama artık hiçbiri altta kalmak istemiyordur. Çünkü üstte olmak gerektiğini anlamışlardır...⁷ Bu bana, entelektüel mücadelelere dair bir metaformuş gibi geliyor... Entelektüel tartışmalara katıldığınızda bu metaforun aklınızda olması hem çok hoşnutluk verici, hem de çok özgürleştirici olur; çünkü ayağınıza kaldırmaya kalkışmaz, çok daha kontrollü olursunuz. Entelektüel alan bu türdendir: Herkes, ötekilerin, kendisinin birinci olduğu gerçeğini hesaba kattıklarını düşünmek istediğini söyler. Sonu olmayan döngüler olan bu süreçler, bir ölçüde durma noktasına ulaşmayı başarır. İlkel birikim olguları vardır; biriktiren, biriktiren ve ondan sonra, artık ayağını kaldırmak zorunda olmayan insanlar vardır: Biriktirdikleri anlaşılmıştır...)

Bu model bana göre çok genel ve kral paradigmasının bilinçdışında son derece kuvvetli olması hiç tesadüf değil: Kralın kendi kendisine dair temsilini diğerlerine dayatabilme kapasitesine sahip olması dolayısıyla, kral paradigmasının oynadığı hayret verici rolü herkes bilir. Kendisi hakkında ne düşünüyorsa, başkalarının da onu düşünmesi her insanın hayalidir [...]. Oysa kral, yine Weber'in ifade edeceği gibi, kral olduğunu düşünen ve bunda muvaffak olma ihtimali olandır; diğerlerinin de onayıyla kendini kral adeden bir kaçıktır. Bir tür döngüsellik vardır... *Homo homini lupus, homo homini deus*...⁸ Kral, kendi temsilini dayatmaktan mürekkep tanrısallık güce sahip olandır. Bu noktada sanatın rolü üzerine, daha doğrusu sanat ile iktidar arasındaki ilişkilere bakmak lazım. Kralın özgün niteliği, kendisini at üzerinde tasvir eden heykellere sahip olabilmek, yani kendisi hakkında nesneleştirilmiş temsiller ve egemen bir bakış açısı dayatabilme gücüdür – at üzerindedir vb. İnşa eder ve kendi inşasını evrenselmiş gibi dayatır; kendi tikel bakış açısını evrenselleştirebilecek konumdadır. Bu, tanrısallık imtiyaza son derece benzeyen, fevkalade bir imtiyazdır: Kralın algısı, bizzat kendi eseridir. Bu paradigmayı daha fazla geliştirmeyeceğim, bunu doğaçlama olarak yapmak zor. Ancak neredeyse bu modelden çıkan, geliştirilebilecek koca bir sembo-

7 Wolfgang Köhler, *L'Intelligence des singes supérieurs*, Alcan, Paris, 1927 [1917], s. 42.

8 Tam anlamı "İnsan insanın tanrısıdır" olup, Hobbes'un meşhur sözü "İnsan insanın kurdudur"un (*homo homini lupus*) açıklamasıdır. *Collège de France*'daki açılış dersinde, P. Bourdieu "Şayet insan insanın kurduysa, bu aynı zamanda, insan insanın Tanrı'sı olduğu içindir." (Pierre Bourdieu, *Leçon sur la leçon*, Paris, Minuit, 1982, s. 52).

lik [dünya] var – Güneş Kral* vb. Kral, insanların birbirlerine dair yargılarının sonsuzluğunun durduğu yer olarak; kendine dair gerçekliğin, öznel gerçeklikle nesnel gerçekliğin kesiştiği yer olarak çözümlenebilir. Kral bu türden bir son merci, temyiz merciidir: Her daim yukarının yukarısında, ötenin ötesinde olandır.

Bu modelin salt spekülatif olmayıp bir gerçekliğe tekabül ettiğini size gösterecek bir örnek: Dinleyicilerimden biri, son derece zarif bir biçimde, Hindistan'da kraliyet meselelerine dair bir bibliyografya verdi bana ve kitaplardan birinde, tamı tamına krallık mevkisi modelinin bir tatbikini buldum.⁹ Gereğince hâkim olmadığım için ayrıntılı olarak anlatamayacağım bu kitapta, [Muzaffar Alam] Moğol İmparatorluğu'nun düşüşünü tarif eder. İmparatorluk'un gerilemesini genellikle, ekonomik gerilemeyle bağlantılı bir politik parçalanma olarak sunan Hindistan tarihyazımı geleneğine zıt olduğunu tahmin ediyorum. [Muzaffar Alam] için bu karamsar bakış açısı yeni bir düzenin, yeni bir yapılanmanın ortaya çıkış sürecini maskelemekte olup, bu yeni yapılanma kral mevkisinin daimiliğine dayanmaktadır. Eğer iyi anlıyorsam, bunun anlamı birbirleriyle savaşan, yerel özerkliklerini güçlendirmek için emperyal otoritenin zayıflamasından ve yıpranmasından istifade eden yerel liderlerin, aslında “en azından bir emperyal merkeze benzeyen” –benim çevirim– bir şeye atfı bâki kılmakta olduklarıdır. Başka bir deyişle, imparatorluktan geriye kalan, bir imparatorluğun olduğu ve o imparatorluğun bir merkezi olduğu fikridir. Bundan ötürü, merkezi mekânı işgal eden, üstün konumdadır: Kendini meşrulaştırmak, bir fethi meşrulaştırmak, iktidarın suistimalini meşrulaştırmak için feodaller, bir şekilde meşruiyet merkezi olmaya devam eden o merkeze atıfta bulunmak mecburiyetindedirler. Aktarıyorum: “Emperyal gücün gerilemesine eşlik eden ve onu takip eden sınırsız askeri ve siyasi maceracılık şartlarında, maceracıların [böyle tercüme edilebilir mi, bilmiyorum] hiçbiri, diğerlerinin sadakatini kazanıp emperyal iktidarın yerine geçebilecek kadar kuvvetli değildi. Hepsi de ayrı ayrı savaşıp [ayağını kaldıran maymunlar metaforu] servet kazanmaya çalışıyor, konumları ve başarıları için karşılıklı tehdit oluştuyorlardı. Ancak, vurgunlarına tasdik veya kurumsal meşrulaştırma arayışındaki diğerleri üzerinde hâkimiyet kurmak konusunda sadece bazıları muvaffak olabiliirdi ve bunun için, elde ettiklerini meşrulaştıracak bir merkeze ihtiyaçları vardı.” Bu, örnekli bir izah: Kral yoksa icat edilmeliydi.

Bana göre bu hikâyenin gösterdiği şudur: Rakip güçler karşı karşıya geldiğinde, söz konusu güçlerden birinin sivrilebilmesi, kendini farklı olarak or-

(*) XIV. Louis – ç.n.

9 Muzaffar Alam, *The Crisis of Empire in Mughal North India: Awadh and the Punjab, 1707-1748*, Oxford University Press, Oxford-New Delhi, 1986, s. 17.

taya koyabilmesi, onu mecburi bir referans olarak teşekkül etmeye yeter ve bu türden bir etki, daha önceden incelediğim yoğunlaşma sürecini izah edebilmek için çok önemli bir unsurdur. Sermaye ile başkent arasında ilişki var demiştim, şunu da diyebilirdim: Merkez ile yoğunlaşma arasında da ilişki vardır. Şu hipotezi ise bulamamıştım: Yoğunlaşma süreci kısmen, bir merkezin bulunmasının sonucudur. Bu bir totoloji gibi görünüyorsa da, Elias'mki gibi olduğunu sanmıyorum: Merkez olmak, kendi üstünde toplama mücadelesinde bir avantajdır. Merkez derken, benim söylediğim anlamıyla; yani sadece coğrafi anlamda değil, tanınan merkez olmayı kastediyorum. Öte yandan, coğrafi anlamda merkezî olmanın ek bir avantajı vardır diye düşünüyorum. Sormak istediğim ilk soru buydu. Bence ev örneğini ve kralın mevkii modelini düşünüp, tarihçilerin hızla geçtiğim geleneksel izahatlarını da (egemenlik, hükümlanlık vb.) katınca, aslında kralın her türden merkezileştirme iradesinin dışında, merkezileşmenin neden kralın lehine cereyan ettiğini kavrayabiliriz.

Devlet Üzerine Yapılan Tarihsel Araştırmanın Hedefleri

Sormak istediğim, [modelin] mantığı bakımından daha merkezî önemde ikinci bir soru dizisi var: Birkaç yıldır yaptığım gibi, devletin oluşumu üzerine çalışmak neden önemlidir ve bu tarihsel araştırmanın hedefi nedir? Hedefimiz, devletin oluşumunu, yani siyasetin özgöl bir mantık olarak ortaya çıkışını açıklamaya katkı sağlamaktır. Kraliyet evinin, Fransa ve İngiltere tarihinin geç dönemlerine kadar hane içi stratejiler tarzında bir siyaset yürüttüğünü söylemek, aslında siyasi olmayan, henüz siyasi olarak teşekkül edilmemiş şeyleri siyasi olarak tarif etmek anlamına gelir. Verâset savaşının, hane nin verâset stratejisi olduğunu söylemek, savaşın siyasi olarak teşekkül edilmediğini söylemek anlamına gelir. Evlilik stratejilerine yön veren olgunun, evin bâki kılınması olduğunu söylemek, şahıs, aile ve devlet aygıtı arasındaki kopuşun gerçekleşmediğini söylemek anlamına gelir vb. “Hane biçiminde işleyiş” hipotezini en ileri noktasına kadar zorlamak, neyin bu şekilde izah edilemeyeceğini görmek açısından önemlidir. XIV Louis [örneğinde] söz konusu olan, onun yaptığı her şeyi alıp (dış politikada, iç politikada vb.), hane tarzında işleyiş modelinin neyi izah edebilmemi sağlayacağını görmektir. Bana göre bakiye, tam anlamıyla siyasi olanın ilk tezâhürüdür (“tam anlamıyla siyasi” diye adlandıracağım olguyu burada izah etmeyeceğim.) Başka türlü takdim etmem gerekirse, geçen derste bunu “kralın evinden devlet aklına” şeklinde adlandırılabileceğini söylemiştim...

Etienne Thuau'nun, devlet aklı üzerine, “devlet aklı” biçiminde ifadesini bulan ve kralın davranışlarını meşrulaştırıcı söylem olarak devlet esası-

nı devreye sokan söylemin ortaya çıkışı üzerine kitabından bahsedeceğim.¹⁰ Söz konusu söylemin ortaya çıkışı hane mantığıyla bir kopuş üzerinde temellenmiştir. Devlet akli mefhumunun, devlet siyasetine salt şahsî, devletçi veya etik olmayan gerekçeler bulmaya çalışmak üzere kısmen Tacitus'un karamsar tarih geleneğine, öte yandan da Machiavelli'ye dayanan hukukçularda nasıl rastlanmaya başladığını gösteren bu kitaba tekrar döneceğim. Misal, hane mantığının etik bir mantık, bir ahlâk olması nedeniyle (söyleyeceklerimi pat diye, aşırı basite indirgeyerek söyleyeceğim: ahlâk başlığı altına koyduğumuz şeyler bana göre % 90 oranında ev düşüncesidir), siyasi bir mantık icat etmek için hane düşüncesini terk edip "Bu durumda itaat yetmez, kral hislerine itaat etmekle yetinemez; mesela de Thou'yu affetmeyi isterdi ama onu idam etmek zorundadır"¹¹ demek gerekmiştir. Devlet akli, hane mantığından daha güçlüdür; hislerden, merhametten, hayırseverlikten, feodal sevgiden vb. daha güçlüdür. Söz konusu olguyu 12. yüzyılda başlayan bu son derece uzun geçiş sürecine odaklanarak tanımlamaya çalışacağım.

Geçen sefer tarihçilerin kaleme aldığı, 12. yüzyıldan itibaren geleneksel hane mantığını rasyonalize etmek suretiyle dahi olsa onun dışına çıkmaya başlayan hukuki bir düşüncenin ortaya çıkışma dair metinlerine atıfta bulunmuştum. Hukuki söylemin bir kısmı, hane düşüncesini Roma hukukuyla donatmaktan müteşekkildir. Ancak hane düşüncesine itaat etmesi için nedenler vermek, zaten hane düşüncesinden kopuş anlamına gelir. Merleau-Ponty'nin Socrates'e dair çok güzel bir cümlesi vardır: Socrates'in rahatsız edici olması, itaat etmek için nedenler vermesindendir; eğer itaat etmek için nedenler veriliyorsa, demek ki itaatsizlik mümkündür.¹² Bu durumda hane düşüncesi için nedenler vermek, hâlihazırda hane düşüncesinin gerekçelendirilmesi gerektiği bir noktada konumlanmaktır: Gerekçelendirmek ise, aykırılık veya ihlal ihtimaline kapı aralamaktır. *Doxa* ile ortodoksi arasındaki fark budur. Aslına bakarsanız, Bearn tarzı bir hane düşüncesi, tâbiri caizse *doxa* tarzı bir düşüncedir çünkü aksi düşünülemez; *doxa* tezleri, karşıtı ol-

10 Étienne Thuau, *Raison d'État et pensée politique à l'époque de Richelieu*, Armand Colin, Paris, 1966; yeniden basım: Albin Michel, 2000.

11 XIII. Louis'nin saltanatı esnasında danışmanlık görevini yürüten ve Cinq-Mars komplosuna iştirakmdan ötürü idam edilen François-Auguste de Thou'nun (1607-1642) boynunun vurulmasına gönderme.

12 Maurice Merleau-Ponty'nin cümlesi *Éloge de la philosophie*'dendir, Gallimard, Paris, 1960 [1953], s. 46. Bu referans, *Leçon sur la leçon*'da (a.g.e., s. 54) daha çok geliştirilmiştir: "Merleau-Ponty'nin Socrates'e dair sözlerini düşünelim. 'Kanunlara uymak için nedenler verir ama uymak için nedenlerin olması bile fazladır. [...] Ondan beklenen tam da, veremeyeceği şeydir; yani şeyin kendisine, şartsız rıza göstermektir.' Kurulu düzene (hangisi olursa olsun) göbekten bağlı olanlar sosyolojiden hiç hazzetmemelerinin nedeni temel mensubiyetlerin içine özgürlüğü dahil etmesi suretiyle riayete bile biraz aykırılık veya ironi havası katmasıdır." *Leçon sur la leçon*, a.g.e., s. 54.

mayan tezlerdir: Öyle işte, gelenek böyle, diyecek bir şey yok, Bearn atalarının dediği gibi, “bu yitik bir hafızadır”, yani insan belleğinin ötesindedir, zaten hep böyle olmuştur. Gelenekçilik, gelenek artık sorgulanmadan kabul edilme özelliğini yitirdiğinde ortaya çıkar: Gelenegın lüzumlu olduğu veya geleneğe hürmet edilmesi gerektiği söylendiği anda, gelenek artık sorgulanıyordu; namustan bahsedilmeye başlandığı anda, namusa hâlel gelmişti; etikten bahsedildiği anda, *ethos* artık işleliyordur – *ethos* aslında “sorgulanmadan kabul edilen” sınıfına girer...

Hukukçuların, *doxa*’dan ortodoksiye geçişı sağlamak suretiyle başat rol oynadığı bu çalışma, hukukun bir ortodoksi olduğunu hatırlatır: Doğru [düz] olduğu söylenen bir *doxa*’dır; hukuk olduğu söylenen bir hukuktur, basitçe olmak olgusuyla değil, “yapılması gereken” biçiminde ortaya koyulan bir ‘olması-gereken’dir, “yapılmak zorunda olunan” biçiminde kendini ifade eden bir “yapılması gereken”dir. Hukukçuların katılımıyla *doxa*’dan ortodoksiye bu geçiş, bambaşka bir inşayla nihayetlenir: yani devlet aklının inşasıyla. Pierre Vidal-Naquet’nin, *La Raison d’État* [Devlet Akklı] başlığını taşıyan, Cezayir Savaşı esnasında yazılmış ve devletin bazı durumlarda, ahlâkın ötesinde olması gereken kendine has mantığını bizzat o ahlâkı ihlal etmek, işkence yapmak vb. gibi nedenlerle devreye sokmasının kabul edilir olup olmayacağı sorusunu gündeme getiren çok güzel bir kitabı vardır.¹³ Devlet akklı [*la raison d’État*], bu türden ahlâkı bir aklın [*la raison morale*], yani hane mantığının ötesine giden bir akıldır. İşte böyle.

Ayrıntılı biçimde olmasa da –zira saatlerce sürececek bir çözümlemeyi hak eder– inceleyeceğim mesele, “hane akklı”ndan devlet aklına, bu çok uzun süreye yayılmış geçişin özüdür. Bu geçiş süreci fevkalade zorluklarla karşılaşır: Devletin özgül mantığı hane mantığından bir türlü kurtulamamış izlenimi verir... Hem o kadar da değil: Yozlaşmadan, kayırcılıktan, iltimastan bahsettiğimizde, kamusal mantığın ne kadar sorunlu olduğunu görürüz. Kitabımın başlığını *Devlet Soyluları* koyarken, devleti aynen bir mülkü kullanır gibi kullanan ve mülkleri devlet olan insanların, devleti temellük edebilecekleri gerçeğini dile getirmekteydim. Devlet aklının “hane akklı”na doğru gerileme eğilimi hep vardır. Kamusal ahlâkın büyük ihlalleri neredeyse hep yeniden üretim stratejileriyle bağlantılıdır: Bunlar oğlum için, amcam için, kuzenim için. Ve “hane akklı”, “devlet akklı”nın, yani hikmet-i hükümetin karanlık arka planında hep hazır ve nazırdır. Çözölemek istediğim, budur. Öte yandan, sürecin tarihsel çözümlemesi benim uzmanlık alanıma girmiyor; burada onu öğretecek olan hocalar bulunuyor. Hiç de aşıkâr olmayan bu süreci mesele etmeye çalışacağım ve size yerimde sayıyor ve çok ağır gidiyormuşum gibi

13 Pierre Vidal-Naquet, *La Raison d’État*, Maurice-Audin Komitesi’nce bir araya getirilmış metinler, Minuit, Paris, 1962; yeniden basım: La Découverte, 2002.

gelse de, bence yine de çok hızlı gidiyor olacağım: Tüm bunlara o kadar alışmış ki, bu geçişin güçlüğü karşısında yeteri kadar şaşırıyoruz. Bazen Afrika devletlerini kastederek “Şu yeni devletler korkunç! Hanelerinden çıkmayı başaramıyorlar, devlet akli yok” der ve bunun adını “yozlaşma” koyarız...

Özgül bir devlet aklını teşekkül ettirmenin bu dehşet zorluğu, yeni bir alanın özerkleşme sürecine gönderme yapar; tıpkı edebiyat alanının, bilim alanının vb. özerkleşmesinde olduğu gibi. Her seferinde, içerisinde olağanüstü kuralların işlemeye başladığı, küçük bir yeni oyun kurulmaktadır. “Olağanüstü” derken, Weber’in kullandığı anlamıyla “olağanüstü” olanı [olağandışı] kastediyorum: Olağan dünyanın kurallı olmayan kurallar. Devlet akli meselesi, esasında normal dünyanın kurallarından azade kılınmış bir dünyanın teşekkülü meselesidir. Normal dünyada ebeveynlerinize iyi davranmalı, çocuklarınıza destek olmalısınız vb. Bunun aksine, [gayet iyi bilinir ki] “devlet idaresinde karşılıksız armağan söz konusu olamaz”: Oysa mesela baba-oğul ilişkilerinde, iyi bir baba armağan almalıdır ve bilmukabele; bu, kamusal düzenin ihlalidir. Söz konusu olan, kuralları sıradan toplumsal dünyanın kurallarından kopmuş bir alan icat etmektir: Kamusal dünyada armağan yoktur; kamusal dünyada kardeş, baba, anne değilsinizdir (tabii, teori-de). Kamusal dünyada –veyahut da İncil’de– tüm bağımlılık ve yozlaşma biçimlerinin [tezâhürüne] aracılık eden aile bağları veya etnik bağlar reddedilir. Yerel, hususi, haneye dair tüm çıkarlara aşkın olan devlete hizmet etmekle tanımlanan bir tür kamusal özne haline gelir.

İşte tam bunu tarif etmeye çalışacağım. Hane mantığından devlet aklına geçişi kolaylaştırma işlevini gören [...] etmenler neler olabilir? Bunlardan ilki, bizzat hane mantığında, onu devlet mantığına yakınlaştıran bir yön olduğu gerçeğidir. Ve Kantorowicz’in çözümlediği meşhur kralın iki bedeni paradoksunu anlayabilmek için, sadece hane mantığından faydalanabiliriz: Bir ev vardır ve kral vardır. Başka bir deyişle, hanenin bir tür zümre [corps] olması itibarıyla –büyük zümrelerden [Grands Corps]* bahsedildiği anlamda, mesela skolastiklerin dediği gibi *corpus corporatum*, bir korporasyon–, bir haneye aidiyet vasıtasıyla, “hane düşüncesi” veya haneye bağlanma, kişileri aşan bir varlığa bağlılık mantığı ortaya çıkar. Hanenin muğlaklığı, şüphesiz tüm geçiş dönemi boyunca –kralın evinin devlet haline gelmesinden ötürü–, belli bir ölçüde hatta kralın kafasının içine kadar, kraliyet hânesine, hanedana, yani aynı zamanda taca, devlete vb. bağlılıkta kopuşlara sebep olmuştur. Başka bir ifadeyle, aşkın bir varlığın teşekkülüne geçişi anlamak için, şahsa aşkın bir gerçeklik olarak hane mefhumunun müphemliği hesaba katılmalıdır. Sonradan uydurulduğu kesin olan o meşhur cümle var aklımda: “Dev-

(*) *Grands Corps*, Fransız idari yapısının özgüllüklerinden olup, bazı yüksek memur zümrelerini ifade eden bir kategoridir – ç.n.

let, bizzat benim.”* Bu, “devlet benim evimdir” demekle aynı şeydir. Bu hane mantığıyla düşünme şekli [daha sonra] hukuki söylem tarafından nesneleştirilmiş, kutsanmış ve kaideleştirilmiştir. Daha hızlı ilerleyeceğim ama bu etmenin çok belirleyici olduğu kanısındayım. [Devlet üzerine derslerden önce] ilerleyen derslerde size bahsedeceğim şahsiyetlerden, devletin büyük mucitlerinden –devleti yapan, çünkü devleti yapmakta çıkarları olan şahıslardır bunlar– büyük yargıç Aguesseau’nun bir metnini okumuştum.¹⁴ Aguesseau’nun metninde, hiç durmadan modern bir mantıktan –cumhuriyetten, kamuya ait olandan, kamudan bahsediyordu–, devlet mefhumuna, bana arkaik gibi gelen anlamlar vererek modern öncesi olduğunu hissettiğim şeyele geçmesi, okuduğum esnada bile (ama kendi kendime anlamıyordum) bana çok çarpıcı gelmişti: Zira iki mantık arasındaki geçiş, tam da onun kafasının içindeydi.

Hanedan Devletin Çelişkileri

Bugün basitçe, hanedan devletin özgül çelişkileri diye adlandırılabilir olan nokta üzerinde durmak istiyorum. [...] Basit bir şekilde ifade etmek gerekirse, [...] hane mantığı, hanedan düşüncesinin aşılmasının ortaya çıkardığı çelişkileri içinde taşır.

[...] Fransa tarihine dair felsefesinden, siyasi konumundan vb. ötürü, Roland Mousnier daha “Jakoben”, daha “Fransız Devrimcisi” tarihçilerin dikkat etmedikleri şeylerin üzerinde durmuş ve Fransız kurumlarında çok geç bir döneme kadar patrimonial ve haneye dair hareket türlerinin karakteristik özelliklerinin kalıntılarının bulunduğunu tespit etmiştir.¹⁵ Mesela, hâmi ile mahmi arasındaki ilişki üzerinde ısrarla durur. Hemen anlıyoruz, çünkü hâlâ vardır: Birinin mahmisi olmak demek, toplumsal varlığını, bürokratik kariyerini bir başkasına [borçlu olmak] demektir. Hâmi/mahmi arasındaki bu ilişki, hane düşüncesinin genelleşmesi ve siyaseti ilhak etmesine bir örnektir. Hanedan düşüncesi salt kraliyet soyunu ve mülkünü daim kılmayı hedefleyen bir davranış esası değildir; her şeye uygulanan bir genel düşünce şeklini alır: Tüm beşeri ilişkiler, hane modeline göre, mesela kardeşlik ilişkisi veya baba/oğul arasındaki ilişki şeklinde vb. düşünülme eğilimine girer. Hâmi/mahmi ilişkisi, tüm siyasi düşüncelerin esası haline gelen hane düşüncesinin bu ilhakçılığına örnektir. Bu hane kategorilerine dahil edilemeyecek

(*) XIV. Louis’e atfedilir – ç.n.

14 Bkz yukarıda, s. 70.

15 Roland Mousnier, *Les Institutions de la France sous la monarchie absolue (1598-1789)*, 2 c, PUF, Paris, 1974-1980. Mousnier genellikle Katolik sağa mensup bir tarihçi olarak kabul edilir. Sorbonne’da toplumsal tarihin öncülü olarak, ne Annales Ekolü’ne, ne de Marksist akıma dahildi.

toplumsal ilişki yoktur. Bugün bunu, sendikal hareketler vb. gibi, görüntüde her türden hanedan düşüncesinden en âzâde hareketlerde ve kardeşlik, dayanışma gibi kavramları kullanmalarında hâlâ gayet iyi görmekteyiz: Hane-ye ait bu mefhumlar, istila etmek suretiyle, siyasi mefhumların (mesela yurttaş) siyasi olarak teşekkülüne engel oluşturlar.

[Richard J. Bonney'in], çok ileri safhadaki hanedan devletiyle aynı tözden olan himâye/yandaşlık ilişkisine dair son derece güzel bir metnine referans vereceğim: "Resmî idare sisteminin dış görünüşünün arkasında eyleyen gücü oluşturan [olgu], tarif etmesi aslında daha kolay olan himâye/yandaşlık sistemiydi." Başka bir deyişle, modern bir bürokrasinin görünüşleri vardır. "Çünkü himâye ilişkileri doğaları itibariyle tarihçinin gözünden kaçarlardı." Bürokrasinin yazıya, hukuka vb. göbekten bağlı olmasına rağmen, [bu ilişkiler] yazıya geçirilmezler. "Bununla birlikte, bir bakanın, bir devlet sekreterinin, bir maliyecinin veya kralın bir danışmanının ağırlığı, unvanından ziyâde nüfuzuna (veya hâmisinin nüfuzuna) bağlıydı. Bu nüfuz büyük oranda kişiyle, ama daha da önemlisi hâminin şahsiyetiyle bağlantılıydı."¹⁶ Himâye, bir özel ad etrafında teşekkül eden bir sermayedir. Aile mantıklarını bürokratik yapıya esas teşkil eder ve aslında, ortaya çıkardıkları çelişkilerle, bürokratikleşme sürecini kolaylaştırırlar. Gelmek istediğim nokta buydu.

Hanedan devletine ait iki çelişkiyi hızlı bir şekilde ifade edeceğim. İlki: kral, özel iktidarlara özel bir iktidar lehine el koyar. Bu hususi vakayı evrenselleştirme lüzumu buradan doğar. Kralın ideologları olarak iş görecektir olan yasa koyucuların, hukukçuların işlevlerinden biri, bu hususi vakayı evrenselleştirmek "bu hususi vaka, yani bu özel, ötekiler gibi bir özel değildir, bu özel, kamusaldır" demektir. Ve bunu, riyakârca gerçekleştirirler. En az yüz kere söyledim burada, kör riya kavramı, toplumsal dünyayı anlamak bakımından çok önemlidir.¹⁷ Ideoloji teorisyenleri gibi, şunu söyleyebiliriz: hukukçuların mistikleştirmeleri gerekir ve mistikleştirmek için kendilerinin de mistikleşmesi gerektiğinden, riyâ kör bir riyâdır. Bizzat meşrulaştırmakta olduklarının yadsınması niteliğindeki bir söylemin geliştirilmesine katkıda bulunurlar, yani meşrulaştırmak için, özeli özelliğinden arındırmak gerekmektedir. Çünkü özel olmayan özele yeğdir. Bu ideolojik söylemlerin müphemliği buradadır: Kamu, mülksüzleşmiş özel mülklerin özel mülkiyeti meselesini çözme gayretiyle icat edilir.

İkinci en önemli çelişki: Kral ve ailesi, başka bir yeniden üretim türünün (eğitim sisteminden geçen, memurların yeniden üretim biçimi) yerleşmekte olduğu bir dünyada hane tarzı, aile temelli bir yeniden üretim biçimini sür-

16 R. J. Bonney, "Guerre, fiscalité et activité d'État en France, 1500-1660", a.g.e., s. 199.

17 Pierre Bourdieu, "Les juristes, gardiens de l'hypocrisie collective", François Chazel ve Jacques Commaille (der.), *Normes juridiques et régulation sociale* içinde, LGDJ, Paris, 1991, s. 95-99.

dürmektedir (mülk babadan oğula geçer vb.). Çok erkenden, daha 12. yüzyıldan itibaren, ilk devlet âlimleri hanedan kaynaklı otoritenin karşısına dayanımlarını çıkarabilen diplomalılardır. Böylelikle, Berle ve Means'in, şirketlerin tarihine dair formüle ettiği klasik bir karşıtlığın, devletin tam kalbine yerleştiğini görürüz: Şirket sahipleri ve yöneticiler arasındaki ayrışma teorisi.¹⁸ Berle ve Means, şirket sahipleri çağından yöneticiler çağına geçildiği ve şirketlerin, mal sahipleri ile teknik kadrolar veya idarî kadrolar arasındaki bir mücadelenin mekânı olduğu fikrini geliştirmiştir. Devlet yapısının tam göbeğinde, tabiatıyla şeyleştirilmemesi gereken, bu türden bir karşıtlık vardır. O halde bir yanda gücü hanedan esasına, kana, doğaya, esas itibariyle kanla intikale dayanan veliahtlar; öte yanda ise, vasıf ve liyakat gibi, başka otorite esaslarını ileri sürmesi gereken yöneticiler vardır.

Notlarımın arasında, Bernard Guenée'nin *L'occident aux XIVe et XVe siècles* [14. ve 15. yüzyıllarda Batı] adlı çalışmasında yazdıklarını buldum: 14. yüzyılın sonunda kadar, memurlar sadakatleriyle övünürler, siyasi ilişkiler hane ilişkileri modeline göre tasarlanmış olup şahsi bağımlılık mantığı söz konusudur. Daha sonraları ise vasıflarıyla övünmeye başlarlar; vasıf, özerk bir otorite esasıdır, en nihayetinde kendine has bir mantığı vardır.¹⁹ Belli bir andan itibaren, aslında en baştan itibaren, hanedan türü iktidarı ellerinde tutanlar, hanedan mensubu rakiplerinin önüne geçmek için askeri, teknik, bürokratik vb. vasıflara sahip olanların hizmetlerinden emin olmak zorundaydılar; yani hanedan esasını savunmak için, mevcudiyetleri hanedan dışı bir esasa dayanan kimselere bel bağlamak mecburiyetindeydiler. Tezat oluştursa da, az evvel parti mantığının (bu mantıkta, bir hane mantığının kalıntıları, siyasi bir halde bulabiliriz), kralı kamu kaynaklarını parti liderlerini satın almak üzere kullanmaya ittiğini söylüyordum. Başka bir deyişle, kraliyet hazinesi bağışlar için kullanılmaktadır. Bu demek oluyor ki, bürokratik mantık aynı anda hem kaçınılmazdır (hanedanın vazgeçemeyeceği bir şeydir), hem de hanedana esas itibariyle zıttır.

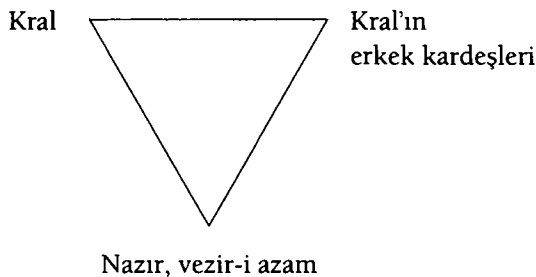
Eğer hafızanız iyiye, d'Aguesseau'nun metni son derece şaşırtıcıdır: d'Aguesseau bir tür teolojinin taslağını çizer. Gücünü kandan değil vasıftan alan bir âlim ideolojisidir bu. Ve d'Aguesseau bu metinde, hiç durmadan [bir esastan ötekine kayar]: Cüppe soyluları aynı zamanda [kılıç] soyluları da olabilir; yani kana da gönderme yapabilirler. Bana göre, tahakküm işbölümünün kurucu unsurları olan fevkalade çelişkiler içerisinde debelenilmektedir.

18 Adolf A. Berle ve Gardiner C. Means, *The Modern Corporation and Private Property*, Macmillan, New York, 1933 [1932].

19 Bernard Guenée, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles*, PUF, Paris, 1971, s. 230.

Üçlü Bir Yapı

Bugün size basitçe, iki kelimeyle bana son derece aydınlatıcı gelen ve çok basit bir şekilde geliştirebileceğim şemayı vereceğim. Önümüzde kraldan, kralın erkek kardeşlerinden ve tüm hanedan rakiplerinden, yani diğer feodallerden vb. oluşan bir yapı vardır.

Buradaki meşrulaştırma esası bir yanda aile, kan bağı, doğa olup, yeniden üretim tarzı hane merkezlidir [kralın erkek kardeşleri]. Öte yanda ise bir temsilci, seçilmiş vekil olarak adlandırılabileceğimiz krallık nazırı vardır ve meşrulaştırma esası çoğunlukla vasıfların teminatı olan okuldur. Bir yanda vasıf, liyakat, kazanımlar; öte yandaysa doğa. Sonuç olarak, dünyanın her yerindeki büyük imparatorluklarda rastladığımız, Dumézil tarzı²⁰ bir tür üçlü yapı çıkmaktadır karşımıza. Kralın, erkek kardeşlerine karşı iktidarını desteklemek üzere bu insanlara (nazırlar) ihtiyacı vardır, ancak kendi hizmetine sunulmasını talep ettiği vasıflar da, bu vasıfların sahiplerine sağladığı meşruiyet de, krala karşı kullanılabilir.

Size hızlı biçimde tarif etmeye çalışacağım pek çok çözüm mevcuttur. Mesela, [hanedan devletinin nazırları] bekâr kalmaya mahkûmdur ki bunun uç noktası, üremekten men edilen haremağalarıdır: Aynen vezir gibi, ellerinde bir güç vardır ancak bu güç yeniden üreyemeyen, hayatta oldukları müddetle sınırlı bir güçtür. Verâset meselesinin neden önemli olduğunu, yeniden üretim uyarınca düşünülmesinin neden önemli olduğunu gayet güzel görüyoruz. Bir yanda varisler vardır, öte yanda ise “adanmışlar” [kendini adanmışlar] diye adlanırdıklarını [Kilise’ye verilmiş olanlar; genellikle, ailelerin çocukluklarından itibaren Kilise’ye sunduğu yoksullar]. Adanmışlar her şeylerini, kendilerinden büyük bir sadakat elde edebilecek olan krala borçludurlar. Bunun, tüm örgütlenmelerin “tunç kanunu” olduğu kanısındayım. Partiler, bilhassa da komünist partiler, adanmışlara büyük kariyer imkânları sunarlardı. Aygıtın dışarısında da sermayesi bulunan kimseleri yükselt-

20 G. Dumézil, *Mythe et épopée*, c. I., a.g.e.

memek, tüm aygıtların kaidesidir; bu, Kilise için olduğu kadar partiler için de geçerlidir. Kiliseler adanmışları sever çünkü her şeylerini Kilise'ye borçlu olan adanmışlar, kendilerini bütünüyle Kilise'ye verirler. Ve misal, piskoposlar çoğunlukla Kilise'nin her şeylerini ellerinden alabileceği adanmışlardır.

Bu üçlü yapının izah etkisinin son derece kuvvetli olduğu kanısındayım; mesela neden pek çok eski imparatorlukta parya bürokrasisinin olduğunu kavramaya yarar: Parya, yani siyasi yeniden üretimden dışlanmış bürokratlar genel kaide gibidir. Bekârlığa mahkûm haremağaları ve rahipler ("yeni-den üretim" hep yasak); ülke insanlarıyla evlenmesi yasak olan yabancılar (mesela pretoryen saray muhafızlarında, imparatorlukların maliye birimlerinde Yahudiler bu konumdaydı); devletin malı olan, mal mülkleri de, görevleri de her an devlete geri dönebilecek olan köleler.²¹ Binlerce örnek verilebilir ancak [bir yapının avantajı] tarihsel kültürünü ve bu kültürün sınırlılıklarını yaymak durumunda kalmamayı sağlamasıdır... Eski Mısır'dan veya "vadu" [wadu] denilen memurun hem köle hem de memur olduğu (kelime her iki anlama da gelmektedir) Antik Asur'dan da²² örnek verebilirdim. Ya da Ahemeniş Pers İmparatorluğu'ndan: Yüksek memurlar çoğunlukla Yunan'dı. Osmanlı İmparatorluğu'nda, Mantran'ın şahane kitabının gösterdiği gibi, 15. yüzyıldan itibaren, meseleye radikal bir çözüm getirilir: Kral tahta çıkar çıkmaz, erkek kardeşleri [...] ortadan kaldırılır.²³ Bu bağlamda, kralın rakibi kalmadığına göre, hane tarzı intikal esasının keyfiligi ortadan kalkmış, geriye sadece vezir-i âzam (ve nazırlar) meselesi kalmıştır ki onu da kendi yöntemlerince çözerler [...]: O mesele, yabancılar memur olarak çalıştırılmak suretiyle çözülür; yani yüksek mevkilere gelenler, esasen Müslümanlaştırılmış Hristiyan dönmelelerdir.

Yani temel bir kanun vardır: tahakkümün işbölümü. Şayet Fransa'nın kraliyet tarihine dönecek olursak da, çok erken dönemlerde önemli konumların *homines novi*; yeni adamlar denilen, her şeyini devlete borçlu ve endişe verici vasıflara, uzmanlıklara sahip adanmışlarca işgal edildiğini görürüz. [...] Devletin doğaya karşı inşa olduğu, devletin *antiphysis*²⁴ olduğu gayet net biçimde görünür: Ne üreme, ne biyolojik kalıtım, ne de miras bırakma vardır (toprak dahil); oysa kral ve ailesi, kanın, toprağın, doğanın tarafında durmaktadır.

21 P. Bourdieu'nün burada atfı yaptığı eser: Keith Hopkins, *Conquerors and Slaves*, Cambridge University Press, Cambridge, 1978.

22 Paul Garelli, Jean-Marie Durand ve Hatice Gonnet ve diğ., *Le Proche-Orient asiatique*, c. I: *De ses origines aux invasions des peuples de la mer*, PUF, Paris, 1969.

23 Robert Mantran, *L'Empire ottoman, du XVIe au XVIIIe siècle. Administration, économie, société*, Londra, Variorum, 1984; ayrıca bkz. Robert Mantran (der.), *Histoire de l'Empire ottoman*, Fayard, Paris, 1989, s. 27 ve 165-166.

24 Yunanca "doğa" demek olan *physis*'ten.

O halde, modern devletin temelindeki tedbirlerden biri, üretim araçlarını, bilhassa da hem üretim aygıtı konumuyla, hem de toplumsal statünün teminatı konumuyla ilişkilendirilen toprağı miras bırakma ve kalıcı olarak (yani kendi ömrünün ötesinde) sahiplenme ihtimallerinin reddidir. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek memurlara toprak geliri bağlanır; ancak toprak mülkiyeti, asla. Bir başka tedbir de miras yoluyla aktarılan memuriyetlerdir: Burada, [birbirine zıt] iki zamansallıkla (vârisinki ile memurunki) hayat düzlemi içindeyizdir. Örneğin, memurlar üzerine yönettiğim bir araştırma²⁵ “Selefinizi tanıyor musunuz?” ve “Kimin halefiniz olacağı üzerinde etki sahibi olabilir misiniz?” sorularını içermektedir. Büyük kopuşlardan biridir bu: Halef/selef uyarınca düşünmek, bürokratik düşüncenin, en azından resmi olarak dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla bir memur, konumuyla çok özel bir ilişki içerisinde: Mirastan ve algı, gelecek vb. yapılarından koparılmış bir ilişki. Max Weber, din sosyolojisinde benzer şekilde, toplumsal dünyadaki her bir büyük konumun hangi dinsel türüne cevaz verdiğini tespit etmeye çalışmıştı:²⁶ Tüccarların dinleri vb. vardır. Bana göre, memurların tarih felsefesini, din felsefesini anlamak için, zihinde bizzat konumlarının zamansallığının kurucu unsuru olan yapı olmalıdır.

Uzmanlaşmış azınlıkların rolleri meselesini daha çok geliştirmek gerekir. Gellner'in devlet üzerinde kitabı, bürokratik devletin teşekkülünde paraya grupların rollerini ortaya koyar. Bence bu kitaptaki tek önemli fikir budur. Mesela “iş konusundaki güvenilirlikleri ile belli görevleri yerine getirme ve belli bir ürünü belli bir tarihte tedarik etme konusundaki hünelerleri bilinen Yahudiler, bu yapıda kaçınılmazdılar. Ama elbette, başka ellerde, hatta ve hatta onlara teslim eden açısından tehlikeli olacak araçları kullanmalarına müsaade etmeden evvel, hem askeri hem de siyasi olarak güçsüz kılınmalıydılar” gerçeği üzerinde uzun uzadıya durur.²⁷ Paralı askerler, bu genel modelin bir tatbikinden başka bir şey değildir. Önümüzdeki sefer bu geçiş sürecinin [çözümlemesinde] biraz daha ilerlemeye çalışacağım.

25 Voir Alain Darbel ve Dominique Schnapper, *Les Agents du système administratif*, Les Cahiers du Centre de sociologie européenne, Mouton, La Haye, 1969.

26 Max Weber, *Sociologie de la religion*, a.g.e., 1. Bölüm [1913-1914].

27 Ernest Gellner, *Nations et nationalisme*, Payot, Paris, 1989 [1983], s. 150.

Dersin Mantığına Genel Bir Bakış

Söylemimin mantığını hızlı bir şekilde ortaya koyacağım. Öncelikle, hanedan devletinin özgül mantığını kavrayıp, bu devlet türünün kimi ayırt edici özelliklerini temel bir esasa göre örgütlenmesine, yani soy temelli yeniden üretim stratejilerinin varlığına borçlu olduğunu göstermeye çalışmışım. Ardından, hanedan devletinden daha gayrişahsî bir devlete geçişe götüren dinamiğin esasını çözümlemiştim. Son olarak, hanedan devletinin özgül çelişkisi diye adlandırılabilir olguyu, yani bu devletin iki tür fail ve aslında iki yeniden üretim türü arasındaki yapısal gerilimlerin mekânı olduğu gerçeğini izah etmiştim. Biyolojik temelli bir intikal esası vasıtasıyla kendini yeniden üreten bir grup fail (kraliyet ailesi) ve başta eğitim sistemi olmak üzere, kendini birtakım aracılıklarla yeniden üreten bir diğeri. Bana göre, bu iki fail kategorisi arasındaki çatışma, devletin tarihinin en temel itici güçlerinden biridir ve şahsî, kalıtım yoluyla doğrudan doğruya aktarılabilen bir iktidar türünden, daha gayrişahsî ve kalıtım yoluyla kısmen aktarılır olduğunu söyleyebileceğimiz bir iktidar türüne nasıl geçildiğini anlamaya yarar. Takip ettiğim yol buydu.

Bugün öncelikle bu iki yeniden üretim biçimi arasındaki çelişkiyi ortaya çıkaranın ne olduğu üzerinde durmak istiyorum, çünkü ancak bu karışıklığın esasını tam olarak anlarsak birbirlerine çok uzak gibi görünen şeyleri kavrayabiliriz. Yerleşik bilgiyi sarsmak gibi bir iddia taşımaksızın, gayrişahsî yeniden üretim biçiminin, şahsî yeniden üretim biçimi üzerindeki zaferi olarak görseydik, Fransız Devrimi'ni belki çok daha iyi anlayabilirdik diye düşünüyorum. Sonuç olarak –sözlerimin arkasındaki genel niyete hemen vâkıf ola-

sınız diye söylüyorum– [Devrim’de] en çok çıkarı olan kategoriler, iktidar [konumlarının] bekası eğitim sistemine, kültürel sermayeye vb. en çok bağlı olanlar; daha evrensel bir devlet tanımının güçlenmesinde, hem iktidarlara hem de iktidarlarının intikali sadece kalıtıma bağlı olan toplumsal kategorilerden daha çok çıkarı olanlardır. Bu iki esas arasındaki ihtilafı zihnimizde tuttuğumuzda pek çok şeyi daha iyi kavrarız. Mesela önümüzdeki derste size, Amerikalı bir tarihçinin, kralın adalet divanı üzerine (kralın Parlamento’da belirip, olağanüstü bir durumda, yasa koyucu gücünü ifa ettiği gösterişli bir tören) çok güzel bir kitabından bahsedeceğim.¹ Hanley bu törenin tarihçesini yapar ve hanedan temelli güç ile kalıtımsal olmayan, donanım temelli (özellikle hukuki) güç arasındaki mücadelenin hallerini ve aşamalarını son derece şaşırtıcı bir şekilde görürüz. Son bölümde XV Louis saltanatının nihai dönemini tarif eden Hanley, XIV. Louis zamanında gerçekleştirilen ve kralı, yükseltilmiş bir tahtta, dimdik, etrafını kuşatmış tüm ailesi ve karşısında kullarıyla gördüğümüz saray merasimi ile yine kralın yükseltilmiş bir konumunda ve fakat otoriteleri hukuki temelli kimselerce kuşatılmış halde olduğu adalet divanındaki hâlini karşı karşıya koyar. Söz konusu karşıtlığın [iki yeniden üretim biçimi arasındaki] somutlaşıp cisimleşmesi olarak düşünülebilecek birbirine zıt bu iki imgeyi karşı karşıya koyar. Konumlanmak istediğim perspektifi size bu şekilde, biraz olsun özetlemeye çalıştım.

Aile Tipi Yeniden Üretim ve Devlet Tipi Yeniden Üretim

Aklımdaki hipotezlerden biri, modern devletle nihayetlenen değişimlerin temel itici kuvvetlerinden birinin, –birine aile tipi ve ötekine, kültürel veya eğitsel donanım diyebileceğimiz– iki farklı yeniden üretim esasları arasındaki bu antagonizma olduğu şeklindeydi. Bu iki esas işlemeye devam eder ve veliahtlarla yeni gelenler arasındaki gerilim bugün devletin içerisinde hâlâ dört dolaşır. İncelediğim safhada hanedan esasının karşısında duran bağımsız bir yeniden üretim esasları olarak ortaya çıkmakta olan eğitim sistemi de, işleyişinin mantığından ötürü, daha önceden belirttiğim iki yeniden üretim esasının bir nevi sentezi olan devlet soyluları sınıfına temel teşkil etmek suretiyle, neredeyse hanedan türü bir yeniden üretim esasları hâline gelmiştir. Yani elimizde, birbirleriyle uyumlu, bambaşka iki bağlantı biçimiyle birleşmiş grupların bağımlılık veya sadakat esaslarının temelini atan iki yeniden üretim esasları vardır. Yeniden üretim biçimlerine dair ileri sürdüğüm her şeyin altında yatan varsayım, Spinoza gibi konuşursam, iktidarı harekete geçirenin bir tür *conatus* ya da kendi kendini bâki kılma; varoluşunda ayak direme eğilimi olduğudur. (Bu, sosyoloji icra ederken, toplumsal dünyanın nasıl çalıştığı-

1 S. Hanley, *Le Lit de justice des rois de France*, a.g.e.

nı kavrayabilmek için açıkça itiraf etmek mecburiyetinde olunan bir postüladır. Metafizik bir esasmış gibi değil; bir iktidarı, bir sermayeyi elinde tutan insanların, bilerek ya da bilmeyerek, iktidarlarını veya sermayelerini daim kılacak veyahut da artıracak biçimde eylediklerini varsaymak zorundayız.) Toplumsal bünyeyi ayakta tutan daimi devinim olan bu *conatus*, sermaye sahibi farklı yapıları çatışmaya ve bizzat söz konusu gücü muhafaza etmek ve ya artırmak üzere, ellerinde tuttukları güçleri devreye sokmaya yönlendirir.

Konumlandığım genel çizgi budur. Şimdi, bu iki yeniden üretim biçiminin özelliklerini netleştireceğim. Bu geçiş dönemi son derece uzundur; kökenine kadar indirebiliriz çünkü Orta Çağ'ın başından itibaren kendi ömürleriyle sınırlı bir gücü ellerinde tutanlar, yani çoğunlukla bilge, okumuş ve daha sonraları laik hukukçular vb. olan yeni gelenler, hanedan veliahtlarıyla mücadele etmiştir. [Bu geçiş dönemi] 12. yüzyıldan Fransız Devrimi'ne kadar sürer. İktidar alanı farklılaştıkça, içinde çelişkiler barındıran müphem bir yeniden üretim biçiminin mevcudiyetini gözlemleriz ve bundan ötürü ilginçtir. Çelişki, soya dayalı olmayan yeniden üretim biçiminin, kendisi itibarıyla ve bizzat kendi mantığıyla, kan bağıyla ilişkili yeniden üretim biçiminin bir eleştirisi mahiyetinde olmasıdır. Tabiatları gereği birbirlerine zıt olan iki yeniden üretim biçiminden bahsediyoruz. Bürokratik yeniden üretim biçimi, eğitim sistemiyle bağlantılı olması itibarıyla, salt mevcudiyetiyle bile soya dayalı yeniden üretim biçiminin altını oyar, onun meşruiyetini baltalar. Öğretimin gelişmesi ve otoritesi donanımlarına dayanan memurların sayısının artması, her türden ideolojik çalışmanın uzağında, kan bağına dayanan bir intikalin sorgulanmasını getirir ve belli bir anlamda, devlet soylularının (cüppe soylularının tecessümü olacağı liyakat soyluları) eski soyluları yerlerinden ettiklerini söyleyebiliriz.

Ancak işler bu kadar basit değildir, çünkü tarihçilerin gösterdiği gibi, doğuştan soyluların meşru soylular olmaya devam etmesinden ötürü, cüppe soylularının kafası karışıktır. Françoise Autrand'ın 14. ve 15. yüzyıl cüppe soylularının tarihi üzerine kitabı son derece heyecan vericidir.² Cüppe soylularının nasıl, zümrenin müşterek çıkarlarıyla özel çıkarlar arasında kaldığını görürüz: Müşterek çıkarlar cüppe soylularını, doğuştan soylular karşısındaki farklılıklarını öne çıkarmaya iterken, özel çıkarlar ise her bir cüppe soylusunu, doğuştan soylularla müttefik olmaya sevk etmektedir. Yani tarihçiler, yaptığım bu şemaya, "Bu aşırı basitleştirilmiş bir şema. İki yeniden üretim biçimini karşı karşıya getiriyorsunuz ama aslında fenâ halde birbirlerine karışmışlardır; cüppe soyluları dediklerimizin % 40'ı aslında kılıç soylusu olan, tahsil görmüş vb. kimse-lerdir" demek suretiyle, haklı olarak karşı çıkacaklardır. Eğitim sistemi vasıtasıyla yeniden üretim kendini dayattıkça, doğuştan soylularının bir kısmı ger-

çekten de dönüşür ve diploma almak suretiyle, doğuştan soyluluk sermayelerini, cüppe soyluluğu sermayesine dönüştürürler. Olan biten kesinlikle çok daha karmaşıktır. Bu, model doğru değil demek değildir; soyluluk sermayelerinden birini veya ötekini elinde tutan toplumsal faillerin, ellerinde tuttukları soyluluk sermayesi türüyle bağlantılı faydaları azamiye çıkarmak için, hususi ve müşterek çıkarları üzerine en doğru şekilde oynayacakları anlamına gelir.

Geçtiğimiz sefer üzerinde çokça durduğum bu iki form, birbirleriyle bağdaşmaz. Kralın evi ve miras yoluyla, doğuştan edindikleri soyluluk niteliklerini ellerinde tutmakta olan ileri gelenler mevzubahis olduğunda, doğanın yahut tanrının verdiklerinin, doğal bir şekilde aktarılabilir olanın tarafındayızdır ve bu kategorinin mesleki ideolojisi bir tür doğacı ideolojidir. Her ideolojinin bir imtiyazı doğallaştırmayı hedeflemesi itibariyle, soyluluk tüm ideolojilere model teşkil eder. [...] Memurlar ise, aksine, [tanrı vergisi] yeteneği ileri sürseler dahi –yetenek çok önemli bir kavramdır– elde edilmiş bir sermayeye sahip olup, bulundukları saf, ömürle sınırlı olan, geçici, liyakat safıdır. Karizma soyluların tarafındadır ve şayet kan yoluyla intikal meşrulaştırıcı bir unsur ise, olağanüstü özellikler olan karizmatik özelliklerin kan vasıtasıyla aktarılmasındandır. Misal, sıraca hastalığını iyileştirebilmek, bu formlardan sadece biridir.³

O halde bir yanda, özellikle kan yoluyla intikalin, özellikle de yeteneklerin intikalinin karizmatik ideolojisi; diğer yanda da, yine karizmatik hale gelecek olan bir ideoloji vardır. Herkes bilir ki, okul ideolojisi son derece tipik bir karizmatik ideoloji örneğidir, çünkü yetenek fikrine, sonradan edinilmemiş olan, doğa vergisi yetenek fikrine dayanır. Ancak o dönemde, karşıtlık çok daha barizdir: bir yanda doğuştan, öte yanda edinilmiş; bir yanda kan, öte yanda liyakat ve özellikle de hukuk. Evrenselci hedefin taşıyıcılarının hukukçular olması tesadüf değildir; otoritelerini hukuka borçlu olup, hususi bir sermaye olan hukuk sermayesini ellerinde tutanlar olarak, hukuki donanımlarını, bu hususi çıkarın evrenselleşmesinin hizmetine sunacaklardır. Hem hakem/hâkim hem de taraf olan hukukçular, devletin inşasında kesinlikle çok temel bir rol oynarlar: Monarkı meşrulaştırabilecek olan onlardır ve hanedan türü intikali en radikal biçimde gerekçelendiren mutlakiyetçi teoriler hukukçuların ürünüdür. Bu, gitgide bir alan gibi işlemeye başlayan hukukçuların kendi içlerinde bölünmüş oldukları ve başka hukukçuların, hukuki donanımlarını, anayasa temelindeki bir başka muhtemel otorite esasının savunusunun hizmetine sundukları gerçeğini değiştirmez. Kraliyete karşı verilen sonu gelmez

3 Orta Çağ'dan itibaren, Fransa'da ve İngiltere'de krallara atfedilen, verem kaynaklı bu hastalığı iyileştirme gücüne gönderme. Bkz. March Bloch, *Les Rois thaumaturges. Étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale, particulièrement en France et en Angleterre*, Gallimard, Paris, 1983 [1924].

mücadelelerde, kralın ve soyluların, salt kalıtım yoluyla intikal dışında bir dayanak bulmalarının gerekliliğini savunmaya çalışanlar da ilk onlar olmuştur.

(Ben manzarayı böyle görüyorum. Tabiatıyla, mücadele halindeki bu iki zıt esasla bağlantılı çıkarlar ve fail grupları vardır. Çoğunlukla, [...], monarşik devleti kimisi gerekçelendiren, kimisi de Rousseau'dan az çok etkilenmiş olarak eleştiren bir dizi metne rastlarız. Bu türden kitapları ortaya çıkaran tarihçiler, onları üreticilerine mal etmeden, metinlere kendi içlerinde ve kendileri için muamele etmek eğilimindedirler. Burada her zaman hatırlattığım ilke uyarınca, herhangi bir metni anlamak için, bir yanda bir metinler uzamı, öte yandaysa metinlerin üreticilerinin uzamı bulunduğunun ve metinlerin, neden oldukları gibi olduğunu anlamak için, metinler uzamının yapısını metin üreticilerinin uzamında konumlandırmak mecburiyetinde olduğumuzun bilincinde olmak gerek diye düşünüyorum. Falanca taşra hukukçusunun neden monarşi karşıtı bir risalede Rousseaucu tezler geliştirdiğini anlamak için, büyük bir aileden gelen mütevazı bir avukat olduğunu, kuze-ni Bordeaux kentinde önemli bir konumu işgal ederken kendisinin, ailenin daha ziyade tutunamayan kanadına mensup olduğunu vb. bilmek son derece önemlidir. Hukuk alanında işgal ettiği konumu, elinde tuttuğu otoriteyi, Parisli mi yoksa taşralı mı olduğunu, Paris Parlamentosu'nun Şansölyesi mi yoksa Güney Batı'da yaşayan, savunulacak fazla bir şeyi olmayan mütevâ-zı bir avukat mı olduğunu vb. bilmek çok önemli: Yani metinlerin uzamıyla metnin üreticilerinin uzamı ilişkilendirilmelidir.)

O halde, iktidar farklılaşırken bir dizi kahramanımız vardır: Hukuka ve geçiciliğe göbekten bağlı olanlar ile kana ve verâsete bağlı olanlar. Bu iki kahraman türü, kendileri de farklılaşırlar. Her bir cephenin içerisindeki ve cepheler arasındaki mücadelelerde yer alan failler karşı karşıya gelirler. Bu son derece karmaşık mücadeleler yenilikçi uygulamaları, icatları doğurur. Mesela Parlamento'dakiler, kurnazlıklarla, mücadelelerle, mahkeme salonlarında kırmızı bir elbisenin [giyilmesini dayatırlar]. Bize gülünç gelse de, son derece önemli bir kazanımdır bu; çünkü siyah giysi yerine kırmızı giysiyle oturuma katılmayı başarmaları, onları hanedan soyundan gelen falanca ya da filancayla aynı düzeyde konumlandıran sembolik bir kazanımdır. Hem pratik hem de sembolik, böyle pek çok mücadeleye tanıklık ederiz ve sembolik mücadeleler, tabiatıyla daha çok, geçici olanın, hukukun, söylemin tarafında olanlarca verilir: Hem pratiğe dair değişiklikler (öncelik sırasında, hiyerarşilerde, törenler esnasında vb.) elde edecek, hem de sembolik mücadeleler [yürütebilecek], teoriler [üretebilecek] kapasitededirler. Ayrıca siyaset bilimi bölümlerinde incelenen siyasi teorilerin bir kısmı doğrudan doğruya, tahakkümün işbölümüne müdahil olan farklı grupların, piyonlarını ilerletmeye çalıştıkları mücadelelerden çıkmıştır.

Siyasi düşünce tarihini baştan aşağı yeniden kurmak gerekir diye düşünüyorum (ne yazık ki ne vaktim var buna, ne de yetkinliğim). “Yeniden kurmak” derken, aslında “kurarken” demek istiyorum; zira yolun yarısını kat etmiş ve atıfta bulunacağım çok güzel çalışmalar bulunuyor. Derdimi iki kelimeyle izah edeyim: Anlatacaklarımın bağlamını anlamanız çok önemli. Mesela Chevallier’nin kitabının örneği olduğu⁴ geleneksel bir siyasi düşünceler tarihi vardır. Her yazara bir bölüm ayrılmıştır (Platon, Bodin vb.) ama aynen tüm felsefe tarihi yazarlarında olduğu gibi, bu isimlerin nasıl seçildiklerini pek bilemeyiz.

Neyse ki, bir yapıyı [*corpus*] kabullenerek o yapının içerisindeki insanların sosyolojisini yapmakla yetinmeyip, söz konusu yapının sosyolosini yapan felsefe veya edebiyat sosyolojisi çalışmaları belirlemeye başladı: Neden bu yapı şimdi olduğu gibidir? Nasıl oluyor da, Fransa’da Kant kaçınılmaz, Descartes çok daha kaçınılmazken Anglo-Sakson gelenekte Hume veya Locke çok daha fazla yer kaplar? Başka bir deyişle, “tarihsel onur listesi”nin teşekkülü [üzerine düşünmektir mevzubahis olan]. Siyaset felsefesi için de aynı çalışma yapılmalıdır: Bodin’in yanında, devlet veya hükümet teorileri ortaya koyan, ama unutulmuş on beş kadar şahsiyet olduğunu keşfederiz. Biraz daha ileri gidip, Sarah Hanley’nin yaptığı gibi, Şansölye’nin, Parlamento’nun, Sekreter’in, elimizde dökümü olan kamuya açık siyasi konumlanmaları incelendiğinde, bu insanların da devlete, hükümete, iktidarlara dair teorilerin üreticisi oldukları görülür. Siyaset felsefesi tarihinin bünyesine dâhil ettiği bu büyük figürlerin, inşa edilmekte olan bir evrenin zemininde bir tür kopuşu ifade ettiklerini fark ederiz. Bu türden bir akıl yürütme, siyaset felsefesinin siyasi eylemde bulunduğunu, siyasi sürece dahil olduğunu ve bizzat nesnenin parçası olduğunu keşfetmeyi [sağlar]. Mesela zabıt kâtibi olan ve adalet divanının tarihini yazan ilk isimlerden olan bir tarihçi, çok stratejik bir işi yerine getirmiştir: Adalet divanının tarihini bir nevi yeniden kurgulamıştır ve onun inşası bir ölçüde gerçek hâle gelmiştir. Çünkü çalışmalarını okuyan bir kral onu son derece ciddiye almış ve daha sonraki adalet divanlarını, söz konusu yazarın geliştirdiği modele göre inşa etmiştir.⁵

Başka bir deyişle, siyaset filozoflarının teorik inşası, salt eşlik edici nite-likteki bir söylem değil, tarihçilerin inceledikleri gerçeklik inşasının bir parçasıdır. İdeoloji mefhumu bu sebeple; bir altyapı ve sonra da söylemler olduğuna inandırmasından ötürü çok tehlikelidir. Bu doğru değildir: Söylem gerçekliğin bir parçasıdır ve bu örnekte, söylemin ustaları olan hukuk-

4 Jean-Jacques Chevallier, *Histoire de la pensée politique*, 3 C., Payot, Paris, 1979-1984.

5 Bkz. Sarah Hanley, *Le Lit de justice des rois de France*, a.g.e.

çular, söylediklerine inandırabilmek gibi fevkalade bir koza sahiplerdir; bir otoriteleri vardır ve öncelikle onu dile getirecek ve bunu yetkili biçimde dile getirecek kapasiteye sahiplerdir. Bu kapasiteye sahip oldukları için, kendi çıkarlarına uygun olanın gerçek olduğuna karşısındakileri inandırabilmektedirler. Gerçeği var edebilme gücüne sahip insanları, yani muktedirleri söylediklerinin doğru olduğuna inandırarak, onları gerçek kılabilmektedirler. Günümüzde, kanaat anketleri biraz buna benzer... Üzerine düşünürsünüz, çok hızlı geçiyorum; ama söylemin, az çok kendi kendisini doğrulayan bir güç olduğu durumlar vardır. Dersin konusu dışındaki bu müdahale, düşünme şekillerimizi değiştirmek açısından önemli. Marksizmin “aşılmaz” olduğunu,⁶ ama ancak aşılması kaydıyla aşılmaz olduğunu sıklıkla tekrarlarım. Marksizm yanlış meselelerle, aşılmaz karşıtlıklar veya imkânsız ayrımlarla doldurmuştur kafamızı. Bu, ideoloji/gerçeklik ayrımı da, tarif edeceğim türden, tam da sürekli olarak söylemden ritüelin gerçekliğine geçişi barındıran süreçleri anlamamıza mâni olan o dramatik ayrımlardandır.

Devletin, binlerce küçücük eylemin ürünü olduğu gerçeğini dile getirmek istiyordum. Mesela tarih kitaplarında, Paris Parlamentosu’nun oturumlarına dair resimler görürsünüz: Pek çok insan vardır, yukarıda da kral. Bu karakterlerin hepsi de son derece kuvvetli biçimde oradadırlar; o gösterişli oturma katılmadan evvel yanındakine, “İtiraz hakkımız var” demiştir. Ardından, krala bir delegasyon yollamışlar; kral delegasyonu reddetmekle birlikte bir taviz vermiştir: “İtirazlardan sadece birini kabul edeceğim”, mesela yoksulluğa dair olanı. Tanımı itibariyle yoksulların hâmisî olan krala, yoksullarla meşgul olmadığını hatırlatmak mecburiyetinde olmak pek hoş değildir... Diğer dört [itiraz] bir kenara bırakılır vb. Tüm bu müzakereler; başı sonu olmayan anlatılar hâlinde bırakılmış olan binlerce böyle küçük eylem, sosyolojik olarak geçerli teorik modellere dâhil edilmelidir.

Devletin oluşumunu tam olarak izah edebilmek için tüm edimlerin, bu ufak tefek eylemlerin, oluşmakta olan bu baskı gruplarının, bir ritüele ufak bir değişikliğin eklendiği ve incelediğimiz teorik söylemlerin sadece bir tezâhürü olduğu bu hinliklerin etrafıca bir dökümünü yapmak gerekir. Ne yazık ki bu çalışmayı sonunda kadar götüremem, ama genel prensibini verebilirim. Bodin’in söylemleri, falanca şansölyenin kraliyet oturumuna girmeden evvel yanındakine söylediği sözle aynı düzlemde değerlendirilmelidir: Bunlar darbeler veya stratejilerdir. Büyük teorileri değersizleştirmek, devreden çıkarmak [değildir söz konusu olan], ancak çubuğu öte yanda kırmamız gerektiği kanısındayım: Machiavelli’ye dedikodudan daha çok hürmet etmeye öyle alışmışız ki, öteki tarafı vurgulamak mecburiyetindeyim.

6 Jean-Paul Sartre’in, “Marksizm, çağımızın aşılmaz felsefi ufkudur” cümlesine atf. (“Questions de méthode”, *Critique de la raison dialectique*’e giriş, Gallimard, Paris, 1960).

Devletin İnşa Sürecinde Hukukçuların Tarihsel Faaliyeti

Konuya dönüyorum. O halde elimizde, birbirlerine zıt yeniden üretim esasları ile çıkarları bu üretim esaslarından biri veya ötekiyle az çok bağlantılı toplumsal failler vardır. Söz konusu failler, cüppe soylularının veya kılıç soylularının müşterek çıkarlarının netleştiği, bölündüğü, ayrıştığı son derece karmaşık oyunlarda yer almak durumundadırlar (hukuk oyunu, hanedan oyunu vb.) ve bu insanların her biri, kozları ve donanımlarıyla, inanılmaz derecede karmaşık daha küçük oyunlarda oynamaktadırlar. Bana göre hukukçular evrenselin, evrenselleşmenin itici gücüdür. Hem evrensellik iddiası taşıyan söylem konumundaki hukuk, hem de mesleki becerileri olan o özel kapasite, yani rasyonelleştirme, gerekçelendirme, gerekçeler üretme; yani olgu düzlemindeki şeyleri –“tam böyle”, “olamaz”, “tahammül edilemez” vb.– iki yolla, evrensel hukuk ilkelerinin dile getirilmesi (mesela Anayasası olmayan devlet yoktur) ve tarihe başvurulması yollarıyla akıl düzlemine taşıma kapasitesi onların tarafındadır. Hukukçular ilk anayasa hukuku tarihçileridir; öncüller bulmaya çalışma ve arşiv tarama işlerine ilk girişenlerdir. Parlamento üyelerinin kırmızı giyip giymeyeceğini belirlemek gibi kavgalarda, bu türden mikro mücadelelerde en çok müdahil olanların inanılmaz bir tarihçilik yapmış olduklarını görmek çok ilginçtir: 13. yüzyılda yapılan ilk adalet divanına girerken kralın önünde birisinin olup olmadığını, asilzadeleri ilk sıraya koyup koymadığını vb. öğrenmek üzere arşivleri taramışlardır. Bu tarihçilik işi, devletin inşasının bir parçasıydı. Söylemek istediğim basitçe, bu insanların nitelikleri ve konumları itibarıyla, kendi konumlarını, çıkarlarını savunmak için, evrensel olanı yüceltmek durumunda olduklarıdır. Özellikleri buydu, “Durum budur” demekle yetinemezlerdi. Krala ve mutlakiyete hizmet ederken bile, keyfi mahiyette ifade ediliyor olabilecek şeyler için gerekçeler üretirlerdi; *a fortiori* kendi çıkarlarını savunmak istediklerinde, gerekçeleri sunanlar onlardı.

Belgeleri okurken, tarihçileri okurken uyguladığım şema ve okuma esasım budur; ama neden bilmiyorum, tüm bunlar hiç dile getirilmiyor. Size araştırmamın, çalışmamın, okuduklarımdan sonuçlarını veriyorum ve şimdi, okumalarımı yönlendiren tarih felsefesini (öyle denilebilirse) dile getiriyorum. Bunları biraz didaktik bir biçimde söyleyebilirdim size: Yapı ile tarih, bireysel fail ile kolektif fail, bireysel rasyonalite ile kolektif rasyonalite arasındaki karşıtlıkların; kafamızı dolduran tüm bu karşıtlıkların hiçbir anlamı yok. Bu ara söz ile bunu anlatmak istedim.

Yani birbirleriyle çelişen/çatışan iki yeniden üretim türümüz var. Kral ise, geçen sefer şemamda gösterdiğim gibi, üçüncü taraftır: O, geçici olanlar ile veliahtlar arasındaki bu karşıtlığın bir anlamda yukarısında durur. Hatta ve

hatta bu zıtlıktan, hükmetmek için istifade edebilir: Böl ve yönet. Yani kardeşlerinin ve kuzenlerinin otoritelerini sarsmak için gücü ömrüyle sınırlı olanların donanımlarından istifade edebileceği gibi, kan bağı itibariyle konumlarını hatırlatmak suretiyle, ömürlük güce sahip olanları hizâyâ getirebilir. Krallık edimlerinin işleyişini tam olarak anlayabilmek için, geçen yıl gösterdiğim gibi, devletin inşasının ilk zamanının, farklı sermaye türlerinin kralın elinde toplanma süreci olduğunu bilmek gerekir. Başka bir deyişle, kral bu sermayeyi yönetme, yani esasen yeniden bölüştürme gücünü elinde tutan kişidir. Belki yüz defa söylenmiştir; en çok da devletin oluşumu üzerine çalışan antropologlarca: Mesela Afrika toplumlarında, ilk meşru iktidar formu, yeniden bölüştürmeyle bağlantılı olarak ortaya çıkar. Tabii “yeniden bölüştürme”den kastın ne olduğu da çözümlenmelidir. Tarihçiler Fransız veya İngiliz krallıkları örneklerinde maddî yeniden bölüştürme; yani devletin oluşumunda yol kat edildikçe, kralın kendi belirlediği yöntemlerle vergi gelirlerini bölüştürebildiği gerçeği üzerinde çokça durmuşlardır. Vergi yoluyla toplanan para, tebaa içerisindeki belli kategorilere dağıtılmaktaydı: askerlere ödeme olarak; memurlara, atölye sahiplerine, adalet görevlilerine vb. aylık olarak.

Tarihçiler, devletin ortaya çıkışının, devlete göbekten bağlı olan, mevcudiyetleri devletle bağlantılı bir grup insanın ortaya çıkışından ayrılamayacağı noktasında ısrarla durmuşlardır. Faillerin davranışlarını anlamak için; bugün bazı kimselerin, örneğin “dinî inançları”yla bağlantılı olarak oylarını neden şu ya da bu tarafa yönlendirdiklerini anlamak için, bu noktayı geliştirmek lazım. Dinî inançlarla bazı siyasi konumlanmalar arasındaki bağlantı nasıl izah edilir? Sıkça, doğrudan ve basit bir bağlantı görürüz: Katolik olmak demek, sağa oy vermek demektir. Bu, belli bir dönemde doğruydu belki ama aslında ilişki çok daha karmaşıktır. Belli bir dinî bağlılığın neden belli bir siyasi konumu almaya yönlendirdiğini anlamak için, Kilise’nin mevcudiyetine bağlı olmanın ne demek olduğunu anlamak gerekir: Mesela, Kilise’nin yok olması durumunda hayatları değişecek olan insanlar kimlerdir diye sormak lazım. Katolik olmayabilecek olan kilise mumu tüccarlarını düşünün. Daha fazla uzatmıyorum...

Devlet için de aynısı geçerlidir. Kamu hizmetlerinde kimin çıkarı vardır? Gündelik hayatta iyi yurttaş olma pratiklerine dair bir anket yapıp, kimin köpeğini kaldırım kenarındaki su oluğuna pislettirip kimin pislettirmediği, kimin plastik nesneler atıp kimin atmadığı vb. öğrenmeye çalışılsa, insanları birbirlerinden ayıran esasların neler olduğu sorusu sorulabilir, ancak bu hiç kolay değildir. Şahsen, kilise mumu üreticilerine dair zımnî olarak dile getirdiğim türde sorgulamalar yapma eğiliminde olurdum ben: Kamu düzenine göbekten bağlı insanlar kimlerdir? Devletten maaş alırlar mı? Devlet okuluna mı gitmişlerdir? O tarafta aramak lazım. “Çıkar” mefhumunun altına ko-

yalması gereken şeylerdendir bunlar. İnsanlar, görünüşte biraz karmaşık bir şekilde bölüneceklerdir. Sosyoloğun hipotezine göre, bu karmaşa görüntüsü altında bir gereklilik vardır: İnsanlar deli değillerdir, saçmalamıyorlardır, “çıkarları” vardır. Bentham tarzı çıkarlardan bahsetmiyorum; basitçe maddi ve ya ekonomik çıkarlar değil, son derece karmaşık, aidiyete ilişkin çıkarlardır [intérêt] bunlar: *inter esse*, “ait olmak”, “-den olmak” demektir. Peki ya kamu söz konusu olduğunda? Bir devlet kanalı ortadan kaldırıldığında, bundan kim etkilenir? Bunun, memur statüsünden tamamen bağımsız olmadığı muhtemeldir. Tarihçiler, devleti ödemelerle, maaşlarla vb. bağlantılandırırken haklıdırlar. Ama tüm bunların arkasında, devlete göbekten bağlı, sayıları az ya da çok bir insan zümresinin ortaya çıkışı vardır. O halde devletin inşasının maddi boyutunu incelemek, zaten başka bir şeyi incelemektir aslında; maaş almak olgusu, bir aidiyet veya kölelik ruhu şeklinde anlaşılamayacak olan bir bağımlılık biçimini yerleştirir. “Memurlar itaat etmekle yetinir” denir, aslında bu kölelik değil, bilincin ötesindeki derin çıkarlardır. Bunlar sadece ve sadece kritik dönemlerde kendilerini açığa vururlar. Mum taciri, ancak Kilise’nin gerçekten ortadan kalkması hâlinde çıkarlarının farkına varacaktır. Başka bir deyişle, kavranması gereken mensubiyet, aidiyet, ilişki biçimleri vardır. Ve maaş vasıtasıyla olunca, bu ahlâki denilebilecek bir bağımlılık türü olur.

Benim anlattıklarımla farkını görmeniz için, Denis Crouzet’in makalesine bakmanızı öneriyorum: “16. yüzyıl Fransa’sında aristokrasinin krizi.”⁷ Denis Crouzet bu makalede, olabilecek en alışlageldik materyalist bakış açısına sahiptir: İktidar etrafındaki mücadelelerin, nasıl da başat pozisyonların, yani finansal çıkar sağlayacak konumdaki pozisyonların işgali etrafında dönen nüfuz mücadeleleri olduğunu gösterir. Crouzet, mücadelenin kıran kırana olmasının sebebini, soyluların hayat tarzlarını, yani statülerini devam ettirebilmek için, paraya ihtiyaçları olmasına bağlar. O halde, bölüşüm etrafındaki bu mücadelelerden, neler olup bittiğini anlayabiliriz. Crouzet örnekler verir: Nevers Dükü’nün II. Henri’yle birlik olması, Guise Dükü’nün, borçlarını ödeyeceği on iki milyon lira karşılığında IV. Henry ile birlik olması vb. Bunlar, devlet iktidarının temel olarak kaynakların yeniden bölüştürülmesi vasıtasıyla işlediği örneklerdir. Öte yandan, devlet iktidarına bağımlılık maddi bağımlılığın çok ötesindedir ve üzerinde durmak istediğim nokta da budur... Bu, birinci nokta idi.

İkinci nokta: Devlet, maddi kaynakları bölüştürürken, sembolik bir etki üretir. Bu, ilkel birikim biçimlerinin tam da yeniden bölüştürmeye dayandığı kapitalizm öncesi toplumlarda çok net görülen, son derece basit bir şeydir. Savurganlık gibi görünebilecek şeylerin (battaniye veya yer elması dağıt-

7 Denis Crouzet, “Recherches sur la crise de l’aristocratie en France au XVIe siècle: les dettes de la Maison de Nevers”, *Histoire, économie et société*, 1, 1982, s. 7-50.

mak) aslında bir biriktirme biçimi olduğunu bugün biliyoruz. Sembolik simya tam da yeniden bölüştürmenin içindedir. Para alırım ve parayı geri verecek, bunu tanımanın üreticisi olan bağışa dönüştürürüm (“tanıma” [*reconnaissance*] kelimenin iki anlamıyla alınabilir: müteşekkik olmak ve meşruiyetin kabulü). Merkezileştirme mantığı böylelikle, yeniden bölüştürme vasıtasıyla yeni bir birikim türüne götürür: Sembolik sermaye veya meşruiyet birikimi. Bu simyali yeniden dağıtım, *par excellence* kraliyet imtiyazı olan atama erkinde en net şekilde görülür. Burada takdim ettiğim ilk çözümlemelerimde,⁸ “Profesörlüğe atanma” kadar sıradan şeyler karşısında şaşkınlık duymak gerektiği üzerinde durmuştum. Atama/adlandırma, sembolik bir sermaye birikimini ve o sermayeyi belli yöntemlerle yeniden bölüştürmeyi gerektiren eylemlerden biridir. [William Blackstone’un], “Kral, payeler çeşmesidir” diye bir sözü vardır.⁹ Tüm inâyetlerin özellikle de sembolik olanların, yani kimliğe dair diye tanımlanabilecek inâyetlerin kaynağı şeklindeki kral imgesini, [kralın kimin] soylu olup kimin olmadığına, kimin şansölye olup kimin olmadığına [karar vermesi karşısında buluyoruz]. Atama/adlandırma erki, atanana/adlandırılan insanı, atamaya/adlandırmaya uygun bir şekilde var eden toplumsal yaratım erkidir. Neredeyse sihirli bir erktir bu. Tarihçilerin gayet doğru bir şekilde tarif ettikleri maddi yeniden bölüştürme, böylelikle –az evvel bahsetmeye çalıştığım– toplumsal sadakat ve tanıma ile desteklenir. Başka bir deyişle, yeniden bölüştürme, meşruiyet üreticisidir.¹⁰ Öte yandan, bu hayli müphem bir süreçtir. Sermayenin sermayeye gittiği bir birikim sürecidir. Çünkü kral, bölüştürürken bile biriktirmeye devam etmektedir. Hatta yeniden bölüştürme, ekonomik sermayenin sembolik sermayeye dönüştürülerek yüceltilmesi vasıtasıyla, sembolik sermaye biriktirmenin en güzel örneklerindendir. Ama bu türden bir birikim, bir kişinin lehine gerçekleşir: bir malın, Weberci anlamda kamulaştırılmasıdır. Kral, vergi biçiminde, unvan biçiminde, imtiyazlar biçiminde, devlette biriken kamu kaynaklarından istifade eder ve bu, kendisi için bir istifadedir.

İktidarın Farklılaşması ve Yapısal Yozlaşma: Ekonomik Bir Model

Devletin inşa sürecine –bu noktayı önümüzdeki derste geliştireceğim–, yönetici zümresinin farklılaşması eşlik eder. Kral, delegasyon mantığıyla, elindeki iktidarın bir kısmını başkalarına (ya soyunun mensupları ya da hukuk-

8 P. Bourdieu'nün, adlandırma/atama meselesini ayrıntılı ele alışı için bkz. *Langage et pouvoir symbolique*, a.g.e., özellikle s. 307-321.

9 Bkz yukarıda, s. 264.

10 Konuya dair bkz. Pierre Bourdieu, “Les modes de domination”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2-3, 1976, s. 122-132; ve *Le Sens pratique*, a.g.e., s. 209-232.

çular, âlimler gibi donanımlı kişiler) tahsis etmek durumunda kalır. Yani bağımlılık zincirleri ortaya çıkar ve zincirin her bir halkasına bir yozlaşma ihtimali yerleşir. Başka bir deyişle, kralın kendisi için yaptıklarını, her bir vekili de kendisi için yapabilir. Nasıl ki kral, yeniden bölüştürmeden elde ettiği sembolik sermayeyi hibe etmek suretiyle [süreci] kendi yararına döndürebilirse, Nancy Vekilharcı da, kraldan aldığı otoriteyi, bilhassa kendisine tanınan iltimaslar vasıtasıyla, krala karşı kullanabileceği bir güç ve prestij biriktirmek için kullanabilir. Yani devletin gelişim süreci, bir iltimaslar süreci olarak tahayyül edilmelidir: Bir birey vardır ve daha sonra [iktidar] bölünür; iktidar parsellerini, hepsi birbirlerine bağlı, ekseriyetle vekâlet süreçleriyle hiyerarşize edilmiş gittikçe daha çok fail ellerinde tutar. Önümüzdeki hafta, tarihsel açıdan en ilginç şeylerden biri olan imza vekâletini çözümleyeceğim: Her biri imza atar, yan imza atar, imzasının yanına ek bir imza atılır vb. Dolayısıyla, bu vekâlet sürecine iktidarın her bir ekleminde bir zimmete geçirme potansiyelini de ortaya çıkaran bir tür “iktidarın yayılması” eşlik eder. Bilhassa da Çin vb. gibi büyük imparatorluklara dair pek çok çalışmada konu edilen yozlaşma, bir anlamda bizzat yapıya [nakşolmuştur]: Yozlaşma potansiyeli sadece kralın yaptığı şey olmakla birlikte, alt ölçeğe yayılmıştır. Şahıs, emanet olarak elinde tuttuğu ve bir vekâletle almış olduğu otoritenin sağladığı yararları, kendi şahsı için kullanabilir.

Modeli, zimmetine geçirme, yani doğrudan kendisi için alma potansiyelini [izah etmek üzere] basit bir biçimde tahayyül edebiliriz. Her şeye kadir, gerçekten de mutlak bir kral, normalde tüm birikim ve yeniden bölüştürme sürecini kontrolü altında tutabilmelidir. Kendisinden geçmeyen hiçbir birikime geçit vermemeli, kendisinin bölüştürmediği hiçbir bölüşüme fırsat tanımamalıdır; böylelikle iktidar kaybı yaşamaz. Mesela bu durumda, tüm ekonomik sermaye sembolik sermayeye dönüştürülerek kralın hesabına aktarılır. Aslında devrede kaçaklar vardır: Devleti meydana getiren son derece karmaşık bu zincirin her bir halkasında, mevki sahibi şahıslar, doğrudan alıma giderek, krala kadar ulaşmayacak olan doğrudan kârlar elde edebilecekleri gibi, bu alımları, vilayet ölçeğinde vb. doğrudan doğruya kendileri yeniden bölüştürmek suretiyle, sembolik olarak da zimmetlerine geçirebilirler. O halde tüm imparatorluklarda ve tüm [siyasi] sistemlerde karşılaşılan meselelerden biri vilayet başkanı ile vilayet arasındaki ilişkilerdir. Örneğin bugün Kilise sisteminde hâlâ bir piskopos, kendi memleketi olan piskoposluk bölgesine de, komşu piskoposluk bölgelerine de atanamaz. Bu, pek çok rejimde veya imparatorlukta rastlanan bir kuraldır: Kopartmak meselesi çokça vurgulanır çünkü doğrudan bir bağın varlığının, doğrudan alıma ve doğrudan bölüştürmeye, dolayısıyla kısa devreye sebebiyet verebileceği varsayılır. Bu kısa devre de yozlaşmadır. Krala, tahakküme iştirak eden tüm diğer faille-

rin üzerindeki bir iktidar tevdi eden bu devlet yoğunlaşmasının sınırları vardır. Kral, tam da sermaye yoğunlaşması mantığından ötürü yardımcılara ihtiyaç duyması itibariyle, bir uzlaşma mantığındadır. Bu noktada, ekonomistlerin, özellikle de isimlerini vereceğim iki ekonomistin, modellerle son derece güzel inceledikleri araçlar meselesini bitirmek için bir çift laf edeceğim. Çok basit bir sebepten ötürü; bana gelen, henüz basılmamış metinler olmalarından dolayı, referansları veremiyorum: Toulouse'da ve [Sosyal Bilimler] Yüksek Okulu'nda ekonomi hocası olan ve "Hiyerarşilerdeki Gizli Oyunlar" başlıklı bir makale yazan Jean-Jacques Laffont¹¹ ve iyi kötü tarif etmeye çalıştığım kayırmacılık mantığını çözümleyen Jean Tirole.¹² Onların modelini iki kelimeyle tarif ettikten sonra, bir dahaki derste tarihsel gerçekliğe geleceğim. Fazlaca çözümlemeden tarif eden etnografların aksine, ekonomistler bu meziyete sahiplerdir ancak gerçekliği bilmeden modelleştirmelerine de çok sık rastlanır. Bana öyle geliyor ki, gerçekçi tarihsel modeller inşa etmek, tarihsel olguların karmaşıklığına boyun eğecek olan bir modelleştirme anlayışını gerektiriyor ve tabii ki de, her ikisinin birden boşa çıkma tehlikesi yok değil: Katıksız modelciler ile katı vakanüvisler.

Modelleri son derece ilgi çekicidir, çünkü sözleşme teorisi diye adlandırdıkları bir teoriden yola çıkarlar. Ayrıntısına girersem bu beni sonu olmayan bir gerilemeye sürükler, o yüzden girmeyeceğim. Her etkileşimde var olan ve 3 fail kategorisine denk düşen 3 düzey tespit ederler: "Baştaki" diye adlandırdıkları –mesela sermaye sahibi olan ve işgücü elde etmek isteyen müteşebbis– ile öteki uçta tek tek emekçiler; ikisinin arasında da şef, ustabaşı, aracı. Modelleri fevkalade ilgi çekicidir. Örneğimizde kral olabilecek olan bu baştaki şahsın mesela para getirmesi –vergi toplamak– veyahut da itaati elde etmesi gerektiğini –asker toplamak– gösterirler. Şeflik işini kendisi yapmaz, bu çok masraflı olur. Dolayısıyla, ustabaşlarına, idarecilere, vekillere müracaat etmek mecburiyetindedir. Bu durumda vekil son derece kuvvetli bir konumdadır: Sözleşmeler teorisi her daim bilgi tabirince düşünür, zira bilginin bir kısmına, baştaki şahsın tek başına vâkıf olması imkânsızdır. İki-

11 Bildiğimiz kadarıyla bu makale Fransızcada hiç basılmadı ancak iki farklı versiyonu İngilizce olarak yayımlanmıştır: Jean-Jacques Laffont, "Hidden gaming in hierarchies: facts and models", a.g.m.; ve "Analysis of hidden gaming in a three-level hierarchy", *The Journal of Law, Economics, and Organization*, 6 (2), 1990, s. 301-324.

12 Söz konusu makaleyi Jean Tirole ve Jean-Jacques Laffont birlikte imzalamışlardır: "Auction design and favoritism", *International Journal of Industrial Organization*, 9, 1991, s. 9-42. Jean Tirole ve Jean-Jacques Laffont 1990 yılında "The politics of government decision making: regulatory institutions", başlıklı bir makale *The Journal of Law, Economics, and Organization*, 6 (1), 1990, s. 1-32; ile 1991'de "The politics of government decision making: a theory of regulatory capture" başlıklı bir makale yayımladı: *The Quarterly Journal of Economics*, 106, 1991, s. 1089-1127. Daha sonra, birlikte, yeni düzenleyici ekonomi için başat bir esere imza atacaktırlar: *A Theory of Incentives in Procurement and Regulation*, MIT Press, Cambridge, 1993.

si hiçbir şey yapmayan, biri çalışan ve kralın ödüllendirmek istediği üç işçi var [diyelim]: Kral bilmek istiyorsa eğer, kimin çalışıp kimin çalışmadığını ona söyleyebilecek tek kişi *şeftir*. Yani [şef], [kralda] olmayan bir bilgiye sahiptir. Oysa *şef*, o bilgiyi vermeyip, “Bana para vermeniz karşılığında, kimin çalışıp kimin çalışmadığını söylemem” demek suretiyle işçilerle ittifak yapma imkânına sahiptir.

Yani aracı kıt bir kaynak olan bilgiden faydalar elde edebilir. Baştaki, sadece işçilerin işinin sonucunu, genel rakamı görürken, *şef* kimin iyi çalıştığını ve sonucun şansa mı yoksa başka bir şeye mi bağlı olduğunu bilir. Sonuç olarak, görünenin aksine, *şef* son derece güçlü bir konumdadır: İki güç arasında sıkışmış olduğunu düşünebiliriz, oysa gerçekte işçileri, baştaki kişiye gerçeği söylemek ya da söylememekle tehdit edebilir. Ustabaşı veya *şef* konumuna içkin olan kârlara içkin temâyüle mâni olmak için kral, ustabaşının iki muhatapla oynadığı ikili oyundan elde edeceği kârdan daha güçlü teşvikler icat etmeli; araçları [bağlamak] için ödül sistemleri yerleştirmelidir. Ama bunun için de, onlara tâvizler vermelidir. Ekonomistlerin söylemedikleri şey, araçların, belli bir tâviz düzeyinde, başat kişi [rolünü üstlenebilecekleridir]: Aracının yapması gerekeni yapmasını, mesela adaleti denetleme [ya da] yerine getirme işini yapmasını sağlamak için, iki arada bir derecede, eğreti bir konumun getirdiği stratejik imkânları kullanma kapasitesine dayanan bu isyan potansiyeli hesaba katılmalıdır ve bu isyan potansiyeline mâni olmak için de, kralın bizzat kendi vekâlet verme gücünün sorgulanmasına yol açabilecek olan tâvizler vermesi zaruridir. Kralın [Fransa Kralı] veya Parlamento’nun durumlarını düşünürseniz, bu sonuncu [...] onu her yandan çekiştiren faillerle, tam bu durumdadır: “İngiltere Parlamentosu gibiyiz, halkı ifade ediyoruz” veya “Kralın tarafındayız”

Elbette model aşırı basit, biraz daha karmaşık hale getirmek gerekir ancak ele almak istediğim bir çelişkiyi [gösteriyor]. Bana öyle geliyor ki, [devleti ortaya çıkaran] dinamik burada bulunuyor (buna Fransız Devrimi ve hatta ötesi de dahil). Devletin geçirdiği tüm evrim süreci bu çelişkiye nakşolmuştur: Yozlaşma yapısaldır ve konumları ömürleriyle sınırlı olanlar dahi, aileleri olması itibarıyla, doğuştan soylularla ittifak kurarak, görevlerin alım satım ya da verâset haklarını elde etmek suretiyle hanedan haline gelme hayali kurarlar. Konumları ömürleriyle sınırlı olanların, onları vekâlet ağlarındaki yapısal konumlarının kendilerine sunduğu potansiyellerden faydalanmaya iten yeniden üretim çıkarları vardır: Dolayısıyla yozlaşma, içkindir. Bu yozlaşma eğilimine mâni olacak devlet teşvikleri nasıl bulunur? Ağların içerisine denetim sokarak mı? Zira yolsuzluğa itenler ve potansiyel yolsuzlar [birbirlerini denetlerler]. Ancak ekonomistlerin tarif ettiği merkeziyetçi mantık son derece tehlikelidir ve kral da bu çelişkinin içerisindedir: Kendisini yok ede-

cek bir güce sebebiyet vermeden tâviz de veremez. Mesela bir gelgit sürecini gözlemleriz. Parlamentoyla ilişkilerin tarihi bu meselede son derece eğlencelidir: Güç durumlarda yani zayıfken, gençken, naiplik dönemlerinde kral, sadakati, biatı elde etmek için biraz fazla tâviz verir. İlişkiler tabiatıyla inişli çıkışlı olup, ilişki yapıları tam da kralın hususi gücüne göre; yaşma, otoritesine, zaferlerine vb. göre değişiklik gösterir. Biraz mutsuzum çünkü tarihsel hakikati eksiltmeden, yani aynı anda tarihi de anlatarak modelleştirmek istedim ve bu çok karmaşık bir iş... Ama önümüzdeki sefere daha iyisini yapmaya çalışacağım.

Girizgâh: Sosyal Bilimlerde İletişimin Zorlukları

[Başlamadan evvel, iki soruya cevap vermeye çalışacağım]: Birincisi toplumsal uzam, ikincisi de bir ara üzerinden geçtiğim, Marksizmde ideoloji ile alt-yapı arasındaki ilişkiler hakkında.

Önce bir önsöz: Bu sorular, günümüzde dendiği gibi “farklı frekanslarda” kişilerden oluşan bir kitleyle karşı karşıya olduğumun bilincine yeniden varmamı sağlıyor ve bu kurumda ders verme işinin özellikle zor olmasının sebeplerinden biri de budur. Derslerimi baştan beri, yani “dikkat kesilip” 10 yıl boyunca takip etmiş olup [...] sözlerimin altındaki varsayımları anlayan kişilerle, tabiri caizse “derse damlayanlar”, ki bu bir sitem değil, sadece göz önünde bulundurmam gereken bir gerçek, yan yana duruyorlar. Ayrıca sosyoloji bilgisi açısından son derece farklı seviyelere sahip, çok kesin bir dille söylediğim bir şeyin, çalışmaya, çözümlemelere vb. dayanmasına rağmen, doğaçlama bir tez olduğunu düşünebilecek kimseler var. Geçen gün, sosyal bilimlerle toplumsal dünya arasındaki iletişim sorunlarına dair, aktarılması en zor olanın, sorunsallar olduğunu söylüyordum: Televizyonda konuşan bir sosyoloğun dinleyicileri –bu durum vuku bulduğunda–, işittikleri sözleri sıklıkla, zımnî ve neredeyse her durumda siyasi bir sorunsala bağlı olarak yorumlar ve dolayısıyla çözümlemeleri tezlere, yani saldırı ya da savunmalara indirgerler. Burada buna fazla rastlandığını düşünmesem de görünen o ki, bazen olabiliyor.

Bu kurumdaki –sadece ben değilim– tüm meslektaşlarımdan, çoğunluğu pek çok başka kurumda ders vermiş olmasına rağmen, öğretim deneyimlerini neden son derece zorlu yaşadıklarını izah etmek için bunları anlatıyorum.

Bu devasa güçlüğün sebeplerinden birinin, bir söylemin ister istemez ihtiva ettiği tüm ön kabulleri, mesela yazdığınızda yapabildiğiniz gibi, her an devreye sokamadığımız gerçeği olduğunu düşünüyorum. Bundan ötürü, sürekli olarak geri dönüşlere, parantezlere vb. mecbur kalıyor; her açıdan bir tatminsizlik hissine kapılıyorsunuz; yani söylemeyi öngördüğünüz şeyi asla yeterince hızlı ve yeterince iyi söyleyemediğiniz gibi, söylemeyi öngördüğünüz şeyin tam olarak kavranabilir olması için söylenmesi gerekenleri tam olarak ve gerektiği gibi de söyleyemiyorsunuz. Bu çok ıstırap verici bir durum. Bunu hem aktarmamda bana yardım etmenize bir yol açtığı için, hem de [...] bana iyi geldiği için söylüyorum...

Bu iki sorunun aklıma bunları getirmesinin sebebi, tabii ki çok temel şeylere, alan ile uzam arasındaki ilişkiye dair olmaları. Sanırım bir ya da iki yıl, o arada yayımlamak umudunu taşıyarak bir dersimi alan kavramına ayırmıştım.¹ (Bu da, söz konusu kurumların çelişkilerinden bir başkası: Bir sonraki yılın dersini hazırlamak gerektiği için yayımlamaya zamanınız olmayan şeyleri [orada] biriktiriyorsunuz.) [Bu noktayı] uzun uzun ele aldım. Alan kavramının temellerinden birkaç cümleyle bahsetmem imkânsız. Burada bürokratik alanı, bilhassa da alan ile uzam arasındaki ilişkiler konusunda, sanki herkes anlarmış gibi alıyorum: Bu ikisi, alternatif olarak kullandığım ve bazı durumlarda birbirlerine denk düşen, bazense düşmeyen iki kavram. Şimdi yapmamam gereken bir şeyi yapacağım: ABD'deki öğrencilerimden biriyle, sorulardan yola çıkmış bir kitabı [yayımlamak üzereyim].² Chicago Üniversitesi'ne gittim ve Fransız öğrencilerden farklı koşullarda yetişmiş, çok daha teknik, çok daha zorlayıcı, çok daha sistemli olan Amerikalı öğrenciler, beni son derece ciddiyetle hazırladıkları, tüm külliyatımı değilse de, en azından İngilizcede ellerinin altındakilerin tamamını içeren müşterek okumalardan çıkan yüz yirmi soruyla karşıladılar ve bu sorulara sözlü olarak cevap verdim. Çok vaktimi aldı; sorular çözüldü, yeniden üzerlerinde çalışıldı vb. ve bu çalışma yakında Seul Yayınları'ndan, *Cevaplar* başlığıyla çıkacak.

Sizi bu kitaba yönlendirme hakkını kendimde görmem, kitaplarımın reklamını yapmak için değil; bu meseleler orada konu edildiğinden, size kullanışlı araçlar vermenin bir yolu. Söz konusu kitapta, bu itirazlara [hayli fazlalar] cevap vermeye çalışıyorum, çünkü öğrenciler müthiş bir çalışmaya imza atmışlar: Çalışmalarım üzerine tüm dillerde yazılmış tüm eleştirilerin envanterini yapmışlar vb. Bir tür totalizasyon yapmışlar ki tüm ülkelerde bana

1 P. Bourdieu aslında alan mefhumunu, 1982 ile 1986 arasında verdiği tüm derslerde, ama aslen 1982-1984 arasında ele almıştı.

2 Pierre Bourdieu ve Loïc Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, University of Chicago Press-Polity Press, Chicago-Cambridge, 1992 [Türkçede Fransa'daki baskısından çeviriyle İletişim Yayınları'na yayımlanmıştır: *Düşünsel bir Antropoloji için Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten, 2003 [2010].

getirilmiş tüm itirazların alımlayıcıları için dehşet verici bir şey bu. Sizin itirazlarınızın da bu listede sınıflandırılmış olacağı muhtemel. Öte yandan, bu bahaneyle alan kavramını, habitus kavramını, sermaye kavramını, farklı sermaye türleri arasındaki ilişkileri vb. fevkalade özlü ve basit bir şekilde izah ettim. Her yıl geçişi sağlamak üzere baştan başlamak gerekirdi, o sebeple sizi bu kitaba yönlendirmeyi tercih ediyorum.

Marksizm meselesine dair gelen ikinci soru biraz daha karmaşık çünkü [...] genel olarak [sadece laf arasında bahsediyorum], cümlelerimi bitirmeyip “bakışlarımı takip edin...” diyorum... Çok fazla şey söylediğimi belli ediyorum, zira alımlama şartlarından ve aktarım şartlarından ötürü, çok fazla söylediğimi biliyorum. Söylemek [istediğimi] tam olarak [söyleseydim] eğer, bir yıllık ders gerekirdi bana; öte yandan, laf arasında küçük işaretleri çok hızlı bir şekilde vermek bana önemli görünüyor, çünkü tam da yazar-ken *in extenso* geliştirmek mecburiyetinde olduğunuz şeyleri hızlı bir şekilde söylemenize müsaade etmesi, sözlü derslerin avantajlarından biri. Velhasıl, laf arasında, “dikkat, bu meselelerden bahsedermiş gibi görünen Marksizm aslında bu meselelerin inşasının önünde bir engeldir” dedim. Çok yetersizdi. “Marksizm, sizin bahsettiğiniz, altyapıyla üstyapı, toplumsal gerçeklikle ideolojik olarak adlandırılan temsiller vb. arasındaki ilişkileri, mesela Marx’ın, ideolojiden bahsederken sürekli andığı üç merci olan hukuk, felsefe ve sanat arasındaki ilişkileri ele almadı mı?” sorusunun bana yöneltilmiş olması bunun ispatıdır. Bu sorular elbette ele alınmıştır ve bana, “Çözülmemişler midir...? diyalektik kavramı şu değil midir...?” diye soruluyor. Bir kez daha biraz kabaca ve pat diye söyleyeceğim: Bence hayır. Diyalektik kelimesinin sıklıkla, Spinoza’nın dediği gibi, cehalet sığınağı görevi gören bir teorik ayıp-örten olduğu ve sırf adını koydunuz diye (her ne kadar adını koymak çok önemli olsa da) bir meselenin çözülmüş olmayacağı kanısındayım. O gün çok hızlı bir şekilde üzerinden geçerken söylemeye çalıştığım biraz buydu ve ayrıntılı çözümlemelere daldım, ki bu da, Marksist gelenegın çözmediği bu soruya pratik bir cevap niteliğindeydi.

O halde, sürekli olarak önüme çıkan başka bir meseleye geliyorum. Önümüzdeki hafta *Adalet Divanı* başlıklı, geçtiğimiz gün referans verdiğim kitap-*tan* bahsedeceğim. Bu kitabı beş yıl evvel okusaydım eğer, hiçbir şey anlamayıp “Kral’la Parlamento arasındaki ilişkilere dair anekdot hikâyeler” derdim. Yine de sonuna kadar okurdum ama bugün, üzerine uzun uzun konuşabileceğimi düşünüyorum. Kitaba dair size söyleyeceklerim, bunları size söyleyebilmemi neyin sağladığını aktaracak mı? Bu hakiki bir sorun. Bilgisini aktarmakta güçlük çeken büyük âlim tavrı takınmak istemiyorum ama mesele-*nin* çok güç olduğu, çok vakit istediği bir gerçek. Sizin oluşturduğunuz kit-*lenin* bunu iştirmek için gerekli olan sabra sahip olduğu da şüpheli. Bir araş-

tırma seminerinde çok daha ağır ilerlenebilir, şu veya bu sayfayı yeniden ele almaya vakit ayrılabilir... Çok sık, bana inanmanızı istemek mecburiyetinde kalıyorum. Mesela size bir şeyin önemli olduğunu söylediğimde veya sözümün inanmanızı istediğimde, bilin ki güç durumdayımdır: Her seferinde, sebeplerini söylemeye vakit ayırmayı ben de isterdim.

İşte böyle. Soruların ikisine de cevap vermedim ama niye veremediğimi söyledim. Bu, soru sormak konusunda cesaretinizi kırmamalı, çünkü cevap verebilecek olmam da mümkün...

Çin’de Kurumsallaşmış Yozlaşma Örneği, 1: Alt Bürokratların Muğlâk Gücü

Geçen sefer kaldığım yere dönüyorum. Özetlemem gerekirse: Geçen yıl tarif ettiğim yoğunlaşma sürecinin son derece karmaşık bir yeniden bölüştürme sürecine temel teşkil ettiğini vurgulamış, kaynakların, kralda cisimleşen tek bir elde toplanmasının, tamamen bir tek kişinin kontrolü altındaki bir yeniden bölüştürmeye müsaade edebileceğini basitçe söylemişim. Bu ideal, pek çok ilkel toplumda, mesela *potlacth* sistemleriyle gerçekleştirilmiştir – yani en azından antropolojik çalışmalara göre–: Yeniden bölüştürmenin tek bir kişi tarafından neredeyse bütünüyle kontrol edilebildiği ve söz konusu kişinin, böylelikle yeniden bölüştürmenin, kaynakların sembolik sermayeye dönüşmesini sağlamak vasıtasıyla edindiği sembolik sermayenin tamamını kendinde topladığı toplumlar vardır. Ancak, siyasi sistemler farklılaştıkça yeniden bölüştürmenin tek bir kişinin kontrolünden çıktığını gösteriyordum: Yeniden bölüştürme devrelerinde bir nevi kaçaklar vardır ve bu kaçakların her biri, ekonomik sermayeden sembolik sermayeye veyahut da hukuki veya bürokratik sermayeden sembolik sermayeye dönüşme mekânını temsil eder (kendisine devredilmiş olan bir otoriteyi elinde tutmakta olan bir kişi, söz konusu sembolik sermayeyi kendisine alır). Bana göre, bürokrasiden bahsederken hayıflandığımız şeylerden biri bu kaçak serisidir.

Yeniden bölüşüm devresindeki bu kaçaklar, bazı sistemlerde bilhassa belirgindir ve [bu konuya dair], Çin’de bürokrasi ve yozlaşma üzerine yazılmış bir makaleyi hızla özetlemek istiyorum. Neredeyse tüm siyasi sistemlerdeki yozlaşmaya dair çok sayıda çalışma olsa da, belki Çin örneği ibretlik olduğu için; ama belki de aynı zamanda, söz konusu Çin uzmanı ibretlik olduğu için bu bana çok önemli geliyor. (Çalışmalar okunurken, çok önemli bir meseledir bu: Bir tasvirin müstesna oluşunu ülkenin müstesna oluşuna bağlama eğilimindeyizdir. Oysa bu, uzmanın müstesna niteliğinden de kaynaklanıyor olabilir. Zihni çok daha açık, daha zeki, olup biteni daha iyi gören ve dolayısıyla mekanizmaları daha iyi çözen ve sonrasında, doğru görülüp doğru şe-

kilde dile getirilmemiş şeyleri daha akli başında farklı bir bakış açısından yola çıkararak, çok daha eksiksiz bir biçimde tekrar sorgulamamıza imkân verdiği için bilhassa mühim bir uzman vardır karşımızda belki de...) Makale, *Colège de France*'a yeni seçilmiş olan Pierre-Étienne Will'e ait.³

Bu makale, geçen sefer size anlattığım gibi, emirleri uygulayan kişilerin, her iki taraftan da fayda elde etmek için bu aracı konumundan istifade edebilmesine binaen, ekonomistlerin yapısal yozlaşma modelini ortaya koyuyor. Makalenin ana temalarından biri, ailenin çıkarları ile devletin çıkarları arasındaki, birazdan karşımıza çıkacak olan ihtilaf. Devlete hizmetle aileye hizmet zaruretleri birbirleriyle nasıl bağdaşır? Will, bir dizi Çinli teorisyenin, aileye sadakate indirgenemeyecek bir 'devlete sadakat' fikrini, Konfüçyüs'ten ilhamla ama ona karşı durarak inşa etmeye çalıştıklarını gösterir. Konfüçyüs geleneği, aileye bağlılığı, özellikle de ebeveynlere ve atalara bağlılığı teşvik etmesinden ve bu bağlılığı hem her türden bağlılığa model, hem de öncelikli bağlılık addetmek suretiyle kamusal bir düzeni icat etmek açısından sorun teşkil etmektedir. Yani teorisyenler, bu teşekküle mâni bir otoriteyi hesaba katmak zorundadırlar: [P.E. Will'in] "legalistler" diye adlandırdığı bir dizi düşünür, M.Ö. 4. yüzyılın savaşçı devletlerine mensup bir dizi devlet adamı, bu atalara bağlılık meselesine göğüs germeye ve imparatora itaati, ailevi ödevlere itaatın önüne geçirecek bir söylemi icat etmeye çalışmışlardır. Tabiatıyla, ikisinin arasında bir uzlaşma mahiyetinde olan, "sakinme kanunu" diye adlandırılan kanun (geçtiğimiz sefer dile getirdiğim, yolsuzluğun önüne geçmek amacıyla, bir memurun kendi memleketine atanmasını yasaklayan kanun) gibi düzenleyici normlarda ifadesini bulan bir çözüm önermişlerdir.

Oysa yozlaşmanın önüne geçilmesi amacını taşıyan bu kanunun, bilakis yozlaşmayı teşvik ettiği gözlemlenmektedir. Çünkü insan eşi dostu olmayan kişileri sömürmeye çok daha yatkın olur (hane mantığının hinlikleri pek çoktur). Emperyal Çin'de, memurlar görece az kazanırlar; tepede, mandarin sınavlarından geçmiş az sayıdaki memur ve sahada tahsil ettikleriyle geçinen çok sayıda alt kademe küçük memur vardır. Bu yapıyı tasvir eden Will, küçük memurların ancak gayrimeşru olarak tahsil ettikleri bu paralarla geçinebileceklerini herkesin biliyor olması anlamında "kurumsallaşmış yozlaşma"dan bahseder.

İleride, İngiliz bürokrasisi üzerine yazılmış, –bu benim bilmediğim bir şeydi, dostum Eric Hobsbawm dikkatimi çekti– 19. yüzyıla kadar İngiliz bürokrasisinde yüksek memurların, kaynaklarını görev bölgelerinden –özel kaynaklardan– toplamalarına izin verildiğini göstermeye çalışan bir makaleden bahsedeceğim.⁴ Bu durumda, memurların maaş aldıkları kamusal bü-

3 P.-É. Will, "Bureaucratie officielle et bureaucratie réelle...", a.g.m.

4 R. H. Hilton, "Resistance to taxation and to other State imposition in Medieval England", a.g.e.

rokrasi sistemi son derece geç ve görece sınırlı bir icattır. Devlet tarafından kamusal olarak atanmayı Fransa'dan önce yerleştirmiş olan İngiliz geleneği, memurların doğrudan tahsil yerine devlet tarafından ücrete bağlanmasını ise çok daha geç yerleştirmiştir.

Çin'e [dönersek], doğrudan tahsilat veya "aşağıdan yukarıya doğru tüm sistemi besleyen bir gayrimeşru fon akışı" sistemi söz konusudur. Bu türden bir yasal fon gaspı, memurların şahsî ve mesleki masraflarını ve ayrıca bu memurların, görevlerini yerine getirebilmek için geçimlerini karşılamak zorunda oldukları alt bürokratların maaşlarını ödemeye yöneliktir. [P.E. Will], bu kurumsallaşmış yozlaşmayı tanımlamak üzere "düzenli düzensizlikler" ifadesini kullanır. Sistemin genel mantığını tasvir ettikten sonra, bürokrasinin yapısı diye adlandırdığı şeyin tarifine geçer: Sakınma kanunundan ötürü, önemli memurların, kendi kökenlerinin bulunduğu bölgeden tamamen koptuklarını gösterir. Ardından, bu memurların, geçimlerini kısmen sağladığı ve bir anlamda efendilerine bağlı kalmak üzere yetiştirilmiş özel yardımcıları vardır. Son olarak da, (bu çok önemli), Will'in ifadesiyle, taşra toplumlarından toplanan, taşra toplumuna mensup, bu sabitlik sayesinde ağlar oluşturabildiği için görev yeri sabit olan ve devlete bağlılığı ya da özel yardımcılarda olduğu gibi efendiye bağlılığı söz konusu olmayan bir "alt bürokrasi" vardır. Yani bu alt-memurların amacı, mümkün olan en az sürede azami parayı toplamaktır. Mesele tabii ki bunun nasıl olacağıdır ve ekonomistlerin modelleri bu noktada devreye girer. Bunu yapabilmeleri, onları denetlemek ve yönetmekle yükümlü yüksek memurlara göre tabiatıyla ast konumunda olmakla birlikte, gerçek anlamda üstün konumda olmalarındandır; zira görevde geçirdikleri süre onlara hem önceden bahsettiğim türde bir ağ, hem de sahayla, yukarıdan gelen emirleri ve aşağıdan gelen bilgileri tukamalarına müsaade eden bir tanışıklık sağlar. Kendi işlerine yarayanları yakalamaya, sadece işlerine gelenleri geçirmeye imkân veren, *gatekeeper* veya kaleci denilebilecek bu konum, onlara, sürekli olarak merkez yöneticilere şantaj yapabilme imkânını verir.

Çok uzakmış gibi görünen bu model, günümüz Fransız toplumu için büyük ölçüde geçerlidir. Sizi, *Actes de la recherche en sciences sociales* dergisinin, gayrimenkul politikasına ve inşaat izinleri vb. dahil olmak üzere ev üretiminin ekonomisini, ev satışlarını kapsayan, daha önce birkaç kez atfı yaptığım 81-82. sayısına yönlendiriyorum: Neredeyse tamamen benzer meselelerle karşılaşırız. Söz konusu sayıya yazdığım son [makaleye], aynı mantığa göre, bir hakkı elinde tutanın, onu fevkalade doğru bir şekilde kullanmak suretiyle veya tam tersine, askıya alarak bir iltimas tanımak suretiyle fayda elde edebileceğinin hep unutulduğunu göstermeye çalıştığım "Hak ve iltimas"⁵ bakabilirsiniz.

5 P. Bourdieu, "Droit et passe-droit", a.g.m.

Ama Çin'e dönüyorum. Velhasıl, alt memurun yapısal bir konumu vardır: Bu ara konumun çok genel olduğunu düşünüyorum. Ekonomistlerin modelinin, biraz katı olmakla birlikte, son derece heyecan verici olması bundan kaynaklanıyor. 'Ortada olmak'la bağlantılı bir yapısal faydalar modeli üzerine tefekkür edebiliriz (büyük burjuvaziyle halk sınıfları arasındaki küçük burjuvazi vb.). Ortada olmanın yapısal dezavantajları vardır, yapısal özellikler vardır, "ne... ne..." veya "hem hem..." olan, şartlarıyla –çalışma şartları, maaşları vb.– değil, ortada, yani iki arada bir derede olmakla bağlantılı pek çok özelliği üzerlerinde toplamış insanlar vardır. Toplumsal topolojiden çok sık bahsederim: Sosyolojik çözümlemenin topolojik bir yanı olduğunu gördüğümüz çok tipik bir örnektir bu; ne biri ne öbürü olan, nötr [Latince *neuter*], iki arada bir derede, "ne... ne..." olan insanlar görmekteyizdir. Ortak özellikleri vardır ve çözümlemede araçların konumuna dair bir sürü şeyi anlamak için bu modelden istifade edebiliriz.⁶

Bir kez daha Çin'e dönüyorum: Bu araçların gücü, bir yandan, ellerinde tuttukları bir bilgi unsurunu satabilecek olmaları gerçeğinden kaynaklanır. 'Baştaki kişi, kimin çalışıp kimin boş oturduğunu bilmez; aracı ona bunu söylemeyi kabul veya reddedebilir' şeklindeki modeli hatırlıyorsunuz. Bu demek oluyor ki araçlar, ellerindeki bilgiyi kontrol etmek vasıtasıyla iktidarın bir kısmını gasp edebilir, öte yandan da efendiye, baştakine erişimi engellemek suretiyle bir iktidar kullanabilirler. İngilizcede *access fees*, yani erişim bedeli: Bir mülakat için, bir röportaj için ödeme yaparım. *Mutatis Mutandis*, sekreterler genellikle bu ara konumdadır. (Bu sosyologlara ve bilmeyenlere geliyor: Gayet iyi bilinir ki, bir mülakat için patrondan ziyade sekretere yanaşılmalı, sekreter iknâ edilmelidir, çünkü ajandada bir boşluk bulabilir, meseleyi [patron] "Tamam, çok kibarsınız, kabul" diyecek şekilde takdim edebilir veya aksine, sizi başından savabilir. İşte yapısal bir aracı konumunun kullanımı... *Access fees* para olabildiği gibi bir gülümseme veya her türden şey olabilir...)

Çin'de Kurumsallaşmış Yozlaşma Örneği, 2: "Namuslular"

Özet geçiyorum: Araçlar, hem bilginin aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya doğru dolaşımını, hem de bilgiyle bağlantılı avantajların dolaşımını kontrol altında tutabilecek konumdadırlar (önerme, somut çözümlemelerle geliştirilmelidir). Pierre-Étienne Will'in Çin üzerine makalesinin kayda değer katkılarından biri, laf arasında, hatta belki de bir notta ifade edilmiştir: Böyle bir sistemde "namusluların" oluşturduğu tehlike. Tuhaftır ki, ahlâ-

6 Aracının konumuna dair bkz. Pierre Bourdieu, "Condition de classe et position de classe", *Archives européennes de sociologie*, VII, 2, 1966, s. 201-223.

ki temelli öfke, toplumsal uzamda tesadüfi biçimde dağılmamıştır [...]. “Namuslular” çoğunlukla, ödüllendirilmedikleri hatta cezalandırıldıkları için şaşırırlar. Yaşla birlikte, ağır ağır keşfedilen şeylerdir bunlar: İçkin adaletin bu dünyada yeri olmadığını öğrenirsiniz. Faziletin ödüllendirilmesi şöyle dursun, yapılması gerekenleri yaptığınızda cezalandırılmazsanız kendinizi mutlu addetmelisiniz; bunun iyi bir formül olduğu kanısındayım! Örneğin günümüz eğitim sisteminde, eğitim sisteminin resmen yapılmasını şart koştuğu şeyleri yapanlar, oyunbozandır ve ekseriyetle cezalandırılırlar. Her şeyi anlamak zorunda olan sosyoloji, bunu da anlamak zorundadır. Bu vaka son derece kayda değer, çünkü bizleri yapısal bir yozlaşma olgusuyla karşı karşıya bırakır: Will “kurumsallaşmış yozlaşma” diyor; yani kurumun resmi olarak kabullendiği yapısal yozlaşma. Ben ise “yapısal yozlaşma” diyorum: Bu, önüne geçilemez olan, ama kuruma ille de nakşolmuş olmayan, ille de kabul edilmiş olmayan bir yozlaşmadır.

(Fransız kurumsal yapısı içinde, bugünün neoliberalizm, piyasa kültürü vb. havası dahilinde yüksek devlet bürokrasisi çevrelerinin [...], “sendikaların katılıkları”, mesela “kazanılmış avantajlara” –gerçekten de çok küçük burjuva– fazlaca bağlı işçilerin katılımını kınaması gayet şık bir tutum olarak benimsenir. Ama bunları söyleyenlerin, aynı zamanda tutarını bilmenin son derece zor olduğu fevkalade yüksek ücretleri olduğunu unuturuz. Ben denedim: Öğrenebiliyoruz çünkü her biri ötekilerini ele veriyor; ama yine de çok zor. Her durumda, yazılı bir şey bulmak imkânsız ve yayımladığınızda da “Bu doğru değil, çok safsınız, hayır...” diyorlar. Burada söz konusu olan da kurumsallaşmış yozlaşma veya devlet imtiyazıdır ve bu kurumsallaşmış yozlaşma, aracılının yozlaşmasından dem vuranların yozlaşmasıdır. Bunu rastgele söylüyor değilim. Çünkü tarif etmekte olduğum model, mesela beyaz yakalıların, işçileri nasıl daha iyi çalıştırabiliriz gibi sorular sordukları çalıştaylardaki Closets tarzı⁷ –ona bir kereye mahsus olmak üzere atıfta bulunuyorum çünkü toplumsal bir olguyu, toplumsal iklimin bir parçası olan, havaya uygun bir temayı ele alan insanlardan biri– sunumları güçlendirici mahiyette olabilir ve bu tema, medyanın tüm aygıtları tarafından gündeme getirilebilir; böylece hesaba katılması gereken gerçek bir toplumsal güç hâline gelir. Closets’in kitabını kötü bir kitap olduğu gerekçesiyle kenara itmek son derece saf bir davranış olur. Elbette bu model küçük şeflere karşı teokratik bir anlayışı haklı göstermek için kullanılabilir. Hatta daha ziyade sendikacı küçük şeflere, ama aynı zamanda belki de şimdilerde moda olan bir ifadede olduğu gibi, telekomünikasyon sek-

7 Gazeteci François de Closets, 80’li yıllarda iki kitabıyla büyük satış başarısı kazanmıştır: *Toujours Plus*, Grasset, Paris, 1982 iki milyondan fazla satmıştır ve *Tous Ensemble. Pour en finir avec la syndicratie*, Seuil, Paris, 1985 özellikle de memurlara ve sendikalara atfedilen korporatizmi sorgulayarak Fransız toplumunu tıkayan şeyleri kınar.

törünün “müteşebbis ruhuna” yeterince sahip olmayan küçük şeflerine karşı [da kullanılabilir]. Sosyal bilimlerde varılan sonuçları aktarmanın güçlüğü tam da burada yatıyor. Başat konumda olan insanların, onlara göre daha aşağıda yer alan aracı konumundakilere kıyasla başka türden ve başka çapta faydalar peşinde koştuğunu düşünmek gerekiyor.

“Namuslular”a dönüyorum. *Actes de la recherche*’de bir portresini yayımladığımız, Li Zhi isimli, mandarinlik karşıtı meşhur bir mandarin vardır:⁸ Muhteşem kitaplarıyla (birinin başlığı gerçekten müthiştir: *Un livre à brûler* [Yakılacak Kitap]) mandarin tarzı yozlaşmayı, mandarin türü yeniden üretim yapısını (ENA tamamen mandarin tarzı bir kurumdur...) yeren bir mandarin. Bu türden bir şahsiyet, [sistem] için tahammül edilemezdir. Bu “namuslular”, daha ziyâde yüksek çevrelerdendir: Namuslu olma durumuna erişimin toplumsal şartları vardır (Aristo, erdemin belli bir refahı gerektirdiğini söylerdi)...⁹ Madunlar arasından da “namuslu”lar çıkar ama daha çok naif olarak algılanırlar ve fazlaca etkili değildirler; susturulurlar. *Actes de la recherche*, yaygın tabiriyle önümüzdeki sayısında, Fransa’nın en sefalet içindeki bölgelerinde yoksulluk sorunuyla ilgilenen ve ne kadar başarılı olursa o kadar cezalandırıldığım, kendisine yapması söyleneni ne kadar yaparsa o kadar cezalandırıldığını (bundan daha karmaşık) anlatan bir kent politikaları sorumlusuyla yaptığım mülakatı yayımlayacak. “İmkânsız görev” denir buna; gayet doğru bir özet olduğunu zannediyorum.¹⁰ Henüz yayımlanmayan ama yayımlanacak olan bir başka örnek, kendisine yap denilen şeyi yaptığı anda tâyini çıkan bir hâkim örneği (görevi mahpusları topluma kazandırmak vb.)¹¹ Bunlar var olan örnekler: Tüm bunların sadece Çin’de olduğunu düşünmemeniz için söylüyorum. Yine de Çin’i mandarin tarzı bir şemsiye yapı olarak ele aldım.

O halde “namuslular” –Will’in tabiri– işlevsel yozlaşmaya bağlı dengeyi bozarlar; çünkü tâvizsiz dürüstlüğü, açığa vuran, yapının tüm gerçekliğini ifşâ eden bir etkisi vardır ve geriye kalan herkes için ayıplama işlevi görür. “Namus timsallerine” getirilen suçlama, canlı bir suçlamada bulunuyor olmaları, [...] diğerlerine [usulca] rezil olduklarını söylemeleridir. “Namuslu”, ağızda bakla ıslanmayan, bilhassa kendi denklerine ihanet edendir. Yakın geçmişte, sırf başkalarının yaptığı söylenen ama aslında yapmadıkları şe-

8 Jean-François Billeter, “Contribution à une sociologie historique du mandarinat”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 15, 1977, s. 3-29.

9 “Yurttaşların servet sahibi olması da gerekir, bir nebze refah sahibi olmalıdırlar çünkü yurttaşlık, erdem sahibi olmayanlara ve sıradan kişilere terk edilemez.” Aristote, *Politique*, PUF, Paris, 1950, s. 78. (*Politika*, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, 2013.)

10 Bkz yukarıda, s. 218, dipnot 3.

11 Remi Lenoir, “Un reproche vivant. Entretien avec un magistrat”, P. Bourdieu (der.), *La Misère du monde* içinde, a.g.e., s. 465-492.

yi yaptığı için başına olmadık işler açılan her türden insan vardır; salt yapmak suretiyle, diğerlerinin ne yapmadığını müthiş bir şekilde ortaya koymuş olurlar. Muhbirler dışarıdan [olunca], “garez, kötü niyet, bilgi noksanlığı vb.” denilebilir; ancak tam da yaptığı şeyi yapmak üzere vekil tayin edilmiş birinin durumunda yapıldığında, ibretlik bir kehânet etkisine ve şaşırtıcı bir kopuş etkisine sahip olur. İlginç olan, bu namusluların söylemde, ideolojide çok özel bir muameleye tâbi olmalarıdır: [Önce] onlardan şüphelenilir, “namuslu olması imkânsız” denilir.

(Sosyolog, meslek icabı aynı türden tepkilere sahiptir ve her daim, namusluluğun arkasında ne olduğu sorusunu sorar: “Namuslular”ın varlığı onu memnun etse de, meslek icabı –ötekilerin anlamadığı budur; sosyoloğun kötücül olduğunu, şüpheli olduğunu, garezle davrandığını düşünürler– insanların davranışlarının arkasında nedenler/mantıklar olduğunu varsaymak mecburiyetindedir; dolayısıyla “O kişi neden namus timsali?”; “Onu özellikle ‘namuslu’ yapan hangi ayırt edici özelliğe sahip?” diye sormak mecburiyetindedir. Spontan sosyoloji bunu yapar. Bilimsel sosyolojinin zor olmasının nedeni, herkesin gündelik hayatta hasımları için yaptığı şeyi yapmak zorunda olmasıdır [...]: Her birimiz hasımlarımız için çok iyi sosyologuzdur, çünkü kendi kendilerine neyi görmüyorlarsa veyahut da her neyi saklıyorlarsa onları ortaya çıkarmakta bir çıkarımız vardır.

Velhasıl “namus timsalleri” aynı anda hem şüphelenilen, mücadele edilen, kara çalınan, hem de aynı zamanda takdir edilenlerdir, çünkü riyakârca da olsa, herkesin resmî olarak yücelttiği erdemlere bağlı olduklarını kabul etmemek mümkün değildir.)

Çin’de Kurumsallaşmış Yozlaşma Örneği, 3: İkili Oyun ve İkili Ben*

Bir başka nokta: Bu kurumsal yozlaşma durumu, memurları Will’in “daimi şizofreni” ve “kurumsallaşmış riyâ” diye adlandırdığı, sürekli bir muğlaklık durumunda bırakır. Bence bu çok temel bir nokta; belki de bürokratlara has evrensel bir niteliktir. Bürokrasi üzerine, delegasyona dair, sendika delegele-ri, siyasi [temsalciler], vekiller vb. için geçerli olan bir makale yazdım. Farklı argümanlara ve belgelere dayanarak, her daim iki dili konuşabilen delegenin bir tür yapısal riyâsı olduğunu göstermeye çalıştım: Kendi adına da konuşabilir, adına konuştuğu kurum adına da. Bu, bir tür ikili oyun ve ikili “ben” vakasıdır: “Ben halkım” diyen Robespierre’dir, *par excellence* mandarin sahtekârlığıdır. Ulemâ sahtekârlığı karşısında –bu sahtekârlık ulemanın genel bir özelliğidir; sadece Kilise ulemasının değil, entelektüellerin de– son dere-

(*) Burada, Pierre Bourdieu’nün, “oyun” (*jeu*) ve “ben” (*je*) kelimelerinin Fransızcadaki sesteşliğinden faydalanarak yaptığı bir söz oyunu var – ç.n.

ce öfkelenen Nietzsche, ulemâ sahtekârlığının gerçek şahsiyetin çıkarlarını yerine getirmek için, meşru şahsiyeti gasp etmekten müteşekkil [olduğunu yazar].¹² Ve bu türden bir intak ("Ben Fransa'yım", "Ben Cumhuriyet'im", "Ben devletim", "Devlet bendenizdir", "[Ben] kamu hizmetiyim") vekil veya delege konumunun kurucu unsuru ve aynı zamanda, her daim kamunun yani evrensel olan'ın memurları olan memurlara has bir özelliktir. Bu türden bir şizofreniye, bir veya iki yıl evvel [...] lawyers'ın [hukukçular, avukatlar] melek olmadığını, bir tür ikili söyleme başvurduğunu; son derece gerçekçi olan pratiklerinin yanı sıra, mesleki ideal, deontoloji vb. üzerine koca bir ideolojik inşalarının olduğunu dile getiren Amerikalı yazar Gordon'un bir makalesinde rastladık.¹³ [Yazar] tam olarak şizofreni ifadesini kullanmaktaydı. [Gordon ile Will] birbirlerini okumamışlardır diye tahmin ediyorum, ama aynı imgeyi bulmaları, önemli bir şeyi, üstelik de fevkalade farklı bağlamlarda yakaladıklarının ispatıdır.

Yani bürokrasi, kendi şizofrenisine katkıda bulunan ikili bir imgenin nesnesidir: Hem rasyonel ve şeffaf olarak bilinir, hem de yozlaşmış olarak; Will'in konu ettiği tüm söylemler bu iki imgenin tezâhürüdür. Aynı zamanda memurların, kendilerine dair ikiye bölünmüş bir imgeleri vardır; namuslular, şeyleri en basit hallerine getirerek, ötekilerle ve özellikle de kendileriyle süregiden ikili oyunun [gizlediği] çelişkileri paramparça ederler (ikili oyun, Sartre tarzı kötü niyettir; yani kendi kendine yalan söylemek, aslında evrensel olanı kendi hususi çıkarları için temellük etmekte olmasına rağmen evrensel adına eylemekte olduğundan dem vurmaktır). Bir kez daha, geçen yıl ele aldığım bir tema geliyor aklıma: İktidarın suistimali olarak ad-detme eğiliminde olduğumuz evrenselin özel olan tarafından bu temellük [...] her şeye rağmen, evrensel olanın yol almasını sağlayan bir şeydir. Bunu hep hatırlatırım, çünkü evrensellik maskesini [almış] bir ihlal, düz ihlale yeğdir. Bundan birkaç yıl evvel bunu asla söylemezdim. Evrensel adına kendini maskeleyen ihlal, evrensel olanın biraz yol almasına katkıda bulunur [zirâ böylelikle] evrensel olan, eleştirmek üzere kendisine karşı kullanılabilir. Geçmişte uzun uzadıya yaptığım analizleri, birkaç cümleyle kabaca hatırlatıyorum.¹⁴ Yaptığım giriş gerekliydi çünkü bunu söyleme imkânını verdi bana, yoksa sansürlerdim.

Makaleye dair esas olanı söyledim sanırım. [P. E. Will] bu mantıkta, hakları ve iltimasları koruma yollarına dair çok güzel örnekler verir. Diyelim elim-

12 F. Nietzsche, *Par-delà le bien et le mal*, a.g.e., 3. Bölüm.

13 Robert W. Gordon, "The ideal and the actual in the law. Fantasies and practices of New York City lawyers, 1870-1910", Gerald W. Gawalt, *The New High Priests. Lawyers in Post-Civil War America* içinde, Wesport Greenwood Press, 1984.

14 Bkz. P. Bourdieu, "Un acte désintéressé est-il possible?", a.g.e., meseleye dair bazı unsurları *Col-lège de France*'daki 1988-1989 derslerinde işlemiştir.

de bir hak var; bir Fransız belediyesinde inşaat izinlerini veren kişi olayım. Sabitler vardır, Çin'i [aklımıza getirelim]: Talebi iletebilirim veya iletmeyebilirim; çabucak iletebilirim veya yavaş iletebilirim. Elbette bundan fayda elde edebilirim, yardımlar isteyebilirim... Mesela ileri gelenlerle bürokratlar arasında geçen işlemler: Kamu hizmetlerinin işleyişinin dayandığı en büyük işlemlerden biridir bu. İnşaat izinlerinden sorumlu olan kişiyi görecektir bir bölge yöneticisi [örneğini düşünün]: Nasıl oluyor da, bölge yöneticisi söz konusu olunca inşaat izni hemen veriliyor? Çünkü aralarında eskiye dayanan alışverişler vardır ve bunlar ille de para alışverişleri değildir: Saygınlık alışverişleri vardır, kokteyllerde karşılaşmışlardır; veya X vakasında bir iltimas karşılığında Y vakasında bir iltimas verilecektir; bir müsamaha karşılığında vb.

Bir başka örnek: Tüm bunların önemli boyutlarından biri zamandır. Hep "bürokratik atâlet"ten bahsederiz: Bunlar uyutucu etkiye [sahip], hiçbir şey izah etmeyen kelimelerdir. Ele almaya çalıştığım hak ve iltimas mantığı, aşırı katılık ile esneklik arasındaki tüm olası davranışlar yelpazesini kullanmaktan müteşekkildir. Tam olarak şudur: Bir kural vardır ve ben, bir hakkı elinde bulundurana sunulmuş olan bu strateji yelpazesinin arkasındaki tüm konumlanmalar içerisinde, son derece katı ve son derece esnek olmaya oynayarak faydalar elde edebilirim. Unutmamalı ki, elinizde sadece bu güç varsa, onu kullanmak hayli caziptir. Bu giriş çıkışları yönetme gücü, zaman üzerinde sahip olunan, çoğunlukla zamana tahvil edilen bir iktidar (uzun süre evvel Kafka üzerine, zamanın yapısına dair bu oyunu [konu alan] bir söylem geliştirmiştim);¹⁵ iktidara içkin olan, zamansal yapı üzerindeki bir eylemdir. (Bir yıl "zaman ve iktidar" üzerine; iktidarın pek çok örnekte, başkalarının zamanı üzerinde bir iktidar verdiği gerçeğine bir ders ayırmıştım). Bürokrasinin sabitlerini anlamak için çok güzel bir Çin örneği vardır: terfiler, işten atmalara vb. dayanak oluşturan notlar. Bu notlar, bir denetim gerçekleştirirken, müsamaha veya sertlik sayesinde nüfuz biriktirme, sembolik sermaye biriktirme fırsatı sunarlar.

Ayrıntıya girmek lazım ama bana konuyu yaydığımı düşünürsünüz gibi geliyor; oysa iş, tam benim bıraktığım yerde, durumların, vakaların net çözümlenmesinde başlar. Bu ince analizlerin (bunu laf arasında söylüyorum, çünkü etnometodoloji kisvesiyle fenomenolojiye dönüş benzeri bir moda var) aynı zamanda yapı analizleri olduğu ve etkileşimleri sadece ustaca betimlemekle kalmadıkları gayet güzel görünüyor: Burada söz konusu olan, yapısal baskı altındaki etkileşimleri ustaca betimlemektir.¹⁶ Etnometodolo-

15 Pierre Bourdieu, "La dernière instance", a.g.e.

16 Yazarın bu türden bir analizine örnek için bkz. Pierre Bourdieu, Salah Bouhedja, Claire Givry, "Un contrat sous contrainte", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 81, 1990, s. 34-51; ve ayrıca *Les Structures sociales de l'économie*, a.g.e. içinde.

ji genellikle yapısal baskıları görmezden gelir. Örneğin, en azından yapıların mevcudiyeti sezgisine sahip olduğu için her zaman ayrı bir yere koyduğum etnometodologlardan olan Cicourel'in, bir formu doldurmanın ne olduğuna dair çok güzel analizleri vardır.¹⁷ "Bürokrasi" eşittir "form" iken form doldurmak ne demektir, formun anlamı nedir, o formu doldurmanın anlamı nedir, kime hitap etmektedir, bir formu doldurandan ne beklenmektedir, bizzat o formun doldurulması gerektiği fikrine sahip olmak için, bir formun ne olduğuna dair ne bilinmesi gerekmektedir, vb... Öte yandan, form doldurma üzerine yapılmış en incelikli fenomenolojik analiz, formun hakikatine ulaşamaz; çünkü iktidarın ve iktidar tecrübesinin ne olduğunu meydana çıkarmak için bürokrasinin, devletin, yapıların ve aynı zamanda size takdim etmekte olduğum türde modellerin tarihçesini yazmak icap eder. En önemlisi, bürokratik zamansallığın fenomenolojisini icra etmek gayet şık olabilir ama yolu böyle Çin'den geçirmedikten sonra hiçbir yere ulaştırmaz...

Bürokratik Uzamın Oluşumu ve Kamunun İcadı

Başka bir temanın kabataslak tasvirine geçiyorum. Yoğunlaşmış iktidar fikrinden ve onu yeniden bölüştürmeye kadir insanlardan yola çıkarak, yenden bölüştürmenin bizzat kendisinin, yan iktidarlardan biriktirilmesine vesile olabileceğini göstermeye çalışmışım. Tüm bu yersiz ele geçirme etkilerinin gerçekleşeceği bürokratik uzamın oluşumunun betimlenmesi ve inşasına erkenden giriştim. Şimdi yapmaya çalışacağım şey, bu üç noktayı art arda geliştirmek olacak.

İlk olarak, karşılıklı bağımlılık zincirlerinin uzaması meselesi: Başlangıçta kral ve tebaası vardır. (Bu bir şema; hiçbir zaman bu şekilde var olmamıştır, zira iktidar daha en baştan biraz farklılaşmış haldedir [ancak] bir baş [fail] ve sıradan failer olduğu hipotezini kuruyoruz)... O halde başlangıçtaki bu çekirdeğin nasıl ayrıştığına, bağımlılık zincirlerinin nasıl ortaya çıktığına, iktidar alanının peyderpey nasıl oluştuğuna bakmak lazım: Önceden hiç kimenin bulunmadığı yerde, hem işbirliği halinde, hem de hasım olan bir dizi faile rastlanacaktır. (İktidarın kullanılmasında işbirliği halinde; iktidarın tekeli için yaşanacak rekabet ile iktidarın meşru kullanımı veyahut da kendini tek meşru iktidar olarak ileri sürmekten ibaret özel iktidar biçiminin tekeli için yaşanacak rekabette ise hasım: Bu, Parlamento ile kral arasındaki vb. ihtilaf şeklinde vuku bulacaktır). Ağların nasıl genişlediğini ve kudretliler arasındaki ilişkiler meselesinin; taht savaşlarıyla vb. bu farklılaşma lehine nasıl yerleştiğini [incelemek gerekiyor].

İkinci olarak, bir kamunun/kitlenin oluşturulmasına dair müşterek faali-

17 A. Cicourel, *La Sociologie Cognitive*, a.g.e.

yetin, bu ayrışma süreciyle eşzamanlı olarak nasıl hayata geçtiğini; –ki, [bunun ana hatlarını] Konfüçyüs ile bürokratik bir mantığı uzlaştırmaya çalışan Çinli yasa koyucular konusuyla verdim– özel bir mantığa zıt kamusal bir mantığın icâdının nasıl gerçekleştiğini çözümlemeye çalışacağım. Bunun, en zor beşeri icatlardan biri olduğu su götürmez bir gerçektir. Çünkü aynı anda hem, kelimenin naif anlamıyla egoist, münferit çıkarlarla; [hem de] ilkel grup, yani aile vb. aidiyetle çelişen bir şey icat edilmelidir.

Üçüncü olarak, ağların nasıl uzadığını tarif ettikten, kamunun nasıl icat edildiğini tarif ettikten sonra, iktidarın yapısını oluşturan bu ağlardaki farklı konumlara eklemlenmiş olan failleri karşı karşıya getiren ihtilafların mantığının ne olduğunu göstermeye çalışacağım.

Hızlı bir şekilde, (bugün sadece temanın ne olduğunu belirteceğim), devletin teşekkül süreci kısmen, “aileden kopuş”[*défamilisation*] şeklinde tanımlanabilir (yeni bir kelime üretiyorum ama, kolaylık olsun diye). Aile mantığından, ev mantığından çıkıp ne olduğunu tam bilmediğimiz bir başka mantığa gitmektir söz konusu olan. Olanı biteni başka türlü de ifade edebiliriz. Malraux’nun sanat üzerine meşhur başlığı *La Monnaie de l’absolu* [Mutlak Akçesi]’ni bilirsiniz:¹⁸ Sanatın, dinin ikamesi haline geldiğini söylemek ister (Malraux’nun estetik üzerine fikirlerinin çoğu gibi son derece sıradan, kendisinden evvel yüz kere dile getirilmiş bir fikirdi; çok hünerli bir biçimde yönettiği bir tür âlimane ortak duyuydu bu). O halde, kelime oyunu yapmak ister gibi şöyle söyleyebiliriz (ama kelime oyunları lüzumludur, bilgiler tarafından bilgilerin aktarılması için hep kullanılagelmişlerdir, çünkü çok yoğun şekerler gibidirler; uzun zaman emilebilirler ve içlerinde pek çok şey bulunabilir): Devlet, mutlakiyetçiliğin küçük akçesidir; [en büyük] akçe olan kral ile bir grup küçük insan vardır... Bunun önemli bir şema olduğu kanısındayım, zira benim söyleyeceklerimin hedefini özetleyici nitelikte...

Burada söyleyeceklerim devlet literatüründe fevkalade önemsizdir. Fakat beni dinleyen herkes için öyle olup olmadığına emin değilim. Hep “feodali-
teden kopuş” [*défeodalisation*] sürecinden söz edilir. Bu meseleden geçtiğimiz yıl bahsettim ama devletin doğuşunun, “doğal bağlarla”, akrabalık bağlarıyla (akrabalık bağları, hiç şüphesiz toplumsal bağlardır) bir kopuşa ve kana dayanan bir yeniden üretim biçiminden, başta okul olmak üzere kurumlar vasıtasıyla gerçekleşen bir yeniden üretim modeline geçişe eşlik ettiği gerçeği [üzerinde ısrarla durmuştum]. Yani devlet üç çok önemli noktada ailenin karşısındadır. İlk olarak, aileye ilkel bağlılık duygularının yerine formel bağlılıkları geçirir ve akraba kayırmacılığını yok eder. İkinci olarak, doğrudan, aileden verâsetin yerine okul temelli bir yeniden üretimi geçirir. Üçüncü olarak, şeflerin veya alt kademe şeflerin kendi kendilerini tayinleri-

18 André Malraux, *Psychologie de l’art*, C. III, *La Monnaie de l’absolu*, Skira, Cenevre, 1950.

nin veya yerel mercilerce tayinlerinin yerine, merkezî tayini geçirir; tayin iktidarını kendisinde yoğunlaştırır.

Çok hızlı bir biçimde, bu üç sürecin gerçek ve gözlemlenebilir olduğunu göstermek istiyorum. Ne olduklarını ele almak istiyorum, ama aynı zamanda ebedi olduklarını da göstermek niyetindeyim: Aile ve ailevi düşünme şekli hep bizimle, bizzat toplumsal dünyanın işleyişinin mantığındadır. En çok bilineni olduğu için, hemen okul örneğini ele alabiliriz. 19. yüzyılın yanılması, okulla birlikte, liyakat ve yetenek (kelime zaten hayli şüphe uyandırıcı ama bilhassa “liyakat” denirdi)* ile karşı karşıya olunduğu ve dolayısıyla, okulun, ailevi yeniden üretimle göbek bağıını kestiği fikridir. Oysa toplumsal kalıtım ve kuşaklar arasındaki malvarlığı aktarımı, okul vasıtasıyla bazı kayıplarla gerçekleşse de, aslında [bu kayıpların] istatistiksel olarak ihmal edilebilir olduğunu sosyologların çalışmalarından biliyoruz: Şahsi yaşanmışlık ölçeğinde çok büyük ölçekte ve dramatik olsalar da, neticede istatistik anlamda öyle değillerdir.

[Bunu] çok hızlı biçimde belirtiyorum. Çünkü söyleyeceklerim içinde en alelade olanı ve böylelikle, bir dahaki sefere daha hızlı ilerleyebilirim: Corrigan ile Sayer’in, geçen yıl başvurduğum kitabına dayanıyorum:¹⁹ İngiltere’de, aile temelli basit yeniden üretimle devletin dolaylı hâle getirdiği yeniden üretim arasındaki kopuşun nasıl son derece erken hayata geçtiğini ve mesela şerif, kraliyet memuru vb. gibi yerel görevlere tayinin, nasıl 13. veya 14. yüzyıldan itibaren devletçe yerine getirildiğini gösterirler. *Public office* [kamusal görev/memuriyet] veya kamusal mevki çok erken bir dönemde tımdan ve bu konumu işgal edenden ayrılarak, artık kendi umarıyla özdeşleşmiş, vâris bir şahsiyet olmaktan çıkarak atanmış bir krâliyet görevlisi hâline gelir. Başka bir deyişle taht, iktidarı parsellere ayırma ve yerel evrenden [gelen] yerel yöneticiler yerleştirme yolundaki her türlü sürece direnç gösterir. Bu, genel modellerin önemli olduğunu size gösterecek çok merkezî bir örnektir. Adem-i merkezileştirme etrafındaki tüm güncel tartışmalar bu meseleye dokunurlar: Tabanın iktidara yakınlığıyla kazandığımızı, iktidarın evrenselliği bakımından kaybetmez miyiz? Müphemdir bu, süreçler asla kolay değillerdir, çoğunlukla iki yüzleri vardır: Pek çok örnekte, daha az evrensel olan iktidar yönetimi biçimlerine doğru bir gerileme değil midir bu?

Corrigan ile Sayer’in bahsettiği diğer bir süreç: merkezî düzeyden yerel

(*) Yetenek diye karşıladığımız Fransızca *don*, “Tanrı vergisi” anlamını içerir ve dini çağrışımları hayli yüksek bir kelimedir. Bourdieu burada, meselenin bu dini boyutuna dikkat çekmekte. Eğitim sisteminin, aileden getirilen avantajların yerine tanrı vergisi yetenek ve liyakati geçirmesi meselesini, daha doğrusu yanılması Bourdieu, Passeron ile birlikte kaleme aldığı *Vârisler*’de ayrıntılı biçimde inceler: Pierre Bourdieu ve Jean Claude Passeron, *Vârisler: Öğrenciler ve Kültür*, çev. Levent Ünsaldı ve Ashi Sümer, Heretik Yayıncılık, Ankara, 2014 – ç.n.

19 P. Corrigan ve D. Sayer, *The Great Arch*, a.g.e.

düzeye geçiş. Kendi kendini tayin etmemiş olan, doğuştan, miras yoluyla da tayin edilmemiş olan şerif, göreve atanır ve bana kalırsa, analizin en önemli şahsiyetidir. Merkezî düzeyde, hânedan (*household*) demokratik hükümet biçimlerine sistematik geçişi 1530 yılları civarında konumlandıran Corrigan ve Sayer, aristokrasinin askerî niteliğini kaybetmekte olduğu üzerinde dururlar. Fransa'da da aynısı olmuştur: 12. ve 13. yüzyıllardan itibaren, *curia regis* [kralın erkânı, kraliyet divanı] olan merkezî birimin nasıl bölündüğü ortaya konulur ve Büyük Divan'la, hükümet kurullarıyla, adalet kurullarıyla vb. birlikte, yavaş yavaş bir idarenin doğmakta olduğu görülür. Aynı tarihçiler, bu ayrışmaya eşlik eden paralel bir süreç; yani tüm otorite ilişkilerinin evrensele referansla, dolaylı hale getirilmesine vesile olan bir kanunlar bütünü'nün, adli bir uzamın, bir anayasa hukukunun doğuşuna çokça vurgu yaparlar.

Söylemek istediklerim aşağı yukarı böyle. Önümüzdeki sefer, otoritenin bölünmesi sürecini biraz daha net bir şekilde tarif etmeye çalışacağım.

Cumhuriyetin ve Ulusun İnşası

Genel hattı yitirmeyesiniz diye, geçtiğimiz derste sunmakta olduğum düşünceleri [tekrar ele alıyorum]. Size sunduğum, olabildiğince ayrıntılı analizler yoluyla peşinden ağır ağır koştüğüm hedef, kamusal bir iktidarın oluşması meselesi: Tikelliklerden ayrıştırılmış, feodaliteden kopmuş, şahsiyet özelliklerinden azade bir iktidar nasıl oluşmuştur? Böylelikle, hem tarihsel olarak iç içe geçmiş, hem de görece bağımsız iki süreci kavramaya çalışıyorum: Bir yanda “Cumhuriyet” [*République*] kelimesinin taşıdığı bir kamusal [*publique*] gerçekliğin oluşturulma süreci ve ikinci olarak da ulusal bir gerçekliğin oluşturulma süreci. Yıllardır anlattıklarımın “Fransa Cumhuriyeti” formülünün uzun bir tefsiri olduğu söylenebilir. Bu iki gerçeklik nasıl oluşur? Bir yandan bir kısaltma ile yani “FC” ile (“kısaltma” kelimesinin öne mine sonradan döneceğim), bir bayrak ile, Marianne sembolüyle vb. ve şahıslarla (Fransa Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı) sembolize edilen gerçekliklerdir bunlar. Bu gerçeklikler bütünü, son derece karmaşık bir tarihsel faaliyetin ürünüdür.

Öncelikle Cumhuriyet’in kuruluşu üzerinde duracağım. İkinci olarak (ve daha hızlı gideceğim çünkü hem anlamasının hem de aktarmasının daha kolay olduğunu düşünüyorum) millet/ulus fikrinin nasıl inşa edildiğini, milletin ve onun vasıtasıyla milliyetçiliğin nasıl üretildiğini ve yeniden üretildiğini göstermeye çalışacağım. Bu iki sürecin birbirleriyle ilişkilendirilmesinin ortaya serdiği siyasi veya felsefi meselelerden biri, aralarındaki bağlantının gerekliliği meselesidir: Millet olmadan Cumhuriyet olur mu? Bir anlamda,

hem dünyalığını, hem de ahretliğini yapabilir miyiz? Devletle gelen evrensellüğün faydalarından istifade ederken, kayıplarından kaçınmak; tikelleşmenin, millileşmenin ve milliyetçileşmenin, kamusal şeylerin ve devletin inşasından tarihsel olarak ayrılamaz olan maliyetlerine maruz kalmamak mümkün müdür?

Açıkça normatif bir yerde konumlanmak istersek, feodalizmden mutlakiyetçiliğe geçiş, daha üst düzeyde bir evrenselleşme derecesine erişim olarak tanımlanabilir; yani evrensel [alanında] bir ilerlemedir. Ancak bu ilerlemeye hem nesnel toplumsal yapılarda, hem de zihinlerde bir millet inşası eşlik eder. Daha önce birkaç kez söylediğim gibi, kamunun inşasına, neredeyse engellenemez bir biçimde (en azından tarihsel olarak doğrulanmış örneklerde), kamunun özel tarafından temellükü eşlik eder. Kamusalı temellük eden, malvarlığına dönüştüren mâlikler vardır (bugün devlet soyluları diye adlandırdıklarım). İki sürecin birbirlerine eklemlendikleri yerin bu nokta olduğu hipotezini, vakti gelince dönmek üzere ileri sürüyorum. Devlette evrensel veya evrenselci olanın milliyetçiliğe sapması, kamusalın özel tarafından temellükü vasıtasıyla gerçekleşmez mi diye sorulabilir. Milliyetçiliklerin taşıyıcıları, çoğunlukla, kamusal olanın temellükünde özel çıkarları olanlar değil midir? Bu konudan, *Les Communautés imaginaires* [Hayali Cemaatler]¹ başlıklı önemli bir kitap vesilesiyle tekrar bahsedeceğim.

Milliyetçi hareketlerin toplumsal esasını, sıklıkla küçük kültürel sermaye taşıyıcılarının, sözlük yazarlarının, dilbilgisi yazarlarının oluşturduğu ispatlanmıştır. Bu önemli, çünkü aynı zamanda, milletler ve milliyetçilikler üzerine yazarlar da küçük kültürel sermaye taşıyıcılarıdır ve kendilerini tarihsel betimlemelerin dışarısında bırakmaları ve dolayısıyla, evrensellik iddiası taşıyan inşâ türlerinde, bazılarının tikel çıkarlarının bulunmuş olduğunu en nihayetinde unutmamız hiç de tesadüf değildir. Nereye varmak istediğimi görebilesiniz diye sormak istediğim soru buydu. Varmak istediğim yer bununla belirlenmiş diye değil; o zaman analizime dair yanlış bir bakış edinirdiniz diye düşünüyorum. Şimdilik, kamusal dedikimiz; saatlerce sürecektir analizler gerektiren ve kısmen aşikâr hale gelmiş olan, sorgulanmadan doğmuş gibi kabul edilen (disertasyon konusu olarak “Fransa Cumhuriyeti” verilse ne elde edilirdi bilmiyorum ama şu anlattıklarım olmayacağı kesin) bu gerçekliklerin fevkalade zor oluşumlarını inceleyeceğim. Aslına bakarsanız size, ikinciye daha sonraya saklayarak, şimdilik ilkinin incelemeye çalıştığım iki süreç bulunduğunu göstermek istiyorum.

1 Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, Londra, 1983 (*Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. Iskender Savaşır, Metis Yayınları, 1993).

Bir İngiliz Anayasa Hukuku İncelemesi İşliğinde Kamunun Oluşturulması

Şimdi, hayli ayrıntılı bir tasvire girmek için gayret göstereceğim: Geçen hafta, Çin tarihi yapıyordum, bu hafta İngiliz anayasa hukuku yapıyorum. (Görürsünüz değil mi, sosyoloğun kibrinin sınırı yok...) Bunu söylüyorum ki, ne derece kaygan bir zeminde yürüdüğümü bilersiniz: Size bahsedeceğim meselelere yıllarını vermiş uzmanlar olduğunu biliyorum... İhtiyatsız laflar etme riskini taşıyorum ama temel aldığım metinlerden çıkardığım analizin sağlam olduğu kanaatindeyim. Bazı istisnai ufak hatalara rastlanabilir, çünkü örneğin dayandığım kaynaklar, araştırmanın son hâli olmayabilirler.

(Parantez: Yeni araştırmaların üstünü örttüğü, unuttuğu şeyleri eski yazarların bizlere göstermesine sıkça rastlanılır; en azından benim incelediğim, kendimi görece hâkim hissettiğim alanlarda bu böyledir. [Bu eski yazarlar] günümüzde çözülmüş olduğu varsayılan meseleleri yeniden su yüzüne çıkarırlar; en azından bana, bu vakada böyleymiş gibi geliyor ama tam olarak emin değilim.) Bir bürokratik alanın; idari alanın nasıl tedricen teşekkül ettiğini, kralın elinde toplanmış olan bu iktidarın nasıl tedricen bölündüğünü ve hem denetim hem de vekâlet anlamlarıyla, karmaşık bağlantılarla birbirlerine bağlı failer bürokrasisine başlangıç teşkil eden bu karşılıklı bağımlılık ağının nasıl oluştuğunu göstermeye çalışacağım. Bu sürecin, yani özerk alanların teşekkülünün ana hatlarını tarif edebilirim (ve bir dahaki sefere yapacağım bunu); hukukçuların [bağımsızlıklarını kazandıkları] süreç olan, Kilise'nin devletten veya devletin Kilise'den ayrılma süreci tarif edilebilir vb.).

Bugün size, yavaş yavaş, bir yandan yorumlayarak bana önemli görünen iki kısmı aldığım, son şekilde sıkıcı bir İngiliz anayasa hukuku incelemesi kitabını okuyacağım. Önce referansı vereyim: Bahsettiğim yazarın adı F.W. Maitland.² Kitap, kanonik bir inceleme olan, Maitland'ın verdiği bir anayasa tarihi dersinin yeniden basımı. İki yönetici türünün, kralın evi[nin] hane-dan tarzı yöneticileri ile bürokratik yöneticilerin farklılaşma sürecinin tasvi-riyle başlayacağım: Maitland bunu ayrıntılı biçimde tasvir ediyor ve ben de ağır ağır gideceğim, zirâ baştan savma karşıtılıklarla yetinmenin önüne geç-mek için bunun önemli olduğu kanısındayım. İki yeniden üretim biçimini karşı karşıya koyduğum hatırlınızdadır: yeniden üretimini kan bağı yoluyla gerçekleştiren insanlar ve bürokratik aracılıkla gerçekleştirenler. Maitland'ın [meselesi], "yüksek devlet görevlileri" diye adlandırdığı kişilerin ortaya çıkışını tasvir etmektir. Bu türden resmî şahsiyetler her daim var olmuştur. Ayrıca Maitland, bu yüksek görevlilerin her birini tek tek ele almanın ilginç olacağını söyler; ama buna vaktim yok. Eski zamanlarda, başlıca görevliler, kra-

2 F. W. Maitland, *The Constitutional History of England*, a.g.e.

lin evinin görevlileriydi: *steward* (idareci, kâhya), *butler* (baş uşak), evin aşçıbaşı, mâbeyinci, *marshall* (mareşal) vb. Bu insanların faaliyet alanı kademeli bir biçimde, kralın evinin dışına yayılır. Ve kraliyetin en büyük adamları, başlangıçta “evcil” denilebilecek konumlara sahip olmaktan gurur duyarlar. Evcil sıklıkla “kulluk eden” kabul edilir. [Maitland], Germen İmparatorluğu’ndan bir dizi örnek de verir: Ren Palatin Kontu *steward*; Saksonya Dükü *marshall*, Bohemya Kralı *cup-bearer* [saki] idi (mabeyinci, saki olan Brandenburg Margravı idi)... Başka bir ifadeyle, en büyükler kulluk mahiyetindeki işlevleri yerine getiriyor olabilirlerdi ve [Maitland] tüm bu işlerin miras yoluyla geçtiği noktasını vurgular. Leicester evinde baş kâhyalık konumu, miras yoluyla aktarılırdı; komutanlık mesleği bir aileye aitti vb.: Yani görevler bir soya tahsis edilmişlerdi.

Tam bu noktada konu ilginç hale gelmeye başlıyor: “Ancak İngiltere’de, miras yoluyla devredilir hâle gelen mevkilerin siyasi açıdan yavaş yavaş önemsizleşmeye başladığını genel kaide olarak ortaya koyabiliriz” [diye yazıyor Maitland].³ Başka türlü söylersek, soya göre yeniden üretim yerini ağır ağır, bir başkasına bırakmaktadır. [Bu atıflar] önemsiz hâle gelirler, şov, gösteriş ve merasim konumları haline gelirler. Başka bir deyişle, bu görevler sembolik olanın safına gönderilir. Bu fevkalade önemli bir nokta, zirâ bu konumları işgal edenler ücret almazlar; sembolîğin, merasim sanatsallığının tarafındadırlar. Maitland buna örnekler verir. Günümüzde aristokratlar ekseriyetle diplomat veya televizyon programcısıdır; şov tarafındadırlar ve bu hiç tesadüf değildir. Merâsimlerin, törenselliğin, kraliyetin sembolik sermayesinin muhafazası [faaliyetinin] tarafındadırlar. Sembolik olanın tarafındalar demek, önemsiz hâle gelirler demek değildir; bu, yazarın hatasıdır. Sembolik olanın hiçbir şey olmadığını düşündüren faydacı bir önyargı... Sembolik bir para söz konusu olduğunda “bu sembolik” denir, bunun maliyetinin olmadığı, yani kıymetsiz olduğu düşünülür. Aslına bakarsanız sembolîğin maliyeti de vardır, karşılığı da. Bedellerinin sembolik olarak ödenmesi, tabiri caizse “öpücükle” ödenmesi önemli olmadıkları anlamına gelmez, bilakis... İngiliz kraliyetinin özel konumu üzerinde hayli durmuş, Japonya karşılaştırmasını da yapmıştım; ikisi de, sembolîğin yönetiminin, müşterek varlıkların ve devletin yönetiminin önemli bir boyutunu oluşturduğu toplumlardır. Yani kademeli olarak, merasimlerde sergilenen şahsiyetler haline gelirler; içlerinden bazıları, bilhassa taç giyme törenlerinde veya şatafatlı gösterilerde, şölenlerde *ad hoc* görevler alır. Maitland bir örnek verir: Denklerince seçilen bir lord [*peer*], bu, miras yoluyla alman sembolik sermayeyi elinde tutanların ileri gelenlerinden bir şahıs olmalıdır.

En ilginç, bu yüksek mevkilerin salt onursal olmasıdır. Bir kez daha,

3 A.g.e., s. 391.

“onursal” veya “sâfi onursal” demek, “yedek kulübesine atılmış” demek değildir; işlevin teknik kısmını artık yerine getirmiyorlar demektir ve dolayısıyla işlev ikiye çıkarılmalıdır: Tüm bu insanların işini başkaları yapar. “İnanılmaz, başkalarının yapması gerekeni yapması için para alan insanlar var, israf bu” şeklinde, saçma sapan faydacı bir vizyonla yetinmek yerine, daha karmaşık bir düzeyde son derece işlevsel bir şeyin vuku bulmakta olduğunu görüyoruz. [Maitland] örnekler verir: hiçbir şey yapmayan ve hiçbir şey kazandırmayan yüksek mabeyincinin yanında, kraliyet hânesinde görevleri olan ve para kazanan, maaşlı bir *Lord High Chamberlain** vardır. Yazar başka örnekler de verir.

Yani bir yanda karşılıksız, sembolik, saf, çıkarsız, asil (hepsi de “asil” anlamına gelen kelimeler) ve öte yanda ise kelimenin aşağılayıcı anlamıyla evcil olan; maaş alan, parayla tutulmuş (umutsuzca bu kelimeyi, *mercenaire*’i arıyordum) olan ve teknik işlevleri gerçek anlamda yerine getirenler. Maitland, bu tasviri yaptıktan sonra devam eder: Bu yüksek mevkileri ellerinde tutanların yanında, yavaş yavaş başka türden makam sahipleri ortaya çıkmaya başlar, ama bunlar mirasla aktarılan makamlar değildir. Bunlardan biri *capitalis justitiarius Angliae*’dir, bunu nasıl tercüme edeceğimi bilmiyorum.⁴ Miras yoluyla değil atamayla göreve gelen ilk memurdur. Aynı şekilde, ötekilerinin karşısında, adının ve unvanının başına her zaman Lord unvanı koyulan iki en eski yüksek memur (Şansölye ve Kraliyet hazinesinin lordu), ilk iki yüksek memurdur. Başka örnekler de verir: Tudorlar döneminde, onursal şahsiyetlerin yerlerini alan, onların işlerini yapan veyahut da ikisinin arasına yerleşen kişilerin, yavaş yavaş ortaya çıkmakta olduğunu görürüz; mesela kralla şansölyesinin arasına yerleşen güvenilir adamların, ketum âlimlerin ortaya çıkışına şahit oluruz. Mesela, Kraliyet Mührü Muhafızı bir lord vardır: Kralın özel mühür muhafızı. Kral vardır, şansölye vardır ve ikisinin arasında, kralın mührünü muhafaza eden kişi vardır. Ardından –zamana yayılacaktır bu–, kralla kralın özel muhafızı arasında, kralın kâtibi diye adlandırılan bir başka şahıs konumlanır. 1601 yılında –evet, çok uzun, 12. yüzyılda başlamıştım–, bu şahıs, devletin baş kâtibi hâline gelir. Şansölye tarafında da aynısını görürüz (devam edilebilir): Aynı sürece göre devlet kâtiplerinin/bakanların ortaya çıkışını görürüz. Yani şöyle: İki A ve B noktasının olduğu bir süreçle karşı karşıyayızdır; ardından ikisinin arasına yarım değerinde sayılacak bir başka nokta koyulur; ardından bir çeyrek, sonra sekizde bir ve bu böyle devam eder... Yani, bazı işlevleri yerine getirmekle; söz konusu görevin başlangıçtaki resmî sahiplerinin bizzat kendilerinin yapmaları gere-

(*) Başmabeyinci Lord, İngiliz Kraliyeti’nde hâlâ mevcut olan bir makam – ç.n.

4 A.g.e.s. 392. *Capitalis justitiarius* İngiltere’de, kralın yargıçlarının birincisidir. Yüksek Temyiz Mahkemesi’nin Başkanı olarak, kralın yokluğunda kraliyetin muhafızıdır.

ken işlevleri yerine getirmekle açık olarak görevlendirilmiş veya vekil kılınmış aracı şahısların müdahil olmasıyla gitgide sürekli hâle gelen bir dizi süreksiz nokta vardır.

Ayrıntılı bir şekilde okunmayı hak ederdi bu kitap ama geçiyorum. Önemli olan, görevlendirilmiş bu hizmetlilerin, hukukun teminatı altında olmaları ve hukuken sorumlu olmalarıdır: *Common Law*'a* tâbidirler, ki bu, diğerleri için geçerli değildir; onlar müşterek hukuka tâbidirler ve yasal güçleri vardır. Başka bir deyişle, bürokratikleşme yönündeki ilerlemeye yasallaşma yönündeki ilerleme eşlik eder: Her *commissioning* edimine, görevlendirilen hangi kurallara göre görevlendiriliyorsa eğer, o kuralların bir izahatı eşlik eder. Dolayısıyla işlev veya görev hukuki olarak oluşur ve görevin tanımlanması gerçekleştirilir: "Bunu ve sadece bunu yapacak ama bunu yapmaya ve tam olarak yapmaya mecbur olacak..." Yani bir ele alış ve bir izah vardır.

Hanedan mantığında olduğumuz müddetçe, müphemlik, tabiatıyla kuraldır. Soyluların bürokratik katılığa tahammülü yoktur; müphemi, belirsizi, sembolîği tercih ederler (sembolik, bizim toplumumuzda, entelektüellerde devam etmektedir; burada söylediğim her şey entelektüel alan için geçerlidir). Görevliyi bağlayan bu hak, görev vereni de bağlar: Kral kendisi de, krallık erkini vekilen tatbik etmekle yükümlü olanlarla bir araya geldiği ilişkilerin kanunlaştırılması vasıtasıyla, yavaş yavaş hukukla sarmalanır. Diyelim ki kraliçe, birine belli bir miktar para tahsis etmek istesin: Kraliyet Hazinesi'nden para çıkarmak ve Maliye Şansölyesi'yle muhatap olmak gerekir. Nasıl ilerlenmeli? Öncelikle, paranın açık bir şekilde çıkması ve çıkışın teminat altına alınması gerekir; yani bu çıkış için teminat lazımdır: Kralın sözü yeterli gelmemeye başlamıştır. Birinin, paranın çıkışının kurallara göre yapıldığını teminat altına alması gerekir. Bu şahsın verdiği teminat kendi kendine yetmeyeceğine göre, bizzat teminat bir mühürle teminat altına alınmalıdır: büyük mühür veya özel mühür. Kralın sözlü talimatı artık yeterli değildir. Bir yoksula yüz Frank vermek için birinin teminat vermesi, teminatı verenin de bir mühürle teminat altına alınması gerekmektedir. Bizzat bu mühür de, mühür kâtibince tasdik edilmelidir. Yani büyük mühür lazımdır; ama aynı zamanda büyük mührü kefil olan küçük mühür lazımdır... Bu operasyonu (Kralın hazinesinden para çıkarmak) [gerçekleştirmek için], yavaş yavaş, salt bu basit konuya yönelik bir yığın kanun ortaya çıkar ve gelişir. Bazı amaçlar için, büyük mühür zorunluydu; bazı başkaları için özel mühür yeterliydi. Başkaları için, kâtibin muhafaza ettiği kaşe gerekliydi. Bazı durumlarda kralın sözlü talimatı yeterliydi (mesela, Parlamento'yu ağzından çıkan bir kelimeyle dağıtabilir) ama çoğu durumda işlemler, talimatlar son derece karmaşık belli bazı şartlar altında, mesela mühür denilen bu hü-

(*) Tam olarak müşterek hukuk demektir - ç.n.

kümet aygıtları sayesinde tesirli olabiliyordu.⁵ Bu mesele üzerine, Kantorowicz'in modern bürokratik yapıların, kilise zümreleri modeli temelinde ortaya çıkışına ilişkin teorisi çevresinde yaptığım en eski derslerimden birine [atuf yapılabilir].⁶ Kantorowicz zümrelerin, tarihsel olarak, *sigillum authenticum* diye adlandırdığı şeye, yani sahihliği onaylayabilen sahih mührü göbekten bağlı olduğu gerçeğini vurgular; bir edim/işlem, ancak mührü taşıdığında devlet edimi/işlemi olur. Son olarak mühür, yani *sigillum* aynı zamanda kısaltmadır [*sigle*]: Mesela mühür veya "FC" kısaltması, devletin tüm gerçekliğini içine sıkıştıran ve [aksi takdirde] kaçık bir kralın bir çılgınlığı olabilecek olan bir özel düzlemi dönüştüren sihirli damgalar olarak görülebilir –bu önemli, tarihçiler hayli eğilmişlerdir bu noktaya. Kral kaçık veya zayıf veya kadınlarca manipüle ediliyor olabilir. Çinliler bu meseleyle saplantı derecesinde alakadardı: Sorumsuz bir kralla ne yapmalı?–. Ödeme emri hukuki edimi, ancak mühürlendiği takdirde yasal, resmî ve devlete ait hâle gelir. Bu mühür sihirli gücünü nereden alır? Bir diploma için de aynı şeyin geçerli olduğu gerçektir; imza yoksa eğer, diploma geçerli değildir ve itiraz hakkı vardır vb. O halde *sigillum* otoritesini nereden alır?

Mauss'un büyüye dair ortaya koyduğuyla benzeşen bir meseledir; eğer "Büyü Üzerine Deneme"yi⁷ okumadıysanız, kesinlikle zorunlu bir okuma. Mauss bu denemede, büyücünün nasıl olup da büyülü olduğunu ve esasen büyücü olarak kabul edilmesi vasıtasıyla nasıl etkili olduğunu sorgular. Kullandığı araçlar mıdır, mühür müdür, su kaynağı arayıcısının çubuğu mudur, öteki büyücüler midir? Bir dizi sorular sorar ve sonunda, büyücünün büyülü etkisinin, büyücünün, diğer büyücülerin, büyü aletlerinin ve büyücüye gücünü tevdi eden ve bu suretle var olmasına katkıda bulunan inanışlarının içerisinde yer aldığı evrenin bütünü olduğunu söyler... Devlet için de aynı-sı geçerlidir: Nasıl oluyor da mühür, *sigillum authenticum*, adlandırma/atama işlemi vasıtasıyla, mesela sıradan birini profesöre dönüştürebilen bu büyülü güce sahip oluyor? Mührü, kendi tezâhürü olacak, *sigillum*'da vücut bulacak olan, tam da bu son derece karmaşık ağıdır.

Mekanizmanın bir yönünü [anlattım] ama bundan çok daha karmaşık. Başlangıçta, bu iki zıt kategori vardır: Bunların zıt, rakip, ihtilaf hâlindeki ve kralın birbirlerine karşı oynayabileceği vb. iki tahakküm esası olduğunu ortaya koyarak, kralın eviyle memurlar arasındaki karşıtlık üzerinde ısrarla durmuştum. Bunun doğmakta olan tüm devlet sistemlerinde bulabileceği-

5 A.g.e., s. 394.

6 E. Kantorowicz, *Les Deux Corps du roi*, a.g.e., s. 145-172.

7 Marcel Mauss, "Esquisse d'une théorie générale de la magie", *L'Année sociologique*, 1902-1903, yeniden basıldığı yer, *Sociologie et anthropologie*, PUF, Paris, 1950, s. 1-141 (*Sosyoloji ve Antropoloji*, çev. Özcan Doğan, Doğu-Batı Yayınları, 2005).

miz bir sabit olduğu kanısındaım. Bugün, iki iktidarın, bir kısmının sembolik olanın tarafına, öteki kısmının teknik tarafına gönderilmek suretiyle nasıl yavaş yavaş ayrıştığını göstermeye çalışacağım. Ancak Maitland'ın es geçtiği nokta, bölünmenin mutlak bir ayrılmayı gerekli kılmadığıdır: Bu süreci, hanedan erkinin, bürokratik erk lehine ağır ağır yok olması olarak tasvir etmek safça olur. En azından İngiltere örneğinde iki erk, birbirlerini tamamlayıcı bir zıtlık içerisinde işlemeye devam eder. Ve Cumhurbaşkanı'na dönerssek, bana göre bizim toplumlarımızda Cumhurbaşkanı, iki çizgiyi birleştiren, aynı anda hem teknik hem de sembolik bir şahsiyettir.

Kraliyet Mühürlerinin Kullanımı: Teminat Zincirleri

Şimdi, Maitland'ın tasvir ettiği bu sürecin ikinci boyutuna geliyorum; göz atmak isteyenler için, ilgili sayfaları verebilirim, çünkü üzerinden geçmekle yetiniyorum: Şimdi söylediklerim için sayfa 390-95. Size şimdi anlatacaklarım ise, aynı kitabın 202-3. sayfalarında yer alan, “Kraliyet mühürleri doktrini” başlığını taşıyan bir bölüme atıf. Söz konusu bölüm kral ile danışmanı arasındaki ilişkileri konu alır. Ancak bunlar, kralla Parlamento arasındaki ilişkilerde de rastlayacağımız türden ilişkilerdir. Kralın danışmanlar üzerinde tatbik edebileceği erk ile danışmanların kral üzerinde tatbik edebilecekleri nelerdir? [Maitland] genel bir meseleyi ortaya koyar: Başlangıçta, bir danışmanın tatbik edebileceği erk sadece kralın erkidir; o, basit bir vekildir ve sonuç olarak (bunu daha sonra dile getireceğim), İngiltere ve Fransa'da, kralla Parlamentolar arasındaki mücadele tam bu noktayla ilgilidir. Parlamentolar kralın kolu olmaktan, kralın iradesinin ifadesi olmaktan mı ibarettir? Kralın karşısında görece bir özerkliğe sahip midirler? Bizzat kralın devrettiği bu otoriteyi kralla karşı kullanabilirler mi? Başlangıçta Parlamento, sadece kralın devrettiği bir güce sahipti ve her bir danışmanın tatbik edebileceği erkler de sadece ve sadece kralın erkleriydi. Maitland, bu teorik esasın, kraliyet mühürlerinin kullanımında kendi sınırına ulaştığını yazıyor ve daha sonra, kraliyet mühürlerinin kullanımının nasıl ağır ağır, kralın iktidarına sınırlama getirdiğini anlatıyor. Bu aynı zamanda, benim de tasvir etmek istediğim bir farklılaşmadır.

İlk iş: bir önceki metinde bahsettiğim sorumlular zincirinin ortaya çıkışı. Normandiya Kralları'ndan günümüze dek, kraliyet iradesi kendisini vesikalarla, hukuki belgelerle, ruhsatlarla [*lettre patent*, yani açık mektup – ç.n.], kapalı mektuplarla vb.; her biri kraliyet mührünü taşıyan pek çok işlemle ifade ederdi. Kralın büyük mührü, baş kâtip ve tüm bölgeler için devlet bakanı konumundaki şansölyeye emanetti. Orta Çağ'ın sonuna doğru ve Tudorlara dek, şansöyle kralın başbakanıdır. Onun önde gelen rolünü sembo-

lize eden, kraliyet mührünü elinde tutmasıdır. Yavaş yavaş, büyük kraliyet mührünün yanında başka mühürlerin ortaya çıkışına şahit oluruz. Şansölyenin, bilhassa da hukuk alanında yapması gereken o kadar farklı işler vardır (mesela yargıçlık görevini yerine getirmek zorundadır), bürokrasinin günlük rutini onu öylesine içine çekmiştir ki, doğrudan doğruya kralla alakalı meselelerde özel bir mühürdarın ortaya çıktığını görürüz. Az evvel ondan bahsettim: Kral, özel mühür altında şansölyeye talimatlar verir ve bu talimatlar, büyük mührün kullanımına ilişkindir. Bu, araya giren aracı bir noktadır nitekim. Bu özel mühür bir görevliye, bir memura; özel mührün muhafızına emanet edilir. Daha sona zamanla [bu muhafız için de bir sekreter gerekir] ve ona “devlet bakanı” denir. Böylelikle yerleşen nihai duruma, rutine varırız; birbirlerini takip eden işlemlerin, büyük zincirin şeması çizilebilir.

(Lovejoy'un, *La Grande Chaîne de l'Être* [Varlığın Uzun Zinciri] başlığını taşıyan meşhur düşünce tarihi kitabı için ufak bir parantez açıyorum.⁸ Bu şahane kitap, birbirlerinden çok farklı eserlerde (Platon'un, Plotinos'un-ki-lerden Shakespeare'e kadar, yani her türden yazarın) “türümcü” [*émanatiste*] olarak adlandırılabilir aynı vizyonun bulunduğunu gösterir. Yukarıda Tanrı veya Gök vardır ve tüm yaratıklar, bu üst ve tamamlanmış formun alçalmış/bozulmuş formlarıdır. Kralla bir benzerlik vardır elbette ve bu önemlidir. Çünkü anlatmakta olduğum bu süreç, belki de zihni bir yapıdır. Nitekim metinlerde rastladığımız meşhur uzun varlık zinciri hem metafizik hem de politik temellere sahip olabilirdi, bu duruma sıklıkla rastlanır. Başka bir deyişle, varlık zinciri politik bir ontoloji olabilir. Burada tasvir ettiğim, zirvesinde kralın bulunduğu uzun varlık zinciridir; daha sonra, alçala alçala/bozula bozula küçük icracıya kadar varır. Bu metaforun, bürokratik toplumların tüm insanların bilinç dışında var olduğunu düşünüyorum. Modelle icra arasındaki ilişkilere dair bu anlayış, hepimizin bilinç dışında hazır ve nazırdır. Mesela, –size büsbütün tuhaf görüneceğim ama, işimin getirdiği özgürlükleri kullanıyorum, o kadar– bana öyle geliyor ki, tüm dilbilim teorisi, yapısalcılık vb., bütünüyle model ile icra, dil ile söz (söz salt dilin icrası olarak) arasındaki karşıtlığa dayanmasına rağmen, bu kadar rahatlıkla kabul gördüyse eğer, belki de, bize büyük varlık zincirini kabul ettiren bir bürokratik bilinç dışı olduğu içindir. Bu teori/pratik modelinin pek çok alanda var olduğunu ve yüz kere ifade ettiğim gibi, bürokratik yapıların araştırılmasının, bilinç dışının değilmesi olduğunu düşünüyorum. Parantezi kapatıyorum.)

Sonuçta elde şöyle bir şey vardır: Gündelik bir rutin yerleşir, belgeler imzalanır. Önce kralın sözü gelir ancak ciddiyseniz eğer, bir talimat kâğıda dökülür, kral tarafından imzalanır, kralın kâtibi de talimata yan imzasını atar. Kra-

8 Arthur Oncken Lovejoy, *The Great Chain of Being. A Study of the History of an Idea*, Harvard University Press, Cambridge, 1936.

lin kâtibidir o. Bu, kralın imzaladığı ve ardından yan imzanın atıldığı ilk düzeydir. Metin, ardından özel mühür muhafızınca imzalanır ve ilgili işlemler, sıra kendisine geldiğinde krâliyetin büyük mührünü basan şansölye için talimatlardır; o andan itibaren, gerçekten de onaylanmış bir işlem hâline gelir. Maitland'ın metnine dönüyorum çünkü bu delegasyon edimlerinde, son derece önemli bir şey vuku bulur. İktidar bölünür (geçen sefer yaptığım o kötü söz oyunudur bu. Mutlakîyetçiliğin küçük akçesi). İktidar parçalanır, ona şüphe yok ama sırf o değil. Kanonistleri her daim meşgul etmiş olan deli kral meselesine geliyoruz tekrar: Yan imzasını atan kişi denetler ve bizzat kral, yan imza atan tarafından denetlenir; eğer kral saçmalamışsa, yan imza atan o saçmalığı üstlenmiş olur ve krala hatasını bildirmemekten ötürü suçlu hâle gelir. Bu yan imza uygulaması bu şekilde, krâliyet işlemleri üzerinde belli bir vekâlet sorumluluğunu ortaya çıkarmış olur. Bu fevkalade bir şeydir çünkü sorumlu, kralın muhtemel sorumsuzluğunu tahayyül etmiş olur. Basitçe krâliyet otoritesinin paylaşımı değil, delege edilmiş bir otoritenin inşasıdır söz konusu olan ve bu delege edilmiş otorite, kendisine delege edene karşı kullanılır. Her bir işlem, ancak yan imza atıldığında geçerli hâle gelir ve her bir düzeyde, yan imza atan, yan imzasıyla, kralın bu iradesine müdahil olduğunun teminatını vermiş olur. [...] Görevlendirilen kişi müdahil olur, müdahil olan müdahil olur; biraz bayağı bir ifadeyle, "ıslanır" Bürokrasi şemsiyeler açar denildiğinde anlamaya başlarız: Yan imzasını atan bürokrat denetler ve müdahil olur, aynı zamanda da kendini ortaya koyar. Maitland'a başvuruyorum: Bu rutinin bâki kılınması bakanların işine gelir; yan imza atmaktan memnundurlar. Ama yan imza atan onları koruduğu için kendilerine yan imza atılmasından da memnundurlar; zirâ kralın edimleri yüzünden töhmet altında kalmaktan korkarlar: başlangıçta, söz konusu olan krâliyet edimleri olduğu için ellerinde kanıt olmamasından, sonraysa en son sorumlu olmaktan. Başka bir deyişle, hem yukarı doğru hem aşağı doğru teminat isterler.

[Devam etmeye] cesaret edemiyorum çünkü yerimde saydığımı düşündüğünüze şüphe yok, oysa bence çok hızlı gidiyorum... Esasında, bürokratik işlemlerin bir tür tarihsel fenomenolojisini yapmaya çalışıyorum: Eğer size bir duygu analizi yapıyor olsaydım, yerimde saymamı, ağır ilerlememi normal bulurdunuz ama fevkalade karmaşık olan ve aynen şuna ya da buna dair yaşanmış tecrübeler gibi aleladeleşmeyle, izahtan varesteymiş gibi gelmeyle gölgelenen siyasi ve hukuki şeylerde buna pek alışkın değiliz. Bu türden bir alıştırmamızın, bir sertifikayı imzalamakta olan bir doktor karşısında duymamız gereken şaşkınlığı yeniden tesis etmek için önemli olduğu kanısındayım: Bu analizin olması gerektiği yere yerleştirdiği; eğer ki işliyorsa, herkesin onda çıkarı olduğu gerçeğidir; [...] Güçten kaybettığımızı, güvenlikte, iktidarın teminat altına alınmasında kazanırız.

Çok hızlı bir şekilde devam ediyorum. Yani karşımızda şansölye ve tüm delegeler, tüm bakanlar bulunuyor – *ministerium* vekil demektir. Kantorowicz'deki başka bir temadır bu: *mysterium*, *ministerium*. Kantorowicz, kanonistlerde de aynı kelimenin olduğunu gösterir; kelimelerle oynar: “vekâletin esrarı” [*mystère du ministère*].⁹ Aslında bu tam da tasvir etmekte olduğum şeydir: Birinin, kendine ait olmayan bir iktidarı tatbik etmesi anlamında vekâlet, ki memurun esrarı budur (memurun esrarı tam olarak delegasyondur). Memur, iktidarda kaybettiğini iktidarın tatbikinde güvence olarak ve iktidarın daha sonraki sorgulanmalarına karşı bir teminat olarak kazanır; yani ortada bir çıkar vardır. Şansölye, teminat olarak takdim edebileceği, özel mührü taşıyan bir belge olmadıkça korkar ve mührü basmakta tereddüt eder. Diğer kelime, yani “teminat” [*garantie*] çok önemlidir: *warrant*; yan imzasını atacağı işlemin geçerliliğine dair fiili bir teminat [lazımdır ona]. Devletçe teminat altına alınmış bir şeyin teminatını vermektedir. Teminatını verdiği şeyin teminatı verilmişse eğer, teminatı çok daha gönül rahatlığıyla veririm. Bir diploma almak için başvurduğunuzda sizden bir önceki diplomanızı sunmanız istenir. Bence bürokrasi eleştirisinin tasvir ettiklerinin temelini görüyoruz (her zaman oduğu gibi, sıradan eleştiri önemli şeylere dokunur ama onları iyice gölgeleyecek şekilde dokunur). “Bürokratlar birbirlerini koruyor”, “Bürokratlar şemsiyeleri açıyor” vb. denir; bu, en basit bürokrasi eleştirisidir ve hiçbir anlamı yoktur. Çünkü [eğer] hal böyleyse [bunun] tesadüf olmadığı unutulmuştur: Bu, fevkalade işlevleri yerine getirmektedir ve yapacak başka bir şey olmadığını anlamak için, sürecin mantığının bütününde konumlanmak yeterlidir.

O halde şansölye, küçük mührü, yani teminat olarak ortaya koyabileceği özel mührü taşımayan belgeleri mühürlemekten ürker. Özel mühür muhafızı, kralın kâtabin teminat verdiği krallık imzasını alma kaygısını güder. Kralın da işine gelen bir düzenlemedir bu: Genel olarak herkes için iyidir ve bu çok önemli bir noktadır. Toplumsal mekanizma genel olarak böyle işler: Herkesin ve çoğunlukla tahakküm altındakilerin de bir şekilde işine gelir. Bu çoğunlukla unutilan bir vurgudur. (Bu, işlevselcilik yapmanın gerekli olduğu anlamına gelmez, demediğim şeyleri söyletmeyin bana, ama bunu düşünecek olanlar var, o yüzden söylemek mecburiyetindeyim.) Kral açısından da iyidir çünkü faydalı bir düzenlemedir: Kralın çıkarlarını düşünmek memurların görevidir; kralın çıkarlarını benimsemek onların da çıkarıdır (hatta kamu hizmetlerinin, devletin çıkarlarını [da diyebiliriz]); kralın me-

9 P. Bourdieu'nün, daha sonra yayımladığı bir makalenin başlığıdır bu: “Le mystère du ministère: Des volontés particulières à la “volonté générale”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 140, 2001, s. 7-11. Bu tema ayrıca, *Ce que parler veut dire*'de de ele alınmıştır. Ayrıca bkz. *Langage et pouvoir symbolique*, a.g.e.

selelerinin ne halde olduğunu bilmek çıkarlarıdır. Üstelik kralın işleri arttıkça ve karmaşılaştıkça, işbölümü gerekli hâle gelir; çünkü kralın işlerinden sürekli haberdar olmak için, birbirlerine teminat veren birden fazla kişi lazımdır. Böylelikle bir zincir oluşur. (Eğer bilimle bir analogi düşünürseniz, her âlimin, artık gitgide, kocaman bir uzamın minicik bir noktasında çalışmakta olduğunu herkes bilir. Büyük bir bilim teorisyeni, bilimsel evrenin devasa bir vekâletler zincirine dayandığı konusunu vurgular:¹⁰ “Falanca şeye dair bir yargıya varamam ama yargıya varan kişiye dair bir yargıya varırım, ona güvenirim”); bir dizi zincirleme kefil vardır. Sonuç olarak bürokrasi de aynı türden bir alandır: Hiç kimsenin her şeye teminat veremeyeceğinin ve her konuda teminat sahibi olamayacağının kesin olduğu bir alan.

Bir kez daha “şemsiyenin açılması”na, oluşumunu tasvir ettiğim şeyin mantığına içkin olan üstünü örtme olgusuna geliyorum. Bu, sürece içkindir: Karizması, yani istisnai durumlara vb. karşı koyabilen Tanrı vergisi yeteneği temelinde her kararı verebilen tek bir karizmatik lidere sahip olunmadığı andan itibaren, ağın her bölgesinde, sistemin ürettiği tüm teminatlardan payını alması gereken vekillerin bulunduğu bu türden bir sürece sürüklenilir. Ama unutulmuş nokta, bu teminatların aynı zamanda işleyişin koşulu olduğudur. Devam ediyorum. Kralın işlerinin lüzumlu hâle geldiğinin söylenmesinden ötürü, işbölümü lüzumlu hâle gelir: Burada bir evrenin oluşumunu betimliyorum; bu, bir tahakküm işbölümünün ortaya çıkışıdır. Yani her bölümün başında, kralın aldatılmadığını yahut yanlış bilgilendirilmediğini kollayacak bir görevli gerekir. Böylelikle, kralın işlerinin yönetilme süreci ne kadar farklılaşıp bölünürse, kralın çıkarlarının ihmal edilme tehlikesi o kadar azalır. O zaman ortaya, farklılıklar meselesi çıkar: Bu tasvir edilen bir yapıdır, ama bu yapı, konumları işgal eden şahısların görece ağırlığına göre farklılıklar gösterir. Eğer kral zayıfsa, tüm yapı mülksüzleşme yönüne meyleder; veya eşitsiz güçler, zincirde farklı konumlar işgal eden failler söz konusu olabilir. Ancak, mantığının bütününe görmeden zincirin uçlarını gören tarihçilerin algıladıklarının aksine, bu bütünde önemli olan, her biri diğerleri ile bir ‘denetleyen ve denetlenen ilişkisi’ içerisinde olan şahıslardan oluşan bu genel şebekedir. Kral, istisnai gibi görünen bir konumda olmakla birlikte, zincir farklılaştıkça ve kral daha fazla insanı denetleyip, ama aynı zamanda daha fazla insan tarafından denetlenmeye başladıkça, bu durumu yavaş yavaş hafifletmekte, konumu neredeyse ötekiler gibi olmaktadır.

Betimlemek istediğim süreç genel hatlarıyla böyle. Buradan hangi genel dersi çıkarabiliriz? Bana kalırsa, senenin başından beri kendime sorduğum soru bakımından, iktidarın gayrişahsileşmesi denilebilecek olgunun na-

10 P. Bourdieu burada kuşkusuz Joseph Ben-David’e atıfta bulunmaktadır: *The Scientist's Role in Society: a Comparative Study*, University of Chicago Press, Chicago, 1971.

sıl hayata geçtiğini görmek için, bu sürecin betimlenmesi önemlidir. Kral, Blackstone'un formülündeki gibi "payeler, makamlar ve imtiyazlar çeşmesi –türümcü [*émanatiste*] metafor önemli– olmaya devam eder; meydana gelen her şeyin kaynağı hâlâ kraldır. Öte yandan, bizzat bu iktidarın tatbiki, ancak ve ancak, mutlak iktidarın bir anlamda çöküşü pahasına hayata geçebilir: Bu çöküş de, devletin, kamunun/kamusalın doğuşudur. Komuta zincirinin ilk halkasının tüm diğerlerine buyurur görüldüğü doğru, ama aslında basit ve doğrusal olan geçişli anlayış (A, C'ye buyuran B'ye buyurur, vb.) çok kolaycıdır, zirâ vekâlete her bir aşamada denetimden bir tâviz eşlik etmektedir. Hatta, ilk halkanın, yani hükümdârın, hükmeden mi yoksa hükmedilen mi olduğu sorusunu sorabiliriz ki siyasetçilerle konuştuğunuzda, bunu sıklıkla dile getirirler. Karmaşık toplumlarda, ilk halkanın sıklıkla *Jean-Christophe*¹¹ konumunda olduğu gerçektir: Baş karakterlerinden birinin, bulutlara buyruklar verdiği, onlara ilerlemekte oldukları tarafa doğru gitmelerini söylediği ("Batı'ya doğru git!"), artık neredeyse kimsenin okumadığı bir romandır bu. (Hükümdarlar sıklıkla bu durumdadırlar ve bunda şaşılacak hiçbir şey yok. Endişe verici olan, hükümdarların bulutlara komut verdiklerini zannetmeleri ve bunu yönetilenlere inandırmayı başarmalarıdır. Bunu da söz konusu şebekeye mensup insanların; mesela, küçük cümlelerden kaygı duyan, küçük cümlelerin etkili olduğuna iknâ eden ve benim betimlediğim türdeki mekanizmaları, yani yöneticilerin kendilerini içinde buldukları şebeke ve sebep şemalarını yok sayan, neredeyse her zaman gerçek nedenselliklerin bilincinde olmayan bugünün gazetecilerinin işbirliğiyle yaparlar. [Gazeteciler] böylelikle, dikkatleri [başka tarafa çeker] ve iktidara ve iktidarı sorgulama biçimlerine dair, şahıslara tatbik edildiğinde işlemeyen şahsiyetçi bir anlayışı [öne çıkarırlar].)

Biraz ağır ilerlediğim ve yerimde saydığım için affınıza sığınıyorum: "Bu, bir derste aktarılabilir mi?" diye soruyordum. Çok tereddüt ettim, aktarması daha kolay, daha genel şeylere geçmek istiyordum. Ama açıkçası, söyleyeceklerimin en önemli kısmının bu olduğu kanısındayım. Bir kişinin tekelindeki bir iktidardan, bir şebekenin icra ettiği bir iktidara; denetlenen denetçilerin oluşturduğu karmaşık bir bölünmeye geçişe dair hayli basit bir fikri aktarmakla yetinmek istemiyorum. Aynı zamanda, kamunun veya devletin antropolojisini yapmanın ne demek olduğunu da anlatmak istiyordum. Bir dahaki sefere, meseleleri daha geniş ve açıkçası benim için daha kolay bir şekilde betimlemeye çalışacağım: Küçük bir parçasını betimlediğim bu süreç, aslında İngiltere'de kralın mühürlerinin tarihidir ve şunun farkına varmak gerek ki, bizim varış noktasında olduğumuz devlet, bu türden binlerce küçük icadın ürünüdür. Ayrıca bu bile çok basite indirgenmiş bir tarih-

11 Romain Rolland, *Jean-Christophe*, 17 Cilt, Cahiers de la quinzaine, Paris, 1904-1912.

çe. Bu binlerce küçük icat, her seferinde, önce pratikte ele alman, daha sonra teorikleştirilen veyahut da bazen önce teorikleştirilip hukukçular, anayasacılar ortaya çıkmaya başladığında, çıkarı olan insanlarca pratiğe dönüştürülen çıkar rekabetlerinde insanları karşı karşıya getirir. Kralın, keyfiyetini yasal bir biçimde ifade etmek için büyük hukukçulardan faydalanmasına rastlanabilir: Bilhassa teoriyle pratik arasında bir tür alışveriş vardır: İktidarın teknik icrası ile ritüeli (“sadece sembolik, hiçbir önemi yok” denir) arasındaki alışverişi ortaya koyan, [Sarah Hanley’in], size daha önce bahsettiğim ve daha net bir şekilde bahsedeceğim meşhur kitabı, *Le Lit de justice* [Adalet Divanı]’dır. [Son olarak da], iktidarın hukuki, yani sembolik olarak meşrulaştırılmasını [ele alacağım].

Fransız Devrimi’ne kadar ve Devrim’de de çok önemli rol oynayan hukukçuların, hem vekâlet uygulamalarını yönlendiren, hem de söz konusu uygulamaları temellendirme yetisine sahip olan kurucu/anayasal teoriyi ele alan kişiler olmaları itibarıyla önemli bir kavşak mahiyetinde olduklarını göstermeye çalışacağım. Aslında yaptıkları şey çoğunlukla, ne şansölye ne de mühür muhafızı olan hukukçuların özel çıkarları nedeniyle, uygulamada icat edilmiş şeyleri söylem düzeyine dönüştürüp güzelleştirmektir. Onlar üçüncü taraftırlar ve hukukçu, üçüncü taraf [konumundakidir]; hakemdirler ve bu, hakem olarak kendi çıkarlarının olmadığı anlamına gelmez: Hakemin oyuna girip oynamak istediği bir an vardır ve Fransız Devrimi belki de biraz budur...

Kamusal/Özel Karşıtlığına Dair Bir Soruya Cevap

[Dersin başı kaydedilmemiş. Pierre Bourdieu kamusal/özel ayrımının yerindeliğine dair bir soruya cevap veriyor.]

Bu karmaşık bir soru... Sizi, birkaç yıl evvel Fransız işadamları üzerine yaptığım ve başka araçların yanı sıra istatistiksel analiz yöntemiyle, işadamlarının içerisinde bulunduğu evrenin temel karşıtlıklarından biri olan kamuya (halka) uzaklık/yakınlık karşıtlığını görünür kılan bir çalışmaya yönlendirebilirim.¹ Ortaya çıkan şudur: İşadamları uzamının düzenlenişine dair başat boyutlardan biri, tam da kamusal ile özel arasındaki ayrımdır. Bana sorulan soruya çok kısa ve öz bir cevap vermek adına, özel diye adlandırılanın büyük ölçüde (özellikle de girişimin) kamusal tarafından çevrelendiği söylenebilir. Hatta özelin, hemen hemen hiç olmadığı bile söylenebilir. Anglo-Sakson sosyolojide bolca rastlandığı üzere, ABD’de bir dizi muğlak kavramla geliştirilen ve meslekler teorisi olarak adlandırılan teoriyi uzun uzun anlatmıştım.² Söz konusu meslek kavramı nedeniyle, çok temel bir hata yapıldığını ve meslekler ile devletlerin karşı karşıya konulduğunu oysa mesleklerin, bizzat mevcudiyetlerini başka şeylerin yanı sıra, devlete borçlu olduklarını söylemiştim. Çünkü meslekler, farklı *numerus clausus* formlarının koruması altındadırlar; en başta da mesleğe adım atmanın devlet tarafından teminatı diplomadır. Mesleklerin devlete karşı çıkması tesadüf değildir: [...] Gözlemcilerin en naifleri dahi, birbirlerinden bu kadar farklı insanların böylesine bir ittifakta birleşmesinde tuhaf bir yan olduğunu gayet

1 P. Bourdieu ve M. de Saint Martin, “Le patronat”, a.g.m.

2 Bkz. s. 98, dipnot 19.

güzel görmüştür. Yani meslek mefhumunun, aynen işadamları mefhumu gibi, kamuya olan mesafelerine göre bölünmüş zümrelere gönderme yaptığı ve devlete son derece güçlü biçimde bağımlı olmayan hiçbir sektör bulunmadığı kanaatindeyim.

Liberalizm üzerine tüm söylemlerimiz azami naifliktedir ve devlet üzerine çalışmanın faydası da devlet mantığının farklılaşmış toplumların her köşesine ne derece sızmış olduğunu göstermesidir. Bu yorumun hâliyle sonuçları da vardır ve nesnel yapılardaki belirsizlik, zihinlere ve ideolojik stratejilere de yerleşmiştir: En nihayetinde, egemenlerin stratejilerinin esaslarından biri, genel kanının dediği gibi, her şeye sahip olup hiçbir bedel ödeme-mektir. Günümüzde pek çok siyasi stratejinin çelişkisi, (örneğin liberal olma iddiasmdakiler), egemenler için hem liberalizmin getirilerini, yani özgürlüğün getirilerini, hem de devlete bağımlılığın getirilerini teminat altına almayı hedefleyen stratejiler olmalarıdır. (Biraz kabaca ve biraz kolaycı bir tanım, ama bir başka sefere biraz daha destekli bir biçimde ele almaya çalışacağım.)

([...]) En güncel siyasi hayatla doğrudan ilgili cevaplara başvurmadan devlet üzerine konuşulamayacağı aşikârdır. Çoğunlukla, bu geçişi yapma çabasını size bırakıyorum ama belki de hatalıyım; zirâ yapmayabilir veyahut da benim yapacağımdan farklı bir biçimde yapabilirsiniz. Aynı zamanda, “kamusal alan” –bize Almanya’dan gelen berbat bir kavram–³ demokrasiden, siyasetten, devletten vb. çok fazla ve yalan yanlış bahseden ideologlarca işgal edilmiş olduğu için, yaptığım çalışmanın hedefi kısmen, devlet, kamu/kamusal, özel, daha çok devlet, daha az devlet vb. üzerine yalan yanlış konuşanların bilindiğini varsaydıkları her şeyi, çözüldüğünü varsaydıkları tüm meseleleri sorgulayabilmek için kendimi başka bir düzlemde konumlandırmaktır. Bir tür kasıtlı geride durma tutumu vardır ki, siyasetten kaçış anlamına gelmez: siyasetten daha ciddiyetle veya her durumda bambaşka bir biçimde bahsetmektir bu. “Belki son kısımda tekrar gelirim, [...] bir mesleki deontoloji meselesi söz konusu: Bir ders kürsüsü, halka seslenme platformu olarak kullanılabilir mi? İknâ olmuş değilim, bilmiyorum. Kendime dayattığım sınırlar var, belki de haksız; ama o sınırların bilincinde olduğumu söylüyor ve sizleri, yapacak olduğum tahlillerimin içine siyasetin ne şekilde karışmış olabileceği meselesi üzerine düşünmeye davet ediyorum.)

Özelin Kamusala Dönüşmesi: Çizgisel Olmayan Bir Süreç

Ele aldığım konuya dönüyorum. Bu dersin başından beri söylediğim gibi, uzun zamanda gerçekleşen, özelin kamusala dönüşerek yücelmesi sürecini tahlil etmeye çalışıyorum. Nesnem, 12. ve 18. yüzyıllar arasına yayılmış

3 Jürgen Habermas’a gönderme, *Kamusal Alan*, a.g.e.

olan ve birkaç örneğini verdiğim, kendini hissettirmeyen bir simyanın hayata geçtiği uzun bir tarihsel süreç... Sizi analogi itibarıyla (bilenler hemen anlayacaklar, kitabı okumaya bir tür teşvik bu) Cassirer'in *Individu et cosmos* [Birey ve Kozmos]⁴ başlıklı, Rönesans düşüncesinin son derece güzel bir tarihçesi niteliğindeki kitabına yönlendiriyorum. Cassirer, ilgili kitapta astronominin mi yoksa astrolojinin mi; kimyanın mı simyanın mı dünyasında olduğunun bilinmediği, (o döneme ait bazı isimler vermek gerekirse) Marsile Ficcin'in veya Pic de la Mirandole'in ilk modern âlimler mi yoksa son retorik skolastikleri mi olduğunun kestirilemediği, modern düşüncenin bu alacakaranlık veya başlangıç dönemini tarif eder. Ve bence devlet açısından, ilerlemeleri ve gerilemeleri barındıran aynı türden bir durumla; iki biçimde, müphem *gestalts*, yani bir yandan feodalitenin kalıntıları, bir yandan da modern biçimlerin ilk nüveleri olarak okunabilecek olan müphem siyasi yapılarla karşı karşıyayızdır. Bu müphem dönem çok heyecan vericidir, zira sıradanlaşmaları dolayısıyla, [daha sonra] karanlık ve erişilmesi güç hâle gelen mantıkları daha iyi anlama şansına, tarihsel arındırma denilebilecek bu çalışma sayesinde (en azından benim hipotezim bu şekilde, yoksa tüm bunlarla alakadar olmazdım) sahip olabiliriz.

O halde bir süreç vardır ve bu süreç çizgisel değildir; bu son derece önemlidir... Velhasıl, bugün size, biri adalet divanına, öteki devrim öncesi ideolojilere dair iki kitaptan bahsedeceğim: Bu iki eserde, kesintisiz bir arındırma, feodalizmden kopuş ve icat sürecinin, yani benim söyler gördüğüm gibi özelden kamusala giden kesintisiz bir sürecin bulunmadığı olgusuna dair işaretler vardır. İlerlemeler ve gerilemeler vardır ve mesela, adalet divanına dair size anlatacağım tarihçe, 16. yüzyılda anayasa teorisine doğru bir tür ilerlemenin olduğunu; belli bazı kamusal şeylerin [*res publica*], cumhuriyetlerin ele alındığını ve mutlakiyetçilik diye anılagelenin yükselişiyle birlikte bu süreci bir de gerilemenin takip ettiğini gösterir.

İlk düşünce: Çizgisel bir süreç yoktur. İkincisi, düşünce tarihçilerinin bizim düşünmemizi sağladıklarının aksine, bunu bir keresinde zaten söyledim –ama tekrar etmenin iyi olduğunu düşünüyorum–, sanatsal veya felsefi avangard mantığında her daim ötede olmak, avangardın hep ilerisinde olmak gerekiyorsa; tarihin mantığında bu tam tersidir: Her daim kaynağın kaynağının kaynağı keşfedilmelidir. Misal: İlk romanı kim yazmıştır? *La Nouvelle Héloïse* mıdır [Rousseau], *Pantagruel* mi [Rabelais], *Satyricon* mu [Petrone'a atfedilir]? Ve bu şekilde yukarıya doğru çıkılır; her zaman bir öncelin öncelinin önceli bulunur. Tarihsel çalışmaların, hatalara sebebiyet veren meselelerinden birinin bu öncel arayışı olduğu kanısındayım. Bana öyle geliyor ki, bir olgunun ilk ortaya çıkışını fazlasıyla geriye götürmeye meyil-

4 Ernst Cassirer, *Individu et cosmos dans la philosophie de la Renaissance*, Minuit, Paris, 1983 [1927].

liyizdir; çünkü meslektaşların karşısında, daha da eski bir şeyi keşfetmiş olarak çıkmak iyi bir şeydir. Bunlar, bilimin veya alanın etkileridir. İlk başlangıçların neredeyse hiçbir anlamının olmadığı gerçeği üzerinde ısrarcı olmam bundandı. [Ferdinand de] Saussure'ün dilbilimini, dillerin kökeni meselesinden azat ettiği her daim dile getirilir. Kanımca, neredeyse her zaman, her durumda, benim bildiğim alanlarda, ilk başlangıç meselesi hiçbir anlam ifade etmez: Pek bir fayda getirmeyecek tarihselci bir namus davasıdır. Benim hızlı bir şekilde yaptığım gibi, önemli olanın ilerlemeleri ve gerilemeleriyle, uzun süren büyük geçişler olduğunu söylemek ise, bizzat meselenin kendisini ortadan kaldırır: Falanca'nın Falanca'dan bir şeyleri ödünç alıp almadığını bilmenin pek de bir anlamı olmadığı görülüyor.

Bu söylediğimden, modern düşüncenin ilk ortaya çıkışını fazla geriye götürmekte olduğumuz düşüncesi çıkar. Tarihsel çalışmalara baktığımızda, kamu(sallık) mefhumunun belirmeye başlamasının son derece güç olduğunu, üzerine düşünmenin çok meşakkatli olduğunu görürüz. Örneğin, geçen haftaki referansım Maitland'da [görüldüğü gibi], kralın kamusal kapasitesi ile özel kapasitesi arasındaki ayrımın hayata geçişi çok uzun zaman almıştır. Tahtın milli geliri ile kralın özel geliri arasındaki ayrım için de aynısı geçerlidir: Bunlar hem yapılmış, hem de yapılmamış; bazı düşünce sektörlerinde yapılabilen, bazılarındaysa yapılamayan ayrımlardır. Büyük şansölyenin zihninde bu ayrımlar yapıлып kralınkinden yapılmıyor olabilir. Yani gerilemeler her zaman vardır.

Aynı şekilde, Maitland'ın kitabında sayfa 226 ve 227'de, son derece merkezî bir kavram olan ihanet mefhumuna dair çok güzel bir tahlil vardır: Ne zaman ihanet edilir, kime ihanet edilir? Krala mı ihanet edilir, yoksa ulusa mı? Burada da bir tür kafa karışıklığı olduğunu görürüz: Uzun müddet boyunca, ihanet esasen krala ihanet olmuştur; hanedan mantığında ihanet, krala karşı, sadece kendisinin kaldırabileceği bir cürüm mahiyetindedir. Yani kendisine karşı bir cürmün mevzubahis olmadığını ancak kendisi ilan edebilir. İhanetin soyut bir şeye ihanet olarak teşekkülü, yine ağır ağır gerçekleşir. Örneğin Dreyfus davasında,* ihanetin devlete yönelik olduğu gayet net görünür; Cezayir Savaşı için yapılan "121'ler Manifestosu"⁵ sırasında hain,

(*) Dreyfus davası, Fransa'nın yaşadığı gelmiş geçmiş en önemli polemik ve politik kutuplaşmalardan birine vesile olmuş, Emile Zola'nın, davaya dair dönemin Cumhurbaşkanı'na yönelik kaleme aldığı "Suçluyorum" hitabı da aydın duruşunun sembollerinden biri hâline gelmiştir. Yüzbaşı Alfred Dreyfus'a, Alman ordusu için casusluk yaptığı yönündeki suçlamanın Fransız ulusal kimliğine dair bir tartışmaya dönüşmesinin sebebi Dreyfus'un Yahudi olması ve tam bu sebepten ötürü "ihanet" ithamına çok daha açık olmasıdır – ç.n.

5 121 Fransız aydın ve sanatçı tarafından, 5 Eylül 1960'da, Cezayir Ulusal Kurtuluş Ordusu militanlarına desteklerinden ötürü ihanetle itham edilen "Jeanson şebekesi" veya "bavul taşıyıcıları"nın [yardımlarını bavulla taşımalarından ötürü yaygınca anıldıkları ifade – ç.n.] davası başlarken imzalanan dilekçe. İtaatsizlik hakkını savunmaları ve çarpışmaların durdurulma-

devlet fikrine karşı cürüm işleyen biridir. Yani söz konusu süreç son derece uzun olup, hane ile *curia*'nın (Ortaçağ'da dendiği gibi); Anglo-Sakson gelecekte denildiği gibi hane ile makamın [*cabinet*]; mirasın geçerli olduğu hane ile mirasın geçerli olmadığı hanenin birbirlerinden ayrılmaları son derece ağır bir biçimde ve gerilemelerle hayata geçmiştir.

Burada, bana son derece önemli gelen bir noktaya değiniyoruz: Bu iki kitaba dayanarak bugün size anlatacağım tarihçeye belki de, birkaç kez dile getirdiğim, soyla bağlantılı bir çelişki damgasını vurmuştur. Makam sahipleri olağanüstü bir çelişki içerisinde; zirâ ideolojileri, hayata bakışları ve çıkarları, onları hukukun ve hukukun denetimindeki bir aktarımın yanında olmaya yöneltmekteyken, asalet iddiası taşıyan ve makamların, satılabilirlikleriyle birlikte intikal edebildiğini iddia eden bir zümre olarak çıkarları [...] sebebiyle verâset tarafına meyletmektedirler. Kendileri tam da cüppe soyluları olarak teşekkül etmekte ve imtiyazların verâsetle aktarılabilirliğinin dolaylı bir türünü elde etmek üzerelerken kralın verâsete dayanan hanedan modelini nasıl eleştirebilirler ki? Danıştay'da bir mevki satın alınıp, daha sonra bu miras yoluyla intikal ettirilebilmektedir. Yani önümüzdeki, ilkel bir kültürel varlık aktarma biçimidir. Doğanın, kan bağının safında duran kılıç soylularının karşısında, soyluluk unvanlarına sahip olanların karşısında kültürel sermayenin, okulun safında olan makam sahipleri, miras yoluyla devretme hakkı istediklerinde, makamlarının kan bağı ve doğa yasası uyarınca devredilebilir hâle gelmesini istediklerinde büyük bir çelişki içerisinde. Krala karşı stratejilerinin müphemliği bu çelişkiyle bağlantılıdır: "En nihayetinde, hanedan esasının iyi yanları vardır..." Bu şekilde ifade etmezler, bunu asla okumayız, ama kararsızlıklarının, modelde gizli çıkarlarının bulunmasından bağımsız olmadığı gayet açık biçimde görülür.

İktidar Üst-Alanının Oluşumu: Hanedanlık ve Bürokrasi Otoritelerinin Farklılaşması ve Kopuşu

Şimdi, geçen sefer dile getirdiklerimi biraz ileriye götüreceğim. Söylemimin merkezindeki düşüncüyü ortaya çıkardığımdan emin değilim; söylediğimi zannediyorum ama bizzat kendisi ortaya çıkmadı sanırım; onu ortaya koyan, takdim ettiğim olgulardı. Bu sebeple, şimdi bunları hatırlatacağım. Size iki süreci tarif ettim. Öncelikle, farklılaşma süreci: Mühürlerin vekâleti ve imzanın paylaşılması sürecinin tahlili vasıtasıyla, farklılaşmış bir emirler uzamının teşekkülünü tasvir ettim. Otorite zincirlerinin uzaması sürecini tarif ettim ve onun vasıtasıyla, kamu benzeri bir şeyin, yani her bir iktidar sahibinin

si yönünde yaptıkları çağrılar, bir sansür ve imzacı akademisyenlerin görevden uzaklaştırılması dalgasını tetiklemiştir.

hem denetleyen hem de denetlenen olduğu bir iktidar türünün oluşumunu tarif etmeye çalıştım. Yani yapmaya çalıştığım, iktidarın icrasının, karşılıklı denetim ilişkileriyle birbirlerine bağlı şahıslar arasında bölünmüş olmasından ötürü, keyfiyete karşı bir koruma mahiyetinde olan bir yapının oluşumunu tarif etmektir. İcracı, doğal olarak, vekâlet veren tarafından denetlenir ve aynı zamanda da koruma altındadır; bu, korumacı bir mantıktır. İcracı, vekâlet vereni denetler, onu korur ve teminat altına alır. Vekilin, kralı hâtalardan koruması gerektiği gerçeği üzerinde ısrarla durmuştum; kralı teminat altına alırken onu denetler, gözetler ve gözetir. Bu esnada, kamu menfaatlerine hâlel gelmemesi konusunda krala ikazlarda bulunabilir. Kral'ın Parlamento'yla ilişkilerini tahlil edeceğim ve Parlamento'nun, vekilin şimdi tarif ettiğim bu yapısal belirsizliğinden istifade ettiğini göreceğiz: Vekil, vekâletini her zaman, onu kendisine tevdi edene karşı kullanabilir; kraldan aldığı otoriteyi kralın aleyhine çevirebilir. Bu ilk süreçtir ve somut bir örnekle ortaya koyduğum bir kanun [bu olgunun] sonucu olarak ortaya çıkmıştır: Modern bir yöneticinin neredeyse pek fazla bir şey yönetmediğini ileri sürmüştüm; zirâ (kanun burada dile gelebilir) şebeke [uzadıkça], iktidar büyüdükçe, insanların bir iktidar aktarım şebekesine bağımlılıkları da artar. Başka bir deyişle, bu erkler ayrışmasının sonuçlarından biri, yöneticinin, paradoksal bir biçimde, yönettiği [kişilere] gitgide daha fazla bağımlı olmasıdır ki bu, iktidarın görüntüde en mutlak olanının dahi zayıflığına dair paradoksları ortaya çıkarır.

Bu ilk farklılaşma süreci ikinci bir süreçle bağlantılıdır ve bana son derece merkezî gelse de, bizzat ben, ikisi arasındaki bağlantıyı çok zor gördüm: hanedan otoritesi ile (yani kralın evi, kralın erkek kardeşleri, veliahtlar) kralın nazırlarında tecessüm eden bürokratik otoritenin birbirlerinden ayrılması. Adalet divanının tarihinde göreceğimiz gibi, bana öyle geliyor ki, Fransa örneğinde bu ayrışma, belli bir anda kısmen tıkanmıştır. 16. yüzyılda son derece ilerlemiş olan bu sürecin önü, XIII. Louis'den itibaren ve elbette XIV Louis döneminde, "doğuştan prenslerin" ve yerleşmeye başlayan hukuk esasına karşı, doğaya dayanan hanedan esasının geri dönüşüyle birlikte tıkanmıştır. Oysa bence İngiltere'de (teyit edilmelidir) Maitland'ın anlattığı sembolik iktidar - bürokratik iktidar kopuşu çok daha süreklilik arz etmiş olup, hâlâ daha devam etmektedir. Çünkü bugün hâlâ, sembolik olanla sınırlanmış bir kraliyet iktidarı, teknikle sınırlanmış bir hükümet iktidarıyla bir arada bulunmaktadır. Bu fark, E.P Thomson'ın İngilizlerin ayırt edici özelliklerine dair meşhur makalesinin⁶ mantığıyla; (zirâ kimlik her zaman bir farklılıktır), [Fransız ve İngiliz siyasi rejimleri arasındaki farkı] izah etmek [bakımından] bana önemli görünüyor.

6 E. P. Thompson, "The peculiarities of the English", a.g.m.

Bugün, bu iki sürecin iç içe geçmesinin getirdiği sonucu ele almak istiyorum. İki kişinin, yani kralın ve şansölyenin bulunduğu yerde, şimdi yedi, sekiz, dokuz veya on kişi ortaya çıkmaya başlamıştır: Yani Leibniz tarzı bir parçalanma süreci; bir farklılaşma süreci görmekteyizdir. Bu süreci tüm içerimleriyle kavramak için, –benim zincirin halkaları diye adlandırdığım– her bir noktanın, zincirin her halkasının aslında bir alanın tepe noktası olduğunu görmek gerekir: Mühürler etrafında tarif ettiğim farklılaşma süreci, gerçekte, kendileri de alanlarda konumlanmış kişileri konu almaktadır. Şimdi tarihsel verilerle, olabildiğince açık bir biçimde devletin oluşumuna dair ortaya koyacağım genel tez şu şekilde ifade edilebilir: Farklılaşmış bir uzamın, alanlardan oluşan bir bütünün –hukuk alanı, idari alan, entelektüel alan, ancak Devrim’den sonra ortaya çıkacak olan özerk siyasal alan– teşekkülüne tanıklık etmekteyizdir ve bu alanların her biri [özgül] mücadelelerin mekânıdır. Bana öyle geliyor ki, tarihçilerin, mesela hukuk kültüründen bahsettiklerinde düştükleri hatalardan biri bu noktadır: “Hukuk kültürü” ne demektir? Hukuk mücadelesi veren hukukçular vardır; farklı hukuk stratejilerine sahip hukukçuların bir alanı vardır; dolayısıyla hukuk metinlerinden müteşekkil, farklılaşmış bir uzam vardır. Aynı şekilde, bir entelektüel alan, genel irade vb. üzerine tezlerin farklılaşmış bir alanı vardır. Yani kendileri farklılaşmış olan ve birbirleriyle rekabet halindeki alanlardan oluşan bir bütün vardır elimizde. Bir başka örnek, bürokratik alandır: Size bahsedeceğim ikinci kitapta,⁷ Keith Baker, hukuk alanının, teşekkül etmekte olan bürokratik alt alana isyanını ifade eden bir yazarı uzun uzun tahlil eder; parlamenter bölgeden gelen bir tür bürokrasi, teknokrasi eleştirisi vardır.

Yani bu alanlar birbirleriyle rekabet halindedirler ve devlet veya bir kral olduğu müddetçe kralda tecessüm eden, ama daha sonra devlet hâline gelecek olan “üst alan” mahiyetindeki bir tür iktidar, söz konusu rekabet içerisinde icat edilir. Her bir alan, diğer alanlarda ve kendi alanının içerisinde muzaffer olmak için bu üst alana etki etmek ister. Bu biraz soyut ama size tarihçesini anlattığımda, [bu modelin] çok iyi işlediğini son derece somut bir biçimde göreceksiniz. O halde teşekkül etmekte olan şey, bir tür farklılaşmış iktidar uzamıdır. Ben onu iktidar alanı diye adlandırıyorum. Esasında yapmakta olduğum işin bu olduğunu bilmiyordum ama yaparken keşfettim: Devletin oluşumunu tarif etmek istiyordum ve gerçekte yaptığım şeyin, iktidar alanının, yani farklı iktidar türlerini elinde tutanların, kendi iktidarlının meşru iktidar olmasının mücadelesini verdikleri, farklılaşmış bir uzamın oluşumunu tarif etmek olduğu kanısındayım. İktidar alanının içerisinde

7 Keith M. Baker, *Inventing the French Revolution. Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century* Cambridge University Press, Cambridge-New York, 1990.

deki mücadele konularından biri, farklı alanlarda etkili olabilen bir üst-iktidar olarak devlet üzerindeki iktidardır.⁸

Bunu geçen yıl söyledim. Örnekler verebilirim. Bir tanesi çok basit: emeklilik yaşı... Emeklilik yaşındaki bir değişiklik tüm alanları ilgilendirir: Örneğin, emeklilik yaşındaki genel bir indirim, her bir alandaki iç mücadeleleri yola koymanın bir biçimidir: “Gençlere yer açın”, “Yaşlıların tahakkümüne hayır!” denir. Filanca etnik köken veya cinsel kimlik vb. için kontenjanlar elde etmek de bu konudaki başka örneklerdir. Bu, her bir alanda özgül etkilerini derhal hissettirecek genel bir kanundur. Sonuç olarak evrensel görünümlü, yani alanlar-üstü mücadeleler, her bir alanın mantığı içerisinde temsil ettikleri gerilimlerden yola çıkarak kavranmalıdır.

Fransız Devrimi Üzerine Bir Araştırma Programı

Genel çizgi böyle ve eğer dokuz hayatım olsaydı, yapmayı çok isteyeceğim bir şeydi bu: Fransız Devrimi'nin hemen öncesinde devletin veya iktidar alanının sosyolojisi yapılabilir diye düşünüyorum ve –hybris'in tepe noktası burası– Fransız Devrimi'ne dair sahip olunabilecek gerçek söylemin bu olduğu kanısındayım. Bu gayet de hayata geçirilebilir bir proje; sadece çok fazla zaman istiyor: Her biri bir alt-alanda konumlanan, her biri kendi ayırt edici özelliklerine sahip bu bireylerin dünyası incelenmelidir. Jansenist mi yoksa Gallikan mı olduklarını; bir Cizvit okulunda mı yoksa başka yerde mi eğitim gördüklerini; Rousseau'yu okuyup okumadıklarını; Parlamento'da veya başka yerde bir makamlarının olup olmadığını bilmek gerekir. Sıradan herhangi bir ankette yapıldığı gibi, tüm alakalı özelliklere vakıf olunmalı ve o alakalı özellikler daha sonra onların savunduklarıyla ilişkilendirilmelidir; oysa düşünce tarihçileri bunları sanki gökten inmişler gibi, bir kültürün parçasıymış gibi incelerler. (Bazı tarihçiler, sanki bir kültür söz konusuymuş gibi davranırlar ama bunun hiçbir anlamı yoktur; daha da beteri, felsefeyle böbürlenlen, bir siyaset felsefesi mevzubahismiş gibi yapanlardır [felsefe, Fransa'nın arızasıdır]: Tarihçiler felsefe yapmaya başladığında, bu sahiden de her şeyin sonudur. *Fransız Devrimi Sözlüğü* var aklımda.⁹ François Furet ve başka birkaç isim, siyasi stratejilerin tarihinin düşünce tarihine indirgendiği tarihsiz bir tarih icat etmekte. Velhasıl, benim mütevazı programım son derece ciddi bir program. Tamamlayacak gücüm ne yazık ki yok, yoksa öy-

8 Bu noktaya dair, *Devlet Soyluları'nın (La Noblesse d'État, a.g.e.)* ilk bölümüne ve P. Bourdieu'nün şu makalesine bakınız: P. Bourdieu, “Champ du pouvoir et division du travail de domination”, a.g.m.

9 François Furet ve Mona Ozouf (der.), *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Flammarion, Paris, 1988.

le zannediyorum ki, *Le Nouvel Observateur*'ü düzenli şekilde işgal eden bazı söylemleri süpürüp atardı.)

Fransız Devrimi'ne müdahil olmuş, özel adlara sahip faillerin bir uzamı vardır: Marat, entelektüel alanda tamamen alt bir konum işgal etmektedir; Condorcet ile hesabını görmüş, onun boynunu vurdurmuştur¹⁰ (aynen bugün de, polemige çok şey yükleyen pek çok entelektüelin, fırsatları olsa rakiplerinden bazılarının kafalarını giyotinle uçuracağı gibi). Devrim, normal şartlarda sembolik şiddetle görülen hesapların, fiziksel şiddetle görülmesi fırsatını sunmuştur. O halde entelektüel alan, dinsel alan, idari veya bürokratik alan, adli-parlamentar alan vardır: Bu alanların her birinin kendi mantığı vardır ve hem failleri bu uzamlarda konumlandırmak, hem de formülleştiribildikleri tezleri (Parlamento'ya dair, anayasa hukukuna dair, genel iradeye dair vb.) bu uzamlardaki konumlarıyla ve bu uzamlardaki konumlarının tanımlanmasını sağlayan, bireylere ait özelliklerle ilişkilendirmek gerekir. Bana kalırsa, "cumhuriyetçi" diye adlandırılan ve farklı uzamlarda farklı konumlar işgal eden, Parlamento, kral, hukuk, doğa, kültür, veraset vb. gibi birimleri kendi çıkarlarına uygun biçimde tanımlamayı hedefleyen faillerin arasındaki mücadelelerin ürünü olan fikirlerin tarihsel soybilimi de bu şekilde çok daha iyi anlaşılırdı.

Bu çok güç bir mesele; karşısına koyabileceğim bir araştırma programım var, o kadar. Ama araştırma bilgisi olanlar çok ciddi bir program olduğunu görebilirler ve eğer içinizden biri ya da diğeri veyahut da içinizden bir grup bu işe koyulursa, işbirliği yapmaya ve elimden geleni vermeye hazırım; bunun son derece gerekli bir iş olacağı kanaatindeyim.

Şimdi, bu yönde ilerleyen çalışmalara geliyorum. Eğer size söylediklerimi söyleyebildiysem; eğer bunları söyleyecek cesareti bulabildiysem, bu yönde çalışmaların varlığı sayesinde ve bunlar ne yazık ki Amerikalı tarihçilerin çalışmaları... Veya belki de neyse ki! ("Ne yazık ki" demem milliyetçiliğimden değil, birkaç kez söyledim: Hayatımda ilerledikçe, Manet üzerine, Flaubert üzerine, Fransız Devrimi üzerine vb. çalışmalarım ilerledikçe, okumalarım gittikçe daha fazla İngilizceyle sınırlanıyor... Bu, Fransa'da çalışmaların vaziyetine dair çok şey söylüyor.) Size bahsedeceğim kitaplar Sarah Hanley¹¹ ile Keith Michael Baker'ın¹² çalışmalarıdır. Bu iki kitap, bilhassa da ilki, benim anlayışıma göre tarihsel çalışma şaheserleridir. (Tek bir ufak şer-

10 Konvansiyon'un ihanetten dolayı ölüme mahkûm ettiği Condorcet, gerçekte, tam olarak açığa kavuşturulamayan şartlarda ölmüştür. Çalışmalarının Bilimler Akademisi'nce reddedilmesinden ötürü, Marat'nın ona duyduğu ve siyaset sahasına taşıdığı garaz bilinse de, Matematikçi'nin küçük düşürülmesi esnasında, Marat, hastalığından ötürü Konvansiyon'da hiçbir rol oynamıyordu ve ayrıca, Condorcet'den bir yıl önce öldürüldü.

11 S. Hanley, *Le Lit de justice des rois de France*, a.g.e.

12 K. M. Baker, *Inventing the French Revolution*, a.g.e.

him var, o da başat faillerin toplumsal özellikleriyle yeteri kadar nitelenmemiş olması: Her ne kadar [Sarah Hanley] siyasi faillerin ve eylemlerinin incelemeğine doğru gitmek üzere siyaset incelemesinden kopmuş olsa da, sonuna kadar gidip söz konusu insanların icat ettikleri söylem veya pratiklerin toplumsal koşullarını tahlil etmek için tüm lüzumlu bilgileri vermez. Bu insanlar yeni pratikler, kralı veya verâset meselelerini ele alan yeni yöntemler icat ederler: neden, hangi çıkar türünden yola çıktıklarına dair daha fazla bilgi sahibi olmak istiyor insan. Hanley pek çok unsur verir, ama tam olarak yeterli değildir bunlar.)

Hukuk Esasına Karşı Hanedan Esası, Adalet Divanları Örneği

Bu iki kitap neden bana önemli geliyor? Çünkü Kral ile Parlamento arasındaki olağanüstü ilişkilerin bir tür tarihçesini aktarıyor – özellikle de ilki: “Olağanüstü ilişkiler”; söylediğim tam olarak bu... Marion’un *Dictionnaire des institutions de la France* [Fransa Kurumları Sözlüğü]’nün¹³ verdiği tanıma size aktarabilirim: “Kral, bir kraliyet ödevi olan adalet dağıtma işini bizzat üstlendiğinde, hükümdarın temsil heyeti olarak adalet için bir araya gelmiş grupların gücü ortadan kalkardı” Kral, adalet için bir araya gelmiş topluluklara, yani Parlamento’ya, vekâletle adli güçler verir: Kral kendisi geldiğinde, bu güçler ortadan kalkar; vekâletin icra edildiği mekâna şahsen icabet ederek vekâleti iptal eder. Adalet divanı bir nevi, kralın gidip kendi vekâletini iptal etmesidir. Sonuç olarak ve bu son derece önemli bir noktadır: adalet divanı gibi bir kuruma hiçbir tanım vermek mümkün değildir. Okursanız göreceksiniz, bizzat kitabın faydası, altı asır boyunca, bu adalet divanının ne olduğunu söylemek için, çıkarlarına uygun bir tanıma dayatmayı başarmak için savaşıldığını göstermesidir. Hâlihazırda bu tanım, pozitivist bir iş gerçekleştirdiğine inanan kralın partisinin lehindeki bir modern tarihçiye [borçlu olunmasına rağmen] kralın yararınadır. Parlamenter şöyle der: “Hiç de değil! Bilakis, yasama erkini icra ettiğimiz zaman, tam da kralın geldiği zamandır; ona itirazlarda bulunacağız; vekâlete nakşolmuş denetleme işlevimizi yerine getireceğiz.” Marion’u okumaya, yine de devam ediyorum: “Kral, bir kraliyet ödevi olan adalet dağıtma işini bizzat üstlendiğinde, hükümdarın temsil heyeti olarak adalet için bir araya gelmiş grupların gücü ortadan kalkardı. Kralların, Parlamento’ya katılarak fermanları otoriteleriyle kaydet-tirme âdetleri buradan gelir...” “İşte kral” denir; çok şaşırtıcıdır ama bu bütünüyle kralın bakış açısidir. [Parlamentoya] katıldığında vekâletin ortadan kalktığını anlayan kral, otorite edimini ifâ etmek için, yani Parlamento’yu

13 Marcel Marion, *Dictionnaire des institutions de la France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Picard, Paris, 1972 [1923].

boyun eğmeye mecbur etmek için oraya giderdi. "Krallar'ın, Parlamentoları'na gidip, direnişle karşılaşan fermanları, bildirileri vb. otoritesiyle kaydet-tirme âdetleri buradan gelir."¹⁴

Sarah Hanley'nin kitabı, yine de gerekli olan bu tanımın tam karşısında durur: 16. asırdan itibaren, yaklaşık elli kez toplanmış olan adalet divanları üzerine tüm ihtilafların tarihidir onun kitabı. Bunlardan ilki I. François döneminde, 1527 yılında gerçekleşmiş, o tarihten bu yana bir dizi daha divan yapılmıştır. Her seferinde mevzubahis olan, vekilin mi yoksa vekâlet verenin mi galip geleceği meselesidir. Ve her birinin sağladığı faydalar vardır: Örneğin parlamenterlerin meselesi, kralın gelmesinin; onun yanında ve kırmızı giysiyle oturuyor olmanın vb. temsil ettiği olağanüstü sembolik faydaları, az evvel okuduğum tanımda yer alan, kral bir eliyle verdiğini öbür eliyle alırken vuku bulan şiddetin olağanüstü bedellerini ödemededen toplamaktı. Yani, Parlamento'nun statüsünün içerdiği yasama yetkisini kaybetmeden kralın yanında nasıl oturulabilir? Adalet divanlarını size ayrıntısıyla anlatacak değilim elbet. Kitabı açarsanız, farklı örnekleri görürsünüz. Belki biraz indirgemeci olabilirim, yine sosyolog niteliğim devrede ama bana öyle geliyor ki, kralla Parlamento arasındaki ilişkilerin modelinden, farklı adalet divanlarının birbiri ardına aldığı biçimleri bilfiil çıkarabiliriz. Kralla Parlamento arasındaki bu karşılaşmalarda söz konusu olan, teşekkül etmekte olan iktidar alanındaki iki güç arasında geçen, güç dengesinin farklı değişkenlere göre değişiklik gösterdiği bir mücadeledir. Örneğin bazı adalet divanlarının kral [XIV Louis] dört yaşındayken toplandığını hemen görürüz... Kralı kimin destekleyeceğini bilmek, elbette hayati öneme sahiptir; ona birkaç kelime mırıldanılır ve sözleri yorumlanır: Bu durumlar, naiplik olsa dahi, kraliyet iktidarının özellikle zayıf olduğu durumlardır...

Son derece ilginç başka bir örnek, devrimci süreçlerin başlangıç noktasıdır: 1715 yılında kral [XV. Louis] yönetmek için çok gençtir ve Orleans Dükü meşru naip olarak tanınmak istemektedir. Kendisine ait çok büyük bir meşruiyet esasına sahip olmadığından, Parlamento'ya korkunç bir taviz verir: "Beni tanıyın..." Tabiatıyla bu şekilde olmaz; kitapta son derece heyecan verici olan, tüm bu arabuluculuklar, pazarlıklar vb.'dir: Her şey müşterek, kamusal ve ritüel sergilemeden evvel halledilir. [Orleans Dükü] şunu deme noktasına gelmeyi başarır: "[Beni tanıyın ve] size itiraz hakkını tanıyayım." Mutlakiyetçi dönem [bu hakkı] ilga edecektir tabii ki; XIV. Louis döneminde itiraz hakkı ortadan kalkmış, adalet divanı da kocaman bir Versailles me-rasimine, şefi artık büyük şansölye değil teşrifatçı olan çok gösterişli bir me-rasime dönüşmüştür. Yani Parlamento, naibin meşruiyetini tanınması karşılığında, itiraz hakkının tanınmasını elde eder; tanınan, itiraz hakkından öte,

14 A.g.e., s. 336-337.

Parlamenton'un, kral atanmasında söz sahibi olduğu yönündeki çok önemli iddiasıdır.

Bu sembolik mücadelede olan biten bir kez kavrandığında (tüm iktidarların önünde duran mesele budur), tarih hayli monotonlaşır. Mesela [olguların] genellikleri içerisinde teorize eden Max Weber, karizmatik iktidarın, tahtın el değiştirme döneminde en çok göz önünde olan iktidar olduğunu gösterir: Karizmatik şefin sürekli kılınması ancak karizması yıkılarak mümkün olabilir. Bu, Max Weber'in, "karizmanın rutinleşmesi"¹⁵ dediği şeydir. Karizmatik şef olağanüstüdür, meşruiyeti bir krizden doğar, kendi meşruiyetinin temeli kendindedir; karizmatik şef, olağanüstü olduğunu olağanüstü bir dönemde göstermiş olan kişidir. O halde bu karizma, bu türden olağanüstü bir özellik olağan bir şeye nasıl dönüştürülür? Öncelikle, onu sıradan biri hâline nasıl dönüştürmeli? Bu bir oğul olabilir, bu bir şehzade olabilir vb. Max Weber tahtın bu el değiştirmesi sorununun üstesinden gelme yöntemleri üzerine bir teori geliştirdi – bir rejimin kendi bekasını teminat altına alma yollarının farklılaşmış bir teorisini yapmadan, siyasal rejimler teorisi yapamazsınız. Verâsete dayanan krallık gibi geleneksel bir rejim bile bu sorunu çözmek zorundadır. Nitekim 16. yüzyılda, krizler dolayısıyla (I. François'nın İmparatorluk'la [Kutsal Roma Germen İmparatorluğu] sorunları vardı; askeri yenilgiler yaşamış, ihânetlere maruz kalmıştı) kamu hukuku, anayasa hukuku, devletle alakalı her şey üzerinde denetim gerçekleştirmek üzere kralın vekil tayin ettiği Parlamento, güçlü bir konuma geçerek "Hukuk karar verir ve [iktidarın] intikali hukukun teminatı altındadır" diyebilecek hâle gelir.

Örneğin taç giyme töreni, hukuki bir işlemin tasdik edilmesi olmakla birlikte, kralın güçlü, Parlamento'nun ise zayıf olduğu dönemlerde, hanedan esası hukuk esasına gâlip gelir. Kral, bir kralın oğlu olduğu için kraldır ve Yunanların dediği gibi *nomos* ile yani "kanunla" değil, doğal olarak, verâset yoluyla kral olur. Sarah Hanley, terminolojinin nasıl değiştiğini çok güzel gösterir: Yaşanan, çok ufak, hissedilemez bir dağarcık değişimidir ama her şeyi değiştirir ve elbette, bu anlarda kelimeler üzerine savaş verilmektedir. Hiçbir şeymiş gibi görünür, ama aslında bir kelimeyi bir başkasıyla ikame etmek içindir. 16. yüzyılda, "krallık asla sahipsiz kalmaz" sözü münâsipken, 17. yüzyılda "Kral hiçbir zaman ölmez" denmektedir. Yani krallıktan krala, kamusal şeyden hanedan temelli özel şeye geçilmiştir. Buna paralel olarak, intikalin ifadesini bulduğu tüm bir lügat de, bir sembolikle birlikte, hukuki çağrışım mantığından doğal çağrışımlara geçer (küllerinden doğan Feniks metaforu veya ebediyete kadar yeniden doğan güneş metaforu). "Kral öldü, yaşasın kral!": Tüm bu sembolik, bir anlamda doğa temelli hanedan esasının sahneye koyulmasıdır.

15 M. Weber, *Économie et société*, a.g.e., 3. Bölüm, 5. Kısım.

Temel varsayımı ifade ettikten sonra şimdi [bunu geliştirmem gerekir]: bunun yerinde olup olmadığını bilmiyorum çünkü saatlerimi alacak. Ama çok hızlı yapmaya çalışacağım. İşimiz tarihle, inişler ve çıkışlarla, iki iktidar arasındaki güç ilişkilerindeki oynamalarladır: Biri, kökenini size anlattığım, soy, verâset, kan bağı, aile, kralın erkek kardeşleri vb. unsurlarıyla hanedan esasına dayanan kraliyet iktidarı; öteki ise tüm edimlerin, bilhassa da taç giyme, tahta çıkma töreni veya atama mahiyetindeki, hükümdarlığın “açılış” ediminin hukukun teminatı altında olması gereken, hukuki bir esas. Ayrıca bu dönem hissedilmeyebilir: Mesela 1610 yılında IV. Henri’nin ölümünde, kralın safı, IV. Henri manen hâlâ oradayken, vârisini [XIII. Louis] tahta geçirdiği için çok eleştirilir. Bu hükümdarsız dönem, iki erkin yoğun biçimde çatıştığı tehlikeli bir istikrarsızlık dönemidir. Hukuku elinde tutanlar, kralın tarafının, Marion’un tanımına uygun biçimde, hukuki donanımın hanedanlık donanımına baskın gelmesini önlemek için güç gösterilerinde bulunduğu bu dönemlerde, özellikle hazır ve nazır olmak istemektedirler.

Sarah Hanley’nin hukuki diye adlandırdığı dönemde, hukuki bir krallıktan otoriter bir hanedan krallığına götüren bir süreç işleyecektir. Bu bana ufak bir hata gibi geliyor: Daha önceden gösterdiğim gibi, kraliyet başlangıçta hanedan mantığına göre düşünülmüş olup, hanedan esasının hukuk esasına tâvizler vermesi, hukukçularla varılan uzlaşmalar sonucunda gerçekleşmiştir. (Bilhassa da 16. yüzyılda, Capetler döneminde olduğu gibi bir var olma şekli olarak değil, bir “ideoloji” olarak hanedan esasına dönüşle birlikte: hanedan esası kraliyet erkini meşrulaştırıcı bir ideoloji haline gelmiştir.) [Sıralamayı oluşturabiliriz] elbette: 1. hanedan esası, hukuk esası, 2. hanedan esası. Bu noktada mutabık olurum ve mutlakiyetçilik tanımlaması 2. hanedan esasına, yani hanedan ideolojisinin bir intikal biçimini meşrulaştırmak için kullanıldığı âna saklanabilir. En nihayetinde bunlar hiç önemi olmayan ama yine de takip etmekte zorlandığım için beni biraz sıkıntıya düşüren ayrımlar.

Metodolojik Ara Söz: Siyasal Teorilerin Mutfağı

Benim bakış açımına göre Sarah Hanley’nin heyecan verici bir katkısı, bilhassa 16. yüzyıldaki siyasal teorileri inceleyen pek çok tarihçinin yaptığını –mesela Skinner¹⁶ gibi insanlarla, Cambridge Ekolü adındaki ekolün– yapmakla yetinmek yerine, aynı zamanda siyaseti [büyük siyasi ritüelleri], bilhassa da kralın [adalet] divanlarını veya “kraliyet oturumlarını”, yani kralın Parlamento’ya geldiği oturumları da incelemiş ve iki işlevleri olduğunu göster-

16 Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, 2 C., Cambridge University Press, Cambridge, 1978.

miş olmasıdır. Birincisi, tüm merasimlerde olduğu gibi, bir toplumsal yapı, bir hiyerarşi bulunduğunu sergilemektir. (İşadamları üzerine çalışırken, de Wendel ailesinin, *Paris-Match*'in anlattığı büyük bir cenazesini tasvir etmiştim: Cenaze kortejinin, bir toplumsal yapının uzama yansıtılması olduğu görülmektedir.)¹⁷ “İlkel” denilen toplumlarda, mesela Kabiliyelilerde, düğün alayları sembolik sermayenin sergilenmesiydi: Ebeveynler herkese gösterilir, silah atılır, sembolik sermaye sergilenirdi. Pek çok teorisyenin yaptığı da budur, “geçit teorileri” sıklıkla, sembolik sermayenin sergilendiği mahallerdir. O halde adalet divanı gibi bu büyük merasimlerin işlevi, sermaye sergilemek ve o sermayeyi farklılaşmış bir biçimde bölüştürmekti: Kırmızı-lı veya siyahlı insanlarla vb., toplumsal uzamın protokol formundaki uzantısıydılar. Bunların hepsi, sandalyelerin daha yüksekte veya alçakta olmasına, minder bulunup bulunmamasına, sağda veya solda olmasına dair bitmez tükenmez mücadelelerle belirlenmiş; bir toplumsal hiyerarşiyi sistematik biçimde ifade edecek tarzda işlenmişti. Sarah Hanley bu merasimlerin çok önemli olduğunu, çünkü hâlihazırdaki taraflar, yani kralın tarafı ve parlamenterler tarafı açısından, küçük üstünlükler elde etme mekânı olduklarını gösterir. Söz konusu çatışmalarda silahları söylemdi; yani söylem üretmekteydiler. Protokole değgin, yani sembolik faydalar elde etmeye yönelik retorik stratejiler, anayasa hukuku veya anayasa teorisi icat etmeye; siyasi söylemler üretmeye yönelik stratejilerdi.

Her ne kadar yazar bunu açıkça yapmasa da, kitabın getirisi, Siyasal Bilgiler’de veya başka yerlerde okutulan tüm o siyaset incelemelerinin doğdukları verimli toprakları göstermesidir. Bodin ve arkadaşları, bu şansölye söylemlerinden beslenmekteydiler ve hatta sıklıkla, bizzat kendileri konuşur, falanca merasimin açılış konuşmasını yapmakla görevlendirilebilirlerdi. Bu çok önemli, çünkü alakasız şeylerle uğraştığımı düşüneceksiniz. Fritz K. Ringer’in, Alman mandarinleri üzerine kitabının¹⁸ önemli yanlarından biri, Sarah Hanley’ninkiyle aynı türdendir: Alman mandarinlerinin 1890 ile 1930 yılları arasındaki ideolojilerini incelemek isteyen Ringer, sadece resmî metinleri (Heidegger’in yazılarını vb.) değil, söz konusu şahısların önemsiz de denilebilecek tüm metinlerini, yani sıradan ideolojilerini ele almıştır: ödül dağıtımlarındaki söylevleri, açılış söylevleri, Akademi söylevleri vb... Ringer, hepimizin felsefe memesinden emdiğimiz meselelerin (“anlatmak ve anlamak”, “nitelik ve nicelik” vb.) sıradan akademik söyleme ait temalar olduğunu, hani şu hocalar arasında tartışılan, eğitim dünyasının ayınlarının parçası olan şeyler olduğunu gösteriyor. Bir tür “kutsayıcı” vizyon vardır elbette:

17 P. Bourdieu ve M. de Saint Marti “Le patronat”, a.g.m., s. 28.

18 Fritz K. Ringer, *The Decline of the German Mandarins. The German Academic Community (1890-1933)*, Harvard University Press, Cambridge, 1969.

Filozoflar açısından Heidegger, rektörlük konuşmasındaki Heidegger değildir. Ama maalesef öyledir işte ve bence bu alçaltma zevkinden, mutfağa girme zevkinden değil – öte yandan, Heidegger, Heraklitos'un sözüne atıfta bulunmayı çok severdi: Bir gün mutfağmdayken gelen ve utanarak “Hoca, sizi mutfağınızda rahatsız ettik” diyen misafirlere, Heraklitos şöyle cevap verir: “Hayır, hayır, tanrılar burada da varlar” Heidegger bu anekdotu anlatmaya bayılırdı ama aslında, tüm filozoflar gibi, mutfağına girilmesinden hiç hazetmezdi. Bence bu, sosyolojiyle ilgili zihnimizdeki imgedir: alçaltan, kuşku-cu bakış açısını [benimseyen], yani sosyolojiye dair işitebileceğimiz bir dolu saçmalaktır...

Dört veya beş yıl evvel Fransızcada basılan, büyük Alman filozofların üniversiteye dair metinlerinin bir araya getirildiği çok güzel bir derleme var.¹⁹ Bunun kötücüllük olduğunu düşünmüyorum, bana öyle geliyor ki, akademisyenler üniversiteye dair görüşlerini evrenselleştirirler. Size sıklıkla, “İşler iyi gitmiyor, barbarlar kapıda” derler ve bunun anlamı aslında, çok fazla öğrenci olduğudur... O halde resmî söylemleri, yani resmî söylem olarak kabul edilen, [söylem] üretiminin bütünüünün içerisinde akademik onur listeleriyle vb. takdis edilen söylemleri yerli yerlerine koymak ve hem her bir söylemin bazı özelliklerini içerisinde telaffuz edildiği şartlara borçlu olduğunu, hem de, gayet iyi bilindiği üzere, bir ödül dağıtma söylevine bir *Tractatus philosophicus* muamelesi yapılamayacağını akılda tutmak, bilakis, çok önemlidir. Maamafih, Sarah Hanley'nin yaptığı şey son derece önemlidir, zira Bodin'in Cumhuriyet üzerine söylemi gibi son derece katıksız söylemlerin, söz konusu yüzyıl içerisinde müdahil olmuş, Cumhuriyet'le işleri olan, onda çıkarları bulunan –faydacı anlamda çıkarlar değil ama kazanılacak veya kaybedilecek şeyler anlamında– insanların söylemleri olduğunu görmemizi sağlar.

Sembolik İktidar Mücadelesi Olarak Hukuk Mücadeleleri

Esas konuya dönüyorum. Bu buluşmalarda veya toplantılarda parlamenterler, şansölye, mühür muhafızı, Parlamento başkanı; tüm bu insanlar, meşrulaştırıcı işlev gören, iktidar alanında ve kraliyet alanının alt-hukuk alanında acil politik strateji işlevi gören büyük söylevlerde karşı karşıya gelirlerdi. Bu türden metinleri okuduğumuzda, [kamu düzeninin filanca şansölye tarafından savunulmasının] aslında [söylevi yazar kişinin] kamunun safında olmasıyla bağlantılı olduğunu; bunun Parlamento yetkilerinin kral tarafından kısıtlamasını tenkit etmenin bir yolu olduğunu; parlamenterlerin de hayata

19 *Philosophies de l'Université. L'idéalisme allemand et la question de l'Université*, Schelling'in, Fichte'nin, Schleiermacher'in, Humboldt'un, Hegel'in metinleri. Takdim edenler Luc Ferry, Jean-Pierre Person ve Alain Renaut, Payot, Paris, 1979.

geçirmeye başladıkları görevlerin intikaline sınırlandırma getirmek isteyen kralı tenkit etmelerinin bir yolu olduğunu bilmezden gelemeyiz ya da bunu görmemek için körleşmeyi gerçekten istiyor olmamız gerekir. Başka bir deyişle, bu evrensellik talebinin, parlamenterler uzamında şu ya da bu konumu işgal eden parlamenterlerin özel çıkarlarıyla bir şekilde bağlantılı olduğunu görmemek imkânsızdır. Sarah Hanley'nin çalışmasının temel getirisi budur.

Şimdi çok hızlı bir biçimde, birkaç cümleyle adalet divanlarının tarihini, yani karşı karşıya gelen iki iktidar arasındaki güç ilişkilerini ana hatlarıyla size göstermeye çalışacağım. [...]

Hukukçular, birbirlerine karşıt amaçlar için ama aynı silahlarla saldıracak, Kilise Hukuku'ndan ve Roma Hukuku'ndan ya da Kilise Hukuku ile Roma Hukuku'nun 12. ve 16. yüzyıllar arasında gelişen alaşımından gelen az sayıda formülden yararlanacaklardır. Pek çok ilkel toplumda yaşanan mücadelelerde olduğu gibi, kazanan, kanonik bir formülü kendi lehine çevirmeyi başaran olacaktır. Esasen, sembolik mücadelelerin mantığı, bilhassa topluluğun bir kelimesi üzerinde, yani herkesin önünde eğilmek mecburiyetinde olduğu çok önemli bir kelime üzerinde son söze sahip olmaktan ibarettir. Yunan düşüncesinde, Homeros'tan Aristo'ya düşünce tarihini boylu boyunca kateden, peşpeşe gelen tüm düşünürlerin üzerinde çalıştığı kelimelere dair çok güzel örnekler vardır. Zirâ düşüncenin kurucu unsuru olan söz konusu kelimeyi temellük etmek, gâlibiyeti kazanmaktır. İşin ilginç yanı, bu insanların sahada oynayacak olması ve bunun da bahsettiğim karışıklığa sebebiyet verecek olmasıdır: Bu, çok karmaşık bir geçiş sürecidir –simyadan kimyaya geçiş gibi– çünkü sıklıkla sadece o evrenin içerisindeki insanların fark edebileceği çok minik değişiklikler söz konusudur –bu, alanların bir başka özelliğidir–. Dışarıdaki insanların fark edemediği şeyler, alanın içerisindeki-ler için ölüm kalım meselesidir. Misal, kılıç soyluları –bu kişiler vardır; yazar adlarını anmasa da kitabın sonunda mutlakiyetçiliğin gâlibiyeti vesilesiyle onlardan bahseder–, Latince tüm bu tartışmaların onları fazlaca etkilediğini zannetmiyorum. “Kral öldü, yaşasın kral” deyip dememek gerektiğini bilmek için [yeterince] kültürlü değillerdi.

Yani, ortak bir sermayeden, ortak bir kültürden yola çıkan küçük mücadeleler söz konusudur. Kelimenin yerinde olduğunu düşünüyorum. Biriyle dövüşmek için pek çok müşteriye sahip olunmalıdır ki bu da alanların bir başka özelliğidir: Dövüşmek için, Latince müşterek olmalıdır, Latincenin kıymetinin müştereken kabul edilmesi ve daha pek çok şey lazımdır. Başka bir deyişle, alanda mücadele olması için, üzerinde mutabakat olmayan şeylere dair, mücadelede meşru olan ve meşru bir biçimde kullanılan silahlara dair, zaferin bizzat kendisinin kriterlerine dair bir mutabakat olmalıdır. Bu durumda bir kültürden bahsetmek mümkün görünür. Lakin üzerinde uzlaşma

olan tüm bu araçlar, uzlaşmazlık konusundaki mutabakatı temellendirirler. Zaman içerisinde gerçekleşen minicik farklılıklar birer kazanımdır: [...] Kamu, bu küçük semantik kaymaların, bir anlamda kendilerini icat edenlerin dahi gözünden kaçabilecek bu son derece küçük icatların bir ürünü olacaktır. Mucitleri, kendilerine gâlibiyeti getiren sembolik kârlara o kadar kapılmışlardır ki, kendi bindikleri dalı kesmekte olduklarını fark etmezler. Ege-menlerin kendi egemenliklerinin temellerini sarsmalarına sıklıkla rastlanır; zirâ tabiri caizse, oyunun mantığına, yani bir alandaki mücadelelerin mantığına kapılarak biraz fazla ileri gittiklerini ve söylediklerinin alanda olmayan, ne soyluluk sermayesi ne de âlim sermayesi olan bir avam tarafından sahip-lenilebileceğini unutabilirler. Bu körleşme veya yanılsama, benim *illusio*²⁰ diye adlandırdığım olgu, bir alan içerisindeki yatırımla bağlantılı körleşme olup, seçkinlerin düşüşünün açıklayıcı esaslarından biridir. Bu bir başka büyük tarihsel meseledir ve sanırım söz konusu olguyu açık bir şekilde ortaya koyan tek isim Pareto olmuştur: “Seçkin” diye adlandırdığı [kişiler] nasıl düşüşe geçiyordu? Pareto, “[mensuplarının] mücadele güçlerinin kırılmasından dolayı” diyor.²¹ Bense tersine, seçkinlerin intihar ettikleri mekanizmalardan birinin sıklıkla, böyle bir alan mekanizması kaynaklı olduğunu düşünüyorum. Bu inanılmaz gibi görünebilir; çünkü normalde [mücadele güçlerinin kırılması diye düşünürüz]. İç mücadelelerin hiddeti –Troçkist hiziplerdeki gibi– ağacın, ormanı gizlemesine sebep olur ve en yakın düşmanla, yani arkadaşla olan son fark, bu temel mantık esasını unutturur. Kabiliye atasözü [-ne başvuruyorum]: “Kardeşim düşmanımdır ama kardeşimin düşmanı düşmanımdır...”

Meseleyi biraz daha geliştirmek istiyorum. Hukuk eleştirisi, krala denk olduklarını, onunla sadece hukuki faaliyetleri değil, yasama faaliyetlerini de paylaştıklarını ileri süren Parlamento’daki hukukçuların iddialarıyla, 16. yüzyıl boyunca hanedan tezini sarsıntıya uğratmıştır. Mutlak kraliyet iktidarı, vazifenin ve onu elinde tutanın kimliğini ileri sürerken hukukçular, bunların birbirinden ayrışmasını sağlamaya çalışıyordu: Bu kopuş Weber’e göre modern bürokrasinin karakteristik özelliği idi. Yani memur yerine getirdiği vazife ile özdeş değildir, vazifeden bağımsızdır, değiştirilebilir. Hanedan tezinin zayıflaması, 17. yüzyılın başından itibaren, [başka esasların paradoksal bir şekilde yeniden canlanmasıyla] sonuçlanır. 16. yüzyılda kanonik bir

20 Kavramın geçtiği yerlerden biri bkz. P. Bourdieu, *Le Sens pratique*, a.g.e., s. 11 vd.

21 Vilfredo Pareto, *Traité de sociologie générale* (*Œuvres complètes*, c. 12), Paris-Cenevre, Droz, 1968 [1916]. Bu sorunsala başka eserlerinde de rastlıyoruz. Özellikle *Les Systèmes socialistes* (*Œuvres complètes*, c. 5), Droz, Paris-Cenevre, 1965 [1902]. Ayrıca şu seçilmiş metinlerden oluşan derleme: Vilfredo Pareto, *The Rise and Fall of Elites. An Application of Theoretical Sociology*, Transaction Publishers, New Brunswick, 1991. [Vilfredo Pareto, *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü: Teorik Bir Sosyoloji Uygulaması*, çev. Merve Zeynep Doğan, Dogu-Batı Yayınları, 2013]

esas vardır: *dignitas non moritur* [yüksek makamlar ölmez]. *Dignitas*: Mevki ölmez; kral ölür ama *dignitas* ölmez. *Dignitas non moritur* dediğinizde, bunun anlamı kralın var olduğu, hatta kralın iki bedeninin olduğudur. Meşhur teori: yüksek mevkinin sahibi olan ebedi kral vardır ve ölümlü olan biyolojik kral vardır. Bu ayrım, ideoloji olarak işleyen hanedan esasının dönüşüyle birlikte silinip gidecek, vazifeyle sahibi yeniden birbirlerine karışacaklardır: “Krallık asla sahipsiz kalmaz”, “Kraliyet otoritesi asla ölmez”. Ancak 16. yüzyılda ifadeler “Kral asla ölmez” veya hukukçuların formülü olan “Ölüm hayattakini kavrar”* hâlini alır. Dolayısıyla monarşik düzen, hukuk düzeni tarafından meşrulaştırılmaktadır: Kralı denetlemesi, hatta bir şekilde krala aşkın olan ve parlamenterlerin kral karşısında dahi temsilcisi oldukları bir kamu düzeni adına ona karşı koyması için kralın kendisine bıraktığı iktidardan faydalanabilecek görece özerk bir merci olarak Parlamento anlayışı ortadan kalkar. Hukukçular da kendilerini, kraliyetin meşrulaştırılması ve takdisini sağlayan merci statüsüne indirgenmiş halde bulurlar.

Hukukçuların Üç Çelişkisi

Öte yandan ve burada duracağım (ama yine de, sözlerimin belli bir tutarlılığının olması için bu noktaya kadar gitmek istedim), hukukçular son derece huzursuz bir durumda, bir tür daimi *double bind* içerisinde, pek çok sebebi olan daimi bir ikili kısıt içerisinde. Öncelikle hukukçu olarak –tanım gereği– doğanın karşısında, hukukun tarafındadırlar. En azından, var olanı meşrulaştırma aracı olarak hukukun tarafındadırlar. Bir hukukçunun yapabileceği asgari şey, “Böylesi iyi ama böyle olması gerekir dersem daha da iyi olur” demektir. Bu, hukukçunun asgari yapabileceğidir, yoksa kendini hukukçu olarak ilga eder; eğer neyin iyi olduğunu söyleyen kılıç olursa, bu hukukçunun sonudur. Yani hukukçu, hukukçu sıfatıyla, tekeline sahip olduğu bir ‘olması-gereken’in dile getirilmesiyle bir tür yinelemenin tarafındadır: Asgari meşrulaştırma işlevidir bu. Babadan oğula intikalin esas olduğu hanedan formülünü hiçbir açıdan benimseyemez. Ancak, imtiyazları elinde tutan kişi olarak, bir makam sahibi olarak, görevlerini intikal hakkını elde etmek için aralıksız çaba gösterir. Hukukçular, kendilerini soylularla karşı karşıya koyan bir kültürel sermayenin sahipleri olarak, doğuştan niteliklerin, tanrı vergisi olanın vb. değil, liyakatin, edinilmiş olanın tarafındadırlar. Bununla birlikte, kazanımlarını, miras bırakılması gereken bir tür doğuştan hak ola-

(*) “Le mort saisit le vif” ölüm hâlinde müteveffanın malvarlığının (veya burada olduğu gibi, tahtın), herhangi bir formaliteye gerek olmaksızın meşru vârislerine geçmesi anlamına gelen hukuk terimi. Pierre Bourdieu’nün, *Actes de la recherche en sciences sociales*’in 1980 yılındaki 32-33. sayısında bu başlığı taşıyan bir makalesi vardır – ç.n.

rak görmeye başlamışlardır ve hâlihazırda bir çelişki içerisindeyiler: Kraliyet iktidarını, *de facto* sınırlandırmadan meşrulaştıramazlar; çünkü meşrulaştırmaya ihtiyaç olduğunu söylemek dahi bir sınırlandırmadır. Ancak, *a fortiori* argümanlar ileri sürmeye, krala itaat etmek için sebepler sıralamaya başladıkları andan itibaren, krala itaat etmek için ileri sürdükleri nedenlerle bizzat kralı bağlamış olurlar. Bu, ilk noktadır.

İkinci nokta: Kralın tarafındadırlar ama aynı zamanda soylu tabiatlıdırlar – mevkilerin intikali. Üçüncü nokta (hukukçuların, az evvel sözünü ettiğim çelişkileridir bu): Teknik bir yetkinliği ellerinde tutmaktadırlar, bir “yetki alam”nı ister istemez içeren ve dolayısıyla sınırlar ve o sınırlara dair bir ihtilafı içeren bir yetkinliktir ve iktidar alanı içerisindeki büyük mücadelelerin hepsi de yetkinlik mücadelesidir. “Yetkinlik” [*compétence*] çok önemli bir kelime, hem hukuki hem de teknik bir kavramdır: Yetkinlik, teknik bir yetkinliği belli bir yetki alanında icra etme hakkıdır. Hukukçular ile kralı karşı karşıya getiren yetkinlik mücadeleleri, aynı zamanda teknik mücadelelerdir. Ancak, kendisinin kraldan farkını ortaya koymadan –ki kanunun tanınması gereken bir farktır bu– kralı meşrulaştıramaz ve yetkinliğini sınırlandıramaz; bu nedenle sembolik boyutları da vardır. Bu durum Orta Çağ’dan itibaren başlar: Bologna hukukçuları üzerine, sürekli bu son derece paradoksal konumda [olduklarını gösteren] çalışmalar vardır. Kraldan, tanınmasını istedikleri bir iktidarı koparmak zorundadırlar; yani iktidardan, bir denetleme gücünü koparmaktadırlar: Söz konusu güç, ancak tanındığında meşru hale gelebilir. Yani, kralın onlara verdiği sembolik ödüllerle ilişkilerinde son derece güzel bir şekilde görünen bir *double bind* konumundadırlar. Aslında adalet divanı, onlar açısından canlı bir çelişkidir. Mesela, sorunlardan biri, onların mı krala gittiği yoksa kralın mı onlara geldiğini bilmektir. Kral mı Parlamento’ya gelmektedir yoksa onlar mı Saray’a gitmektedirler? Saray’a gitmek fevkalade onurlandırıcıdır ve dolayısıyla pazarlık yapmaları, meşrulaştırmaları, gerekçelendirmeleri gerekir ve içine çekildikleri tüm bu çelişkiler teori üretici niteliktedir; bana öyle geliyor ki, en mucizevi hukuk edimlerinin temelinde bu çelişkiler yatar.

Son nokta: Denetim konusunda, daima sembolik tanıma karşılığında yetkiden vazgeçme eğilimindedirler. Ayrıca bana öyle geliyor ki, parlamenterlerin değişkenliklerini anlamak için bu üç çelişkiyi zihinde tutmak gerekir. Krallar, kralın gücüne göre daha kuvvetli veya zayıf olan bu çelişkilerden istifade edebilirler. Az evvel çocukluk ve naiplik geçişlerine dair söylediklerimi düşünün. Krallar, bu çelişkilerden istifade ederek Parlamento’nun değerini düşürebilirler: Yani fevkalade karmaşık bir oyundur bu. Bu meseleye önümüzdeki sefer dönüp, Fransız Devrimi’nin başlangıcını, hep anlatılagelen, makamların intikali ve dolayısıyla hukukçuların hanedan meselesini il-

gilendiren Maupeou krizi zamanını [ele alan] ikinci kitaba geçeceğim.²² Makamların intikali meselesi şudur: Hanedan esas makamlara da tatbik edilir mi? Maupeou, hanedan iktidarını eleştiren hukukçular açısından, hanedan esasına karşıt bir esas yerleştirmek isteyen korkunç bir şahsiyet haline gelmiş ve bu durum cüppe soyluları arasında bir isyanın ve Fransız Devrimi'ne götüren olaylara benzeyen bir dizi eylemin fitilini ateşlemiştir.

22 Paris Parlamentosu ile üst mahkemeleri karşı karşıya getiren çok sayıda ihtilafın akabinde, XVI. Louis ve hem şansölyesi hem de mühür muhafızı olan René Nicolas de Maupeou 1771 yılında adli sistemde ve özellikle de, parlamenterlerin kraliyet iktidarı karşısındaki görece bağımsızlığının şartı olan makamların alınıp satılabilirliği esasında reforma giderler.

Mücadele Konusu Olarak Tarih

Geçtiğimiz derste, kralın [adalet] divanı konusu etrafında gelişen, Kral ile Parlamento arasındaki hayli ilginç ilişkileri ele aldım. Söz konusu kurumun [divanın], karşı karşıya konumlanan iki toplumsal şahsiyet arasındaki daimi bir mücadeleye konu olduğunu ve söz konusu mücadelenin bizzat kurumun anlamına dair bir çarpışma olduğunu göstermeye çalıştım. Bunun, toplumsal şeylerin çok genel bir özelliği olduğu kanısındayım: Toplumsal birimler ve kurumlar, bizzat bu kurumlara mensup failer arasında gerek anlam, gerek kullanım vb. mevzularında bitmeyen mücadelelere konu olur. Kralın [adalet] divanı örneğinde söz konusu kurum, aynı anda hem uygulamaya, yani protokolün veya merâsimlerin ayrıntılarına dair, hem de bizzat kurumun tarihine dair mücadelelere konu olmuştur. Bu tarihsel retrospektifin faydası, tarihçiyi bir keşfe yönlendirmesidir: tarihin nesnesinin de bir tarihsel mücadele konusu olduğunun keşfine... Bunu tam olarak idrak eden tarihçi ise çok azdır. Tarihçiler çoğunlukla, bir tarihçe anlatmanın, tarihsel gerçekliğin ne olduğunu anlatmak olduğuna inanırlar. Oysa gerçekte, tüm toplumsal gerçeklikler gibi, tarihsel gerçeklikler de âlimin incelediği şeyin gerçekliğinin tartışmalı olduğu olgulardır. Bunlar, kendileri açısından birer inşa nesnesi olan olgulardır ve ihtilafli bir inşadır bu. [Dayandığım] iki tarihçi olan Sarah Hanley ve bugün size bahsedeceğim Keith Baker, kurumlara dair mücadeleye müdahil olan kişilerin, hem kurum üzerine düşünmek için, hem de kendi kurumsal inşalarını benimsetmek ve bu sayede kendi iktidarlarını kuruma dayatmak için, tarihi mütemediyen bir silah olarak kullandıklarını çokça vurgularlar – zirâ bunu görmemezlik edemezler.

Örneğin bugün bahsedeceğim Louis Adrien Le Paige, mesleği tarihle bir şekilde bağlantılı, bizzat Parlamento kurumuna dair yarı-gerçek, yarı-efsaneyi koca bir tarihi gün ışığına çıkaran bir tür zabıt kâtibi idi. O halde tarih, bizzat tarihin içinde bir araç ve bir mücadele nesnesidir. Ve bunun, tarihsel bir malzeme üzerinde çalışırken zihnimizde tutmamız gereken çok önemli bir ders olduğunu düşünüyorum. Bu mücadelede iki taraf da –Kral'ın tarafı ve Parlamento'nun tarafı–, kuruma dair kendi anlayışını dayatmaya çalışmak için tarihten, özellikle de hukuk tarihinden, adli öncüllerin tarihinden istifade ederler. Kralın safını tutanlar, Parlamento'yu kralın kararlarını kaydetme işleviyle sınırlı salt hukuki bir kurum olarak görürken, parlamenteler safı da kralın [adalet] divanını, parlamentelere itiraz haklarını icra etmek ve böylelikle eş-yasa yapıcı statülerini, yani adli erklerinin yanı sıra yasama erklerini ortaya koyma imkânını tanıyan bir kurum olarak görürler. Hukukçular bölünmüşlerdir; bunu geçen sefer ifade etmiştim; ama bugün bu noktada daha çok duracağım: 16. yüzyıldan itibaren bir alan; yani söz konusu uzamda bulunan insanların müşterek tekelinin ne olduğuna dair bile bir mücadelenin sürdüğü bir alan oluşmaya başlar. Başka bir deyişle, bir hukuk uzamı, kimin meşru bir şekilde uzama mensup olduğunu ve o uzama dahil olmak için ne gerektiğini vb. bilmenin daimi sorun olduğu bir yerdir. 16. yüzyıldan itibaren bu dağılmayı görürüz ve bu çalışmalara eleştirilerimden biri –ki onun dışında son derece dikkate değer buluyorum, yoksa bahsetmezdim– bu uzamı unutmaları veyahut da aşırı kısmi ve aşırı basit bir şekilde tasvir etmeleridir. Eğer ki hukukçular bu mücadelede zor bir konumdalarsa –bu zaten çok genel bir toplumsal olgudur ve çok önemlidir–; eğer hem kendi içlerinde bölünmüşler ama aynı zamanda her biri de birbirinden ayrılmışsa, bunun nedeni konumlarının yapısal olarak müphem olmasıdır.

Bu kendinde ve kendi arasında bölünmenin anlaşılması için profesörler örneğini alabilirim. Birkaç yıl evvel, 68 Mayıs'ı hareketi dolayısıyla Üniversite'de yaşanan dönüşümler üzerine yaptığım ankette,¹ mesela profesörlerin, sorulara göre, gayet farklı esaslar uyarınca cevaplar verdiklerini görmek bana çok çarpıcı gelmişti: Bu herkesin bildiği ama öneminin görülmesi için açıkça farkına varılması gereken bir şey. Öğrenci velisi olarak cevap verebiliyorlardı ve o zaman öğretime karşı son derece katıydılar; eğitmen olarak cevap verebiliyorlardı ve o zaman çok müsamahakârdılar; yurttaş olarak da cevaplayabiliyor ve hatta üçüncü bir konum bile benimseyebiliyorlardı. Başka bir deyişle, sıkça saptanan ve bilhassa siyasi meselelerde konum alırken çelişkilerle sürükleyen bu tür bir benlik bölünmesi, çoğunlukla söz konusu faillerin, bir alanda birbirleriyle çelişen konumları işgal etmeleriyle yahut çelişkilerin bizzat yaşandığı bir alana mensup olmalarıyla bağlantılıdır. [Mev-

1 P. Bourdieu'nun bu noktaya dair açıklamaları için bkz. *Homo academicus*, a.g.e., s. 209-250.

cut örnekte] bir profesör, eğitim sisteminin hem öğrenci velisi olarak kullanıcısı, hem de öğretmen olarak failidir. Geçen sefer gösterdiğim gibi, hukukçular da tamı tamına aynı durumdadırlar. Hukukçuların çelişkilerinden biri, vârislerine intikal edilebilir olmasını arzuladıkları bir görevi ellerinde tutan kişiler olarak hanedan esasının; hem hukukçu, hem de kuruma ve keyfiyete dayanan kültürel bir iktidarı ellerinde tutanlar olarak da hukukun tarafında olmalarıdır: Yani kendilerine karşı ayrıışmış olabilirler. İlâveten, bu herkesin herkesten ayrıışması durumu, bizzat kendisi de bölünmüş olan hukuk uzamındaki farklı konumlarla bağlantılı ayrıışmalar uyarınca da çoğalır. İşte böyle.

Sarah Hanley'nin kitabının sonunu anlatmadım. 18. yüzyılın sonunda, tam da hassas bir noktaya dokunan, değindiğim Maupeou reformu (hukukçuların en sancıyan yerlerine, kendi yeniden üretimleri meselesine dokunan bir devlet reformuydu) son derece acemicedir: Şayet hukukçular düşman edinilmek isteniyorduydu, tam olarak bu yapılmalıydı... (Eğitmenleri düşünürseniz, muadili bulunur: Profesörleri düşman etmek çok kolaydır ve eğitim sisteminde bazı reformların hiçbir zaman yapılmaması bundandır...) Velhasıl, Maupeou reformu hukukçuların hassas noktasına dokunuyordu ve onları, müphemlikleri içinde hanedan kutbundan uzaklaştırıp hukuk kutbuna doğru savuruyordu. Sonuç olarak, onları kralın karşısına koyan geleneksel karşıtlık güçlenmiş ve ikiye katlanmıştı.

Hukuk Alanı: Tarihsel Bir Yaklaşım

XIII. Louis ve XIV Louis hükümdarlığındaki mutlakiyetçi dönemde, kralın safını tutanlar kısmen, yazarlarla genişlemiştir. Edebiyat alanını anlamak için son derece önemli bir şeydir bu. Alain Viala'nın *Naissance de l'écrivain* [*Yazarın Doğuşu*] kitabından kuşkusuz haberdarsınızdır: Viala, 17. yüzyılda yazarlığın, kabul gören bir meslek olarak ortaya çıkışını anlatır.² Ancak Viala'nın bazen ileri sürdüğünün aksine, edebiyat alanı 17. yüzyılda teşekkül etmiş değildir; zira sanatçılar, meslek olarak, yazar olarak tanınmalarının bedelini, bir alanın işleyiş şartı olan özerkliklerinden vazgeçerek öderler. Başka bir deyişle, yazarların gerçekten de bu sıfatla ve beraberinde gelen kârlarla –maaşlar, görevler, payeler– kabul görmek için, özeklik bakımından çok önemli tâvizler vermeleri gerekiyordu. İlâveten, yazarlar –edebiyat tarihi bunu unuttur ama Racine de dahil– kralın tarafındaydılar: Tarihin bir kez daha, iki taraf arasında bir mücadele aracı olduğu ortamda, vakanüvis olarak, krâliyet hagiogfrayasına katkıda bulunurlardı.

2 Alain Viala, *Naissance de l'écrivain. Sociologie de la littérature à l'Âge classique*, Minuit, Paris, 1985.

Baker'ın, geçen sefer atıfta bulunduğum kitabı *Inventing the French Revolution*'a [*Fransız Devrimini İcat Etmek*] geliyorum. Baker, bir önceki kitabına önemli bir katkı yapar: örneğin 18. yüzyıl başında, bilhassa Louis Adrien Le Paige'in kaleminden çıkan mitolojiyi yani kralın divanının, geçmişi Orta Çağ'a uzanan kadim bir kurum olduğu mitolojisini sorgulamak kaygısıyla yola çıktığını söyleyen Hanley'nin kitabında geçen bu şahsiyete önemli bir rol biçer. Bu mitoloji bir anlamda, otoritelerini temellendirmek için kendilerine çok eski bir soy ağacı biçen ve kraldan bağımsız bir yasama organı olarak her daim var olduklarını söyleyen parlamenterlerin mesleki ideolojisiydi (Parlamento kendisini genel tabakalar meclisiyle Parlamento'nun bir sentezi olarak görmekteydi)* Hanley'nin kitabının, yerindeliğini sorgulamayı hedeflediği Le Paige'e ait bu mitoloji, Fransız Devrimi'nin arifesinde oluşturulmuştur. Baker'ın kitabı ise 1750-1780 yılları arasında, Parlamento'nun sözcüsü yahut ideoloğu olan Le Paige'in de aralarında bulunduğu bir dizi önde gelen fail tarafından icat edilen bu politik kültürü tarif eder. Yani bana göre Baker'ın kitabının kıymeti, hukuk uzamının, alan olarak tahlilinin bir taslağını sunmasıdır: Genel olarak hukuk kültüründen bahsederken, bir yandan da [birden çok hukukçu kategorisi] arasında, biraz keyfi ve benim kanımca hayli yüzeysel bir ayrıma gider. Bu daha ziyade bir sınıflandırmadır: Milli kütüphanede bazı yazarları okumuştur ve onları düzenleme gereği hâsıl olmuştur. Baker onları üç kategoriye ayırır; hepsini bir blok halinde ortaya koymaktan daha iyidir. Baker, kurucu bir felsefe inşa etmeye çalışan farklı ideologların, tarihçi veya hukukçu tüm bu filozofların, iktidar alanındaki üç konuma denk düşen üç başat konuma dağılmış olduklarını göstermeye çalışır. Yani üç söylem tipini ortaya koyar: Kitabının 25 ilâ 27. sayfalarında bunu bulabilirsiniz.

Kitabının temel fikri şudur: Bu devrim arifesinde (1750-1760), monarşik otoritenin o zamana kadar bölünmez olan vasıflarında bir parçalanma vuku bulur. Monarşik otoritenin dayanağı niteliğindeki üç esas olan akıl, adalet ve irade, üç çıkar grubunun ortaya çıkışıyla bağlantılı olarak birbirlerinden kopmaktadır. Bir yanda, hukuki bir söylemi benimseyen ve adalete vurgu yapan Parlamento; öte yanda genel iradeye vurgu yapan bir siyasi söyleme sahip "halk" [diye nitelenebilecek olanlar] –ki aslında bu Rousseau alt-hukuk zümresidir– ve son olarak da akla vurgu yapan bir yönetim söylemi. [Baker], her birini en iyi temsil eder görünen çalışmaların tahlili vasıtasıyla, bu üç söylemi ortaya koyar. Bir önceki kitabın [yazarı] gibi o da, geçmiş konusundaki mücadeleyle karşılaşır. Bunu, özellikle, ilk defa olarak bütüncül

(*) Eski Rejim'de Parlamentolar, en önemli yetki alanları yargı olan bölgesel yönetim birimleriydi ve Fransız Devrimi esnasında Fransa Krallığı bünyesinde, en önemlisi Paris Parlamentosu olmak üzere 13 Parlamento mevcuttu. Genel tabakalar meclisi (*les états généraux*), toplumun üç tabakası olan soylular, din adamları ve halkın temsil edildiği, ancak Kral'ın inisiyatifleriyle toplanan meclisti – ç.n.

bir Parlamento tarihini inşaaya girişmiş bir Jansenist olan Louis Adrien Le Paige üzerinden gösterir: Le Paige arşivlerin muhafızıdır ve bir tür hayali Parlamento tarihçesini siyasi düzleme taşımak ve Parlamento'nun işlevine dair bir tür ideali işlemek, tarihte temellendirmek için bu konumundan istifade etmiştir. Söyleminin ana hatlarını hızlı bir şekilde size okumaya çalışacağım. Baker tarafından, parlamenterlerin taleplerini temsil eden teorisyen olarak tasvir edilen Le Paige, parlamenterlerin ideoloğu hâline gelir.³ Montesquieu, daha önceden bahsettiğim ve sürekli Montesquieu'ye atıf yapan d'Aguesseau gibi parlamenterlerin bildiği ve onlara son derece aşinâ bir ideoloji önermiş olsa da, Baker'a göre o dönemde Le Paige daha önemlidir. Le Paige, Frankların adli ve karar alma meclisleri ile modern Paris Parlamentosu'nun benzerliği üzerinde durur; yani Parlamento'yu, monarşinin kökenlerine götürür ve kraliyet mahkemesinin, Parlamento'nun ikili işlevini vurgular. Onun için Parlamento, hem adalet divanıyla bir kraliyet mahkemesi hem de genel tabakalar meclisi gibi bir milli meclistir. Dolayısıyla söz konusu meclis, kraliyet iktidarını sınırlandırmak için oradadır; sadece kaydetmek değil, aynı zamanda itirazda bulunmak, tenkit etmek için. Bu bağlamda, itirazcı modelin tarafında duran İngiliz Parlamentosu'na atıfta bulunmak son derece önemlidir ve böylelikle, 18. yüzyılda bu çevrelerde neden buna atıfta bulunulduğunu anlarız. O halde Le Paige parlamenter konumu temsil eder. Baker yine aynı eserde, hızlı bir biçimde, üç başka yazarı daha tahlil eder –aslında çok daha fazla var ama ben, yazarın nitelediği konumları temsil kabiliyetleri en yüksek oldukları için bu üç yazarı aldım–. İlki Malesherbes, ikincisi Turgot, üçüncüsü ise Guillaume-Joseph Saige'dir. Hızlı bir şekilde, Baker'm onlara dair ne dediğini size söyleyeceğim. (Bu sizi kitabı okumaktan alıkoymasın ama böylelikle kolaylık sağlamış oluyorum).

*Les Remontrances de la cour des aides*⁴ başlıklı bir kitap yazan Malesherbes (kendisi bu mahkemenin ilk başkanı olmuştur), Le Paige'in benimsediğiyle aynı türde bir adli söylemi, ama senkronik bir mantıkla benimser. Le Paige, Parlamento'nun özgüllüğünü tarihte temellendirmeye çalışırken o, mevcut duruma vurgu yapar ve Parlamento'ya düşen denetim ve sınırlandırma işlevleriyle Parlamento'nun kapasitesini uzun uzun ele alır. Baker'a göre, başlangıçta çizdiği bu üçlü yapıda Malesherbes yargı kutbunun temsilcisi iken, *Mémoire des municipalités*'de⁵ bürokratik mutlakiyetçiliği meşrulaştı-

3 Louis Adrien Le Paige, *Lettres historiques sur les fonctions essentielles du Parlement, sur le droit des pairs et sur les lois fondamentales du royaume*, 2 cilt, Amsterdam (?), 1753-1754. Bkz. S. Hanley, *Le Lit de justice des rois de France*, a.g.e., s. 11-23.

4 Malesherbes, *Très humbles et très respectueuses remontrances, que présentent au roi, notre très honoré souverain et seigneur, les gens tenants sa Cour des Aides à Paris*, Paris, 1778. Eski Rejim'de Yardımlar Mahkemesi, vergi konusundaki çekişmelere bakardı.

5 Turgot, *Des administrations provinciales: mémoire présenté au Roi*, 1788.

ran bir söylem geliştiren Turgot bürokratik kutbun temsilcisidir. Kendisi de kabul ettiği üzere, Baker sınıflandırmalarının kurbanıdır; zirâ [söz konusu] söylem, Turgot'un sınıflandırıldığı sınırlı kategorinin kapsadığından daha karmaşıktır. İdari yönü ağır basan, karmaşık önermelere sahiptir, ama parlamenterlerde rastladığımız bambaşka bir boyut da vardır onda... Ancak Baker en nihayetinde, Turgot'da idari söylemin bir temsilcisini görür.

Üçüncü kategori: İradeyi savunan söylem. Baker bu söylemi, iradeye –Rousseau'nun yurttaş iradesi, halk iradesi, genel irade– vurgu yapan *Catéchisme du citoyen*⁶ başlıklı kitabın yazarı Guillaume-Joseph Saige'de bulur. O, siyasi söylem diye adlandırdığı söylemin temsilcisidir. Sosyolojik olarak nitelenen bir tek Saige vardır: Bordeaux'nun büyük bir parlamenter ailesine mensuptur, ancak söz konusu büyük ailenin başarısız kanadındandır. Az evvel bir tür hukuk *lumpenproletaryası*'ndan, alt-hukuk sınıfından bahsetmemin nedeni buydu. Kuzeni ve rakibi, Bordeaux belediye başkanıdır; son derece kritik konumları elinde tutar; bir cam imalathanesinin sahibidir vb. Kendi ise, ailenin ölü kanadındandır ve bundan dolayı, Max Weber'in ifadesiyle “proletaroid entelijansiya” ile halk sınıflarının tarihüstü ittifakına göre müşterek iradelerin, halk iradesinin vb. sözcüsüdür.

Yani [Saige], bilhassa Maupeou reformunun ardından kitapçıklar literatürüyle güçlü şekilde yayılmış olan bir bürokrasi hatta parlamentarizm eleştirisini geliştirir. Baker özellikle Mercier'den⁷ olmak üzere, bir dizi bürokrasi eleştirisini bir araya getirir. Tarihsel bir hatalı yorum pahasına, Max Weber'i bu kitapçıklardan okur. Ancak ondan alıntılar vasıtasıyla dahi olsa, buradaki bürokrasi eleştirisinin Weber'in önerdiği şekliyle bir bürokrasi eleştirisiyle alakası yoktur. Cüppelilerin dünyasının, bir alan, yani farklılaşmış bir uzam olarak tahliline doğru gitmek gibi bir faydası olan bu kitabın özeti ne burada son vereceğim.

Bunu, Donald R. Kelley'nin, hukukçu mesleğinin Orta Çağ'dan 16. yüzyıla kadarki hayli ilginç bir tarihçesine ve [aynı zamanda] hukuk dünyasını bir alan olarak tahlil etmek için gerekli unsurlara rastladığımız *The Beginning of Ideology [İdeoloji'nin Başlangıcı]*⁸ başlıklı kitabında buluyoruz. Kitap –bir kodlama esası bile verir; incelikli bir istatistik analiz yapmak için hukukçuları nasıl kodlamak gerektiğini gayet güzel görürüz–. Yazar, hukukçuların içindeki hiziplerden birine öncelik verme eğilimindedir: Onları, mutlakiye-

6 Guillaume-Joseph Saige, *Catéchisme du citoyen, ou Éléments du droit public français, par demandes & réponses*, 1788 [1775?], s. 1.

7 Louis-Sébastien Mercier, *Tableau de Paris*, 12 cilt., Amsterdam, 1783 [1781?]-1788. Dönemin âdetlerine dair bu meşhur tanıklıkta Mercier'nin hedef tahtasındakilerden biri “robot” veya “kâtip”tir.

8 Donald R. Kelley, *The Beginning of Ideology. Consciousness and Society in the French Reformation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

tin, yani kralın yandaşları olarak görür; başka bir deyişle hukukçuların, otoriter devletin inşasına katkısını görür ve bu bir hakikat olmakla birlikte, hukuk alanının sadece bir tek hizbini temsil eder.

Size bu referansı verdikten ve çoğu yazarın, hukuk dünyasını bir bütün, hatta bir yapılanma olarak görmek gibi bir müşteriye sahip olduğunu söyledikten sonra, 16. yüzyıldan itibaren, hukuk yapılanmasının bir alan olduğu noktasında ısrar etmek isterim. Hukuk dünyası, yapılanma etkileri tatbik edebilecek bir alandır. Bunu, geçtiğimiz yıllardaki bir derste uzun uzun ele almıştım.⁹ [...] Eğer, çok erken zamanda bir alan gibi işlemeye başladıkları gerçeğiyle yakından alakalı olduklarını görmezsek, hukukçuların tarihsel olarak tatbik ettikleri politik etkileri anlayamayız. Özellikle de, Fransız Devrimi'nin veya Reform'un tarihini hukukçularla bağlantılandırmadan anlayamayız. Bu noktada başka bir referans vereceğim: William Farr Church'ün yazdığı, anayasal düşüncelerin tarihi hakkında, 16. yüzyılda hukuk alanının işleyiş şekline dair pek çok bilgi veren, *Constitutional Thought in Sixteenth-Century France* [16.Yüzyıl Fransası'nda Anayasal Düşünce] adlı kitap.¹⁰ Church bu kitapta, bir dizi yazarın düşüncesini çözümler: Claude de Seyssel, Charles Dumoulin, Jean Bodin, Guy Coquille (muhalif konumlara sahip bir taşralı olması itibarıyla son derece ilginç bir Toulouse'ludur), Guillaume Budé ve birkaç isim daha. Düşünce tarihinde âdetten olduğu üzere sadece onların fikirlerinin içeriğine dair bilgiler vermez, aynı zamanda söz konusu yazarların hem toplumsal uzamdaki (kökenleri vb.) hem de hukuk uzamındaki toplumsal konumlarına dair de bilgiler verir. Mesela, hukuk eğitimi verilen fakültelerin hiyerarşisini devreye sokar. Böylelikle, anayasa meselesine dair konumlanmaları, hukuk uzamındaki ve toplumsal uzamdaki konumlarla bağlantılandırıp hukuk alt-uzamında ve toplumsal uzamda işgal edilen konumlar ile anayasal meselelerde takınılan tavırlar arasında kavranabilir bir bağlantının olduğunu görürüz. Mesela, mutlakiyetçi bir söylem benimseyen hukukçuların neredeyse her daim kraliyet iktidarıyla, merkezi iktidarla bağlantılı olduğu gerçeğini (bu aşikâr olmakla birlikte, dile getirilir getirilmez, üzerine düşünülen şeyleri düşünme şeklini bütünüyle değiştiren aşıkârlıklar vardır) ısrarla vurgular. Az evvel atıfta bulunduğum Kelley, hukukçuların mutlakiyetçi olduklarını söylerken, Church [mutlakiyetçi tezleri benimsemek konusunda] bir eğilim olduğunu ispatlar.

Kraliyet iktidarına yakınlıkları göstermek için tasarlanacak kabataslak bir ölçek, mutlakiyetçi tezlere yakınlık göstergesine karşılık gelecektir. Şüphes-

9 Bkz. Pierre Bourdieu, "Effet de champ et effet de corps", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 59, Eylül 1985, s. 73; ve aynı zamanda: "La force du droit", a.g.m.

10 William Farr Church, *Constitutional Thought in Sixteenth-Century France. A Study in the Evolution of Ideas*, Harvard University Press, Cambridge, 1941.

siz biraz fazla basit gelebilir; toplumsal uzamlar hiçbir zaman tek boyutlu değil, her daim çok boyutludur ama bunun ilk boyut, ilk açıklayıcı etmen olacağına şüphe yok. Ardından, incelenmesi gereken ikincil etmenler bulunacaktır. Örneğin [Church], merkezi iktidara yakın kimselerin benimsediği mutlakiyetçi söylemin, her daim, kralla tebaası arasında bir ayırım tesis etme ve anayasal bir mantıkla, genel tabakalar meclisi, parlamentolar vb. gibi aracı iktidarlara her türlü atfı ortadan kaldırma eğiliminde olduğu noktası üzerinde durur. Parlamento üyeleri müphemdirler; Parlamento, alanın içerisindeki bir alt-alandır ve parlamenterler arasında, Parlamento'da işgal ettikleri konuma göre, daha ziyâde kralın tarafına veya daha ziyâde [diğer iktidarlara] meyilli insanlar vardır. İşte böyle. Bu uzamları ve alt-uzamları tahayyül ediyor musunuz bilmiyorum ama çok boyutlu bir uzamda düşünölmeliler.¹¹ Şeyler birbirlerine göre hareket etmekte ve insanlar, hareket eden bu şeylerin içindeki konumları işgal etmektedirler. Oldukları yerde hareket eden şeye dair ve etraflarında hareket eden diğer şeylere dair aldıkları tutumlar, her bir uzamda işgal ettikleri konuma bağlıdır. (Üniversite alanıyla bir analogi kurmam hemen anlarsınız.) Bugün söylemek istediğim şeye dair ilk nokta budur.

Görevler ve Memurlar

Tarif ettiğim bu uzun dönüşüm sürecinde, yani mutlakiyetten [bir tür] yasalıcılığa geçişte, farklı failler ikircikli ve kendi kendilerine karşı bölünmüş haldedir. Geçen hafta bahsettiğim ama bulamadığım için sizinle paylaşamadığım bir metne atıf yapmak istiyorum. Şu anda incelediğim dönemin çok büyük bir tarihçisi olan Denis Richet'nin şahane bir metninden bahsediyorum ve sizi onun kitabına yönlendiriyorum: *La France moderne. L'esprit des institutions* [Modern Fransa: Kurumların Ruhı]. Fransız Devrimi ve kökenleri üzerine yalan yanlış konuşulup durulan şu günlerde okunması gereken son derece temel bir metin bu. [Richet], bürokratik bir uzamın özerkleşme sürecinde, faillerin mensubiyetlerle bağlanmış oldukları olgusunu vurgular; şahsın görevine bir nevi bağlılığı söz konusudur... Fazla hızlı gidiyorum. Max Weber, bürokratik mantığın kendisini en ideal dayatma biçiminin –kendi ifadesiyle, “ideal tip”–, memurun görevinden/işlevinden tamamen kopması, şahsın işleve hiçbir şey katmaması ve ondan bir şey de almaması olduğu noktasında çok ısrarcıdır: Mesela görevinden karizma kazanmaz, şahsî etkiler icra etmek için göreviyle bağlantılı prestijden faydalanmaz; bir tür katıksız, uç haldir bu. İncelediğim dönemde (Cassirer ile yakınlık kurmak suretiyle bin kez vurguladım bu noktayı), faillerin işlevleriyle iç içe geçmiş oldu-

11 Toplumsal uzamın çokboyutluluğuna dair, Ayırım'ın, (*La Distinction*, a.g.e.) 2. bölümüne, özellikle de 128 ilâ 144. sayfalara bakınız.

ğu, ağır mı ağır bir durum yaşanmaktadır: Onlar görevlerine yatırım yaparlar, görevleri de onlara.

Denis Richet'nin kitabından bir parça okuyacağım: "Bizim 'kamu görevi' diye adlandırdığımız, onu elinde tutanla öylesine bütünleşmiştir ki, başkanlığını yapmış kişilerin veya mensuplarının tarihçesini yazmadan, bir konseyin ya da görevin tarihçesini ortaya çıkarmak imkânsızdır. Kendisinden evvel hep ikincil önemde olmuş bir göreve önem kazandıran veyahut da tam tersi, evvelki sahibi nedeniyle daha önce çok önemli olan bir görevi ikinci plana attıran hep bir şahsiyet olmuştur. İnsanlar, bugün düşünemeyeceğimiz bir ölçüde işlevini/görevini yaratmaktaydı."¹² Yazarın ayrıca memuriyet [mevkilerinin] sahibiymiş gibi davranan bu büyük memurlar hanedanını tahlil ettiği, silik bir dergide çıkmış bir makale var.¹³ Bu, şimdi açıklığa kavuşturmak istediğim şeylerden birini, yani o dönemde teşekkül etmekte olan ve bugün hâlâ mevcut olan bu devlet soylularının işleyişinin özgüllüğünü ve mantığını anlamak için çok önemli. Ve bu geçiş fikrini vurguluyorum çünkü geçiş henüz bitmemiştir. Sonuna gelindiğinde görevlerinden tamamen ayrılmış, memuriyetinden şahsi fayda sağlamayan namus timsali memura sahip olacağımız bir geçiş sürecini hâlâ yaşamaktayız.

***Fictio Juris* Olarak Devlet**

Şimdi bugün asıl belirtmek istediğim noktaya, yani cüppe soyluları diye adlandırılan bu tuhaf zümrenin, modern devletin oluşumuna katkısının bir tür değerlendirmesine geliyorum. Şimdiye kadar yaptığımın bir nevi özeti olacak bu: Bir âlimler zümresinin yükselişinin, cüppelilerin yükselişinin, yani aynı zamanda kültürel sermayenin özel bir sembolik sermaye türü olan soyluluk sermayesinin karşısındaki yükselişinin bir tür *uzun erimli* tarihini, büyük adımlarla ortaya koyacağım. İşin özü, henüz çok az mevcut olan ve ayrıca çoğunlukla bizzat kendisi cüppelilerle bağlantılı işadamları burjuvazisi haricinde, kraliyet iktidarından bağımsız belli başlı ilk zümre, tabiri caizse görece teşekkül etmiş tek gerçek iktidar veya tek karşı-iktidar, cüppelilerle bağlantılıdır. Bu demek oluyor ki, cüppelilerin yükselişini tarif etmek; yani bir erkin ve yeni bir erk dayanağının; hukuka, okula, liyâkate, yetkinliğe dayanan ve doğuştan getirilenlerin, doğanın vb. karşısında durmaya muktedir bir erkin kademe kademe teşekkül etmesini tarif etmektir. Atlayarak gideceğim, 12. yüzyıla gitmek lazım ve o noktada, geçtiğimiz yıllarda söylediğim şeyleri hatırlatayım.

12 Denis Richet, *La France moderne. L'esprit des institutions*, Flammarion, Paris, 1973, s. 79-80.

13 Denis Richet, "Élite et noblesse: la fonction des grands serviteurs de l'État (fin XVIe -début XVIIe siècle)", *Acta Poloniae Historica*, 36, 1977, s. 47-63.

Orta Çağ tarihçileri, âlimlerin en baştan itibaren iktidarın rasyonelleşmesinin aracı olduğunu göstermişlerdir: Katiyeti, yazıyı, resmî kayıt defterini, kayıt tutmayı; bürokrasiyle özdeşleşmiş tüm operasyonları (bürokrasi bürodur; büro ise yazı, hesaplar, yazılı belgedir) ortaya çıkaran onlardır. Âlimler, 12. yüzyıldan itibaren, doğmakta olan iktidar alanının iç mücadelelerinde son derece etkili olan bir kaynak kategorisi olan hukukun tekeline ellerinde bulundurmışlardır. Hukuku çok hızlı bir şekilde, iktidar alanındaki bu iç mücadelelerin; tahakkümün icrası için yaşanan bu rekaabetin perspektifinden çözümlemek gerekir: Hukukun son derece etkili olması, bir tür düşünme teknikleri rezervi sağlamasından kaynaklanır. Hukuk sermayesini elinde tutanlar, esasen kelime veya kavramlardan ibaret bir toplumsal kaynağı ellerinde tutanlardır; kelimeler ve kavramlar, gerçekliği, özellikle de toplumsal gerçekliği inşa araçlarıdır. Örneğin, –Kantorowicz bunu çok güzel göstermiştir– hukukçular ve bilhassa da kanonistler, kilise hukukundan, dinî hukuktan veya Roma hukukundan *corporatio* gibi bir kavramı ödünç alırlar. *Corporatio* kavramı hem *corps* [gövde/zümre] kavramımızın, hem de son derece modern olan koca bir toplumsal bünye teorisinin; toplumsal bünyeye sözcü arasındaki ilişkilerin teorisinin kökeninde yer alır ve bana sorarsanız, kanonistlerin söylemi en etkili söylemlerden biridir. *Sigillum authenticum*'un rolünü daha önce tahlil etmiştim. Kantorowicz gibi tarihçileri okurken, onları eski kurumların tarihçisi olarak mı, yoksa bugünün toplumsal dünyası üzerine düşünmek için, birinci elden araçlar sağlayan düşünür, sosyolog veya siyaset bilimi uzmanları olarak mı okumak gerektiğini bilemezsiniz. Kanonistler mucit, hukukçular ise bir kelime ve kavram sermayesini elinde tutanlardır: Toplumsalı icat etmek mevzubahisksen, kelimeye sahip olmak, çoğunlukla o şeyi gerçekleştirmektir.¹⁴

Bugün anlatacaklarımı ana hatlarıyla özetlemek gerekirse, sıkça söylendiği gibi, devlet bir *fictio juris*'tir. Bu doğru, mâmafih, *fictio*'ya kelimenin en güçlü anlamını, *finger*e'yi [“inşa etmek”, “imal etmek”] veren bir hukukçu kurgusu mevzubahistir: bir imalat, inşa, tasarım, icat, inşa. Velhasıl bugün hukukçuların, bir devlet inşası faaliyetine, özellikle kelime sermayesinin meydana getirdiği kaynak sayesinde müştereken yaptıkları olağanüstü katkıyı betimlemek istiyorum. Toplumsal dünyaya dair, Sapir-Whorf veya Humboldt-Cassirer hipotezi denilen (Alman veya Anglo-Sakson mu olduğuna göre) meşhur bir dil teorisi vardır.¹⁵ Kelimeler yalnızca gerçekliği betim-

14 E. Kantorowicz, *Les Deux Corps du roi*, a.g.e., s. 145-227.

15 Zihni temsillerin dilsel kategorilerden türediğini ve bu sebepten ötürü kültürlerle göre değişikliklerindeki “Sapir-Whorf” hipotezi, adını antropologlar Edward Sapir ve Lee Whorf'tan alır. Dilbilimci Wilhelm von Humboldt ve ardından filozof Ernst Cassirer'e de, her dilin dünyaya dair bir bakışı bünyesinde barındırdığı şeklindeki benzer bir fikir atfedilir. P. Bourdieu'nün bu kavramları kullanışına dair bkz. “Sur le pouvoir symbolique”, a.g.m.

lemez, gerçekliği inşa ederler. [Fiziksel] dünya mevzubahis olduğunda son derece tartışmalı olan bu hipotez, toplumsal dünyaya dair ise çok doğrudur. Kelime mücadelelerinin, kelimeler üzerine verilen mücadelelerin bu kadar önemli olması bundandır: Son sözü söyleyen olmak, meşru gerçeklik temsili üzerindeki iktidara sahip olmaktır. Bazı hallerde, gerçekliği yaratmak noktasında temsili dayatmak, gerçekliği dayatmaktır. O âna kadar adlandırılmayan bir şeyi adlandırdığınızda, onu kamusal kılmış olursunuz; “ibneler” yerine “homoseksüeller” diyebilmek, hâlihazırda onu konuşabilmektir; cinsellik alanında bu çok nettir. Adlandırılmaz olanı adlandırılabilir kılmak, onu var etme, bilinmesini ve tanınmasını sağlama, meşrulaştırma fırsatını kendine tanımaktır. Pek çok örnekte, kelimelerin gücü ve kelimeler üzerindeki güç politik güçlerdir; kelimelerin, gerçekliği inşa araçları olması itibarıyla, politik iktidar büyük ölçüde kelimeler üzerindeki bir iktidardır. Politika da, toplumsal dünyanın görme ve bölme esaslarına dair bir mücadele olduğuna göre, toplumsal dünyaya dair yeni bir dil dayatmak, büyük ölçüde gerçekliği değiştirmektir. Bu son derece beylik temaları yüz kez tekrarladım ama söylediklerime zemin oluşturunlar.

Dil Sermayesi ve Pratiğe Hâkimiyet Olarak Hukuk Sermayesi

O halde hukukçular, bir kelime sermayesine, bir kavram sermayesine sahiptirler ve bundan dolayı gerçekliğin inşasına katkıda bulunabilirler.¹⁶ Bireyselci ve öznelci kalan bu anlayışlarla arama ciddi bir mesafe koymak kaydıyla, etnometodolojik tarzdaki bazı çalışmaları ilerleterek bu konuyu da hatırlatayım: Toplumsal gerçekliğin inşa edilmesi faaliyeti, müşterek lakin herkesin aynı ölçüde katkıda bulunmadığı bir faaliyettir. İktidar için verilen sembolik mücadelelerde, toplumsal gerçekliği inşa gücü açısından diğerlerinden daha fazla ağırlığa sahip olan insanlar vardır. Burada incelediğim vaka, ellerinde bulundurdıkları özgül sermayeden ötürü, hukukçuların (farklaştırmış bir zümre vb. olarak), toplumsal gerçekliğin inşasına dair mücadeleler alanında, diğer faillere nazaran orantısız bir etki uygulamalarına bir örnektir. Bu kelimeler/kavramlar sermayesi aynı zamanda, tecrübe edilmiş zor haller için bir çözümler ve öncüller sermayesidir. Bu durum, ozanın, spontane biçimde, teşekkül etmemiş, doktriner bir yapısı ve örgütü bulunmayan (bu çok büyük bir farktır) bir hukukçu olduğuydu; kimse ne diyeceğini bilmezken son söz sahibi olduğuydu; grubun ne düşüneceğini bilemediğı, bilhassa da içinden çıkmak için bir kuralın ihlal edilmesi gereken sıkıntılı zamanlarda gidip danıştığı kişi olduğuydu ilkel denilen toplumlarda, açıkça görülür. Kabiliyelilerin deyişine göre, ozan “Daima açık bir kapı vardır” diyendir. Her ku-

ralın kendi kapısı vardır. Ozan, kuralın diliyle, kuralın ihlalini ilan edebildir: Bu, hukukçuların da en önemli rollerinden biridir. Bunun için, kuralı özellikle iyi bilmek ve üstüne üstlük, kuralı elinde tutan olarak vekâletlendirilmiş olmak, yani onu meşru biçimde ihlal edebilecek tek [kişi] olmak gerekir.

Güç durumlarda çözüm bulmaya yarayan bu sermaye, tecrübe kelimesinin tüm anlamlarıyla bir tecrübeler semayesidir: Doğrulanmış tecrübeler, bu ifadeye [Yunancada] “aynı şey” anlamına gelen *homologeîn*’in tam anlamını vererek “resmen tasdik edilmiş” [*homologuer*] tecrübeler. Toplumsal bir tasdik elde etmiş, yani haklarında toplumsal bir mutabakat bulunan tecrübelerdir bunlar: “ demekte hepimiz mutabıkız” veya “Herkesin düşüncesi şöyle” ve hatta, *satis constat* [“bu sağlam bir şekilde ortaya koyulmuş bir olgudur”, “Şüphesiz ki...”]. Ve belki de en önemlisi, bir örgütsel teknikler semayesidir; ki bu, bugün iletişim veya organizasyon danışmanlarından vb. istenen şeydir. Bu işlev, 12. yüzyıldan beri büyük ölçüde, sorunları çözmek için, devasa bir kavramlar hazinesinin içerisinde (Roma hukuku vb.) teknikler, standartlaşmış ve toplumsal olarak tasdik edilmiş işlemlerden oluşan sistemler arayabilecek olan hukukçulara düşmekteydi. Bu çok basmakalıp, ama hukuku böyle düşünmek âdetten değildir: Hukukçular toplumsal formüller önerirler. Dini tören yapılmayan cenazelere katılanlarımız olmuştur belki; ne yapacağını bilmeyen grup bir tür kargaşa içerisindeydi, biri “çiçek koyacağız” der (bir icat yapar); öteki herkes, birinin bir çözüm bulmasından memnun, onu taklit eder. Kurumsal bir çözüm hiçbir şeydir ve çok fazladır: “Bunun için papaz var” Papaz belli bazı şeyleri söyleyecektir; şüphesiz başka işlevleri de yerine getirir ama [özellikle] örgütsel bir işlev yerine getirerek hâzır, sınanmış, kaideleştirilmiş, evrensel olarak kabul edilmiş çözümler sunar ve kimse “Bu papaz deli” demez. Hukukçunun da kritik hallerdeki tüm ihtilaf risklerinde doğaçlama ekonomisine müsaade etmek suretiyle, aynı rolü oynadığını düşünüyorum.

Kabiliye’deki, uzamda çok uzak olan akrabalarla evlilik örneğine geri dönüyorum. Çok itibarlı evliliklerdir bunlar; ne kadar uzaksa evlilik, o kadar prestijlidir ama aynı zamanda birbirlerini tanımamalarından dolayı çok risklidir... Bu durumlarda kaideleştirme veya protokol hayati önemdedir, zirâ özellikle de grupların, kim daha çok paye, daha çok adam, daha çok tüfek, daha çok zılgıt vb. elde edecek şeklinde meydan okumalarla karşı karşıya geldiği (dolayısıyla hep el yükseltme riskinin bulunduğu) hallerde sürütüşme ihtimallerini önlemeye yardımcı olur. Âlimler, bu rekabette söz konusu kozlar bütününe, hukuk temelli örgütsel sermaye diye adlandırılacak olan sermayeye sahip olanlardır. (Belki bu konuyu çok uzattım ama şeyleri doğalmış gibi mi, yani benim onları gördüğüm şekilde mi yoksa sizin için

de doğal olacak şekilde mi söylesem tereddüdündeyim hep. Bu, öngörmediğim izahatlara girmeme sebep oluyor ve bu sebeple söylemek istediklerimde hep geri kalıyorum.)

Kilise Karşısında Hukukçular: Mesleki Zümrenin Özerkleşmesi

O halde programıma dönüyorum. Hukukçular Orta Çağ'dan itibaren, bu *juris peritus* konumunda olmuşlardır: yani hukuk uzmanı olması itibariyle, öncülleri bulunan meselelere çözümler üretebilen, ama aynı zamanda hiç işitilmemiş, öncülü olmayan meselelere de çözüm bulabilen kişi. Hukukçuların tarihçesini hızlı bir şekilde ilerletmek için, çok erken bir dönemden itibaren kendi özgül kurumlarına, yani Parlamento'ya sahip olduklarını [görmek gereklidir]. 14. yüzyıldan itibaren ellerinde kanunu muhafaza amaçlı, kraldan alınmış bir tür yetki vardır. Çoğunlukla soylulaşır; haleflerini seçme hakkını da ekseriyetle çabuk elde ederler: Meyvenin içine sızan kurttur bu; hukuk dünyasına, doğadan olmayanın içine sızan doğadır. Hukukçular, rasyonel bir habitusun taşıyıcısıdır – bu noktada tek yaptığım Duby'nin izinden gitmek. Hukukçular Reform'la, Jansenizm'le bağlantılıdır. Duby, zümrenin [hukukçular zümresi] kurucu unsuru olan ve bugün yargıçların sosyolojisini yaptığımızda yine rastladığımız, ihtiyatla ilgili erdemlerin üzerinde çok durur: “Duygusal itkilere hâkimiyeti hayata geçirmelidirler; bilinçli bir biçimde, aklın ışığında eylemek durumundadırlar ve ölçü anlayışına sahip olmalıdırlar. Onlar dürüsttür.”¹⁷ Duby, bir tür âlim icadı olarak nezaketin üzerinde uzun uzadıya durur: Nezaket, latif aşk* vb. itkilerin veya yeterince medenileşmemiş başıboş şövalyeler denilebilecek *juvenes*'in vahşiliğinin karşı kutbunda [tanımlanırlar].¹⁸ Bu noktada Duby ve Elias, her ikisine de hak vermek üzere karşı karşıya getirilebilir: İlki nezaketin devlete katkıda bulunduğunu söylerken, ikincisine göre nezaketi ortaya çıkaran şey devletin oluşumudur. Bunun yanlış bir soru olduğu, birinin diğerini meydana getirdiği ve bunun tersinin de geçerli olduğu hemen görülüyor. Bu “diyalektik” diye adlandırılır ki bu da anlamsız değildir: Gerçekte, alanlar içindeki bir mücadeleler sürecidir söz konusu olan...

Kanonistlerin aralarında olduğu bir kısım âlim Kilise'ye bağlıdır (biraz âmirane ve katî şeyler söyleyeceğim ama gerekçelendirebilirim diye düşünüyorum). Çalıştığım ölçekte çok genel şeyler söylemek mecburiyetinde-

17 G. Duby, *L'Histoire de France*, c. I, *Le Moyen Âge*, a.g.e., s. 288.

(*) “Amour courtois”, bir kadına, asla rahatsız edici olmadan, nâzik ve saygılı bir şekilde, şiirler okuyarak vb. kur yapmak anlamındaki terim ve aynı zamanda Orta Çağ'da gelişmiş edebiyat akımı – ç.n.

18 *Juvenes* umar paylaşımında dışarıda bırakılırdı.

yim ama gerekli de oldukları kanısındaım; zira nedendir bilmem, tarihçiler bunları bazen söylemiyor. Esasen hukukçular, Kilise'ye karşı devleti meydana getirmek üzere Kilise'den; büyük ölçüde Kilise'nin sağladığı kaynaklardan faydalanırlar. Bu, örneğin Kantorowicz'inkiler gibi çok çeşitli çalışmaları özetlemenin bir yolu olup, âlimlerin özgürleşmesinin, âlimlerin iktidara yükselişlerinin tarihçesini; hukuk alanının –ve daha sonra entelektüel alanın–, din alanına göre farklılaşmasının tarihçesini yapmak gerekir. Laiklik meseleleri, devlet ile özel arasındaki ilişkiler 19. yüzyıla kadar son derece merkezidir. Çünkü âlimlerin Kilise'ye karşı devletle birlikte verdikleri neredeyse bin yıllık bir mücadelenin bir uzantısıdır. Ayrıntıya girmek gerekir ama özellikle Kantorowicz'den faydalanarak (pek çok başka çalışma olsa da), en kadim devletlerin Papalık devleti modeline göre inşa edildiğini ve devletin bir anlamda, Kilise modeline göre, ama Kilise'ye karşı inşa edildiği gösterilebilir: Bunlar Kilise'nin, Kilise'ye karşı çıkmış bir parçası gibidir. Az evvel hocalara dair veya hukukçulara dair, benlik bölünmesinden bahsediyordum: Her âlimde olan bölünmeler arasında, filozofların Kant'tan bu yana bekâr olmayı istemeleri tesadüf değildir. Kendi kendine dayatılan bu bekârlık üzerine düşünmek lazım. Her âlimin içinde, bugün de hâlâ Kilise'ye karşı bölünmüş bir Kilise adamı vardır. (Çok âmirane ve apansız şeyler söylüyorum ama sırf sizde, tefekkür doğurucu olabilecek duygular uyandırır diyeyim. Öte yandan, gelişigüzel nükteler de değiller, hele şahsi kanaatim hiç degiller.)

O halde, Kilise'nin sadece Roma hukuku ve Kilise hukuku vasıtasıyla değil, aynı zamanda örgütsel yapılar vasıtasıyla da başlangıç modeli görevini gördüğünü söyleyebiliriz. Mesela Meclis modelinin doğuşuna dair envai çeşit çalışma vardır: Bizim için çok açıktır, oysa Meclis son derece meşakkatli bir icat olmuştur ve bugün tarihçiler, bu çok acayip şeylerin ilk biçimlerini Kilise tarafında ve ardından da Reform Kilise'si tarafında ararlar: İnsanlar bir odada toplanır, aralarında tartışır, ardından oylarlar. Bu hiç aşikâr değil, çok şaşırtıcı: Oybirliğiyle mi karar verirler, çoğunluk oyuyla mı? Bütün bu şeyler kısmen, neredeyse her daim dinî bir tecrübeler dağarcığından seçim yapan insanlarca icat edilmiştir.

Kantorowicz'e dönüyorum: Kilise'den kopan âlimlerin Kilise'den aldıkları şey, temel olarak beden [gövde/zümre] ve mistik beden[gövde/zümre] fikri; yani mensuplarının tamamına indirgenemeyecek ve sadece bir kişiyle ifade edilemeyecek olan bütünlük (*totalité*) olarak *corporatio* fikridir. Hobbes ise aksine, skolastik modellerde tarama yapmış bir skolastik düşünürdür. Skolastiğe dair çok âmiraneyim ama referanslar verebilirim.¹⁹ Kilise'yle devlet arasındaki geçişkenlikte yaşanan ve bugün hâlâ süregittiğini düşündü-

19 Örneğin bkz. P. Bourdieu, "La délégation et le fétichisme politique", a.g.m.

güm; her bir devlet adamında, devlet üzerine her bir düşüncede, yani Thomas Bernhard'ın dediği gibi devlet kafamızda olduğuna göre²⁰ her birimizde hâlâ mevcut olduğunu düşündüğüm bu ihtilafı karşı karşıya gelme sürecinin tarifini geliştirmek gerekiyor.

Bu kademeli ayrışma sürecini biraz daha tamamlamak adına, devletin inşası esnasındaki büyük dinsel kopuşları hızlı bir şekilde hatırlamak isterim. Söyleyeceklerimi hazırladım ama sizi, Cambridge Ekolü'nün klasiği addedilen bir kitaba, Quentin Skinner'ın *The Foundations of Modern Political Thought* [*Modern Siyasi Düşüncenin Temelleri*]²¹ isimli kitabına yönlendiriyorum. 12. yüzyıl İtalyası'nın özerk cumhuriyetlerinden Fransız Devrimi'ne kadar uzanan bu muazzam tarihin; modern siyasi düşüncenin bu muazzam soybiliminin iki bölümünde Skinner, önce Rönesans'ta "yurttaş hümanizmi" diye adlandırdığı şeyin icadına; Anayasa'nın, kraliyet keyfiyetinin yerini aldığı bir tür seküler siyasi teorinin icadına önemli yer ayırır. Bu noktada Antik Yunan uzmanı Louis Gernet'nin, 1983 yılında yeniden yayımlanan, Roma hukuku vasıtasıyla geri gelecek bir tema olan Anayasa fikrinin Yunanistan'da icadını ısrarla vurguladığı son derece önemli kitabı *Les Grecs sans miracle* [*Mucizesiz Yunanlar*]²² bakabilirsiniz: Gernet, Anayasa mefhumunun ancak tanrı buyruğu fikrinden, ilahi hukuk fikrinden kopuşla birlikte düşünülebileceğini gösterir. Bu tam olarak, siyasetin kendini dinsel olandan ayrılmış olarak ortaya koyduğu andır. Din, esasen vicdanın derinliklerindeki bir meseledir: İki işlevin özerkliği artar ve her ikisi de özgürlük yönünde artar. Başka bir deyişle, Gernet aşkınlık ve içkinlik arasındaki, şahsi özgürlük fikriyle, özgürlüğün şahsi icrasıyla bağlantılı kopuşu vurgular. Bu Yunan keşfi, yurttaş hümanizmi vasıtasıyla Rönesans'ta yeniden canlanır. Özetleyemeyeceğim muazzam bir kitap... Ama sizi okumaya teşvik etmek için ona atıfta bulunmaktan memnunum.

Sonuç olarak siyasetin özerkliği, yani özgül bir siyaset düzlemi fikri, bu bağlamda icat edilmiştir: Hukuk alanındaki iç mücadeleleri vasıtasıyla, daha sonra siyaset alanı, yani toplumsal dünya üzerine verilen mücadelede sadece siyasi silahların kullanıldığı görece özerk bir evren haline gelecek olanın bir tür pratik metaforunu oluşturanlar yine hukukçulardır. Siyasetin özerkleşmesi teorisini ilk dile getiren kişinin Machiavelli olduğuna şüphe yok: tarihsel olarak siyaseti, ahlakın da dinin de esaslarından farklı esaslara dayandıran o olmuştur. Siyaset, siyasal bir meseledir. "Machiavelizm" olarak adlan-

20 Devletin her yerde bulunması meselesine dair Avusturyalı oyun yazarının eleştirisine atıf için özellikle bkz. Thomas Bernhard, *Maitres anciens*, Gallimard, Paris, 1988 [1985], s. 34.

21 Q. Skinner, *Les Fondements de la pensée politique moderne*, a.g.e.

22 Louis Gernet, *Les Grecs sans miracle*, Maspero, Paris, 1983. (Farklı dergilerden alınmış ve 1903 ile 1960 yılları arasında çeşitli dergilerde yayımlanmış metinlerden oluşan bir derlemedir.)

dırılan olgu, –ki bu sersemcedir, zira Machiavelli'nin teorisinin Machiavellizm ile hiçbir alakası yoktur– merkezî bir düşünceye gönderme yapar: Etik amaçları umursamayan bir siyasi mantık vardır; bir de bir yönetim ve yönetilen gerçekliklerin bir mantığı vardır. Machiavelli öyle tek başına zuhur etmemiştir: Bir uzamda, hümanist düşüncenin bir alanında ortaya çıkmıştır. Skinner'ın kitabında, [...] Lutheryanizme, onun Reform ile ilişkilerine ve her türden aşkın hükümet şeklini, aşkın bir otoriteye atfa dayanan tüm yönetim esaslarını kökten sorgulayan teorilerin ortaya çıkışıyla anayasalcı düşüncenin gelişmesine ayrılmış bir bölüm bulunuyor. Son olarak da, Kalvinizm ve direniş hakkının (bu yanlış bir tabir olmaz) icadı üzerine son derece önemli bir bölüm var. Bu, dinî zulüm ve baskılara maruz kalan Kalvinistlerin önündeki bir meseleydi: Dünyevi iktidara direnme hakkı nasıl meşrulaştırılır? Ve kim/ne adına?

Reform, Jansenizm ve Yasacılık

Tüm bunlardan akılda neyi tutmalıyız? Öncelikle kitabı okumak gerektiğini, ardından da benim tanıtlamamın (tanıtlamadan bahsedilebilirse eğer) bakış açısıyla söyleyeceğim başka şeyleri... Bu siyasi icadın hukukçuları adanmaklılı müdahil ettiği fikrini akılda tutmalıyız. Bu noktada başka çalışmalara atıfta bulunuyorum: Reformu veya Jansenizm gibi dinsel eleştiri hareketlerini hukukçularla tam olarak üst üste koyabiliriz demiyorum, ama her durumda kesişim muazzam: Ulemanın yükselişiyle bir siyaset düşüncesinin paralel yükselişi, birbirleriyle bağlantılı iki olgudur. Başka bir referansa yönlendiriyorum sizi (bugünkü kadar hiç bu kadar çok atıfta bulunmamıştım): Catherine Maire'in, Devrim üzerine kolokyumlar döneminden bir kolokyumun ürünü olan kitabı, *Jansénisme et révolution* [*Jansenizm ve Devrim*].²³ Bu, gerçekten de kaydadeğer bir katkıdır.

Bu çokyazarlı ciltte, Dale Van Kley'in, "Jansenist taraftan yurtsefer tarafta" başlıklı bir makalesi yer alıyor.²⁴ Az evvel size sözünü ettiğim, Parlamento'nun ideoloğu Le Paige'in Jansenist olduğunu fark ettiniz. Bu kitap, yargıçlardan, avukatlardan ve 1750'li yılların alt kademe âlimlerinden müteşekkil (az evvel bahsettiğim Baker'ın da incelediği) Jansenist taraf ile Fransız Devrimi'nin arifesinde, Maupeou'nun reformlarına direniş dâhilinde ortaya çıkan yurtseverlik arasında bir süreklilik olduğunu tarihsel çalışmalara da dayanarak açıkça ortaya koyar. Dale Van Kley [taraf için – ç.n.] "parti" ifade-

23 Catherine Maire (der.), *Jansénisme et révolution*, Chroniques de Port-Royal, Bibliothèque Mazarine, Paris, 1990.

24 Dale Van Kley, "Du parti janséniste au parti patriote: L'ultime sécularisation d'une tradition religieuse à l'époque du chancelier Maupeou (1770-1775)", a.g.e. içinde, s. 115- 130.

sini kullanır ve bir kez daha, sosyolojik kavramların çok önemli olduğu kanısındayım (tarihsel anlamda “parti”dir bu, modern anlamıyla değil).²⁵ Van Kley, Baker’ın da atıfta bulunduğu risalelerin çoğalmasının üzerinde ısrarla durur ve hepsi de, bu dönemin icatlarından biri olan kamuoyu mefhumuna atıfta bulunan beş yurtsever kitabın analizini yapar.

Van Kley, Jansenizm’i “parti” (taraf) olarak nitelemeye çalışır. Hızlı bir şekilde söylemek gerekirse, goşizmi nitelemeye çalışmak gibidir bu ve bana göre Jansenizm bir goşizm türüdür. Yani sadece ilişkisel olarak anlamı olan bir konumdur: Jansenizm, bir uzama göre anlaşılabilir, başka türlü sü imkânsızdır (bunlar, [makalede] olmayan kavramlar) ve dolayısıyla onda biraz her şeyden buluruz ama önüne ne gelirse değil. “Her şeyden biraz ama önüne gelen her şey değil”, tam olarak goşizm gibi bir hareketin tanımıdır: ideolojik bir bileşim...

Öncelikle, “her şeyden biraz”, hem bu hareketin etrafında toplanan insanlarda hem de ideolojik kapsamında karşımıza çıkar. 1968 yılında insanların, [hareketin sebebi olarak] Marcuse etkisi dediklerini hatırlıyorum; insanların % 90’ı Marcuse’ü okumamıştı elbette; onu spontan bir biçimde yeniden icat ediyorlardı. Goşizm son derece müphem bir kelimeler, konumlanmalar (“baskı”, “baskıcı”, “baskı karşıtı”, vb.) bütünü, bir kavramlar ve sloganlar bütünü, yani mantıklı düşünceden ziyade mistik katılım mantığıyla işleyen bir bütündü. *Homo academicus*’ta, 1968 yılında goşizm taraftarı olma eğilimini saptamaya çalıştım: Neden tüm ülkelerde, sosyologlar daha ziyade goşizm tarafındaydılar? Sosyolojinin, disiplinler uzamındaki konumunu [dik-kate] almak lazım...

Jansenistler, konudan lüzumsuz bir sapma olarak görülmemelidir: Amaç, tözcülükten ve yanlış meselelerden çıkmaya çalışmaktır; zira tarihçiler kuşaklar boyu bu nokta üzerine ateşli kavgalar verdikten sonra “Yok hayır, Jansenistler pek öyle değil...” diyebilirler. Ayrıca hareketin ideolojik kapsamına da toplumsal bileşimine dair de mutabık kalmayacaklardır. Jansenizmin niteliklerini saptarken gayet dürüst bir biçimde şunlar söylenebilir: “Açıkçası, pekâlâ içinde Gallikanizm taşıyordu” –ki bunun anlamı [Jansenistlerin] Papacı taraftan ziyade Gallikan tarafta olduklarıdır; “Anayasacılık taşıyordu” –yani Kral’dan ziyade Parlamento’nun tarafındaydılar ve ayrıca çeşitli ölçülerde, salt dinsel Jansenizm de vardı... Modern [çoklu] tekabüliyet analizi teknikleri* muğlak ve çapraşık; ama öte yandan hiç de belirsiz olmayan ideolojik uzamları incelemek için de, onlara tekabül eden grupları incelemek için de son derece gereklidir. Aynı makalede [Dale van Kley’in makalesi], Janse-

25 Bir parti, aynı çıkarları savunan, ekseriyetle aile temelli bir klan veya hizipti.

(*) Çoklu Tekabüliyet Analizi [*analyse de correspondances multiples*] Pierre Bourdieu’nün, özellikle *La distinction* ve *La Noblesse d’Etat*’da sıkça kullandığı istatistiksel yöntem.

nist hareketinin bir nebze Marcuse'ü olan, Parlamento'nun sözcüsü Le Paige'e rastlıyoruz. Her yerde biraz bulduğumuz tüm bu dağınık unsurlardan oluşan bütün, en yoğun şekilde onun üzerinde toplanmıştır. O halde hukuk dünyası, parlamenterler ve Jansenizm arasındaki yakınlıklar var elimizde... Başka bir dönemde, Reform'da aynısı geçerliydi. Şimdi buradan nereye varmak istediğimi söyleyip, sonra bitireceğim.

Kamu: Emsalsiz ve Sürekli Oluş Halinde Bir Gerçeklik

Âlimlerin bu uzun süren, tedrici yükselişi bitmiş değil. Bu mantıkla, Fransız Devrimi'nin hiç de bir kopuş arz etmediği söylenebilir: âlimlerin yükselişinde önemli bir aşamadır ama süreklilik içerisindeki bir harekettir – ki bu, Fransız Devrimi olmadı anlamına gelmez, bu sersemce olur. Furet'yi, Fransız Devrimi olmadı dediği için eleştirmemiştim; bunu demez, ama çok yaklaşıp. Eleştirdiğim yöntemdi; [böyle bir olay] bu şekilde anlaşılamaz demiştim. [Olguların] içinde vuku bulduğu uzamlar teşekkül ettirilmeli... Yani bugün hızlandırılmış bir şekilde yapmaya çalıştığım iş [yapılmalıdır]... O halde mevzubahis olan Fransız Devrimi oldu ya da olmadı demek değil, süreçleri anlamaktır. Bu noktada, bugün anlatmayacağım kısmın devamı için *Devlet Soyluları*'nın son bölümüne bakmanızı tavsiye ediyorum. Söz konusu bölümde, iktidar alanı içerisinde, iktidar alanının iç mücadelelerindeki özgül güçleri kültürel sermaye sahibi olmaya, bilhassa da sadece bir teoriler sermayesinden ibaret olmayan özgül bir kültürel sermaye biçimi olan hukuk sermayesine sahip olmaya dayanan, bir toplumsal fail kategorisinin hangi süreçler sonucunda oluştuğunu, hızlandırılmış, kurulmuş bir anlatı biçiminde vermeye çalıştım. Skinner'a dair bunu anlatmak isterdim ama önceki derslerde, laf arasında birkaç kez zaten bahsettim. Adalet Divanı üzerine kitabın önemi, pratiklerdeki yeniliklerle (Kral ile Parlamento arasındaki ilişkilerdeki protokollere dair) bu küçük pratik kazanımları (kırmızı minder ve kırmızı cüppe vb.) meşrulaştırmayı hedefleyen teorik yenilikler arasında bir tür daimi gelgit olduğunu göstermesi. Yani kamusal pratiklerin inşasına yönelik, bir kamu hizmeti söyleminden, Sapir-Whorf'un teorisine göre "kamu" denilen, emsalsiz (hâlâ tam olarak hayata geçmemiş) bir gerçekliği hem tarif, hem de inşa etmeye yönelik bir söylemin kuruluşundan ayıramayacak devasa bir faaliyet mevzubahistir.

Son nokta: [...] Skinner, âlimlerle din arasındaki ilişkileri tahlil etmesi açısından çok önemlidir, lakin benim size söylediğim şekilde okunması şartıyla önemlidir. Bir dizi teoriyi anlatır ki bunlar, sadece filozofların yaptığı gibi tartışılabilecek siyasi teoriler değildir. Bunlar, bu teoriler üzerine konuşurken içinde bulunduğumuz siyasal dünyanın inşasına katkıda bulunmuş ve

bu teorilerin yarattığı konumlardan yola çıkarak konumlandığımız siyasi teorilerdir. Şayet bugün hâlâ Machiavelli'nin dikkate değer olduğunu söyleyen insanlar varsa (isim saymayacağım), kamusal konumların ve bu konumlara göbekten bağlı olan ama aynı zamanda bu konumlarla bağlantılı özgürlüklere sahip, bu sebeple de söz konusu insanların yarattığı meselelere dair yine de konum alabilecek insanların bulunmasındandır. Ancak sadece meseleler yaratmamış, aynı zamanda bu meseleleri ortaya koymak için başlangıç noktası oluşturan konumları yaratmışlardır. Analizin çok zor olması bundandır. Hatırlayın, “Devletin içine öylece giremeyiz çünkü devlet bizim düşücelerimizdedir, devlete dair köklü bir şüphe [ekmeli]” diyerek, dinleyicilerim için şüphesiz son derece hayal kırıklığına uğrattıcı bir yıl geçirdim. Umarım niye olduğunu biraz anlıyorsunuzdur: Tüm bu tarih, bizim bu tarihe dair düşüncemizin tarihidir.

Siyasal Düşüncelerin ve Devletin Toplumsal Tarihi İçin Öneri

Bugün, geçen sefer takdim etmeye çalıştığım olguları kısaca toparlamak ve devrimci dönemin ötesindeki ulus inşası sürecinin kuşbakışı bir tasvirini yapmak istiyorum. Âlimlerin peyderpey yükselişinin, yani iktidara erişimin şartı ve iktidarın yeniden üretilmesinin aracı olarak kültürel sermayenin yükselişinin üzerinden geçtim. Aslına bakarsanız bizim bugün bildiğimiz türden, yapısı iki temel esasa, yani ekonomik esasa ve kültürel esasa dayanan toplumsal uzam kurulmaktadır. Başka bir deyişle, âlimlerin yükselişi vasıtasıyla, farklılaşma ve yeniden üretim aracı olarak kültürel sermayenin yükselişi kendini dayatır. Geçtiğimiz sefer, âlimlerin iç mücadelelerinden bahsetmiş ve hukuk ürünlerinin ciddi kısmının ve bilhassa kültürel ürünlerin, söz konusu temsilleri üretenlerin uzamıyla ilişkili olarak anlaşılabilceğini ve öyle anlaşılması gerektiğini ileri sürmüştüm. Ayrıca hukuk alanının, bir konumlar/mevkiler uzamına tekabül eden bir konumlanmalar uzamının farklılaşmasıyla nasıl kurulmakta olduğunu göstermiştim. Aynı zamanda, bizzat hukuk alanından yola çıkarak, bürokratik uzamın nasıl teşekkül etmeye başladığını anlatmak istedim. Din alanı, bürokratik alan ve hukuk alanı arasındaki kesişimleri de hızlı bir şekilde dile getirmiştım. Son olarak da, devletin bir unsuru olduğu bu süreci; temsillerin inşası sürecini anlamak için, doğmakta olan edebiyat alanını hesaba katmak gerektiğini söylemiştim, zirâ [söz konusu alan] en azından mutlakiyetçi dönemde ve hiç kuşkusuz daha sonrasında da, örneğin filozoflar vasıtasıyla bu inşaya katkıda bulunmuştur.

Sonu devlete varan, devlet teorilerinin icadının da dahil olduğu bu süreci anlamak için üreticilerin farklı özelliklerini çok ince bir biçimde tarif ve tah-

lil edip, bunları ürünlerin özellikleriyle ilişkilendirmek gerekirdi veya gerekir (bu bir tespitten çok bir [araştırma] programı) demiştim. Düşünce tarihi mantığıyla öğrettiğimiz ve şimdilerde bazı tarihçilerin kendilerinde ve kendileri için incelemeye girişip, üretimlerinin toplumsal koşullarıyla bağlantılandırmadıkları bu devlet teorilerinin, toplumsal gerçeklikle nasıl iki kez bağlantılı olduğunu da belirtmiştim. Düşünceleri, onları üreten faillerden ve en önemlisi, içinde üretildikleri şartlardan, özellikle de bu faillerin aralarındaki rekabet ilişkilerinden bahsetmeksizin; sanki anlamlar semasında dolaşmaktarmış gibi incelemenin hiçbir anlamı yoktur. Yani düşünceler bu açıdan toplumsallıkla bağlantılıdır ve öte yandan, bizim bildiğimiz halleriyle toplumsal gerçekliklerin inşasına katkıları itibarıyla son derece belirleyicidirler. Bugün, düşünce tarihinin en “ilkel” biçimlerine, yani mesela dinsel din tarihi misali, bir tür idealist düşünce tarihine dönüştürülmüş [tanıklık ediyoruz]. Bu metodolojik gerilemede, düşünceler ile kurumlar arasındaki ilişki gayet güzel göz önünde bulunduruluyor, lakin bizzat bu fikirlerin kurumlar içindeki mücadeleler sonucunda ortaya çıktığı, ancak ve ancak hem toplumsal şartların ürünü, hem de toplumsal gerçekliklerin üreticisi olduklarını görmek şartıyla tam olarak anlaşılabilirler ise unutuluyor.

Başka bir deyişle, bir sosyoloğun yapacağı felsefe tarihi, yaygın bir şekilde yapılagelen siyaset felsefesinden farklı olacaktır. Fransa’da çıkmış böyle gülünç bir örnek olan, François Châtelet, Olivier Duhamel ve şimdilerde önemli görevlerde bulunan Évelyne Pisier’in kitabını [ele alalım]:¹ Benim görüşüme göre, sanki siyasi düşünceler bir tür teorik bireyoluşun ürünüymiş gibi; teorik düşünceler, teorik düşüncelerden doğmuş ve küçük teorik düşünceler ortaya çıkarırmış gibi yapan akıl almaz bir çalışmadır bu... Aslına bakarsanız, siyaset felsefesinin ve daha genel anlamda felsefenin toplumsal tarihini bu şekilde ele almayanlar da var: Benim hararetle önerdiğim şekliyle bir felsefe tarihi var ama henüz emekleme aşamasında.² Hukuk için de aynı geçerlidir: Felsefe ve hukuk, kendi tarihlerinin tekeli ellerinde barındıran ve bundan dolayı tarihlerini, faili olmayan bir iç tarih biçiminde yaratan iki disiplindir. Siyaset felsefesinin bu [toplumsal] tarihi, bahsettiğim gibi siyasi düşünceleri üretildikleri uzamı içerisinde ele alan bir tarihtir: Bir yanda Kral ile Parlamento arasındaki mücadeleler, adli-bürokratik alanın farklı kesimleri arasındaki mücadeleler ve öte yanda da bizzat tarihin içine dâhil olmuş olan siyaset felsefesi tarihi. Günümüzde icra edildiği hâliyle tarihin

1 François Châtelet, Olivier Duhamel ve Évelyne Pisier-Kouchner, *Dictionnaire des œuvres politiques*, Paris, PUF, 1986. Évelyne Pisier 1989 yılında Kültür Bakanlığı’nda kitaplardan sorumlu müdür olarak atanmıştır.

2 Bkz. Pierre Bourdieu, “Les sciences sociales et la philosophie”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 47-48, 1983, s. 45-52.

dramlarından biri, disiplinlere bölünmeyi kabul etmesi ve bilim tarihinin, tekniklerin tarihinin, hukuk tarihinin kendisinden koparılmasına ses çıkarmamış olmasıdır. [Bu boyutları] tekrar devreye soktuğunu iddia eden meşhur *Annales Ekolü* ise bu işi hiç de yapmıyor: Bu bölünmeyi *de facto* kabul ediyor, zirâ bilim tarihini ayrı bir uzmanlık – ayrıca bilimin gerçek tarihinden çok epistemolojiyle, yani bilimin icrası üzerine iddialı tefekkürle yüklü bir uzmanlık alanı [olarak görüyor].

Bu söylediklerim bir program önerisi, ancak görece önemli bir program bu. Zirâ bu araştırmada düşünceleri, bizzat ürünü oldukları toplumsal şartlara nazaran özerkliğe sahip olabilecek –bunu inkâr etmiyorum–, ama yine de tarihsel şartlarla ilişkilendirilmeye muhtaç (düşünce tarihçilerinin dediği gibi sadece etki etmek biçiminde de değil; şartlar, çok daha kuvvetli bir biçimde müdahale ederler) toplumsal inşalar olarak incelemek suretiyle bir felsefe tarihi, hukuk tarihi, bilim tarihi icra etmek mevzubahis olacaktır. Düşünce tarihine tanıdığım imtiyazın yanlış bir imtiyaz olması bundan (aslında pek bir imtiyaz tanımıyorum onlara); düşünceler, bizzat gerçekliğin inşasının araçları olarak müdahale ederler, maddi bir işlevleri vardır. Bu dersler boyunca söylediğim her şey, düşüncelerin şeyleri ürettiği, düşüncelerin gerçekliği ürettiği ve [dünya] görüşünün, bakış açısının, *nomos*'un yani yüz kere dile getirdiğim tüm bu şeylerin gerçekliği inşa ettiği fikrine dayanıyordu. O derece ki, dinsel alan, hukuk alanı vb. gibi görece özerk alanlarda geçebilecek en katıksız, en soyut mücadelelerin her zaman hem kökenleri, hem de son derece kuvvetli olan etkileri itibarıyla, son tahlilde gerçeklikle bir bağlantısı vardır. Ve bence iptidai bir Marksist gelenek uyarınca, devleti bizim gördüğümüz hâliyle doğrudan doğruya içerisinde işlediği ekonomik şartlara indirgersek, bir devlet tarihi yazmak imkânsız olacaktır.

Yani tüm bunlar, ana hatlarıyla çizdiğim, program önerisini verdiğim şeyin yapılmayı beklediğini ve bir başka tarih türünü gerektirdiğini söylemek içindir. [...] Çok kere söyledim: Tarihçiler, âlimler içerisinde en az düşünümsel olanlardır ve edindikleri tarihsel bilimi kendi üzerlerine pek döndürmezler; bu türden bir tarihin bir başka faydası da düşünümsel bir tarih, kendi düşüncemizin tarihini [yazmak olurdu]. Benim habitus diye adlandırdığım şey, bir tür “tarihsel aşkınlık”tır: Kant'ın dediği gibi, “algı kategorilerimiz” tarihsel olarak inşa edilmişlerdir ve devlet yapılarının oluşumlarının tarihini yapmak, kendi düşüncemizin tarihini yapmak anlamına gelir ve dolayısıyla bu, kendi düşünme araçlarımızın, kendi düşüncemizin gerçek felsefesini yapmak demektir. Başka bir deyişle, felsefe geleneğinin tartışılmaz programlarından birini gerçekten hayata geçirmek anlamına gelir... Bu programı size takdim edemediğim için üzgünüm. Belki de yapılacaktır; ama kesinlikle çok büyük bir iş: *A priori* kategoriler üzerine yazılar yazmak, her öğretme sürecinin etkilerinden biri

olan ortaya çıkış konusunun unutulması sebebiyle, her biri tamamıyla *a priori* gibi görünen söz konusu kategorilerin tarihsel oluşumunu tahlil etmeye çalışmaktan çok daha kolaydır. Başarılı bir eğitim faaliyeti, kendini unutturan eğitim faaliyetidir. Buna bir ölçüde devletin oluşumuna dair yaptığım çalışmanın felsefesi ve ayrıca, çözümlemelerimin de ilk sonucu diyebilirim.

Çıkarsızlıkta Çıkarı Olmak³

İkinci sonuç: Devletin inşasına ve dolayısıyla bizim bildiğimiz haliyle devlet gerçekliğine katkı sunan bu devlet teorileri, toplumsal uzamda konumlanmış toplumsal faillerin ürünüdür. Önceki derslerde belirttiğim gibi, cüppeliler veya hukukçular, devlete göbekten bağlı insanlardır ve çıkarlarının galip gelmesi için devleti galip getirtmek durumundadırlar: Kamu(sal) ve evrensel olan, onların çıkarıdır. 'Evrensel olan'ın bazı kategorilerin çıkarına olduğu şeklindeki bu fikir, evrensellik olgusundan hiçbir şey kaybettirmeyen bir materyalizmdir. Bana öyle geliyor ki, katıksız şeylerin katıksız eylemlerin ürünü olduğunu düşünmek, idealistçe bir naiflik türüdür. Sosyologsanız, en katıksız şeylerin aslı unsurlarının hiç de katıksız olmayan itkilerde olduğunu öğrenirsiniz. Bunun en güzel örneği bilimdir: Her daim ikircikli bir muameleye maruz kalan, ya göklere çıkarılan ya da sifıra indirgenen âlimlerin öteki insanlar gibi, içine girmesi kolay olmayan, içine girmesi gitgide zorlaşmış bir oyunda rol alan insanlar olduğu aşikârdır ve bu oyunda bile kurallara göre oynamak zorundadırlar. O kurallar da çıkarsızlık, nesnellik, tarafsızlık vb. kurallarıdır.⁴ Başka bir deyişle, –Kant'ın "patolojik ben" dediği– itkilerini ifade etmek için onları yüceltmelidirler. Bir bilim alanı, bir hukuk alanı veya bir din alanı, aslında bir yüceltme ve sansür mekânıdır: "Şayet geometri uzmanı değilseniz, girmeyin"⁵ [...] Heidegger hususunda gösterdim bunu:⁶ Söyleyeceği Nazi taraftarı şeyler vardı ama onları ancak, sanki öyle değillermiş gibi ifade edebilirdi; öte yandan [söyleyeceklerinin] Nazi taraftarı sözler olmadığını düşünüyor ve Kant'ı suçluyordu...

Katıksız evrenlerin, bu katıksız oyunların mantığı, katıksızdan katışığı, çıkardan çıkarsızlığı (zira çıkarı çıkarsızlık olan insanlar vardır; bir âlim çıkarı çıkarsızlık olan biridir) ortaya çıkaran bir tür simyadır. Hep bir mantık arayan araştırmacının bakış açısıyla, en çıkarsız faaliyetler olan insanî faaliyet-

3 Bu kısmın tamamı için bkz. P. Bourdieu, "Un acte désintéressé est-il possible?", *a.g.e.* Ayrıca, *Règles de l'art*, *a.g.e.*'e ek yazı, "Pour un corporatisme de l'universel", s. 459-472.

4 Pierre Bourdieu, "Le champ scientifique", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2-3, 1976, s. 88-104. P. Bourdieu bu noktaya, *College de France*'da verdiği, 2000-2001 arasındaki, *Science de la science et réflexivité*, (Raisons d'agir, Paris, 2001) başlığıyla yayımlanan son derslerinde dönecektir.

5 Platon'un Akademisi'nin giriş kapısında yazılı olduğu varsayılan cümle.

6 P. Bourdieu, *L'Ontologie politique de Martin Heidegger*, *a.g.e.*

ler; yücelttiğimiz tüm şeyler “bunu yapmakta ne çıkar/fayda var?” sorusuna her daim tâbidir. Neden böyle yapmaktadır? Birkaç yıl evvel, dostum Gilbert Dagron’un incelediği,⁷ 10. yüzyıl Bizansı’nda, etik ferisiliğe* karşı bir tür etik meydan okuma bâbında, tüm ahlâki normlara aykırı davranan son derece tuhaf bir karakter olan *salos* [deli] meselesini gündeme getirmiştım. İtibarın, değer görmenin, erdemin getirilerinden –pek çok aydının her gün temellük ettiği tipik ferisilik getirileri– faydalanmak korkusuyla kendi kendini imkânsız durumlara sokar ve berbat şeyler, saçma sapan hareketler yapardı vb. “Yaptığı iyi midir?” sorusu, somut olarak bu katışıklıktaki katıksızlık meselesini su yüzüne çıkarır. İyi yapmak kendisi için ne şekilde iyidir? Tutarlılığını, katışiksizliğini, asaletini, vakarını ifade etmenin kötü bir biçimi var mıdır (mesela abartılı bir katıyetçilik sergilemek suretiyle)?

Tarihsel ve sosyolojik sorulardır bunlar. Bu ille de sinizme götürmez; en cömert faaliyetlerin kaynağında ille de yüce gönüllülük olmadığını söylemeye götürür. Sosyal bilimin öğrettiği bir tür gerçekçilik vardır. İnsanların yaptıkları şeyleri bal gibi de mecbur bırakılmalarından dolayı iyi yapmaları, çok daha rahatlatıcı diye düşünüyorum. Kant, ‘Belki de hiçbir ahlâki eylem asla tamamlanmış değildir’ demez miydi, nitekim? Ahlaklı eylemler üretmek için güvenebileceğimiz yegâne gücü kendi içimizde aramak durumunday-sak, çok uzağa gidemeyeceğimizi gayet güzel görmekteydi. Yaptığım analizlerin altında, ideal olanın gerçekçi bir felsefesinin, bir ideali gerçekçi bir biçimde savunmanın belki de tek yolu olan bir felsefenin yattığını söyleyebilirim; sinizmin değil... İdeal olanın galip gelmesi için, şartların tamamlanması, ideal olanın, pek çok insanın çıkarı haline gelmesi gerekir. Mesela, partilerde yolsuzluğun ortadan kalkmasını istiyorsak, siyasi stratejiler [bakımından] bazı sonuçları olacaktır... Bunu fazla geliştirmeyeceğim, sadece bu analizlerin altındaki felsefenin anlaşılması için anlatıyorum...⁸

Hukukçular ve Evrensel

Yani bu hukukçular, evrensel olanı ileriye götürmüşlerdir: Açıkça evrensel olarak kurulan belli bazı toplumsal biçim ve temsilleri icat etmişlerdir.

7 Gilbert Dagron, “L’homme sans honneur, ou le saint scandaleux”, *Annales HSS*, 1990, 4, s. 929-939. Ortodoks Kilisesi’nde *salos* “İsa gibi olan deli”, münzevi bir kusursuzluğa ulaşma hedefiyle, kendi isteğiyle deli dilini ve davranışlarını benimseyen münzevi demektir.

(*) Ferisilik (*Pharisaïsme*), İncil’de, İsa’yı çarmıha gönderen aşırı sofu, formalist Yahudi tarikatı şeklinde resmedilen Ferisilerden gelen kelime olup, günümüz Fransızcasında, dini inancını aşırı katı, gösterişli, riyakârca ve kendi “yüce” mertebesinde olmayanları aşağılayarak yaşayan kimseler için kullanılır – ç.n.

8 Bkz. P. Bourdieu, “Un fondement paradoxal de la morale”, *Raisons pratiques*, a.g.e. içinde, s. 237-243.

Evrensel olan'da farklı çıkarlarının olduğunu göstermek istedim; [hal böyleyken], bir evren oluşturdular (hukuk evreni) ve bu evrende galip gelmek için evrensel olan'a atıf yapmaları gerekiyordu. İleri sürülen savların, önermelerin ötekilerininkilere göre daha rahat evrenselleştirilebilir olduğunu gösterebilmek –Kantçı kriterlere [karşılık gelir bu]– gerekiyordu: “Sadecce benim için değil, herkes için iyi olduğundan bunları söylüyorum.” Bunu söyleyen hemen Marksist eleştiriye maruz kalır: “Söylemin ideolojik değil mi?”, “Özel çıkarını evrenselleştirmekten ibaret değil mi yaptığın?” Evrensel olan'ı yaratanlar, özel çıkarlarını evrenselleştirme sanatında ustadırlar: Hem evrenseli, hem de evrenselleştirme stratejilerini, yani evrenseli taklit ederek kendi özel çıkarlarını evrensel olarak takdim etme sanatını üretirler. Sorun tam olarak buradadır: Artık kimse o [keskin konumlarda] değildir. Toplumsal dünya [...] siyah beyaz şeklinde düşünmenin çok zor olduğu bir dünyadır ve çok az insanın çok iyi sosyolog olması bundandır: Sosyoloji, günlük hayatta genelgeçer olmayan, kendiliğinden/anlık olmayan bir düşünceyi gerektirir...

Sonuç olarak kamu(sal) olan, bu hukukçuların çıkarıdır. Örneğin önceliklerinin yani kültürel sermayelerinin tanınması için mücadele vermeye 1789 Devrimi'nden çok evvel başladıklarını herkes gözlemlemiştir. Aynı zamanda bir ayrıcalık olan bu öncelik hakkını kamu hizmeti fikriyle, kamusal erdem fikriyle bağlantılandırır. Netice itibarıyla, düzeyler hiyerarşisini yıkmak, cüppe soylularını kılıç soylularının önüne geçirmek için mücadele ederken, hukukî yetkinlik ve evrensellik fikriyle bağlantılı düşüncelerin gelişmesine katkıda bulunurlar: Kamu çıkarında şahsi çıkarı olan kimselerdir bunlar. Bu soru çok genel bir şekilde sorulabilir... Soruyu sormakla yetineceğim elbette ama bana öyle geliyor ki, bazen tam cevabı veremiyorsanız bile, soruyu sormak gereklidir: Ben hususi bir vaka ya dair soruyorum ama kamusal olanda birilerinin çıkarı olması konusunu tüm genelliğiyle sorgulamak gerekir diye düşünüyorum. Farklılaşmış bir toplumda, kamusal çıkar nasıl dağılır? Örneğin kamu, yoksullardan ziyade zenginlerin mi çıkarıdır, yoksa tersi mi geçerlidir? Kamu çıkarındaki fayda ile toplumsal uzamdaki konum arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? Bu meselenin mistik çözümleri vardır: Evrensel sınıf olarak proletarya bu soruya bir cevaptır; en muhtaç durumdakiler, en mahrumlar, her şeyden mahrum oldukları için 'evrensel olan' onların çıkarıdır. Marx'ta her zaman olduğu üzere, neredeyse doğru gibidir... “Neredeyse doğru” diyorum çünkü kamu çıkarları üzerine, kamu çıkarının ne olduğu üzerine, kamu mallarının ve kamu mallarının tüketiminin özgül mantığı üzerine çokça çalışmış bazı iktisatçılar [bunu hükümsüz kılmış veya en azından bazı nüanslar getirmiştir].

(Bu ekonomistlerden biri olan James Buchanan kulüplere, kulüp şeklinde işlemenin faydasına dair makalesinde⁹ şöyle yazar: “Bir bireyin reel geliri arttıkça, hangi miktardaki mal için olursa olsun, kulübün optimal boyutu gittikçe daha küçük olma eğiliminde olacaktır.” Başka bir deyişle, gelirleriniz ne kadar yüksekse, daraltılmış, küçük kulüplere eğiliminiz o kadar artacaktır. “Gelirler düşükken [kamusal bir nitelik (*publicness*) taşıyan mallar], gelir düzeyleri arttıkça özel hâle gelmeye meylederler.”¹⁰ [Buchanan] örnek olarak kooperatifleri ele alır ve tüm diğer durumlar sabitken düşük gelirli gruplarda kooperatiflere, yüksek gelirli gruplardan daha sık rastlandığını gösterir. Başka türlü söylersek, kamusal olan, artık özel olmaya meyleder: O halde ancak mecbur olduğunda kamusal olunur... Samuelson’un, *Economics and Statistics* dergisinde, daha eski, 1954 yılından, kamu malları teorisi üzerine bir makalesi vardır.¹¹ Bu makalede, en genel hâliyle sorduğum soruya cevaba ait bir başlangıç vardır. Gelir arttığında bireyciliğin artmaya meylettiği –bugünlerde bolca bu konuda konuşuluyor–; gelir azalıp, yoksulluk arttığında ise, bilakis dayanışmanın arttığı söylenebilir. Bu sadece bir varsayım: Yoksul örgütlenmeleri, bir araya gelmeye diğerlerinden daha meyilli, oluşum dönemlerinde ve ötesinde, hayatta kalmak için bir arada bulunmaya ihtiyaç duymuş olmalarından dolayı, daha katılımcı habituslara sahip insanlar arasındaki zoraki/zorunlu örgütlenmelerdir. O halde, ondan kurtulunabildiği anda, yani ondan vazgeçebilecek imkânlara sahip olduğunda, dayanışmaya artık başvurulmamaya başlandığını düşünebiliriz. (Bunun anlamı, çizgisel bir ilerleme olduğu değildir: Yoksul birlikleri vardır ama zengin birlikleri de vardır). [...] Kulüpler gibi seçme esasına dayanan birlikler olan zengin örgütlenmeleri bağımsızdırlar; bunlar, sermayeye sahip insanlarla birleşmek suretiyle sermayelerini ikiye katlayan insanların bir aradalıklarıdır. Yani onları zaruret bir araya getirmez. *La Distinction* [Ayrım] için yürüttüğüm çalışmalarda, müştereken denetlenen sosyal ve sembolik sermaye yaratma teşebbüsleri olan kulüplerin kurulmasının, neredeyse rasyonel bir biçimde yönetildiğini gözlemleyebildim: Tavsiye edilmelisinizdir, üyelerin seçilmesi ve oylanması için koca bir faaliyet gerekir.¹² [Sıradan birliklerinkine göre] başka bir mantık. Bu, meseleyi zihninizde tutmanız için bir parantezdi sadece. Fransız Devrimi’ne dönüyorum.)

9 James M. Buchanan, “An economic theory of clubs”, *Economica*, 32, 1965, s. 1-14. Amerikalı ekonomist 1986 yılında, kamusal müdahalelerin kamu görevlileri üzerinden bir eleştirisini geliştirdiği “kamusal tercih kuramı” üzerine yaptığı çalışmalardan ötürü Nobel ekonomi ödülünü almıştır.

10 A.g.e., s. 9.

11 Paul Samuelson, “The pure theory of public expenditure”, *The Review of Economics and Statistics*, 36 (4), s. 387-389.

12 P. Bourdieu, *La Distinction*, a.g.e., s. 182.

Fransız Devrimi Meselesi (Yanlış-meselesi)

Fransız Devrimi... Bu kavramlarla konuşmakta tereddüt ediyorum. Fransız Devrimi'ne dair, on beş dakikada (ayıracağım vakit aşağı yukarı o kadar) net bir tavır almak istememekle birlikte, şimdiye kadar izlediğim mantıkta, Fransız Devrimi'ne dair on beş dakikada cevaplayabileceğimi düşündüğüm bazı sorular sorulabilir... Sorulardan biri tam da, bahsettiğim bu uzun erimli sürecin Fransız Devrimi'nde ifadesini nasıl bulduğu şeklindedir. Ayrıca Devrim'i bu uzun erimli sürece nasıl dâhil ederiz? Daha önce de söyledim, Fransız Devrimi'nin uzun erimli bir süreç olduğu kanısındayım. Bir eşiği işaret ettiğine şüphe yok; ama her halükârda bir kopuş değil: Bir ilan etme sürecinin, âlimlerin yahut cüppelilerin yükselişinin bir aşamasıdır ve aslında cüppelilerin zaferini işaret eder. Başka bir deyişle, mutlak bir başlangıçtan ziyade, 12. yüzyılda başlayan uzun bir sürecin sonucudur. Hiç olmazsa, bir başlangıç olduğu kadar bir sonuçtur diyelim. Devrim'den çok önce yeni bir devlet anlayışını geliştiren, koca bir kavramlar evrenini –Cumhuriyet kavramı gibi– yaratan bu cüppe soyluları yahut devlet soyluları, ülkenin devletini ve birleşmiş ulusu oluşturmak suretiyle egemen kategori haline gelecektir. Başka bir deyişle, onun zaferi modern devletin, ulusal devletin, ulus-devletin zaferidir. Dolayısıyla, bu devlet soyluları hem bu yeni kurumu üretecek hem de bu kurumla bağlantılı özgül getirilerin tekeli temellük edecektir.

Geçen hafta, 18. yüzyıla dair, vergi kapitalizminden bahseden Denis Richet'ye atıfta bulundum: Richet devletin geliştikçe hem maddi, hem sembolik anlamda bir üst-sermaye olarak, diğer sermayeler üzerindeki bir tür iktidar olarak işleyen yeni bir sermaye yani özgül bir devlet sermayesini ortaya çıkardığını gösterir; ekonomik sermaye dahil olmak üzere diğer sermaye türleri üzerinde iktidar tevdi eden bir sermayedir bu. Dolayısıyla bu kamusal sermaye, bu “genel çıkar sermayesi” veya bu kamusal iktidar, aynı anda hem bir toplumsal mücadele aracıdır; hem de hayati önemdeki toplumsal mücadelelerin konusudur. “Devrim sonrası” devleti (burada da elimde olsa söylediğim tüm kelimeleri tırnak içine alırdım) bir mücadele alanı, ortaya çıkardığı özgül getirilerin temellükü için, yani bilhassa, kendi üzerinde topladığı bu üst-sermayenin yeniden bölüştürülmesi için sürekli bir mücadelenin hem aracı hem de konusudur. Bu, ekonomik sermayeye ve ekonomik getirilerin maaş vb. olarak yeniden bölüştürülmesine dair çokça söylenmişti ama sembolik sermayenin itibar, güven, otorite vb. biçiminde yeniden bölüştürülmesi de [çözümlemelidir].

Fransız Devrimi'ni burjuva devrimi olarak ele alan tüm tartışmalar yanlış tartışmalardır. Marx'ın devlete, Fransız Devrimi'ne, 1848 Devrimi'ne dair ortaya koyduğu problemler, tüm ülkelerde devlet üzerine düşünen herke-

se kendini dayatmış korkunç problemlerdir: Japonların, gerçekten bir Fransız devrimlerinin olup olmadığını sorduklarını; İngilizlerin “bizde kesinlikle olmadı, imkânı yok” dediklerini görüyoruz. Tüm ülkelerde insanlar “Fransız devrimimizin olmamasının nedeni modern olmamamız...” derler. Marksist sorunsal Marksist evrende ve ötesinde, kendini mutlak sorunsal olarak dayatmış; tüm devrimler, akla ziyan bir tür etnosantrizmle, Fransız Devrimi ölçeğiyle değerlendirilmiştir. Demek istediğim şu ki, bu meseleleri bir kenara atabileceğimizi düşünüyorum; en azından buna kaniyim ve dolayısıyla size söylüyorum; ama bu, benim sormaya gayret ettiklerimin haricinde sorular olmadığı anlamına gelmez. Lakin bu Marksist konu başlıklarının, benim sormak istediğim soru olan, modern devletin kurucularının, kendilerini bir tekeli teminat altına alacak şekilde konumlandırıp konumlandırmadıkları; oluşturmakta oldukları tekeli tekellerine alıp almadıkları sorusunun üstünü örttüğü kanısındayım.

Max Weber, devletin meşru şiddet tekeli olduğunu söyler. Ben, meşru fiziksel ve sembolik şiddet tekeli diyerek düzeltiyorum. Devlet üzerine mücadeleler, bu tekelin tekelleştirilmesi için verilmiş mücadelelerdir ve modern devletin kurucularının, bu tekel için verilen mücadelede iyi bir yerde duracak şekilde konumlandıklarını düşünüyorum: Devlet soyluları diye adlandırdıklarımın zaman içindeki sürekliliği bunun göstergesidir. *Devlet Soyluları* kitabımı 1989 yılında, Fransız Devrimi'nin temel noktalara dair hiçbir şey değiştirmediklerinin görülmesi için yayımladım. Hukuk sermayesinin ve devlet sermayesinin, devlet sermayesine erişimin şartı olan kültürel sermaye vasıtasıyla tekelleştirilmesi, iktidarı büyük ölçüde kültürel sermayeye dayanan egemen bir sınıfın bekasını sağlamıştır. Kültürel sermayenin dağılımıyla toplumsal uzamda işgal edilen konum arasındaki ilişkiyi gösteren tüm analizlerin önemi buradan gelir. Okula dair tüm analizler aslında devlete ve devletin yeniden üretimine dair analizlerdir. Bu temayı geliştirmeyeceğim, bunu geçen yıl yapmıştım zaten; önceki analizleri biraz toparlayıp nihayetlendirmenin bir yolu vardı sadece.

Devlet ve Ulus

Öte yandan, devletin inşasıyla doğrudan doğruya alakalı olan bu cüppeliler, devleti yine de evrenselliğe doğru ilerletmişlerdir. Ortaya koyduğum zıtlığı hatırlarsak; hukuk esası, hanedan esasının yerine, olabilecek en şiddetli, en katı şekilde, giyotinle kelle alarak geçmiştir. Kral kelimesi üzerine çok yazı yazılmıştır: Hukuk esasının hanedan esasını alt etmesinin geri dönüşmezliğini ortaya koymak için, kralın fiziksel ölümü, belki de kaçınılmaz sembolik kopuştur. [Hukukçular], çıkar gözetken mücadeleleriyle (bu yüz kez söy-

lendi) ulus-devleti, bölgelere ve vilayetlere karşı, ama aynı zamanda sınıf ayrışmalarına da karşı birleşmiş olan devleti üretmiş; hem bölgelerüstü hem de “sınıflar-üstü”, tabiri caizse “toplumsal-üstü” bir birleştirme faaliyetini gerçekleştirmişlerdir. Şimdi en belirleyici üç katkıyı hızlı bir biçimde tarif etmek istiyorum: Devlet mefhumunun ve kelimenin modern anlamıyla ulusun (bunun ne anlama geldiğini anlatacağım) ortaya çıkışı; ardından, bir “kamusal alan”ın doğuşu (“kamusal alan” diyorum, sözlerin otomatizmini görüyorsunuz? Bu ifade beni dehşete düşürüyor ve ağzımdan çıktı işte), özgül bir siyasi alanın, meşru bir siyasi alanın [ortaya çıkışı] ve son olarak, tebaa karşısında yurttaş kavramının ortaya çıkışı. (Bu, hiç kuşkusuz yapması en zor ders benim için, çünkü herkesin yüz kere söylediği tâli şeylere temas ettiğinizde her bir kelimedede, ‘bunu görmüştüm’, ‘bu denmişti’ hissiyatına kapılıyorsunuz. Oysa emin olmadan söylenmeye çalışılan bambaşka bir şey. Te reddütlerimi anlayabilesiniz diye içine girdiğim ruh hallerini söylüyorum.)

[Hukukçular] devleti teşkil ederler; bu kısmı kolay: Bir devleti teşkil eder ve onu, ulusu teşkil etmekle mükellef kılarlar. Bana göre [bu nokta] son derece orijinaldir; az sonra Alman örneğiyle karşılaştıracam. Alman modeli, romantik bir model olmasından ötürü (oysa Fransız modeli son derece 18. yüzyıldır) çok ilgi çekicidir: Önce dil, ulus, Herder¹³ vardır ve ardından devlet gelir; devlet ulusun ifadesidir. Fransız devrimcilerinin yaptığıysa bu değildir: Evrensel devleti meydana getirirler ve ardından okul, ordu vb. vasıtasıyla ulusu oluşturacak olan, bu devlettir. Tallien’in, epigraf olarak kullanılabilecek bir cümlesi vardır: “Fransa’daki yegâne yabancılar, kötü yurttaşlardır.”¹⁴ Bu çok güzel, son derece Fransız bir formüldür: İyi yurttaş tanımına giren herkes, yani evrensel olan herkes yurttaştır veyahut da her insanın [erkeğin] insan hakları vardır, o halde herkes yurttaşdır. Bu hukuki-siyasi anlayış, evrenselci olup, hukukçuların hem donanımlarına hem de çıkarlarına uygundur: Bir hukukçu düşüncesidir bu... Ama analogiyi izah etmek gerekiyor. Benedict Anderson’ın, *Hayali Cemaatler*¹⁵ başlığını taşıyan; cemaatleri yani ulusları, aralarında yazarlar, dilbilimciler, gramerciler bulunan belli sayıdaki failin faaliyetlerinin sonucu olarak yaratılmış varlıklar olarak tasvir ettiği kitabına birkaç kez atıfta bulundum. Başka bir deyişle uluslar, büyük ölçüde aydınların inşasıdır ve o aydınların –bunu ekle-yen benim– ulusta çıkarları vardır. Aydınlar, kültürel sermayeye dair her şe-

13 Romantik *Sturm und Drang* hareketinin ilham kaynağı addedilen filozof ve şair Johann Gottfried von Herder aynı zamanda, toprağa ve ortak bir dile dayanan ulus tanımının da müellifidir.

14 Gazeteci ve parlamenter Jean-Lambert Tallien’in cümlesi tartışmaları daha ziyade şu şekilde kaydedilmiştir: “Fransa’da kötü yurttaşlardan gayri yabancı bulunduğunu [...] söyleyemem.” (Tartışmaları, 30 Mart 1795 tarih ve 190 sayılı *Le Moniteur Universel*’de yer alan 27 Mart 1795 tarihli Ulusal Konvansiyon oturumu.)

15 B. Anderson, *L’Imaginaire national*, a.g.e.

ye göbekten bağıdırlar ve kültürel sermaye de ulusal dille daha fazla bağlantılı olduğu ölçüde ulusal, ulusal dilden bağımsız olduğu ölçüde de uluslararasıdır (Hukukçular ve Fransızca öğretmenleri matematikçilerle fizikçilerden daha ulusaldır).

Yani aydınlar ulusal kültürel sermayeye –uzmamklarına göre farklı ölçülerde– göbekten bağıdırlar ve ulusal ve ulusalcı çıkarları, düşündüğümüzden çok daha fazladır. Örneğin bugün çok bahsettiğimiz Ukrayna milliyetçiliği, gramercilerin eseridir: Çoğu, Max Weber’in “proleteroid aydınlar” diye adlandırdığı, imparatorluğun veya ulusun merkezi mercilerinde pek tanınmayan ve ulusal olmaya namzet o küçük özgül kültürel sermayelerini (gramercilik, sözlük yazarlığı, halkbilimciliği vb.) kıymetlendirmek üzere, çıkarlarına tam olarak uygun gelen ve varlıklarını meşrulaştıran bir toplumsal birimi, mevcut olması zaruriymişçesine inşa eden mütevazı aydınlardır. Ulusal kavgaların her daim, bir miktar gramercilerin kavgaları olduğunu bilmek iyidir... Bu kitabı okuduğumdan beri, bunu her yerde keşfetmek beni şaşıktırıyor: Bu denli doğru olabileceğine asla inanmazdım.

Hayali cemaatler bir inşa faaliyetinin ürünüdürler: Bu temayı alıp, bu senenin başında, az çok doğru bir ulus teorisine varmak üzere birkaç kez geliştirdiğim bir başkasıyla bağlantılandırmak yeterlidir. *Nomos* fikri üzerinde, [toplumsal hayatı] görme ve bölme esasları üzerinde, devletin toplumsal gerçekliği inşa etme yollarına dair bazı önvarsayımlara dayandığı fikri üzerinde ısrarla durdum. Devlet, bu algılama kategorilerini belli bir toprak parçası dahilinde evrenselleştirme imkânına sahiptir. Bu mantığa göre bir ulus, aynı devlet algısı kategorilerine sahip; okul vasıtasıyla devletin aynı dayatma ve telkinlerine maruz kalmış olmalarından ötürü, belli sayıdaki hayli yakın temel meseleye dair [ortak] görme ve bölme esaslarına sahip insanlar bütünüdür. Öyle ki, 19. yüzyılda çok moda olan “ulusal karakter” mefhumu, aslında ulusal stereotiplerin, ulusal önyargıların basit bir tasdiki şeklinde çıkar ortaya: Azıcık yüceltilmiş bir ırkçılık türü olup, teorik uzamdan tamamıyla silinip süpürülmelidir. Öte yandan bu kavram, tartışmasız bir biçimde var olan bir şeyi işaret eder: ortak algılama ve değerlendirme kategorilerinin, daha birçok etki dışında başta okul aracılığıyla, okul kitapları ve bilhassa da tarih kitapları aracılığıyla zihinlere yerleştirilmesi faaliyetinin ürünü [gösterir]. Az evvel büyük devlet inşacılarından bahsettim. [Fransa’da] devlet, ulusu inşa eder: Bunu okulla yapar. Mesela III. Cumhuriyet Lavissey’in,¹⁶ tarih kitaplarının vb. cumhuriyetidir.

16 Tarihçi Ernest Lavissey’in (1842-1922), ilkokullar için olan *Petit Lavissey*’in de aralarında olduğu okul kitapları, cumhuriyetçilerin sarıdığı yurtseverlik ve yurttaşlık ruhunu aşılayarak, birden fazla öğrenci kuşağını şekillendirmiştir.

O halde, “sivil din”¹⁷ diye adlandırılan şeyin kalbinde devlet vardır. Amerikalı sosyolog Robert Bellah,¹⁸ sivil dinden, Amerikan hayatının tıka basa dolu olduğu törensellik (dinsel, etik-politik-yurttaşlık törenleri) bağlamında bahsetmiştir. [...] Sivil din yani törenler, yıldönümleri, kutlamalar ve tabii ki belirleyici bir rol oynayan tarih vasıtasıyla yurttaşlığa dair bir yatkınlığın üretilmesi faaliyeti söz konusudur.

Bu noktada, büyük Nazizm uzmanı George Mosse’un çok önemli bir kitabını özetlemek istiyorum. Yaşamlarının geri kalanını Nazizmin nasıl gelebildiği sorusunu sormakla geçiren Alman göçmenlerden biri olan Mosse’un, Nazi kitle hareketlerinin anlaşılması konusunda dev katkıları olmuştur. [*The Crisis of German Ideology*’de], Alman ideolojisinin krizi ve Üçüncü Reich’in entelektüel kökenlerini, “kitlelerin millileştirilmesi” diye adlandırdığı sürecin analiziyle, yani kitlelerin nasıl millet olarak teşekkül ettirildikleri sorusu etrafında ortaya koyar.¹⁹ Mosse, ilk bakışta biraz çelişkili görünebilecek, ama benim gayet sağlam temellendirilmiş bulduğum bir tez öne sürer: Nazizm, sivil din olarak, demokrasilerin uç noktası olmaktan başka bir şey değildir, zira demokratik toplumlarda da yürürlükte olan homojen müşterek temsillerin aşılması faaliyetini en uç noktasına kadar taşımıştır. Yani yazar, Napoleon döneminden bu yana, burjuva ulusal değerlerin kamusal bir tahayyülü doğurduğu ve Birinci Dünya Savaşı ile birlikte, ulusal bir ototemsile dayanan (bu temsile “sivil bir dinin liturjisi” aracılık eder) yeni bir siyasi düzenin zuhur ettiği noktalarında ısrarcıdır.²⁰ Daha basit dille ifade etmek gerekirse, uluslar, kendilerini yine kendilerine gösteri şeklinde sergilemektedirler ve kendi kendilerine sergiledikleri gösterileri vasıtasıyla, kendilerini nesneleştirerek var etmektedirler: Kendilerini yurttaşlık liturjisiyle; sivil dinin liturjisiyle ve o liturji içerisinde var etmektedirler. Bu iktidar liturjisinde, Nazizmin özgüllüğü devreye girer: [Mosse] bu iktidar liturjisinin, Rousseaucu genel iradenin pratik bir ifadesini hedefleyen bir kitlesel siyasetin gerçekdışılığına ne denli yakın olduğunu gösterir. Ona göre Nazizm, esasında Rousseau’nun evladıdır. (Bu çok paradoksal, Mosse böyle ifade etmi-

17 “Sivil dine dair”, Jean-Jacques Rousseau’nun *Toplumsal Sözleşmesi*’ in IV. kitabının 8. bölümünün başlığıdır.

18 P. Bourdieu burada şüphesiz şu esere atıfta bulunmaktadır: Robert N. Bellah, *The Broken Covenant. American Civil Religion in Time of Trial*, Seabury Press, New York, 1975.

19 George L. Mosse, *The Crisis of German Ideology. Intellectual Origins of the Third Reich*, Grosset & Dunlap, New York, 1964. Ayrıca bkz. George L. Mosse, *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, Cornell University Press, Ithaca-Londra, 1975.

20 Bu noktaya dair bkz. G. L. Mosse, *Les Racines intellectuelles du Troisième Reich, a.g.e.*, özellikle 1964 basımının önsözü (s. 7-13) ve 2. bölüm “La foi germanique” (s. 50-72).

yor. Üzgünüm, hiçbir zaman böyle konuşmamalıydım ama ifade etmesi çok meşakkatli ve çok zaman alırdı.)

Mosse'un söylemek istediği şey, sadece kâğıt üzerinde var olan ve Rousseau'yu yorumlayan herkese sorun çıkaran bu efsanevi 'genel irade'nin, büyük kolektif ünanimizm gösterileri vasıtasıyla, bir nevi somutlaştırılabildiğidir. [Genel irade böylelikle] ortak coşkularla sergilenir. Coşku, gösterinin tam anlamıyla hem sebebi hem sonucudur; ortak bir inşa faaliyetini gerektiren o gösterinin ürünüdür. Duygudaşlık temelli birimlerin sıklıkla küçük hizipler, küçük gruplar olduğu söylenir; ancak duygudaşlık üzerine kurulan bir birimin inşası, sadece küçük gruplar ölçeğinde değil, tüm bir halk ölçeğinde de vuku bulabilir. Ve söz konusu faaliyet, yani belli türdeki bir demokratik törende de var olan bazı eğilimlerin sınırındaki bir geçiş olduğunu söyleyebileceğimiz Nazizm, onu en son sınırına kadar taşımıştır. Ulus, halkın hayali bir tecessümü, ulusal bir oto-temsildir ve bu oto-temsilin dayanağı, halkın ortak olarak sahip olduklarının, dilin, tarihin, peyzajın vb. sergilenmesidir. Son olarak, sanayi öncesi semboller, ebedi semboller kullanmak suretiyle kendini zamanın ötesindeymiş gibi sunan bir sivil din vasıtasıyla, politikayı estetize eden ve estetiği politize eden faşist devlet, bir gösteri devletidir, der Mosse. Mosse'un metni, Fransız Devrimi'yle başlayan bir sürecin vardığı noktayı anlatması itibarıyla biraz aşırı olmakla birlikte, belli bir ortak ulus inşasının, normalde bir başka uzamda konumlandırma eğiliminde olacağımız uç potansiyelleri nasıl kapsadığını göstermek gibi bir kıymeti haizdir.

O zaman birinci nokta: [Hukukçular], devleti inşa ederken ulusu değil, ama ulusun üretilmesinin toplumsal şartlarını inşa etmişlerdir. Bu noktada, (ama bunu zaten söyledim), Augustin Thierry, Jules Michelet, Ernest Lavisse gibi 19. yüzyıl Cumhuriyet tarihçilerinin çok önemli rol oynadıkları tüm o inşa ve sağlamlaştırma faaliyetini ele almak gerekir. Ayrıca okulun ve ordu-nun rolünü de hatırlatmak lazım. İkinci noktayı atlıyor (Parlamento'ya, meşru bir siyasetin inşasına tekrar döneceğim) ve hemen üçüncü noktaya, yurttaş meselesine dönüyorum. Çünkü bugünkü söyleminin belli bir bütünlük içinde olması için öyle gerekiyor; önümüzdeki sefer geriye döneceğim.

Milliyet ve Yurttaşlık: Fransız ve Alman Modeli Karşıtlığı

Biliyorsunuz ki bugünlerde yurttaşlık ve göç üzerine bol bol tartışılıyor; tam olarak 'yurttaş olma hakkına kim sahiptir?' sorusu soruluyor. Hızla, –yine yüzeysel ve programatik olacağım ama, bir dahaki sefere biraz daha fazla ilerleyebilmek için, meselenin zihninizde olmasını istiyorum– modern devletin inşasından “kuralın bölgeselleşmesi” diye bahsedildi. Burada kasıt, biraz ütöpik bir hukuki devleti inşasından (bugün dendiği gibi bir hukuk dev-

leti değil), tümüyle hukuki bir devlete dair bu hukuki temsilden yola çıkarak, hukukun bir nevi tecessümü olan hukuk uzamını, bir toprak parçası ölçeğinde hayata geçirmek gibi bir görevi üstlendiğimizdir. Bu inşa, yurttaş mefhumunun icadıyla atbaşı gitmekteydi (yurttaş, devletle hak ve ödev ilişkisi içindeymiş gibi var olan bir varlıktır). Yurttaş, esasında devletle hukuki ilişkiler içerisinde olan, devlete karşı ödevleri olan ve devletten hesap sorma hakkına sahip kişidir. Örneğin *Welfare State*'in, sıklıkla [yurttaş haklarıyla] yeni bir kopuş şeklinde tanımlanan tarihi, bana göre kesinlikle süreklilik teşkil etmektedir. İnsan hakları/yurttaş hakları ayrımıyla o kopuş fikrini zihnimize yerleştiren, yine Marx'tır. Oysa yurttaş fikri *Welfare State*'i zaten içerir: *Welfare State*, yurttaşa, hakkı olanı; yani yurttaş haklarından veya insan haklarından fazla olarak iş hakkını, sağlık hakkını, güvenlik hakkını vb. veren devlettir. Yurttaş o halde haklarıyla tanımlanır. Burada, Fransız Devrimi'nin hukuktan ilham aldığı gerçeğini buluruz: Kavramın Fransızca anlamıyla milliyet [*nationalité*], yurttaşlıkla eş anlamlı değildir. Etnokültürel unsurlarla, bir dile sahip olmakla, bir kültürel geleneğe sahip olmakla, bir tarihe sahip olmakla vb. tanımlanabilir. Romantik Alman milliyet geleneğindeki her şey yurttaşta yoktur. Yurttaş, salt hukuki olarak tanımlanır: Etnokültürel bir nitelik olarak ulus –ki yasal olarak da tanımlanmış olabilir– [Fransız] Anayasası'nın ifade ettiği şekliyle yurttaşlıktan farklıdır. Tallien'in, bu tanımın çok tipik bir ifadesi olan cümlesine atıfta bulunmuştum: Ashında yurttaş tam olarak, Anayasa yurttaş olarak kimi tanıyorsa, odur ve buna dair söylenecek başka bir şey yoktur; örneğin kan bağıyla ilgili özelliklere (*jus sanguinis*) sahip olmak durumunda değildir.

Bu soyut yurttaşlık, politik bir gayretle tecessüm etmelidir: Örneğin dil birliği, devlet birliğinin şartı değildir, onun meyvesi olacaktır. Sürekli, daha [net bir biçimde] ifade etmediğim Fransa/Almanya örneğine göre düşünüyor olmak biraz canımı sıkıyor: Fransa örneğinde devlet ulusu yaratır; yani X ulusunun tüm yurttaşları X dilini konuşmak durumundadırlar. O halde o dili öğrenecek hâle gelmeleri sağlanmalıdır. Alman örneğinde millet kendini devlette ifade ettiği için, Almanca konuşan herkes Almanya'nın yurttaşıdır: Aynı etnik, dilsel, kültürel özelliklere sahip herkes Almanya yurttaşıdır ki bu, yeniden birleşmeye dair meselelerde pek çok şeyi aydınlatır.²¹ [Fransız modelinde] siyasi birim yerleşmiştir: Bu siyasi birim hukuki-bölgesel bir birim; bir hukuk beyanıyla ülke olarak kurulmuş bir toprak parçası; yahut belli bir anayasanın yetki alanıdır ve yurttaş da o yetki alanına ait olandır. Bölgesel dilleri konuşabilir; farklı kültürel geleneklere, farklı âdetlere sahip olabilir ama mesela dil birliğinde olduğu gibi, telkin faaliyetleriyle, bu birliği/birimi yaratmak devletin işidir. En nihayetinde, devrim-

21 Almanya'nın 3 Ekim 1990'da ilan edilen birleşmesine atıf.

cilerin önerdiği siyaset felsefesi evrenselci ve dolayısıyla, asimilasyoncu bir felsefedir: Evrenselcidir, zira kendini evrensel olarak tahayyül eder, dolayısıyla da her kim olursa olsun, bir insana sunacağı en iyi şey, onu asimile etmektir. Ona insan olarak muamele eder ve her insana ne veriyorsa onu, yani yurttaşlık statüsüne –kasıt, Fransızlık’tır– erişimi tevdi eder; ardından, bu hakkın icra koşullarının yerine getirilebilmesini teminen, bu yurttaşlara gerçek imkânlar sunulmalıdır ki bunlar kültürel (dil birliği) veya ekonomik imkânlar olabilir.

Alman usulü bambaşkadır; çok hızlı tarif ediyorum. Kaba tarihin felsefesini yapacağım. Şayet İngiliz modeli 16. yüzyıl hukukçularından; Fransız modeli 18. yüzyıl kozmopolit filozoflarından çıktıysa, Alman modelinin 19. yüzyıl romantik düşünürlerinden çıkıp Prusyalı reformatörlerce düzeltildiğini söyleyebiliriz: Bu çok basite indirgemeci ama konumlandırmak için gerekli. Fransız modeli Aydınlanma modelidir: kozmopolitizm, rasyonalizm, evrenselcilik, soyut ve formel evrenselcilik. Marx bu noktada haklıdır; evrenselleşme olarak, yani her insanın evrensel yurttaş olan Fransa yurttaşıyla özdeşleşmesi (*a priori* ve mümkünse *a posteriori* özdeşleşme) şeklinde tasarlanmış asimilasyon felsefesidir bu. Alman usulü 19. yüzyılla, romantizmle bağlantılıdır: Ulus, karanlık, derin, *Zivilisation*’a karşı *Kultur*, vb. temalarının hepsinin ele alınması gerekliydi. Bu perspektifte ulus, tarihsel olarak kök salmış, organik olarak gelişmiş ve bir *Volkgeist* ile onu başka uluslardan ayıran ve bir dilde, bir törede, bir kültürde ve bir devlette ifadesini bulan bir halk ruhuyla bir araya gelmiş bir bireylik. Tüm bunları hukuki olarak tasdik edebilecek olsa da, devlet daha ziyade bir dışavurumdur: Üretici olmaktan ziyade üründür. Bunun uç bir karşıtlık olduğu aşikâr, yalnız bu noktayı tamamlayıp iki kelimeyle göçmenler meselesine geliyorum.

Tüm meseleyi (yurttaşlıkla milliyet arasındaki ilişkiler) bu karşıtlıktan yola çıkarak yeniden ortaya koyabiliriz. Pratikte Fransızlar ve Almanlar göçmenlere aşağı yukarı aynı şekilde; yani aynı derecede kötü muamele etmekterse de hukuktaki muameleleri çok farklıdır. Bu farkı anlamak için, iki geleniğin devlet felsefesini göz önüne almanın gereksiz olmadığını düşünüyorum. Fransa’nın evrenselci, kozmopolit, 18. yüzyıl anlayışı *jus soli*’ye [toprak esası] götürür: Devlet, bir ülkedir; yani belli bir kanunun yetki alanı. Başka bir deyişle, toprak temelli bir cemaat mevzubahistir: Yurttaş olmak için o topraklarda doğmuş olmak yeterlidir; devletin, bir entegrasyon faaliyetiyle vb. milleti yaratmasını gerektiren, asimilasyoncu bir mantıkla yurttaşlığa otomatik kabuldür bu. Almanya örneğinde devlet 19. yüzyılın romantik felsefesine, halkın ruhuna vb., yani etnokültürel veya etnodilsel-kültürel olarak adlandırılabilir olan ve *jus sanguinis*’e [kan esası] götüren anlayışa atıfta bulunur. [Bu anlayışta yurttaşlık] verâsete, kan bağına, tarihsel oldu-

ğu kadar “doğal” bir intikal türüne bağlıdır. Dolayısıyla, dil ve kültür temel-
li cemaatlerdir söz konusu olan: Almanca konuşanların istidadı Alman ol-
makken, Almanya’da doğmuş yabancılar Alman değildirler; otomatik bir asi-
milasyon veya entegrasyon yoktur. Somut olarak, bu iki devlet felsefesinden
yola çıkarak, iki farklı göç siyaseti vardır elimizde: Gerçek muameleler son
derece benzer olsa da (Türklerle aşağı yukarı Cezayirli gibi muamele edil-
mektedir), hukukta çok büyük bir fark vardır.

Siyaset Tartışmasında Bilinçdışı ve Çıkar Mücadeleleri

Tüm bu tartışmayı karmaşık hale getiren, her iki örnekte de, tüm bu şey-
lerden bahseden entelektüellerin *vested interests* olması, yani tüm bu şeyler-
de gizli çıkarlarının olmasıdır: Şair, müzisyen, hukukçu veya filozof çıkarla-
rı vardır. [Bu derse] başlarken söylediğimi az evvel söylediğimle ilintilendir-
mek, bu türden meselelerde konumlanmaların farkları gösteren bir sosyolo-
jisinin konumlarla ilişkilendirilmesinin ne derece aydınlatıcı olduğunu an-
lamak çok önemli. Biri size bu konulardan her bahsettiğinde “Bana söylediği
şeyi söylemekte ne çıkarı var?” sorusunu sorun. 1968’den sonra dendiği gibi:
Nereden konuşuyor? Bu çok açık bir şekilde şu anlama gelir: Bu bir matema-
tik hocasının mı, yoksa hukuk hocasının mı söylemi? Birinci kuşak bir ente-
lektüel söylemi mi, yoksa üçüncü kuşak bir entelektüel söylemi mi? “Çıkar”
derken, bunun faydacıların kullandığı anlamıyla çıkar olmadığını hep söy-
lüyorum: Doğrudan maddi çıkar değildir söz konusu olan: durum çok da-
ha karmaşıktır. En son derste, size “çıkarın olması, göbekten bağlı olmaktır”
dediğimde bahsettiğim türde çıkarlar... Misal, memur veya memur çocuğu
olmak, farkında bile olmaksızın, kamusalın tarafında olmaya meyilli hâle ge-
tirir (bir tür bilinçdışı gibi).

Başlarken söylediğimi, bitirirken söylediğime bağlamak için; insanların
temel değerlerle kuşattıkları bu son derece karmaşık ve sonu gelmeyen tar-
tışmalar, belli bir şekilde konumladığımız sorunsalın toplumsal tarihini bü-
tün olarak bir araya getirmek gerektiğini akıldta tutarsak aydınlanır (tabii
geliştirseydim çok daha açık olurlardı ama önümüzdeki hafta bitirmeyi ka-
ide olarak koydum ve dolayısıyla uzun uzun geliştirebileceğim şeylere da-
ir hızlandırılmış bir vizyon vermek zorundayım): Bir İngiliz devlet tarihi,
bir Fransız devlet tarihi, bir Amerikan devlet tarihi, bir Alman devlet tari-
hi olduğunu ve bu tarihlerde ortak mantıkların bulunduğunu; aksi takdirde
devletin oluşumuna dair bir teorinin (hukukçuların rolüne vb. dair) müm-
kün olamayacağını bilmek gerekir. Öte yandan, özellikle de Fransız Devri-
mi’nden itibaren başlayan dönemde, farklı felsefeler vardır. İlk nokta: Fel-
sefeler farklılık gösterir. İkinci nokta: Bu şekilde oluşturulmuş, yani tarih-

sel olarak oluşturulmuş meselelerde, bu meselelere göre işgal ettiğimiz konumlar uyarınca, ortaya çıktıkları uzamda, tartışıldıkları uzamda konumlanırız. Bu meseleler üzerine yapılan tartışmalardaki kafa karışıklığı ve şiddet, bunların aslında bilindişı kavgaları olmalarından kaynaklanır: İnsanlar, bu meselelerden bahsederken ne dediklerini bilmezler. Son derece zor [bir şey yapmaya] alışım çünkü her bir an, yanlış anlamaya engel olmak için, kolaycılıkları ortadan kaldırmak için ifade etmek istediğim sansürlenmiş çağrışımlar var. Zirâ bu meselelerde ne kadar ihtiyatlı olursa azdır. Ne yazık ki, siyasi tartışmanın mantığının, bilimsel tartışmanın mantığıyla hiçbir alakası yoktur. Ve siyasetin erdemlilikte çıkarı olmasını sağlamanın çok uzağında bir zamandayız...

Siyasal Uzamın İnşası: Parlamenter Oyun

Son derse başlayacağım. En kolay ders hiç değil, zirâ yaptığım tarihsel analizleri günümüze getirmek ve şu ana dek sunduğum analizlerin tüm sonuçlarını değilse de hiç olmazsa bir kısmını ortaya çıkarmaya çalışacağım.

Son derste, bir yandan hukuki bir devletin doğuşu üzerinde; bir yazarın “kuralın bölgeselleşmesi” olarak adlandırdığı bir süreç vasıtasıyla, hukuken kurala tâbi olan toprak parçası olarak devlet ve bir yandan da yurttaşın, tebaa mefhumuna göre yepyeni bir şahsiyet olarak eşzamanlı doğuşu üzerinde durmuştum. Ancak çözümlemenin tam olması için, Fransa’da aynı anda gerçekleşen fevkalade önemli bir başka süreçten bahsetmek gerekiyor: Toplumsal olarak, hukuki olarak oluşturulmuş bir siyasal uzam olan Parlamento’nun doğuşu (kelimenin Anglo-Sakson anlamıyla, Avam Kamarası vb.). Genel bir tarihsel karşılaştırma perspektifinde kalmak üzere, modern devletin mesela İngiltere gibi başka ülkelerde hem çok daha organik, yani daha süreklilik arz eden, daha ağır ve dolayısıyla daha zamana yayılmış bir biçimde ortaya çıkmış bazı boyutlarının, eşzamanlı olarak Fransız Devrimi’yle Fransa’da ortaya çıkmasını çok önemli buluyorum. Fransız Devrimi’ni –her şeye rağmen vardır– ve icra etmiş olduğu ve hâlâ da icra etmekte olduğu olağanüstü sembolik etkiyi benzersiz kılan şeyin, bu farklı süreçlerin birbirini eşzamanlı olarak tamamlanması olabileceği kanaatindeyim. Özellikle, bana göre yurttaş üretiminin iki şartı olan hukuk düzeninin geçerli olduğu bir toprak parçası olarak devletin teşekkülü ile devlete aidiyetle bağlantılı hakların icra edildiği mekân olan Parlamento’nun ortaya çıkışı eşzamanlıdır. Bu ikinci noktayı çok hızlı bir şekilde geliştireyim: Hem kendi aralarındaki iliş-

kilerde, hem de devlete karşı hak ve ödevlerle bağlanmış yurttaşlar bütünü olarak hukuki uzamın ortaya çıkışının yanı sıra, Parlamento'nun, örgütlenmiş mutabakat olarak veyahut da kurala bağlanmış uzlaşmazlığın mekânı olarak ortaya çıkışını göz önünde bulundurmamak gerekir.

Bazı yazarlar parlamentonun, özellikle de İngiliz Parlamentosu'nun, üzerinde biraz düşününce hiç de kaçınılmaz olmayan tarihsel bir icat olduğunu çok vurgulamışlardır: Gruplar arasındaki, çıkar grupları arasındaki yahut sınıflar arasındaki mücadelelerin, söz konusu mücadeleler harici tüm ihtilafların yarı-suç unsuru taşıdığı anlamına gelen oyun kurallarına göre gerçekleştiği mekândır Parlamento. Siyasi hayatın bu "parlamentarleşmesi" hususunda, tiyatroyla bir analogi yapan Marx, Parlamento'da ve parlamentarizmde, yurttaşların bile bile düştükleri bir tür kolektif tuzak görmekteydi: Bu türden bir gölge tiyatrosu, başka yerlerde yaşanan gerçek mücadelelerin üstünü örtmekteydi.¹ Bunun, Marx'ın sistematik hatası olduğu kanısındayım. Yüz kez söyledim burada, hep aynı ilke: Hatalı olmayan Marksist eleştiri, teorinin, karşısında kurulduğu şeyi teoriye dahil etmeyi unuttuğu anda hatalı hale gelir.² Eğer insanlar başka bir şey olduğuna inanmasalardı, Parlamento'nun bir gölge tiyatrosu olduğunu söylemeye gerek olmazdı. Bunu yapmanın bir faydası da olmazdı. Marx, bir anlamda, teorisini karşısında kurduğu şeyin, teorisine rağmen ayakta olduğunu unutarak kendi meziyetine halel getirir: Parlamento, kurala bağlanmış tartışmaların, bir anlamda hem biraz mistifiye edilmiş, hem de mistifiye edici mekânı olabilir ve bu mistifikasyon, rejimlerin işleyişinin şartları arasında yer alır. (Özellikle de demokratik diye adlandırılan rejimlerin bekasının şartları arasında yer alır). Yani Parlamento, bu kurala bağlanmış mutabakatın ve belli sınırlardaki fikir ayrılığının, fikir ayrılığına konu olan nesneleri ve en önemlisi, belki de fikir ayrılığını ifade etme biçimlerini dışlayabilecek mekândır. Fikir ayrılıklarını ifade etmek için doğru usulleri bilmeyen insanlar, meşru siyasi hayattan dışlanırlar.

Ara Söz: Yeni Siyasi Oyunda Televizyon

[Bu çözümlemeyi], çok hızlı ilerlemek üzere, ne yazık ki Parlamento'nun ikamelerinden biri haline gelen televizyona bakabiliriz. Böyle biraz gayriciddi bir cümle sarf ettim ama daha karmaşık olduğuna ikna olmak isteyenleri Patrick Champagne'ın, siyasi sahaları tarif ederken pek dahil etmediğimiz, reel siyasal uzamın [artık başat] unsurlarının (kamuoyu araştırma şirketleri, televizyon, televizyondaki siyasi programlar vb.) çağdaş siyasi uzama da-

1 Karl Marx, *Le 18 Brumaire de Louis Bonaparte*, Éditions sociales, Paris, 1976 [1852].

2 Bkz. Bourdieu, *Choses dites*, a.g.e., s. 27-29.

hil olduğunu ispatlayan *Faire l'opinion* [Kanaat Üretmek]³ kitabını okumaya davet ediyorum. Televizyondaki tartışma programlarının mantığını hızlı bir şekilde çözümlersek eğer (*Actes de la recherche en sciences sociale* dergisinde birkaç kez yapıldı),⁴ az evvel yaptığım Parlamento tanımına son derece uygun tartışmalar oldukları hemen görünür: Erişebilmek için belli özelliklere sahip olunması gerekecek, meşru olmak, sözcü olmak gerekecek [şekilde] düzenlenmiş –ki bu fevkalade bir kısıtlamadır zaten– tartışmalardır bunlar. Zaman zaman “sivil toplum”, yani halk nezdinde geniş kabul gören siyaset dışı şahsiyetler getirilir ama kaideyi bozmayan ve aslında güçlendiren istisnalardır bu örnekler. Ashında Paris Başpiskoposu, parti başkanı veya bir hareketin genel sekreteri olmak lazımdır ve bu durum, bir sınırlandırma teşkil eder. Ayrıca klasik şartlar arasında, belli bir dile, belli bir konuşma biçimine erişim de vardır. Öfkeli yurttaşların, mesela televizyon mahallini işgal ettiği birkaç örneği hatırlamak yeter: Derhal yayın kesilir vb.

[Bu Parlamento ve televizyon analojisinin hedefi] biçimsel gibi görünen bu tanımları ortaya koymamın hiç de ehemmiyetsiz olmadığını göstermektedir: Genetik tahlillerin faydalarından biri –ki birazdan etraflıca ifade edeceğim– sıradan olanın sıradanlığını ortadan kaldırmaktır ve bu tanımların bize ehemmiyetsiz gelmesi tam da önvarsayımlarını bize doğal gelecek derecede içselleştirmiş olmamızdandır. Tek yapmak istediğim, parlamentonun parlamenter tanımının ne ölçüde keyfi olduğunu ve oyunların bir kısmının, bir anlamda oyunun oyun olarak tanımlandığı noktada oynanmış olduğunu hissetmenizi sağlamaktı (bunun parlamento karşıtlığı olmadığı aşikâr). Bunu hissettirmek için, kendiniz geliştirmeniz umuduyla sadece ipuçlarını verdiğim şeyleri tam olarak geliştirmek gerekirdi.

Kâğıt Üstünde Devletten Reel Devlete

O halde Parlamento, ihtilafların içerisinde halledildiği kurum yahut hukuki olarak oluşturulmuş ve hukuki olarak denetlenen uzamdır. Resmî siyasetin, Parlamento’da tartışılabilen şey olduğunu söyleyebiliriz. Bu zımnî tanımın, kendini unutturma eğiliminde olduğu açıktır: Her tanım bir çerçevelemedir ve bu tanımın dışladıklarını, bu tanıma içkin sınırlardan dolayı dışarıda bırakılan her şeyi, yani bir miktar mübalağayla söylersem, normlara uygun olmamalarından ötürü bir nevi suç haline getirilen tüm ihtilafları, en sonunda

3 Patrick Champagne, *Faire l'opinion. Le nouveau jeu politique*, Minuit, Paris, 1990.

4 Özellikle bkz. Pierre Bourdieu ve Luc Boltanski, “À armes égales”: la parade de l'objectivité et l'imposition de problématique”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2-3, 1976, s. 70-73; Patrick Champagne, “L'Heure de vérité”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 71-72, 1988, s. 98-101.

unuturuz. Bu, tüm 19. yüzyıl boyunca işçi dünyasına musallat olmuş bir meseledir: Parlamenter oyuna katılmalı mı, yoksa dışında mı kalmalı? Öte yandan bu tartışmalar benim yapmaya çalıştığım gibi, sıradanlığı ortadan kaldıracak tarihsel bir analizi hak etmektedir. Oyuna girer miyiz, girmez miyiz? Grev ve gösteriye mi başvururuz, yoksa parlamenterlerin arabuluculuğuna mı başvururuz?⁵ Bu tartışmalar unutulmuşlardır, ancak neticelerinden arta kalanlar bilinç dışında ve kurumlarımızdadır.

Fransa örneğinde eşzamanlı olarak icat edilen bu iki kurum, yani hukuki uzam olarak devlet ve Parlamento, yurttaşlığın bir anlamda temelidir: Kelimenin modern anlamıyla yurttaşa sahip olmak için, hiçbir anlamda bariz olmayan bu iki şeye sahip olunmalıdır. Yurttaş, önceden tanımlandığı şekilde siyaset oyununa hakkı olan ve bir anlamda siyaset oyununa katılmayı ödev olarak hisseden kişiydi; mesela oy verme zorunluluğu, yurttaş tanımının doğal bir sonucundan başka bir şey değildir. Kendini evrensel olarak tahayyül eden (müphemlik üzerinde çokça durdum) bu yeni kurum, yani Fransa Cumhuriyeti, ulusal olarak tanımlansa da, Fransa ve Fransız Devrimi örneğinde, bu ulusal teşekkülüne bir evrensellik hissi eşlik eder. Daha önceden de söylediğim gibi, Fransa'nın, tarihinin hususiyetinden ötürü; Devrimi'nin hususiyetinden ötürü kendini her daim evrenselin taşıyıcısı olarak tahayyül ettiğini bilmeden, Fransız sömürgeciliğinin ve bilhassa dramatik biçimler alan sömürgecilikten çıkış sürecinin özgül mantığını anlayamayız. Öyle ki, onun emperyalizmi bile "evrensel olanın emperyalizmi" biçiminde yaşanır. Ve mesela bugün hâlâ, Fransız aydınların, kendilerini evrenselin taşıyıcısı olarak tahayyül etmelerinden ötürü –hem iyi hem kötü bir şey–, çoğu yabancı ulusa tahammül edilmez bir kibirle yaklaştıklarını düşünüyorum. Sartre usulü total aydın da bunun tecessümüdür.⁶ Bunlar sadece siyaset[çiler] değildir; yani Gaullist bir yanılsama değildir söz konusu olan. Evrenin [geri kalanına] ders verme hakkını kendilerinde gören aydınların da dahil olduğu bir ulusal bilinç dışı vardır. Avrupa hususunda buna dair düşünecek şeyler var ama daha fazlasını söylemeyeceğim...

Bu Fransız Cumhuriyeti bir anayasaya dayanan, hukuki bir kurumdur. O halde başlıca meselelerden biri hukuku hayata geçirmektir (bu en nihayetinde, Fransız Devrimi'nin ardından gelen tüm nesillerin işi olmuştur). Nasıl yapmalı ki, bu Fransız Cumhuriyeti, olduğunu iddia ettiği şey hâline gelsin? Nasıl yapmalı ki, bu "olması gereken", bu yurttaş ödevleri, reel hâle gelsinler? Nitekim söyleyeceğimi özet bâbında basit bir formül önerilebilir: Nasıl yapmalı ki halk sınıfı/alt sınıf anlamındaki "halk", "Fransa halkı"nm parçası hâline gelsin? Herkesin bildiği gibi "halk" kelimesinin iki başlıca anlamı vardır.

5 Bkz. P. Bourdieu, "La grève et l'action politique", *Questions de sociologie*, a.g.e. içinde, s. 251-263.

6 Bk. P. Bourdieu, "Pour un corporatisme de l'universel", a.g.e., s. 459-472.

(Süreklilikleri vurgulama eğilimindeyim. Öncelikle doğru olduklarına inandığım için ve aynı zamanda, aydınların elde ettikleri kolay etkilerden birinin, kopuşları devreye sokmak olmasından ötürü: “Bitti” diye ilan etmek hep şık durur. Marksizm bitti, toplumsal bitti; [bir şeyin] “geri dönüşü” veya “sonu” Bu, pek çok saçmalık yaptırtan, en ilkel kehânet stratejisidir. Sosyologlar ve en çok da Fransız sosyologlar, hep yeni sınıflar, yeni kopuşlar, dönüşümler vb. ilan etmişlerdir. Benim işim, bu kopuşların ve bu dönüşümlerin ne denli güç, ne denli nadir olduğunu görmek... Bu, belki tüm bu “hiç işitilmemiş” olanın kâşiflerinin güçlendirdiği bir tür meslekî meseledir.)⁷

O halde meselelerden biri, bu hukuk cumhuriyetini gerçek kılmaktır. Bunun için, bir ulus inşası faaliyeti gerekecektir. Yani devleti kâğıt üstünde inşa etmek yetmez –zira hukukçuların devleti veya Fransız Devrimi’nin devleti kâğıt üstünde bir devlettir–, gerçek devlet oluşturulmalıdır. Hızlıca ilerlersem –Fransız Devrimi’nden, tek hamlede 1935’e atlıyorum ama aradaki döneme döneceğim–, *Welfare State* mükemmel bir süreklilik sergiler: İnsan Hakları Beyannamesi’nde zımnî olan temel bir noktada, yani yurttaşlık hakkına erişimin ekonomik şartları noktasında tamamlayıcıdır, o kadar. İnsan haklarıyla yurttaş hakları arasında ve ayrıca biçimsel eşitlikle gerçek eşitlik arasında ayırma giden Marx, Fransız Devrimi’nin yurttaşlık haklarını verip insan haklarını vermediğini söylemişti. İnsan haklarının yurttaş haklarını takip etmesini sağlamak bir meseledir ve bunun için, “halk” bir şekilde oyuna sokulmalıdır. İfade doğru: Oyuna sokmak, bir anlamda, onları oyuna kaptırtmak ama aynı zamanda oyunda onlara bir rol vermektir. Machiavellic bir ifadeyle veya “komplo teorisi” biçimindeki bir naiflikle betimlenmemesi gereken tüm bir diyalektik, “halka, katılması için yetecek kadarını vereceğiz” demekten ibaret değildir. Hiç kimse bu şekilde düşünmez. Mesele, halkın oyuna girmesini ve oyuna katılmasını, siyasi yanılısamaya kapılmasını sağlamaktır; ancak siyasi oyuna kapılmak için, oyunda asgari şans gereklidir.

Bu, çok temel bir alan teorisi kanunudur: Eğer oyunda asgari şansınız yoksa oynamazsınız. Oynamayı arzulamak için oyunda asgari şansınız olmalıdır. Oğlunuzla misket oynuyorsanız eğer, zaman zaman kazanmasına izin vermeniz gerekir; yoksa “Artık seninle oynamayacağım, hep kazanıyorsun...” der. Tüm 19. yüzyılın bir anlamda, bu sınırın etrafındaki bir tür faaliyet olduğu söylenebilir: Nasıl yapmalı da, bizi rahat bırakmaları için yetecek kadarını vermeli? Katılmaları için yeterli ama bizi rahat bırakmaları için çok da olmadan? Yine çok genel bir kanun: “Mütevazı” [halk sınıfları – ç.n.] kategorilerle ilişkili olarak, bu sorun hep bâkidir (zaten “mütevazı” da ilginç bir kelimedir). Başka bir örnek, 19. yüzyılda, ilkokul öğretmenleri-

7 Pierre Bourdieu ve Jean-Claude Passeron, “Sociologues des mythologies et mythologies des sociologues”, a.g.m.

ne, eğitimci olmalarına yetecek ama üniversite hocası olma iddiasını ileri sürmeyecekleri kadar eğitimi nasıl vermeli? İlkokul öğretmeninini yönetilmesi konusundaki, hâlâ geçerli olan meselelerden biriydi bu. İnsanlara, oyuna yatırım yapmalarını, kendilerini oyuna vermelerini sağlayacak kadarını nasıl vermeli? Bu çok genel bir model [ve mesela, bir örneğe uygulayabiliriz]; şirketlerdeki meşhur katılım meselesine. Nasıl yapmalı ki, [çalışanlar] katılsınlar, kendilerini versinler, inansınlar, müdahil olsunlar, yapmaları gerekeni yapsınlar, kendilerini adasınlar?

Ezilenlerin Ehlileştirilmesi: Disiplin ve Filantropi Diyalektiği

Welfare State [bu ikilemin] ürünüdür. Hiç kimse meseleyi bu şekilde ortaya koymuyor tabii ki. Mesela birkaç yıl evvel Siyasal Bilimler’de dersi verirdi. Şimdi [başka konulara] geçildi, artık bundan bahsedilmiyor. Yani toplumsalın nasıl yönetileceği meselesi vardır. Her şey çelişkili [görünür], her seferinde bir şeyi ve ardmdan tam tersini söyleyip yine de çelişkiye düşmemek mümkündür: Devlet halkla birlikte oluşturulacaktır, ama aynı zamanda halka karşı... Mesela “ezilenlerin ehlileştirilmesi” için gayret gösterilecektir ki bunu söyleyen ben değilim; Max Weber’den aktarıyorum. (Max Weber uzmanları, kendine Marksist demesine rağmen Marx’a karşı büyük silah olan Max Weber’i –ki bu durum Marksistleri de Webercileri de hayli sıkıntıya sokar– hiçbir zaman iyi okumazlar). Max Weber, “ezilenlerin ehlileştirilmesi”nden bahsederdi: Devletin faaliyetinin bir kısmı, uysallaştırılması gereken, oyuna sokulması gereken tehlikeli sınıflara yöneliktir. Aynı zamanda, ezilenlere destek olunmasının, içinde bulundukları tahammül edilmez sefaletten çekip alınmalarının mevzubahis olduğu da söylenebilir. Nitekim filantropların, modern devletin, özellikle de refah devletinin icadındaki rolleri hayatidir; öyle ki, size tarif ettiğim gibi, Orta Çağ hukukçuları devrim devleti için neyse, onlar da modern devlet için aynısıdır: Filantropolar, gayet iyi niyetlerle, ikisini birbirine karıştıran insanlardır. Eliasçı-Foucaultcu teoriler beni sinirlendiriyor çünkü devletin sadece disiplin yönünü dikkate alıyorlar. Oysa devlet ehlileştirmeden ibaret olsaydı, işlemezdi: O aynı zamanda yardımdır, filantropidir vb.

Ulus inşa etmek, devleti inşa etmek, devlet aracılığıyla ulus inşa etmek, ezilenlerin “bütünleşmesini” kolaylaştırmaktır. Bütünleşme, farklı siyasi bağlamlarda sıkça kullanılmış olan, şimdilerde yeniden belirmeye başlayan ama iki anlama gelen kelimelerden bir başkasıdır. Merkeze doğru bir hareket, *illusio*’ya katılım (oyuna girmek) olan bütünleşme, aynı zamanda ayrılmanın, devletten çıkma olgusunun karşıtıdır. Unuttuğumuz, örneğin devlet karşıtı hareketler ulusal bir biçim aldığı anda yeniden zuhur eden şeylerden

biri, mücadelelerdeki alternatiflerden birinin, bütünleşme/asimilasyon ve ayrılma alternatifi olduğudur; ki ayrılma bir kopuş şeklini alabilir. Bir devlet şu anda gözlerimizin önünde dağılmakta:⁸ Benim çalışmam, bir devletin nasıl oluştuğunu göstermekten müteşekkil olsa da, bu çalışma devletin dağılmasından yola çıkarak da neredeyse bir o kadar iyi yapılabilirdi. Bazı evrim taraftarlarının dediği gibi, oluşum ve içe kapanma, sıradanlıktan kurtarma gibi bir meziyete sahiptir. Bir devletin dağılması, sınırlar gibi, bir devletin işleyişinde zımnî olan ve sorgulanmadan kabul edilen (ve üniter olan) ne varsa hepsini görmeye yarar. Bir devletin dağılması, ulusal birlik inşasının ayrılıkçı eğilimlere karşı yapıldığını görmeye yarar. Bu eğilimler bölgesel olabileceği gibi, [toplumsal] sınıflardan da [kaynaklanabilir]. İç savaş türü ayrılıklar olabilir ama örneğin Chicago gettosunun kendini ayrılma vaziyetinde bulduğu gibi (polis artık gitmez, devlet içinde bir devlettir; devlet içinde, bir “devlet olmayan”dır),⁹ bilfiil bir ayrılık da söz konusu olabilir; ayrılma biçiminde çıkan suç türleri de vardır.

Asıl noktaya dönüyorum. Devleti meydana getirmek, ulusu meydana getirmek, bir anlamda, bu iki görece bağımsız olguyu yönetmektir. Birincisi: ezilenlerle egemenler arasındaki karşılıklı bağımlılıkların sonuçlarını yönetmek. Bu noktada hızla, büyük salgınların devletin doğuşunda oynadıkları rol üzerine çalışan Hollandalı antropolog, sosyolog ve tarihçi Abram de Swaan'ın çalışmasına başvuracağım.¹⁰ Özetliyorum, çünkü en az bir saatlik bir sunumu hak eden karmaşık bir kitap olsa da yalnız şemayı vereceğim size: Nükleer kazalar gibi, salgın hastalıkların (analoji ilginç), sınıfsal sınırları yoktur. Evrensel devleti belki de, sınırları aşan nükleer kazalardan bekleyebiliriz. Zira herkesin, tehlikelerin yayılmasını sınırlandırmakta evrensel çıkarı vardır –en azından tüm ülkelerin yöneticilerinin hem yeterli bilinçleri hem de çıkarları vardır– ve salgınlara borçlu olduklarımızı kısmen, bu kazalardan da bekleyebiliriz. Mesela lağım şebekelerini salgın hastalıklara borçluyuzdur. (Affedin, şematize ediyorum ve kolaycı sloganlar gibi duruyor biraz.) Tipik bir devlet icadı olan lağım şebekeleri, tehlikeli sınıfların nesnel olarak tehlikeli oldukları gerçeğine (mikropların, hastalıkların vb. taşıyıcısıdır) toplu ve örgütlü bir cevaptır.

8 Ders, daha sonraları “Balkanlar'daki savaş” diye adlandırılacak olan ve Yugoslavya'nın dağılmasının yanı sıra daha bir dizi sonucu getirecek olan olay esnasında yapılmıştı: Slovenya'da savaş 1991 yılının Haziran ve Temmuz'unda yaşanırken, Hırvatistan'daki aynı senenin Ağustos ayında, Bosna'daki savaş ise Nisan 1992'den itibaren başlamıştır.

9 Bu konuya dair bkz. *Actes de la recherche en sciences sociales*, no: 124, 1998: “De l'État social à l'État pénal”, ve Loïc Wacquant'ın şu metni: “L'Amérique comme utopie à l'envers”, P. Bourdieu (der.), *La Misère du monde*, a.g.e. içinde, s. 169-179.

10 Abram de Swaan, *In Care of the State: Health Care, Education and Welfare in Europe and the USA in the Modern Era*, Polity Press, Cambridge, 1988).

19. yüzyıl filantroplarının fayda gözeten müşfik siyasetinde her zaman bundan bir parça vardı: Tehlikeli sınıflar, ezilen sınıflar, sefâletin, bulaşıcı hastalıkların, pisliğin taşıyıcısı oldukları için nesnel olarak tehlikelidirler. Müşterek bilinçdışında, bu şeylerin hâlâ mevcut olduğu kanısındayım: “Zihinsel Aids”den¹¹ bahsedilmekteyken bunu dile getirmek yeterli; aşırı sağ, hastalık metaforunu manipüle ederken, bana öyle geliyor ki, müşterek bilinçdışının çok derinlerinde gömülü olan bu şeylerden kalanları uyandırıyor. Ezilen sınıflar nesnel bir biçimde tehlikelidirler ve fayda gözetme, “risklerin müşterekleştirilmesi” denen şeye, yani evrensel olarak vuran tehlikelere müşterek tedbirlerle cevap vermeye götürür. O halde filantropinin ve dolayısıyla *Welfare State*’in dayanaklarından birinin (ve bu her zaman, sağlık politikasına veya ekonomik ve sembolik düzenin muhafazası politikasına ilgi duyan filantropların rolünün bir boyutu olmuştur), ezilenlerin ehlileştirilmesi, onlara hesap yapmayı, tasarrufu öğretmek olduğu söylenebilir. 19. yüzyıl ekolünün önemli bir rolü, ezilenlerin tehlikeliliğini (bugün söylendiği gibi) asgariye indirmektir. Bu tehlikeliliği asgariye indirmenin yollarından biri tam da, örneğin kolera gibi, ezilenlerle egemenlerin çıkarlarının birbirlerine bağımlı olduğu tüm vakaları dikkate almaktır.

İkinci boyut: Ezilenler aynı zamanda mobilize oldukları, protesto ettikleri, açlık isyanları yaptıkları, sadece kamu sağlığını değil ama aynı zamanda müşterek güvenliği ve kamu düzenini tehdit ettikleri için tehlikelidirler. Aynı şekilde, düzende de çıkarlar vardır ve bunlar toplumsal hiyerarşide yükseldikçe büyümekle birlikte, hiçbir durumda sıfır değildirler. Albert Hirschman *exit* (çıkma) ile *voice* (ses) arasındaki seçimin hep var olduğunu göstermiştir;¹² bu biraz aşikâr olmakla birlikte yine de gerekli bir ayrımı ortaya koymaktır. Ezilenler, çıkmak, kendilerini dışarıda tutmak, karşı koymak, ayrılmak veya sistem içinde kalmanın bir yolu olarak protesto etmek arasından tercih yapabilirler. Öte yandan bu tercih, ezilenlerin, düzendeki çıkarların kaybedilmesiyle bağlantılı ayrılma maliyetlerinin olduğunu unuttur ki, düzendeki çıkarların hiçbir zaman sıfır olmadığını tekrar edeyim. Bir anlamda, ezilenler egemenleri tavizler vermeye zorlarlar ve ayrılık tehdidiyle bağlantılı bu tavizler, çoğunlukla “sosyal” diye ve ücret dışı haklar diye adlandırdıklarımıza dair tavizlerdir.

Bir bakıma ya sağın solunda ya da solun sağında yer alan 19. yüzyıl filantropları, son derece müphem ve bu sıfatla çok ilginç insanlardır. Bu rolü, ör-

11 Öngördüğü tedbirlerden biri, üniversiteye kayıt harçlarının yükseltilmesi olan Devaquet Kanunu projesine karşı lise ve üniversite öğrencilerinin gösterileri esnasında, *Figaro* magazine’in kurucusu Lois Pauwels, genç göstericilerde “zihinsel Aids” teşhis etmişti.

12 Albert O. Hirschman, *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States* Harvard University Press, Cambridge, 1970.

neğin bazı bağlamlarda Protestan işadamları, bazılarında Yahudi burjuvalar vb. oynamıştır. Ekseriyetle ezilen-egemenlerdir bu kişiler; egemen niteliklerine sahiplerdir, ama onları ezilen tarafına yerleştiren ikincil özellikleri de vardır; çoğunlukla ezilen-egemenler olan aydınların da durumu budur. Bu filantroplar (çok hızlı bir şekilde bahsedeceğim ama sahiden de atlaya atlaya gidiyorum), iki ayırt edici özelliği bütünleştiren bir söylem üretmişlerdir: Şöyle ki, egemenlerle ezilenlerin karşılıklı bağımlılığı, fayda gözetme mantığında, ezilenlere tâvizler verilmesini dayatır. Bugün göç meselesini düşünürseniz, söylediğim şeyin bence son derece doğrudan bir şekilde uyduğunu göreceksiniz: “Her durumda buradalar, idare etmeli, yani uslu durmaları için asgariyi vermeliyiz.” Yine, egemenlerle ezilenler arasındaki bu karşılıklı bağımlılığı ve potansiyel şiddet öngörüsünü veya tehlikelerin öngörüsünü buluyoruz. Velhasıl filantroplar, her daim betimleyici ve normatif bir söylem içerisinde olan kişilerdir. Filantroplar çoğunlukla bilimcidir; sosyologlar kendiliğinden filantropdur. Gelmek istediğim yer buydu, parantezi kapatıyorum.)

Kendileri de egemenler içinde ezilen konumundaki avangard egemenler olarak filantroplar, birleşmenin kâhini/peygamberi görevini görmüşlerdir: Her daim, tüm piyasaların, bilhassa da kültür piyasasının birleşmesinin peygamberi olmuşlardır. [Bu perspektifte], azami sayıda insanın kültüre erişimi sağlanmalıdır; zira ulusal kodlara, mesela ulusal dile erişim, yurttaşlık haklarının icrasına erişimin şartı olarak algılanır ve dolayısıyla temel eğitim, yurttaşlık haklarına erişimin bir şartı olarak alınır. Filantroplar, iki yeniden bölüştürme biçiminin peygamberliğini üstlenmişlerdir: Ulusal kodlara, özellikle de ulusal dile, yazıya vb. erişimin yeniden bölüştürülmesini isterler ve ulusal kodlara erişimin mümkün kıldığı yurttaşlık haklarının icrası için asgari ekonomik ve toplumsal şartların yeniden bölüştürülmesini isterler; yani siyasi katılımı, örneğin garantili asgari ücret gibi, [maddi] imkâna katılımı talep ederler. Bunun, merkezî düzenle bütünleşmenin, fevkalade karmaşık ve üstbelirlenmiş bir yolu; bir tür ezilenlerin ahlâkileştirilmesi faaliyeti olduğu söylenebilir: Filantroplar son derece ahlâkçılardır. Bu bir politikleştirme faaliyetidir; millileştirme de denilebilir. Bu, bir tür ulusal habitus yaratmayı hedefleyen, sivil din vasıtasıyla ulusal ve hatta milliyetçi değerlere iştiraki zımnen içerebilen bir çalışmadır. Bu noktada, mesela aşırı derecede borçlanmış aileler örneğinde olduğu gibi, günümüzde de zaman zaman ortaya çıkan ahlâkileştirme boyutuna dair her şeyi ele almak gerekirdi. Ancak 19. yüzyılda, filantropların ve onlar vasıtasıyla eğitim sisteminin bir takıntısıdır bu: Ezilenlere, ev ekonomisini yönetmek için gerekli olan en temel imkânları nasıl vermeli? Başka bir deyişle, tasarruf vasıtasıyla, her şeye derhal sahip olma arzusunun ayıplanması vasıtasıyla, ezilenlerin rasyonel ekonomik hesap-

lamaya, zamanın rasyonel yönetimine erişimi (kendine gem vurmaya, tasarruf yapmaya, doğumları kontrol altında tutmayı öğrenmek) nasıl sağlanmalı? Birbirleriyle bağlantısız olmayan tüm bu şeylerin temelinde, zamana karşı belli bir tutum ve zamanın belli bir perspektife koyulması vardır.¹³ Bunların hepsini geliştirmek lazım ama sadece belirtmekle yetineceğim. Yalnız, her ne kadar, en önemli kısmını az evvelki sözlerimde satır arasında ifade etmiş olsa da, modern devletin refah devleti olarak, düşünsel, kavramsal ve teorik bir temelde inşası üzerinde biraz daha fazla durmak istiyorum.

Devlet İnşasının Teorik Boyutu

Birden fazla sebepten ötürü önemli olan bu teorik boyutu hızlı bir şekilde ele almak istiyorum: Öncelikle, modern devletlerimizin ne olduklarının anlaşılması için önemli olduğunu düşünüyorum; ayrıca, bugün vuku bulmakta olanı, yani, bu asırlık inşanın belki de¹⁴ yıkılışını anlamak için. Bu noktada, hukukçular üzerine yaptığımı denk bir çalışma yapmam gerekirdi. Bu yönde birkaç çalışma, mesela Amerikalı hukukçuların çalışmaları var [anlaşılmayan kısım]: Tazminatların, zarar haklarının evrimine dair bir incelemedir ve aslında, bir kusurlar ve yoksulluklar felsefesinin oluşumu üzerine çok güzel bir siyaset felsefesi çalışmasıdır. Yoksulluk kusur mudur? Tekrar moda olmaya başlayan, tipik bir 19. yüzyıl sorusu. Bireylerin özgürlüklerine bağlanabilir mi (bireyin, liberalizmin ve özgürlüğün dönüşünün ilanı), yoksa müşterek sebeplerle bağlantılı olduğu için müştereken ele alınmayı mı hak eder? Bir dizi teorisyenin, filantropun, filozofun vb. sorduğu sorular bunlar. Ben sadece, son derece yüzeysel bir biçimde bağlamı hatırlatacağım.

19. yüzyıldaki devlet inşası açısından en merkezî sorulardan biri, kusurların sorumluluğu meselesiydi: Kusur kimdedir? Geç 19. yüzyıl filozoflarının sorumluluk üzerine bu kadar çok yazmaları tesadüf değildi: Sorumluluk özel mi, yoksa kamusal bir mesele midir? Sorumluluk bireylerin midir, yoksa sorumlulukları alması gerekenler kamusal merciler midir? Çünkü görevlilerin/faillerin sorumluluğu görüntüsü altında gizlenen gerçek sebeplerin sorumluluğu, en nihayetinde kamusal otoritelerdedir. Soruyu sormanın ikinci şekli: Suçlu ayıplanmalı mıdır, yoksa onu anlamalı mıdır? Bugünlerde tekrar filizlenmekte olan ancak bu *Welfare State* teorisinin bütünüyle kar-

13 Pierre Bourdieu, "La société traditionnelle. Attitude à l'égard du temps et conduite économique", *Sociologie du travail*, 1, Ocak-Mart 1963, s. 24-44. Aynı makale şurada da yer alır: *Esquisses algériennes*, Seuil, Paris, 2008, s. 75-98. Ayrıca bkz. Pierre Bourdieu, *Algérie 60. Structures économiques et structures temporelles*, Minuit, Paris, 1977.

14 Bu temaya, Pierre Bourdieu'nün, 1995 toplumsal hareketi esnasındaki bir müdahalesinde rastlıyoruz: "Contre la destruction d'une civilisation" *Contre-jeux* içinde, *Raisons d'agir*, Paris, 1998, s. 30-33.

şlarında gelişmiş olduğu belli türdeki liberal teorilerin kolektif işlevi, kurbanları ayıplama konumuna getirerek “Fakirler, ama bu onların kabahati”¹⁵ demek değil midir? Misal, AIDS örneğinde bu türden sinsî, durmadan yenisinden kendini gösteren, daimi bir ortak bilinç eğilimini gayet güzel görüyoruz. Göstergeler (bilhassa, mekeizde olduğu su götürmeyen hukuk sistemi) alınarak 19. yüzyılda gerçekleştiğini düşündüğüm bu etik devrime dair bir toplumsal tarih çalışması yapılmalı diye düşünüyorum. Eski Durkheimci kaidedir: Ahlâk çalışmak istiyorsanız, hukuku ele alın.¹⁶ Hukuku ele alarak, toplumsal ayıplama mantığından toplumsal maliyet mantığına nasıl geçildiğini görmek mümkündür: Toplumsal maliyetler mefhumu son derece sıradanlaşmış bir mefhum: Oysa fevkalade bir icattır. Remi Lenoir’ın, iş kazaları üzerine, *Actes de la recherche en sciences sociales*’de çıkmış bir çalışması bulunuyor: Basitleştirsem, bir iş kazasının sorumluluğu, görünürdeki öznesi olan işçide midir, yoksa içinde bulunduğu yapılarda mı? Kapitalizmin doğuş aşamasında, sanayileşmenin kurbanları, sanayileşme etkilerinin maliyetlerini, ayıplama esası veya kusur esası diye adlandırılacak mantık uyarınca, kendileri öderlerdi: Kendi kusurunun, başına gelenin sorumluluğu, kurbanına aittir. Hukuku takip ederek, bu kusur ve ihmâl mantığının yerine nasıl yavaş yavaş, kamu yararı ve müşterek risk mantığının geçtiğini görebiliriz: Ihmâl bireyin tarafmdadır; risk, ihtimallere dayanarak ölçülebilecek nesnel bir veridir. Nitekim, bu sigortalarda çok büyük rol oynar. O halde kaza, (toplumsal maliyetlerin ödenmesi konusunu) bireye mi yoksa müşterek kapasiteye mi sevk eder?

Bu tarihi benden kesinlikle daha iyi bilenler vardır aranızda, ama hukuk tarihini düz değil, biraz dolaylı; her hukuk olayını başka bir şeyin göstergesi ve [devletin inşasının] teorik boyutunun çok önemli olduğu tüm bu tartışmaların nesneleşmiş ürünü şeklinde alarak okumak gerekiyor. Demek istediğim şu ki, hukukçular devrim öncesi devleti için ne idiyse, filantroplar da *Welfare State* için odur; yani, [devlet anlayışları] teorilerden ibaret değildir: gerçekliği var eden teorilerdir bunlar. Hukukçulara dair söylediğim, filantroplar için de geçerlidir. Sosyal bilimler, [bu süreçte] tabii ki yer almıştır. Bu devlet dersinin kritik aşamasında çok uzun süren bir girizgâh yapmış ve bizzat sosyolojinin devletin doğuşuna iştirak etmesinden ötürü kendimizin tüm bağılıklarımızı, devlete dair sahip olabileceğimiz tüm kafa karışıklıklarını ve bilhassa, taşıyor olabileceğimiz tüm bilinçdışını göstermeye çalışmışım. Devletle sosyal bilimler arasındaki ilişkiye dört ders ayırmışım sanırım. Sosyal bilimler başat bir rol oynamıştır; risklerin toplumsallaşması-na, toplumsala, kamusala göbekten bağlı oldukları ve içinden geçmekte ol-

15 Bkz. William Ryan, *Blaming the Victim*, Pantheon Books, New York, 1971.

16 Émile Durkheim, “Morale et science des mœurs”, *Textes*, a.g.e. içinde, II. Cilt, s. 255 vd.

duğumuz zaman gibi zamanlarda onlardan nefret edilmesinin bundan kaynaklandığı söylenebilir. Sosyolojinin kurucularından biri olan ama liberal bir sosyolog olan, kimsenin artık okumadığı Spencer'a atıfta bulunacağım: "Birey, etken bir yaratıktır."¹⁷ Birey, normal koşullarda kendi kaderinin efendisi ve dolayısıyla hayattaki durumundan sorumlu, etkili bir yaratıktır: Bireyin tanımı budur; kendisini ortaya koymaya cesaret edemeyen, katıksız liberalizm tanımıdır bu. Şimdilerde denemeciler "bireyin dönüşü"nden bahsetmekteler: Denemeciler her daim, performatif insanlardır; ki bu, filantropların tam tersi demektir ve günümüz denemecileri, filantropların yaptıklarını bozmaktadır. "Bireyin dönüşü" dediklerinde, bu hem bir tespit, dem de bir kehânettir; "yaşasın sorumlu bireyin dönüşü" (nedensel olarak etken, normal şartlarda kendi kaderinin efendisi ve böylelikle hayattaki durumunun sorumlusu olan, yani kurban olduğunda ayıplayabileceğimiz, Sosyal Güvenlik'teki açığın vb. suçunu yükleyebileceğimiz yaratık) demenin bir yoludur bu.

Bir yandan, sosyal bilimler bu bireysellik felsefesine karşı inşa edilmiştir ve tüm sosyal bilimler, biyolojik bilimlere dek, ortak bir cephe oluşturur. Düşüncenin müşterek risk uyarınca gelişmesini mikrobun keşfiyle, Pasteur'le bağlandıran çok güzel bir makale var:¹⁸ Mikrobun keşfi, risklerin müşterekleşmesinin tarafındadır; eğer mikroplar varsa, insanlar kendi hastalıklarından sorumlu değillerdir. O dönemde, mikrobun keşfi, risklerin toplumsallaşmasının ve bireysel sorumlulukların toplumsallık içinde feshedilmesi tarafında bir argümandı; bugün de genetikle bir analogi yapabiliriz. Geçenlerde Amerikalı sosyolog Troy Duster'ın kitabına önsöz yazdım.¹⁹ Kitap, genetiğin [toplumsal] bir kullanımını ortaya koymakta. Bu, genetikçilerin hiçbir sorumluluğunun bulunmadığı bir kullanım... Genetik düşünce şimdilerde, [Birleşik Devletler'de] egemen tabakalar nezdinde gitgide yaygınlaşıyor. Sefaletin, okuldaki başarısızlığın, suçun vb. izahında genetik etmenlere gittikçe daha fazla başvurulduğuna şahitlik etmekteyiz.

Sosyal bilimler, bireyin, içine kapıldığı ilişki sistemleri lehine feshiyle yarıktan alakalıdır. Paris-Avignon yolundaki bir otobüs kazasını incelemesini istediğiniz en kötü sosyolog bile, hemen, suçun şoförde (bu basit ve tek

17 P. Bourdieu burada doğrudan doğruya İngilizceden tercüme etmektedir, kuşkusuz. Herbert Spencer'in devlete dair görüşleri için, mesela bkz. *L'Individu contre l'État*, çev. J. Gerschel, Alcan, Paris, 1885 [1884], ve *Le Droit d'ignorer l'État*, Les Belles Lettres, Paris, 1993 [1892].

18 P. Bourdieu şüphesiz Gerald L. Geison'ın şu makalesinden bahsediyor: "Les acôtés de l'expérience", *Les Cahiers de Science & Vie*, "Pasteur: La tumultueuse naissance de la biologie moderne", 4, Ağustos 1991, s. 69-79. Söz konusu yazar bundan birkaç yıl sonra, P. Bourdieu'nün *Science de la science et réflexivité*, a.g.e.'te atıfta bulunacağı şu kitabı yayımlayacaktır: *The Private Science of Louis Pasteur*, Princeton University Press, Princeton.

19 Troy Duster, *Backdoor to Eugenics*, Routledge, New York, 1990.

sebepli düşünme şeklidir) olmadığı fikrine varacaktır: Çünkü yol kaygandır, çünkü tatil dönüşüdür, çünkü ücretleri az olduğu için şoförler çok yol yapmak zorundadırlar ve yorgundurlar, vb. Özgür bireye yüklenebilecek doğru- dan sorumluluk uyarınca yapılacak bir açıklamanın yerine, karmaşık bir et- menler sistemini koyacaktır – ki bu etmenlerin ağırlıklarının değerlendiril- mesi gerekir. Sosyal bilimlerin, *Welfare State*'i oluşturan ruh hâli ve felsefe- nin inşasındaki rolü çok büyüktür. Bütün bunları, *Welfare State*'in, [1929] krizin[in] ardından aniden zuhur etmediğini, tüm bu ideologların, tüm bu hukukçuların, tüm bu filantropların vb. faaliyetleriyle çok uzun süreden be- ri hazırlanmakta olduğunu göstermek için söylüyorum. Bu etik-felsefî dönü- şümün esaslarını aynı şekilde, şirkette aramak lazım.

Burnham'ın, sonradan kolayca anlaşılabilir hâle getirilmiş ve herkes- çe tekrar edilmiş bir şeyi tarif ettiği meşhur ve klasikleşmiş bir kitabı var- dır: *Owner'dan (sahipler) managers'a* (yöneticiler); şefin sahibi olduğu, tek bir kişiye ait teşebbüsten bir grup insan tarafından yönetilen şirkete ge- çiş.²⁰ Şirket hukuku düzeyinde, aynı zamanda şirketlerin işleyiş mantığı düzeyinde, az evvel bahsettiğim sürece, yani tek bir kişiye bağlı sistemler- den kamusalla özelin, kararların, karar verenlerin, hakkında karar verilen- lerin vb. iç içe geçmiş olduğu karmaşık sistemlere geçişe eşlik eden bir fa- aliyet vardır. Tüm bu değişimler aynı zamanda, devlet düzeyinde de bulu- nur; bunu geliştirmek gerekirdi ama geçiyorum... Esasında, bu araştırma programı tasarısı vasıtasıyla söylemek istediğim şu: Refah devleti diye ad- landırdığımız şey, kurumlardaki, kendileri de hukukçularla devlet arasın- daki ilişkilere dair betimlediğim gibi performatif ilişkilere sahip olan bir dizi gerçek dönüşümle, teorik dönüşümle, düşünme biçimlerinin dönüşü- müyle hazırlanmıştır.

Sonuç olarak, tüm düşünme alışkanlıklarına meydan okuyan bu tür- den olağanüstü bir kültürel devrimi anlamadan, modern devleti anlayama- yız: Devrimin mübalağalı bir kelime olmadığını düşünüyorum. Kasıtlı ola- rak şoförün kusurundan bahsetmem, spontan düşünme biçimimizin böy- le olduğunu hatırlatmak içindi: Sıradan düşünce, öfkeli olduklarında sos- yologlarda bile tek nedenci ve kolaycıdır; bilimsel yöntemlerin, karşılarn- da inşa edildiği tüm hataları taşır. Sıradan failler, özellikle de kriz hallerin- de, bu hataları kendiliklerinden yaparlar: Kaza, felaket vb. karşısında suç- lu aranır. Ayrıca gerçek şu ki, tarih pratiğinin [bir disiplin olarak] güçlük- lerinden biri, tarihçilerin suçlu arama eğilimini hep yenmek zorunda olma- larıdır. Mesela III. Cumhuriyet'teki veya Petain yönetimi altındaki ilişkile- rin yapısının ne olduğunu aramak yerine, hem bilinçdışları, hem de kamu- nun talebi dolayısıyla, sıklıkla, “peki gerçekten de suçlu kim” sorusunu ce-

20 James Burnham, *L'Ère des organisateurs*, Calmann-Lévy, Paris, 1947 [1941].

vaplama eğilimindedirler.* İyi bir yöntem olarak, bu sorudan kurtulunmalıdır; ama bu, sorumluluğu diğerlerinden daha çok olan insanların var olmadığı anlamına gelmez.

Özel bir sorumluluktan kamusal bir sorumluluğa götüren bu devrim öncesi sürecinden bahsettim: Belirtmekle yetindiğimi geliştirmem gerekirdi. Söz konusu süreç, diyalektikten ziyade döngüsel olan bir nedensellik ilişkisiyle (bu şekilde söylemek hem daha açık hem daha katı ve net), sigortalının geliştiği bir süreçle bağlantılıdır. Sigortalının doğuşu üzerine; ihtimaller, riskler, hesaplanabilir riskler, müştereken paylaşılacak ve üstlenebilecek olan riskler uyarınca düşünmenin doğuşu üzerine çok güzel çalışmalar vardır.²¹ Bu noktada, “sigorta/güvence zihniyeti” diye adlandırabileceğimiz zihniyetin gelişimi çözümlenmeli. Sigorta/güvence, toplumsal da olabilir (devletin verdiği güvence), bireysel de (devlet, bireysel sigortayı mecburi kılabilir). Bu kolektif felsefe, döneminin temel kavramı olan sosyal güvence mefhumuna (*Soziale Fürsorge*, ki “tedbirliklik” veya “öngörülen sıkıntı” vb. şeklinde tercüme edilir) karşı çıkan Heidegger üzerine kitabımda²² göstermeye çalıştığım gibi, hiç de önemsiz değildir. Söz konusu mefhum, Heidegger’in felsefesinin, karşısında inşa edildiği toplu güvence gibi bir kavramla bağlantılıdır: Özgünlük, özgürlük vb. üzerine tüm o Heidegger söylemi, eylemlerinin efendisi olan, geleceğini yönetme işini hiç kimseye, bilhassa da devlete bırakmayan Spencer bireyinin yüceltilmesidir. Heidegger’in bireyi, çağdaş teknokrasinin ideal bireyidir; güvenceye karşı, sosyal güvencenin teminat altına aldığı her şeye karşı (ölüm dahil), risklere azimle karşı koyan bireydir. Müştereken geliştirilen bu felsefe, bugün söz konusu felsefeye karşı mücadele vermekte olan şahıslarınki de dahil, bilinçdışının bir kısmı haline gelmiştir. Bu noktada da, *Welfare State* felsefesinin, bireyciliğin geri geldiği bir başka vehçe olan, metodolojik bireycilerin* ve öteki etnometodologların söylemlerine nasıl dahil olduğunu görmek eğlenceli olurdu.

Bir Sonuç İçin Sorular

Bazı sonuçlar çıkarmak için beş dakikam var. Öncelikle, bu kadar uzun bir tarihsel gerileme neden gerekliydi? Gayet yüzeysel olmasına rağmen bir tür-

(*) Yakın Fransız tarihinin en büyük travması olan, İkinci Dünya Savaşı'nda Fransız Hükümetinin Nazi Almanyası'yla yaptığı ateşkes ve işbirliğine gönderme – ç.n.

21 Örnekler için bkz. Éliane Allo, “L'émergence des probabilités”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 54, 1984, s. 77-81, ve “Un nouvel art de gouverner: Leibniz et la gestion savante de la société par les assurances”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 55, 1984, s. 33-40.

22 P. Bourdieu, *L'Ontologie politique de Martin Heidegger*, a.g.e.

(*) En önemli temsilcisinin, Bourdieu'nün en çok kavgaya ettiği sosyologlardan olan Raymon Boudon olduğu akım – ç.n.

l  bitmek bilmeyen bu genetik soruşturma neden yapılmalıydı? Toplumsa-
lın, aşıkâr görünümünden kurtulmamızın hiçbir zaman tam olarak m m-
k n olmadığı kanısındaım ve bu aşık rmış gibi görünümü üreten araçlar
arasında kuşkusuz en g cl s  devlettir. Thomas Bernhard'm, *Les Maîtres an-
ciens* [*Eski Ustalar*]'da, hepimizin kafasında bir devlet olduğunu söylediği ça-
hane metnini size aktarmıştım. [Devletin] ortaya çıkışma dair bu uzun de-
ėerlendirmeleri yapmak, bizlere devlet düşüncesinden kaçınma şansını bi-
raz olsun tanımak anlamına gelir; ve bu da radikal bir şüpheyi uygulama-
ya geçirmenin ampirik yollarından biridir. Bana göre, [olguların] sıradan ve
doğalmış gibi görünmesini engelleyecek araçları tedarik etmek, tarihin ba-
şat işlevidir. [...] Başarılı bir sosyalleşmenin ayırt edici özelliği, sosyalleşme-
yi unutturması, sonradan kazanılan şeylerin doğuştan geldiği yanılmasını
vermesidir ki buna "oluşuma dair hafıza kaybı" diyorum. Oluşuma dair ha-
fıza kaybına karşı elimizdeki tek şey, genetik d ş necedir. Başka türlü ilerle-
yip devletlerin dağılması da ele alınabilirdi: Bugünün Sovyetler Birliği alına-
bilir; Fransa'yla, ulusal topraklara dahilmiş gibi muamele edilen bir toprak
parçası olarak Cezayir'in ayrılması esnasında geçenler de ele alınabilir. Do-
ėal olan, tartışmaların dışında bırakılan her şey bir anda mesele haline gelir:
sınırlar meselesi, kimin yurttaş olup kimin olmadığını bilme meselesi, yurt-
taşlığın şartları meselesi. Ayrılma savaşları, bu mantıkla düşünülebilecek bir
başka örnektir: Ayrılma savaşları sosyolojik savaşlardır; yerleşik düzenin ka-
zanılmış ve kabullenilmiş addettiği tüm bu 'düşünülmeyen'leri bilinç ve s y-
lem düzlemine tekrar getiren sosyolojik deneylerdir adeta. Ve şayet ayrılma
savaşları en şiddetli savaşlar arasındaysa –Yugoslavya'yı düşünebiliriz mese-
la–, şüphesiz, zihinsel yapıları sorguluyor olmalarından ötürüdür.

Devrimlerde her daim sembolik bir boyut vardır. Sembolik devrimler, me-
sela büyük dinî devrimlerdir. 68 Mayısı [belki] bir sahte devrimdi, lakin ger-
 ek bir devrim gibi algılanmıştı ve tüm dünya genelindeki akademik bünye-
nin zihinsel yapılarını etkilemiş olmasından ötürü, etki üretmeye hâlâ de-
vam ediyor. Sembolik devrimler korkunç bir şiddete sebebiyet verirler   n-
k  beyinlerin bütünlüğüne saldırır, şahıslara, en can alıcı yerlerinden doku-
nurlar: Ölüm kalım meselesidir bu.  nemsizmiş gibi görünen, Manet'nin re-
simde gerçekleştirdiği devrim gibi ( zerine çalıştığım ve belki bir gün yayın
yapacağım bir devrim) sembolik devrimler, neden böylesi bir şiddete sebebi-
yet verdiği sorusunu sormaya [yöneltebilir]; zira bu bir resim devriminden
başka bir şey değildir. Sembolik gibi görünen ("bu sembolik bir Frank" yani
"geçersiz" anlamında) bir devrimin; aynı zamanda o kadar önemsiz görünen
bir devrimin, en az Marx'ın tüm söylemleri kadar şiddetli sözlü tepkilere na-
sıl yol a abileceğini (Manet'den Marx kadar şiddetle nefret edilmiş; ressam,
Marx kadar tiksintiye, iğrentiye ve damgalanmaya maruz kalmıştır) anlama-

yı görev edindim. Tüm bu örneklerin, zihinsel yapılara, yani temel algılama kategorilerine, görme ve bölme esaslarına, *nomos*'a dokunan devrimler olduğu kanaatindeyim: Bu devrimler, yakın olanın uzakta, yukarıda olanın aşağıda, erkek olanın dişi olduğunu vb. söyleyecektir size. Bu devrimlerin ortaya büyük bir şiddet çıkarmalarına sebep olan şey, zihni bütünlüğe dokunmalarıdır. Ayrılmayla bağlantılı devrimlerin, yani ulusal bütünlüğe saldırı niteliğindeki devrimlerin faydası (Yugoslavya örneğinde olduğu gibi),²³ genetik çözümlemenin ortaya çıkardığı aynı şeyleri aydınlığa kavuşturan küçük deneyler olarak iş görmeleridir.

Genetik yönleme başvurmaya gerekçelendirdikten sonra, bu yöntemin, devletin ne olduğu açısından getirilerini [hatırlatmak] isterim. Günümüz devletin yapısının ne olduğuna dair tüm sonuçları yeniden ele almayacağım, çünkü bunları [ders sırasında] yeri geldikçe, örneğin sembolik şiddet konusunda dile getirdiğimi düşünüyorum. Sadece devletin oluşum sürecinin tarihsel olarak bu şekilde yeniden ortaya koyulmasından yola çıkarak, mevcut işleyişine dair ne anlayabileceğimizi hatırlatmak istiyorum.

Öncelikle, bürokratik alan diye adlandırabileceğimiz şeyin, yani bir tür üst-iktidara, tüm iktidarlar üzerinde iktidara sahip faillerin uzamı: Bürokratik uzam, tüm alanlara hâkim vaziyette üzerlerinde duran, sübvansiyonlar gibi ekonomik veya emekliliğe dair bir düzenleme gibi hukuki vb. olabilen müdahalelerin düzenlendiği bir alandır. Diğer alanlara dair normların üretildiği alan olarak bürokratik alanın bizzat kendisi de, daha önceki bütün mücadelelerin izlerini taşıyan bir mücadele alanıdır. Bunun çok önemli olduğuna inanıyorum. Mesela sürekli olarak, Siyasal Bilimler'de dahi, maliye bakanlıklarıyla harcama yapan bakanlıklar ayrımı yapılır ki bu, tarihin bir izidir: Kabaca, para harcayan bakanlıklar, refah devleti bakanlıklarıdır; bugün kaba hatlarıyla tarif ettiğim sürecin sonucu olarak doğmuşlardır ve bir nevi, kazanımların izlerinin toplandığı yerlerdir. Başka türlü adlandırmak istersek, sosyal bakanlıklardır. Bu evrende müdahil olan failler devletin içerisinde, toplumun tüm bölünmelerini bulduğumuz devletin içinde mücadele halindedirler. Devlet üzerine mücadeleler de, devletin elindeki üst-iktidarların temellükü için verilen mücadeleler de devlet içerisinde gerçekleşir. Son derece karmaşık şeyleri, fazla gelişigüzel tarif etmeye çalışıyorum. Siyasi mücadeleler büyük ölçüde, bürokratik alanın dışında duran ancak bürokratik alanda ve bürokratik alana içkin mücadelelerde yer alan faillerle bir türdeşlik ilişkisi içerisinde bulunan failler arasında geçer.

Çok hızlı bir şekilde yeniden izah edeceğim bunu. Devlet bir uzamdır. Remi Lenoir'ın şu sıralar üzerinde çalışmakta olduğu bir örneği ele alalım²⁴

23 Bkz. s. 427, dipnot 8.

24 Remi Lenoir, "Un reproche vivant", a.g.e.

–bu örneği veriyorum çünkü polisiye romanlar vasıtasıyla hepinizin zihnindedir–. Polisiye romanlarda hep komiser ve hâkim görürüz: iki devlet faili/görevlisi kategorisi. Toplumsal uzam tarif edildiği takdirde, bu ikisi birbirlerine görece yakındırlar. Oysa bir dizi sistematik farklılıkla birbirlerinden ayrılırlar: Komiserler daha düşük toplumsal kökene sahiptirler ve daha ziyade ilk kuşaktan taşrahılardır (sıklıkla Güney Batılı); hâkimler daha burjuva, daha Parisli, daha Katoliktir. Biraz sağ-sol ayrımı gibi olacaktır; ama büyük sağ-büyük sol değil. Kendi aralarında mücadele edecekler, devletin içerisinde küçük bir “iç savaş” yaşanacaktır –eğitim sistemi örneğini alabiliriz, orada da aynısı geçerlidir– ve bu iç savaşın baş oyuncularını devletin araçlarına, devletin araç gerecine sahip olacaklardır: Biri düzenlemeyi uygulayacak, diğeri zamanın düzenlemeye uygun kullanımını uygulamaya koyacaktır; biri oyalayacak, diğeri hızlandıracaktır vb. Bürokratik alan mikrokosmosundaki tüm bu mücadeleler türdeşdir; başka bir deyişle, aynı yapıya sahiptirler. Hızlı gitmek adına: Bir sağ el devleti olacaktır, bir de sol el devleti.²⁵ ENA’dan mezuniyet derecelerini düşünün: İlk sıralarda mezun olursanız Maliye müfettişi olursunuz, sağ devlet tarafındasınız; kötü bir dereceyle mezun olursanız sosyal bakanlıklar tarafında, Eğitim’de vb. olursunuz. Dereceler hiyerarşisi toplumsal hiyerarşiyi yansıtır ve devletin içerisinde; biri sağ elin devleti, öteki sol elin devleti olan bu iki devlet içinde daimi bir mücadele vardır. Basit bir cepheleşme değildir bu, bir dizi alt-alan mevzubahistir.

Konuta dair hükümet politikaları üzerine yaptığım ve size birkaç kez söylediğim çalışmada, inşaat yapmak istendiğinde, devlet kredileri alınırken geçerli yeni düzenlemeleri hazırlamakla mükellef komisyonlara katılmış insanlara ait bir uzamı inşa ettim. Bu son derece önemli bir konudur, çünkü zımnen, müşterek yaşam alanıyla bireysel yaşam alanı arasındaki seçim meselesine dairdir. Bu uzamın teşekkülü tam olarak size tarif ettiğim gibiydi: Araştırmanın başında devletin tarafındayken araştırmanın sonunda pek çoğu özel bir bankada çalışan maliye müfettişleri vardı. Ve bu durum kodlamada hayli sıkıntı verdi bana; müşteriye, toplu konuta vb. göbekten bağlı olmalarından ötürü bu vakada sol devletin tecessümü olan maden mühendisleri, köprü mühendisleri vardı (kanunun değişmesi hâlinde, devlet içindeki konumları zayıflayacaktı); seçilmişler vardı vb. Tüm bu insanlar bir alanı, yani insanların birbirlerine çıktıkları, hakaret ettikleri, darbeler vurdukları, yüksek otoritelere başvurdıkları, lobi yaptıkları, Cumhurbaşkanı’na mektup yazdıkları vb. bir alanı veya bir oyun uzamını teşkil et-

25 Bu noktaya dair bkz. Pierre Bourdieu, “La démission de l’État”, *La Misère du monde*, a.g.e. içinde, s. 219-228. Daha fazlası için bkz. Pierre Bourdieu, “La main droite et la main gauche de l’État”, *Contre-feux* içinde, s. 9-17.

mekteydiler. Söz konusu oyun uzamı, bizzat yapısıyla, toplumsal uzamla türdeşdir. Çıkarları toplu konutlara göbekten bağlı olan en mağdur kesimlerin çıkarları, ezilenlerin çıkarlarına göbekten bağlı olan kimselerce savunulmaktaydı; zira mevcudiyetlerini ezilenlerin mücadelelerine veyahut da ezilenler adına konuşan filantropların eylemlerine borçlu olan kurumlarda yer almaktaydılar.

Sol el devleti hep tehdit altındadır ve tam şu anda, iktidarda sol bir hükümet varken, iyiden iyiye tehdit altında bulunuyor. Bu noktanın geliştirilmesi gerekeceği kanısındayım ve hukukta, sosyal bilimlerde, ekonomik teşebbüslerde ve devlette, refah devleti felsefesinin doğuşu üzerine incelediğim noktaların her birini yeniden ele alabilir, 18. yüzyıldan beri inşa edilmiş olan her şeyi son yirmi yılın nasıl yıktığını, bu noktaların her biri üzerinden gösterebilirdim. Gazetelerde bolca okuduğumuz ideologların enikonu katkıda bulundukları sistematik bir faaliyet söz konusudur; müşterek bir ahlâkın, kamusal bir ahlâkın, müşterek sorumluluğun vb. yıkımı için yürütülen koca bir faaliyet... Bu faaliyete katılan sosyologlar var ki, sosyolojinin neredeyse *per definitionem* kolektifliğin tarafında olmasından ötürü, bu bir çelişkidir. Ancak disiplinin temel önermeleriyle çelişkili bir sosyoloji yapma ustalığını hayata geçiren insanlar var: Kamusalla, kamu hizmetiyle, kamu vasıtasıyla gerçekleşen bu evrenselleşme şekliyle ilişkili her şeyi yıkanların tarafındaki bir sosyolojidir bu.

Bitireceğim (bu sefer gerçekten de son) ama bitiremiyorum, çünkü daha söyleyeceğim çok şey var ve daha uzun süre konuşabilirdim. Geçenlerde, Hellmut Brunner'in Antik Mısır devletinin krizine dair, "Mısır'da yolsuzluğa din cevabı" başlıklı makalesini okudum.²⁶ Size sadece, bu makalenin ana fikrini vereceğim: Amarna'dan²⁷ itibaren, kamu hizmeti ruhunda, devlet fikriyle ilişkilendirilmiş tanrı iradesi fikrinde bir tür çözülme yaşandığına tanık oluruz. Devletin adil olduğu, tanrısallık ifadesi olduğu inancının çözülmesine, birbirleriyle ilişkisi yokmuş gibi görünen iki olgu eşlik eder: Bir yandan yolsuzluğun gelişmesi ve öte yandan da dindarlığın, dinle şahsî ilişkinin gelişmesi. Günümüzde, "dinin dönüşü"nden çokça söz ediliyor. Longwy bölgesi gibi, krizin vurduğu ve insanların siyasi, sendikal çözümlere dair her türlü inançlarını kaybettikleri bölgelerde, Mısır'ı konu alan bu makaleye göre bir umutsuzluğun (bugün söylendiği gibi siyasete dair değil ama devlete dair bir umutsuzluk) kendini ifade biçimlerinden biri olan dine dönüş formlarına

26 Hellmut Brunner, "Die religiöse Antwort auf die Korruption im Ägypten", Wolfgang Schuller (der.), *Korruption im Altertum* içinde, Colloque de Constance, Münih, Viyana, Oldenbourg, 1982, s. 71-77

27 Amarna sapkınlığı, ruhban sınıfıyla mücadelesinde, geri kalan Mısır Tanrıları'ın kenara atarak sadece Güneş Tanrısı'na tapınmayı dayatan IV. Amenhotep'in (Akhenaton) geliştirdiği dini reformu tanımlar.

rastlandığını bizzat kendim saptadım.²⁸ Gazete bayilerinde *Le Nouvel Observateur*'ün, *Le Point*'ın “dinin dönüşü”nü veya “bireyin dönüşü”nü ilan ettiğini görürüz: [Bu olgulara dair], her zaman yanlış olmayan tüm *doxa* söylemleri, etkilerini kısmen biraz doğruluk payı taşıyan şeyleri kötü adlandırıyor olmalarına borçlu değil midirler? Bize kehânet üslubuyla betimlenen tüm bu olguların, adım adım inşa edilmiş şeylerin kısmen çözülmesiyle bir bağlantısı yok mudur? Devlete dair bu türden bir umutsuzluk, ifadesini hem devlette yer almalarından ötürü, ucu kamu hizmeti ruhunun en üst düzeydeki tezâhürü olması gerekenlere dokunan yozlaşma durumunda, hem de devlette yer almamalarından ötürü dünyevi çözüm imkânlarından yoksun kalmış, ruhani olana doğru bir tür düşselliğin içine kapananların tavırlarında bulan bir umutsuzluk değil midir? “Dinin dönüşü”, gerçekte devletin çekilmesinin sonuçlarından biri değil midir?

28 Ders esnasında P. Bourdieu, felaket kurbanı bu demir-çelik bölgesindeki araştırmasına başlamıştı, kuşkusuz. Bkz. P. Bourdieu (der.), *La Misère du monde*, a.g.e.

Eklør

1989-1990

Devlet meselesine ayırdığım derslerde, öncelikle “örgütlü, otomatizmlerle ve şahıslardan âzâdelikle donanmış yediemin” (Valéry) olarak, aynı zamanda – ve bilhassa– temsiller vasıtasıyla var olmak gibi tuhaf bir özelliğe sahip olan bu kurumun temsillerine dair, var olan eleştirileri ileriye taşıdım. Dolayısıyla ‘resmî’ (*officiel*) mefhumunu *officium*’un, yani meşru sembolik şiddet tekeliyle donanmış kurumun veyahut da “aldatıcı topluluk” (Marx) adına eylemek üzere vekâletlendirilmiş resmî şahıs sıfatıyla, konuşmakta ve *ex officio* eylemekte olan *officium*’u elinde tutan memurun bakış açısı olarak çözümlemeye gayret ettim. 1970’lerin başlarında yeni bir konut yardımı politikasını geliştiren komisyonların işleyişi üzerine ampirik çözümlemelerime dayanarak, tikel bir bakış açısını meşru yani evrensel olarak teşkil etmeye meyleden resmileştirme faaliyetinin mantığını kavramaya çalıştım. Bu beni, “resmi makamlardaki” kişilere kendini dayatan ve belli ölçüde bir “kitle” ile veyahut da bir “kamuoyu” ile karşı karşıya gelmek zorunda olan herkese (yani *generalized other* [genelleşmiş öteki]’nin tecessümleri –G.H.Mead–) kendini dayatan ve evrensel değerlere, grubun resmen ifade ettiği değerlere atıfta bulunarak bir sansür şeklinde işleyen resmi retorik’in en karakteristik usullerini tahlil etmeye yönlendirdi. İntak [*prosopope*], resmî bir görevlinin, adına konuştuğu ve konuşurken de formlar biçiminde ürettiği hayali göndergeyi (ulus, devlet vb.) sahneye koyduğu ruh çağırma ayinlerinin en bârizidir. Sembolik olarak etkili hâle gelebilmesi için, hem râzı ve mutabık grubun, hem de kamu çıkarının tecellisi olduğunu iddia edenlerin kamu çıkara-

rına duyduğu alakanın, yani çıkarsızlığının tiyatrolaştırılması buna eşlik etmelidir. Özel ile kamusal arasındaki sınırın ihlal şartlarının veya kelimenin en genel anlamıyla “yayınlama”nm (“resmî” olanların resmî imgesine bir saldırı olarak skandalın mantığının en ayan beyan şekilde ortaya koyduğu şartlar) çözümlemesi, salt siyasî nitelikte bir fetişizme yönlendirir. Sebeplerle sonuçların tersine çevrilmesine dayanan bu özgül fetişizm, devleti, bir toprak parçası ile sabitlenmiş halk üzerinde, bu insan topluluğunun meşru ifadesi için özerk egemenliğini icra eden failler veya kurumlar bütünü olarak ele almaktan ibarettir.

Bu eleştirel öncülleri ortaya koyduktan sonra, söz konusu öncüllerle açılan araştırma programına, yani devlet kurumunun genetik sosyolojisine (yahut toplumsal tarihine) yönelinebilir. Daha sonra o da söz konusu kurumun özgül yapısının çözümlemesine yönlendirecektir. Ancak bunca yoğun bir şekilde çalışılmış bir sahada, devlet biçimlenmelerinin sosyo-oluşumuna vakfedilmiş büyük ölçekli karşılaştırmalı tarih veya tarihsel sosyoloji çalışmalarını tetkik etmeden, doğrudan doğruya tarihsel çalışmalara göğüs germek imkânsızdır. Bu yönde yapılmış çalışmalar evrenini tamamen tüketme iddiasında bulunmaksızın, en kayda değer çözümleri sunduklarını düşündüğüm yazarlara dair –yani Shmuel Noah Eisenstadt, Perry Anderson, Barrington Moore, Reinhard Bendix, Theda Skocpol– eleştirel bir tabloyu takdim ettim. Bunun iki amacı vardı: tarihsel çalışmaların sundukları çözümlemeleri yönlendirebilecek genel hipotezler çıkarmak ve karşılaştırmalı yöntemle dair farklı kavrama ve uygulama yollarını eleştiriye tâbi tutmak. Bu eleştirel tetkik, beni devletin oluşumunu İngiltere ve Fransa’yla sınırlandırmak şeklinde bir yöntemsel tercihe götürdü; bunlar mümkün vakalar evreninin iki tikel vakası olarak alman iki münferit örnektir. Burada iki hedef vardır: bir yandan, devlet mantığının oluşumunun veya başka bir deyişle, bürokratik alan dediğim özgül toplumsal alanın ortaya çıkış mantığını anlamak; öte yandan da, devlet diye adlandırdığımız bu “örgütlü ve yoğunlaşmış toplumsal gücün” (Marx) nasıl teşekkül ettiğini, yani bürokratik alanın hem mekânı, hem de konusu olduğu mücadelelerin aracı ve konusu olan, salt bürokratik nitelikteki farklı kaynak türlerinin nasıl yoğunlaştığını –özellikle siyasal alanda– ortaya koymaktır.

1990-1991

Önermek istediğim devlet oluşumu modelini takdim etmeden önce, sınırlı kaldıkları noktaya dek son derece emsal niteliğinde olduklarını düşündüğüm önceki üç girişimi çözümlemeyi kaçınılmaz görüyorum: ilki, Max Weber’in devamı mahiyetinde, hem şiddet hem de vergiyi tek bir yöneticinin ve

idarenin elinde toplama araçlarının yoğunlaşmasını ve rakip liderlerle girilen mücadelelerdeki gâlibiyetlerle toprakların genişlemesini tarif eden, ancak bu yoğunlaşma sürecinin sembolik boyutunu görmezden gelen Norbert Elias'ındır. İkincisi, esas olarak Weber ve Elias'tan çok uzaklaşmasa da, bir tür çokdeğişkenli çözümlemeyle devletin oluşması, yani devlet bürokrasisiyle bağlantılı olarak askerî kuvvet sermayesinin yoğunlaşması ile kentle bağlantılı olarak ekonomik sermayenin yoğunlaşması süreçlerinde gözlemlenen farklılıkları ve ortak özellikleri aynı anda kavramayı hedefleyen Charles Tilly'ninkidir. Sonuncu ise, önceki iki modelin ekonomizminden koparak, modern devletin kurucu ilkesini oluşturduğunu düşündükleri gerçek "kültürel devrim"in, yani toplumsal hayatı düzenleyen meşru ve kaideleştirilmiş "formlar" bütünü'nün (ulusal dil, parlamenter biçimler, mahkemeler vb.) inşasından bahsetmek gibi bir meziyete sahip olan Philip Corrigan ile Derek Sayer'in çözümlemesidir.

Bu kısmî modelleri sürece dahil ederek aşmak için, birbirlerini dışlar adedtenin âdetten olduğu teorik mirasları bağlantılandırmak gerekir. Devletin eylemesinin başat etkilerinden biri, (Durkheim'm tabiriyle) mantıksal bir konformizm ile ahlâkî bir konformizmin ve dünyanın anlamı ve değerine dair bir mutabakatın temelini oluşturan ortak görme ve bölme biçimlerinin (*nomos*) dayatılmasıdır. Devlet, toplumsal gerçekliğin inşa araçlarının başlıca üreticisidir: Büyük toplumsal bölünmelerin üretilmesine katkıda bulunan büyük kurumsallaşma ritüelleri düzenleyen ve o bölünmelerin algılandığı bölme esaslarının telkininde rol oynayan, devlettir. Bu ortak kod, yani yapılandırılmış resmî bilgi ve iletişim araçları bütünü (ulusal dil ve kültür gibi) devletin yapılarıyla yakınlık ilişkisi içerisinde ve dolayısıyla, onlara egemen olanlarla uyum içerisindedir.

Ardından, diğer sermaye türleri üzerinde güç tatbik etmeye muktedir bir tür "üst-sermaye"nin ortaya çıkışına götüren, farklı sermaye türlerinin (fiziksel, ekonomik, kültürel ve sembolik) yoğunlaşma süreci şeklindeki bir devlet oluşumu modelinin inşasını ele alabildik. Diğer alanlar üzerine, özellikle de hukukta ve (belli bir toprak parçası ölçeğinde) evrensel geçerliliği olan tüm düzenleme türlerinde tecessüm eden alanda iktidar kurma mücadelesinin geçtiği alan olarak devlet modelinin inşasını da bu ön mülahazalar temelinde ele alabildik. Hukuk sermayesinin yoğunlaşmasının aşamalarından birini oluşturduğu ve mesela soylular kastının statü kaynaklı payelerinin yerine merkezî iktidarın tevdi ettiği payeleri geçirme eğilimindeki sembolik sermaye yoğunlaşması vasıtasıyla, devlet kendini ağır ağır, *adlandırma/atama* erkiyle donanmış olan sembolik sermayenin merkez bankası olarak tesis etmektedir: yani Blackstone'un (Maitland'ın atıf yaptığı) sözleriyle, *fountain of honour, of office and of privilege* [paye, makam ve imtiyaz çeşmesi] olarak...

Modern devletin ve bu devleti oluşturan sürecin müphem karakteri böylelikle açığa çıkar: Bütünleşmenin, devlet tekelinin tekelleşmesiyle (devlet soylularıyla) hayata geçen nev-i şahsına münhasır bir tahakküm biçiminin koşulu olmasından dolayı, yoğunlaşma (ve birleşme) süreci, daima hem bir evrenselleşme süreci, hem de bir tekelleşme sürecidir.

1991-1992

Sermayenin yoğunlaşma sürecini (farklı formlarıyla) tarif ettikten sonra, öncelikle ilkel sembolik sermaye birikiminin mantığını, özellikle de kral mevkisini işgal ediyor olmanın, *Primus inter pares* olmanın avantajlarını kavramaya gayret ederek, bir devlet oluşum modeli inşa etmeye çalıştık. Kraliyet ailesi ve onun mülkünün etrafında ev biçiminde düzenlenmiş olan hanedan devleti, şahsi bir iktidar ile doğmakta olan bir bürokrasinin, yani birbirleriyle çelişen (kralın erkek kardeşleri ve kralın vekillerinde tecessüm eden) iki tahakküm esasının ve iki yeniden üretim biçiminin –aile yoluyla ve okul yoluyla– bir arada bulunmasıyla bağlantılı özgül bir çelişkinin mekânıdır. *Kralın evinden devlet aklına* götüren ve “devlet” esasının hanedan esasına karşı zaferini yavaş yavaş temin eden şey, bu çelişkide temellenen ihtilaflardır. Soyluların doğal yeniden üretim sürecine (bürokratik iktidarı yabancı uzmanlara veya kölelere teslim etmesi, bu sürecin sınırlandırılması) karşı durma eğilimindeki bazı kurumların, devlet kurumlarının ve ürettikleri faydaların şahsi temellükünü sağlayan bağları kopartmak ve devleti bir tür *antiphrasis* hâline getirmek gibi bir etkisi olmuştur. (Bürokratik mantığa kazılı olan yozlaşma eğilimine karşı durmak üzere peyderpey devreye sokulan usuller tahlil edildiğinde bu çok net görülür).

Yeni devlet mantığının icadı, *kamu/kamusal*lık fikrine dahil olan yepyeni toplumsal gerçeklikler olan kurumların inşasından ibaret müşterek bir çalışmanın ürünüdür. Hukukçular gibi, ilkesi hanedan mantığından daha “evrensel” (veya evrenselci) olan devlet mantığına göbekten bağlı failer zümresi, *kamusal şeyin* ve bürokratik kurumların (büro, sekreter, imza, mühür, atama kararnamesi, sertifika, tasdikname, kayıt vb.) içerisinde icat edildiği uzamın (bürokratik alan) inşasında belirleyici rol oynar. *Royal seals*’in yönetilmesinden mesul uzun failer/görevliler zincirinin tanımlanmasıyla sonuçlanan sürecin tahlili, hanedan otoritesinin, birbirlerini teminat altına alan ve karşılıklı olarak denetleyen failer arasındaki sınırlı bir vekâletlendirmeye dayalı bürokratik otoriteye dönüşmesine yol açan tahakküm işbölümünün ortaya çıkış mantığını kavramaya yarar.

Başlangıçta az sayıda insanın elinde toplanmış olan iktidarın farklılaşarak, tahakküm işbölümünün zımnen içerdiği organik dayanışmayla birbirlerine

bağlanmış failer arasında bölüşüldüğü süreç, tüm diğer alanlara etki eden bürokratik iktidar için verilen rekabet mücadelelerinin mekânı biçiminde, görece özerk bir bürokratik alanın teşekkülüne götürür. “Kralın [adalet] divanı” etrafındaki tartışmaların gözlemlenmesini sağlayabildiği gibi, bürokratik pratiğin ayrıntılarına (örneğin törenselliğine) veya kurumların tarihine dair bu mücadeleler, “kamu” kurumlarının müşterek inşasının hayata geçirildiği vesilelerden biridir. Bürokrasi esasını savunanların, yani otoritelerinin temeli kültürel sermaye olan âlimlerin, hanedan esas aleyhine kademele yükselişi, Fransa örneğinde, yeni bürokratik cumhuriyetin evrensel değerleriyle kültürel sermaye sahiplerinin evrenselin temmellüğündeki öncelik haklarının birbirlerinden ayrılamaz bir biçimde ortaya koyulduğu Devrim’le birlikte, sonuca götüren ivmeyi kazanır. Devlet soyluları, bizzat ülkenin devletini ve birleşmiş ulusu ortaya çıkardıkları hareket vasıtasıyla kendilerini devlet soyluları olarak ortaya koyar ve kamusal sermayeyi ve bu sermayeyi denetimi altına alıp kârlarını bölüştürme iktidarını kendi üstlerine geçirirler.

Devletin ulusu kurduğu müşterek inşa faaliyeti, yani ordunun ve özellikle de okulun belirleyici bir rol oynadığı, ortak görme ve bölme esaslarının inşa ve dayatma faaliyeti de, yine uzun erimde kavranabilir. (Burada mevzu bahis olan gerçeklik inşası, bireysel inşaların mekanik bir birleşimine indirgenemeyecek olup, yürürlükteki güç dengelerinin yapısal kısıtına tâbi olan alanların içerisinde gerçekleşir.) Ulusun hukuki olarak düzenlenmiş bir ülke olarak inşası ile, devlete (ve diğer yurttaşlara) bir dizi hak ve ödevle bağlanmış yurttaşın inşası eşzamanlıdır. Ancak bürokrasi alanı her zaman, mücadelelerin daha fazla konusu ve mekânı olmuştur. Yurttaşın kamusal hayata (bilhassa kurala bağlanmış uyumsuzluk olarak siyasete) katılımını sağlamak için gerekli olan çalışma, yurttaşlık haklarının kullanılmasının asgari ekonomik ve kültürel şartlarını, ekonomik ve toplumsal olarak destek olmak ve disipline etmek suretiyle herkese sağlamayı (ulusal kodlardan haberdar olarak) hedefleyen sosyal bir politika olmalıdır ki o da, *Welfare State*’i tanımlayan politikadır. *Welfare State*’in inşası, kamusal sorumluluğun genişleyerek kişisel sorumluluğun yerini alması temelinde bir sembolik devrimi gerektirir.

Bürokrasi alanının, geçmişteki tüm ihtilafların izini taşıdığını bildiğimizde, hem mekânı olduğu mücadeleleri ve konum türdeşlikleri temelinde, denetimi altındaki iktidarı ele geçirmeyi hedefleyen ve konusunu teşkil ettiği mücadeleler arasındaki ilişkileri daha iyi anlarız.

Devlet Üzerine Dersin Pierre Bourdieu Külliyyatı İçindeki Yeri

Bourdieu'nün, *Collège de France*'daki sosyoloji kürsüsünde bulunduğu yirmi yıl boyunca verdiği derslerden bazıları, başta da "bilimin bilimi"¹ bizzat kendisi tarafından yeniden gözden geçirilmiş, düzeltilmiş ve yayımlanmıştır. Elinizdeki, sadece *Collège de France*'daki yayımlanmamış dersleri değil, aynı zamanda 1970'lerde *Uygulamalı Yüksek Çalışmalar Okulu* [EPHE] ve onu takiben *Sosyal Bilimler Yüksek Okulu*'nda [EHESS] verdiği pek çok semineri yayımlamayı hedefleyen bir dizinin ilk kitabıdır. Bu cilt, *in extenso* devlete ayrılmış olan ve üç ders yılına (Aralık 1989-Şubat 1990; Ocak-Mart 1991; Ekim-Aralık 1991) yayılmış dersleri kapsıyor.

Bu yönde bir yayın hazırlığına girişmemiş olan Bourdieu'nün, bu derslerden bir kitap hazırlamayı istediğini düşündürecek hiçbir şey yok. Aslında, hukuk alanının ortaya çıkışına,² Fransa'da konut politikasına dair bir araştırmadan yola çıkarak idari alanın işleyişine³ ve ayrıca bürokratik alanın ortaya çıkışına ve yapısına⁴ dair bazı metinler yayımladı. Bu listeye sözlü müdahaleleri de ilave etmeliyiz.⁵ "Kralın Evinden Devlet Aklına" (1997) başlıklı

1 *Science de la science et réflexivité*, a.g.e.

2 "Les robins et l'invention de l'État", in *La Noblesse d'État*, a.g.e., s. 539-548.

3 "L'État et la construction du marché", *Les Structures sociales de l'économie*, a.g.e. içinde, s. 113-153 (aynı makale "La construction du marché", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 81-82, 1990, s. 65-85).

4 "Esprits d'État. Genèse et structure du champ bureaucratique", a.g.m.; "De la maison du roi à la raison d'État. Un modèle de la genèse du champ bureaucratique", a.g.m.; "Stratégies de reproduction et modes de domination", a.g.m.

5 Örneğin bkz. "Espace social et pouvoir symbolique" (San Diego Üniversitesi'nde verilmiş ders, Mart 1986), *Choses dites*, a.g.e. içinde, s. 147-166; *Réponses*, a.g.e., s. 86-90 (L. Wacquant ile); "L'État et la concentration en capital symbolique" (Paris, Ocak 1993), Bruno Théret (der.),

makalesinde, metnin en başına bir not yazmıştır. Bu notta makalenin kendisi açısından “bir dizi *Collège de France* dersinin düzeltilmiş transkripsiyonu ve her şeyden evvel araştırmalara malzeme sağlamak amacını taşıyan geçici özet niteliğindeki [metin], diğer alanlar üzerinde hâkim olma yetisine sahip bir alanın teşekkülüne götüren farklı sermaye türlerinin aynı noktada toplanması sürecinin çözümlemesinin devamı niteliğinde” olduğunu belirtmiştir.⁶

Velhasıl, Pierre Bourdieu’de bir devlet sosyolojisi programını bulmak biraz beklenmedik bir durum. Bilimsel eserlerinin tamamını göz önünde bulundursak, bu kelime onun eserlerinde ancak 1980’lerin başlarında, *Collège de France*’daki açılış dersinde ortaya çıkar.⁷ 1960’ların ikinci yarısından itibaren, araştırmaları Fransa’da her daim devletle ilişkilendirilen konulara dair olsa da –“egemen ideoloji”, “siyasi temsil”, “siyasi eylemin etkililiği”, “ülke idaresi bilimleri” ve daha genel olarak, “tahakküm biçimleri”⁸ veya Fransız eğitim sisteminin yapı ve işlevleri üzerine çalışmalarının uzantısı⁹ olarak “yeniden üretim stratejileri”–,¹⁰ en küçük eleştirel çözümleme dahi yapmadan, kelimenin sadece “refah devleti” veya “ulus-devlet” gibi en yaygın kullanımlarına başvurmaktaydı. Dahası, 1970’lerin sonlarından itibaren Eğitim ve Kültür Sosyolojisi Merkezi bünyesinde egemen sınıfların yapısına dair başlattığı araştırmalar –işadamları (1978),¹¹ psikoposlar (1982),¹² yüksek memurlar ve büyük okullar sistemi–,¹³ “iktidar alanı”nda¹⁴ yapılandırıcı ve etkili rol oynayan üst sınıf hiziplerine ayrılmıştı.

1982 yılında, *Ce que parler veut dire* [Konuşmak ne anlama gelir?] başlıklı eserde otorite söylemlerinin sembolik etkisi üzerine, aralarında “Tarif etmek

L'État, la finance et le social. Souveraineté nationale et construction européenne içinde, La Découverte, Paris, 1995, s. 73-105; ve özellikle, Fransız Dilini Konuşan Sosyologlar Derneği’nde 1982 Ekim’inde yapılmış, yayımlanmamış bildirisi “Le sociologue devant l’État”

6 “De la maison du roi à la raison d’État. Un modèle de la genèse du champ bureaucratique”, a.g.m., s. 55, 1.not.

7 *Leçon sur la leçon*, a.g.e.

8 “Les modes de domination”, a.g.m.

9 “La transmission de l’héritage culturel”, Darras, *Le Partage des bénéfices*, a.g.e. içinde, s. 135-154, ve “Reproduction culturelle et reproduction sociale”, *Informations sur les sciences sociales*, X (2), Nisan 1971, s. 45-99.

10 “Stratégies de reproduction et modes de domination”, a.g.m.

11 “Le patronat”, a.g.m. (M. de Saint Martin ile).

12 “La sainte famille. L’épiscopat français dans le champ du pouvoir”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 44-45, Kasım 1982, s. 2-53 (M. de Saint Martin ile).

13 “Agrégation et ségrégation. Le champ des grandes écoles et le champ du pouvoir”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 69, Eylül 1987, s. 2-50 (M. de Saint Martin ile).

14 “Champ du pouvoir, champ intellectuel et habitus de classe”, *Scolies*, 1, 1971, s. 7-26. 1971’de verdiği tanım şöyledir: “İktidar alanı, faillerden mürekkep sistemlerle sınıflar arası müesses ilişkilerin yapısını muhafaza etme eğilimindeki merciler arasındaki nesnel ilişkilerin oluşturduğu yapıdır.” (EPHE Seminerleri, yayımlanacak)

ve tavsiye etmek: Siyasi etkililiğin olasılık koşulları ve sınırları” makalesinin de bulunduğu bir dizi çalışmayı bir araya getirmişti.¹⁵ Ancak bu çalışmalarda devlet hiçbir zaman kamuoyu yoklamalarını,¹⁶ işleyişi veya politik temsili¹⁷ konu alan makalelerde incelenen iktidar alanıyla özdeşleştirilmemiştir. Oysa [devletin] geçmiş, bilhassa da onu üretmiş olan faillerin ve onun işlevleriyle yapılarının belirleyicisi olan ekonomik ve toplumsal etkenlerin tarihçeleri ne olursa olsun, [devlet] kavramını kendinde ve kendisi için inceleyen hukukçuların çoğu ve tam karşı kutupta, onu egemen sınıfın hizmetindeki bir araca veya “aygıt”a indirgeyen Marksist teorisyenler bu karışıklığı muhafaza etmekteydi.

Devlet kelimesi ancak 1984 yılında, kısa bir tanımının verildiği *Homo academicus*’ta kullanılmıştır: “meşru olarak, yani meşru sembolik şiddet tekeline sahip olarak kabul edilmiş resmî merci”¹⁸ Sonradan, Fransız Devrimi’nin iki yüzyılını “başka türlü” anmak üzere 1989 yılında “devlet bilimi”,¹⁹ “devlet zihniyetleri”²⁰ veya “devlet büyü” (Bourdieu’nün, iktidar alanı üzerine yaptığı çalışmalardan sonra “devlet” kavramını, devletin aynı anda ve ayrılmaz biçimde hem üreticileri hem de ürünleri olan toplumsal kurum ve failleri tanımlamak üzere kullandığı bilinmediği takdirde kulağa tuhaf gelecek tâbirler) çözümlemelerini içeren bir dizi metni bir araya getiren *Noblesse d’État [Devlet Soyluları]*’nın bizzat başlığıyla [kavramın] tam anlamıyla arkasında durulmuştur.

Bu formüllerde devlet mefhumu, Fransa’da eşözlü olarak devletle ve daha spesifik olarak bürokratik sistemle ilintilendirilen “kamu hizmeti”, “kamu malı”, “kamu yararı” ve Bourdieu’nün, 1986-92 yılları arasındaki *Collège de France* derslerinde soybilimini ve mekanizmalarını anlattığı çıkarsızlık mefhumlarına²¹ gönderme yapmaktadır. Nihayet, devlet mefhumu, 1990-91 yıl-

15 “Décrire et prescrire: les conditions de possibilité et les limites de l’efficacité politique”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 38, Mayıs 1981, s. 65-79; *Ce que parler veut dire*, a.g.e. Söz konusu eser, 2001 yılında bazı ilavelerle, bir evvelki versiyonda ikinci alt bölümün başlığı olan, inceleme nesnesini çok iyi ifade eden *Langage et pouvoir symbolique [Dil ve Sembolik İktidar]* başlığıyla yeniden basılacaktır.

16 “L’opinion n’existe pas”, *Norait* bülteni, 155, Şubat 1971, yeniden basımı: *Questions de sociologie*, a.g.e. içinde, s. 222-225, ve özellikle “Questions de politique”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 16, Eylül 1977, s. 55-89.

17 “La représentation politique. Éléments pour une théorie du champ politique”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 36-37, Şubat-Mart 1981, s. 3-24; “La délégation et le fétichisme politique”, a.g.m.; veya da “Le mystère du ministère. Des volontés particulières à la “volonté générale”, a.g.m.

18 *Homo academicus*, a.g.e., s. 42.

19 “Sur la science de l’État”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 133, Haziran 2000, s. 3-9 (Olivier Christin ve Pierre-Étienne Will ile).

20 “Esprits d’État. Genèse et structure du champ bureaucratique”, a.g.m.

21 Bkz. “Pouvoir d’État et pouvoir sur l’État”, *La Noblesse d’État*, a.g.e. içinde, s. 533-559 ve Bourdieu’nün *Collège de France*’da hukuk alanına, bürokratik alana ve devlete ayırdığı dersler (1986-1992, yayımlanacak). Bu derslerin özetleri birkaç makalede yer alır: “La force du droit. Él-

ları arasında hayata geçirilip 1993 yılında basılmakla birlikte, *Actes de la recherche en sciences sociales*'in bir sayısının bazı alıntılarını yer verip tanıttığı *La Misère du monde* [Dünyanın Sefaleti]'nde daha sık kullanılır (dersinde bir görüşmeye iki kez atıfta bulunur).²² Çıkar çıkmaz kavuştuğu editöryal başarı, Bourdieu'nün 1995 yılı Aralık ayındaki emeklilik reformu karşıtı hareket esnasında grevciler lehinde aldığı tavırlarla iyice artan bu kitapta, yazar, neoliberal politikaların etkilerini, derslerinde kullandığı "kamu hizmeti fikrinin tahrip edilmesi", "devletin çekilmesi ve iflası",²³ kamusal şeyin ilgâsı ve "kendini müşterek çıkara gözü kapalı adamanın" değersizleştirilmesi²⁴ gibi ifadeleri tekrar ederek çözümler.

Böylelikle, bu dersin üç yılının, Bourdieu sosyolojisinde tuttuğu ama yorumlayanların gözlerinden çoğunlukla kaçan merkezî yeri görürüz. Ancak, çalışmalarının kademeli bir şekilde devlete odaklanması, politik evrendeki müdahalelerinin çoğalmasından²⁵ ziyade, genel bir toplumsal uzam perspektifiyle art arda incelediği alanların oluşumu ve yapılarına dair çalışmalarından kaynaklanır. Bourdieu, 1988 yılında verdiği bir mülakatta, *Distinction*'dan [Ayrım] (1979) bu yana edebî, sanatsal, akademik, entelektüel, patronal, dinî, hukukî ve bürokratik alanlarda yürüttüğü araştırmaların, çalışmaların(ın) ve özellikle de, "bir alanın oluşum sürecini kavrama arayışının normal mantığının sonucu"²⁶ olduğunu ifade etmişti. Devlet kurumlarının oluşturduğu alan için de geçerlidir bu: Devlet, alanların yapısı içerisinde işgal ettiği konum itibarıyla, diğer alanların işleyişini büyük ölçüde kontrolü altında tutabilen bir alandır.

Dahası, devlet *par excellence* alan ve hatta Bourdieu'nün ifadesiyle bir "üst-alan" olarak ortaya çıkabilir; zira devlet *méta*'dır, yani içerisindeki mücadelelerin hedefinin, farklı alanların (ekonomik, entelektüel, sanatsal vb.) birbirlerine göre edinmeleri gereken meşru konumların belirlenmesi olduğu alandır. Dolayısıyla devletin, ikili bir sürecin neredeyse gerekli sonucu olduğu fikri ileri sürülebilir: Bir yandan, toplumların görece özerk alanlara ayrışması; öte yandan, bu sonuncular üzerindeki erkleri elinde toplayan ve içerisindeki mücadeleleri, bizzat tarihin yeni failleri olan bu alanlar arasındaki mü-

ments pour une sociologie du champ juridique", art. cité; "Un acte désintéressé est-il possible?", a.g.e.; "Esprits d'État. Genèse et structure du champ bureaucratique", a.g.m.; "De la maison du roi à la raison d'État. Un modèle de la genèse du champ bureaucratique", a.g.m.

22 "La souffrance", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 98, Aralık 1991.

23 *La Misère du monde*, a.g.e., s. 340 ve 350.

24 "La main gauche et la main droite de l'État", Roger-Pol Droit ve Thomas Ferenczi ile mülakat, *Le Monde*, 14 Ocak 1992, tekrar yer aldığı yer *Contre-feux*, a.g.e., s. 10 ve 12.

25 *Interventions (1961-2001)*. *Sciences sociales et actions politiques*, Agone, Marseille, 2002.

26 *Le Sociologue et l'Historien*, Agone, Marseille, 2010, s. 90, Roger Chartier ile. (*Sosyolog ve Tarihçi*, çev. Zuhâl Karaca, Açılım Kitap, 2014.)

cadelelerin oluşturduğu bir uzamın ortaya çıkışı. Bourdieu, Fransızca Konuşan Sosyologlar Derneği'nde 1982 Ekim'inde verdiği tebliğde,²⁷ devletin neden "kamu kurumları alanı" ve "iktidar alanının sektörü"²⁸ olarak çözümlenmesi gerektiğinin epistemolojik ve sosyolojik sebeplerini izah etmişti. Bürokratik alan, "tüm alanlar gibi, alanın içinde veya dışında yer alan, ama söz konusu alanda –özellikle de hukuki nitelikte ve alan mantığınca korunması gereken– bir konuma, desteğe ve araçlara sahip olan faillerin, geçmiş ve güncel çıkarlarının karşı karşıya gelmesinin ve mücadelelerin belirli bir anında oluşan bir meyvesidir. [...] Devlet kurumları alanı –ki, ortaya çıkardığı reel ve ideolojik tarafsızlık etkisinin temeli burada yatar–, sınıflar arasında varılan anlaşmanın ürünü ve kısmen sınıf çıkarlarını aşmış bir konumda olan veya her durumda öyle görünen kurumlara gitgide daha fazla yer açma eğilimindedir [...]" Ayrıca netleştirmek için: "Devlet kurumları alanı, Hegel'in ona biçtiği evrensellik [kavramını] işletmeksizin, bizzat kendisinin mekânı olduğu mücadeleler vasıtasıyla, egemenlerin çıkarlarına doğrudan doğruya ve sıkı sıkıya uygun bir politikadan görece özerk politikalar üretebilir. Bunun sebebi bir dizi özgül, kurumsallaşmış erk ve araç sunmasıdır: Vergi toplama erki veya düzenlemeler dayatma hakkı (örneğin gümrük korumaları veya kredi düzenlemesi) ve hatta salt ekonomik olan, doğrudan (sübvansiyonlarımız gibi) veya dolaylı (karayolu ağlarının, demiryollarının inşası) finansmanlar."²⁹

Bourdieu burada, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren takip edeceği ve açık bir şekilde devlete vakfedeceği üç yıllık derslerde doruk noktasına ulaşan programı ilan etmektedir. Dersin sorunsalı, dersin tarihsel perspektifi ni aydınlığa kavuşturmak üzere hiç durmadan döndüğü üç eski araştırmaya dayanmaktadır: Öncelikle Kabiliye'de yaptığı ve çalışmalarının merkezinde duran sembolik sermaye mefhumunu geliştirmesine vesile olan araştırmalar; ikinci olarak Bearn köylülerinin evlilik ve miras stratejileri üzerine, hanedan devletinin yapısını ve işleyişini kavramak üzere başvurduğu eski araştırması; son olarak da, kamu idaresinin üst kademeleri üzerine, Avrupa Sosyoloji Merkezi üyelerince onun yönetiminde gerçekleştirilenler ile bizzat kendisinin ve çalışma arkadaşlarının, 1970 ve 80'lerdeki konut politikalarına dair (özellikle müstakil ev üretimine dair) gerçekleştirdiği araştırmalar.

Bourdieu, genetik bir devlet modelini ele almak amacıyla, nihai kaynakçasının genel bir özetini verdiği gibi, pek çok çalışmaya da dayanmaktadır: Tarihçiler, ama aynı zamanda, tarihçilerin çoğunlukla "ciddiye almadığı" ve

27 "Le sociologue devant l'État", Association des sociologues de langue française, Paris, Ekim 1982.

28 Devlet mefhumunun bir ilk eleştirisi için özellikle bkz. "Le mort saisit le vif", a.g.m., s. 7.

29 "Le sociologue devant l'État", a.g.m.

“tarihçilerin sormadığı soruları sormak gibi bir faydaları olan”³⁰ başka yazarlar... Max Weber’in devlet için verdiği meşru fiziksel şiddet tekeli tanımından yola çıkar, ancak devletin eylemini, hukuka, çıkar ve kamu yararı/çıkarı kavramının antropolojik temellerine ayırdığı (“çıkarsızlık mecburiyetini resmi kural olarak kendine dayatan”)³¹ önceki derslerde incelenen, kurumların işleyişi ve meşruiyetinin esası olarak konumlandığı tüm sembolik edimlere genişletir.

Devlet üzerine olan dersin önemi, nihayet, Bourdieu’nün tüm tahakküm biçimlerine gösterdiği bizatihi sosyolojik dikkatte yatar. Her bir alanın gerek oluşumunda, gerekse işleyişinde, devlet hazır ve nazırdır ve Bourdieu’nün ortaya koymak istediği genel devlet teorisi, spesifik olarak ona vakfedilecek bir çözümlemeyi gerektirmektedir. Devlet ne egemenlerin hizmetindeki bir iktidar aygıtına, ne ihtilafların söğürüldüğü tarafsız bir mekâna indirgenebilir: Devlet, hayli ileri derece ayrılmış toplumlarda, toplumsal hayatın bütünü yapılındıran müşterek inanış formunu oluşturur. Son mülakatlarından birinde “geriye bir şey kalmasını istiyorum”³² şeklinde ifade ettiği gibi, bu dersin Bourdieu’nün külliyatı içerisindeki önemi aşîkârdır.

30 Bourdieu’nün 1980’lerin sonlarında ve 1990’ların başlarında tarihçilerle ilişkileri için bkz. “Sur les rapports entre la sociologie et l’histoire en Allemagne et en France. Entretien avec Lutz Raphael”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 106-107, Mart 1995, s. 108-122.

31 “Résumé des cours et travaux”, *Annuaire du Collège de France*, 1988-1989, Paris, 1989, s. 431.

32 “Entretien sur l’esprit de la recherche, avec Yvette Delsaut”, Yvette Delsaut ve Marie-Christine Rivière, *Bibliographie des travaux de Pierre Bourdieu* içinde, Pantin, Le Temps des cerises, 2002, s. 224.

1. DEVLETE, İKTİDAR ALANINA VEYA SİYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİNE DAİR ÇALIŞMALAR

Actes de la recherche en sciences sociales, "L'économie de la maison", Özel sayı, 81-82, 1990. (Katkıda bulunanlar: Rosine Christin, Salah Bouhedja, Claire Givry ve Monique De Saint Martin)

Culture et idéologie dans la genèse de l'État moderne (CNRS ve Roma Fransız Okulu tarafından düzenlenen yuvarlak masanın bildirgeleri, 15-17 Ekim 1984), Roma, Roma Fransız Okulu, 1985 (Katkıda bulunanlar: Daniel Arasse, Attilio Bartoli Langeli, Jean-Louis Biget, Jean-Claude Hervé ve Yvon Thébert, Marie-Thérèse Bouquet-Boyer, Alain Boureau, Roger Chartier, Michael Clanchy, Janet Coleman, Claudio Finzi, Michèle Fogel, Wilhem Frijhoff, Carla Frova, Claude Gauvard, Antonia Gransden, Martine Grinberg, Christian Jouhaud, Christiane Klapisch-Zuber, Jacques Krynen, Jean-Claude Mairevigueur, Christiane Marchello-Nizia, Cesare Mozzarelli, Claude Nicolet, Ezio Ornato, Michel Pastoureau, Armando Petrucci, Diego Quaglioni, Gérard Sabatier, Claude Tardits).

Daedalus, "The State", özel sayı, 108 (4), Sonbahar 1979 (Katkıda bulunanlar: Clark C. Abt, Hedley Bull, Harry Eckstein, James Fishkin, Richard Haas, Michael Howard, George Armstrong Kelly, Annie Kriegel, John Logue, Douglas Rae).

Journal officiel de la République française (Le). *Cent ans au service des citoyens*, 1981. *Nuovi Argomenti*, Paris İtalyan Kültür Merkezi'nin İtalyanca-Fransızca eki, "La piazza et la città - La place et la ville", Aralık 1985.

Revue internationale des sciences sociales, "De l'État", Özel sayı, 32 (4), 1980 (katkıda bulunanlar: Nicos Poulantzas, Maurice Godelier, Shmuel N. Eisenstadt, Romila Thapar, Pierre Birnbaum, Aristide R. Zolberg, Guillermo O'donnell, Issa G. Shirji, Immanuel Wallerstein, Silviu Brucan, Zevin Zalmanovich).

Revue nouvelle (La), "Néo-libéralismes", Özel sayı, 79 (3), Mart 1984.

Abrams, Philip, "Notes on the difficulty of studying the State", *Journal of Historical Sociology*, 1 (1), Mart 1988, s. 59-89.

Aguesseau, Henri François D', *Œuvres*, Les Libraires associés, Paris, 1759.

1 P. Bourdieu'nün devlet üzerine dersleri esnasında başvurduğu bu metinlerden oluşan kaynakça, kişisel arşivlerinden yola çıkarak oluşturulmuştur. Referansı olan ve ulaşılabilir metinler, dersler esnasında referans verilen metinlere eklenmiştir.

Alain, *Le Citoyen contre les pouvoirs*, Sagittaire, Paris, 1926.

Alam, Muzaffar, *The Crisis of Empire in Mughal North India. Awadh and the Punjab, 1707-1748*, Oxford University Press, Oxford-New Delhi, 1986.

Alphandéry, Claude (ve dig.), *Pour nationaliser l'État. Réflexions d'un groupe d'études*, Seuil, Paris, 1968.

Althusser, Louis, "Idéologie et appareils idéologiques d'État (Notes pour une recherche)", *La Pensée*, 151, Haziran 1970. Yeniden basımı: *Positions (1964-1975)*, Éditions sociales, Paris, 1976, s. 67-125; Türkçesi: *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Mahmut Özışık ve Yusuf Alp, İletişim Yayınları, 2002 (5. basım).

Altwater, Elmar, "Some problems of State interventionism. The particularization of the State in bourgeois society", John Holloway ve Sol Picciotto (der.), *State and Capital. A Marxist Debate* içinde, Edward Arnold, Londra, 1978, s. 40-43.

Alvesson, Mats, "On focus in cultural studies of organizations", *Scandinavian Journal of Management Studies*, 2 (2), Kasım 1985, s. 105-120.

Aminzade, Ronald, "History, politics, and the State", [Kitap eleştirisi: Charles Bright ve Susan Harding, *Statemaking and Social Movements. Essays in History and Theory* (University of Michigan Press, Ann Arbor, 1984)], *Contemporary Sociology*, 15 (5), 1986, s. 695-697.

Anderson, Benedict, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, Londra, 1983; Türkçesi: *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, 1993.

Anderson, Perry, *Les Passages de l'Antiquité au féodalisme*, Maspero, Paris, 1977 [1974].

–, *L'État absolutiste. Ses origines et ses voies*, I.C.: *L'Europe de l'Ouest*; II.C.: *L'Europe de l'Est*, Maspero, Paris, 1978 [1975].

–, *Arguments within English Marxism*, Schoecken Books, New York, 1980.

Anonim, "The reason of the Welfare State. An inquiry into ethical foundations and constitutional remedies", teksirle çoğaltılmış, tarihsiz.

Antoine, Michel, "La monarchie française de François Ier à Louis XVI", Emmanuel Le Roy Ladurie (der.), *Les Monarchies*, Paris Kolokyumu Bildirileri, 8-10 Aralık 1981, PUF, Paris, 1986, s. 185-208.

Apter, David E., "Notes on the underground. Left violence and the national State", *Daedalus*, 108 (4), "The State", Sonbahar 1979, s. 155-172.

Archambault, Paul, "The analogy of the 'body' in Renaissance political literature", *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance. Travaux et documents*, C. XXIX, Droz, 1967, Cenevre, s. 21-53.

Ardant, Gabriel, "La codification permanente des lois. Règlements et circulaires", *Revue de droit public*, 1951, s. 35-70.

–, *Technique de l'État. De la productivité au secteur public*, PUF, Paris, 1953.

–, *Théorie sociologique de l'impôt*, 2 cilt, SEVPEN, Paris, 1965.

Argyriades, Demetrios, "Neutralité ou engagement politique. L'expérience de la fonction publique en Grande-Bretagne", *l'ITAP Bülteni*, 38, Nisan-Haziran 1978, s. 277-308 (bkz. Dominique Chagnollaud, *L'Invention des hauts fonctionnaires*, ANRT, Lille, 1989, s. 494).

Aron, Raymond, *Paix et guerre entre les nations*, Calmann-Lévy, Paris, 1962.

Arriaza, Armand, "Mousnier and Barber. The theoretical underpinning of the 'society of orders' i early modern Europe", *Past and Present*, 89, 1980, s. 39-57.

Auby, Jean-Marie ve Drago, Roland, *Traité de contentieux administratif*, 2 cilt, LGDJ, Paris, 1984.

Autrand, Françoise, *Naissance d'un grand corps de l'État. Les gens du Parlement de Paris, 1345-1454*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1981.

–, *Genèse de l'État moderne. Prosopographie et histoire de l'État* (CNRS ve École normale supérieure de jeunes filles tarafından organize edilen yuvarlak masanın bildirileri, Paris, 22-23 Ekim 1984), École normale supérieure de jeunes filles, Paris, 1986.

- Aylmer, Gerald E., "The peculiarities of the English State", *Journal of Historical Sociology*, 3 (2), Haziran 1990, s. 91-107.
- Badie, Bertrand, *Le Développement politique*, Paris, Economica, 2. baskı, 1980.
- , "Contrôle culturel et genèse de l'État", *Revue française de science politique*, 31 (2), Nisan 1981, s. 325-342.
- Badie, Bertrand ve Birnbaum, Pierre, "L'autonomie des institutions politico-administratives. Le rôle des cabinets des présidents de la République et des Premiers ministres sous la cinquième République", *Revue française de science politique*, 26 (2), 1976, s. 286-322.
- , *Sociologie de l'État*, Grasset, Paris, 1979.
- Baker, Keith M., *Inventing the French Revolution. Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge-New York, 1990.
- Balazs, Étienne, "Les aspects significatifs de la société chinoise", *Asiatische Studien*, 6, 1952, s. 79-87.
- , *La Bureaucratie céleste. Recherches sur l'économie et la société de la Chine traditionnelle*, Gallimard, Paris, 1968.
- Balibar, Étienne, "Es gibt kein en Staat in Europa. Racisme et politique dans l'Europe d'aujourd'hui", *Kongress Migration und Rassismus in Europa*'daki konuşma, Hambourg, 27-30 Eylül 1990, teksirle çoğaltılmış.
- Bancaud, Alain, "Considérations sur une 'pieuse hypocrisie'. Les magistrats de la Cour de cassation et l'exégèse", teksirle çoğaltılmış, tarihsiz.
- , "Une 'constance mobile': la haute magistrature", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 76-77, Mart 1989, s. 30-48.
- Barber, Bernard, "Some problems in the sociology of the professions", *Daedalus*, 92, 1963, s. 669-686.
- Barret-Kriegel, Blandine, *L'État et les esclaves*, Calmann-Lévy, Paris, 1979.
- , *Les Chemins de l'État*, Calmann-Lévy, Paris, 1986.
- Bercé, Yves-Marie, "Pour une étude institutionnelle et psychologique de l'impôt moderne", Jean-Philippe Genet ve Michel Le Mené (der.), *Genèse de l'État moderne içinde* (Fontevraud Kolokiyumu Bildirileri, 16-17 Kasım 1984), CNRS Yayınları, Paris, 1987.
- Bergeron, Gérard, *Fonctionnement de l'État*, 2. baskı, Armand Colin, Paris, 1965.
- Bernard, Yves ve Cossé, Pierre-Yves, *L'État et la prévision macroéconomique*, Berger-Levrault, Paris, 1974.
- Bien, David D., "Les offices, les corps et le crédit d'État. L'utilisation des privilèges sous l'Ancien Régime", *Annales ESC*, 43 (2), Mart-Nisan 1988, s. 379-404.
- Billeter, Jean-François, "Contribution à une sociologie historique du mandarinat", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 15, Haziran 1977, s. 3-29.
- Birnbaum, Pierre, *La Fin du politique*, Seuil, Paris, 1975.
- , "La conception durkheimienne de l'État. L'apolitisme des fonctionnaires", *Revue française de sociologie*, 17 (2), 1976, s. 247-258.
- Birnbaum, Pierre ve Chazel, François, *Sociologie politique*, Armand Colin, Paris, 1971.
- Bloch, Marc, *Seigneurie française et manoir anglais*, Armand Colin, Paris, 1960 [1934].
- , *La Société féodale*, Albin Michel, Paris, 1968 [1939].
- , *Les Rois thaumaturges. Étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale, particulièrement en France et en Angleterre*, Gallimard, Paris, 1983 [1924].
- Bloch-Lainé, François ve Vogüé, Pierre De, *Le Trésor public et le mouvement général des fonds*, PUF, Paris, 1961.
- Block, Fred, Cloward, Richard A. ve Ehrenreich, Barbara (ve dig.), *The Mean Season. The Attack on the Welfare State*, New York, Pantheon Books, 1987.
- Bluche, François, *Les Magistrats du Parlement de Paris au XVIIIe siècle, 1715-1771*, Les Belles Lettres, Paris, 1960.

- Bonney, Richard J., "Guerre, fiscalité et activité d'État en France, 1500-1600. Quelques remarques préliminaires sur les possibilités de recherche", Jean-Philippe Genet ve Michel Le Mené (der.), *Genèse de l'État moderne* içinde, (Fontevraud Kolokyumu Bildirileri, 16-17 Kasım 1984), CNRS Yayınları, Paris, 1987, s. 193-201.
- , *The European Dynastic States (1494-1660)*, New York, Oxford University Press, 1991.
- Borgetto, Michel, "Métaphore de la famille et idéologies", *Le Droit non civil de la famille* içinde, PUF, Paris, 1983, s. 1-21.
- Braibant, Guy, *Le Droit administratif français*, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, Paris, 1988 (özellikle 1. fasikül, 1982-1983).
- Brelot, Claude J., *La Noblesse réinventée. Nobles de Franche-Comté de 1814 à 1870*, Les Belles Lettres, Paris, 1992.
- Brubaker, William Rogers, "Immigration, citizenship, and nationhood in France and Germany. A Comparative Historical Analysis", Amerikan Sosyoloji Derneği'nin "Yurttaşlık Teorisini Yeniden Düşünmek" kolokyumundaki bildirisi, 1990, teksirle çoğaltılmış.
- , "Rethinking nationhood. Nation as institutionalised form, practical category, contingent event", Amerikan Sosyoloji Derneği'nin yıllık toplantısındaki bildirisi, Miami, 14 Ağustos 1993, teksirle çoğaltılmış.
- Burawoy, Michael, "Two methods in search of science: Skocpol versus Trotsky", teksirle çoğaltılmış, tarihsiz.
- Burdeau, Georges, *L'État*, Seuil, Paris, 1970.
- Burdillat, Martine, "La difficile démocratisation industrielle. L'expérience des conseils d'administration des filiales du secteur public", "Mutations industrielles" topluluğu raporu, 10, 15 Ekim 1987.
- Burguière, André ve Revel, Jacques (der.), *Histoire de la France*, 2. cilt, Seuil, Paris, 1989.
- Carneiro, Robert L., "A theory of the origins of the State", *Science*, 169, 1970.
- , "The Chieftdom: precursor of the State", Grant D. Jones ve Robert Kautz (der.), *The Transition to Statehood in the New World* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
- Carnoy, Martin, *The State and Political Theory*, Princeton University Press, Princeton, 1984.
- Carré De Malberg, Raymond, *Contribution à la théorie générale de l'État*, CNRS, Paris, Sirey, 1962 [1920-1922].
- Cassirer, Ernst, *Le Mythe de l'État*, Gallimard, Paris, 1993 [1946] [*Devlet Efsanesi- Mihenik Taşları* 4, çev. Necla Arat, Say Yayınları, İstanbul, 2005 (ilk basım, Remzi Kitabevi, 1984)].
- Catach, Nina, "La bataille de l'orthographe aux alentours de 1900", Gérald Antoine ve Robert Martin, *Histoire de la langue française, 1800-1914* içinde, XIV. cilt, Ed. CNRS, Paris, 1985.
- Cazelles, Raymond, *Société politique, noblesse et couronne sous Jean le Bon et Charles V*, Droz, Cenevre-Paris, 1982.
- Chagnollaude, Dominique, *L'Invention des hauts fonctionnaires*, ANRT, Lille, 1989.
- Chandler, Alfred Dupont, *Strategy and Structure*, MIT Press, Cambridge, 1962.
- Chapus, René, *Droit administratif général*, Montchrestien, Paris, 1987.
- Charle, Christophe, "Les grands corps. Rouge, noir et or", teksirle çoğaltılmış, tarihsiz.
- , Kitap eleştirisi: Marie-Christine Kessler, *Les Grands Corps de l'État* (Fondation nationale des sciences politiques, Paris, 1986), *Annales ESC*, 42 (5), 1987, s. 1177-1179.
- , "Où en est l'histoire sociale des élites et de la bourgeoisie? Essai de bilan critique de l'historiographie contemporaine", *Francia. Forschungen zur Westeuropäischen Geschichte*, 18 (3), 1991, s. 123-134.
- Chartier, Jean-Luc, *De Colbert à l'Encyclopédie*, I. cilt: *Henri D'Aguesseau, conseiller d'État, 1635-1716*, Ed. Languedoc - Max Chaleil, Montpellier, 1988.
- Chartier, Roger ve Revel, Jacques, "Université et société dans l'Europe moderne: position des problèmes", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 25, Temmuz-Eylül 1978, s. 353-374.
- Chaunu, Pierre ve Gascon, Richard, *L'État et la ville*, Fernand Braudel ve Ernest Labrousse (der.), *Histoire économique et sociale de la France*, I. cilt: *De 1450 à 1660* içinde, PUF, Paris, 1977.

- Cheruel, Adolphe, *Histoire de l'administration monarchique en France depuis l'avènement de Philippe Auguste jusqu'à la mort de Louis XIV*, Slatkine, Cenevre, 1974 [1855].
- Chevallier, Jean-Jacques, *Histoire de la pensée politique*, 3. cilt, Payot, Paris, 1979-1984.
- Chirot, Daniel, "Ideology and legitimacy in Eastern Europe", *States and Social Structures Newsletter*, 4, İlkbahar 1987, s. 1-4.
- Church, William Farr, *Constitutional Thought in Sixteenth-Century France. A Study in the Evolution of Ideas*, Harvard University Press, Cambridge, 1941.
- Citron, Suzanne, "Enseignement secondaire et idéologie élitiste entre 1880 et 1914", *Le Mouvement social*, 96, Temmuz-Eylül 1976, s. 81-101.
- Constant, Jean-Marie, "Clans, partis nobiliaires et politiques au temps des guerres", Jean-Philippe Genet ve Michel Le Mené (der.), *Genèse de l'État moderne içinde* (Fontevraud Kolokyumu Bildirileri, 16-17 Kasım 1984), Ed. CNRS, Paris, 1987, s. 221-226.
- Coronil, Fernando ve Skurski, Julie, "Reproducing dependency: auto policy and petrodollar circulation in Venezuela", *International Organization*, 36, 1982, s. 61-94.
- Corrigan, Philip ve Sayer, Derek, *The Great Arch. English States Formation as Cultural Revolution*, Blackwell, Oxford-New York, 1985.
- Coulborn, Rushton (der.), *Feudalism in History*, Princeton University Press, Princeton, 1956 (Katkıda bulunanlar Joseph R. Strayer, Williams F. Edgerton, Edwin O. Reischauer).
- Crouzet, Denis, "Recherches sur la crise de l'aristocratie en France au XVIe siècle: les dettes de la Maison de Nevers", *Histoire, économie et société*, 1, 1982, s. 7-50.
- Crozier, Michel, *État modeste, État moderne. Stratégie pour un autre changement*, Seuil, Paris, 1991 [1987].
- Crozier, Michel; Friedberg, Erhard; Grémion, Catherine; Grémion, Pierre; Thoenig, Jean-Claude; Worms, Jean-Pierre, *Où va l'administration française?*, Éditions d'organisation, Paris, 1974.
- Cunéo, Bernard, "Le conseil d'administration et les rapports État/entreprise à Air France", "Mutations industrielles" topluluğu raporu, 9, 15 Eylül 1987.
- Dale, Harold E., *The Higher Civil Service of Great Britain*, Oxford University Press, Oxford, 1941.
- Darbel, Alain ve Schnapper, Dominique, *Les Agents du système administratif*, Mouton, La Haye, 1969.
- Day, C. Rod, "The making of mechanical engineers in France: the École des Arts et Métiers, 1903-1914", *French Historical Studies*, 10 (3), İlkbahar 1978, s. 439-460.
- De Jasay, Anthony, *The State*, Basil Blackwell, Oxford, 1985.
- Dessert, Daniel ve Journet, Jean-Louis, "Le lobby Colbert. Un royaume ou une affaire de famille?", *Annales ESC*, 30, 1975, s. 1303-1336.
- Dewald, Jonathan, *The Formation of a Provincial Nobility. The Magistrates of the Parlement of Rouen, 1499-1610*, Princeton University Press, Princeton, 1980.
- Douglas, Mary, *How Institutions Think*, Syracuse University Press, Syracuse, 1986.
- Dubergé, Jean, *La Psychologie sociale de l'impôt dans la France d'aujourd'hui*, PUF, Paris, 1961.
- Duby, Georges, *Le Chevalier, la femme et le prêtre. Le mariage dans la France féodale*, Hachette, Paris, 1981 (ayrıca: *Féodalité içinde*, Gallimard, "Quarto", Paris, 1996, s. 1161-1381).
- Duccini, Hélène, "Un aspect de la propagande royale sous les Bourbons. Image et polémique", *Culture et idéologie dans la genèse de l'État moderne içinde* (CNRS ve Roma Fransız Okulu tarafından düzenlenen yuvarlak masanın bildirgeleri, 15-17 Ekim 1984), Roma, Roma Fransız Okulu, 1985 s. 211-229.
- , *Histoire de France*, 1. cilt: *Le Moyen Âge, de Hugues Capet à Jeanne d'Arc (987-1460)*, Hachette, Paris, 1987 (yeniden basım: "Pluriel", 2009).
- Dufour, Alfred, "De l'École du droit naturel à l'école du droit historique. Étude critique pour le bicentenaire de la naissance de Savigny", *Archives de philosophie du droit*, 26, 1981.
- , "La théorie des sources du droit dans l'École du droit historique", *Archives de philosophie du droit*, 27, 1981.

- Duguit, Léon, *Traité de droit constitutionnel*, I. cilt, 3. baskı, De Boccard, Paris, 1927.
- Dumézil, Georges, *Mitra-Varuna. Essai sur deux représentations indoeuropéennes de la souveraineté*, PUF, Paris, 1940.
- , *Mythe et épopée*, I. cilt: *L'idéologie des trois fonctions dans les épopées des peuples indo-européens*, Gallimard, Paris, 1968 (yeniden basım: "Quarto", 1995) [Mit ve Destan I - Hint-Avrupa Halklarının Destanlarında Üç İşlev İdeolojisi, çev. Ali Berktaş, YKY, İstanbul, 2012].
- Dupont-Ferrier, Gustave, *La Formation de l'État français et l'unité française*, 3. baskı, Armand Colin, Paris, 1946 [1934].
- Dupuy, François ve Theoenig, Jean-Claude, *Sociologie de l'administration française*, Armand Colin, Paris, 1983.
- Durkheim, Émile, "L'État", *Textes içinde*, 3. cilt, Minuit, 1975, Paris, s. 172-178.
- Eckstein, Harry, *Division and Cohesion in Democracy. A Study of Norway*, Princeton University Press, Princeton, 1966.
- , "On the "Science" of the State", *Daedalus*, "The State" özel sayısı, 108 (4), Sonbahar 1979.
- Eckstein, Harry ve Apter, David E., *Comparative Politics. A Reader*, Free Press of Glencoe, New York, 1963.
- Eckstein, Harry ve Gurr, Ted Robert, *Patterns of Authority. A Structural Basis for Political Inquiry*, Wiley-Interscience, New York, 1975.
- Egret, Jean, "L'Aristocratie parlementaire française à la fin de l'Ancien Régime", *Revue historique*, 208, 1952, s. 1-14.
- Eisenstadt, Shmuel Noah, *The Political System of Empires*, Free Press of Glencoe, New York, 1963.
- Elias, Norbert, *Über den Prozess der Zivilisation*, Haus zum Falken, Bâle, 1939 [Uygurluk Süreci, Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler: Cilt 1 (2000) ve cilt 2 (2002), çev. Ender Ateşman, İletişim Yayınları, İstanbul.]
- , *La Société de cour*, Calmann-Lévy, Paris, 1974[1969] (yeniden basım, "Champs", Flammarion, 1984).
- Elliot, John H., "Concerto Barroco", Kitap eleştirisi: José Antonio MAPAVALL, *Culture of the Baroque. Analysis of a Historical Structure* (University of Minnesota Press, Minneapolis, 1986), *New York Review of Books*, 34 (6), 9 Nisan 1987.
- Elster, Jon, "Négation active et négation passive. Essai de sociologie ivanienne" (Alexandre Zinoviev, *Les Hauteurs béantes*, Lausanne, L'Âge d'homme, 1977 ve *L'Avenir radieux*, Lausanne, L'Âge d'homme, 1978 üzerine), *Archives européennes de sociologie*, 21 (2), 1980, s. 329-349.
- Engels, Friedrich, "Lettre à Conrad Schmidt", *Lettres sur Le Capital*, Éditions sociales, Paris, 1964 içinde, s. 366-372.
- Esmein, Adhémar, *Histoire de la procédure criminelle en France et spécialement de la procédure inquisitoire, depuis le XIIe siècle jusqu'à nos jours*, Larose, Paris, 1882 (yeniden basım. Panthéon-Asas, 2010).
- Evans, Peter B., *Embedded Autonomy. States and Industrial Transformation*, Princeton University Press, Princeton, 1995.
- Evans, Peter B., Rueschemeyer, Dietrich ve Skocpol, Theda (der.), *Bringing the State back in*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Ferraresi, Franco, "Los elites periferiche dello stato: il quadro comparativo. La burocrazia centrale", teksirle çoğaltma, tarihsiz.
- Finer, Samuel E., "State and nation-building in Europe. The role of the military", Charles Tilly (der.), *The Formation of National States in Western Europe içinde*, Princeton University Press, Princeton, 1975, s. 84-163.
- , *Five Constitutions*, Harvester Press, Brighton, 1979.
- Fogel, Michèle, "Modèle d'État et modèle social de dépenses. Les lois somptuaires en France de 1545 à 1560", Jean-Philippe Genet ve Michel Le Mené (der.), *Genèse de l'État moderne içinde* (Fontevraud Kolokiyumu Bildirileri, 16-17 Kasım 1984), CNRS, Paris, 1987, s. 227-235.

- Foucault, Michel, "La gouvernementalité", *Actes. Les Cahiers d'action juridique*, 54, "La gouvernemen-talité. Foucault hors les murs" özel sayısı, Yaz 1986.
- Fougeyrollas, Pierre, *La Nation*. Essor et déclin des sociétés modernes, Fayard, Paris, 1987.
- Frankel, Boris, "Marxian theories of the State. A critique of orthodoxy", *Arena Monograph* (Melbour-ne), 3, 1978, s. 1-64.
- Frêche, Georges ve Sudreau, Jean, *Un chancelier gallican: Daguesseau, et un cardinal diplomate: Fran-çois Joachim de Pierre de Bernis*, PUF, Paris, 1969.
- Friedberg, Erhard, "Generalized political exchange and interorganizational analysis", Bernd Marin ve Alessandro Pizzorno tarafından düzenlenen "Political Exchange: between governance and ide-ology" Atelyesi, Fiesolana Manastırı, Floransa, 15-18 Aralık 1986, teksirle çoğaltılmış.
- Frijhoff, Wilhem ve Julia, Dominique, "L'Éducation des riches: deux pensionnats, Belley et Grenoble", *Cahiers d'histoire*, 21 (1-2), 1976, s. 105-131.
- , "Les grands pensionnats de l'Ancien Régime à la Restauration", *Annales historiques de la Révoluti-on française*, 243, Ocak-Mart 1981, s. 153-198.
- Furet, François ve Ozouf, Mona (der.), *Dictionnaire critique de la Révolution française*, Paris, Flam-marion, 1988.
- Fussman, Gérard, "Le concept d'empire dans l'Inde ancienne", Maurice Duverger (der.), *Le Concept d'Empire* içinde, PUF, Paris, 1980, s. 378-396.
- , "Pouvoir central et régions dans l'Inde ancienne. Le problème de l'empire maurya", *Annales ESC*, 4, Temmuz-Ağustos 1982, s. 621-647.
- Garelli, Paul, Durand, Jean-Marie, Gonnet, Hatice (ve dig.), *Le Proche- Orient asiatique*, I. cilt: *De ses origines aux invasions des peuples de la mer*, PUF, Paris, 1969.
- Gaudemet, Paul-Marie, *Le Civil Service britannique*, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, Paris, 1952.
- Gellner, Ernest, *Nations et nationalisme*, Payot, Paris, 1989 [1983] [*Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Günay Göksu Özdoğan ve Büşra Ersanlı, Hil Yayınları, 2008 (ikinci baskı)].
- Genet, Jean-Philippe ve Vincent, Bernard (der.), *État et Église dans la genèse de l'État moderne* (CNRS ve la Casa de Velázquez tarafından gerçekleştirilen kolokyum bildirileri, Madrid, 30 Kasım-1 Ara-lık 1984), Casa de Velázquez, Madrid, 1986.
- Genet, Jean-Philippe ve Le Mené, Michel (der.), *Genèse de l'État moderne* (Fontevraud Kolokyumu Bildirileri, 16-17 Kasım 1984), CNRS, Paris, 1987.
- Gernet, Jacques, "Histoire sociale et intellectuelle de la Chine", teksirle çoğaltılmış, tarihsiz.
- , "Fondements et limites de l'État en Chine", teksirle çoğaltılmış, tarihsiz.
- , "L'Homme ou la paperasse. Aperçu sur les conceptions politiques de T'Ang Chen, 1630-1704", Dieter Eikemeier ve Herbert Franke (der.), *State and Law in East Asia* içinde, Harrassowitz, Wi-esbaden, 1981, s. 112- 125.
- , "Clubs, cénacles et sociétés dans la Chine des XVIe et XVIIe siècles", 21 Kasım 1986 tarihli yıllık halka açık oturumda verilen konferans, Institut de France, Paris, 1986.
- Gordon, Robert W., "'The ideal and the actual in the law': fantasies and practices of New York City lawyers, 1870-1910", Gerard W. Gwalt (der.), *The New High Priests. Lawyers in Post-Civil War America* içinde, Greenwood Press, Westport, 1984, s. 51-74.
- Goubert, Pierre, *L'Ancien Régime*, Armand Colin, Paris, 1963.
- Gramsci, Antonio, *Cahiers de prison*. 3, *Cahiers 10, 11, 12 ve 13*, Gallimard, Paris, 1978 [1975].
- Grawitz, Madeleine ve Leca, Jean (der.), *Traité de science politique*, PUF, Paris, 1985.
- Grémion, Pierre, *Le Pouvoir périphérique. Bureaucrates et notables dans le système politique français*, Seuil, Paris, 1976.
- Griffin, Larry J., Devine, Joel A. ve Wallace, Michael, "Accumulation, legitimation and politics. Neo-marxist explanation of the growth of welfare expenditures in the United States since the Second World War", taslak, tarihsiz.

- Guenée, Bernard, "L'histoire de l'État en France à la fin du Moyen Âge vue par les historiens français depuis cent ans", *Revue historique*, 232, 1964, s. 331-360.
- , *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Les États*, 2. baskı, PUF, Paris, 1981 [1971].
- Gusfield, Joseph R., *The Culture of Public Problems. Drinking-Driving and the Symbolic Order*, University of Chicago Press, Chicago-Londra, 1981.
- Habermas, Jürgen, *Legitimation Crisis*, çev. Thomas McCarthy, Beacon Press, Boston, 1975 [1973].
- Hall, John A., *Powers and Liberties. The Causes and Consequences of the Rise of the West*, Basil Blackwell, Oxford, 1985.
- Hall, John A. (der.), *States in History*, Basil Blackwell, Oxford, 1986.
- Hamelin, Jacques ve Damien, André, *Les Règles de la profession d'avocat*, Dalloz, Paris, 1987
- Hanley, Sarah, "Engendering the State: family formation and State-building in early modern France", *French Historical Studies*, 16 (1), Ilkbahar 1989, s. 4-27.
- , *Le Lit de justice des rois de France. L'idéologie constitutionnelle dans la légende, le rituel et le discours*, çev. André Charpentier, Aubier, Paris, 1991 [1983].
- Harris, Gerald L., *King, Parliament and Public Finance in Medieval England to 1369*, Clarendon Press, Oxford, 1975.
- Harsanyi, John C., "Measurement of social power in n-person reciprocal power situations", *Behavioral Science*, 7 (1), Ocak 1962, s. 81-91.
- Haskel, Francis, "L'art et le langage de la politique", *Le Débat*, 44, 1987, s. 106-117.
- , *Past and Present in Art and Taste*, Yale University Press, New Haven, 1987.
- Hay, Douglas, Linebaugh; Peter, Thompson, Edward S. (der.), *Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth-Century England*, Allen Lane, Londra, 1975.
- Hegel, Georg Wilhelm, *La Phénoménologie de l'esprit*, I. cilt, Aubier-Montaigne, Paris, 1939 [1807].
- Held, David (der.), *States and Societies*, New York University Press, New York, 1983.
- Hélie, Faustin, *Traité de l'instruction criminelle*, I. cilt, Paris, 1866.
- Henry, Louis, "Perspectives d'évolution du personnel d'un corps", *Population*, 2, Mart-Nisan 1975, s. 241-269.
- Hilton, Rodney H., "Resistance to taxation and to other State imposition in medieval England", Jean-Philippe Genet ve Michel Le Mené (der.), *Genèse de l'État moderne içinde* (Fontevraud Kolokiyumu Bildirileri, 16-17 Kasım 1984), CNRS, Paris, 1987, s. 169-177.
- Hirsch, Joachim, *Staatsapparat und Reproduktion des Kapitals*, Frankfurt-sur-le-Main, Suhrkamp, 1974.
- , "The State apparatus and social reproduction. Elements of a theory of the bourgeois State", John Holloway ve Sol Picciotto (der.), *State and Capital. A Marxist Debate içinde*, Edward Arnold, 1978, s. 57-108.
- Hirschman, Albert O., "How Keynes was spread from America", *States and Social Structures Newsletter*, 10, Ilkbahar 1989, s. 1-8.
- Hopkins, Keith, *Conquerors and Slaves*, Cambridge University Press, Cambridge, 1978.
- Hoston, Germaine A., "Conceptualizing bourgeois Revolution: the prewar Japanese left and the Meiji Restoration", *Comparative Studies in Society and History*, 33 (3), 1991, s. 539-581.
- Hunt, Lynn, *Politics, Culture and Class in the French Revolution*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles, 1984.
- Hunter, Floyd, *Community Power Structure. A Study of Decision Makers*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1953.
- Hurst, James W., *The Growth of American Law. The Law Makers*, Little Brown, Boston, 1950.
- Jessop, Bob, "Putting States in their place: State systems and State theory", Tarihsel sosyoloji atelyesinde sunulan metin, Chicago Üniversitesi, Kasım 1988, teksirle çoğaltılmış.
- Jobert, Bruno ve Müller, Pierre, *L'État en action. Politiques publiques et corporatismes*, PUF, Paris, 1987.

- Jobert, Bruno ve Th  ret, Bruno, "La conversion r  publicaine du n  olib  ralisme", Bruno Jobert (der.), *Le Tournant n  o-lib  ral en Europe* i  inde, L'Harmattan, Paris, 1994, s. 21-85.
- Johnson, Terence J., *Professions and Power*, Macmillan, Londra, 1972.
- Jouanna, Arlette, *Le Devoir de r  volte. La noblesse fran  aise et la gestation de l'  tat moderne (1559-1661)*, Fayard, Paris, 1989.
- Kantorowicz, Ernst H., *Les Deux Corps du roi*, Gallimard, Paris, 1989 [1957].
-   , "Pro Patria Mori in mediaeval political thought", *Selected Studies*, J. J. Augustin, Locust Valley, 1965.
-   , "Kingship under the impact of scientific jurisprudence", *Selected Studies* i  inde J. J. Augustin, Locust Valley, 1965, s. 151-166.
-   , "Mysteries of State. An absolutist concept and its late mediaeval origins", *Selected Studies*, J. J. Augustin, Locust Valley, 1965 (Fransızca: *Mourir pour la patrie et autres textes*, PUF, Paris, 1984 [1961]).
-   , "La souverain  t   de l'artiste. Notes sur quelques maximes juridiques et les th  ories de l'art    la Renaissance", *Mourir pour la patrie et autres textes* i  inde, PUF, Paris, 1984, s. 31-57
- Kaprik, Lucien, "Avocat: une nouvelle profession?", *Revue fran  aise de sociologie*, 26, 1985, s. 571-600.
- Katznelson, Ira ve Pietrykowski, Bruce, "Rebuilding the American State. Evidence from the 1940s", *Studies in American Political Development*, 5, Sonbahar 1991, s. 301-339.
- Keane, John, *Public Life and Late Capitalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.
- Kelley, Donald R., *The Beginning of Ideology. Consciousness and Society in the French Reformation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
- Kelsall, Roger K., *Higher Civil Servants in Britain. From 1870 to the Present Day*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1955.
-   , "Recruitment to the Higher Civil Service: how has the pattern changed?", Philip Stanworth ve Anthony Giddens (der.), *Elites and Power in British Society* i  inde, Cambridge University Press, Londra, 1974 i  inde.
- Keohane, Nannerl O., *Philosophy and the State in France. The Renaissance to the Enlightenment*, Princeton University Press, Princeton, 1980.
- Kiernan, Victor J., "State and nation in Western Europe", *Past and Present*, 31, Temmuz 1963, s. 20-38.
- Kingsley, Donald J., *Representative Bureaucracy*, Antioch Press, Yellow Springs, 1944.
- Kingsley, Donald J.; Stahl, Glenn O. ve Mosher, William E., *Public Personnel Administration*, Harper, New York, 3. baskı 1950; 5. baskı 1962.
- Kleiman, Ephraim, "Fear of confiscation and redistribution. Notes towards a theory of revolution and repression", *Uluslararası Ekonomik   alışmalar Enstit  s   seminerindeki konuşma*, Stockholm, 1983.
- Klein, Jacques-Sylvain, "La proc  dure des fonds de concours ou l'art de tourner les r  gles budg  taires", *La Revue administrative*, Eyl  l-Ekim 1981, s. 466-471.
- Kohli, Atul, "The State and development", *States and Social Structures Newsletter* i  inde, Social Science Research Council, 6, 1988, s. 1-5.
- Laffont, Jean-Jacques, "Hidden gaming in hierarchies: facts and models", *The Economic Record*, 64 (187), 1988, s. 295-306.
-   , "Analysis of hidden gaming in a three-level hierarchy", *The Journal of Law, Economics, and Organization*, 6 (2), 1990, s. 301-324.
- Laitin, David B. ve Lustick, Ian S., "Hegemony, institutionalization and the State", teksirle   o altılmış, tarihsiz.
-   , "Hegemony and the State", *States and Social Structures Newsletter*, 9, Kış 1989, s. 1-8.
- Lattimore Owen, "Feudalism in History", Kitap eleştirisi: Rushton Coulborn, *Feudalism in History* (Princeton University Press, Princeton, 1956), *Past and Present* i  inde, 12, Kasım 1957, s. 50-57.
-   , *Studies in Frontier History*, Collected Papers 1928-1958, Mouton, Paris-La Haye, 1962.

- Laumann, Edward O., *Bonds of Pluralism: The Form and Substance of Urban Social Networks*, Wiley, New York, 1973.
- Laumann, Edward O. ve Pappi, Franz U., *Networks of Collective Action. A Perspective on Community Influence Systems*, Academic Press, New York, 1976.
- Laumann, Edward O. ve Knoke, David, *The Organizational State*, University of Wisconsin Press, Madison, 1988.
- Leca, Jean, Bouvier, Jean, Müller, Pierre, Nizard, Lucien, Barel, Yves, Nicolai, André, Hermann-Origet, Claude, Leyral, René ve Gottelmann, Gabriele, "Recherches sur l'État. Élaboration d'un bilan interdisciplinaire des travaux concernant l'État français d'aujourd'hui", Siyasal Çalışmalar Enstitüsü Raporu Cerat, Genel Plan Komisyonu, Cordes, I. cilt, 1980.
- Leff, Gordon, *History and Social Theory*, Merlin Press, Londra, 1969.
- Legendre, Pierre, "Histoire de la pensée administrative", (coll.xxxx), *Traité de science administrative*, Mouton, Paris, 1966.
- , "La facture historique des systèmes. Notations pour une histoire comparative du droit administratif français", *Revue internationale de droit comparé*, 23 (1), Ocak-Mart 1971, s. 5-47.
- Le Goff, Jacques, "L'État et les pouvoirs", André Burguière ve Jacques Revel (der.), *Histoire de la France* içinde, II. cilt, Seuil, Paris, 1989.
- Lénine, "De l'État", Sverdlov Üniversitesi konferansı, 11 Temmuz 1919.
- Lenoir, Remi, "Un reproche vivant. Entretien avec un magistrat", Pierre Bourdieu (der.), *La Misère du monde*, Paris, Seuil, 1993 içinde, s. 465-492.
- Le Paige, Louis Adrien, *Lettres historiques sur les fonctions essentielles du Parlement, sur le droit des pairs et sur les lois fondamentales du royaume*, 2 cilt., Aux Dépens de la Compagnie, Amsterdam, 1753-1754.
- Le Pors, Anicet, *L'État efficace*, Paris, Robert Laffont, 1985.
- Levenson, Joseph Richmond, *Confucian China and its Modern Fate. A Trilogy*, 3. cilt, University of California Press, Berkeley, 1958-1965.
- Lewis, Andrew W., *Le Sang royal. La famille capétienne et l'État, France, Xe-XIVe siècles*, Gallimard, Paris, 1986 [1981].
- Lieberman, Jethro K., *The Tyranny of Experts. How Professionals are Closing the Open Society*, Walker, New York, 1970.
- Lindenberg, Siegwart, Coleman, James S. ve Nowak, Stefan (der.), *Approaches to Social Theory*, Russell Sage Foundation, New York, 1986.
- Lindblom, Charles E., *Politics and Markets*, Basic Books, New York, 1977.
- Lipietz, Alain, "Crise de l'État-providence: idéologies, réalités et enjeux pour la France des années 1980", Société québécoise de science politique kongresinde (Crise économique, transformations politiques et changements idéologiques) bildirisi, Trois-Rivières, Mayıs 1983, Cepremap, Belges, 8306, 1983.
- Lowi, Theodore J., "The reason of the Welfare State. An inquiry into ethical foundations and constitutional remedies", teksirle çoğaltılmış, tarihsiz.
- Lowie, Robert H., *The Origin of the State*, Harcourt, Brace & Co, New York, 1927.
- Loyseau, Charles, *Traité des ordres et simples dignités*, Châteaudun, 1610.
- Macpherson, Crawford B., "Do we need a theory of the State?", *Archives européennes de sociologie*, 18 (2), 1977, s. 223-244.
- McClelland, Charles E., "Structural change and social reproduction in German universities, 1870-1920", *History of Education*, 15 (3), 1986, s. 177-193.
- Maire, Catherine (der.), *Jansénisme et révolution*, Kongre Sarayı'nda 13 ve 14 Ekim 1989'da gerçekleştirilen Versailles Kolokyumu bildirileri, Chroniques de Port-Royal, Bibliothèque Mazarine, Paris, 1990.
- Maitland, Frederic W., *English Law and the Renaissance*, Cambridge University Press, Cambridge, 1901.

- , *The Constitutional History of England. A Course of Lectures Delivered*, Cambridge University Press, Cambridge, 1948 [1908].
- , *Equity. The Forms of Action at Common Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 1913.
- Manley, John, "Neopluralism: a class analysis of pluralism I and pluralism II", *American Political Science Review*, 77, 1983, s. 368-384.
- Mann, Michael, "States, ancient and modern", *Archives européennes de sociologie*, Devlet özel sayısı, 28 (2), 1977, s. 262-298.
- , "The autonomous power of the State. Its origins, mechanisms and results", *Archives européennes de sociologie*, 25 (1), 1984, s. 185-213.
- , *The Sources of Social Power*, 1. cilt: *A History of Power from the Beginning to AD 1760*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.
- Mantran, Robert, *L'Empire ottoman, du XVIe au XVIIIe siècle. Administration, économie, société*, Variorum, Londra, 1984.
- Mantran, Robert (der.), *Histoire de l'Empire ottoman*, Fayard, Paris, 1989 [*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Server Tanilli, İş Bankası Kültür Yayınları, 2011 (Say Yayınları, 1991)].
- Marion, Marcel (der.), *Dictionnaire des institutions de la France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Picard, Paris, 1972 [1923].
- March, Robert M., "The venality of provincial office in China and in comparative perspective", *Comparative Studies in Society and History*, 4, 1962, s. 464-466.
- Meisel, James H., *The Myth of the Ruling Class*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1962.
- Memmi, Dominique, "Savants et maîtres à penser. La fabrication d'une morale de la procréation artificielle", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 76-77, Mart 1989, s. 82-103.
- Mesnard, Pierre, *L'Essor de la philosophie politique au XVIe siècle*, Vrin, Paris, 1969.
- Michels, Roberto, *Les Partis politiques. Essai sur les tendances oligarchiques des démocraties*, Flammarion, Paris, 1914 [1911].
- Miliband, Ralph, *The State in Capitalist Society. An Analysis of the Western System of Power*, Basic Books, New York, 1978 [1969].
- Miller, Benjamin, "The colonial polo club: an examination of class processes in the suburban-rural fringe", Leith Mullings (der.), *Cities of the United States*, Columbia University Press, New York, 1987, s. 198-218.
- Miller, Delbert C., "Power, complementary, and the cutting edge of research", *Sociological Focus*, 1 (4), Yaz 1968, s. 1-17.
- Mills, Charles Wright, *The Power Elite*, Oxford University Press, New York, 1956 [*İktidar Seçkinleri*, çev. Ünsal Oksay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974].
- Moore, Barrington, *Les Origines sociales de la dictature et de la démocratie*, Maspero, Paris, 1983 [1966] [*Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*, çev. Aleaddin Şenel ve Şirin Tekeli, İmge Kitabevi Yayınları, 2003, 2012].
- Mosse, George L., *The Crisis of German Ideology. Intellectual Origins of the Third Reich*, Grosset & Dunlap, New York, 1964.
- Mousnier, Roland, *La Vénalité des offices sous Henri IV et Louis XIII*, Maugard, Rouen, 1945.
- , "Le trafic des offices à Venise", *Revue historique de droit français et étranger*, 30 (4), 1952, s. 552-565.
- , *La Plume, la faucille et le marteau. Institutions et société en France du Moyen Âge à la Révolution*, PUF, Paris, 1970.
- , "La fonction publique en France du début du XVIe siècle à la fin du XVIIIe siècle", *Revue historique*, 530, Nisan-Haziran 1979.
- , *Les Institutions de la France sous la monarchie absolue, 1598-1789*, I. cilt: *Société et État*, PUF, Paris, 1974; II. cilt: *Les Organes de l'État et la société*, PUF, Paris, 1980.
- Müller, Wolfgang ve Neusüss, Christel, "The illusion of State socialism and the contradiction between wage labor and capital", *Telos*, 25, Sonbahar 1975, s. 13-91.

- Murray, Robin, "The internationalization of capital and the national State", *New Left Review*, 67, 1971, s. 84-109.
- Naudé, Gabriel, *Considérations politiques sur les coups d'État*, 1667 (yeniden basım Gallimard, 2004).
- Nicolaï, André, "Les efficacités de la planification", Lucien Nizard ve Pierre A. Bélanger, *Planification et société* içinde, PUG, Grenoble, 1975, s. 583-598.
- Nordlinger, Eric A., *On the Autonomy of the Democratic State*, Harvard University Press, Cambridge, 1981.
- Nozick, Robert, *Anarchy, State and Utopia*, Basil Blackwell, Oxford, 1974.
- O'Connor, James, *The Corporations and the State*, Harper & Row, New York, 1974.
- Offe, Claus, "Laws of motion of reformist State policies. An Excerpt from *Berufsbildungs Reform eine Fall Studie über Reform Politik*", taslak, tarihsiz.
- "Structural problems of the capitalist State. Class rule and the political system. On the selectiveness of political institutions", Claus von Beyme (der.), *German Political Studies* içinde, cilt 1, Sage, Londra, 1974, s. 31-55.
- , *Disorganized Capitalism. Contemporary Transformations of Work and Politics*, Polity Press, Cambridge, 1985.
- Offe, Claus ve Keane, John (der.), *Contradictions of the Welfare State*, Hutchinson & Co, Londra, 1984.
- Olesen, Virginia ve Whittaker, Elvi W., "Critical notes on sociological studies of professional socialization", John A. Jackson (der.), *Professions and Professionalization* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1970.
- Ooms, Herman, *Tokugawa Ideology, Early Constructs, 1570-1680*, Princeton University Press, Princeton, 1985.
- Orloff, Ann Shola ve Skocpol, Theda, "Why not equal protection? Explaining the politics of public social spending in Britain, 1900-1911, and the United States, 1880-1920", *American Sociological Review*, 49 (6), Aralık 1984, s. 726-750.
- Pareto, Vilfredo, *The Rise and Fall of Elites. An Application of Theoretical Sociology*, Transaction Publishers, New Brunswick, 1991 [1901] [*Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü: Teorik Bir Sosyoloji Uygulaması*, çev. Merve Zeynep Doğan, Doğu-Batı Yayınları, 2013].
- , *Les Systèmes socialistes (Œuvres complètes, cilt 5)*, Droz, Paris-Genève, 1965 [1902].
- , *Traité de sociologie générale (Œuvres complètes, cilt 12)*, Droz, Paris-Genève, 1968 [1916].
- Parsons, Talcott, *Éléments pour une sociologie de l'action*, Plon, Paris, 1955 [1937].
- , *Sociétés. Essai sur leur évolution comparée*, Dunod, Paris, 1973 [1966].
- Pascal, Blaise, *Pensées*, Le Livre de Poche, Paris, 1972 (yayımlayan Léon Brunschvicg, 1897) [1670].
- Péan, Pierre, *Secret d'État. La France du secret, les secrets de la France*, Fayard, Paris, 1986.
- Perez-Diaz, Victor, *Estado, burocracia y sociedad civil. Discusión crítica, desarrollos y alternativas a la teoría política de Karl Marx*, Alfaguara, Madrid, 1978; ve İng. çeviri: *State, Bureaucracy and Civil Society. A Critical Discussion of the Political Theory of Karl Marx* Macmillan-Humanities Press, Londra-New York, 1978.
- , "El proyecto moral de Marx cien años después", Angel Rojo Luis ve Victor Perez-Diaz (der.), *Marx, economía y moral*, Alianza Editorial, Madrid, 1984.
- Perlin, Frank, "State formation reconsidered", *Modern Asian Studies*, 19 (3), 1985, s. 415-480.
- Perroux, François, *Pouvoir et économie*, Dunod, Paris, 1973.
- Petot, Jean, *Histoire de l'Administration des Ponts et Chaussées (1599-1815)*, Marcel Rivière, Paris, 1958.
- Peuchot, Éric, "L'obligation de désintéressement des agents publics", Doktora tezi, Paris-2 Üniversitesi, 1987.
- Pirotte, Olivier, *Vivien de Goubert*, LGDJ, Paris, 1972.
- Pisier-Kouchner, Évelyne, "Le Service public dans la théorie de l'État de Léon Duguit", *Revue internationale de droit comparé*, 25 (4), 1973, s. 970-971.

- Pocack, John Greville Agard, *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton University Press, Princeton, 1975.
- Pollock, Sheldon, "From discourse of ritual to discourse of power in Sanskrit culture", *Journal of Ritual Studies*, 4-2, Yaz 1990, s. 315-345.
- Post, Gaines, *Studies in Medieval Legal Thought*, Princeton University Press, Princeton, 1964.
- Poulantzas, Nicos, *Pouvoir et classes sociales*, Maspero, Paris, 1968.
- Przeworski, Adam, *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985.
- , "Marxism and rational choice", *Politics and Society*, 14 (4), Aralık 1985, s. 379-409.
- Przeworski, Adam ve Wallerstein, Michael, "Structural dependence of the State on capital", taslak, tarihsiz.
- , "Corporatism, pluralism and market competition", taslak, tarihsiz.
- Putnam, Robert D., *The Comparative Study of Political Elites*, Prentice Hall, Engliwood, 1976.
- Quadagno, Jill, "Theories of the Welfare State", *Annual Review of Sociology*, 13, 1987, s. 109-128.
- Rampelberg, Renée-Marie, *Aux origines du ministère de l'Intérieur, le ministère de la maison du Roi, 1783-1788*, Economica, Paris, 1974.
- Rév, Istvan, "The advantages of being atomized", İleri Çalışmalar Ensttüsü'ndeki Konuşma, Princeton, Şubat 1986, teksirle çoğaltılmış.
- Richet, Denis, *La France moderne. L'esprit des institutions*, Flammarion, Paris, 1973.
- , "Élite et noblesse: la fonction des grands serviteurs de l'État (fin XVIedébut XVIIe siècle)", *Acta Poloniae Historica*, 36, 1977, s. 47-63.
- Riker, William H., "Some ambiguities in the notion of power", *The American Political Science Review*, 63 (2), Haziran 1964, s. 341-349.
- Ringer, Fritz K., *The Decline of the German Mandarins. The German Academic Community (1890-1933)*, Harvard University Press, Cambridge, 1969.
- Rolland, Patrice, "L'enjeu du droit", Michel Charzat (der.), *Georges Sorel* içinde, Éd. de l'Herne, "Cahier de l'Herne", Paris, 1986, s. 28-44.
- Rosanvallon, Pierre, *La Crise de l'État-providence*, Paris, Seuil, 1981 [*Refah Devletin Krizi*, çev. Burcu Şahinli, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004].
- Ross, George, "Redefining political sociology", Kitap eleştirisi: Peter B. Evans, Dietrich Rueschmeyer ve Theda Skocpol (der.), *Bringing the State Back in* (Cambridge University Press, Cambridge, 1985), *Contemporary Sociology*, 15 (6), 1986, s. 813-815.
- Rouquié, Alain, "Changement politique et transformation des régimes", Madeleine Grawitz ve Jean Leca (der.), *Traité de science politique* içinde, PUF, Paris, 1985, s. 601.
- Rousselet, Marcel, *Histoire de la magistrature française. Des origines à nos jours*, 2 cilt, Paris, Plon, 1957.
- Rubinstein, William D., "Wealth, elites and the class structure of modern Britain", *Past and Present*, 76, 1977, s. 99-126.
- Runciman, W. Garry, "Comparative history or narrative history", *Archives européennes de sociologie*, 21, 1980, s. 162-178.
- Rupp, Jan C. C. ve De Lange, Rob, "Social order, cultural capital and citizenship. An essay concerning educational status and educational power versus comprehensiveness of elementary schools", *The Sociological Review*, 37 (4), Kasım 1989, s. 668-705.
- Ryan, William, *Blaming the Victim*, Pantheon Books, New York, 1971.
- Saige, Guillaume-Joseph, *Catéchisme du citoyen, ou Éléments du droit public français, par demandes & réponses*, basım yeri belirsiz, 1775.
- Saint Martin, Monique De, *L'Espace de la noblesse*, Métailié, Paris, 1993.
- Salmon, J. H. M., "Venality of office and popular sedition in seventeenth century France. A review of a controversy", *Past and Present*, 37, Temmuz 1967, s. 21-43.

Samoyault, Jean-Pierre, *Les Bureaux du secrétariat d'État des Affaires étrangères sous Louis XV*, Paris, Pedone, 1971.

Sarfatti, Larson Magali, *The Rise of Professionalism. A Sociological Analysis* University of California Press, Berkeley-Los Angeles, 1977.

Schapiro, Meyer, Kitap eleştirisi: Joseph C. Sloane, *Between the Past and Present. Artists, Critics, and Traditions from 1848 to 1870* (Princeton University Press, Princeton, 1951), *The Art Bulletin*, 36, 1954, s. 163-165.

Schmitter, Philippe, "Neo-corporatism and the State", *Working Paper* 106, Florence, EUI.

Schmolders, Günter, *Psychologie des finances et de l'impôt*, PUF, Paris, 1973.

Schramm, Percy Ernst, *Kaiser, Rom und Renovatio. Studien und Texte zur Geschichte des römischen Erneuerungsgedankens vom Ende des karolingischen Reiches bis zum Investiturstreit*, 2 cilt, Teubner, Berlin, 1929.

-, *Der König von Frankreich. Das Wesen der Monarchie von 9 zum 16. Jahrhundert. Ein Kapital aus Geschichte der abendlichen Staates*, 2 cilt, H. Böhlau Nachf, Weimar, 1939.

Seyssell, Claude DE, *La Monarchie de France*, yayımcı Jacques Poujol, Librairies d'Argences, 1960 [1519].

Shibata, Michio ve Chizuka, Tadami, "Marxist studies of the French Revolution in Japan", *Science & Society*, 54 (3), 1990, s. 366-374.

Shinn, Terry, "Science, Tocqueville, and the State. The organization of knowledge in modern France", *Social Research*, 59 (3), Sonbahar 1992, s. 533-566.

Skinner, Quentin, *The Foundations of Modern Political Thought*, 1. cilt: *The Renaissance*; 2. cilt: *The Age of Reformation*, Cambridge University Press, Cambridge.

Skocpol, Theda, *States and Social Revolution. A Comparative Analysis of France, Russia, and China*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979 [Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı bir Çözümlemesi, çev. S. Erdem Türközü, Imge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004].

-, "Rentier State and Shi'a Islam in the Iranian Revolution", *Theory and Society*, 11, 1982, s. 265-283.

-, "Bringing the State back in: strategies of analysis in current research", Mart 1984 versiyonu: Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol (der.), *Bringing the State Back in* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

-, "Cultural idioms and political ideologies in the revolutionary reconstruction of State power. A rejoinder to sewell", *The Journal of Modern History*, 57 (1), Mart 1985, s. 86-96.

-, "Social history and historical sociology: contrasts and complementarities", Farklı bir versiyonu: "Historical sociology and social history: a dialogue", Sosyal Bilim Tarih Derneği'nin yıllık toplantısı, Chicago, 23 Kasım 1985; ayrıca bir başka formda: "Social history and historical sociology: contrasts and complementarities", *Social Science History*, 11 (1), İlkbahar 1987, s. 17-30.

-, "A society without a "State"? Political organization, social conflict, and welfare provision in the United States", *Journal of Public Policy*, 7 (4), Ekim-Aralık 1987, s. 349-371.

Skocpol, Theda (der.), *Vision and Method in Historical Sociology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.

Skocpol, Theda ve Weir, Margaret, "State structures and the possibilitiesfor "Keynesian" responses to the Great Depression in Sweden, Britain, and the United States", Ağustos 1984 versiyonu: Peter B. Eevans, Dietrich Rueschemeyer ve Theda Skocpol (der.), *Bringing the State Back in* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

Skocpol, Theda ve Amenta, Edwin, "States and social policies", *Annual Review of Sociology*, 12, 1986, s. 131-157.

Social Science Research Council (New York), *States and Social Structures Newsletter* (2 Sayı: "Hegemony and the State", Kış 1989; "The State and development", Kış 1988).

Sorman, Guy, *L'État minimum*, Albin Michel, Paris, 1985.

Spinoza, Baruch, *Traité politique* [1677], *Œuvres complètes* içinde, Gallimard, Paris, 1954.

- Stanworth, Philip ve Giddens, Anthony (der.), *Elites and Power in British Society*, Cambridge University Press, Londra, 1974.
- Stein, Burton, "State formation and economy reconsidered", *Modern Asian Studies*, 19 (3), 1985, s. 387-413.
- Steinmetz, George, "The myth and the reality of an autonomous State: industrialists, *Junkers*, and social policy in Imperial Germany", Calhoun (der.), *Comparative Social Research* içinde, 12, 1990.
- Stieber, Joachim W., "Pope Eugenius IV, the Council of Basel, and the secular and ecclesiastical authorities in the Empire. The Conflict over supreme authority and power in the Church", Heiko A. Oberman (der.), *Studies in the History of Christian Thought* içinde, cilt 13, Brill, Leyde, 1978.
- Stone, Deborah A., *The Disabled State*, Temple University Press, Philadelphia, 1984.
- Stone, Lawrence, "Theories of Revolution", *World Politics*, 18 (2), Ocak 1966, s. 159-176.
- Strayer, Joseph R., "The idea of feudalism", Rushton Coulborn (der.), *Feudalism in History* içinde, Princeton University Press, Princeton, 1956, s. 3-11.
- , *Les Origines médiévales de l'État moderne*, trad. Michèle Clément, Payot, Paris, 1979 [1970].
- Suleiman, Ezra N., *Les Élités en France. Grands corps et grandes écoles*, Seuil, Paris, 1979 [1978].
- , "Hauts fonctionnaires. Le mythe de la neutralité", *Le Monde*, 27 Şubat 1986.
- Supiot, Alain, "La crise de l'esprit de service public", *Droit social*, 12, Aralık 1989, s. 777-783.
- Swaan, Abram De, "In care of the State. State formation and the collectivization of wealth care. Education and welfare in Europe and America during the Modern Era" sunulmuş proje (içindekiler tablosuyla birlikte 14 sayfa) ve ardına koyulmuş bir ilk tercüme "Introduction à une sociogenèse de l'État providence" (12 sayfa).
- Sweezy, Paul M., "Marxian socialism. Power elite or ruling class", *Monthly Review Pamphlet Series*, 13, 1960 [1956], s. 5-17.
- Tessier, Georges, *Diplomatique royale française*, Picard, Paris, 1962.
- Théret, Bruno, "L'État. Le souverain, la finance et le social", Disiplinlerarası araştırma ve gelecek tahmini Fransız-Avrupalı seminerinin ön projesi, Mart 1990, teksirle çoğaltılmış.
- , "Néolibéralisme, inégalités sociales et politiques fiscales de droite et de gauche dans la France des années 1980. Identité et différences, pratiques et doctrines", *Revue française de science politique*, 41 (3), Haziran 1991, s. 342-381.
- , "Quel avenir pour l'État-providence dans un contexte d'intégration des marchés nationaux?", "Amérique du Nord, Communauté européenne: intégration économique, intégration sociale?" uluslararası kolokyumunda sunulan bildiri, Montreal Quebec Üniversitesi, 22-24 Ekim 1992.
- Thoenig, Jean-Claude, *L'Ère des technocrates. Le cas des Ponts et Chaussées*, Éditions d'organisation, Paris, 1973.
- Thompson, Edward P., "The peculiarities of the English", Ralph Miliband ve John Saville (der.), *The Socialist Register*, Merlin, Londra, 1965, s. 311-362; yeniden basım Edward S. Thompson, *The Poverty of Theory and Others Essays* içinde, Monthly Review Press, New York, 1978.
- , "Patrician society, plebeian culture", *Journal of Social History*, 7 (4), 1976, s. 382-405.
- , "Modes de domination et révolution en Angleterre", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 2-3, Haziran 1976, s. 133-151.
- Thiiau, Étienne, *Raison d'État et pensée politique à l'époque de Richelieu*, Armand Colin, Paris, 1966 (yeniden basım Albin Michel, 2000).
- Thuillier, Guy, *Bureaucratie et bureaucrates en France au XIXe siècle*, Droz, Cenevre, 1980.
- Tilly, Charles, "Major forms of collective action in Western Europe 1500-1975", *Theory and Society*, 3, 1976, s. 365-375.
- , *From Mobilization to Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, 1986.
- , "Cities and States in Europe, 1000-1800", *States and Social Structures Newsletter*, 7, İlkbahar 1988, s. 5-9.
- , *Coercion, Capital and European States, AD 990-1990*, Blackwell, Cambridge, 1990.

- Tilly, Charles (der.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press, Princeton, 1975 (Gabriel Ardant, David H. Bayley, Rudolf Braun, Samuel E. Finer, Wolfram Fischer, Peter Lundgreen, Stein Rokkan, Charles Tilly'nin katkılarıyla).
- Tirole, Jean ve Laffont, Jean-Jacques, "The politics of government decision making. Regulatory institutions", *The Journal of Law, Economics, and Organization*, 6 (1), 1990, s. 1-32.
- , "The politics of government decision making. A theory of regulatory capture", *The Quarterly Journal of Economics*, 106, 1991, s. 1089-1127.
- , "Auction design and favoritism", *International Journal of Industrial Organization*, 9, 1991, s. 9-42.
- Turgot, *Des administrations provinciales: mémoire présenté au Roi*, 1788.
- Useem, Michael ve Karabel, Jerome, "Pathways to top corporate management", *American Sociological Review*, 51 (2), 1986, s. 184-200.
- Vaillant, Roger, *Éloge du Cardinal de Bernis*, Fasquelle, Paris, 1956.
- Van Kley, Dale, "Du Parti janséniste au parti patriote. L'ultime sécularisation d'une tradition religieuse à l'époque du chancelier Maupeou (1770-1775)", Catherine Maire (der.), *Jansénisme et révolution* içinde, Kongre Sarayı'nda 13 ve 14 Ekim 1989'da gerçekleştirilen Versailles Kolokyumu bildirileri, Chroniques du Port-Royal, Bibliothèque Mazarine, Paris, 1990.
- Vidal-Naquet, Pierre, *La Raison d'État*, Maurice-Audin Komitesi'nin yayımlanan metinler, Minuit, Paris, 1962 (yeniden basım. La Découverte, 2002).
- Wacquant, Loïc J. D., "De l'État charitable à l'État pénal. Notes sur le traitement politique de la misère en Amérique", teksirle çoğaltılmış [1989].
- Wallerstein, Immanuel, *The Modern World-System*, 1. Cilt: *Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York-Londra, 1974.
- Walzer, Michael, *Interpretation and Social Criticism*, Harvard University Press, Cambridge, 1987.
- Weber, Max, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, 3 cilt, Mohr, Tübingen, 1978-1986 [1920-1921] (*Hindouisme et bouddhisme* [1916]; *Confucianisme et taoïsme* [1916]; *Le Judaïsme antique*, Plon, 1970 [1917-1918]; *L'Éthique protestante et l'Esprit du capitalisme*, Plon, 1964 [1920] [Birden fazla Türkçe çevirisi mevcut]; *Sociologie de la religion* [1910-1920], Flammarion, Paris, 2006 [Din Sosyolojisi, çev. Latif Boyacı, Yarn Yayınları, 2000]).
- , *Le Savant et le Politique*, UGE, "10/18", Paris, 1963 [1959; 1919].
- , *Histoire économique. Esquisse d'une histoire universelle de l'économie et de la société*, Gallimard, Paris, 1991 [1919-1920].
- , *Économie et société*, Plon, Paris, 1971 [1921] [*Ekonomi ve Toplum*, çev. Latif Boyacı, Yarn Yayınları, 2012].
- , *Essais sur la théorie de la science*, Plon, Paris, 1965 [1922].
- Wickham, Chris, "Historical Materialism, Historical Sociology", *New Left Review*, 171, Eylül-Ekim 1988, s. 63-78.
- Will, Pierre-Étienne, *Bureaucratie et famine en Chine au XVIIIe siècle* Ehes-Mouton, Paris-La Haye, 1980.
- , "Bureaucratie officielle et bureaucratie réelle. Sur quelques dilemmes de l'administration impériale à l'époque des Qing", *Études chinoises*, VIII, İlkbahar 1989, s. 69-141.
- , Kitap eleştirisi: Beatrice S. Bartlett, *Monarchs and Ministers. The Grand Council in Mid-Ch'ing China, 1723-1820* (University of California Press, Berkeley-Los Angeles, 1991), *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 54 (1), Temmuz 1994, s. 313-337.
- Williams, Mike, "Industrial policy and the neutrality of the State", *Journal of Public Economics*, 19, 1982, s. 73-96.
- Wittfogel, Karl August, *Le Despotisme oriental. Étude comparative du pouvoir total*, Minuit, Paris, 1977 [1957].
- Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus logico-philosophicus*, suivi de: *Investigations philosophiques*, Paris, Gallimard, 1961 [1953] [*Tractatus Logico-Philosophicus*, 7. baskı, çev. Oruç Aruoba, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2013].

- Wittrock, Björn, Wagner, Peter ve Wollmann, Hellmut, "Social science and the modern State: knowledge, institutions and societal transformations", Peter Wagner, Carol H. Weiss, Björn Wittrock et Hellmut Wollmann (der.), *Social Sciences and Modern States. National Experiences and Theoretical Crossroads* içinde yayımlanacak versiyon, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Woolley, John T., "The politics of monetary policy in Western Europe", *American Political Science Association* yıllık toplantısındaki konuşma, Chicago, 1983.
- Wright, Erik O., *Class, Crisis and the State*, Verso, Londra, 1979.
- Zeitlin, Maurice, Neuman, W. Lawrence ve Ratcliff, Richard E., "Class segments, agrarian property and political leadership in the capitalist class of chile", *American Sociological Review*, 41, 1976, s. 1006-1029.
- Zeldin, Theodore, *The Political System of Napoleon III*, Macmillan, Londra, 1958.
- Zeller, Gaston, *Les Institutions de la France au XVIe siècle*, PUF, Paris, 1987 [1948].
- Zolberg, Aristide R., "Interactions stratégiques et formation des États modernes en France et en Angleterre", *Revue internationale des sciences sociales*, 32 (4), 1980, s. 737-767.
- , "L'influence des facteurs "externes" sur l'ordre politique interne", Madeleine Grawitz ve Jean Le-ca (der.), *Traité de science politique* içinde, PUF, Paris, 1985, s. 567-598.

2. DEVLETLE DOLAYLI OLARAK ALAKALI ÇALIŞMALAR

- Alpers, Svetlana, "L'oeil de l'histoire. L'effet cartographique dans la peinture hollandaise au XVIIe siècle", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 49, 1983, s. 71-101.
- Anderson, Perry, "Socialism and pseudo-empiricism", *New Left Review*, 35, Ocak-Şubat 1966, s. 2-42.
- Aron, Raymond, *Les Étapes de la pensée sociologique*, Gallimard, Paris, 1976.
- Austin, John L., *Quand dire, c'est faire*, Seuil, Paris, 1970 [1955].
- Bachelard, Gaston, *La Formation de l'esprit scientifique. Contribution à une psychanalyse de la connaissance objective*, Vrin, Paris, 1938 [Bilimsel Zihnin Oluşumu, çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul, 2013].
- Balazs, Étienne, "Les aspects significatifs de la société chinoise", *Asiatische Studien*, VI, 1952, s. 79-87.
- Bateson, Gregory ve diğ., "Towards a theory of schizophrenia", *Behavioral Science*, 1 (4), 1956.
- Ben-David, Joseph, *The Scientist's Role in Society: a Comparative Study*, University of Chicago Press, Chicago, 1971.
- Bendix, Reinhard, *Max Weber. An Intellectual Portrait*, University of California Press, Berkeley, 1977 [1960].
- Benet, Francisco, "Les marchés explosifs dans les montagnes berbères", Karl Polanyi, Conrad M. Arensberg ve Harry W. Pearson (der.), *Les Systèmes économiques dans l'histoire et dans la théorie* içinde, Larousse, Paris, 1975 [1957], s. 195-216.
- Benveniste, Émile, *Le Vocabulaire des institutions indo-européennes*, I. cilt, *Économie, parenté, société*; II. cilt, *Pouvoir, droit, religion*, Minuit, Paris, 1969.
- Berger, Peter L. ve Luckmann, Thomas, *La Construction sociale de la réalité*, Klincksieck, Paris, 1986 [1966].
- Bergson, Henri, *La Pensée et le Mouvant*, Alcan, Paris, 1934.
- Berle, Adolf A. ve Means, Gardiner C., *The Modern Corporation and Private Property*, Macmillan, New York, 1933 [1932].
- Bernhard, Thomas, *Maîtres anciens*, Gallimard, Paris, 1988 [1985] [Eski Ustalar, çev. Sezer Duru, Yayı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002].
- Bloch, Marc, *Apologie pour l'histoire, ou Métier d'historien*, 2. baskı, Armand Colin, Paris, 1952 [1949].
- Bollack, Jean, *Empédocle*, 3 cilt, Minuit, Paris, 1965-1969.

- Brubaker, Rogers, *The Limits of Rationality. An Essay on the Social and Moral Thought of Max Weber*, Allen & Unwin, Londra, 1984.
- Burnham, James, *L'Ère des organisateurs*, Calman-Lévy, Paris, 1947 [1941].
- Caillet, Laurence, *La Maison Yamazaki. La vie exemplaire d'une paysanne japonaise devenue chef d'une entreprise de haute coiffure*, Plon, Paris, 1991.
- Cassirer, Ernst, *Individu et cosmos dans la philosophie de la Renaissance*, Minuit, Paris, 1983 [1927].
- , *Philosophie des formes symboliques*, 3 cilt, Minuit, Paris, 1972 [1953-1957] [*Sembolik Formlar Felsefesi*- 1, 2 ve 3. ciltler, çev. Milay Köktürk, Hece Yayınları, Ankara, 2005].
- , "Structuralism in modern linguistics", *Word*, 1 (2), 1945.
- Chamfort, Nicolas De, *Maximes et pensées*, Paris, 1795.
- Champagne, Patrick, *Faire l'opinion. Le nouveau jeu politique*, Minuit, Paris, 1990.
- Cicourel, Aaron, *La Sociologie cognitive*, PUF, Paris, 1979 [1974].
- Coll., *Philosophies de l'Université. L'idéalisme allemand et la question de l'Université*, Luc Ferry, Jean-Pierre Pesron ve Alain Renaut'nun takdimiyle Schelling, Fichte, Schleiermacher, Humboldt, Hegel metinleri, Payot, Paris, 1979.
- Davidson, Donald, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford, 1984, Jacqueline Chambon, Nîmes, 1993.
- Deleuze, Gilles, "Supplément à propos des nouveaux philosophes et d'un problème plus général", *Minuit*, n° 24'e ek, Mayıs 1977.
- Derrida, Jacques, *L'Autre Cap*, Galilée, Paris, 1991 [*Öteki Hedef/Başka Baş*, çev. Melih Başaran, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2003].
- Descimon, Robert, *Qui étaient les Seize? Mythes et réalités de la Ligue parisienne, 1585-1594*, Klincksieck, Paris, 1983.
- Dumézil, Georges, "Science et politique. Réponse à Carlo Ginzburg", *Annales ESC*, 5, 1985, s. 985-989.
- Durkheim, Émile, *De la division du travail social*, PUF, Paris, 1960 [1893] [*Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Özankaya, Cem Yayınevi, İstanbul, 2006].
- , "Débat sur l'explication en histoire et en sociologie", *Bulletin de la société française de philosophie*, 8, 1908, yeniden basıldığı yer: *Textes*, Minuit, Paris, 1975, 1. cilt, s. 199-217.
- , *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, PUF, Paris, 1960 [1912] [*Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*, çev. Özer Özankaya, Cem Yayınevi, 2010].
- , *Leçons de sociologie*, PUF, Paris, 1990 [1922] [*Sosyoloji Dersleri*, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, 2006].
- , *L'Évolution pédagogique en France*, PUF, Paris, 1969 [1938].
- Durkheim, Émile ve Mauss, Marcel, "De quelques formes primitives de classification. Contribution à l'étude des représentations collectives", *Année sociologique*, 6, 1901-1902, s. 1-72.
- Elias, Norbert, "Sport et violence", *Actes de la recherche en sciences sociales*, 6 (2), Aralık 1976, s. 2-21.
- Febvre, Lucien, *Le Problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais*, Albin Michel, Paris, 1968 [1947].
- Feyerabend, Paul, *Realism, Rationalism and Scientific Method. Philosophical papers*, 1. Cilt, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Foucault, Michel, "Qu'est-ce que la critique? Critique et *Aufklärung*", Fransız Felsefe Topluluğu'nun önünde verilen 27 Mayıs 1978 tarihli konuşma, *Bulletin de la société française de philosophie*, 84 (2), Nisan-Haziran 1990, s. 35-63.
- Garfinkel, Harold, "Conditions of successful degradation ceremonies", *American Journal of Sociology*, 61 (5), 1956, s. 240-244.
- Gernet, Louis, *Les Grecs sans miracle*, Maspero, Paris, 1983.
- Gerschenkron, Alexander, *Economic Backwardness in Historical Perspective. A book of Essays*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 1962.

- Ginzburg, Carlo, "Mythologie germanique et nazisme. Sur un livre ancien de Georges Dumézil", *Annales ESC*, 4, 1985, s. 695-715.
- Goffman, Erving, *La Mise en scène de la vie quotidienne*, I. cilt: *La Présentation de soi*; II. cilt: *Les Relations en public*, Minuit, Paris, 1973 [1959].
- , *Les Rites d'interaction*, Paris, Minuit, 1974 [1967].
- , "The interaction order", *American Sociological Review*, 48, 1983, s. 1-17.
- Goody, Jack, *La Raison graphique. La domestication de la pensée sauvage*, Minuit, Paris, 1978 [1977].
- Gurvitch, Georges, *La Vocation actuelle de la sociologie*, PUF, Paris, 1950.
- Habermas, Jürgen, *L'Espace public. Archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise*, Payot, Paris, 1978 [1962].
- Halbwachs, Maurice, *La Classe ouvrière et les niveaux de vie. Recherche sur la hiérarchie des besoins dans les sociétés industrielles contemporaines*, Gordon & Breach, Paris, 1970 [1912].
- , *Les Cadres sociaux de la mémoire*, Paris, Mouton, 1976 [1925].
- Hiroshi, Kojima, "A demographic evaluation of S. Bourdieu's "fertility strategy"", *The Journal of Population Problems*, 45 (4), 1990, s. 52-58.
- Holton, Gerald, *L'Invention scientifique*, PUF, Paris, 1982.
- Huizinga, Johan, *Homo Ludens. Essai sur la fonction sociale du jeu*, Gallimard, Paris, 1951 [1938] [*Homo Ludens*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010].
- Hume, David, *Essais et traités sur plusieurs sujets. Essais moraux, politiques et littéraires*, Vrin, Paris, 1999 [1758].
- Husti, Aniko, *Le Temps mobile*, INRP, Paris, 1985.
- Janet, Pierre, *L'Évolution de la mémoire et de la notion du temps*, Chahine, Paris, 1928.
- Köhler, Wolfgang, *L'Intelligence des singes supérieurs*, Alcan, Paris, 1927 [1917].
- Kuhn, Thomas, *La Structure des révolutions scientifiques*, Flammarion, Paris, 1982 [1962] [*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, Kırmızı Yayınları, 2011].
- Lalande, André, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Alcan, Paris, 1926 (yeniden basım, PUF, 2006).
- Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Essais de théodicée. Sur la bonté de Dieu, la liberté de l'Homme et l'origine du Mal* Garnier-Flammarion, Paris, 1969 [1710] [*Theodicee Ya da Tanrının Haklı Kılınması*, çev. Levent Özşar, Biblos Kitabevi Yayınları, Bursa, 2009].
- Lévi-Strauss, Claude, *Tristes Tropiques*, Plon, Paris, 1955 [*Hüzünlü Dönenceler*, çev. Ömer Bozkurt, YKY, İstanbul, 2000].
- , "L'ethnologie et l'histoire", *Annales ESC*, 38 (6), 1983, s. 1217-1231.
- Lovejoy, Arthur Oncken, *The Great Chain of Being. A Study of the History of an Idea*, Harvard University Press, Cambridge, 1936.
- Malraux, André, *Psychologie de l'art*, III. Cilt: *La Monnaie de l'absolu*, Skira, Cenevre, 1950.
- Matheron, Alexandre, *Individu et communauté chez Spinoza*, Minuit, Paris, 1969.
- Mauss, Marcel, "Esquisse d'une théorie générale de la magie", *L'Année sociologique*, 1902-1903, yeniden basıldığı yer: *Sociologie et anthropologie*, PUF, Paris, 1950, s. 1-141.
- , "L'expression obligatoire des sentiments", *Journal de psychologie*, 18, 1921, yeniden basım: *Œuvres*, Minuit, Paris, 1969.
- , "Salutations par le rire et les larmes", *Journal de psychologie*, 21, 1922.
- , *Essais de sociologie*, Minuit, Paris, 1969 (yeniden basım: Seuil, "Points", 1971).
- Mead, George H. H., *L'Esprit, le soi et la société*, trad. Jean Cazeneuve ve dig., PUF, Paris, 1963 [1934].
- Mercier, Louis-Sébastien, *Tableau de Paris*, 12 cilt Amsterdam, 1781-1788.
- Merleau-Ponty, Maurice, *Phénoménologie de la perception*, Gallimard, Paris, 1945.
- , *Éloge de la philosophie*, Gallimard, Paris, 1960 [1953].
- , *Signes*, Gallimard, Paris, 1960.

- Minton, Arthur, "A form of class epigraphy", *Social Forces*, 28, 1950, s. 250-262.
- Momigliano, Arnaldo, "Premesse per una discussione su Georges Dumézil", *Opus II*, 2, 1983, s. 329-341.
- Needham, Joseph, *La Science chinoise et l'Occident. Le grand titrage*, Seuil, Paris, 1973 [1969].
- Nietzsche, Friedrich, *Par-delà le bien et le mal. Prélude d'une philosophie de l'avenir*, Mercure de France, Paris, 1948 [1886] [Iyinin ve Kötünün Ötesinde, çev. Ahmet İnam, Say Yayınları, 2013].
- Parsons, Talcott, "The professions and social structure", *Social Forces*, 17 (4), 1939, s. 457-467.
- , "Professions", David L. Sills, *International Encyclopedia of the Social Sciences* içinde, 12, Macmillan, The Free Press, New York, 1968, s. 536-547.
- Pell, John David Yeadon, *Herbert Spencer. The Evolution of a Sociologist*, Heinemann, Londra, 1971.
- Polanyi, Karl, *La Grande Transformation. Aux origines politiques et économiques de notre temps*, Gallimard, Paris, 1983 [1944] [Büyük Dönüşüm: Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri, çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010].
- Polanyi, Karl; Arensberg, Conrad M. ve Pearson, Harry W. (der.), *Les Systèmes économiques dans l'histoire et dans la théorie*, Larousse, Paris, 1975 [1957].
- Pons, Philippe, *D'Edo à Tokyo. Mémoire et modernité*, Gallimard, Paris, 1988.
- Quine, Willard Van Orman, *Le Mot et la Chose*, Flammarion, Paris, 1977 [1960].
- Rolland, Romain, *Jean-Christophe*, 17 cilt, Cahiers de la Quinzaine, Paris, 1904-1912.
- Ruyer, Raymond, *L'Utopie et les Utopies*, PUF, Paris, 1950.
- Saint-Simon, Louis de Rouvroy DE, *Mémoires*, 13 cilt: 1717-1718, Ramsay, Paris, 1978 [1788].
- Sartre, Jean-Paul, "Questions de méthode", introduction de *Critique de la raison dialectique*, Gallimard, Paris, 1960.
- Schütz, Alfred, *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in der verstehende Soziologie*, Springer-Verlag, Vienne, 1932
- , *Le Chercheur et le quotidien. Phénoménologie des sciences sociales*, trad. Anne Noschis-Gilliéron, Klincksieck, Paris, 1987.
- Sieffert, René, "Le théâtre japonais", Jean Jacquot (der.), *Les Théâtres d'Asie*, CNRS, Paris, 1968, s. 133-161.
- Spitzer, Leo, *Linguistics and Literary History. Essays in Stylistics*, Russel & Russel, New York, 1962.
- Thompson, Edward P., *The Poverty of Theory and Others Essays*, Monthly Review Press, New York, 1978 [Teorinin Sefaleti, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Alan Yayıncılık, 1994].
- Valéry, Paul, *Cahiers*, II. cilt, Gallimard, "Bibliothèque de la Pléiade", Paris, 1980 [1894-1914].
- Van Gennep, Arnold, *Les Rites de passage*, Picard, Paris, 1981 [1909].
- Viala, Alain, *Naissance de l'écrivain. Sociologie de la littérature à l'Âge classique*, Minuit, Paris, 1985.
- Wacquant, Loic, *Kitap eleştirisi: Randall Collins, Three Sociological Traditions* (New York University Press, New York-Oxford, 1985), *Revue française de sociologie*, 28 (2), Nisan-Haziran 1987, s. 334-338.
- Weber, Max, "The meaning of discipline", Hans H. Gerth ve Charles Wright Mills, *From Max Weber: Essays in Sociology* içinde, Oxford University Press, New York, 1946, s. 253-264.
- Whimster, Sam ve Lash, Scott (der.), *Max Weber, Rationality and Modernity*, Allen & Unwin, Londra, 1987.

- Aguesseau, Henri-François d' 70, 145, 311, 313, 387
Aiskhylos 82, 243
Akhenaton 438
Alain (Émile Chartier) 20
Alam, Muzaffar 306
Allo, Éliane 434
Alpers, Svetlana 258
Althusser, Louis 20, 21, 60, 103, 104, 125, 178, 183, 243, 278
Anderson, Benedict 350, 412
Anderson, Perry 60, 64, 101, 102, 104-108, 114, 444
Arensberg, Conrad M. 96, 101
Aristo 27, 92, 157, 228, 297, 341, 378
Aron, Raymond 55, 95
Austin, John Langshaw 66, 202
Autrand, Françoise 119, 158, 319

Bachelard, Gaston 114, 134, 142, 223
Baker, Keith Michael 369, 371, 383, 386-388, 398, 399
Balazs, Gabrielle 13, 103
Bancaud, Alain 80
Barre, Raymond 33, 34, 38, 44, 50, 54, 60
Bateson, Gregory 143
Baudelaire, Charles 87
Bellah, Robert N. 414

Ben-David, Joseph 360
Bendix, Reinhard 61, 62, 444
Bentham, Jeremy 326
Benveniste, Émile 66, 68, 203, 220
Bercé, Yves-Marie 246, 247, 251
Berger, Peter L. 209
Bergson, Henri 22, 170, 293
Berle, Adolf A. 313
Bernhard, Thomas 259, 397, 435
Billeter, Jean-François 341
Bishop, Tom 196
Blackstone, William 264, 327, 361, 445
Bloch, Marc 29, 35, 36, 96, 104, 106, 115, 120, 123, 124, 192, 253, 296, 320
Bodin, Jean 157, 322, 323, 376, 377, 389
Bollack, Jean 68, 217
Boltanski, Luc 423
Bonney, Richard J. 157, 158, 237, 238, 298, 312
Bouhedja, Salah 344
Brubaker, Rogers 188
Brunner, Hellmut 438
Brunschvicg, Léon 135
Buchanan, James M. 409
Budé, Guillaume 389
Burgonyalı Marie 477
Burguière, André 162, 254
Burnham, James 433
Caillet, Laurence 302

1 Sözlü metin ve editöryal notlardan yola çıkarak oluşturulan bu dizin, kaynakçada yer alan ama derste referans verilmeyen yazarları içermemektedir.

- Cassirer, Ernst 121, 184, 202, 203, 208, 221, 365, 390, 392
- Cesur Charles (Valois Hanedanı'nın Burgonya Dükü) 297
- Chamberlain, Arthur Neville 220, 353
- Chamfort, Nicolas de 86
- Champagne, Patrick 422, 423
- Charles Quint 298
- Châtelet, François 404
- Chizuka, Tadami 189
- Christin, Olivier 13, 252, 451
- Christin, Rosine 36
- Church, William Farr 389, 390
- Cicourel, Aaron 209, 345
- Closets, François de 340
- Cohn-Bendit, Daniel 121
- Colbert, Jean-Baptiste 363
- Condorcet, Jean Antoine Nicolas de Caritat (Condorcet Markizi) 371
- Coquille, Guy 389
- Corneille, Pierre 189, 194
- Corrigan, Philip 27, 168, 172, 174-183, 186, 188, 189, 198, 199, 250, 347, 348, 445
- Coulborn, Rushton 96
- Crouzet, Denis 326
- Crozier, Michel 133
- Dagron, Gilbert 407
- Daladier, Édouard 220
- Darbel, Alain 287, 316
- Darwin, Charles 169, 171
- Davidson, Donald 225
- Debray, Régis 220
- Decaux, Alain 267
- Deleuze, Gilles 267
- Deli Joanna (Kastilyalı I. Joanna) 298
- Delsaut, Yvette 13, 278, 454
- Derrida, Jacques 227, 276
- Descartes, René 71, 322
- Dreyfus, Alfred 233, 366
- Dubergé, Jean 252
- Duby, Georges 157, 257, 296, 297, 303, 395
- Duhamel, Olivier 404
- Dumézil, Georges 219, 220, 314
- Dumoulin, Charles 389
- Durand, Jean-Marie 315
- Durkheim, Émile 17-19, 21, 29, 59, 64, 74, 79, 92, 93, 95, 101, 115, 116, 134, 143, 176, 177, 179-181, 185, 188, 193, 195, 201-204, 206-208, 211, 212, 218, 221, 224, 243, 249, 258, 270, 277, 296, 431, 445
- Duster, Troy 432
- Edgerton, Williams F. 96
- Eisenstadt, Shmuel Noah 62, 64, 98-104, 107, 108, 114, 444
- Elias, Norbert 61, 133, 135, 156, 159-165, 174, 176, 189, 194, 204, 221, 241, 242, 247, 250, 263, 270, 280, 302, 303, 307, 395, 426, 445
- Empedokles 68, 82, 217
- Engels, Friedrich 105, 107, 213, 256
- Esmein, Adhémar 253
- Evans, Peter 138
- Fabius, Laurent 240
- Fauré, Christine 196
- Febvre, Lucien 24
- Ferdinand, I. 298
- Ficin, Marsile 365
- Flaubert, Gustave 121, 288, 371
- Fogel, Michèle 264
- Foucault, Michel 118, 144, 221, 426
- Fouquet, Nicolas 260
- François, I. 292, 293, 373, 374
- Freud, Sigmund 73, 74, 76
- Furet, François 370, 400
- Garelli, Paul 315
- Garfinkel, Harold 233
- Gaulle, Charles de 64, 67
- Geison, Gerald L. 432
- Gellner, Ernest 316
- Genet, Jean-Philippe 57, 119, 157, 166, 237, 246, 247, 252, 264, 301
- Gernet, Jacques 227
- Gernet, Louis 397
- Gerschenkron, Alexander 106
- Ginzburg, Carlo 219, 220
- Giscard d'Estaing, Valéry 36, 38, 50
- Givry, Claire 344
- Goffman, Erving 43, 72, 73
- Gonnet, Hatice 315
- Goody, Jack 259
- Gordon, Robert W. 343
- Gramsci, Antonio 20, 25, 174, 176, 249
- Guizot, François 121
- Gurvitch, Georges 93
- Gusfield, Joseph 45-47, 60, 61
- Güzel Philippe (IV. Philippe) 297
- Habermas, Jürgen 25, 221, 364
- Halbwachs, Maurice 22, 56, 92, 216
- Hall, Edward T. 178
- Hanley, Sarah 292, 318, 322, 362, 371-378, 383, 385-387

- Harris, Gerald L. 244
- Hay, Douglas 178
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 46, 69, 95, 112, 127, 134, 146, 171, 201, 236, 377, 453
- Heidegger, Martin 66, 81, 82, 94, 175, 190, 194, 227, 376, 377, 406, 434
- Hélie, Faustin 254
- Henri, II. 326
- Henri, IV. 375
- Heraklitos 85, 377
- Herder, Johann Gottfried von 412
- Hilton, Rodney H. 57, 166, 182, 252, 337
- Hiroshi, Kojima 294
- Hirsch, Joachim 36, 428
- Hirschman, Albert O. 428
- Hobbes, Thomas 19, 305, 396
- Hobsbawm, Eric 275, 337
- Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus 277
- Holton, Gerald 63
- Homer 68, 82, 84, 216, 378
- Hopkins, Keith 315
- Hoston, Germaine A. 189
- Huizinga, Johan 81
- Humboldt, Wilhelm von 377, 392
- Hume, David 199-202, 211, 212, 229, 322
- Husserl, Edmund 170, 227
- Husti, Aniko 210, 211
- İspanyali II. Philippe 298
- Janet, Pierre 22
- Josquin des Prés 126
- Jouanna, Arlette 190, 192, 262
- Kafka, Franz 92, 247, 251, 344
- Kant, Immanuel 54, 58, 122, 181, 183, 184, 201-204, 206-211, 221, 268, 322, 396, 405-408
- Kantorowicz, Ernst Hartwig 53, 68, 77-79, 154, 297, 310, 355, 359, 392, 396
- Kelley, Donald R. 388, 389
- Kierman, Victor J. 230, 231, 261
- Knoke, David 140
- Köhler, Wolfgang 305
- Kohli, Atul 138
- Konfüçyüs 126, 337, 346
- Kuhn, Thomas 103, 185
- Lacan, Jacques 280
- Laffont, Jean-Jacques 236, 237, 329
- Lalande, André 51, 154, 156
- Lash, Scott 187
- Laumann, Edward O. 140, 141
- Lavisse, Ernest 413, 415
- Le Brun, Charles 260
- Le Goff, Jacques 162, 254
- Le Mené, Michel 57, 119, 157, 166, 237, 246, 247, 252, 264
- Le Nôtre, André 260
- Le Paige, Louis Adrien 384, 386, 387, 398, 400
- Leibniz, Gottfried Wilhelm 19, 91, 121, 145, 205, 290, 369
- Lenin (Vladimir İlyiç Ulyanov) 180
- Lenoir, Remi 341, 431, 436
- Levenson, Joseph Richmond 126
- Lévi, Sylvain 220
- Lévi-Strauss, Claude 67, 149, 286
- Lévy, Bernard-Henri 267
- Lewis, Andrew W. 235, 286, 288, 292-295, 301, 303
- Li Zhi 341
- Linebaugh, Peter 178
- Lion, Robert 38
- Locke, John 19, 322
- Louis, XIII. 308, 368, 375, 385
- Louis, XIV. 105, 164, 260, 261, 263, 306, 307, 311, 318, 368, 373, 385
- Louis, XV. 318, 373
- Lovejoy, Arthur Oncken 357
- Loyseau, Charles 49, 50
- Luckmann, Thomas 209
- Luhmann, Niklas 99
- Machiavelli, Nicolas 157, 308, 323, 397, 398, 401, 425
- Mackinnon, William Alexander 87
- Maire, Catherine 398
- Maitland, Frederic William 264, 265, 300, 351-353, 356, 358, 366, 368, 445
- Malesherbes, Chrétien-Guillaume de Lamoignon de 387
- Mallarmé, Stéphane 68, 82, 83, 217
- Malraux, André 346
- Mammeri, Mouloud 49, 69, 217
- Manet, Édouard 371, 435
- Mann, Michael 231
- Mantran, Robert 315
- Mao Zedong 205, 302
- Marat, Jean-Paul 371
- Marcuse, Herbert 399, 400
- Marion, Marcel 372, 375
- Marx, Karl 20, 28, 69, 95, 99-102, 105-107, 114, 125, 127, 176, 179-181, 183, 184, 189, 212, 243, 249, 278, 335, 408, 410, 416, 417,

422, 425, 426, 435, 443, 444
 Matheron, Alexandre 54
 Mauss, Marcel 116, 202, 203, 296, 355
 Maximilien, I. (Habsburg Hanedanı'ndan) 297
 Mead, George Herbert 45, 75, 443
 Means, Gardiner C. 313
 Memmi, Dominique 86
 Mercier, Louis-Sébastien 388
 Merleau-Ponty, Maurice 291, 308
 Michelet, Jules 268, 415
 Michels, Roberto 303
 Mickiewicz, Adam 268
 Mitterrand, François 236
 Mitterrand, Frédéric 267
 Momigliano, Arnaldo 219, 220
 Montesquieu (Charles-Louis de Secondat, La
 Brède ve Montesquieu Baronu) 157, 387
 Moore, Barrington 63, 64, 94, 104, 106, 108,
 109, 138, 166, 444
 Mosse, George 414, 415
 Mousnier, Roland 311

 Napoleon, I. 57, 414
 Napoleon, III. 268
 Naudé, Gabriel 49, 50
 Needham, Joseph 191
 Nevers Dükü 326
 Nietzsche, Friedrich 125, 187, 343

 Offe, Claus 138
 Ooms, Herman 193
 Ozouf, Mona 370

 Panofsky, Erwin 183
 Pappi, Franz Urban 140
 Pareto, Vilfredo 95, 379
 Parsons, Talcott 21, 62, 98, 99, 101, 102
 Pascal, Blaise 13, 22, 43, 83, 88, 135, 178, 216,
 232, 268
 Passeron, Jean-Claude 200, 347, 425
 Pasteur, Louis 432
 Pauwels, Louis 428
 Pearson, Harry W. 96, 101, 273
 Peel, John David Yeadon 87
 Perroux, François 239
 Pétain, Philippe 433
 Piaget, Jean 119
 Pic de la Mirandole, Jean 365
 Pinochet, Augusto 268
 Pisier, Évelyne 404
 Pivot, Bernard 126
 Platon 71, 90, 92, 237, 322, 357, 406

Plotinos 357
 Polanyi, Karl 96, 101, 244, 273, 296
 Pons, Philippe 193
 Poulantzas, Nicos 31, 138, 140
 Proust, Marcel 222

 Quine, Willard Van Orman 225
 Quinet, Edgar 268

 Rabelais, François 24, 365
 Racine, Jean 189, 194, 295, 385, 414
 Reischauer, Edwin O. 96
 Revel, Jacques 162, 254
 Ribbentrop, Joachim von 220
 Richet, Denis 390, 391, 410
 Ringer, Fritz K. 376
 Rivière, Marie-Christine 454
 Robespierre, Maximilien de 342
 Rousseau, Jean-Jacques 321, 365, 370, 388,
 414, 415
 Rueschemeyer, Dietrich 138
 Ruyter, Raymond 170
 Ryan, William 431

 Saige, Guillaume-Joseph 387, 388
 Saint Martin, Monique de 27, 112, 235, 363,
 376, 450
 Samuelson, Paul 409
 Sapir, Edward 392, 400
 Sartre, Jean-Paul 23, 76, 88, 196, 304, 323,
 343, 424
 Saussure, Ferdinand de 120, 121, 171, 203,
 208, 366
 Sayer, Derek 27, 168, 172, 174-183, 186, 188,
 189, 198, 199, 250, 347, 348, 445
 Schmolders, Günter 252
 Schnapper, Dominique 316
 Schramm, Percy Ernst 88, 246
 Schütz, Alfred 45
 Seignobos, Charles 115
 Serres, Michel 157, 158
 Seyssel, Claude de 389
 Shakespeare, William 357
 Shibata, Michio 189
 Simon, Jules 274
 Skinner, Quentin 375, 397, 398, 400
 Skocpol, Theda 61, 138, 140, 161, 444
 Sofokles 82
 Sokrates 68, 82, 217
 Spencer, Herbert 87, 218, 432, 434
 Spinoza, Baruch 51, 54, 59, 127, 280, 281,
 318, 335

- Spitzer, Leo 91, 92
 Stieber, Joachim W. 238
 Storer, Norman W. 117
 Strayer, Joseph R. 96, 227-229
 Swaan, Abram de 427
- Tacitus 308
 Tallien, Jean-Lambert 412, 416
 Therborn, Göran 138
 Thierry, Augustin 415
 Thompson, Edward Palmer 43, 61, 88, 174, 177, 178, 181, 183, 368
 Thou, François-Auguste de 308
 Thuau, Étienne 307, 308
 Tillion, Germaine 128
 Tilly, Charles 160, 164-168, 174, 176, 194, 204, 227, 445
 Tirole, Jean 329
 Tocqueville, Alexis de 130
 Turgot, Anne Robert Jacques 387, 388
- Valéry, Paul 38, 50, 56, 57, 151, 227, 443
 Van Gennep, Arnold 206, 222
 Van Kley, Dale 398, 399
 Viala, Alain 385
 Vidal-Naquet, Pierre 309
- Voltaire (François Marie Arouet) 82, 205
- Wacquant, Loïc 13, 20, 98, 103, 140, 285, 334, 427, 449
 Wallerstein, Immanuel 209
 Weber, Max 18, 23, 28, 29, 57, 58, 61, 66, 69, 78, 79, 81, 96, 101, 102, 104, 123, 156, 159, 164, 165, 171, 176, 179-182, 184, 187-189, 191, 192, 197, 212, 213, 225-227, 236, 241, 243, 249, 270, 277, 279, 280, 296, 304, 305, 310, 316, 327, 374, 379, 388, 390, 411, 413, 426, 444, 445, 454
 Weisz, George 93
 Whimster, Sam 187
 Whorf, Benjamin Lee 392, 400
 Will, Pierre-Etienne 252, 337-343, 451
 Wilson, Neil L. 225
 Winkin, Yves 209
 Wittfogel, Karl August 96
 Wittgenstein, Ludwig 139, 291
 Woolf, Virginia 257
- Yakışıklı Philippe (Kastilyalı I. Philippe) 262
- Zeigarnik, Bluma 210
 Zola, Émile 196, 269, 366

KAVRAMLAR DİZİNİ

- adalet divanı 292, 318, 322, 324, 335, 362, 365, 368, 372, 373, 375, 376, 378, 381, 383, 384, 387, 400, 447
- adınmışlar 314, 315 (ayrıca bkz. vârisler)
- adlandırma/atama (gücü) 90, 91, 261, 265
- ahlak, ahlaklılık 58, 71, 83, 149, 269, 308, 431
- laik ahlak 74
- özel ahlak 71
- aile 24, 31, 48, 58, 96, 100, 101, 103, 129, 130, 163, 171, 181, 188, 235, 236, 238, 242, 270, 272, 286-299, 302, 307, 310, 312, 314, 315, 317, 318, 321, 330, 337, 345-347, 352, 375, 376, 388, 399, 429, 446 (ayrıca bkz. doğurganlık, miras, yeniden üretim, stratejiler)
- "aile havası" 291
- aile albümü 291, 297
- aile reisi (*capmaysouè*) 286, 295, 297
- devletin çıkarlarının karşısında ailenin çıkarları 337
- kraliyet ailesi 188, 286, 291-295, 298, 299, 317, 446
- model olarak aile 296
- akıl 100, 196, 259, 280, 304, 322, 324, 386, 404
- devlet aklı (hikmet-i hükümet) 100, 234-236, 285, 307-309, 310, 446, 449
- alan (alanların ayırt edici özellikleri; ayrıca bkz. sansür, uzam, oyun, mücadeleler, biçimlendirme) 18, 25, 37, 97, 121-124, 155, 157, 161, 184, 219, 222, 240, 243, 244, 254-256, 268, 270, 277, 305, 310, 320, 334, 335, 354, 360, 364, 369, 371, 379, 384, 386, 388, 389, 403, 405, 412, 425, 436, 437, 444-446, 452, 453
- alan olarak devlet 445
- alanlar arasındaki rekabet ve ilişkiler 98, 452
- alanların özerkliği 100, 220, 234, 267, 310
- bilimsel alan/bilim alanı 62, 218-220, 261, 310, 406
- bürokratik/idari alan; kamu hizmetleri alanı/devlet alanı 18, 36, 37, 39, 119, 122, 126, 142, 163, 184, 236, 334, 351, 369, 371, 403, 404, 436, 437, 444, 446, 447, 449, 451-453
- din alanı 213, 255, 277, 278, 396, 403, 406
- edebiyat alanı 122, 310, 385, 403
- ekonomik alan 178, 244, 270
- entelektüel alan 261, 262, 267-269, 304, 305, 354, 369, 371, 396
- feodal alan 303
- hukuk alanı 254-256, 321, 357, 369, 377, 385, 389, 396, 397, 403, 405, 406, 449, 451
- iktidar alanı 18, 21, 37, 184, 239, 240, 285, 319, 345, 369, 370, 373, 377, 381, 386, 392, 400, 450, 451, 453
- kültürel alan (bkz. kültür)
- siyasi alan/siyaset alanı 36, 233, 268, 269, 301, 397, 412
- tarih alanı veya tarihsel alan 97, 119

üst-alan (diğer alanlar üzerinde güç/iktidar)
240, 243, 244, 367, 369
alışveriş 19, 31, 32, 73, 129, 130, 243, 245,
286, 289, 294, 295, 344, 362
sembolik alışverişler piyasası 129, 130
evlilik piyasası 275, 276
allodoxia 268
Almanya 23, 63, 99, 102, 104, 108, 109, 139,
140, 164, 196, 238, 260, 269, 364, 416-
418, 434
amusnaw (ayrıca bkz. Kabiliye) 49, 66-69, 77,
80, 82, 84
anakronizm 126, 145, 182, 237, 238, 286, 296
tarihçilerin -i 145
anarşi, anarşizm 18, 20, 23, 54, 90, 92, 204
anayasal, anayasacı 67, 264, 362, 389, 390,
398, 399
anayasa (fikri) 224, 320, 365, 376, 389,
397, 416
anayasa hukuku 122, 224, 324, 348, 351,
371, 374, 376
anayasa tarihi 264, 351
anayasal organlar 67
antropoloji 24, 25, 79, 89, 94, 95, 112, 115,
116, 179, 286, 336, 361, 454
aracı (konum, güç) 159, 337, 339, 341
araştırma programı 39, 94, 370, 371, 404, 433,
444
armağan (karşı-armağan, *dona*, bağış) 73, 166,
244, 245, 247, 289, 310, 313, 327
aşikâr, sorgulanmadan kabul edilen, doğal
add edilen, düşünülmeden-kabul-edilen 23,
46, 51, 67, 71, 79, 108, 116, 117, 143-145,
203, 206, 211, 212, 221, 225, 242, 289, 290,
298, 302, 309, 350, 364, 389, 396, 406, 417,
423, 427, 428, 435, 454
aygıt 20, 21, 38, 50, 72, 88, 91, 105, 108, 109,
160, 164, 166, 167, 174, 178, 180, 181, 194,
206, 253, 260, 274, 307, 314-316, 340, 355,
451, 454
-m çıkarları 72
bürokratik 38, 50
devletin ideolojik -ları 20
feodal 108
vergi -ı 167
yargı -ı 253
ayrılma/bütünleşme 18, 19, 22, 128-130, 151,
165-167, 188, 189, 191-193, 195, 201, 207,
239-241, 250, 260, 269, 270, 274, 276-278,
296, 351, 356, 367, 368, 426-429, 435, 436,
446
ayırım 35, 36, 38, 50, 51, 56, 57, 64, 72, 73,

108, 115-117, 122, 125, 134, 141, 146,
148-150, 154, 155, 158, 164, 176, 177,
191, 206, 216, 221, 222, 227, 229, 237,
239, 257, 264, 296, 298, 304, 323, 337,
338, 363, 366, 375, 380, 386, 390, 409,
416, 425, 428, 436, 437, 452 (ayrıca bkz.
sermaye, strateji)
bağımlılık/bağımsızlık (bağımlılık/bağımsızlık
ilişkileri, ayrıca bkz. bağımlılık zincirleri)
138, 139, 141, 142, 144, 163, 165, 167, 181,
245, 246, 256, 289, 303, 310, 313, 326, 328,
345, 351, 364, 368, 382, 427, 429
bağımlılık tezi 138
bakanlıklar 37, 55, 154, 436, 437
sosyal bakanlıklar 436, 437
banka (bankacı) 30-34, 52, 139, 142, 153, 236,
261, 437, 445
sembolik sermayenin merkez -sı 153, 261,
445
bastırılmış olan 274
bayramlar (milli, dini) 22, 23, 290
bedenselleştirme (yapıları
bedenselleştirilmesi; ayrıca bkz. yatkinlık,
habitus) 120-122, 170, 203, 205, 206, 212,
225
bekâr, bekârlık 103, 129, 130, 275, 314, 315,
396
rahiplerin bekâr olması 103
bilge 35, 49, 61, 66, 67, 77, 79, 88, 319, 346
bilgi 12, 34, 35, 37, 48, 71, 105, 118, 128, 157,
158, 186, 203, 212, 221, 225, 226, 232,
245, 257-259, 329, 339, 342, 372, 389, 445
(ayrıca bkz. tanıma)
birey (sosyolojik olarak inşa olmuş birey) 38,
39, 48, 62, 63, 76, 85, 93, 102, 122, 124,
125, 140, 151, 163, 177, 209, 251, 258, 274,
280, 286, 287, 291, 302, 328, 365, 370, 371,
409, 417, 430-434, 439
bireycilik, bireyci 409, 434
birikim veya biriktirme 31, 94, 95, 97, 101,
102, 106, 128, 129, 165, 168, 176, 190, 192,
193, 204, 220, 226, 229, 232-234, 239, 240,
243, 245, 246, 254, 257, 258, 260, 289, 304,
305, 326-328, 344, 446
fiziksel/askeri sermaye birikimi 242, 243,
257
ilk/ilkel birikim 95, 101, 102, 204, 232,
305, 326
kültürel sermaye/bilgi sermayesi birikimi
192, 254, 257
siyasi/sembolik sermaye birikimi 95, 165

birleşme 96, 119, 128, 151, 160, 197, 244, 253-257, 270, 271, 273-276, 363, 409, 416, 429, 446 (ayrıca bkz. birikim)

bölge, bölgecilik veya aynılıkçılık 28, 34, 122, 162, 166, 238, 272, 280, 344, 427 (ayrıca bkz. yerel)

bürokrat, bürokrasi, bürokratik 23, 28, 31, 32, 37-39, 44, 48-52, 55, 57, 58, 63, 77, 85, 95-98, 100, 103, 109, 117, 119, 123, 126, 129, 136, 141, 142, 150, 155, 163, 164, 182, 184, 190-192, 203, 234-236, 238, 244-246, 261, 263, 264, 270, 272, 300, 311-313, 315, 316, 319, 334, 336-338, 340, 342-346, 351, 354-360, 367-369, 371, 379, 387, 388, 390, 392, 403, 404, 436, 437, 444-447, 449, 451-453

bürokratik avangard 38

bürokratik devrim 37

bürokratik simya 55

bürokratik şekilcilik 28

patrimonyal bürokrasi 164

sivil bürokrasi 23

bürokratik şekilcilik (büyülü şekilcilik karşısında) 28

bütünleşme (mantıksal ve ahlaki bütünleşme; ayrıca bkz. mantıksal/ahlaki konformizm) 18, 19, 22, 128, 129, 130, 151, 165-167, 188, 189, 192, 193, 195, 207, 239, 260, 269, 270, 274, 276-278, 426, 427, 429, 446

büyü/sihir 28, 29, 88, 127, 202, 204, 206, 277, 278, 327, 355

(devletin) sağ el(i) / sol el(i) 437, 438

censo, sayım memuru 25, 175, 179, 218

cinsiyetler arasındaki işbölümü 72, 73, 289, 290

conatus 318, 319

cüppeli (cüppe soyluları) 183, 192, 213, 263, 313, 319, 320, 324, 367, 382, 388, 391, 406, 408, 410, 411

çatışma veya ihtilaf 19, 20, 47, 49, 66, 67, 101, 102, 108, 127, 138, 188, 218, 235, 263, 285, 317, 319, 376

çıkart 37, 72, 127, 156, 170, 225, 255, 325, 326, 359, 372, 386, 407, 408, 410, 411, 418, 422, 454

çıkarsızlıkta çıkarı olmak 406

devlette ve milliyetçilikte çıkarı olmak 280

evrenselde çıkarı olmak 254

genel/kamusal çıkar (kamu yararı) 408

özel/tikel/hususi çıkarlar, müşterek çıkarlar 50, 52, 72, 101, 180, 191, 207, 214, 223,

225, 255, 319, 320, 324, 343, 350, 362, 378, 408, 452

sınıf çıkarı 106, 108, 453

çıkarsız, çıkarsızlık (bkz. çıkar)

Cin 58, 61, 98, 103, 104, 108, 126, 191, 193, 227, 228, 231, 252, 257, 272, 308, 328, 336-339, 341, 342, 344-346, 351, 355

dağılma (bir devletin dağılması) 144, 272, 340, 384, 427, 435

delegasyon, vekâlet veya yetkilendirme 27, 32, 33, 45, 51, 53, 65, 72, 77, 79, 80, 84, 88, 111, 112, 236, 241, 247, 251, 252, 265, 323, 327, 328, 330, 342, 351, 358-362, 367, 368, 372, 373, 394, 443, 446

imza vekâleti 265, 328

vekâlet zinciri 265

demokrasi, demokratik 51, 52, 64, 85, 87, 97, 104, 105, 108, 109, 196, 220, 348, 364, 414, 415, 422 (ayrıca bkz. görüş/kanaat/fikir)

devlet darbesi 136, 146, 268, 269

devlet değerleri 56

devlet edimleri (tesis edimleri, *statements*) 26, 28, 29, 42, 53, 175, 179, 260, 355

devrim 13, 27, 37, 38, 61, 90, 103-108, 116, 123, 130, 138, 164, 171, 176, 178, 180-183, 186, 188-190, 196, 197, 200, 211, 216, 311, 317-319, 330, 362, 365, 369-371, 373, 381, 382, 386, 389, 390, 397, 398, 400, 403, 408-412, 415, 416, 418, 421, 424-426, 431, 433-436, 445, 447, 451

bürokratik devrim 37, 236, 270, 316

Fransız Devrimi 31, 50, 63, 64, 72, 96, 99, 105, 106, 130, 171, 180-183, 189, 190, 193, 311, 317, 319, 330, 362, 370, 371, 381, 382, 386, 389, 390, 397, 398, 400, 409-412, 415, 416, 418, 421, 424, 425, 451

muhafazakâr devrim 108, 190

sanayi devrimi 106, 178, 181-183, 186, 188

sembolik devrim 211, 435, 447

dil 66, 68, 91, 92, 96, 117, 128, 144, 149-151, 154, 156, 185, 208, 217, 270, 276, 357, 392, 393, 412, 416-418, 445, 451

âlimane/sosyolojik dil 87

laf gevelemek ve işlev 70

meşru dil 128

resmî dil 91, 92

din 21, 23, 48, 49, 61, 86, 100, 149, 187, 188, 191, 197, 204, 213, 225, 241, 255, 277, 278, 316, 386, 396, 397, 400, 403, 404, 406, 414, 415, 429, 438 (ayrıca bkz. din alanı, yanılısama, sihir)

disiplin 20, 42, 64, 97, 105, 106, 109, 115, 116,
119, 134, 144, 156, 159, 169, 178, 180, 187,
194, 201, 210, 221, 223, 231, 238, 241, 399,
404, 405, 426, 433, 438, 447 (ayrıca bkz.
baskı)

diyalektik 39, 102, 335, 395, 425, 434

dogallaşma 193, 320

dogurganlık 48, 287, 289

donanım 32, 49, 119, 158, 186, 274, 313, 318-
320, 324, 325, 328, 375, 412
hukuki donanım (hanedan donanımının
karşısında) 320, 375

double bind 103, 143, 150, 380, 381 (ayrıca
bkz. baskı)

düşünce 18, 29, 36, 49, 50, 66, 71, 74, 99, 109,
134, 135, 145, 157, 163, 175, 196, 200, 201,
209, 214, 219, 224, 253, 257, 300, 302, 311,
322, 357, 365, 366, 370, 378, 489, 404, 405,
432, 433

devlet düşüncesi 17, 117, 135-137, 143,
154, 175, 186, 198, 214, 224, 435

düşünce kategorileri 175, 300

düşünce nesnesi 49

hane düşüncesi 302, 308, 310, 311

sıradan düşünce 433

siyasi düşünce 311, 322, 397, 404

egemen sınıf 172, 192, 450, 451

egitsel, skolastik (ayrıca bkz. eğitim sistemi,
sermaye) 201, 236, 310, 318, 365, 396

ekonomizm 94, 95, 165, 174, 445

eleştiri 26, 42, 47, 55, 60-63, 69, 94, 95, 97, 98,
119, 120, 122, 143, 174, 179, 182, 187, 193,
205, 220, 224-227, 237, 263, 279, 292, 305,
311, 319, 334, 359, 369, 375, 379, 384, 388,
394, 397, 398, 408, 409, 422, 443-445, 453

sosyolojik çözümleme ve toplumsal eleştiri
179

embedment, embedded/disembedded 101, 273,
296

Englishness 177, 193, 194 (ayrıca bkz.
İngiltere)

entelektüeller 192, 196, 262, 263, 267-
269, 273, 305, 342, 354, 418 (ayrıca bkz.
entelektüel alan)

entelektüeller ve ulusal ideal 177

marjinal/proletaroid entelektüeller 388

medyatik entelektüeller 268, 273

epistemolojik ihtiyat 142

epistemolojik kopuş 220 (ayrıca bkz. ön-
kavramlar, temsiller, ortak duyu)

epistemolojik kopuş 220, 222

esrar 47, 359

vekâletin esrarı 359

etki(ler) 12, 26, 28, 30, 35, 44, 47, 49, 54, 69,
84, 94, 114, 117, 118, 126, 144, 154, 165,
170, 174, 180, 194, 198, 202, 204, 207, 208,
210, 213, 218, 221, 228, 232, 247, 255, 256,
307, 316, 326, 345, 366, 369, 370, 377, 389,
390, 393, 405, 413, 425, 431, 435, 439, 445,
447, 452

alan etkisi 244

ayırım etkisi 304

bilim etkisi / teori etkisi 49

büro etkisi 162

ders saatleri etkisi/Zeigarnik etkisi 207, 210,
212, 221

devlet etkisi 80, 153, 170, 179, 213

ifşa/vahiy/kehanet etkisi 84, 342

"Janus" etkisi (devletin iki yüzü) 127

kültür etkisi 187

tahakküm/otorite/sembolik dayatma/imdi/
inanç etkisi/tutarlılık etkisi 6, 146, 147,
180, 204, 207, 208

etkileşim 43, 45, 140, 141, 143, 239, 329, 344

etkileşim ve yapılar 140

etnolog, etnoloji 48, 257, 259, 286, 290

etnometodoloji 209, 216, 344, 345, 393, 434

ev/hane 29-33, 73, 102, 112, 129, 148, 174,
191, 235, 242, 243, 245, 276, 286, 287, 294,
296, 297, 301, 302, 307-315, 337, 338, 346,
367, 429, 446, 453

evin reisi 286, 297

hane düşüncesi 302, 308, 310, 311

hane modeli 301, 311

hane sistemleri 286

Kabiliye evi 172, 173

kralın evi 164, 235, 285, 296, 297, 307, 310,
320, 351, 352, 355, 368, 446, 449

müstakil ev 29-31, 148, 453

evlilik 47, 48, 54, 55, 129, 130, 171, 179, 262,
275, 276, 286, 287, 289-291, 293, 295,
297, 298, 307, 394, 453 (ayrıca bkz. evlilik
stratejileri)

evrensel 21, 23, 28, 46, 47, 51, 53-55, 59-62,
71-76, 83, 85, 86, 88, 91-93, 99, 111, 114,
115, 125-130, 156, 180, 191, 194, 196-198,
203, 212, 214, 222, 236, 244, 255, 256, 273,
274, 278-280, 318, 324, 342, 343, 347, 350,
370, 394, 406-408, 412, 417, 424, 427, 428,
443, 445-447 (ayrıca bkz. evrenselde çıkmak
olmak)

evrenselin özel olan tarafından temellükü
343

evrensellik emperyalizmi 196, 197
evrensellik emperyalizmi 196, 197
ex instituto 145
ex officio 66, 67, 77-79, 86, 443
ezilenlerin ehlileştirilmesi 176, 426, 428

farklılaşma 25, 163, 172, 206, 285, 327, 345,
351, 356, 367-369, 396, 403 (ayrıca bkz.
özerkleşme, alan)
farklılaşma ve bağımlılık zincirleri 163
farklılıklar 45, 165-167, 178, 228, 230, 319,
360, 379, 445 (ayrıca bkz. sabit, model)
felsefe, felsefi 38, 51, 66, 68, 69, 71, 73, 76, 79,
81, 88, 99, 107, 110, 112, 113, 119, 121,
122, 124-126, 140, 146, 155, 171, 173, 188,
197-199, 206-210, 220, 224, 253, 259, 291,
292, 311, 316, 322-324, 335, 349, 365, 370,
376, 386, 404-407, 417, 418, 430, 432-434,
438
fenomenoloji 42, 93, 95, 136, 205, 209, 224,
258, 300, 344, 345, 358
feodal, feodalite 64, 93, 96, 101-109, 115, 123,
146, 151, 159, 166, 167, 182, 183, 190-192,
206, 231, 238, 241, 244, 245, 253-255, 261-
263, 270, 294, 296, 302-304, 306, 308, 314,
346, 349, 350, 365 (ayrıca bkz. mutlakiyet,
Japonya)
feodalite ve sanayi devrimi 182
fetiş, fetişleştirme (devletin fetişleştirilmesi) 52,
153, 155, 156, 177, 444
filantropi 44, 426, 428-433, 438 (ayrıca bkz.
çıkarsızlık)
finalizm 124, 171, 301 (ayrıca bkz. niyet)
fiziksel ve sembolik şiddet (-in tekeli) 18, 23,
24, 61, 111, 411, 443, 451, 454

gazete 43, 55, 72, 112, 149, 150, 179, 192, 202,
215, 218, 219, 239, 268, 275, 340, 361, 412,
438, 439
mizah gazetesi (*Canard enchainé*) 43, 51,
112, 113, 225
resmî gazete 55, 112, 149
gazeteciler 150, 179, 215, 219, 275, 361
gelenek 19, 20, 26, 34, 41, 44, 52, 62, 66, 89,
92, 94, 98, 100-103, 108, 109, 112, 115,
130, 138, 154, 158, 159, 178, 179, 182, 186,
187, 190, 191, 193, 194, 196, 200, 201, 203,
204, 206, 208-210, 212, 213, 216, 217, 221,
223, 242, 249, 255-257, 275, 277, 302, 307-
309, 322, 367, 374, 385, 405, 416
bürokratik gelenek 52
tarihsel gelenek 62

Marksist gelenek (bkz. Marksizm)
gelenekler 44, 101, 109, 115, 130, 154, 159,
178, 179, 186, 187, 191, 194, 200, 201, 204,
208, 210, 216, 242, 255, 257, 302, 416
genel (genelin fikirleri ve edimleri) 257, 258
genelleşmiş/evrensel öteki 75, 76, 443
genetik yapısalcılık 114, 116, 117, 122
gerileme 80, 241, 244, 251, 306, 309, 329, 347,
365-367, 404, 434 (ayrıca bkz. tarih, model)
giriş/erişim bedeli (*access fees*) 339
goşizm, goşist 399
görevlerin alınıp satılabilirliği 57
görme (görme ve bölme esası; ayrıca bkz.
meşru) 60, 144, 145, 171, 192, 201, 203,
211, 393, 413, 436, 445, 447
görüş/fikir 11, 19, 20, 25, 26, 29, 45, 46, 51,
57, 69, 70, 85-87, 91, 93, 99, 128, 140, 157,
175, 196, 199, 200, 210, 219, 259, 269, 316,
392, 406, 422
gösterge 26, 37, 41, 56, 86, 149, 188, 236, 263,
272, 389, 411, 431
güç dengesi 32, 35, 161, 373
güven 56, 57, 410 (ayrıca bkz. itimat/fiduciare)
güzergâh 35, 94, 104, 105, 108, 109, 146, 168,
183, 216, 223, 228

habitus 35, 36, 63, 97, 98, 107, 121, 252, 261,
287, 291-293, 335, 395, 405, 409, 429
ulusal habitus 429
hafıza 22, 144-146, 151, 193, 216, 223, 224,
274, 309, 313, 435 (ayrıca bkz. zaman)
hak/hukuk 21, 39, 43-46, 50, 66, 69, 70, 75,
77-81, 88, 90, 97, 103, 112, 113, 125, 133,
147, 148, 154, 175, 178, 182, 187, 190,
200, 204, 208, 213, 241, 243, 251, 253-
256, 260, 261, 264, 267, 274, 287, 298,
299, 300, 309, 320-322, 324, 327, 335, 338,
344, 354, 357, 368, 369, 371, 372, 374, 375,
377, 379-381, 384, 385, 386, 388, 389, 392-
397, 400, 403-406, 408, 411, 415, 416, 418,
421, 422, 424, 425, 427, 430, 431, 445, 447,
449, 451 (ayrıca bkz. hukuk alanı, anayasal,
hukukçular, resmî, iltimas)
anayasa hukuku (anayasal) 122, 224, 324,
348, 351, 371, 374, 376
büyük evlat hakkı 298
doğuştan yurttaşlık hakkı/kan hakkı 271
(ayrıca bkz. *jus soli/jus sanguinis*)
feodal hukuk 123
hukuk ve *doxa* 53, 136, 154, 246, 309
hukukun birleşmesi 255
itiraz hakkı 323, 355, 373

jus soli / jus sanguinis 271, 273, 416, 417
Kilise Hukuku 378, 392, 396
konut hakkı 44
rasyonel hukuk 208
Roma Hukuku 52, 60, 78, 108, 182, 214, 231,
299, 303, 308, 378, 392, 394, 396, 397
Rule of Law 178
uluslararası hukuk 243
yazılı hukuk 44
yurttaş hakları 274, 425, 429, 447
hakaret 27, 28, 44, 83, 90, 93, 276, 437 (ayrıca
bkz. yargı)
hâmi/yandaş 311, 312, 389
hane (hane ilişkisi/hayatı; ayrıca bkz. aile,
yeniden üretim) 129, 235, 242, 243, 245,
286, 294, 297, 301, 302, 307-315, 337, 367
hane düşüncesi, hane mantığı 302, 308,
310, 311
hane ekonomisi, hane birimi 245
hanedan esası vs. hukuk esası 374, 375, 411
hanedanlık, hanedan devleti 58, 146, 160, 226,
234, 235, 237-239, 241, 244, 250, 270, 271,
285, 286, 293, 296, 298, 299, 311, 312, 314,
317, 367, 375, 446, 453
haraç (bkz. vergi)
harita 96, 165, 178, 257, 258
coğrafi 257
entelektüel 96
hegemonya 20, 21, 25, 36
homoseksüellik 73, 393
hukukçular (avukatlar) 46, 50, 52, 53, 67, 68,
77-81, 87, 108, 147-149, 156-158, 183, 187,
213, 214, 251, 254-256, 265, 298, 299, 308,
309, 312, 319-321, 324, 343, 351, 362, 369,
375, 378-382, 384-386, 388, 389, 392-398,
406-408, 411-413, 415, 417, 418, 425, 426,
430, 431, 433, 446, 451
kralın ideologları olarak hukukçular 312
hükümet 19, 34, 50, 51, 56, 100, 105, 106,
149, 151, 154-158, 183, 238, 264, 309, 322,
348, 368, 398, 434, 437, 438
hybris 370
ırkçılık 46, 47, 183, 277, 413
icat 24, 42, 44, 52, 63, 67, 68, 80, 123, 125,
135, 136, 143, 144, 155, 169, 170, 174, 176,
183, 193, 194, 224, 233, 245, 246, 256, 294,
298, 306, 308, 310, 312, 321, 330, 337, 338,
346, 362, 365, 369, 370, 372, 376, 379, 386,
392, 394, 396, 397, 399, 407, 422, 424, 431,
446 (ayrıca bkz. baskı, tarihsel icat)

devlet icadı 136, 144, 176, 427
kültürel icat 193
ideoloji (profesyonel, meşrulaştırıcı ideoloji;
ayrıca bkz. meşrulaştırma) 19, 20, 28, 62,
119, 177, 180, 193, 207, 208, 214, 219, 224,
227, 231, 273, 290, 294, 297-299, 312, 313,
319, 320, 322, 323, 333, 335, 342, 343, 364,
365, 367, 375, 376, 380, 386-388, 399, 408,
414, 450, 453
karizmatik ideoloji 320
iflas veya çekilme (devletin -i) 123, 439, 452
ihanet 254, 341, 366, 371, 374
ihlal 67-69, 71, 72, 77, 81, 84-86, 113, 134,
135, 187, 308-310, 343, 393, 394, 444
kamusal ahlakın ihlali 309
ilerleme 42, 54, 66, 68, 74, 76, 94, 109, 125,
128, 130, 137, 170, 171, 174, 185, 209, 216,
243, 269, 316, 350, 354, 358, 361, 365, 366,
409, 422
iltimas 39, 70, 309, 328, 338, 343, 344 (ayrıca
bkz. hak)
imla (imla reformu) 146, 149, 150, 151, 153,
154, 195
imparatorluk 27, 64, 96, 98, 100-103, 114,
165, 166, 192, 227-230, 272, 298, 306, 314,
315, 328, 374
imza 77, 136, 192, 212, 247, 254, 265, 300,
328, 329, 334, 355, 357-359, 366, 367, 446
inanış/inanç 19, 21, 26, 49, 57, 72, 80, 83, 88,
103, 106, 147, 178, 179, 200, 204, 207, 208,
212, 224, 229, 245, 304, 325, 355, 407, 438,
450, 454 (ayrıca bkz. yanılısama)
proto-inanış 147
İngiltere, İngiliz (ayrıca bkz. Englishness) 29,
42, 43, 53, 57, 60, 63-65, 70, 75, 79, 88, 96,
98, 101, 104, 106, 108, 114, 115, 157, 158,
165, 168, 174, 177-183, 185-189, 192, 193,
195, 199, 202, 224, 227, 230, 238, 244, 264,
269, 271, 296, 307, 320, 325, 329, 330, 334,
337-339, 347, 351-353, 356, 361, 368, 371,
387, 411, 417, 418, 421, 422, 432, 444
inşa (gerçekliğin inşası) 17, 24, 38, 39, 45, 49,
52, 58-61, 79, 91, 92, 94, 96, 97, 100, 106,
107, 109, 115, 116, 118, 124, 126, 128, 131,
144, 155, 156, 161, 162, 174, 177, 189,
193-196, 200, 203, 206, 207, 209, 214, 216,
218, 222, 223, 226, 231-235, 243, 246, 253,
259, 260, 270, 273, 273, 280, 285-287, 296,
297, 300, 301, 305, 315, 322, 324, 327, 329,
337, 349, 350, 383, 386, 392, 393, 396, 400,
405, 413, 415, 416, 425, 426, 432-434, 437-
439, 445-447

açıklayıcı modellerin inşası 232
 devletin inşası 52, 60, 96, 155, 156, 176,
 177, 183, 236, 243, 246, 250, 260, 270,
 273, 280, 301, 320, 324-327, 350, 389,
 397, 406, 411, 415, 431
 meşruiyetin inşası 181, 243
 nesne inşası 60, 146, 185 (ayrıca bkz. ön
 tanım)
 ulusal inşa 260
 inşacı 45, 209, 413 (ayrıca bkz. genetik
 yapısalcılık)
 İskandinav modeli 107
 istatistik 25, 29, 35, 38, 46, 48, 61, 78, 128,
 140, 175, 245, 258, 259, 276, 294, 347, 363
 isyan 20, 26, 28, 106, 118, 150, 183, 190, 200,
 250, 252, 262, 330, 369, 382, 428
 işlev (devletin işlevi) 20, 32, 34, 42, 44, 48, 51,
 53, 60, 68, 75, 78, 84, 86, 96, 145, 172, 195,
 207, 208, 213, 215, 219, 253, 254, 341, 376,
 377, 394, 431
 meşrulaştırma işlevi 145, 179, 380
 savaşıklık işlevi 241
 işlevselcilik 20, 21, 44, 108, 359
 kötücül/iycil işlevselcilik 20
 yapısal işlevselcilik 21, 99, 101, 108
 yeni işlevselcilik 41, 99
 iştirak/mensubiyet (kurulu düzene,
 tahakküme), bağlılıklar 19, 26, 39, 135,
 146, 147, 151, 154, 177, 195, 210, 212, 223,
 224, 243, 274, 308, 326, 328, 346, 390,
 429, 431
 itaat (biat, itaat edimleri) 54, 179, 181, 200,
 201, 204, 241, 245, 268, 293, 304, 308, 326,
 329, 331, 337, 366, 381
 Japonya, Japon (vaka, devlet) 29, 58, 63, 96,
 99, 104, 106-109, 114, 178, 181-183, 186-
 196, 260, 294, 302, 352, 411
 devletin oyunları 43
 ikili oyun 215, 330, 342, 343
 İngiltere-Japonya karşılaştırması 104, 114,
 178, 181, 186, 192, 193
 Japonya ve Fransız Devrimi 181
 meşru siyasi oyun 127
 oyun (ayrıca bkz. alan) 19, 21, 81, 87, 88,
 118, 122-124, 126, 127, 174, 212, 234,
 254, 292, 304, 310, 342, 343, 397, 421-
 423, 437, 438
 oyun teorisi 118, 174
 oyunun kural(lar)ı 55, 82, 85, 86, 123, 126,
 245

Kabiliye 47, 54, 66, 67, 69, 70, 73, 75-77, 82,
 85, 101, 117, 128, 172, 173, 197, 203, 217,
 228, 242, 245, 259, 271, 289, 290, 296, 376,
 379, 387, 393, 394, 453
 kamu/kamusal 9, 17-21, 23, 25, 37, 51, 52,
 56, 70-72, 74, 75, 83, 84, 88, 101, 111-113,
 117, 127, 137, 140, 149, 156, 158, 167, 207,
 214, 225, 255, 312, 313, 325-327, 343, 344,
 359, 364, 366-368, 374, 377, 379, 380, 391,
 400, 406, 408, 409, 428, 431, 438, 439, 443,
 446, 447, 451-454
 kamu düzeni 23, 25, 214, 225, 325, 377,
 380, 428
 kamu hizmeti 17-19, 51, 52, 56, 137, 156,
 214, 325, 343, 344, 359, 400, 408, 438,
 439, 451, 452
 kamu malları 113, 408, 409
 kamuda çıkarı olmak 408, 443
 kamusal alan 17, 18, 25, 364, 412
 kamusal mesele 42, 43, 45
 kamusal zaman 22, 24
 kamusal/özel karşıtlığı 70, 72, 363, 364
 kamu düzeni 23, 25, 214, 225, 325, 377, 380,
 428
 hukuk düzeni 380, 421
 yerleşik/toplumsal düzen 19, 22, 27, 47,
 48, 50, 54, 108, 125, 144, 187, 188, 197,
 198, 200, 203, 205, 207, 212, 222-224,
 274, 279, 288, 435
 kamu görevi/memurluk 256, 391
 kamu yararı 19-21, 88, 111-113, 117, 127, 255,
 431, 451, 454
 kamuoyu 67, 75, 80, 85-87, 128, 399, 422,
 443, 451
 kamuoyu yoklamaları 86, 128, 451
 kanonistler veya kilise hukukçuları 53, 67, 78,
 79, 304, 358, 359, 392, 395
 kapitalist, kapitalizm 49, 74, 101, 105, 106,
 108, 109, 114, 123, 167, 168, 182, 188, 245,
 272, 296, 326, 410, 431
 kapitalizm öncesi 101, 272, 296, 326
 karizma 57, 81, 88, 102, 320, 360, 374, 390
 karizmanın rutinleşmesi 81, 374
 karşılaştırma, karşılaştırmacılık 22, 24, 29, 58,
 62, 63, 79, 95, 96, 99, 104, 105, 108, 114,
 115, 122, 124, 161, 228, 242, 352, 421, 444
 (ayrıca bkz. karşılaştırmalı tarih)
 kategoriler (devlet kategorileri, düşünce
 kategorileri, algı kategorileri; ayrıca bkz.
 sınıflandırmalar, sembolik formlar) 18,
 25, 26, 28, 30, 35, 79, 117, 126, 136,
 175-178, 201, 202, 206, 207, 209, 212,

216, 226, 300, 311, 318, 325, 392, 405,
406, 413, 425, 436
keyfiyet 39, 145, 203, 210, 218, 362, 368, 385,
397
başlangıçların -i 145
kraliyet -i 362, 397
kimlik 26, 27, 31, 92, 129, 136, 149, 174, 176-
178, 229, 241, 273, 327, 366, 368, 370, 379
devlet kimliği 26
toplumsal kimlik 26, 27, 174
kimlik kartı 136
kral 71, 75, 123, 156, 161-164, 214, 236, 247,
252, 260, 264, 265, 286, 288, 292, 297, 300-
306, 308, 310, 312, 314, 315, 322-331, 345,
346, 353, 354-361, 369, 371-374, 377, 378,
380, 381, 383, 400, 404, 411, 446 (ayrıca
bkz. kralın evi)
kralın merkezi konumu 162
kralın mevkisi 303, 307
son merci olarak kral 252, 306
kod, kaide, kaideleştirme 57, 91, 120, 175,
182, 194, 254, 276, 278, 311, 315, 352, 394,
418, 423, 445
komisyon 27, 33-35, 38, 42-55, 60, 65, 77, 85,
86, 139, 150, 437, 443
kör riya 65, 69, 77, 80, 312
köylü 24, 29, 54, 64, 108, 109, 129, 130, 191,
235, 247, 250, 275, 276, 286, 288, 291, 293,
294, 298, 453
kralın iki bedeni 297, 310, 380
kriz 48, 49, 90, 141, 144, 185, 264, 274, 326,
374, 382, 414, 433, 438
kulisler 43
kural, düzenlilik 21, 58, 69, 84, 123, 125, 142,
256, 258, 292, 344, 454 (ayrıca bkz. oyunun
kuralları, istatistikler)
kültür 30, 38, 56-58, 63, 73, 74, 85, 92, 98,
99, 101, 105, 115, 119, 128, 129, 150, 153,
175, 179, 180, 182, 186-189, 191-198, 205,
213, 217, 224, 226, 229, 232, 233, 239, 241,
245, 257, 260-263, 270-275, 277-279, 285,
297, 315, 318, 347, 350, 367, 369-371, 378,
380, 385, 386, 391, 392, 400, 403, 404, 408,
411-413, 416-418, 429, 433, 445, 447, 450
(ayrıca bkz. sermaye, alan)
hukuk kültürü 369, 386 (ayrıca bkz. hukuk,
hukukçular)
İngiliz/Fransız/Japon kültürü (bkz. İngiltere,
Fransa, Japonya)
kamusal meseleler kültürü 42, 43, 45
kültür ve çilecilik 74
kültür ve evrensellik 129, 195-198, 274

meşru kültür (bkz. meşru)
tarihsel kültür 297, 315
ulusal kültür 196, 260, 413
liturji 228, 229, 414
liyakat 261, 313, 314, 319, 320, 347, 380, 391
mal 19, 25, 29, 33, 70, 102, 127, 245, 263, 278,
280, 313, 315, 321, 409
iktisadi 29
kamu -ı 19, 111, 158, 167, 451
sembolik 129, 273, 275, 276
mantık 111, 112, 117, 118, 121, 124, 125,
135, 166, 173, 174, 177, 198, 208, 212,
236, 243, 287, 298, 307, 308, 311, 313,
330, 379, 389, 406, 409, 431 (ayrıca bkz.
mantıksal konformizm, mantıksal ve ahlaki
bütünleşme, aile, hane, yeniden üretim)
ayıplama/kusur mantığı 431
hanedan mantığı (ve feodal mantık) 235,
295, 299, 304, 354, 366, 375, 446
hukuki/bürokratik mantık 313, 390, 446
mantıksal mantık ve pratik mantık 117,
118, 121, 122, 174, 208, 298, 299
nesnenin mantığı 118
oluşum mantığı (bkz. oluşum)
tarihsel mantık 117, 121, 174 (ayrıca bkz.
birikim)
veraset mantığı ve siyasi mekanizma 103,
293
mantıksal/ahlaki konformizm 177, 204 (ayrıca
bkz. bütünleşme)
Marksizm (Marksist gelenek) 19-21, 25, 26,
36, 41, 60, 62, 89, 94, 95, 99-101, 104-108,
112, 127, 138, 172, 174, 180-183, 190, 198,
204, 207, 208, 213, 223, 249, 256, 311, 323,
333, 335, 405, 408, 411, 422, 425, 426, 451
medenî, medeniyet, medenileşme veya uygar,
uygarlık, uygarlaşma (uygarlaşma süreci)
61, 69, 87, 91, 176, 182, 189-192, 203, 217,
227, 262, 270, 298, 395
mekân 17-20, 26, 36, 73, 80, 91-93, 100, 111-
113, 127, 176, 194, 206, 268, 306, 313, 317,
376, 421, 422, 444, 447, 453
evrenselin idare edildiği yer 130
kamu malı (olarak devlet) 19, 111, 158,
167, 451
merkezî mekân (olarak devlet) 91, 93, 306
toprak hakkı (bkz. hak)
memur (kraliyet memuru, devlet memuru,
ayrıca bkz. bürokrat) 19, 25, 33-38, 49, 51,
52, 57, 100, 112, 119, 175, 182, 191, 247,

251-253, 255, 256, 258, 263, 264, 272, 299,
300, 310, 312, 313, 315, 316, 319, 320, 325,
326, 337-340, 342, 343, 347, 353, 355, 357,
359, 379, 390, 391, 418, 443, 450
merkez, merkezi, merkezileş(tir)ilmiş 13, 22,
24, 27, 33, 35, 51, 56, 73, 90-93, 96, 98,
100, 137, 151, 155, 156, 161-163, 165, 166,
180, 182, 191, 228, 231, 235, 241, 243-246,
258, 260-262, 265, 269, 271, 272, 275, 289,
290, 296, 299, 306, 307, 327, 330, 347, 348,
366-368, 389, 390, 396, 398, 413, 429, 430,
445, 450, 452, 453 (ayrıca bkz. yerel)
bağımlılık zincirleri 163, 165, 328, 345
merkezi devlet 155, 262, 271
merkezi iktidar 27, 51, 98, 161, 162, 182,
265, 282, 389, 390, 445
merkezi mekân 91, 93, 306
merkezi konum 162
merkezileşme, tekelleş(tir)me, birleş(tir)me
[süreçleri] 89, 90, 100, 101, 123, 128, 129,
160-163, 165-168, 197, 198, 226, 234, 235,
239-242, 250, 254, 256, 257, 260, 261, 269,
277, 280, 285, 301, 302, 307, 329, 336,
445, 446
sembolik sermayenin yoğunlaşması 261
yoğunlaşma= evrenselleşme + tekelleşme
240
merkezileştirme 100, 155, 260, 271, 307, 327,
347 (ayrıca bkz. tekelleşme, birleştirme)
teminat zincirleri 356
Varlığın Uzun Zinciri 357
vekâlet/otorite zincirleri 265, 367
meslek 17, 25, 26, 37, 50, 72, 79, 98, 119, 120,
123, 125, 126, 133, 142, 143, 147, 175, 195,
217, 238, 242, 320, 324, 333, 338, 342, 343,
363, 364, 366, 385, 386, 395, 425
mesleki ideoloji 320, 386
toplumsal ve mesleki kategoriler 25, 30,
126, 177, 318
Meşru, meşruiyet, meşrulaştırma araçları/
işlevleri 18, 25, 26, 33, 43-45, 48, 51, 59,
67, 72, 85, 86, 88, 90, 92-94, 100, 111-114,
127, 128, 137, 153, 156, 159, 161, 175, 176,
181, 185, 189, 193-195, 223, 233, 241, 246,
247, 250, 251, 256, 278-280, 295, 299, 319,
325, 343, 345, 369, 373, 378, 380, 381, 384,
393, 394, 411, 412, 415, 421, 423, 443-445,
451, 452, 454 (ayrıca bkz. otorite, tanım,
doxa, hakaret, hukukçular, temsil, teori,
şiddet, anlayış)
meşru dil/kültür 128, 153, 193-195, 278
(ayrıca bkz. kültür, resmi)

meşru siyaset 176 (ayrıca bkz. oyun,
mücadele)
meşruiyet ve vergi 109, 252
meşruiyet ve yeniden bölüştürme 327
meşrulaştırma zincirleri 163
mikrokosmos 437
milliyetçilik 155, 177, 189, 194, 195, 197, 229,
252, 275, 280, 293, 349, 350, 371, 413
miras kanunu 288
model, modelleştirme 36, 45, 109, 114, 134,
154, 164, 165, 201, 226, 232, 235, 236, 251,
285, 288, 294, 304, 305, 327, 329-331, 337,
338, 340, 357, 412, 426
ekonomik model 327
tarihsel model 329
mutabakat veya uzlaş 18, 19-21, 23, 26, 28,
53, 57, 84, 85, 111, 127, 143, 146, 174, 177,
181, 186, 188, 205, 207, 212, 249, 270, 294,
378, 379, 394, 422, 445
mutlakiyetçilik veya mutlakiyet 98, 101, 105-
110, 161, 182, 261, 265, 298, 299, 320, 324,
346, 350, 358, 365, 373, 375, 378, 385, 387,
389, 390, 403
mutlakiyetçi düzenin çelişkisi
mutlakiyetçiliğin küçük akçesi 346, 358
mücadeleler 56, 89, 117, 125, 127, 149, 153,
155, 164, 192, 236, 239, 269, 274, 279,
295, 305, 321, 324, 326, 369-371, 376-
379, 381, 383, 392, 393, 395, 397, 400,
403-405, 410, 411, 418, 422, 427, 436-
438, 444, 445, 447, 452, 453 (ayrıca bkz.
sermaye, alan, rekabet, oyun ve oyunun
kural(lar)ı, vergi, yer, tekel, yeniden
bölüştürme)
alanlar-üstü mücadeleler 370
entelektüel mücadeleler 305
sembolik mücadeleler 51, 90, 91, 321, 374,
378, 393
sınıf mücadeleleri 438
siyasi mücadeleler 100, 436
müfettişler zümresi veya teşkilatı 27, 34, 35,
37, 38, 139, 142, 175, 437
adli teşkilat 255
ruhban zümresi 255
siyasi bünye veya gövde 231, 238
teknik zümre 37, 39
mühür 300, 353-359, 361, 362, 367, 369, 377,
382, 446
mülksüzleşme, yitirme veya mahrum kalma
84, 106, 124, 128, 130, 148, 189, 210, 240-
242, 253, 275-277, 349, 360 (ayrıca bkz.
boyun eğme)

mümkünler içinde tikel bir vaka 115 (bkz. toplumsal tarih)
müphemlikler veya belirsizlikler (devletin -i, ayrıca bkz. Janus etkisi) 12, 127, 176, 190, 240, 280, 310, 312, 354, 367, 385, 424
hukukçuların -i 385
vekillerin -i 65
müşterek kurgu (ayrıca bkz. yanılısama) 21, 57
hukuk kurgusu (fictio juris) 43, 50, 78, 80, 81, 391, 392
toplumsal kurgu 46

namusluluk ("namuslular") 339-343
nesneleştirme (nesnellik) 22, 107, 125, 144, 145, 151, 170, 258, 259, 272, 279, 406
nezaket, görgü 54, 289, 395
niyet 45, 98, 106, 116, 142, 161, 174, 201, 236, 245, 247, 280, 301, 317, 342, 343, 347, 426 (ayrıca bkz. finalizm, habitus)
nominal olanın sabitliği 126
nomos 26, 188, 203, 211, 212, 224, 243, 374, 405, 413, 436, 445

obsequium 54, 56, 69, 81

officium 66, 78, 443

oluşum, genetik çözümleme, sosyo-oluşum 29, 38, 44, 56-58, 60, 78, 87, 89, 90, 94-96, 113, 114, 117, 119, 120, 122, 123, 125, 127, 133, 137, 141, 144, 146, 151, 154-156, 159-162, 164, 169, 174, 186, 193, 212, 224, 227, 231, 232, 234, 237, 240, 244, 247, 252, 253, 255, 261, 263, 270-272, 274, 279, 285, 295, 298, 300, 307, 323, 325, 326, 328, 336, 345, 350, 360, 367-369, 391, 395, 405, 406, 409, 418, 427, 430, 435, 436, 444-446, 452, 454 (ayrıca bkz. oluşuma dair hafıza kaybı, tarih, genetik yapısalılık)

oluşuma dair hafıza kaybı 144, 151, 435

onur payesi 262, 289

onur noktası 69

onurlu adam 75

ordu (silahlı kuvvetler/askerî güç, polis; ayrıca bkz. fiziksel güç sermayesi) 23, 159, 160, 166-168, 186, 194, 197, 217, 218, 228, 240-242, 250, 253, 412, 427

ortak duyu 70, 84, 85, 134, 135, 346 (ayrıca bkz. mutabakat veya uzlaş, epistemolojik kopuş, ön kavramlar, temsil)

ortodoksi (ayrıca bkz. *doxa*, hukuk) 18, 19, 21, 212, 224, 225, 279, 308, 309

otorite 27, 28, 32, 45, 50, 51, 54, 67, 86, 87, 92, 117, 139, 147, 156, 164, 179, 191, 218,

221, 233, 236, 247, 251, 256, 257, 269, 306, 313, 318-321, 323, 325, 328, 331, 336, 337, 348, 355, 356, 358, 367, 368, 372, 373, 375, 380, 386, 389, 398, 410, 430, 437, 446, 447, 450
söylemleri 450
emperyal 306
hanedan -si ve bürokratik 368, 446
kamusal 156, 257, 430
kraliyet -si 358, 380
sembolik 28, 247

öğretim veya eğitim (ayrıca bkz. eğitim sistemleri) 21, 22, 26-28, 36, 37, 50, 56, 57, 59, 64, 83, 87, 91, 96, 97, 112, 115, 141, 143, 144, 148-151, 167, 178, 187, 191, 192, 194, 195, 202, 205, 206, 208, 210, 211, 216, 221, 223-225, 229, 235, 241, 261, 268, 269, 274, 276, 278, 287-289, 291, 294, 298, 299, 312, 317-319, 333, 340, 347, 370, 376, 384, 385, 389, 406, 426, 429, 437, 450
eğitim ve milliyetçilik 194

ön kabuller 17, 81, 99, 106, 120, 135, 143, 144, 146, 218, 334

ön tanımlar 185, 220 (ayrıca bkz. epistemolojik kopuş, ortak duyu)

öncül (öncül arayışı) 140, 190, 228, 244, 311, 324, 384, 393, 395, 444

örnekleme 86, 259, 260

özerklik, özerkleşme (ayrıca bkz. alan) 100, 102, 129, 138, 139, 228, 229, 234, 236, 267, 268, 272, 299, 306, 310, 356, 385, 390, 395, 397, 405

devletin özerkliği 138

entelektüel alanın özerkliği 267

özerk olma hakkı 49

siyasetin özerkliği 397

parlamento 87, 94, 100, 122, 127, 145, 175, 176, 178, 253, 254, 264, 292, 318, 321-324, 330, 331, 335, 345, 354, 356, 368, 370-375, 377, 379-384, 386, 387, 390, 395, 398-400, 404, 415, 421-424

paryalar 103, 315, 316

patrimonyalizm 70, 164, 167, 182, 235, 236, 311

payeler çeşmesi 327

performatif 29, 45, 66, 432, 433

peygamber veya kâhin, kehânet 38, 48, 49, 55, 59, 61, 66-68, 77, 79, 80, 81, 83-85, 213, 255, 342, 425, 429, 432, 439

piyasa veya pazar 29, 30, 32, 33, 36, 39, 84, 96, 101, 102, 129, 130, 151, 160, 196, 244,

253-255, 257, 264, 270, 273, 275, 276, 293, 340, 373, 381, 429

politik fişleme 263

postüla 99, 319

pratik duyu 118 (ayrıca bkz. habitus, pratik mantıklar)

prestij 36, 94, 139, 191, 233, 328, 390, 394

radikal şüphe (*epoche*; ayrıca bkz. *doxa*, epistemolojik kopuş) 42, 435

rahip 79, 86, 88, 103, 213, 315

rasyonalizasyon veya akılcılaştırma 48, 61, 96, 111, 182, 187, 278, 299

rekabet 30-32, 59, 160, 162, 163, 213, 231, 285, 303, 345, 362, 369, 394, 404, 447

resmî/resmîyet 23, 23, 27, 28, 33, 34, 42-56, 59, 60, 64-78, 80-82, 84-92, 111-113, 149, 195, 245, 251, 258, 291, 299, 300, 312, 316, 340, 342, 351, 353, 355, 376, 377, 392, 423, 443-445, 451, 454

resmî görüş 85

resmî hakikat 46, 49, 69

resmî olana boyun eğmek 81

resmî olanın retorigi 65

resmî tanım 34, 48, 59, 112, 113

resmilîğin gücü 52

resmiyete uygun olmak 68

resmiyetin mizansenî 85 (ayrıca bkz. tiyatrolaştırma)

retorik 46, 65, 67, 84, 85, 87, 89, 178, 180, 365, 376, 443

resmî olanın retorigi 65

rıza 19, 21, 23, 28, 123, 136, 308 (ayrıca bkz. mensubiyet, zor/cebîr)

risklerin toplumsallaşması 431, 432

rutin, rutinleşmiş 48, 68, 78, 80, 81, 210, 246, 357, 358, 374

sabit 99, 123, 126, 141, 211, 245, 338, 344, 356, 409, 444

sanat hâmilîği (bkz. filantropî)

sansür 74-76, 81, 84, 97, 98, 119, 120, 158, 173, 179, 187, 217, 343, 367, 406, 419, 443

savaş 18, 23, 36, 55, 60, 63, 80, 90, 91, 95, 100, 103, 149, 153, 157, 158, 160, 161, 167, 189-191, 194, 196, 219, 220, 225, 227, 231, 235, 237, 240-242, 244, 246, 250, 276, 293, 298, 306, 307, 309, 337, 345, 350, 366, 372, 374, 414, 427, 434, 435, 437 (ayrıca bkz. vergî)

ayrılma savaşı 435

Cezayir Savaşı 309, 366

dinî/egitsel savaşlar, dil savaşları 149, 191, 225 (ayrıca bkz. imla)

iç savaş 18, 63, 149, 242, 246, 250, 427, 437

Körfez Savaşı 149, 219, 220

saray savaşları 103

veraset savaşı 293, 298, 307

sayım 25, 126, 175, 257, 263, 272 (ayrıca bkz. *censor*)

seçkinler 191, 379

semboliğin ekonomisi 304

sembolik düzen 49, 54, 144, 205, 206, 208, 269, 428

sembolik formlar/biçimler 25, 31, 34, 37, 47, 54, 55, 58, 66, 74, 81, 82, 85, 100, 107, 109, 114, 116, 119, 120, 137, 173, 175, 177, 179, 182, 187, 198, 202, 203, 208, 213, 227, 229, 237, 244, 271, 276, 286, 310, 318, 320, 326, 347, 348, 357, 361, 363, 365, 373, 396, 404, 422, 424, 433, 438, 443, 445, 446, 450, 454 (ayrıca bkz. kategoriler)

formlara/biçimlere saygı; biçimler tesis etmek, biçimlendirmek 55, 81, 82, 84, 87

kültürel form olarak devlet 175

sembolik mücadele 51, 90, 91, 321, 374, 378, 393

sermaye (sermaye türleri, biçimleri; ayrıca bkz. sermaye birikimi, yoğunlaşması, tekelleşmesi) 37, 38, 92, 95, 102, 128, 150, 160, 164, 165, 167, 176, 181, 192, 201, 204, 215, 226, 229, 231-234, 239-243, 245, 246, 250, 257, 258, 260, 263, 276, 277, 285, 289, 290, 297, 301, 303, 304, 307, 319, 320, 325, 327-329, 335, 344, 350, 376, 391, 394, 400, 409-411, 413, 445-447, 450, 453

- ve başkent 128, 277, 307

- ve zor/cebîr 166, 167

bilgi -si formundaki kültürel 257

bürokratik 32, 38, 190, 336

devlet -si 204, 234, 410, 411

dil -si 92, 128, 393

dinî 94

ekonomik 38, 60, 95, 165, 179, 226, 232-234, 243-246, 250, 327, 328, 336, 410, 445

fiziksel güç -si 226, 240, 242, 243 (ayrıca bkz. ordu)

hukuk -si 261, 320, 392, 393, 400, 411, 445

hukuk temelli örgütsel 394

kültürel 38, 57, 150, 192, 195, 205, 226, 232, 233, 239, 241, 245, 257, 260, 318, 350, 367, 380, 391, 400, 403, 408, 411-413, 447

- sembolik 70, 89, 95, 153, 165, 181, 201, 204, 215, 226, 229, 231-234, 239, 242, 243, 245, 246, 250, 258, 260, 261, 263, 264, 277, 289, 290, 293, 297, 303, 304, 327, 328, 336, 344, 352, 376, 391, 409, 410, 445, 446, 453
- sembolik -nin merkez bankası (bkz. banka) siyasi 95
- sosyal 232, 233, 289, 290
- soyluluk -si 320, 379, 391
- teknik 38, 394
- ulusal 167, 412
- üst-sermaye (diğer sermayeler üzerinde bir iktidar sermayesi olarak) 239, 270, 410, 445
- sınıflandırma (sınıflandırma biçimleri, sınıflandırma edimleri; ayrıca bkz. kategoriler, sembolik formlar veya biçimler) 25, 28, 35, 64, 99, 116, 144, 175, 176, 180, 202, 203, 223, 386, 388
- sır verme (kamusal olarak) 72
- sirküler (ayrıca bkz. form, bürokratik icat) 44
- siyaset veya politika (siyasetin özgül mantığı) 26, 34-36, 38, 49, 50, 58, 64, 66, 67, 70-72, 88, 95, 97, 100, 101, 112, 113, 122, 123, 127, 128, 139-142, 146, 148, 149, 157, 158, 172, 176, 182, 183, 188, 218, 219, 233-235, 238, 243, 268, 269, 273, 279, 296-298, 301, 307, 308, 311, 321, 322, 338, 341, 361, 364, 370-372, 375, 376, 392, 393, 397, 398, 404, 414, 415, 417-419, 423, 424, 428, 430, 437, 438, 443, 447, 449, 452, 453
- siyasi teoriler 157, 321, 397, 400, 401
- skandal 70, 72, 84, 88, 112, 113, 233, 444
- son farklılık alanı 150
- sosyal bilimler (sosyal bilimlerin özgüllüğü) 39, 42, 60, 78, 117-120, 124, 125, 133, 135, 140, 143, 171, 172, 174, 198, 219, 287, 300, 329, 333, 341, 431-433, 438, 449
- sosyodise 197, 290, 291, 294
- sosyolog, sosyoloji, sosyolojik 17, 31, 36, 43, 57, 59-62, 75, 77, 94-97, 114, 115, 119, 121, 122, 125, 133, 134, 137, 138, 140, 142, 147, 149, 161, 170, 175, 193, 203, 205, 215, 218-221, 225, 236, 286, 290, 318, 333, 340, 342, 355, 373, 379, 393, 408, 414, 427, 432, 438, 444, 449, 452, 453
- devlet sosyolojisi 19, 450
- sosyoloğun konumu 61
- sosyoloji ve tarih 114
- sosyolojik izah 26
- spontan sosyoloji 17, 37, 43, 106, 290, 342
- sosyo-oluşum (bkz. tarih, oluşum/ortaya çıkış) soybilim 42, 58, 78, 96, 144, 149, 238, 258, 263, 276, 371, 397, 451
- soylular 63, 83, 105, 106, 112, 129, 183, 190-192, 206, 213, 238, 241, 258, 261-264, 270, 280, 287, 291, 298, 309, 313, 318-321, 324, 326, 330, 350, 354, 367, 370, 378, 380, 382, 386, 391, 400, 408, 410, 411, 445-447, 451
- cüppe soyluları 183, 213, 263, 313, 319, 320, 324, 367, 382, 391, 408, 410
- devlet soyluları 83, 112, 129, 192, 225, 261, 262, 270, 280, 287, 291, 309, 318, 319, 350, 370, 391, 400, 410, 411, 446, 447, 451
- söylem (söylem analizi; ayrıca bkz. meşrulaştırma) 32, 45, 54, 72, 82, 88, 96, 127, 143, 210, 215, 223-225, 307, 311, 322, 324, 344, 362, 372, 376, 377, 386, 388, 389, 429, 435
- avangard söylem 84
- bilimsel söylem 21, 59, 217
- kamusal söylem 72, 78, 82
- otorite söylemi 450
- performatif söylem 45
- resmî söylem 46, 72, 84, 89, 377
- söylem ve monarşik otorite 386
- sözcük 35, 39, 49, 65, 67, 84, 85, 138, 386, 388, 392, 400, 423
- sözleşme 30, 33, 72, 73, 91, 95, 109, 146, 149, 166, 167, 206, 211, 212, 329, 414
- baskı altında sözleşme 33
- dil sözleşmesi 91
- sözleşme teorisi 212, 329
- toplumsal sözleşme 414
- zımnî sözleşme 72
- strateji 30, 31, 35, 42, 43, 45, 103, 113, 118, 136, 137, 139, 141, 180, 235, 267, 286-298, 301, 302, 307, 309, 317, 322, 323, 330, 344, 364, 367, 369, 370, 376, 377, 407, 408, 425, 450, 453
- evlilik/üreme/miras stratejileri 287, 287-291, 294-298, 307, 453
- hanedan stratejileri 298, 301
- kehânet stratejisi 425
- lütüfkârlık stratejileri 141
- profilaktik stratejiler 289, 291
- strateji sistemleri 293
- yeniden üretim stratejileri 235, 287, 289, 291, 293, 298, 302, 309, 317, 450
- şair veya ozan, şiir 49, 56, 66-68, 77, 79, 81-84, 87, 92, 98, 216, 217, 393, 395, 412, 418

tabu 38, 84, 134, 290

tahakküm/egemenlik/hâkimiyet (sembolik tahakküm, tahakküm çözümlemesi) 22, 58, 77, 102, 109, 117-120, 129, 130, 156, 161, 163-166, 176, 178-180, 182, 184, 186, 187, 193, 194, 196-198, 201, 207, 210-212, 228, 239, 249, 254, 260, 269, 270, 272, 274-276, 278, 285, 289, 294, 296, 299, 300, 303, 306, 307, 313, 315, 321, 328, 355, 359, 360, 370, 379, 392, 393, 395, 444, 446, 450, 454
tahakküm biçimleri 109, 119, 120, 179, 198, 446, 450, 454
tahakküm işbölümü 285, 299, 300, 313, 360, 446

tahlil, çözümleme veya analiz (sosyolojik -) 17, 22, 23, 25, 30, 32, 35, 36, 41, 43, 44, 47-50, 51, 55-57, 59, 60, 61, 65, 66, 68, 70, 72, 74-76, 78, 79, 81, 83, 89, 94, 95, 100, 105, 107, 111, 112, 113, 116, 117, 122, 123, 127, 129, 130, 134, 137, 139-141, 143, 147, 150, 153, 154, 156, 160, 163, 165, 168, 174, 175, 179, 180, 185, 186, 192, 193, 195, 198-201, 204, 210, 211, 213, 215, 223, 232-235, 239, 240, 242, 249, 253, 257, 262, 275, 278-280, 288, 289, 293, 298, 300, 309, 316, 327, 329, 333, 335, 339, 343-346, 348-351, 358, 363, 364, 366-369, 372, 386-388, 391, 392, 399-401, 403, 405-407, 411, 414, 421-424, 436, 443-446, 450, 451, 454

ampirik 32

ayna -i 69

çok değişkenli 165

dilin, dillerin -i 220, 366

etkileşim -i 141

fenomenolojik 345

genetik 89, 143, 153, 154, 156, 168, 174, 423, 436 (ayrıca bkz. oluşum)

istatistik 35

kapitalizmin -i 105

kayırmacılığın -i 329

materyalist 204

okulun -i 278, 411

söylem -i 32

tarihsel 17, 89, 134, 280, 309, 421 (ayrıca bkz tarih)

tekabüliyet -i 399

yapısal 123, 174

tahsisler, telafiler 33, 106, 109, 206, 229, 262, 287, 288, 290, 292, 294, 295, 298, 328, 352, 354

taht savaşı 237 (ayrıca bkz. savaş)

takvim 22-24, 26, 207

tanım/tanımlama (devletin tanımı) 18-21, 23, 25, 27, 28, 30, 34, 43, 45, 46, 48-51, 54, 56, 59-61, 65, 67, 69, 72, 75, 76, 78, 81, 82, 85, 87, 92, 95, 98-101, 107, 111-113, 117, 118, 121, 126, 128, 130, 134, 140, 145, 147, 153-157, 159-162, 169, 170, 175-180, 183, 185, 187, 190, 193-195, 201, 209, 218, 220, 223-225, 229, 231-233, 239, 240, 243, 245, 250, 256, 260, 262-264, 268, 269, 271, 276, 277, 279, 281, 290, 291, 293, 296, 299, 300, 304, 305, 308, 310, 318, 323, 327, 328, 338, 346, 350, 354, 364, 371-373, 375, 380, 381, 393-395, 399, 405, 412, 416, 423, 424, 432, 435, 438, 446, 447, 450, 451, 454

adalet divanının tanımı 322, 365, 372, 373, 378, 381, 384

devletin Weberci tanımı 18, 23, 156, 159, 225

geçici/ön tanım 19, 185, 220

kamusal meselenin tanımlanması 42, 43, 45

meşru tanım 45

parlamentonun tanımı 423

resmî tanım 34, 48, 59, 112, 113 (ayrıca bkz. resmî)

tanıma (kabul etme) 23, 25, 49, 54, 67, 69, 77, 81, 106, 118, 123, 125, 153, 155, 159, 173, 201, 211, 227, 224, 225, 232, 233, 243, 245, 249, 262, 263, 268, 279, 288, 304, 327, 342, 373, 381, 393, 405 (ayrıca bkz. bilgi)

tarih, tarihçiler, tarihsel analiz 23, 51, 58, 63, 64, 95-97, 104-107, 110, 114-116, 118-120, 122, 124-126, 145, 146, 157-159, 169-171, 173, 195, 211, 226, 228, 253, 285, 308, 316, 323, 324, 361, 370, 374, 383, 384, 401, 404, 405, 412-414, 421, 431, 433, 444 (ayrıca bkz. oluşum, genetik, icat, model, gerileme)
düşünce tarihi/ siyasi teoriler tarihi 50, 157, 322, 357, 365, 370, 378, 389, 404, 405
karşılaştırmalı tarih 29, 58, 62, 63, 94, 104, 105, 115, 122, 444

mücadele konusu olarak tarih 383

tarihçilik mesleği 35, 109, 118, 120

tarih ötesi (ayrıca bkz. evrensel) 125

tarihsel dönüşümler (devletin evrim süreci; ayrıca bkz. yoğunlaşma, tarih, tekel) 330

tarihselleştirme (tarihsel çözümleme) 17, 116, 134, 280, 309

tarz 22, 25, 29, 60, 66, 68, 71, 76, 85, 96, 109, 130, 147, 148, 151, 180, 188, 208, 212, 224,

225, 235, 236, 246, 249, 276, 291, 299, 302, 307, 308, 312, 314, 315, 326, 340, 341, 343, 351, 369, 376, 393

tekel, tekelleş(tir)me (kamu yararının, evrenselin tekeli; ayrıca bkz. birikim, yoğunlaşma, birleştirme) 127-130, 151, 160, 161, 163, 197, 198, 234, 240, 254, 260, 269, 270, 273, 278-280, 303, 411, 446

devlet tekeli 160, 164, 280, 446

meşru/fiziksel/sembolik şiddetin tekeli 18, 23, 24, 61, 111, 159, 241, 411, 443, 451

meşru temsillerin inşasının tekeli 59

resminin/adlandırma işleminin tekeli 89, 90

tekelleşme ve evrenselleşme 234

televizyon 53, 67, 71, 75, 83, 179, 220, 267, 269, 333, 352, 422, 423

temsil 18, 19, 21, 27, 29, 32-36, 44, 46, 50, 51, 55, 59, 69, 70, 73, 80, 85, 87, 94, 97, 103, 112, 121, 125, 139, 145, 156, 159, 168, 176, 177, 201, 206, 208, 212, 232, 253, 255, 259, 267, 269, 305, 314, 335, 336, 342, 370, 372, 373, 380, 386-389, 392, 393, 403, 407, 414-416, 434, 443, 450, 451

meşru temsil 18, 59

önceden oluşturulmuş temsil 29

politik temsil 451

resmî temsil 44, 50

teoloji 26, 28, 92, 124, 137, 171, 205, 313

teori 19, 36, 41, 42, 49, 50, 60, 66, 71, 74, 96, 99, 118, 124, 134, 137, 157, 159, 162, 174, 187, 201, 204, 212, 227, 234, 254, 258, 269, 313, 329, 355, 357, 363, 374, 376, 380, 381, 392, 409, 425, 454

devlet teorisi 41, 50, 60, 79, 133, 134, 159, 160, 258, 454

meşrulaştırıcı teoriler 255 (ayrıca bkz. meşru)

oyun teorisi 118, 174

teori etkisi 49

teori ve ampiri 41, 55

teşekkül/kuruluş (devletin, bir alanın, bir komisyonun kurucu edimi) 24, 32, 35, 42, 44, 52, 58, 80, 85, 86, 89, 108, 111, 115, 125, 147, 149, 160, 165, 166, 170, 173, 178, 194-197, 199, 203, 207, 208, 220, 223-225, 231, 232, 240, 242, 244, 250, 251, 254-256, 271, 277-279, 287, 291, 296, 299, 307, 310, 312, 316, 322, 337, 346, 349, 351, 366, 367, 369, 373, 385, 391, 393, 400, 403, 414, 421, 424, 437, 444, 447, 450

özerk bir bürokratik alanın teşekkülü 447

tiyatrolaştırma (resmî olanın tiyatrolaştırılması,

kuruma dair dramaturjik anlayış) 43, 44, 47, 50, 65, 87, 88, 444

toplum 23, 29, 50, 51, 52, 56, 66, 87, 107, 135, 156, 178, 208, 223, 241, 243, 272, 423

devletsiz toplumlar 206

kapitalizm öncesi toplum 272, 296, 326

sivil toplum 50-52, 56, 249, 423

toprak 51, 63, 91, 108, 109, 154, 156, 159-161, 164, 203, 229, 237, 242, 245, 246, 252, 253, 255, 270, 271, 273, 275, 286, 287, 289, 292, 293, 295, 297, 315, 316, 376, 412, 413, 416, 416, 421, 435, 444, 445

tutarlılık (etkisi) 42, 187, 207, 208, 210, 380, 407

ulus veya millet (ulusal gelenek) 28, 51, 52, 58, 88, 153-155, 159, 166, 168, 177, 178, 189, 194, 195, 206, 230, 237, 243, 259, 271, 275, 280, 349, 350, 403, 410-417, 425, 443, 450

unvanlar 26, 128, 148, 251, 261-265, 367 (ayrıca bkz. tahakküm, dönüşümler)

uzam (toplumsal, nesnel, yapılandırılmış) 30, 35-38, 39, 47, 121, 122, 140, 142, 155, 156, 162, 236, 270, 271, 287, 293, 333, 340, 376, 389, 390, 403, 406, 408, 411, 437, 438, 452

bürokratik uzam 345, 403, 436

ekonomik uzam 243, 244, 273 (ayrıca bkz. *embedded*)

hukuk uzamı 384-386, 389, 416

Kartezyen uzam 259

metinler uzamı 321

mümkünler uzamı 107, 146-148, 170

siyasal uzam (siyasal uzamın doğuşu) 421, 422

teorik uzam 96, 413

uzam ve tekabülîyet analizi 399

üçlü yapı 314, 315, 387

ütopya 91, 92, 170, 280

vakıf (bkz. filantropi)

vâris, vârisler 288, 293-295, 314, 316, 347, 375, 380, 385

varyasyonlar 99, 115

vekâlet, vekil 27, 32-34, 42, 45, 51, 53, 58, 59, 65-67, 69, 72, 77, 79, 84, 88, 111-113, 236, 241, 247, 251, 252, 256, 265, 270, 271, 297, 314, 328-330, 342, 343, 351, 354, 356, 358-362, 367, 368, 372-374, 394, 443, 446

vergi 25, 94, 106, 108, 109, 117, 157, 158, 160, 161, 166, 167, 175, 190, 204, 212, 229,

232-234, 240, 242-247, 250-252, 258, 320,
325, 327, 329, 347, 360, 380, 387, 410, 444,
453 (ayrıca bkz. savaş)
vergi ve arazi kirası 166
vergi ve haraç 160, 161, 167, 228, 247, 250
vezir 295, 314, 315
virtü 157

Welfare State (refah devleti) 176, 236, 416,
425, 426, 428, 430, 431, 433, 434, 436, 438,
447, 450

yanılsama (ilüzyon) 21, 26, 29, 46, 126, 154,
156, 170, 196, 221, 293, 347, 379, 424,
425, 435
iyi temellendirilmiş yanılsama 26
nominallik yanılsaması 126
yanılsama ve illusio 379, 426
geriye dönük yanılsama 126, 170, 293
yanlış-tanım (bkz. tanım)
yapısal baskı altında icat 169
yapısal işlevselcilik (bkz. işlevselcilik)
yargı, değerlendirme 27, 31, 33, 96, 113, 117,
173, 185, 186, 227, 251-257, 261, 262, 279,
306, 391, 413, 435 (ayrıca bkz. otorite,
resmi)
değer yargısı 185, 186, 279
yatkinlik 20, 46, 58, 69, 121, 151, 178, 252,
288, 292, 297, 414 (ayrıca bkz. habitus)
yazılı/sözlü 11, 12, 44, 53, 68, 83, 113, 142,
216, 260, 340, 392, 406
yeniden bölüştürme 94, 106, 240, 325-328,
336, 345, 410, 429 (ayrıca bkz. yoğunlaşma,
vergi, meşruiyet, tekel)
yeniden üretim (modeli veya tarzı) 60, 115,

129, 130, 144, 180, 200, 205, 235, 236, 240,
287-289, 291, 293, 298, 299, 302, 309, 312,
314, 315, 317-319, 324, 330, 341, 346, 347,
351, 352, 385, 403, 411, 446, 450
yerel 34-36, 39, 48, 59, 125, 128, 129, 130,
139, 177, 197, 228, 234, 251, 256, 269-276,
306, 310, 347 (ayrıca bkz. merkezî, ulus)
yerel pazar veya piyasa 129
yerel yönetimler 34, 347
yetki alanı 28, 50, 56, 155, 204, 253-256, 381,
416, 417
yoğunlaşma (kaynakların veya sermayelerin
yoğunlaşma süreci; ayrıca bkz. birikim)
yozlaşma 43, 225, 236, 237, 252, 309, 310,
327, 328, 330, 336-342, 439, 446
kurumsallaşmış/yapısal yozlaşma 327, 336-
340, 342
mandarin tarzı yozlaşma 341
yönetmelik 28, 34, 139, 175 (ayrıca bkz.
bürokratik alan, oyun, vekâlet, resmî)
Yugoslavya 243, 427, 435, 436
yurttaş 20, 25, 45, 52, 56, 61, 154, 155, 167,
175, 219, 228, 229, 231, 233, 271, 274, 312,
325, 341, 384, 388, 397, 412-417, 421-425,
429, 435, 447
zaman, zamansallık 22-24, 47, 101, 137, 142,
197, 207, 224, 233, 244, 267, 287, 318, 325,
334, 344, 353, 382, 386, 415, 421, 430, 437
(ayrıca bkz. takvim)
kamusal zaman 22, 24
zihinsel yapılar 73, 79, 186, 203, 435, 436
zincir(ler) 27, 163, 165, 265, 300, 328, 345,
356, 357, 360, 361, 367, 369, 446
zor/cebir 165-167, 181, 185, 186, 212, 232

“Devlet ne egemenlerin hizmetindeki bir iktidar aygıtına ne ihtilafların soğurulduğu tarafsız bir mekâna indirgenebilir: Devlet, hayli ileri derecede ayrılmış toplumlarda, toplumsal hayatın bütünü yapılandıran müşterek inanç formunu oluşturur.”

Bourdieu

Devlet Üzerine, dünyaca ünlü Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nün 1989'la 1992 arasında Collège de France'ta verdiği derslerin notlarının derlenmesiyle oluştu. Devlet, yazarın sosyolojik analizinde son derece merkezi olan ama nadiren böyle algılanan bir analiz konusudur. Bu kitap, Bourdieu'nün diğer çalışmalarında dolaylı biçimde ele aldığı devlet sorununu analizinin merkezine yerleştirerek incelediği yegâne çalışmasıdır.

“Zor sorular bu noktada belirmeye başlar. Devlet hakkında kolay laflar edilebilmesinin sebebi, devlete dair söylemin üretici ve alımlayıcılarının, hem duruş hem gelenek olarak biraz anarşist bir yatkınlığa, iktidarlara karşı toplumsal olarak tesis edilmiş bir isyan eğilimine sahip olmalarıdır.”

Bourdieu

